

2025
№11

ISSN 3060-527X

TA'LIMDA ISTIQBOLLI IZLANISHLAR.

**TA'LIMDA ISTIQBOLLI
IZLANISHLAR**

Xalqaro ilmiy-metodik jurnal

**ПЕРСПЕКТИВНЫЕ
ИССЛЕДОВАНИЯ В ОБРАЗОВАНИИ**

Международный научно-методический
журнал

**PROSPECTIVE RESEARCH IN
EDUCATION**

International scientific methodological journal

№ 11-Son, 2-Qism 2025-yil

Jurnal O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi OAK Rayosatining 2024 - yil 7 - iyundagi 355-son qarori bilan pedagogika va psixologiya fanlari bo'yicha dissertatsiya ishlari natijalari yuzasidan ilmiy maqolalar chop etilishi lozim bo'lgan zaruriy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

BOSH MUHARRIR:
Tilavov Muxtor Hasan o'g'li
Psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
TAHRIRIYAT KENGASHI A'ZOLARI

- Кулешов Валерий Владимирович** - pedagogika fanlari doktori, professor Rossiya Fanlar akademiyasining akademigi (Ukraina).
- Andriyenko Yelena Vasilyevna** - pedagogika fanlari doktori, professor (Novosibirsk davlat pedagogika universiteti Fizika, matematika, axborot va texnologiya ta'limi instituti, Novosibirsk, Rossiya).
- Romm Tatyana Aleksandrovna** - pedagogika fanlari doktori, professor (Novosibirsk davlat pedagogika universiteti Tarix, gumanitar va ijtimoiy ta'lim instituti, Novosibirsk, Rossiya).
- Eko Sri Margianti** - Gunadarma universiteti rektori, iqtisodiyot fanlari doktori, professor (Indoneziya).
- Xamidov Obidjon Xafizovich** - Buxoro davlat universiteti rektori, iqtisodiyot fanlari doktori, professor.
- Zaripov Lochin Rustamovich** - pedagogika fanlari doktori (DSc), professor (O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy ta'limni rivojlantirish ilmiy-tadqiqot markazi, O'quv-uslubiy faoliyatni takomillashtirish boshqarma boshlig'i).
- Nazarov Akmal Mardonovich** - psixologiya fanlari doktori (DSc), professor (Buxoro davlat universiteti "Psixologiya" kafedrasini mudiri).
- Saidov Azamat Ismoilovich** - psixologiya fanlari doktori (DSc), professor (Samarqand davlat chet tillar instituti magistratura bo'limi boshlig'i).
- Qodirov Azizjon Anvarovich** - iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), dotsent (Buxoro davlat universiteti Tabiiy fanlar va agrobiotexnologiya fakulteti dekani).
- Davlatov Suxrob Sayitjonovich** - iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent (Buxoro davlat universiteti O'quv-uslubiy departament boshlig'i).
- Adizov Bobir Baxtiyorovich** - iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent (Buxoro davlat universiteti Moliyalashtirish, iqtisodiy rivojlantirishni rejalashtirish departamenti boshlig'i).
- Paxrutdinov Shukriddin Ilyosovich** - siyosiy fanlar doktori, professor. Oriental universitetining "Iqtisodiyot va turizm" kafedrasini professori.
- Akramova Shaxnoza Abrorovna** - pedagogika fanlari nomzodi, professor (O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti, Harbiy-vatanparvarlik, ma'naviy-ma'rifiy tarbiya va yoshlar bilan ijtimoiy ishlash kafedrasini boshlig'i, podpolkovnik).
- Mamanazarova Nargiza Komildjanovna** - pedagogika fanlari doktori (DSc), dotsent. Oriental universitetining "Iqtisodiyot va turizm" kafedrasini professori.
- Ostanov Shuhrat Sharifovich** - psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), (Buxoro davlat universiteti psixologiya kafedrasini dotsenti).
- Rustamov Shavkat Shuhrat o'g'li** - psixologiya fanlari doktori (DSc), (Buxoro davlat universiteti "Psixologiya" kafedrasini dotsenti).
- Dilova Nargiza Gaybullayevna** - pedagogika fanlari doktori (DSc), professor (Buxoro davlat universiteti Kengash kotibi).
- Olimov Shirinboy Sharofovich** - pedagogika fanlari doktori, professor (Buxoro davlat universiteti Pedagogika kafedrasini mudiri).
- Hamroyev Alijon Ro'ziqulovich** - pedagogika fanlari doktori (DSc), professor (Buxoro davlat universiteti Boshlang'ich ta'lim metodikasi kafedrasini mudiri).
- G'ofurov Azizbek Umarjonovich** - psixologiya fanlari doktori (DSc), dotsent, (Farg'ona davlat universiteti Magistratura bo'limi boshlig'i).
- Ismatova Dilafuz Tuymuratovna** - psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), (Buxoro davlat universiteti "Psixologiya" kafedrasini dotsenti).
- Ataboyev Nozimjon Bobojon o'g'li** - filologiya fanlari doktori, professor (Buxoro davlat universiteti xorijiy tillar fakulteti dekani).
- Atayeva Mexriniso Farxodovna** - pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), (Buxoro davlat universiteti "Geliofizika, qayta tiklanuvchi energiya manbaalari va elektronika kafedrasini dotsenti).
- Xotamov Shuxrat Nosirovich** - pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), (O'zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasi Harbiy texnik instituti Gumanitar va ijtimoiy fanlar kafedrasini dotsenti).
- Turdiyev Bexruz Sobirovich** - falsafa fanlari doktori (DSc), (Buxoro davlat universiteti "Yurisprudensiya, ijtimoiy-siyosiy fanlar kafedrasini professori).
- Fayziyeva Umida Asadovna** - pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), (Buxoro davlat universiteti "Inson resurslarini boshqarish departamenti boshlig'i).
- Muxlisov Sodiqjon Saidjonovich** - pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), (Buxoro davlat universiteti "Axborot tizimlari va raqamli texnologiyalar kafedrasini dotsenti).
- Axmadoy Nazirjon Rahmat o'g'li** - psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), (Buxoro davlat universiteti "Psixologiya" kafedrasini katta o'qituvchisi).
- Uzoqov Asliddin Mexritdinovich** - pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent (Buxoro davlat pedagogika instituti Harbiy ta'lim fakulteti boshlig'ining o'quv ishlari bo'yicha o'rinbosari).
- Ataxo'jayeva Shaxlo Anvarovna** - psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent (University of Business and Science Oliy ta'lim muassasasi "Ilmiy tadqiqot, innovatsiyalar, ilmiy pedagogik kadrlar tayyorlash bo'limi" boshlig'i).
- Salixov Saidamir Alisher o'g'li** - iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) (Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Biznes va tadbirkorlik oliy maktabi v.b. dotsenti).
- Xusenov Murodjon Zoxirovich** - pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), (Buxoro davlat universiteti "Raqamli ta'lim texnologiyalari departamenti boshlig'i).
- Axmedov Aminjon Amrullayevich** - psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), (Buxoro davlat universiteti Ta'lim sifati nazorati bo'limi, Bilim va malakalarni baholash sektori yetakchi mutaxassisi).
- Azimov Asqadjon Axtamovich** - psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), (Buxoro davlat universiteti "Rektor ofisi yetakchi mutaxassisi).
- Sadiyev Erali Samiyevich** - tibbiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dotsent Buxoro davlat tibbiyot instituti Biotibbiyot fakulteti dekan movuni.
- Quliyev Yorqin Karimovich** - psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent (Buxoro davlat universiteti Korruptsiyaga qarshi kurashish "Komplaens nazorat" tizimini boshqarish bo'limi boshlig'i).
- Shukurov Rahim Salimovich** - pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), (Buxoro davlat universiteti Sport nazariyasi va metodikasi kafedrasini professori).

Mas'ul kotib:
Dehqonboyev Shohjahon Oybek o'g'li – Buxoro davlat universiteti Psixologiya kafedrasini o'qituvchisi

EDITOR-IN-CHIEF:

Tilavov Mukhtor Hasan o'g'li

Doctor of Philosophy in Psychology (PhD), associate docent

EDITORIAL BOARD MEMBERS:

Kuleshov Valeriy Vladimirovich – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Academician of the Russian Academy of Sciences (Ukraine).

Andrienko Yelena Vasilyevna – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Novosibirsk State Pedagogical University, Institute of Physics, Mathematics, Information, and Technology Education, Novosibirsk, Russia).

Romm Tatyana Aleksandrovna – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Novosibirsk State Pedagogical University, Institute of History, Humanities, and Social Education, Novosibirsk, Russia).

Eko Sri Margianti – Rector of the Gunadarma University, Doctor of Economic Sciences, Professor (Indonesia).

Khamidov Obidjon Khafizovich – Rector of Bukhara State University, Doctor of Economic Sciences, Professor.

Zaripov Lachin Rustamovich – Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Professor (Scientific-Research Center for the Development of Higher Education under the Ministry of Higher Education, Science, and Innovations of the Republic of Uzbekistan).

Nazarov Akmal Mardonovich – Doctor of Psychology (DSc), Professor (Head of the Department of Psychology, Bukhara State University).

Saidov Azamat Ismoilovich – Doctor of Psychological Sciences (DSc), Professor (Head of the Master's Department at the Samarkand State Institute of Foreign Languages).

Qodirov Azizjon Anvarovich – Doctor of Economic Sciences (DSc), Associate Professor (Dean of the Faculty of Natural Sciences and Agro-Technology at Bukhara State University).

Davlatov Suhrob Sayitjonovich – PhD in Economics, Associate Professor (Head of the Academic and Methodological Department, Bukhara State University).

Adizov Bobir Baxtiyorovich – PhD in Economics, Associate Professor (Head of the Department of Financial Management and Economic Development Planning, Bukhara State University).

Rakhutdinov Shukriddin Ilyosovich – Doctor of Political Sciences, Professor (Professor of the “Economics and Tourism” Department at the Oriental University).

Akramova Shakhnoza Abrorovna – Candidate of Pedagogical Sciences, Professor (Head of the Department of Military-Patriotic, Spiritual-Educational Education, and Social Work with Youth at the University of Public Safety of the Republic of Uzbekistan).

Mamanazarova Nargiza Komildjanovna – Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Associate Professor. Professor at the “Economics and Tourism” Department at Oriental University.

Ostanov Shuhrat Sharifovich – PhD in Psychology (Associate Professor at the Psychology Department of Bukhara State University).

Rustamov Shavkat Shuhratovich – Doctor of Psychological Sciences (DSc), Associate Professor of the Department of Psychology at Bukhara State University.

Dilova Nargiza Gaybullayevna – Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Professor (Secretary of the Council of Bukhara State University).

Olimov Shirinboy Sharofovich – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Head of the Pedagogy Department at Bukhara State University).

Hamroyev Alijon Roziqulovich – Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Professor (Head of the Department of Primary Education Methodology at Bukhara State University).

G'ofurov Azizbek Umarjonovich – Doctor of Psychology (DSc), Associate Professor (Head of the Master's Program at Fergana State University).

Ismatova Dilafruz Tuymuratovna – PhD in Psychology (Associate Professor at the Psychology Department of Bukhara State University).

Ataboyev Nozimjon Bobojon o'g'li – Doctor of Philology, Professor (Dean of the Faculty of Foreign Languages at Bukhara State University).

Atayeva Mexriniso Farxodovna – PhD in Pedagogical Sciences (Associate Professor at the Department of Geophysics, Renewable Energy Sources, and Electronics at Bukhara State University).

Xotamov Shuxrat Nasirovich – PhD in Pedagogical Sciences (Associate Professor at the Department of Humanities and Social Sciences at the Military Technical Institute of the National Guard of the Republic of Uzbekistan).

Turdiyev Bekhruz Sobirovich – Doctor of Philosophical Sciences (DSc), Professor of the Department of Jurisprudence and Socio-Political Sciences at Bukhara State University.

Fayziyeva Umida Asadovna – PhD in Pedagogical Sciences (Associate Professor, Head of the Department of Human Resources Management at Bukhara State University).

Muxlisov Sodiqjon Saidjonovich – PhD in Pedagogical Sciences (Associate Professor at the Department of Information Systems and Digital Technologies at Bukhara State University).

Ahmadov Nazirjon Rahmat o'g'li – PhD in Psychology (Lecturer at the Psychology Department of Bukhara State University).

Uzokov Asliddin Mexritdinovich – PhD in Pedagogical Sciences (Associate Professor, Deputy Dean for Academic Affairs, Bukhara State Pedagogical Institute, Faculty of Military Education).

Atakhodzhaeva Shakhlo Anvarovna – PhD in Psychology (Associate Professor, Head of the Research, Innovations, and Pedagogical Staff Training Department at the University of Business and Science).

Salikhov Saidamir Alisherovich – Doctor of Philosophy (PhD) in Economics, Acting Associate Professor at the Higher School of Business and Entrepreneurship under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan.

Khusenov Murodjon Zokhirovich – Doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogical Sciences, Head of the Department of Digital Educational Technologies, Bukhara State University.

Akhmedov Aminjon Amrullayevich – Doctor of Philosophy (PhD) in Psychological Sciences, Leading Specialist of the Knowledge and Skills Assessment Sector, Department for Quality Control of Education, Bukhara State University.

Azimov Asqadjon Akhtamovich – Doctor of Philosophy (PhD) in Psychological Sciences, Leading Specialist of the Rector's Office, Bukhara State University.

Sadiyev Erali Samiyevich – Doctor of Philosophy (PhD) in Medical Sciences, Associate Professor, Deputy Dean of the Faculty of Biomedical Sciences, Bukhara State Medical Institute.

Quliyev Yorqin Karimovich – Doctor of Philosophy (PhD) in Psychological Sciences, Associate Professor, Head of the Department for Managing the “Compliance Control” System for Combating Corruption, Bukhara State University.

Shukurov Rahim Salimovich – Doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogical Sciences, Professor of the Department of Theory and Methodology of Sports, Bukhara State University.

Responsible Secretary: Dehkonboyev Shohjahon Oybek o'g'li – lecturer, psychology department, Bukhara state university.

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

Тилавов Мухтор Хасан угли

Доктор философии по психологии (PhD), доцент

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОГО СОВЕТА:

Кулешов Валерий Владимирович – Доктор педагогических наук, профессор, академик Российской академии наук (Украина).

Андрисенко Елена Васильевна – Доктор педагогических наук, профессор (Новосибирский государственный педагогический университет, Институт физики, математики, информационного и технологического образования, Новосибирск, Россия).

Ромм Татьяна Александровна – Доктор педагогических наук, профессор (Новосибирский государственный педагогический университет, Институт истории, гуманитарного и социального образования, Новосибирск, Россия).

Эко Сри Маргианти – Ректор Университета Гунадарма, доктор экономических наук, профессор (Индонезия).

Хамидов Обиджон Хафизович – Ректор Бухарского государственного университета, доктор экономических наук, профессор.

Зарипов Лачин Рустамович – Доктор педагогических наук (DSc), профессор (Научно-исследовательский центр по развитию высшего образования при Министерстве высшего образования, науки и инноваций Республики Узбекистан).

Назаров Акмал Мардонович – Доктор психологических наук (DSc), профессор (Заведующий кафедрой психологии Бухарского государственного университета).

Саидов Азамат Исмоилович - доктор психологических наук (DSc), профессор (заведующий магистратурой Самаркандского государственного института иностранных языков).

Кодиров Азизжон Анварович – Доктор экономических наук (DSc), доцент (Декан факультета естественных наук и агротехнологий Бухарского государственного университета).

Давлатов Сухроб Саиджонович – Доктор философии по экономике (PhD), доцент (Заведующий учебно-методическим отделом Бухарского государственного университета).

Ализов Бобир Бахтиёрович – Доктор философии по экономике (PhD), доцент (Заведующий кафедрой финансового менеджмента и экономического развития Бухарского государственного университета).

Рахутдинов Шукридин Ильёсевич – Доктор политических наук, профессор (Профессор кафедры "Экономика и туризм" Восточного университета).

Акракова Шахноза Абборовна – Кандидат педагогических наук, профессор (Заведующая кафедрой военно-патриотического, духовно-образовательного воспитания и социальной работы с молодежью в Университете общественной безопасности Республики Узбекистан).

Мамазарова Наргиза Комильджановна – Доктор педагогических наук (DSc), доцент. Профессор кафедры "Экономика и туризм" Восточного университета.

Останов Шухрат Шарифович – Доктор философии по психологии (PhD), доцент кафедры психологии Бухарского государственного университета.

Рустамов Шавкат Шухрат угли - доктор психологических наук (DSc), доцент кафедры «Психология» Бухарского государственного университета.

Дилова Наргиза Гайбуллаевна – Доктор педагогических наук (DSc), профессор (Секретарь совета Бухарского государственного университета).

Олимов Ширинбой Шарофович – Доктор педагогических наук, профессор (Заведующий кафедрой педагогики Бухарского государственного университета).

Хамроев Алижон Розикюлович – Доктор педагогических наук (DSc), профессор (Заведующий кафедрой методики начального образования Бухарского государственного университета).

Гофуров Азизбек Умаржонович – Доктор психологии (DSc), доцент (Заведующий магистратурой Ферганского государственного университета).

Исматова Дилафруз Туймуратовна – Доктор философии по психологии (PhD), доцент кафедры психологии Бухарского государственного университета.

Атабоев Нозимжон Бобожон угли – Доктор филологических наук, профессор (Декан факультета иностранных языков Бухарского государственного университета).

Атаева Мехринисо Фарходовна – Доктор педагогических наук (доцент кафедры геофизики, возобновляемых источников энергии и электроники Бухарского государственного университета).

Хотамов Шухрат Носирович – Доктор педагогических наук (PhD), доцент кафедры гуманитарных и социальных наук Военно-технического института Национальной гвардии Республики Узбекистан.

Турдиев Бехруз Собирович - доктор философских наук (DSc), профессор кафедры «Юриспруденция и общественно-политические науки» Бухарского государственного университета.

Файзиева Умида Асатовна – Доктор педагогических наук (PhD), доцент (Заведующий кафедрой управления человеческими ресурсами Бухарского государственного университета).

Мухлисов Содикжон Саиджонович – Доктор педагогических наук (PhD), доцент кафедры информационных систем и цифровых технологий Бухарского государственного университета.

Ахмадов Назаржон Рахмат угли – Доктор философии по психологии (PhD), преподаватель кафедры психологии Бухарского государственного университета.

Узоков Аслидин Мехритдинович – Доктор философии по педагогике (PhD), доцент (Заместитель декана по учебной работе Бухарского педагогического института, факультет военного образования).

Атаходжаева Шахло Анваровна – Доктор философии по психологии (PhD), доцент (Заведующий отделом научных исследований, инноваций и подготовки научно-педагогических кадров Университета бизнеса и науки).

Салихов Саидмир Алишерович – доктор философии (PhD) по экономическим наукам, и.о. доцента Высшей школы бизнеса и предпринимательства при Кабинете Министров Республики Узбекистан.

Хусенов Муроджон Захирович – доктор философии (PhD) по педагогическим наукам, начальник департамента цифровых образовательных технологий Бухарского государственного университета.

Ахмедов Аминжон Амруллаевич – доктор философии (PhD) по психологическим наукам, ведущий специалист сектора оценки знаний и квалификаций отдела контроля качества образования Бухарского государственного университета.

Азимов Аскаджон Ахтамович – доктор философии (PhD) по психологическим наукам, ведущий специалист офиса ректора Бухарского государственного университета.

Садиев Эрали Самиевич – доктор философии (PhD) по медицинским наукам, доцент, заместитель декана биомедицинского факультета Бухарского государственного медицинского института.

Кулиев Ёркин Каримович – доктор философии (PhD) по психологическим наукам, доцент, начальник отдела по управлению системой «Комплаенс-контроль» по противодействию коррупции Бухарского государственного университета.

Шукуров Рахим Салимович – доктор философии (PhD) по педагогическим наукам, профессор кафедры теории и методики спорта Бухарского государственного университета.

Ответственный секретарь: Дехконбоев Шохжон Ойбекович – преподаватель кафедры психологии Бухарского государственного университета..

Шукуров Рахим Салимович – доктор философии (PhD) по педагогическим наукам, профессор кафедры теории и методики спорта Бухарского государственного университета.

Ответственный секретарь: Дехконбоев Шохжон Ойбекович – преподаватель кафедры психологии Бухарского государственного университета..

Ganiyeva Dildora Baxodirovna,
Andijon Mediata'lim texnikumi o'qituvchisi

GERMENEVTIK YONDASHUV ASOSIDA TALABALAR IJTIMOY FAOLLIGINI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYALARI

Annotatsiya. Zamonaviy oliy ta'lim tizimida talabalarining ijtimoiy faolligini shakllantirishda hermenevtik yondashuv muhim metodologik asos sifatida e'tirof etilmoqda. Ushbu tadqiqot ishida talabalarining ijtimoiy faolligini rivojlantirishda hermenevtik ta'lim otdan foydalanish texnologiyalari, ularning pedagogik-psixologik xususiyatlari hamda samarali qo'llash usullari tahlil qilingan. Tadqiqot natijalarida hermenevtik yondashuv asosida talabalarining tushunish, anglash, baholash va faol ijtimoiy pozitsiyasini shakllantirishning innovatsion modellari ishlab chiqilgan. Ilmiy ishda talabalarining ijtimoiy faolligini rivojlantirishning nazariy-metodologik asoslari, pedagogik sharoit-sharoitlari hamda amaliy mexanizmlari kompleks tarzda yoritilgan.

Kalit so'zlar: hermenevtik yondashuv, ijtimoiy faollik, talabalar, tushunish nazariyasi, matn tahlili, kompetensiya, shaxsiy rivojlanish, pedagogik texnologiya.

Аннотация. В современной системе высшего образования герменевтический подход признаётся важной методологической основой формирования социальной активности студентов. В данном исследовании проанализированы технологии использования герменевтического учения в развитии социальной активности студентов, их психолого-педагогические особенности, а также эффективные способы применения. В результате исследования разработаны инновационные модели формирования понимания, осмысления, оценивания и активной социальной позиции студентов на основе герменевтического подхода. В научной работе комплексно освещены теоретико-методологические основы, педагогические условия и практические механизмы развития социальной активности студентов.

Ключевые слова: герменевтический подход, социальная активность, студенты, теория понимания, анализ текста, компетенция, личностное развитие, педагогическая технология.

Abstract. In the modern higher education system, the hermeneutic approach is recognized as an important methodological basis for developing students' social activity. This study analyzes the technologies of applying hermeneutic theory in fostering students' social engagement, their pedagogical and psychological characteristics, and effective methods of implementation. As a result of the research, innovative models for developing understanding, interpretation, evaluation, and an active social position among students have been developed based on the hermeneutic approach. The study comprehensively presents the theoretical and methodological foundations, pedagogical conditions, and practical mechanisms for enhancing students' social activity.

Key words: hermeneutic approach, social activity, students, theory of understanding, text analysis, competence, personal development, pedagogical technology.

Kirish. Jahonda bugungi globallashuv davrida ta'lim mazmunini ijtimoiy muloqot vositasi sifatida o'rganish, har bir shaxsni jonli hayot faoliyatiga tayyorlash ustuvor vazifa qilib qo'yilmoqdaki, bu bilan dunyoda talabalarni faol fuqaro sifatida shakllantirishning innovatsion modellarini amaliyotga tatbiq etish dolzarb sanalmoqda. Talabalarining ijtimoiy muhitga mos ravishda tinglash, tushunish, muloqot qilish ko'nikmalarini rivojlantirishda hermenevtik ta'lim otdan mediatexnologiyalar asosida tayyorlashda – tarixiy pedagogik, kognitiv omillarni inobatga olishning pedagogik mexanizmlarini takomillashtirish talab etiladi. Zero, ijtimoiy faollikning asosiy vazifasi kishilar o'rtasidagi aloqa-aralashuvni shakllantirishdan iborat ekan, ta'lim mazmuniga asosiy e'tiborni kommunikativ va ijtimoiy maqsadlarga yo'naltirish ustuvor vazifa sanaladi. Bu esa talabalarining ijtimoiy faolligining rivojlanishiga, ularda erkin fikr bildirish, muloqot bo'yicha

ko'nikma va malakalarning oshishiga qo'yiladigan talablar hamda ijtimoiy faollik materialidan maqsadli foydalanishda ta'lim mazmunini modernizatsiyalash, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash metodikasini takomillashtirish, dars mashg'ulotida o'qituvchining kasbiy kompetentligini oshirishga bo'lgan ehtiyojni yanada kuchaytirish kerakligini taqozo etadi.

Ijtimoiy faollikni muloqot vositasi sifatida o'qitish AQSh, Avstraliya, Britaniya, Germaniya, Fransiya, Yaponiya, Xitoy Xalq Respublikasi, Rossiya Federatsiyasi va boshqa qator mamlakatlarda yetakchi yo'nalish sifatida tan olinib, uning nazariy asoslari yaratilib, o'qituv uslublari belgilab berilmoqda. Natijada o'ziga xos ravishda ijtimoiy faollikning metodik pedagogikasi yaratildi. Zamonaviy ta'lim ni rivojlantirish bilan bog'liq nazariy, ilmiy va metodik masalalar Yevropa markazida, Islam Indoneziya universitetida, Linton, Inchon, Beyjing, Xankuang, Turkiyaning Gazi Universiteti (Anqara), Centre of increasing to pedagogical qualification on base Manchesters, Belfield pedagogical university Germany (Germaniya), Nauchniy sentr gumanitarnix issledovaniy (Rossiya) kabi ko'plab ilmiy markazlarda, universitetlarda tadqiq ob'ekti bo'lib, talabalarni ijtimoiy faollikni muloqot metodi asosida unga kreativlik bilan yondashgan holda o'qitish bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib borilayotgani alohida ahamiyatga ega.

Dunyo miqyosida antroposentrik yoki germevntik ta'lim tamoyillari rolining kuchayishi ijtimoiy faollikni rivojlantirishga, o'rganishga kompetensiyaviy-lingvistik va muloqot faoliyatlari orqali qarash zaruriyatini yuzaga keltirdi. Pedagogik birliklar asosida ijtimoiy faollikni germevntik yondashuvlar asosida tashkil etish ta'lim jarayoni shakllanishiga va rivojlanishiga ta'sir etdi.

BMTning "Ta'lim barcha uchun" dasturida XXI asrga xos bo'lgan tinglash, tushunish, muloqot ko'nikmalarni ilk davrdan rivojlantirish masalasi markaziy o'rin egallaydi. Bu esa, talabalarining ijtimoiy faolligi va tafakkur birligiga asoslangan muloqotni maqsadli shakllantirish hamda motivatsion yo'nalgan ijtimoiy faollikka xos tinglash, tushunish ko'nikmalarini rivojlantirishga asoslanadi. Ta'lim mazmunidagi tub islohotlar xalqaro hamda milliy standartlarga muvofiq ijtimoiy faollikni rivojlantirish tizimining sifatini oshirish, ushbu tadqiqotning dolzarbligini belgilaydi, chunki aynan tinglash, tushunish ko'nikmalarini rivojlantirishda matn bilan ishlash, o'rganish ta'lim da talaba tafakkuri hamda dunyoqarashini muvaffaqiyatli shakllantirishning zaruriy sharti hamda ijtimoiy kommunikativ, kreativ, sosiolingvistik kompetensiyalari sifatini oshiradi. Shu bois, ta'lim jarayonida ijtimoiy faollikka ehtiyoj tugdiruvchi ta'lim shakllari hamda texnologiyalarini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Jahonda ta'lim yoshidagi shaxsni ta'lim i davrida turli o'quv fanlarini samarali egallashga ijtimoiy va kognitiv jihatdan kompleks tayyorlashning pedagogik-psixologik xususiyatlarini aniqlash hamda variativ yondashuvlarini amaliyotga joriy etish yuzasidan ilmiy tadqiqot ishlari olib borilmoqda. Ta'lim mazmunida talabalarining tinglash, tushunish ko'nikmalarini rivojlantirishda germevntik ta'lim otdan foydalanish texnologiyalari orqali dunyoni anglash malakalari va ijtimoiy faollikni shakllantirish tizimli pedagogik ta'sir hamda metodik yondashuvlarga asoslanadi. Talabalarining ijtimoiy tinglash, tushunish ko'nikmalarini rivojlantirishga tayyorlashda ta'lim mazmunida oila, maktab hamda ijtimoiy institutlar integrativ faoliyati taqozo etiladi. Bu jarayonning pedagogik modelini modernizatsiyalashda talabalarining intellektual rivojlanishini talab etiluvchi soha kompetensiyalarini integrativ rivojlanishini ta'minlovchi samarali texnologiyalarni tanlash, joriy etish talab etiladi.

Mamlakatimizda ta'lim mazmunini tizimli rivojlantirish uchun uni tubdan isloh qilish va jahon standartlari darajasida optimallashtirishning huquqiy-me'yoriy asoslari takomillashtirildi. Shuningdek, ta'lim mazmunida Davlat standartida har tomonlama yetuk qilib voyaga yetkizish maqsadida o'quv-tarbiyaviy jarayonni zamonaviy talablarga asoslangan holda tashkil etish, innovatsion ta'lim shakllari hamda texnologiyalarini amaliyotga joriy etish bo'yicha chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Shuning uchun ta'lim mazmunini rivojlantirish ana shunday yuksak islohotlarni hayotga joriy etish biz uchun ham qarz, ham farzdir. Ta'lim da talabalarni aqliy, ruhiy, jismoniy va ijtimoiy rivojlantirishning ijtimoiy-pedagogik omillari, didaktik tamoyillarini zamonaviy kontekstda tadqiq etish maqsadga muvofiqdir.

Xususan, talabalarining tinglash, tushunish ko'nikmalarini rivojlantirishda germevntik ta'lim otdan foydalanish texnologiyalarining samarasi OTMda ta'lim sohasiga tayyorlashning metodik va didaktik ta'minoti hamda axborot muhitini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son "2022 – 2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining ta'lim va tarbiyaning Davlat standartini tasdiqlash to'g'risidagi qarorlari hamda mazkur sohaga tegishli boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda ushbu tadqiqot ishi muayyan darajada xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Germevntik yondashuv asosida talabalar ijtimoiy faolligini rivojlantirish masalasi zamonaviy pedagogik tafakkurda alohida ilmiy-nazariy yo'nalish sifatida shakllanib bormoqda. Mazkur sohada respublikamiz olimlari - Sh. Yusupova, B. Mengliyev, R. Sayfullayeva, M. Qurbonova, L. Raupova, G'. Hamratyev, M. Axmedova, A. Hamrayev, M. Ernazarova va T. Koziyevlar tomonidan shaxsning muloqot madaniyati, nutqiy tafakkur, interfaol muloqotning psixologik-pedagogik xususiyatlari hamda ta'lim jarayonida anglash va tushunish mexanizmlarining metodologik asoslari o'rganilgan. Ularning tadqiqotlarida ta'lim jarayonida kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish, shaxsni ijtimoiy faol subyekt sifatida shakllantirishda interpretatsiya va refleksiya jarayonlarining o'rni tahlil qilingan.

Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi mamlakatlari miqyosida Ye. I. Tixeva, Ye. A. Flerina, L. Verbiskaya, L. Vigotskiy, V. Seliverstov, I. Romanova, A. Tambovseva, O. Safonova kabi pedagog-psixologlar shaxsning ijtimoiy moslashuvi, idrokni rivojlantirish, muloqotga kirishish, hamkorlikda anglash texnikalarini takomillashtirish masalalarini tadqiq etgan. Ularning izlanishlari shaxsning ijtimoiy faolligini rivojlantirishda nutqiy faoliyat, bilish jarayoni va shaxslararo muloqotning o'zaro bog'liqligini ko'rsatadi.

Xorijiy adabiyotlarda esa A. Maller, G. Sikito, J. Marileyn, M. Joanna, P. Laydia, S. Egli, D. Faulkner, L. Plouvman va S. Stepenlar kabi olimlarning ishlari e'tiborga molikdir. Ular raqamli texnologiyalar, madaniy innovatsiyalar va ijodkorlikni shaxsiy rivojlanish bilan uyg'unlashtirish masalasiga e'tibor qaratib, zamonaviy kommunikativ muhitda talabaning ijtimoiy o'zini namoyon etish faoliyatini tahlil qilganlar. Mazkur tadqiqotlar talabalarining mustaqil fikrlashi, hamkorlikdagi anglash, ijtimoiy mas'uliyatni his etish va o'z fikrini asoslab ifodalash kompetensiyalarini rivojlantirishda germevntik tafakkurning o'rni muhim ekanini tasdiqlaydi.

Rus olimlaridan S. L. Rubenshteyn, A. N. Leontyev, J. A. Ponomarev, O. R. Roziqovlarning ilmiy merosi ushbu yo'nalish uchun nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. Ularning fikricha, har qanday ta'lim jarayonida shaxsning faol idroki, tushunish, anglash va o'zlashtirish jarayonlari integratsiyalashgan holda amalga oshadi. A. N. Leontyev "tushunish"ni maqsadli, ongli va ijtimoiy faoliyatning tarkibiy qismi sifatida izohlagan. Shu bilan birga, T. Koziyeva o'z tadqiqotlarida anglash, bilish va tushunishning ilmiy-nazariy asoslarini o'rgatish shaxsning ijtimoiy faolligini shakllantirishga xizmat qilishini ta'kidlaydi.

Jahon pedagogikasida hermenevntik yondashuvni amaliy jihatdan tadbiq etgan avstraliyalik professor Jak Richardsning ishlari alohida e'tiborga molikdir. U talabaning muloqot jarayonidagi faol ishtirokini, ma'no yaratish va tushunish jarayonlaridagi o'zaro ta'sir mexanizmlarini tahlil qilgan. G'arb pedagogikasida didaktik jarayon pragmatik yondashuvga asoslanadi. Uning falsafiy ildizlari amerikalik faylasuf D. Dyui tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, unda "ta'lim amaliy tajriba asosida shakllanadigan ijtimoiy hodisa" sifatida talqin etiladi.

Metodologik jihatdan qaralganda, germevntik yondashuv inson tafakkuri va faoliyatining mazmuniy jihatlarini tahlil etish, shaxsning ichki tajribasini interpretatsiya qilish hamda uning ijtimoiy o'zini anglashini rivojlantirishga qaratilgan. Ushbu tadqiqot metodologiyasi interpretativ paradigma, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv va faoliyatli yondashuv asosida quriladi. Germevntik metodning asosiy tamoyillari - "germenevntik doira", "anglash jarayonining refleksiv tabiati", "hissiy va ratsional birlik" hamda "shaxslararo muloqot orqali ma'no yaratish" prinsiplariga tayanadi.

Tadqiqot metodlari sifatida tizimli tahlil, kontent-tahlil, komparativ metod, kuzatish va diagnostika usullari qo'llaniladi. Shuningdek, ijtimoiy faollikni rivojlantirish texnologiyalarining samaradorligini baholash uchun mezon-diaagnostik yondashuvdan foydalaniladi. Ushbu metodologik yondashuv talabalarning ijodiy tafakkurini rivojlantirish, ularni ijtimoiy faoliyatga jalb etish, o'zaro hamkorlikda ma'no yaratish ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Natijalar. O'zbekiston Respublikasida xalqaro ta'lim standartlari darajasida dunyoning yetakchi oliy dargohlari bilan hamkorlik qilish, oliy ma'lumotli mutaxassislarni tayyorlashni yanada rivojlantirish va takomillashtirish, oliy ta'lim sohasida xalqaro hamkorlikni kengaytirish, talabalar ijtimoiy faolligida germevntik talablarni amalga oshirish, o'quv jarayoniga ilg'or xorijiy tajribalarni joriy etish davr talabidir. Biz talabalar ijtimoiy faolligini rivojlantirishda germevntikaga asoslanar ekanmiz, u tushunish nazariyasi, matnni talqin qilish tamoyillari haqidagi ta'lim ot, gumanitar fanlarning metodologik asosi ekanligini o'rganishimiz zarur bo'ladi. Germevntikaning ildizlari qadim G'arb va Sharq madaniyatiga borib taqalsa-da, XIX asrga kelibgina alohida fan sohasi sifatida shakllangan bo'lib, u nemis faylasuflari F.Shleyermaxer va V.Dilteylar faoliyati bilan bog'liq. Ta'lim otning keyingi rivojida M.Xaydegger, G.G.Gadamer, P.Rikyor, M.Baxtin singari olimlarning xizmati katta bo'ldi. Germevntikaning markazida tushunish masalasi turadi. Jumladan, F.Shleyermaxer germevntikani umuman yozma manbalarni "tushunish san'ati haqidagi ta'lim ot" deb biladi. Unga ko'ra, har qanday yozma manba (matn) ikki yoqlama tabiatga ega: bir tomondan, u til tizimiga nisbatan qism, ikkinchi tomondan, muayyan bir individning ijod mahsulidir. Shuning uchun germevntika oldida bir-biriga bog'liq ikkita vazifa turadi: birinchisi - matndagi lisoniy ifodani muayyan til tizimining uzvi sifatida o'rganish ("grammatik" talqin), ikkinchisi - uning ortida turgan betakror subyektni anglash ("psixologik" talqin). V.Diltey o'zining "hayot falsafasi"da germevntikaga bilish nazariyasining xususiy tomoni emas, balki gumanitar fanlar ("ruh haqidagi fanlar")ning asosi sifatida qaradi. Zero, unga ko'ra, tushunish hayot atalmish butunlikni adekvat ifodalashning yagona vositasi bo'lib, u tufayli hayotni idrok etish mumkinligini isbotladi. Dilteyning ta'kidlashicha, har qanday individning ijod mahsuli hayotni obyektivlashtirishdan boshqa narsa emas; inson o'zga shaxsda ham o'zida tushuna olgan narsani tushunadi. Shu tariqa hayot idrok etuvchining (tushunayotgan shaxs) tushunchasiga monand bo'ladi. Gadamerning falsafaga aylanishi M.Xaydegger nomi bilan bog'liq bo'lib, u "tushunish"ni bilish emas, mavjudlik usuli deb qaradi. Unga ko'ra, tushunish inson mavjudligining asosiy belgilaridan biri; inson mavjudligi avvalboshdan tushunish taqozo etiladigan holat, shu holatni tushuntirish germevntikaning vazifasidir. Gadamerga ko'ra, tushunish jarayoni bilan talabaning o'z-o'zini tushunish jarayonini bir-biridan ajratib bo'lmaydi, tushunish ko'p jihatdan talabaning o'ziga bog'liq. Biroq talabaning o'zini anglashi, tushunishi boshqa, uni talqin qilish boshqa, talqin mutlaqo erkin. Talabalarning ma'naviy-ruhiy ehtiyojlaridan kelib chiqib uni xoxlaganidek tushunishi mumkin, degani emas: talqin matnda moddiylashgan mazmunni tushunish demakdir, shuning uchun ham, Gadamer o'tmishda yaratilgan matnni "zamona"lashtirib tushunishga, unga zamona nuqtai nazaridan qarash lozimligini ta'kidlaydi. Uning ta'lim otida matn asosiy o'rin tutadi, chunki matn tufayligina an'ana tirik, til ruhiyatida esa "harakatdagi tarixiy ong" voqe bo'ladi: tushunmoqchi bo'layotgan asar qahramonini, u tarixan qanchalik uzoq bo'lsa ham, biz u bilan dialogga kirisha olishga harakat qilamiz. Albatta, ta'lim mazmuni uchun falsafiy germevntikadan ko'ra an'anaviy tushunchadagi, ya'ni matnni to'g'ri talqin qilish ("tushunish") nazariyasi sifatidagi germevntika muhimroq. Insonning borliqqa munosabati, uni bilishi, qanday muhitda, sharoitda yashashi, ishlashi kabi omillarga bog'liq ekan, demak, oliy ta'lim da ham matnni tushunish, anglash har bir inson o'ziga xos tarzda talqin etilishi zarur bo'ladi.

O'zbekistonda ta'lim sifatini oshirish choralari ko'rilib, talabalarning ijtimoiy faolligini rivojlantirishiga qo'yilayotgan vazifalar talab darajasida egallashlariga qaratilgan o'quv-metodik ta'minot zamon talablari asosida takomillashtirilmoqda, ta'lim ning amaliy jihatini kuchaytirishga qaratilgan ishlar amalga oshirilmoqda. Ta'lim -tarbiya tizimining barcha bo'g'inlarida sifatli ta'lim

amalga oshirish uchun matnni talqin va tahlil qilish, uni sharhlash muhim ahamiyatga ega. Shuning uchun ham germenevtika masalasi o'zbek olimlari tomonidan ham keng o'rganila boshlandi.

Adabiyotshunos olimlar Bahodir Karim, I.Rahimov, A.O'tamurodov, N.Shermuhamedova, K.Nazarovlar tomonidan germenevtikaning ayrim masalalari o'rganildi. Bahodir Karim adabiyotshunos sifatida germenevtikani faqat badiiy ijod asarini o'rganish vositasi deb hisoblaydi. U "Sharq germenevtikasi" xususida ham fikr bildiradi va uni G'arb germenevtikasining rivojlanish yo'lini bosib o'tmaganligini ta'kidlaydi. N.Shermuhamedova tushunish va tushuntirishning germenevtik asoslarini falsafiy-metodologik jihatdan tahlil etadi va tushunishning muayyan hodisa ma'nosini anglashdagi muhim rolini ta'kidlaydi. Shuningdek, M.Abdullayeva, Sh.Jabborov, Q.Nazarov, G.Navro'zova, G.Yunusovalarning ilmiy ishlarida, maqolalarida ham germenevtikaning ilmiy bilishdagi ahamiyati hamda tarixiy negizlari haqidagi fikrlar bayon etilgan. T.Kaziyeva ta'kidlaganidek ta'lim mazmunida pedagogik jarayonda talabalar ijtimoiy faolligini germenevtik jihatdan qanday tashkil qilish mumkinligini asoslashga harakat qilamiz. Ma'lumki, kommunikativ faoliyatning tugallangan fikr bildiradigan asosiy birligi matndir. Shunday ekan, matnni talqin qilish orqali talabalarni tarbiyalash ta'lim da asosiy yo'nalishlaridan biri bo'lmog'i lozim. U ayniqsa, ijtimoiy faollikni rivojlantirishda alohida ahamiyatga ega. Matn haqidagi barcha tadqiqotlar matnning til yoki nutq birligi ekanligini aniqlash asosiga qurilgan bo'lib, u nutqiy jarayonning "o'zi va nutqiy faoliyat natijasi" sifatida talqin etiladi. Matn bo'yicha berilgan ta'riflar tahlil etilganda, u nutqiy faoliyat jarayoni mahsuli bo'lib, mazmuniy bog'liqlik, tugallanganlik, mantiqiy ixchamlik, til g'oyalari va norma asosida yondashuv, ma'lum elementlarning birikuvidan tarkib topishi, kommunikativ vazifa bajarish, ideal va pragmatik ma'no ifodalash, lug'aviy birliklarning ma'lum grammatik qonunlar asosida birlashishidan iborat ekanligi ma'lum shaxs yoki shaxslar tomonidan yaratilishi, inson tafakkuri mahsuli bo'lib, murakkab psixo-fiziologik jarayon natijasida hosil bo'lishi va o'z adresantiga egaligi bilan xarakterlanadi.

Qisqacha qilib aytganda, "matn nutq ko'rinishi bo'lib, vazifasi jihatidan tugal nutqiy butunlikdir. Yagona kommunikativ vazifa bajaruvchi gap va gaplar yig'indisi matn deyiladi". O'zbek tilshunosligida matn va matn nazariyasi haqida ilk bor akademik G'.Abdurahmonov o'z qarashlarini bayon etgan bo'lsa, so'ng A.G'ulomov, M.Asqarovalar tomonidan "Hozirgi o'zbek adabiy tili" darsligida matn birlik sifatida e'tirof etiladi. Keyinchalik I.Rasulov, M.To'qsonov, M.Mukarramovlar matnning turli tomonlari bo'yicha tadqiqotlar olib bordilar. Oliy ta'lim da ijtimoiy funksiyasini o'rganish metodikada muhim ahamiyatga ega. Bu haqda sosiolingvist olim Yu.D.Desheriyev tilning funksiyalarini quyidagilarga ajratadi:

- 1) kommunikativ funksiya;
- 2) ijtimoiy funksiya;
- 3) ekspressiv funksiya;
- 4) estetik funksiya;
- 5) gnoseologik funksiya.

R.O.Yakobsonning tasniflashiga ko'ra esa oltita funksiya sanaladi:

- 1) emotiv funksiya (jo'natuvchiga mo'ljallanish, uning emosiyalarini uzatish);
- 2) kognitiv funksiya (adresatga mo'ljallanish, unda muayyan holat uyg'onishga intilish);
- 3) poetik funksiya (axborot shakli uchun);
- 4) metatil funksiyasi (til sistemasi uchun);
- 5) fatik funksiya (muloqot uchun);
- 6) referentiv funksiya (voqelik uchun).

Demak, germenevtik yondashuv asosida talabalar ijtimoiy faolligini rivojlantirish texnologiyalari matnni tushunish, talqin qilish va anglash jarayonlari orqali amalga oshiriladi. Bu jarayonda talabalar nafaqat til birliklarini o'rganadi, balki ijtimoiy muloqot ko'nikmalarini, tanqidiy tafakkurini va madaniyatlararo kompetensiyasini ham rivojlantiradi. Germenevtik yondashuv

talabalarining shaxsiy tajribalarini, dunyoqarashlarini va ijodiy qobiliyatlarini hisobga olgan holda ijtimoiy faollikni shakllantirish imkonini beradi.

Muhokama. XX asrning 60-yillarining ikkinchi yarmidan boshlab g'arbiy va sharqiy ilmiy maktablarda matnni anglash, talqin qilish va tushunish jarayonlarini o'rganuvchi hermenevtik yondashuv gumanitar fanlarning metodologik asosi sifatida shakllana boshladi. Bu davrda inson tafakkuri, til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni tahlil qilishga e'tibor kuchaydi. Natijada matn va uni tushunish jarayonlari tilshunoslik, falsafa, psixologiya hamda pedagogika fanlarida chuqur tadqiq etila boshlandi.

Germenevtika – inson fikrining mohiyatini tushunish, talqin etish va o'zlashtirishni nazariy hamda amaliy jihatdan o'rganuvchi ta'lim ot bo'lib, u talaba shaxsining ijtimoiy faolligini rivojlantirishda ham asosiy metodologik vosita hisoblanadi. Chunki ijtimoiy faollikni shakllantirish, eng avvalo, talabaning fikrni ang'ay olish, tushuntira bilish va o'z pozitsiyasini mantiqan asoslab bera olish qobiliyatiga tayanadi.

Zamonaviy ta'lim jarayonida hermenevtik yondashuvning qo'llanishi, ayniqsa, talabalar ijtimoiy tafakkuri va faol fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishda muhim o'rin tutadi. Bu yondashuv orqali talabalarda muallif fikrini chuqur anglash, o'z dunyoqarashini mustaqil shakllantirish, ijtimoiy voqelikka nisbatan ongli munosabat bildirish ko'nikmalari rivojlanadi. Shu boisdan ham hermenevtika ta'lim jarayonida shunchaki matnni tahlil qilish vositasi emas, balki talabaning ijtimoiy ongini uyg'otuvchi va faollashtiruvchi texnologik mexanizm sifatida namoyon bo'ladi.

Falsafiy nuqtai nazardan olganda, bilish jarayoni insonning o'z mohiyatini anglashi bilan bog'liq. Kant ta'kidlaganidek, falsafa inson aqliy faoliyatini aniqlovchi, voqelikni bilish va tushunishga yo'naltiruvchi eng yuqori shakldir. Shu ma'noda, hermenevtika insonni o'z-o'zini anglashga, jamiyatdagi o'z o'rnini to'g'ri belgilashga o'rgatadi. Bu esa ijtimoiy faollikning epistemologik asosini tashkil etadi. Gadamerning "tushunish mahsuldor faoliyatdir" degan qarashiga ko'ra, inson matnni yoki voqeani anglash jarayonida nafaqat bilim oladi, balki yangi ijtimoiy tajriba hosil qiladi. Talaba esa o'rganish jarayonida matn mazmunini o'z shaxsiy tajribasi bilan bog'lagan holda, uni o'z fikriy va axloqiy nuqtai nazari orqali talqin etadi. Bu holat hermenevtik tafakkurning amaliy namunasidir.

Germenevtik yondashuvga asoslangan ta'lim da quyidagi funksiyalar muhim ahamiyat kasb etadi:

Emotiv funksiya – talabaning hissiy kechinmalari, fikr bildirishdagi samimiylik va subyektiv munosabatini ifodalaydi;

Kognitiv funksiya – talabaning bilish faoliyati, tahliliy fikrlash va xulosalash qobiliyatini rivojlantiradi;

Fatik funksiya – muloqot jarayonini ta'minlab, talabalar o'rtasida fikr almashinuvi va ijtimoiy integratsiyani kuchaytiradi.

Demak, hermenevtik yondashuv asosida tashkil etilgan ta'lim texnologiyalari talabaning shaxsiy dunyoqarashi, tafakkuri va ijtimoiy faoliyatini uyg'un rivojlantirishga xizmat qiladi. Talaba faqat bilim oluvchi emas, balki uni ang'aydigan, baholaydigan va amalda qo'llaydigan faol subyektga aylanadi.

Germenevtik yondashuvni amaliyotga tatbiq etish talabalarda "bilim – tushunish – anglash – qo'llash" modelini shakllantiradi. Bu model orqali o'quvchi yoki talaba nafaqat nazariy bilimlarni o'zlashtiradi, balki ularni ijtimoiy hayotda qo'llash, muloqotda mustaqil pozitsiya bildirish, hamkorlikda yechim topish, jamiyatga ijobiy ta'sir o'tkazish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Xulosa. Hozirgi kunda ta'lim jarayonida avvalgi o'quv materiallaridan farqli ravishda, darslik va o'quv qo'llanmalar audio hamda video resurslar bilan boyitilgan bo'lib, bu esa talabalarga mavzuni yanada chuqurroq anglash va o'zlashtirish imkonini yaratmoqda. Bunday interaktiv yondashuvlar o'qitish jarayonining samaradorligini oshiradi, o'z navbatida, o'quvchilarning mustaqil fikrlash, idrok etish hamda kommunikativ faolligini kuchaytiradi.

Mazkur muammolarni hal etish maqsadida O'zbekiston Respublikasida xalqaro ta'lim standartlariga mos holda ilg'or xorijiy tajribalarni joriy etish, yetakchi oliy ta'lim muassasalari bilan hamkorlikni kengaytirish, zamonaviy texnologiyalar asosida yuqori malakali mutaxassislar tayyorlash dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Shu bilan birga, o'quv jarayonida hermenevtik yondashuv talablarini amaliyotga tatbiq etish, ya'ni talabalarda matnni, voqelikni yoki ijtimoiy hodisalarni chuqur tahlil qilish, talqin etish, anglash va tushunish ko'nikmalarini shakllantirish muhimdir.

Insonning borliqqa munosabati, uni bilish jarayoni, yashash muhiti va ijtimoiy sharoitlar bilan chambarchas bog'liq. Shu sababli, matnni yoki ma'lum ijtimoiy mazmunni tushunish va talqin etish har bir shaxsda o'ziga xos tarzda kechadi. Hermenevtik nuqtai nazardan, har bir inson o'z tajribasi, bilim doirasi, axloqiy va madaniy qadriyatlariga tayanib anglaydi va tushunadi.

Matn yoki ijtimoiy mazmunli axborot inson tafakkuri mahsuli bo'lib, u mantiqiy, psixologik va kommunikativ qonuniyatlar asosida shakllanadi. U nafaqat fikr bildirish vositasi, balki insonning ijtimoiy o'zini anglash, fikr almashish va tajriba uzatish shaklidir. Shu boisdan hermenevtik tahlil orqali o'quvchi yoki talaba nafaqat mazmunni o'zlashtiradi, balki uni qayta talqin etish orqali o'zining ijtimoiy qarashlarini shakllantiradi.

Germenevtik yondashuv asosida tashkil etilgan ta'lim jarayoni talabalarning mustaqil fikrlashini, tahliliy tafakkurini va ijtimoiy mas'uliyat hissini rivojlantiradi. Bunda o'qituvchi yo'naltiruvchi, talqin jarayonining tashkilotchisi sifatida ishtirok etadi. Shu orqali talabalarda muloqot madaniyati, fikrni asoslab aytish, o'z pozitsiyasini himoya qilish va ijtimoiy jarayonlarda faol ishtirok etish ko'nikmalari shakllanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Faridah, F. & Nurhayati, S. (2025). Education as Hermeneutic Study: Uncovering Meaning in the Digital Era. *Jurnal Riset dan Inovasi Pembelajaran*, 5(1), 183-197.
2. Razumovskaya, A. A. (2022). "The hermeneutic approach for shaping students' experience of moral interaction with other people". *Samara Journal of Science*, 11(4), 324-328.
3. Henriksson, C., Friesen, N. (2024). Hermeneutics in the Non-affirmative Theory of Education. In: *Non-affirmative Theory of Education and Bildung*. Springer, pp.199-214.
4. Belyaeva, L. A., Chugaeva, I. G., Berezhnova, E. V. (2020). "Hermeneutic Approach to Teaching Schoolchildren to Read". *Proceedings of the International Scientific Conference on Philosophy of Education, Law and Science in the Era of Globalization (PELSEG 2020)*, Atlantis Press, pp.60-64.
5. "Hermeneutic approach in pedagogy and its principles". (2018). *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського*, 125(6), 55-59. Разработчик: А. Linenko.
6. "Hermeneutics and Education". (1984). Master's thesis. University of Birmingham.
7. "HERMENEUTIC PERSPECTIVES OF PRE-SERVICE SCIENCE TEACHERS ABOUT SCIENCE". *Journal of Baltic Science Education*, Vol. 17, No. 5 (2018), pp.778-799.
8. "Towards teaching-sensitive technology: a hermeneutic analysis of higher education teaching". *International Journal of Educational Technology in Higher Education* (2024).

Fayziyev Muhammad Shukrulloevich,
Buxoro ichki ishlar akademik litseyi o'qituvchisi

EKOUMANIZM TUSHUNCHASI VA UNING FALSAFIY, EKOLOGIK, MADANIY ILDIZLARI

Annotatsiya. Mazkur tadqiqot zamonaviy dunyoning eng dolzarb mafkuralaridan biri bo'lgan ekogumanizm konsepsiyasini, uning falsafiy, ekologik va madaniy ildizlarini chuqur tahlil qilishga bag'ishlangan. Maqolada gumanizmning an'anaviy antropotsentrik talqinlaridan voz kechib, insoniyat farovonligini sayyoraviy ekotizimning salomatligi bilan uzviy bog'liqlikda ko'radigan yangi paradigma sifatida ekogumanizmning mohiyati ochib beriladi. Tadqiqotning amaliy qismi O'zbekistondagi uchta yirik davlat universiteti – Buxoro, Navoiy va Andijon davlat universitetlarining jami 750 nafar talabasi o'rtasida o'tkazilgan sotsiologik so'rovnoma natijalariga asoslanadi. Tadqiqot metodologiyasi miqdoriy tahlil usullariga, xususan, anketalashtirish va statistik ma'lumotlarni qayta ishlashga tayanadi. Olingan natijalar talabalarining ekologik ong darajasi, tabiatga bo'lgan munosabati va ekogumanistik qadriyatlarni qabul qilishga tayyorligi o'rtasida sezilarli farqlar mavjudligini ko'rsatadi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, ekologik muammolar haqidagi nazariy bilimlar va amaliy harakatlar o'rtasida uzilish mavjud. Tadqiqot O'zbekiston oliy ta'lim tizimida ekologik madaniyatni va ekogumanistik dunyoqarashni shakllantirish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqish bilan yakunlanadi.

Kalit so'zlar: Ekogumanizm, antropotsentrizm, ekologik ong, barqaror rivojlanish, falsafiy ekologiya, tabiat va inson munosabati, O'zbekiston yoshlari.

Аннотация. Настоящее исследование посвящено глубокому анализу одной из самых актуальных идеологий современного мира - концепции экогуманизма, а также её философских, экологических и культурных основ. В статье раскрывается сущность экогуманизма как новой парадигмы, которая отказывается от традиционных антропоцентрических трактовок гуманизма и рассматривает благополучие человечества в неразрывной связи со здоровьем планетарной экосистемы. Практическая часть исследования основана на результатах социологического опроса, проведённого среди 750 студентов трёх крупных государственных университетов Узбекистана - Бухарского, Навоийского и Андижанского. Методология исследования опирается на количественные методы анализа, в частности анкетирование и статистическую обработку данных. Полученные результаты показывают наличие значительных различий в уровне экологического сознания, отношении к природе и готовности студентов принимать экогуманистические ценности. Также выявлен разрыв между теоретическими знаниями об экологических проблемах и практическими действиями. Исследование завершается разработкой практических рекомендаций по формированию экологической культуры и экогуманистического мировоззрения в системе высшего образования Узбекистана.

Ключевые слова: экогуманизм, антропоцентризм, экологическое сознание, устойчивое развитие, философская экология, взаимоотношения человека и природы, молодежь Узбекистана.

Abstract. This study is devoted to an in-depth analysis of one of the most pressing ideologies of the modern world - the concept of ecocumanism, as well as its philosophical, ecological, and cultural foundations. The article reveals the essence of ecocumanism as a new paradigm that rejects traditional anthropocentric interpretations of humanism and views human well-being as inseparably linked to the health of the planetary ecosystem. The practical part of the research is based on the results of a sociological survey conducted among 750 students from three major state universities in Uzbekistan - Bukhara, Navoi, and Andijan State Universities. The research methodology relies on quantitative analytical methods, particularly surveys and statistical data processing.

The findings show significant differences in students' levels of ecological awareness, attitudes toward nature, and readiness to embrace ecocumanistic values. The results also reveal a gap between theoretical knowledge about environmental issues and practical actions. The study concludes with practical recommendations for fostering ecological culture and ecocumanistic worldview within the higher education system of Uzbekistan.

Key words: *ecocumanism, anthropocentrism, ecological awareness, sustainable development, philosophical ecology, human–nature relationship, youth of Uzbekistan.*

Insoniyat o'z tarixining misli ko'rilmagan burilish nuqtasida turibdi. Bir tomondan, fan va texnologiyalarning jadal rivojlanishi, global iqtisodiy integratsiya va madaniy almashinuvlar jamiyat hayotini tubdan o'zgartirib, yangi imkoniyatlar eshigini ochayotgan bo'lsa, ikkinchi tomondan, bu taraqqiyotning salbiy oqibatlari sayyoramiz ekologik muvozanatiga jiddiy tahdid solmoqda. Iqlim o'zgarishi, biologik xilma-xillikning qisqarishi, tabiiy resurslarning haddan tashqari iste'mol qilinishi va atrof-muhitning global miqyosda ifloslanishi kabi muammolar bugungi kunda nafaqat alohida davlatlar, balki butun bashariyatning umumiy tashvishiga aylangan. Ushbu global ekologik inqirozning ildizlari faqat texnogen omillarda emas, balki chuqur falsafiy va dunyoqarashga oid masalalarda, xususan, insoniyatning tabiatga bo'lgan munosabatini belgilovchi an'anaviy gumanistik qarashlarning cheklanganligida yotadi. Klassik gumanizm, Uyg'onish davridan boshlab insonni olamning markazi, uning aql-idroki va irodasini esa eng oliy qadriyat sifatida ulug'lab keldi. Bu yondashuv fanning rivojlanishi, inson huquqlari konsepsiyasining shakllanishi va demokratik jamiyatlarning barpo etilishiga ulkan hissa qo'shgan bo'lsa-da, ayni paytda u o'zining salbiy tomonini ham namoyon etdi: tabiat insondan ajratilgan, uning ehtiyojlarini qondirish uchun cheksiz manba sifatida qarala boshlandi. "Tabiatni zabt etish" shiori ostida amalga oshirilgan sanoat inqiloblari va iste'molchilik madaniyatining keng yoyilishi natijasida inson o'zi yashayotgan ekotizimga begonalashdi va uning ajralmas bir qismi ekanligini unutdi.

Ushbu ziddiyatli vaziyatda an'anaviy antropotsentrik paradigmani qayta ko'rib chiqish va insoniyatning sayyoradagi o'rni haqida yangicha falsafiy mushohada yuritish zarurati yuzaga keldi. Aynan shu zarurat zamonaviy falsafiy va ekologik tafakkurning muhim yo'nalishi bo'lgan ekogumanizm konsepsiyasining maydonga kelishiga zamin yaratdi. Ekogumanizm – bu gumanizmning eng yaxshi yutuqlarini, ya'ni inson qadr-qimmati, erkinligi va ijodiy salohiyatiga bo'lgan ishonchni saqlab qolgan holda, uni ekologik mas'uliyat va tabiatning o'ziga xos qadr-qimmati to'g'risidagi tasavvurlar bilan boyitishga intiluvchi falsafiy oqimdir. U inson farovonligini atrof-muhitning salomatligidan ajratib bo'lmasligini, insoniyatning uzoq muddatli kelajagi bevosita biosfera bilan uyg'unlikda yashash qobiliyatiga bog'liqligini ta'kidlaydi. Bu yondashuv insonni tabiatning "hukmdori" sifatida emas, balki uning ongli, mas'uliyatli va g'amxo'r a'zosi sifatida ko'radi. Ekogumanizm shunchaki ekologik muammolarni texnik vositalar yordamida hal qilishga chaqiriq emas, balki insoniyat ongi va madaniyatida chuqur transformatsiyani, qadriyatlar tizimini qayta baholashni talab qiladigan fundamental dunyoqarashdir.

O'zbekiston uchun bu mavzu alohida dolzarblik kasb etadi. Bir tomondan, mamlakatimiz Orol dengizi fojiasi kabi dunyodagi eng yirik ekologik halokatlardan birini boshidan kechirgan, suv resurslarining tanqisligi, yerlarning sho'rlanishi va cho'llanish kabi jiddiy muammolarga duch kelmoqda. Ikkinchi tomondan, O'zbekiston aholisining salmoqli qismini yoshlar tashkil etadi va ularning ekologik madaniyati, tabiatga bo'lgan munosabati mamlakatning barqaror kelajagini belgilovchi hal qiluvchi omil hisoblanadi. Yosh avlod ongida ekogumanistik qadriyatlarni shakllantirish, ularni nafaqat o'z shaxsiy manfaatlari, balki kelajak avlodlar va butun sayyora oldidagi mas'uliyatni his qiladigan fuqarolar sifatida tarbiyalash bugungi ta'lim tizimining eng muhim vazifalaridan biridir. Shu nuqtai nazardan, O'zbekiston oliy ta'lim muassasalari talabalarining ekogumanizm konsepsiyasiga oid bilim va tasavvurlarini, uning falsafiy, ekologik va madaniy jihatlarini qanday idrok etishlarini o'rganish muhim ilmiy va amaliy ahamiyatga ega. Mazkur

tadqiqotning maqsadi ham aynan ekogumanizm tushunchasining nazariy asoslarini chuqur o'rganish va O'zbekiston talaba-yoshlari misolida ushbu g'oyalarning qay darajada singdirilganligini empirik tahlil qilishdan iborat.

Ekogumanizm konsepsiyasining intellektual ildizlarini tushunish uchun uning shakllanishiga turtki bo'lgan bir necha asrlik falsafiy, ilmiy va madaniy oqimlarni sinchiklab o'rganish talab etiladi. Ushbu g'oyaviy sintez zahirida G'arb falsafasidagi an'anaviy gumanizm va uning antropotsentrik cheklovlari, ekologiya fanining yuzaga kelishi, atrof-muhitga oid axloqiy qarashlarning rivojlanishi hamda inson va tabiat munosabatlarini qayta anglashga qaratilgan madaniy harakatlar yotadi. Ekogumanizm o'z-o'zidan paydo bo'lgan hodisa emas, balki insoniyatning o'zini va olamdagi o'rnini anglash borasidagi uzoq davom etgan izlanishlarining mantiqiy natijasidir. Ushbu sharh ekogumanizmning falsafiy asoslarini, ekologik tafakkur evolyutsiyasini va madaniy kontekstini bosqichma-bosqich tahlil qilish orqali uning ko'p qirrali tabiatini ochib berishga harakat qiladi. Tadqiqotning boshida shuni ta'kidlash lozimki, G'arb tafakkurida insonni tabiatdan ustun qo'yish an'anasi uzoq tarixga ega. Iudey-xristian an'analarida Xudo insonni o'ziga o'xshatib yaratgani va unga butun mavjudot ustidan hukmronlik qilish huquqini bergani haqidagi g'oyalar G'arb sivilizatsiyasining dunyoqarash asoslarini shakllantirgan [1]. Bu qarashlar insoniyatga tabiatni o'zlashtirish va o'zgartirish uchun ma'naviy ruxsat berdi, bu esa keyinchalik texnologik taraqqiyot va sanoat inqiloblari uchun mafkuraviy zamin yaratdi. Qadimgi yunon falsafasida ham, xususan, Protogorning "inson barcha narsalarning o'lchovidir" degan mashhur aforizmidagi antropotsentrik g'oyalarning kurtaklarini ko'rish mumkin. Garchi Platon va Aristotel kabi faylasuflar tabiatda o'ziga xos tartib va uyg'unlik mavjudligini tan olgan bo'lsalar-da, ularning falsafiy tizimlarida ham insoniy aql va ruh moddiy olamdan yuqori turuvchi hodisa sifatida talqin etilgan.

Uyg'unish davri gumanizmi inson shaxsiyati, ijodiy salohiyati va aql-idrokini ulug'lash orqali o'rta asrlar teotsentrizmidan xalos bo'lishga imkon berdi. Leonardo da Vinchi, Mikelanjelo va Erazm Rotterdamskiy kabi mutafakkirlar insonning cheksiz imkoniyatlariga ishonchni mustahkamladilar. Biroq, bu gumanizm ham o'z mohiyatiga ko'ra antropotsentrik bo'lib qoldi. U insonni tabiatning bir qismi sifatida emas, balki uning markazida turuvchi, uni o'rganuvchi, tasvirlovchi va o'zgartiruvchi sub'ekt sifatida ko'rdi [2]. Bu davrda tabiat ilhom manbai, go'zallik namunasi sifatida qadrlangan bo'lsa-da, uning o'ziga xos qiymati va huquqlari haqida jiddiy o'ylangan emas. Ma'rifatparvarlik davri bu jarayonni yanada chuqurlashtirdi. Frensis Bekonning "bilim – kuchdir" shiori va uning tabiat sirlarini ochish va uni insoniyat xizmatiga bo'ysundirishga qaratilgan chaqiriqlari ilmiy-texnik taraqqiyotning mafkuraviy bayrog'iga aylandi [3]. Rene Dekartning dualistik falsafasi, ya'ni dunyoni fikrlovchi substansiya (res cogitans) va moddiy substansiyaga (res extensa) ajratishi inson ongini tabiatdan butunlay ajratib qo'ydi. Ushbu karteziyan dualizmga ko'ra, hayvonlar va o'simliklar shunchaki murakkab mexanizmlar, ruhsiz jismlar bo'lib, inson ulardan xohlagancha foydalanishi mumkin edi. Immanuel Kantning axloq falsafasi ham, garchi u inson qadr-qimmatini eng yuqori pog'onaga ko'targan bo'lsa-da, axloqiy munosabatlar doirasini faqat oqil mavjudotlar, ya'ni insonlar bilan cheklab qo'ydi. Kantga ko'ra, bizning tabiatga nisbatan majburiyatlarimiz bilvosita xarakterga ega, ya'ni biz hayvonlarga shafqatsizlik qilmasligimiz kerak, chunki bu bizning insoniyligimizga putur yetkazadi, hayvonning o'ziga xos azob chekishi to'g'ridan-to'g'ri axloqiy ahamiyatga ega emas edi [4].

Antropotsentrik gumanizmning ushbu klassik shakliga qarshi birinchi jiddiy e'tirozlar Romantizm davrida paydo bo'ldi. Jan-Jak Russo, Iogann Volfgang fon Gyote, Uilyam Vordsvort va Genri Devid Toro kabi mutafakkir va ijodkorlar sanoatlashgan jamiyatning sun'iyliги va tabiatdan begonalashuvini tanqid qildilar. Ular tabiatni shunchaki resurslar manbai emas, balki ma'naviy oziqa, ilhom va axloqiy poklanish manbai sifatida ko'rdilar. Toroning Uolden ko'li bo'yidagi tanho hayoti va uning "Uolden yoki o'rmondagi hayot" asari tabiat bilan uyg'unlikda yashashning manifestiga aylandi va kelajakdagi ekologik harakatlar uchun g'oyaviy asos bo'lib xizmat qildi [5]. Romantiklar inson his-tuyg'ularining, sezgilarining va tabiat bilan bevosita aloqasining ahamiyatini ta'kidlab,

Ma'rifatparvarlikning sovuq ratsionalizmini shubha ostiga qo'ydilar. Bu davrda tabiatning go'zalligi va ulug'vorligi san'at va adabiyotning asosiy mavzusiga aylandi, bu esa jamoatchilik ongida tabiatga nisbatan yangicha, hissiy munosabatning shakllanishiga yordam berdi. Biroq, Romantizm ham tabiatning o'ziga xos qiymatini to'liq tan olgan falsafiy tizimni yarata olmadi; u ko'proq insonning tabiatdan oladigan estetik va ma'naviy lazzatlariga e'tibor qaratdi.

XX asrning o'rtalariga kelib, texnologik taraqqiyotning salbiy oqibatlari yaqqol namoyon bo'la boshlagach, ekologik tafakkurda tub burilish yuz berdi. Reychel Karsonning 1962-yilda nashr etilgan "Jimjit bahor" (Silent Spring) kitobi bu jarayonda katalizator rolini o'ynadi [6]. Ushbu asarda pestitsidlarning, xususan, DDTning atrof-muhitga va tirik organizmlarga halokatli ta'siri ishonchli ilmiy dalillar bilan ochib berilgan edi. Karsonning kitobi keng jamoatchilikning e'tiborini ekologik muammolarga qaratdi va zamonaviy ekologik harakatning boshlanishiga turtki bo'ldi. Aynan shu davrdan boshlab atrof-muhit etikasi (environmental ethics) mustaqil falsafiy yo'nalish sifatida shakllana boshladi. Bu sohaning dastlabki nazariyotchilari an'anaviy etikaning faqat insonlar o'rtasidagi munosabatlar bilan cheklanib qolganini tanqid qilib, axloqiy hamjamiyat doirasini hayvonlar, o'simliklar va butun ekotizimlarni o'z ichiga oladigan darajada kengaytirish zarurligini ilgari surdilar. Aldo Leopold o'zining "Qumli okrug almanaxi" (A Sand County Almanac) asarida "yer etikasi" (land ethic) konsepsiyasini taklif qildi. Unga ko'ra, axloqiy jihatdan to'g'ri harakat bu biotik hamjamiyatning yaxlitligi, barqarorligi va go'zalligini saqlashga xizmat qiladigan harakatdir [7]. Leopoldning g'oyalari ekotsentrik yondashuvning poydevorini qo'ydi, unga ko'ra, axloqiy qiymatning asosiy birligi individual organizmlar emas, balki butun ekotizim hisoblanadi.

1970-yillarda atrof-muhit etikasida yanada radikal yo'nalishlar paydo bo'ldi. Norvegiyalik faylasuf Arne Ness "sayoz ekologiya" (shallow ecology) va "chuqur ekologiya" (deep ecology) tushunchalarini farqlab berdi [8]. Sayoz ekologiya, Nessning fikricha, atrof-muhit muammolarini faqat inson manfaatlari nuqtai nazaridan ko'rib chiqadi (masalan, ifloslanishni kamaytirish, chunki u inson salomatligiga zararli; resurslarni tejash, chunki ular kelajak avlodlarga kerak). Bu yondashuv ham mohiyatan antropotsentrik bo'lib qolaveradi. Aksincha, chuqur ekologiya tabiatning barcha tirik va notirik elementlari o'ziga xos, ichki qiymatga (intrinsic value) ega ekanligini, bu qiymat ularning inson uchun foydaliligiga bog'liq emasligini ta'kidlaydi. Chuqur ekologiya tarafdorlari insoniyatning boshqa tirik mavjudotlardan hech qanday ustunligi yo'qligini, biz shunchaki hayot tarmog'ining bir qismi ekanligimizni tan olishga chaqiradilar. Bu yondashuv iste'molchilik madaniyatini, iqtisodiy o'sishga bo'lgan ishtiyoqni va aholi sonining cheksiz ortishini keskin tanqid qiladi. U inson ongi va jamiyat tuzilishida fundamental o'zgarishlarni talab qiladi, bu esa o'z navbatida ekogumanizm g'oyalari uchun zamin yaratdi.

Chuqur ekologiyaning birmuncha abstrakt va individualistik xarakterini tanqid qilgan holda, amerikalik anarxist mutafakkir Myurrey Bukchin "ijtimoiy ekologiya" (social ecology) nazariyasini ishlab chiqdi [9]. Bukchinning asosiy g'oyasi shundaki, ekologik inqirozning asl sababi tabiatda emas, balki inson jamiyatining o'zida yotadi. Uning fikricha, insonning tabiat ustidan hukmronlik qilishga intilishi jamiyatdagi ijtimoiy ierarxiyalar, ya'ni insonning inson tomonidan ekspluatatsiya qilinishi (qulchilik, krepostnoylik, kapitalizm, patriarxat) bilan chambarchas bog'liqdir. Jamiyat qachonki ierarxik tuzilmalardan, tengsizlik va zulmdan xalos bo'lsa, o'shanda insoniyat tabiat bilan uyg'unlikda yashash imkoniyatiga ega bo'ladi. Shuning uchun, ekologik muammolarni hal qilish uchun avvalo ijtimoiy muammolarni hal qilish, markazlashmagan, demokratik va ekologik yo'naltirilgan jamiyat qurish zarur. Bukchinning yondashuvi ekologik muammolarning siyosiy va iqtisodiy o'lchovlariga e'tiborni qaratdi va atrof-muhit adolati (environmental justice) harakatlarining rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatdi. Bu g'oyalar ekologik muammolarni faqat individual axloqiy tanlov masalasi sifatida emas, balki tizimli ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar zarurati sifatida ko'rsatib, ekogumanistik tafakkurning ijtimoiy yo'nalishini kuchaytirdi.

Ekofeminizm ham ekologik inqirozning ildizlarini ijtimoiy tuzilmalarda, xususan, patriarxal jamiyatda ayollarni va tabiatni birdek ezish va ekspluatatsiya qilish an'anasida ko'radi. Fransuaza

d'Obonn kabi ilk ekofeministlar ayollar va tabiat o'rtasida chuqur ramziy va tarixiy aloqa mavjudligini ta'kidlaganlar [10]. Patriarxal madaniyat aql, madaniyat, erkaklik kabi tushunchalarni tabiat, hissiyot, ayollik kabi tushunchalardan ustun qo'yib, dualistik va ierarxik dunyoqarashni o'rnatgan. Val Plamvud kabi faylasuflar bu dualizmlarni tanqidiy tahlil qilib, ular nafaqat ayollarni, balki tabiatni ham ob'ektivlashtirish, ya'ni ularni qadsizlantirish va ekspluatatsiya qilish uchun mafkuraviy asos bo'lib xizmat qilganini ko'rsatib berganlar [11]. Ekofeminizm g'amxo'rlik, hamkorlik, o'zaro bog'liqlik kabi an'anaviy "ayollik" qadriyatlarini qayta tiklash va ularni ekologik etikaning markaziga qo'yish orqali ekologik inqirozni yengish mumkinligini ta'kidlaydi. Bu yondashuv ekogumanizmga g'amxo'rlik etikasi (ethic of care) va o'zaro bog'liqlik tamoyillarini olib kirib, uning axloqiy asoslarini boyitdi.

Aynan shu turli xil falsafiy va ijtimoiy oqimlar sintezidan ekogumanizm konsepsiyasi o'sib chiqdi. Bu atamani birinchi bo'lib kim qo'llagani haqida bahslar mavjud bo'lsa-da, uning asosiy g'oyasi gumanizmning insonparvarlik ideallarini rad etmasdan, balki uni ekologik ong bilan to'ldirishdir. Ekogumanizm chuqur ekologiyadan tabiatning o'ziga xos qimmatini, ijtimoiy ekologiyadan ijtimoiy adolat va ekologik muammolar o'rtasidagi bog'liqlikni, ekofeminizmdan esa g'amxo'rlik etikasini oladi. Biroq, u chuqur ekologiyaning ba'zi radikal anti-gumanistik tendensiyalarini rad etadi. Ekogumanistlar insoniyatni biosferaning "saraton hujayrasi" sifatida ko'rish noto'g'ri ekanligini, aksincha, inson o'zining noyob aql-idroki va axloqiy salohiyati tufayli sayyoraning ongli vasiysi, uning salomatligi uchun mas'ul bo'lgan mavjudot bo'lishi mumkin va kerak, deb hisoblaydilar [12]. Fransuz faylasufi Lyuk Ferri o'zining "Yangi ekologik tartib" (The New Ecological Order) asarida chuqur ekologiyaning radikal shakllarini tanqid qilib, ular inson huquqlari va demokratik qadriyatlarga tahdid solishi mumkinligini ta'kidlaydi [13]. Uning fikricha, biz tabiatni sevimiz va himoya qilishimiz kerak, lekin bu insoniyatning noyob qadr-qimmatini inkor etish hisobiga bo'lmasligi lozim. Bu pozitsiya mo'tadil ekogumanizmning asosiy tamoyillaridan birini ifodalaydi.

Ekogumanizm shuningdek, fan va texnologiyalarga nisbatan muvozanatli yondashuvni taklif etadi. U texnofobiya berilmasdan, ayni paytda texnologik optimizmning sodda qarashlaridan ham voz kechadi. Ekogumanistlar fan va texnika ekologik muammolarning asosiy sababchisi bo'lgani kabi, ularni hal qilishning muhim vositasi ham bo'lishi mumkinligini tan oladilar. Asosiy masala texnologiyalarning o'zida emas, balki ularni qanday qadriyatlar va maqsadlar yo'lida qo'llashdadir. Shuning uchun, ekogumanizm "yashil" texnologiyalarni rivojlantirish, qayta tiklanuvchi energiya manbalariga o'tish va resurslardan samarali foydalanishni qo'llab-quvvatlaydi, biroq bularning barchasi chuqur axloqiy o'zgarishlar va iste'mol madaniyatini cheklash bilan birga olib borilishi kerakligini uqtiradi [14]. Mashhur biolog E.O. Uilson tomonidan ilgari surilgan "biofiliya" gipotezasi, ya'ni insonning tabiat va boshqa tirik mavjudotlar bilan hissiy bog'lanishga bo'lgan tug'ma moyilligi ham ekogumanizm uchun muhim ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi [15]. Bu gipotezaga ko'ra, tabiatdan begonalashuv insonning psixologik va ma'naviy salomatligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi, tabiat bilan uyg'unlik esa insoniy baxtning ajralmas shartidir.

Madaniy sohada ekogumanizm g'oyalari turli shakllarda namoyon bo'lmoqda. Adabiyotda, kinematografiya va tasviriy san'atda tabiatning mo'rtligi, inson faoliyatining halokatli oqibatlari va tabiat bilan uyg'unlikka erishish imkoniyatlari haqidagi asarlar tobora ko'paymoqda. Barqaror rivojlanish, ekologik toza mahsulotlar, mas'uliyatli sayohat va "nol chiqindi" (zero waste) kabi tushunchalar ommaviy madaniyatning bir qismiga aylanib bormoqda. Mahalliy va tub xalqlarning an'anaviy ekologik bilimlari va tabiatga bo'lgan hurmatga asoslangan dunyoqarashi qayta qadrlanmoqda va ular zamonaviy ekologik muammolarni hal qilishda muhim manba sifatida ko'rilmogda. Ushbu madaniy o'zgarishlar jamoatchilik ongida ekogumanistik qadriyatlarning mustahkamlanishiga yordam beradi va siyosiy va iqtisodiy sohalarida o'zgarishlar uchun ijtimoiy talabni shakllantiradi. Xulosa qilib aytganda, ekogumanizm – bu murakkab va ko'p qirrali falsafiy konsepsiya bo'lib, u an'anaviy gumanizmning insonparvarlik ideallarini ekologik mas'uliyat bilan

birlashtirishga intiladi. Uning ildizlari G'arb falsafasidagi antropotsentrizmni tanqid qilishdan, ekologiya fanining yutuqlaridan, atrof-muhit etikasining turli yo'nalishlaridan va inson-tabiat munosabatlarini qayta anglashga qaratilgan madaniy izlanishlardan oziqlanadi. U insonni tabiatning hukmdori emas, balki uning ongli, g'amxo'r va mas'uliyatli a'zosi sifatida ko'radi va insoniyatning kelajagini sayyoramiz ekotizimining salomatligi bilan uzviy bog'liqlikda tasavvur qiladi. Bu konsepsiya O'zbekiston kabi ekologik muammolarga duch kelayotgan va yosh avlod tarbiyasiga alohida e'tibor qaratayotgan mamlakat uchun muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega.

Mazkur tadqiqot ekogumanizm konsepsiyasining nazariy jihatlarini O'zbekiston oliy ta'lim tizimidagi talabalarining amaliy idroki bilan bog'lash maqsadida aralash yondashuv elementlaridan foydalangan holda, asosan miqdoriy tahlil metodologiyasiga asoslanadi. Tadqiqotning falsafiy va madaniy ildizlarni o'rganishga bag'ishlangan nazariy qismi mavjud ilmiy adabiyotlarni, jumladan, monografiyalari, ilmiy maqolalar va falsafiy asarlarni tizimli tahlil qilish (desk research) orqali amalga oshirildi. Empirik qism esa O'zbekistonning uchta hududiy va demografik jihatdan xilma-xil mintaqasida joylashgan yetakchi oliy ta'lim muassasalari – Buxoro davlat universiteti, Navoiy davlat pedagogika instituti va Andijon davlat universiteti talabalari o'rtasida o'tkazilgan sotsiologik so'rovnoma tayanadi.

Tadqiqot ob'ekti sifatida ushbu uch universitetning ijtimoiy-gumanitar va tabiiy fanlar yo'nalishlarida tahsil olayotgan 2–3-kurs talabalari tanlab olindi. Tanlovning bunday chegaralanishi ushbu kurs talabalarining universitet hayotiga yetarlicha moslashganligi va o'z dunyoqarashini shakllantirishda muayyan tajribaga ega ekanligi bilan izohlanadi. Tadqiqotda jami 750 nafar respondent ishtirok etdi, ularning taqsimoti quyidagicha: Buxoro davlat universitetidan 270 nafar, Navoiy davlat pedagogika institutidan 250 nafar va Andijon davlat universitetidan 230 nafar talaba. Ishtirokchilarni tanlashda tasodifiy-kvotali usul qo'llanilib, har bir universitetda jinsi va ta'lim yo'nalishi bo'yicha mutanosiblikni ta'minlashga harakat qilindi.

Ma'lumotlarni yig'ish uchun maxsus ishlab chiqilgan anketa-so'rovnoma asosiy vosita sifatida xizmat qildi. So'rovnoma to'rtta asosiy blokdan iborat bo'ldi: 1) Demografik ma'lumotlar (jinsi, yoshi, universiteti, mutaxassisligi); 2) Ekologik bilim darajasini aniqlashga qaratilgan savollar (global va mahalliy ekologik muammolar haqidagi xabardorlik); 3) Tabiatga nisbatan qadriyatli munosabatni o'lchashga yo'naltirilgan Likert shkalasi asosidagi 15 ta tasdiq (masalan, "Inson tabiatning bir qismidir va undan ustun emas", "Tabiatning inson uchun foydasi bo'lmasa ham o'ziga xos qiymati bor"); 4) Ekologik mas'uliyatli xulq-atvorni baholashga qaratilgan amaliy savollar (chiqindilarni saralash, suv va energiyani tejash, ekologik tadbirlarda ishtirok etish).

Olingan ma'lumotlar SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) 26.0 dasturi yordamida statistik tahlildan o'tkazildi. Ma'lumotlarni tahlil qilishda deskriptiv statistika (foizlar, o'rtacha qiymatlar, standart chetlanishlar) va qiyosiy tahlil usullaridan foydalanildi. Xususan, talabalarining javoblari universitetlar, jinslar va ta'lim yo'nalishlari kesimida taqqoslanib, ular o'rtasidagi statistik ahamiyatga ega bo'lgan farqlarni aniqlash uchun t-test va ANOVA kabi statistik mezonlar qo'llanildi. Bu metodologiya talabalarining ekogumanistik qarashlarini miqdoriy jihatdan baholash, turli guruhlar o'rtasidagi farqlarni aniqlash va umumiy tendensiyalarni yoritish uchun ishonchli zamin yaratadi.

Tadqiqot ishtirokchilarining umumiy tavsifi 1-jadvalda keltirilgan. Unda ko'rinib turibdiki, tadqiqotda ishtirok etgan 750 nafar respondentning 48.7% (365 nafar) erkaklar va 51.3% (385 nafar) ayollarni tashkil etadi, bu esa jinslar bo'yicha deyarli teng taqsimotni ko'rsatadi. Universitetlar bo'yicha eng katta guruh Buxoro davlat universitetidan (36.0%), undan keyin Navoiy davlat pedagogika instituti (33.3%) va Andijon davlat universiteti (30.7%) talabalari turadi. Ta'lim yo'nalishlari bo'yicha ham ijtimoiy-gumanitar va tabiiy fanlar sohalari o'rtasida muvozanat saqlangan, bu esa olingan natijalarning kengroq qamrovga ega ekanligidan dalolat beradi.

1-jadval.

Tadqiqot ishtirokchilarining demografik tavsifi

Ko'rsatkich	Kategoriya	Soni (N)	Foiz (%)
Universitet	Buxoro DU	270	36.0
	Navoiy DPI	250	33.3
	Andijon DU	230	30.7
Jinsi	Erkak	365	48.7
	Ayol	385	51.3
Ta'lim yo'nalishi	Ijtimoiy-gumanitar	380	50.7
	Tabiiy fanlar	370	49.3
Jami		750	100.0

Tadqiqotning asosiy maqsadi talabalarining ekogumanistik qadriyatlarni qay darajada qabul qilishini o'rganishdan iborat edi. Buning uchun Likert shkalasi asosida berilgan tasdiqlarga bo'lgan munosabat tahlil qilindi (1 – "mutlaqo qo'shilmayman", 5 – "mutlaqo qo'shilaman"). Olingan natijalar shuni ko'rsatdiki, umumiy hisobda talabalar tabiatni asrash va insonning ekologik mas'uliyati haqidagi g'oyalarga ijobiy munosabatda. Masalan, "Inson tabiatning bir qismidir va undan ustun emas" degan tasdiqning o'rtacha bahosi 5 ballik shkalada 4.12 ni tashkil etdi, bu yuqori darajadagi qo'shilishni anglatadi. Biroq, turli universitetlar talabalari o'rtasida bu borada statistik ahamiyatga ega farqlar kuzatildi. Tahlil natijalari 2-jadvalda umumlashtirilgan.

2-jadval.

**Universitetlar kesimida ekogumanistik qadriyatlarni idrok etishning qiyosiy tahlili
(o'rtacha ballar, 5 ballik shkalada)**

Tasdiq / Qadriyat	Buxoro DU (N=270)	Navoiy DPI (N=250)	Andijon DU (N=230)	Umumiy o'rtacha
1. Antropotsentrizmni rad etish				
Inson tabiatning bir qismidir, uning hukmdori emas.	4.05	4.15	4.21	4.12
Texnologik taraqqiyot ekologik muvozanatdan muhimroq. (Teskari)	2.15	2.08	1.95	2.07
2. Tabiatning o'ziga xos qiymati				
Tabiat inson uchun foydasi bo'lmasa ham qadrlidir.	3.78	3.85	4.01	3.87
O'simliklar va hayvonlar yashash huquqiga ega.	4.30	4.41	4.55	4.41
3. Shaxsiy ekologik mas'uliyat				
Mening shaxsiy harakatlarim atrof-muhitga ta'sir qiladi.	3.95	4.05	4.18	4.05
Hukumat ekologik muammolarni hal qilish uchun asosiy mas'uldir. (Teskari)	2.85	2.90	2.65	2.81
4. Amaliy harakatga tayyorlik				
Chiqindilarni saralashga vaqtim va imkoniyatim bor.	3.10	2.95	3.25	3.09
Ekologik toza mahsulotlar uchun ko'proq pul to'lashga tayyorman.	2.88	2.75	3.05	2.88

2-jadval natijalaridan ko'rinib turibdiki, deyarli barcha ijobiy yo'naltirilgan ko'rsatkichlar bo'yicha Andijon davlat universiteti talabalari eng yuqori ballarni qayd etgan. Masalan, "Tabiat inson uchun foydasi bo'lmasa ham qadrlidir" degan tasdiqqa Andijon talabalari o'rtacha 4.01 ball bilan javob bergan bo'lsa, bu ko'rsatkich Buxoroda 3.78 ni tashkil etdi. Bu farq statistik jihatdan ahamiyatli ($p < 0.05$) bo'lib, Farg'ona vodiysining agrar hudud ekanligi, suv va yer resurslari bilan bog'liq muammolarning yaqqolroq sezilishi talabalarning ekologik sezgirligini oshirgan bo'lishi mumkinligini taxmin qilishga imkon beradi. Aksincha, sanoatlashgan Navoiy viloyatida joylashgan pedagogika instituti talabalari amaliy harakatlarga tayyorlik borasida bir muncha past natijalarni ko'rsatdilar. Masalan, "Ekologik toza mahsulotlar uchun ko'proq pul to'lashga tayyorman" degan savolga ularning o'rtacha bahosi atigi 2.75 ni tashkil etdi.

Tadqiqotning eng muhim natijalaridan biri – bu nazariy bilimlar va amaliy xulq-atvor o'rtasidagi sezilarli uzilishning mavjudligidir. Talabalarning aksariyati (85% dan ortig'i) iqlim o'zgarishi va Orol dengizi fojiasi kabi global va mahalliy ekologik muammolardan xabardor ekanliklarini bildirganlar. Ular tabiatni asrash kerakligi haqidagi umumiy g'oyalarni to'liq qo'llab-quvvatlaydilar (umumiy o'rtacha ballar 4.0 dan yuqori). Biroq, gap shaxsiy mas'uliyat va amaliy harakatlarga kelganda, ko'rsatkichlar keskin pasayadi. Masalan, "Chiqindilarni saralashga vaqtim va imkoniyatim bor" degan tasdiqqa umumiy o'rtacha ball atigi 3.09 ni tashkil etdi. Bu shuni anglatadiki, ko'plab talabalar ekologik harakatlarni qo'llab-quvvatlasalar-da, o'zlarining kundalik hayotlarida bu tamoyillarga amal qilishga tayyor emaslar yoki buning uchun zarur sharoitlar (masalan, chiqindilarni alohida yig'ish infratuzilmasi) mavjud emas deb hisoblaydilar. Bu holat "qadriyat-harakat tafovuti" (value-action gap) deb nomlanuvchi psixologik fenomen bilan izohlanishi mumkin, ya'ni insonning e'tiqodlari uning amaliy xatti-harakatlarida har doim ham aks etmaydi.

Shuningdek, tahlillar shuni ko'rsatdiki, ekologik mas'uliyatni zimmasiga olish borasida ham ma'lum bir noaniqlik mavjud. Talabalarning katta qismi (o'rtacha balli teskari shkalada 2.81) ekologik muammolarni hal qilishda asosiy mas'uliyat hukumat zimmasida deb hisoblaydi. Bu shaxsiy javobgarlik hissini susaytirishi va "boshqalar harakat qilsin" degan kayfiyatni keltirib chiqarishi mumkin. Xulosa qilib aytganda, olingan natijalar O'zbekiston talaba-yoshlari orasida ekologik ongning ma'lum darajada shakllanganligini, biroq bu ong hali chuqur, amaliy va shaxsiy mas'uliyatga asoslangan ekogumanistik dunyoqarash darajasiga ko'tarilmaganligini ko'rsatadi. Nazariy bilimlar va amaliy ko'nikmalar, umumiy qadriyatlar va shaxsiy harakatlar o'rtasidagi tafovutni bartaraf etish ta'lim tizimi oldida turgan eng muhim vazifalardan biri ekanligini ta'kidlash lozim.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, ekogumanistik dunyoqarashni shakllantirish – bu uzoq davom etadigan murakkab jarayon. U nafaqat ta'lim tizimini, balki butun jamiyatni, davlat siyosatini, iqtisodiyotni va madaniyatni qamrab oluvchi kompleks yondashuvni talab qiladi. Yosh avlod ongiga inson va tabiatning ajralmas birligi haqidagi g'oyani singdirish orqaligina biz O'zbekistonning va butun sayyoramizning barqaror va farovon kelajagini ta'minlay olamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. White, L. (1967). The Historical Roots of Our Ecologic Crisis. *Science*, 155(3767), 1203–1207.
2. Merchant, C. (1980). *The Death of Nature: Women, Ecology, and the Scientific Revolution*. Harper & Row.
3. Bacon, F. (2000). *The New Organon* (L. Jardine & M. Silverthorne, Eds.). Cambridge University Press. (Original work published 1620).
4. Kant, I. (1997). *Lectures on Ethics* (P. Heath, Ed.). Cambridge University Press.
5. Thoreau, H. D. (2004). *Walden; or, Life in the woods*. Yale University Press. (Original work published 1854).
6. Carson, R. (1962). *Silent Spring*. Houghton Mifflin.

7. Leopold, A. (1949). *A Sand County Almanac and Sketches Here and There*. Oxford University Press.
8. Næss, A. (1973). The Shallow and the Deep, Long-Range Ecology Movement. A Summary. *Inquiry*, 16(1-4), 95–100.
9. Bookchin, M. (1982). *The Ecology of Freedom: The Emergence and Dissolution of Hierarchy*. Cheshire Books.
10. D'Eaubonne, F. (1974). *Le Féminisme ou la Mort*. Pierre Horay.
11. Plumwood, V. (1993). *Feminism and the Mastery of Nature*. Routledge.
12. Weston, A. (2009). The Incomplete Eco-Humanist. In A. H. Jenkins & A. J. J. Trew (Eds.), *Greening the Academy: Ecopedagogy Through the Liberal Arts* (pp. 15-28). Hampton Press.
13. Ferry, L. (1995). *The New Ecological Order*. University of Chicago Press.
14. Fox, W. (1995). *Toward a Transpersonal Ecology: Developing New Foundations for Environmentalism*. SUNY Press.
15. Wilson, E. O. (1984). *Biophilia*. Harvard University Press.
16. Kollmuss, A., & Agyeman, J. (2002). Mind the Gap: Why do people act environmentally and what are the barriers to pro-environmental behavior? *Environmental Education Research*, 8(3), 239–260.

Gulboyev Akbar Tuxtayevich,
Buxoro davlat pedagogika instituti, "Umumiy pedagogika" kafedrası dotsenti
Pedagogika fanlari nomzodi

ART-PEDAGOGIKA ASOSIDA BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINI ESTETIK TARBIYALASHNING NAZARIY ASOSLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada art-pedagogika va estetik tarbiyaning o'zaro bog'liqligi hamda ularning o'quvchi shaxsini har tomonlama rivojlantirishdagi ahamiyati yoritilgan. Art-pedagogik yondashuv o'quvchilarda ijodkorlik, estetik did va mustaqil fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Estetik tarbiya esa san'at orqali insonda go'zallikni anglash, badiiy tafakkur va estetik madaniyatni rivojlantiradi. Maqolada art-pedagogika vositalari yordamida boshlang'ich sinf o'quvchilarini estetik jihatdan tarbiyalashning pedagogik texnologiyalari, badiiy ijod va estetik qadriyatlarni shakllantirishdagi o'rni tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: art-pedagogika, ilmiy salohiyat, pedagogik mahorat, ijodkorlik faoliyati, estetik tarbiya, estetik did, ma'naviy oziqa.

Аннотация. В данной статье раскрыта взаимосвязь арт-педагогика и эстетического воспитания, а также их значение в всестороннем развитии личности учащихся. Арт-педагогический подход способствует формированию у обучающихся творческих способностей, эстетического вкуса и самостоятельного мышления. Эстетическое воспитание, в свою очередь, развивает у человека чувство прекрасного, художественное мышление и эстетическую культуру посредством искусства. В статье проанализирована роль педагогических технологий, художественного творчества и формирования эстетических ценностей в процессе эстетического воспитания учащихся начальных классов на основе арт-педагогика.

Ключевые слова: арт-педагогика, научный потенциал, педагогическое мастерство, творческая деятельность, эстетическое воспитание, эстетический вкус, духовная пища.

Annotation. This article explores the interrelationship between art pedagogy and aesthetic education, as well as their importance in the comprehensive development of students' personalities. The art-pedagogical approach contributes to the formation of creativity, aesthetic taste, and independent thinking among learners. Aesthetic education, in turn, develops an individual's sense of beauty, artistic thinking, and aesthetic culture through art. The article analyzes the role of pedagogical technologies, artistic creativity, and the formation of aesthetic values in fostering the aesthetic development of primary school students through art-pedagogical methods.

Key words: art pedagogy, scientific potential, pedagogical mastery, creative activity, aesthetic education, aesthetic taste, spiritual nourishment.

Kirish. Art-pedagogika – bu o'quvchilar tomonidan badiiy bilim, ko'nikma va malakalarning majmuini o'zlashtirish, san'at va badiiy ijod sohasida dunyoqarashni shakllantirish jarayoni hisoblanadi. Shaxsning badiiy rivojlanishi – bu san'atning ma'lum bir sohasidagi qobiliyatlarni maqsadli shakllantirishdir. Bunday yondashuv, avvalo, har bir o'quvchining badiiy ijod sohasidagi qobiliyatlarini izchil ravishda kashf etishga zamin yaratadi. Ayniqsa, art-pedagogikada mahorat va ijodkorlikni tarbiyalash uchun yaratilgan maxsus metod va usullar o'quvchilarni ijodiy jarayonga jalb qiladi. Bunday jarayon davomida o'quvchilarning fantaziya, tasavvur va ijodiy mulohaza qilish qobiliyatlari mukammal shakllanib boradi. Shuningdek, ular san'at asarlarini tahlil qilish va baholash orqali o'z estetik dunyoqarashlarini boyitadilar. Buning natijasida, shaxsning ma'naviy olami kengayib, o'quvchilarda badiiy did va intellektual salohiyat rivojlanadi. Eng asosiysi, art-pedagogika o'quvchilarga san'at yordamida o'z hissiyotlarini erkin ifodalash va jamiyatga ijodiy fikrlar bilan hissa qo'shish imkoniyatini beradi. Art-pedagogika orqali o'quvchilar o'zlarining ijodiy qobiliyatlarini yanada kengaytirib, san'atga bo'lgan munosabatlarini mustahkamlaydilar. Bu usul

ularning nafaqat badiiy ko'nikmalarini, balki mantiqiy tahlil va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini ham rivojlantirishga xizmat qiladi. Yaratuvchanlik va ijodkorlikni qo'llab-quvvatlash orqali art-pedagogika o'quvchilarni innovatsion g'oyalarni shakllantirish va amaliyotga tadbiiq etishga rag'batlantiradi. Shu tarzda, o'quvchilar san'at asarlarining murakkabliklarini tushunishga, ularning estetik jihatlarni aniqlashga va ijodiy yechimlar topishga o'rganadilar. Bu jarayonda, maxsus metodlar va usullar yordamida, o'quvchilarning shaxsiy potentsiallari va ijtimoiy salohiyatlari mustahkamlanadi. Art-pedagogika nafaqat san'at orqali, balki madaniyat, tarix va zamonaviy texnologiyalarni integratsiyalash orqali ham yoshlar ongini boyitishga xizmat qiladi. Bunday yondashuv ularning ijodiy faoliyatini faollashtirib, kelajakdagi murakkab ijtimoiy va madaniy vaziyatlarga tayyorlanishida muhim omil bo'ladi. Natijada, art-pedagogika orqali o'quvchilar o'zlarining hissiyotlarini, fikrlarini va ijodiy qarashlarini erkin ifoda etish imkoniga ega bo'ladilar. Ularning bu qobiliyati jamiyatda sog'lom va innovatsion fikrlovchi shaxslar sifatida shakllanishlariga, axloqiy qadriyatlar va madaniy normativlarga sodiq bo'lishlariga olib keladi. Shunday qilib, art-pedagogika nafaqat ta'lim jarayonida, balki jamiyatning umumiy rivojlanishida ham katta ahamiyatga ega bo'lib, kelajak avlodning ijodiy va madaniy merosini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Maktab ta'limida estetik tarbiya tushunchasi estetik rivojlanishni o'z ichiga oladi – bolada estetik idrok, sezgirlik, ijodiy tasavvur, hissiy tajriba, xayoliy tafakkur, ma'naviy va axloqiy fazilatlarni rivojlantirish, tabiiy moyillikni shakllantirishning yo'naltirilgan jarayonidir. Yuqoridagi masalalarni o'rganib chiqish natijasida shuni aniqladikki, pedagogikada bolalarni estetik tarbiyalashga qaratilgan bir qator hal qilinmagan muammolar mavjud ekan. Bolalarni estetik tarbiyalash vazifalari, asosan, tasviriy san'at, musiqa, adabiyot darslarida yakka tartibda, badiiy bilimlarning individual muammolari, maktab o'quvchilarida shaxsiy rivojlanishiga hissa qo'shadigan badiiy-estetik ta'limning yangi zamonaviy texnologiyalaridan kam foydalanilgan holda amalga oshirilmoqda. Birinchidan, badiiy-estetik tarbiya jarayoniga kompleks yondashuv kiritish, ya'ni tasviriy san'at, musiqa va adabiyot fanlarini o'zaro uyg'unlashtirish orqali o'quvchilarning qiziqishlari va ijodiy salohiyatlarini bir butun holda rivojlantirish zarur. Ikkinchidan, zamonaviy texnologiyalar, masalan interaktiv taqdimotlar va raqamli ijodiy dasturlardan foydalanish o'quvchilarda yanada kuchli rag'bat va motivatsiya uyg'otadi. Uchinchidan, o'quvchilarning o'zaro hamkorlikda ijod qilishi, badiiy loyihalarni birgalikda amalga oshirishi ularning nafaqat estetik didini, balki shaxsiy mas'uliyat va jamoaviy muloqot ko'nikmalarini ham mustahkamlaydi.

To'rtinchidan, estetik tarbiya jarayonida o'quvchilarning darsdan tashqari mashg'ulotlarda ham san'at bilan shug'ullanishiga keng imkoniyatlar yaratish tavsiya etiladi. Beshinchidan, pedagoglar uchun estetik tarbiya sohasida malaka oshirish kurslari, seminar-treninglar tashkil etib, ularni innovatsion usullar va metodikalar bilan tanishtirish lozim. Shu tariqa, estetik tarbiya va badiiy rivojlanish o'quvchilarda ijodiy tafakkur, badiiy did va ma'naviy fazilatlarning shakllanishida muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Izoh: Estetik ta'lim keng ma'noga ega bo'lib, u badiiy ijodni ham, kundalik hayotning estetikasini, xatti-harakatlarni, mehnat va munosabatlarni ham qamrab oladi. Estetik tarbiya badiiy ta'limdan o'z maqsadlari yo'lida foydalanib, insonni san'at uchun emas, balki uning faol estetik hayoti uchun rivojlantiruvchi jarayondir. Keng ma'noda estetik tarbiya deganda, voqelikka (borliqqa) insonda estetik munosabatni maqsadli shakllantirish tushuniladi. Go'zallik orqali tarbiyalash nafaqat shaxsning estetik-qadriyatli yo'nalishlarini shakllantiradi, balki uning ijod sohasini, ish sohasini, kundalik hayotini va xatti-harakatlaridagi estetik qadriyatlari mazmunini rivojlantiradi. Estetik tarbiyalanganlik – estetik tarbiyaning maqsadi va natijasidir. Bu ma'naviy madaniyatning tarkibiy qismi bo'lgan shaxsning estetik madaniyatini shakllantirishning sifat ko'rsatkichi sifatida ko'rib chiqilishi mumkin. Bunday jarayon, avvalo, kishilarning hayotga bo'lgan munosabatini yanada ijobiy ruhda shakllantirishga xizmat qiladi. Aynan estetik tarbiya tufayli insonda badiiy did va ijodiy

kuzatuvchanlik vujudga keladi. Natijada, kishi atrof-muhitdagi barcha go'zallik unsurlarini chuqurroq anglab, ularni qadrlashga intilishi kuchayadi.

Bundan tashqari, estetik tarbiya mehnat jarayonida ham xulq-atvorni ma'naviy yuksaklik sari yo'naltiradi. Shu orqali inson o'zining kundalik hayotida nafaqat tashqi muhit go'zalligini idrok etadi, balki estetik qadriyatlarni ongli ravishda qadrlashni ham o'rganadi. Eng muhimi, estetik tarbiya shakllangan shaxs ijtimoiy munosabatlarda ham o'ziga xos madaniy yuksaklik namunasi bo'lib xizmat qiladi.

"Estetik tarbiya" tushunchasi estetik tarbiya nazariyasida asosiy kategoriyalardan biri bo'lib, unga bog'liq bo'lgan bir qator tushunchalarni o'z ichiga qamrab oladi. Estetik tarbiya vositalarini aniqlashda, tadqiqotchilar fikriga ko'ra, u inson hayotining barcha sohalarini qamrab oladi va quyidagilarga: san'atning shaxsga estetik ta'sir ko'rsatishining universal vositasi sifatida; atrof-muhitga; estetik muloqotga; kognitiv, mehnat, sport, o'yin va boshqa faoliyat turlariga estetik ta'sir ko'rsatadi. Estetik tarbiyada badiiy tarbiya, ta'lim va rivojlanish alohida ahamiyatga ega. Bunday yondashuv, avvalo, o'quvchilarning san'atga qiziqishini kuchaytirib, estetik didlarini izchil rivojlantirishga zamin yaratadi. Estetik tarbiya turli faoliyat turlariga badiiy unsurlarni singdirish orqali bolalarning ijodiy tafakkuri va hissiy idrokini boyitishga xizmat qiladi. Shu jihatdan, san'at bilan bevosita muloqotga kirishish, ijodiy ko'rgazmalar va spektakllarda faol qatnashish shaxsning badiiy dunyoqarashini kengaytiradi. Natijada, go'zallikni tanish va qadrlash ko'nikmalari mustahkamlanib, o'quvchilarda ijodkorlik, axloq va his-tuyg'ularda ijobiy o'zgarishlar kuzatiladi. Estetik tarbiya jarayonida badiiy asarlarni tahlil qilish va ijodiy baholash ham katta o'rin tutib, har tomonlama takomillashuvga turtki beradi. Eng muhimi, estetik madaniyatga e'tibor qaratish yosh avlodni nafaqat san'atni sevishga, balki kundalik hayotda ham go'zallikni yaratish va qadrlashga o'rgatadi.

Xulosa. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini yaxlit o'quv jarayonida estetik tarbiyalash katta ahamiyatga ega, chunki aynan shu yoshda bolaning emotsional – hissiy rivojlanishi sodir bo'ladi hamda u tashqi dunyoni anglab yetadi va odamlar bilan muloqotga kirishadi. Birinchidan, san'at, musiqa va tasviriy ijod bilan tanishish kichik yoshdagi o'quvchilarda go'zallikni his etish va uni qadrlash ko'nikmalarini shakllantiradi. Ikkinchidan, bunday estetik tarbiya hissiy sezgirlik va ijodiy fikrlashni rivojlantirib, bolalarning dunyoqarashini boyitishga xizmat qiladi. Shuningdek, o'quv jarayonida badiiy asarlar, qiziqarli amaliy mashg'ulotlar orqali o'quvchilarning kuzatuvchanligi va ijodkorligi ortadi. Bu esa, ijtimoiy munosabatlarga kirishish va boshqa insonlar bilan samimiy hamkorlik qilish ko'nikmasini mustahkamlashda katta ahamiyat kasb etadi. Natijada, bolaning o'ziga bo'lgan ishonchi oshib, o'z iste'dod va qobiliyatlarini namoyon qilishga bo'lgan intilishi kuchayadi. Eng muhimi, estetik tarbiyaga e'tibor berish kelajak avlodning nafaqat ma'naviy, balki ahloqiy kamolotini ham yanada mustahkamlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning "O'qituvchi va murabbiylar kuni"ga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqi. – <https://president.uz/oz/lists/view/3864>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 06.11.2020 yildagi "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6108-son Farmoni. – <https://lex.uz/docs/-5085999>
3. Bojovich, Yu. P. Shaxs va uning bolalik davrida shakllanishi. – Moskva: Argumentlar va faktlar, 1993. – 608 b. – ISBN 5-85272-006-2.
4. Sergeyeva, N. Yu. Art-pedagogika i art-terapiya: k voprosu o razgranichenii ponyatiy. – 10.03.2016.
5. Savluchinskaya, N. V., Pavlova, M. S. Teoriya i metodika primeneniya art-pedagogicheskix texnologiy v rabote s detmi // Sovremenniy problema nauki i obrazovaniya. – 2016. – № 3.

6. Yo'ldoshev, J. G., Usmonov, S. A. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy qilish. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2008. – 132 b.
7. Gulboyev, A. T. Art-pedagogik yondashuv asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarini estetik tarbiyalash // Pedagogik mahorat (ilmiy-nazariy va metodik jurnal). – 2023. – № 8. – 4-b.
8. Gulboyev, A. T. Harakatlar strategiyasi – buyuk kelajagimizning yangi bosqichi // Pedagogik mahorat. – Buxoro, 2019. – № 3. – B. 36–39. 9. Qaldibekova, A., Xo'jayev, B. Pedagogik aksiologiya. – Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2019. – 50-b.

Xamidov Javlonbek Baxtiyor o'g'li,
University of Business and Science "Pedagogika va psixologiya" kafedrası stajyor
o'qituvchisi

OLIIY TA'LIM MUASSASALARIDA ART-PEDAGOGIK YONDASHUV.

Annatsiya. Mazkur maqolada oliy ta'lim jarayonida art-pedagogika yondashuvi asosida integratsiyalashgan darslarni tashkil etishning ilmiy-metodik asoslari yoritilgan. Maqolada art-pedagogikaning mazmuni, uning ta'limdagi roli, fanlararo integratsiya imkoniyatlari hamda talabalarni estetik va ijodiy jihatdan rivojlantirishdagi ahamiyati tahlil qilinadi. Shuningdek, art-pedagogik yondashuv asosida ishlab chiqilgan integratsiyalashgan darslar modeli taklif qilinadi va uning samaradorligi amaliy jihatdan asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: integratsiyalashgan darslar, ijodiy ta'lim, estetik tarbiya, san'at vositalari, fanlararo integratsiya, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, obrazli fikrlash, pedagogik innovatsiyalar, emotsional-intellektual rivojlanish, didaktik usullar, madaniy kompetensiya, ijodiy kompetensiyalar, art-metodika, pedagogik yondashuvlar

Аннотация. В статье рассматриваются научно-методические основы организации интегрированных уроков на основе арт-педагогического подхода в процессе высшего образования. Анализируется содержание арт-педагогики, ее роль в образовании, возможности междисциплинарной интеграции и ее значение в эстетико-творческом развитии студентов. Предлагается модель интегрированных уроков, разработанная на основе арт-педагогического подхода, и обосновывается ее практическая эффективность.

Ключевые слова: интегрированные уроки, творческое образование, эстетическое воспитание, художественные средства, междисциплинарная интеграция, личностно-ориентированное образование, образное мышление, педагогические инновации, эмоционально-интеллектуальное развитие, дидактические методы, культурная компетентность, творческие компетенции, методология искусства, педагогические подходы

Abstract. This article examines the scientific and methodological foundations for organizing integrated lessons based on an art-based pedagogical approach in higher education. It analyzes the content of art-based pedagogy, its role in education, the potential for interdisciplinary integration, and its significance in students' aesthetic and creative development. A model of integrated lessons developed based on an art-based pedagogical approach is proposed and its practical effectiveness is substantiated.

Key words: integrated lessons, creative education, aesthetic education, artistic means, interdisciplinary integration, student-centered education, imaginative thinking, pedagogical innovations, emotional and intellectual development, didactic methods, cultural competence, creative competencies, art methodology, pedagogical approaches

Kirish. Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya jarayonida oliy ta'lim tizimida innovatsion pedagogik yondashuvlarga ehtiyoj ortib bormoqda. An'anaviy metodlar talabalarning ijodiy tafakkuri, estetik didi va tahliliy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishda yetarli samarani bermayotgani kuzatilmoqda. Ayniqsa, fanlararo integratsiya va estetik ta'limni uyg'unlashtirish masalasi o'z dolzarbligini yo'qotmagan. Shu nuqtayi nazardan, art-pedagogika yondashuvi asosida darslarni tashkil etish zarurati paydo bo'lmoqda. Bu yondashuv talabalarda emotsional-intellektual rivojlanishni, madaniy-estetik qarashlarni shakllantirishda muhim o'rin tutadi.

Zamonaviy ta'lim tizimi inson shaxsini shakllantirishda faqat bilim berishga emas, balki shaxsning ijodiy, estetik va emotsional-intellektual rivojiga ham katta e'tibor qaratmoqda. Ayniqsa, oliy ta'lim muassasalarida talabalarning faolligini oshirish, ularning mustaqil fikrlashi, obrazli tafakkuri va madaniy-estetik qarashlarini rivojlantirish ta'limning ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda.

Shu nuqtayi nazardan, ta'lim jarayoniga innovatsion yondashuvlarni, jumladan, art-pedagogika elementlarini joriy etish dolzarb masalaga aylanmoqda. Art-pedagogika- bu san'at vositalari (musiqa, adabiyot, teatr, tasviriy san'at, kino va b.) orqali shaxsni tarbiyalash va rivojlantirishga yo'naltirilgan pedagogik yondashuv bo'lib, u ta'limni emotsional, estetik va ijodiy jihatdan boyitadi.

Art-pedagogika yondashuvi orqali tashkil etilgan darslar talabalarda nafaqat fanga nisbatan qiziqishni oshiradi, balki ularning estetik didi, madaniy ongini, shaxsiy faolligini ham rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu esa integratsiyalashgan yondashuvlar orqali bilimlarni yanada mustahkamlash, fanlararo bog'liqlikni ta'minlash va talabalarning ichki salohiyatini ochib berishga zamin yaratadi.

Bugungi kunda ta'lim muassasalarida inklyuziv ta'lim turini amalga oshirishda xam aynan art-pedagogikasidan foydalanish xam o'zining samarasini bermiqda. Art-pedagogika yondashuvining nazariy-metodik asoslari, uning oliy ta'limdagi qo'llanilish imkoniyatlari hamda integratsiyalashgan darslar orqali samarali o'qitish usullari tahlil qilinadi. Shuningdek, art-pedagogik yondashuv asosida ishlab chiqilgan dars modeli va uning amaliy natijalari asosida mazkur yondashuvning pedagogik ahamiyati ochib beriladi.

Art-pedagogika ayniqsa inklyuziv ta'limda o'quvchilarning psixologik holatini yengillashtirish, o'ziga bo'lgan ishonchini oshirish, ijtimoiylashuvini jadallashtirish va ichki dunyosini ochishda samarali vosita sifatida namoyon bo'ladi. San'at orqali bola o'z fikr va his-tuyg'ularini erkin ifoda etadi, bu esa uni jamiyatga moslashishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Bundan tashqari, Art-pedagogika orqali bolalarning kognitiv (bilish), kommunikativ (muloqot), harakat va hissiy-emotsional ko'nikmalari birgalikda rivojlanadi. Ayniqsa, nutqida nuqsoni bo'lgan, harakat faoliyatida cheklovlarga ega yoki emotsional-irodaviy sohasida muammolari bor bolalar uchun bu yondashuv ko'plab ijobiy natijalar beradi.

Art-pedagogika elementlari dars jarayonida qo'llanilganda, o'quvchilar yanada faol ishtirok etadi, ularning o'rganishga bo'lgan qiziqishi oshadi, stress kamayadi va o'zini ifoda etish imkoniyati kengayadi. Bu esa o'z navbatida o'qituvchiga har bir bola bilan individual ishlash, uning ehtiyojlarini chuqurroq tushunish va inklyuziv muhitda samarali ta'limni tashkil etishga imkon yaratadi.

Shu bois, Art-pedagogikani inklyuziv ta'limda qo'llash nafaqat didaktik va tarbiyaviy, balki terapevtik (shifo beruvchi) ta'sirga ham ega bo'lib, nogironligi bor bolalarning shaxsiy rivojlanishida muhim o'rin egallaydi. Bu metod nafaqat ta'lim samaradorligini oshiradi, balki jamiyatda bag'rikenglik, hamjihatlik va insonparvarlik muhitini shakllantirishga ham xizmat qiladi.

Bu borada juda ko'plab olimlar o'z izlanishlari natijasida shuni ko'rsatadiki, art-pedagogika va integratsiyalashgan ta'lim- bu faqatgina darsni bezash emas, balki shaxsni har tomonlama rivojlantirishga qaratilgan pedagogik strategiyadir.

Vigotskiy "Estetika va san'at psixologiyasi", "Pedagogik psixologiya" asarlarida san'at va estetik tarbiyaning bolaning ichki dunyosiga chuqur ta'sir qilishini ilmiy asoslab bergan. U fikricha, san'at vositalari orqali shaxsning emotsional-intellektual rivoji tezroq yuz beradi. Vigotskiy integratsiyalashgan yondashuvlarni qo'llab-quvvatlagan holda, o'quv faoliyatining ijodiy va madaniy kontekstda olib borilishini muhim deb hisoblagan.

J. Dyuyi (AQSH) o'zining "Demokratiya va ta'lim", "Tajriba va ta'lim" deb nomlangan asarlarida Dyuyi ta'limning hayotiy tajribaga asoslanishi, ya'ni amaliyotga yaqin bo'lishini ta'kidlagan. U o'quv jarayonini ijodiy, faol va integrallashgan shaklda tashkil etish tarafdori bo'lgan. Art-pedagogik yondashuvning g'oyaviy ildizlari uning ishlanmalarida ko'rinadi- ayniqsa, san'atni insoniy tajribaning bir qismi sifatida ko'rib chiqadi.

O'zbek olimlaridan I. Halilov Pedagogika nazariyasi, milliy tarbiya, estetik tarbiya deb nomlangan darsligida olim o'zbek xalq og'zaki ijodi va san'atidan ta'limda keng foydalanish, yosh avlodni milliy-estetik ruhda tarbiyalash g'oyasini ilgari surgan. Bu art-pedagogika tamoyillariga bevosita mos keladi deb aytib o'tgan.

O'zbek olimlaridan yana biri S. Muxamedov "Ta'limda integratsiyalashuv jarayonlari", "Fanlararo integratsiya metodikasi" o'zining asarlarida quyidagicha tahlil qilgan yani

integratsiyalashgan ta'limning nazariy va amaliy asoslarini chuqur o'rganib, fanlararo bog'liqlikni ta'minlashning metodik yechimlarini taklif qilgan. U ta'lim samaradorligini oshirishda integratsiya markaziy o'rin tutishini ilmiy asoslagan.

Olimlar tavsiyasiga ko'ra ishlab chiqilgan usullar talaba shaxsining har tomonlama o'sishi, kommunikativ ko'nikmalarining boyishi, birdamlikda ta'lim olish prinsiplari bilan tanishishi uchun munosib zamin yaratadi.

Biroq nazariy bilimlarni chuqur egallash bilan birga, jamoaviy faoliyat orqali shu bilimlar asosida ilmiy muhokamalar yuritish ham muhim. Hamkorlik pedagogikasida yaratiladigan guruhlar ichidagi munozaralar, tajriba almashuvi, birgalikda ma'lum bir mavzu bo'yicha tadqiqot o'tkazish kabi jarayonlar talabalarda har tomonlama tafakkurni boyitadi. Masalan, o'quv jarayonida bir nechta talaba bir mavzu doirasida axborot yig'ishi, unda til yoki adabiyot bilan bog'liq ilmiy gipotezalarni ilgari surishi, keyin esa ularni birga ko'rib chiqishi, baholashi, eng to'g'ri dalillar asosida yakuniy xulosa shakllantirishi ilmiy dunyoqarash uchun zarur bo'lgan tanqidiy fikrlash ko'nikmasini kuchaytiradi. Zero, tanqidiy fikrlash talaba shaxsining individual kamoloti uchungina emas, balki jamiyatda ham ilmiy yondashuvlarga nisbatan talabchanlikni kuchaytiradi. J. Dyuyi nazariyasida ta'kidlanishicha, ilm uyg'unlashgan muhitda, jamoada samaraliroq shakllanadi, zero inson fikri mustaqil holda mavjud bo'lmay, sotsial muhit bilan chambarchas bog'liq ravishda rivojlanadi. Bu esa talabalar hamkorlikda ishlash jarayonida bir-birlaridan o'rganishi, ilmiy bahslarga qatnashishi, o'zaro tushunish, birdamlik muhitini yaratishi nihoyatda muhim ekanini ko'rsatadi.

Hamkorlik pedagogikasida talabalar o'rtasida raqobat emas, aksincha, birdamlik ruhi ustuvor bo'ladi.

Art-pedagogikaning asosiy xususiyatlarida

Emotsional ta'sirchanlik- O'quvchi yoki talabaning ichki dunyosiga emotsional yo'l bilan ta'sir qilish.

Obrazli fikrlashni rivojlantirish- San'at vositalari orqali abstrakt tushunchalarni tushunarliroq qilish.

Estetik tarbiya- Nafosatni anglash, go'zallikni qadrlash va yaratishga o'rgatish.

Ijodiy faollik- O'quvchilar, talabalarining shaxsiy fikr bildirish, yaratish, ijod qilish salohiyatini faollashtirish.

Integratsiya- Turli fanlar va san'at turlari o'rtasida mantiqiy bog'liqlik yaratish.

Shaxsga yo'naltirilganlik- Har bir talaba, o'quvchining ichki dunyosi, didi va qiziqishini inobatga olishdir.

Xulosa. Xulosa o'rnida globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida oliy ta'lim tizimida ijodiy, estetik va emotsional-intellektual rivojga xizmat qiluvchi innovatsion yondashuvlarga ehtiyoj tobora ortib bormoqda. An'anaviy pedagogik metodlar zamonaviy talabalar ehtiyojini to'liq qondira olmayotgani sababli, san'at vositalariga asoslangan art-pedagogika yondashuvi o'z dolzarbligini yo'qotmayapti.

Maqolada art-pedagogikaning mohiyati, ta'lim jarayonidagi pedagogik ahamiyati hamda integratsiyalashgan darslar orqali talabalarining estetik, ijodiy va obrazli fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish imkoniyatlari chuqur tahlil qilindi. Xususan, fanlararo integratsiya va art-metodlar uyg'unligi, nafaqat bilimlarni mustahkamlash, balki madaniy ongni shakllantirish, talabalarda emotsional sezuvchanlikni oshirish, inklyuziv ta'lim samaradorligini ta'minlashga ham xizmat qilishi ta'kidlandi. Ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatdiki, Vigotskiy, Dyuyi, Halilov, Muxamedov kabi olimlar o'z asarlarida art-pedagogika va integratsiyalashgan yondashuvlar orqali shaxsni har tomonlama rivojlantirish g'oyasini ilgari surganlar. Ayniqsa, talaba shaxsining madaniy-estetik va tanqidiy tafakkurini rivojlantirishda hamkorlik pedagogikasi, obrazli fikrlashni kuchaytirish va shaxsga yo'naltirilgan ta'lim uslublari muhim ahamiyat kasb etadi.

Art-pedagogika yordamida tashkil etilgan integratsiyalashgan darslar o'quvchilarning fanlarga bo'lgan qiziqishini oshiradi, shaxsiy faollikni rag'batlantiradi, tanqidiy va analitik fikrlash,

shuningdek, jamoadagi ijtimoiy o'zaro ta'sir ko'nikmalarini rivojlantiradi. Bu esa nafaqat ta'lim sifati, balki barkamol avlodni shakllantirish yo'lida ham samarali yo'nalishdir.

Shu boisdan, oliy ta'lim muassasalarida art-pedagogik yondashuv asosida integratsiyalashgan, emotsional ta'sirchan va ijodiy faol darslarni tashkil etish zamonaviy ta'limning ustuvor strategik vazifalaridan biri sifatida qaralishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Mirziyoev Sh. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib intizom va shaxsiy javobgarlik - har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. – Toshkent: O'zbekiston, 2017. –B.104.
2. Выготский Л.С. Эстетика и психология искусства. - М.: Искусство, 1987. - 320 с.
3. Выготский Л.С. Педагогическая психология. - М.: Просвещение, 1991. - 480 с.
4. Дьюи Дж. Демократия и образование. - М.: Педагогика, 2000. - 432 с.
5. Дьюи Дж. Опыт и образование. - М.: Педагогика, 1997. - 220 с.
6. Амондашвили Ш.А. Личностно-гуманная педагогика. - М.: Гнозис, 1990. - 305 с.
7. Мухамедов С.М. Таълимда интеграциялашув жараёнлари. - Т.: Fan va texnologiya, 2008. - 210 б.
8. Мухамедов С.М. Фанлараро интеграция методикаси. - Т.: O'qituvchi, 2012. - 180 б.
9. Ҳалилов И. Педагогика назарияси. - Т.: TDPU, 2010. - 256 б.
10. Қосимов Н. Эстетик тарбиянинг педагогик асослари. - Т.: Fan, 2005. - 232 б.
11. Нуриддинова З.М. Санъат воситалари орқали эстетик тарбия бериш методикаси. - Т.: Iste'dod, 2016. - 198 б.
12. Назаров Ш., Раҳмонов Ҳ. Интеграциялашган дарслар методикаси. - Т.: Ilm ziyo, 2017. - 160 б.

Jahongir Yuldoshev Tilakmurodovich,
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti dotsenti
Raxmonov Akmal Jo'raqulovich,
Xalqaro innovatsion universiteti
Pedagogika yo'nalishi 2-kurs magistranti

UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA BOLALARNING IJODIY QOBILIYATINI VA IQTIDORINI RIVOJLANTIRISH

Annotatsiya. Ushbu maqolada umumta'lim maktablarida o'quvchilarning ijodiy qobiliyatini va iqtidorini rivojlantirishda zamonaviy ta'lim texnologiyalarining o'rni va ahamiyati yoritilgan. Maqolada innovatsion yondashuvlar, interfaol metodlar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, hamda muammoli va loyiha asosidagi ta'lim usullari orqali o'quvchilarning mustaqil fikrlash, ijodiy yondashuv va amaliy ko'nikmalarini shakllantirish masalalari tahlil qilingan. Natijada o'quvchilarning shaxsiy faolligi, tafakkur madaniyati va ijtimoiy moslashuvchanlik darajasini oshirishga xizmat qiluvchi samarali pedagogik sharoitlar belgilab berilgan.

Kalit so'zlar: ijodiy qobiliyat, iqtidor, zamonaviy ta'lim texnologiyalari, interfaol metodlar, innovatsion yondashuv, muammoli ta'lim, loyiha usuli.

Abstract. This article explores the role and significance of modern educational technologies in developing students' creative abilities and talents in general education schools. It analyzes how innovative approaches, interactive methods, information and communication technologies, as well as problem-based and project-based learning methods contribute to fostering independent thinking, creativity, and practical skills among students. As a result, the study identifies effective pedagogical conditions that enhance students' personal activity, thinking culture, and social adaptability.

Key words: creative ability, talent, modern educational technologies, interactive methods, innovative approach, problem-based learning, project method.

Аннотация. В статье рассматривается роль и значение современных образовательных технологий в развитии творческих способностей и одарённости учащихся общеобразовательных школ. Анализируются инновационные подходы, интерактивные методы, информационно-коммуникационные технологии, а также проблемное и проектное обучение, способствующие формированию у учащихся самостоятельного мышления, творческого подхода и практических навыков. В результате определены эффективные педагогические условия, направленные на повышение личной активности, культуры мышления и социальной адаптации школьников.

Ключевые слова: творческие способности, одарённость, современные образовательные технологии, интерактивные методы, инновационный подход, проблемное обучение, проектный метод.

Kirish. Hozirgi davrda ta'lim jarayonida o'quvchi shaxsini markazga qo'yish, uning fikrlash doirasini kengaytirish, ijodiy salohiyatini ochib berish va iqtidorini rivojlantirish pedagogikaning eng muhim maqsadlaridan biriga aylangan. Jamiyatning innovatsion rivojlanishi, raqobatbardosh iqtisodiyot va texnologik taraqqiyot darajasi bevosita ijodkor, tashabbuskor va yangilik yarata oladigan shaxslarning mavjudligiga bog'liq. Shu boisdan umumta'lim maktablarida zamonaviy ta'lim texnologiyalarini joriy etish o'quvchilarning ijodiy qobiliyatini rivojlantirishning eng samarali yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Ta'lim jarayonida an'anaviy usullardan zamonaviy, innovatsion metodlarga o'tish – bu o'quvchilarni mustaqil fikrlashga, muammoli vaziyatlarni tahlil etishga, o'z fikrini asoslab bera olishga va yangi g'oyalarni ilgari surishga o'rgatadi. “Muammoli ta'lim”, “Loyiha asosida o'qitish”, “STEAM yondashuvi”, “Aqliy hujum”, “Debat”, “Klaster”, “Mind mapping” kabi texnologiyalar o'quvchilarda mantiqiy fikrlash, ijodiy yondashuv va innovatsion tafakkurni rivojlantiradi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining ta'lim sohasini modernizatsiya qilishga qaratilgan qaror va dasturlarida ham o'quvchilarning ijodkorlik salohiyatini oshirish, iqtidorli yoshlarni qo'llab-quvvatlash masalalariga alohida e'tibor berilgan.

Xususan, "Yoshlar – kelajagimiz" davlat dasturi, "Uzluksiz ta'lim tizimini takomillashtirish to'g'risida"gi qarorlar, "Innovatsion rivojlanish konsepsiyasi" kabi hujjatlar ta'lim jarayonini zamonaviy texnologiyalar asosida tashkil etishning muhim ahamiyatini belgilab beradi.

O'quvchilar iqtidorini rivojlantirishda zamonaviy texnologiyalarni qo'llash – bu faqat bilim berish emas, balki shaxsning mustaqil fikrlovchi, o'zini ifoda eta oladigan, kreativ qaror qabul qila oladigan darajaga yetkazishdir. Bunday yondashuv natijasida o'quvchilar o'z qiziqishlari va ichki imkoniyatlarini to'liq namoyon etadi, ijodiy tafakkur orqali ijtimoiy muammolarga yangicha yondashishni o'rganadi.

Muammoning o'rganilganlik darajasi. Ijodiy qobiliyat – bu insonning yangi g'oyalarni yaratish, mavjud bilimlarni noodatiy shaklda qo'llay olish, muammolarga original yechim topish qobiliyatidir. Pedagogik-psixologik adabiyotlarda (J. Gilford, E. Torrance, L. Vygotskiy, A. Maslou va boshqalar) ijodiy fikrlash "divergent tafakkur" sifatida izohlanadi, ya'ni fikrning ko'p yo'nalishli, moslashuvchan va erkin bo'lishini anglatadi.

O'zbekistonlik pedagog olimlar A.Abduqodirov, R.Mavlonova, M.Mahmudova tadqiqotlarida ijodiy qobiliyat o'quvchilarning o'quv faoliyatida mustaqil fikrlash, tashabbus ko'rsatish, amaliy masalalarni noodatiy yondashuv bilan hal etish ko'nikmalarida namoyon bo'lishi qayd etiladi.

Iqtidor esa – shaxsning ma'lum sohada yuqori natijalarga erishish salohiyatini ifodalaydi. Bu salohiyat genetik omillar bilan bir qatorda, ta'lim muhiti, o'qitish uslublari, motivatsiya va oila ta'siri orqali rivojlanadi. Iqtidorni erta aniqlash va qo'llab-quvvatlash o'quvchi shaxsini har tomonlama rivojlantirishning muhim sharti hisoblanadi.

Zamonaviy ta'lim texnologiyalari – bu ta'lim jarayonini samarali tashkil etish, o'quvchilarni faol ishtirokchi sifatida jalb qilish, ularning tafakkurini rivojlantirish va shaxsiy imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishga xizmat qiluvchi innovatsion metodlar majmuasidir.

Pedagogik texnologiya tushunchasi dastlab 1960–1970-yillarda G'arb mamlakatlarida shakllangan bo'lib, keyinchalik u O'zbekiston ta'lim tizimiga ham tatbiq etildi. Yuqori samaradorlikka ega bo'lgan quyidagi yondashuvlar ayniqsa dolzarb sanaladi:

- Interfaol metodlar (faol o'qitish usullari) – "Aqliy hujum", "Debat", "Klaster", "Sinkveyn", "Insert", "Venn diagrammasi" kabi usullar orqali o'quvchilarning mustaqil fikrlash va ijodiy tafakkurini rivojlantiradi.

- Loyiha asosida o'qitish (Project-based learning) – o'quvchilarni tadqiqot olib borish, yangi mahsulot yaratish va real hayotdagi muammolarni hal etishga yo'naltiradi.

- Muammoli ta'lim (Problem-based learning) – o'quvchi oldiga masala qo'yilib, u yechimni mustaqil izlash jarayonida tahlil, solishtirish, mantiqiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiradi.

- Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) – raqamli vositalardan foydalanish orqali o'quvchilarda mustaqil o'rganish, izlanish va ijodiy ishlash ko'nikmalarini shakllantiradi.

Ushbu texnologiyalar ta'lim jarayonida o'quvchi shaxsining faolligini oshiradi, uning o'z-o'zini anglash, o'z fikrini asoslash va ijodiy fikrlash salohiyatini kengaytiradi.

Ijodiy faoliyat o'quvchini bilimni tayyor qabul qiluvchidan faol yaratuvchi subyektga aylantiradi. Shu sababli o'qituvchi dars jarayonida quyidagi pedagogik imkoniyatlardan foydalanishi zarur:

1. Muammoli vaziyatlar yaratish – o'quvchini fikrlashga undaydigan savollar orqali mustaqil izlanishga yo'naltirish;

2. Interfaol mashg'ulotlar tashkil etish – kichik guruhlarda ishlash, o'zaro fikr almashish, kreativ g'oyalarni ilgari surish;

3. Gamifikatsiya elementlaridan foydalanish – o'yin shaklidagi topshiriqlar orqali o'quvchilarni rag'batlantirish;

4. Multimedia va raqamli vositalarni qo'llash – vizual va audio materiallar orqali o'quvchilarning qiziqishini oshirish;

5. Refleksiya jarayonlarini tashkil etish – o'quvchilar o'z faoliyatini baholash, xatolarni tahlil qilish, takomillashtirishga intilish.

Natijada, o'quvchilarning ijodiy salohiyati oshadi, ular muammolarga noan'anaviy yondashishni, g'oyalarni erkin ilgari surishni o'rganadilar.

Zamonaviy ta'lim texnologiyalarining o'rni.

Zamonaviy ta'lim texnologiyalari o'quvchilarni "tayyor bilim"ni o'zlashtiruvchidan faol ishtirokchiga aylantiradi. Ayniqsa, interfaol o'qitish usullari (juftlikda, guruhda ishlash), axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (multimedia taqdimotlari, onlayn platformalar, raqamli laboratoriyalar), muammoli va loyiha asosidagi yondashuvlar bolalarda ijodiy va tahliliy fikrlashni kuchaytiradi.

Masalan, STEAM ta'lim texnologiyasi (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics) orqali fanlararo integratsiya yo'lga qo'yilib, o'quvchilar nazariy bilimlarni amaliy loyihalar orqali mustahkamlaydi. Bu esa ularning innovatsion tafakkuri va dizayn fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Ijodiy qobiliyat va iqtidorni rivojlantirishning pedagogik asoslari.

Ijodiy qobiliyat – bu insonning yangilik yaratish, noodatiy fikrlash, mavjud bilimlardan yangi natijalar hosil qilish qobiliyatidir. Iqtidor esa shaxsning tabiiy salohiyatini to'g'ri yo'naltirish va rivojlantirish natijasida yuzaga chiqadi. Ta'limda bu ikki omilni uyg'unlashtirish uchun o'qituvchi faqat bilim beruvchi emas, balki yo'naltiruvchi, motivatsiya beruvchi, yaratuvchanlik muhiti tashkil etuvchi shaxs bo'lishi lozim.

Pedagog o'quvchilar bilan ishlashda o'zining didaktik, psixologik va texnologik bilimlarini uyg'un qo'llay olsa, natijada o'quvchilarning o'z-o'zini rivojlantirish ehtiyoji ortadi. Aynan shu jarayon o'quvchilarning ichki ijodiy potensialini ochib berishga zamin yaratadi.

Tahlil va natijalar. Bugungi globallashtirish davrida ta'lim tizimining asosiy maqsadlaridan biri – o'quvchilarda mustaqil fikrlash, yangilik yaratish, ijodiy yondashuv va tashabbuskorlik ko'nikmalarini shakllantirishdan iboratdir. Shu nuqtai nazardan, umumta'lim maktablarida bolalarning ijodiy qobiliyatini va iqtidorini rivojlantirish muammosi zamonaviy pedagogika nazariyasi va amaliyotining dolzarb yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Ta'lim jarayonida ijodiylikni shakllantirishni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, o'quvchilarning tabiiy qobiliyatlari, individual xususiyatlari va psixologik ehtiyojlarini inobatga olgan holda, ularga mos metod va texnologiyalarni qo'llash samaradorlikni belgilovchi omil hisoblanadi. Shu bois, bugungi kunda o'qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki o'quvchining shaxsiy imkoniyatlarini ochib beruvchi, unga yo'naltiruvchi va motivatsiya beruvchi shaxs sifatida maydonga chiqmoqda.

Mamlakatimizda bu yo'nalishda qator me'yoriy-huquqiy hujjatlar qabul qilingan. Xususan, "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun, "Yoshlar siyosati to'g'risida"gi Qonun, "2022–2026 yillarda yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi" hamda "O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi"da yosh avlodning ijodiy fikrlashini, iste'dod va iqtidorini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilgan.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, o'quvchilarda ijodiylikni shakllantirish uchun quyidagi omillar muhim ahamiyatga ega:

1. Ta'lim mazmunining yangiligi – o'quv dasturlarida muammoli vaziyatlar, ijodiy topshiriqlar va amaliy mashg'ulotlarning ko'pligi.

2. O'qituvchining metodik mahorati – o'quvchini mustaqil fikrlashga undovchi o'yinli, innovatsion va interfaol usullarni qo'llash.

3. Muammoli ta'lim va loyihaviy faoliyat – o'quvchilarni tahliliy fikrlashga, yangi g'oyalarni ishlab chiqishga rag'batlantirish.

4. Axborot-kommunikatsion texnologiyalar – raqamli ta'lim vositalari orqali ijodiy ifoda imkoniyatlarini kengaytirish.

5. Motivatsion muhit – o'quvchilarda ijobiy raqobat, tanlovlar va ijodiy loyihalar orqali ishtirokchanlikni oshirish.

Chet el olimlari (J. Gilford, E. Torrens, H. Gardner, C. Rogers) o'z tadqiqotlarida ijodiylikni shaxsning “divergent tafakkuri” bilan bog'lashadi, ya'ni insonning bir muammoni bir nechta yo'l bilan hal qila olish qobiliyati ijodiylikning mezoni hisoblanadi. Bu yondashuv O'zbekiston ta'lim tizimida ham ahamiyat kasb etmoqda – o'quvchilarning ijodiy tafakkurini rag'batlantirish uchun STEAM, CLIL, loyihalari asosida o'qitish (Project-Based Learning) kabi texnologiyalar keng qo'llanilmoqda.

O'tkazilgan amaliy kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda ta'lim jarayonining faolligi va mustaqil o'rganish madaniyati muhim rol o'ynaydi. Masalan, ijodiy yozuv (creative writing), muammoli savol-topshiriqlar, guruhli loyiha ishlari, dramatisatsiya va simulyatsiya mashg'ulotlari bolalarning tasavvuri, nutqi va tafakkurini faollashtiradi.

Xulosa. Umumta'lim maktablarida zamonaviy ta'lim texnologiyalarini qo'llash orqali o'quvchilarning ijodiy qobiliyatini rivojlantirish – bu zamon talabi. Chunki zamonaviy dunyo raqobatbardosh, mustaqil fikrlovchi, ijodiy yondashuvga ega shaxslarni talab etadi. Shunday ekan, ta'lim tizimi har bir o'quvchining individual imkoniyatlarini inobatga olgan holda, uni ijodkor shaxs sifatida shakllantirishga qaratilishi zarur.

Zamonaviy ta'lim texnologiyalari o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi o'zaro hamkorlikni kuchaytiradi, ta'lim mazmunini interfaol, qiziqarli va samarali qiladi, eng muhimi – o'quvchilarni yangilik yaratishga, mustaqil fikrlashga, ijodiy izlanishga undaydi.

Demak, ijodiy qobiliyatni rivojlantirish – bu faqatgina san'at yoki adabiyot darslarining emas, balki barcha fanlarning umumiy maqsadi bo'lishi lozim. Integratsion va innovatsion texnologiyalar asosida tashkil etilgan ta'lim jarayoni o'quvchilarda erkin fikrlash, tashabbuskorlik, ijodkorlik va o'z-o'zini anglash ko'nikmalarini mustahkamlaydi.

Shunday qilib, tahlil natijalari shuni tasdiqlaydiki, bolalarning ijodiy qobiliyatini rivojlantirish tizimli, metodik va psixologik yondashuvni talab etadi. Ta'lim jarayonida shaxsga yo'naltirilgan texnologiyalarni, muammoli va loyihaviy o'qitish metodlarini qo'llash orqali o'quvchilarning iqtidorini erta aniqlash, rivojlantirish va qo'llab-quvvatlash imkoniyati yaratiladi. Bu esa milliy ta'lim tizimining raqobatbardoshligini oshiruvchi muhim omillardan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Mahmudova, M.S. Zamonaviy ta'lim texnologiyalarining o'quvchilarda ijodiy fikrlashni shakllantirishdagi o'rni. Ta'lim innovatsiyalari jurnali, №4(17), 2021-yil, 36-42 b.

2. Tursunov, R.A. Interfaol metodlar asosida o'quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirish. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti. 2020-yil.

3. Xolmatova, N.B. Ijodiy tafakkurni rivojlantirishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining roli. Uzluksiz ta'lim jurnali, №2(14), 2021-yil, 55-61 b.

4. Ziyayev, A.A. Ta'lim jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo'llash metodikasi. Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti. 2019-yil.

5. Yuldoshev, J.T., Raxmonov, A.J. Umumta'lim maktablarida bolalarning ijodiy qobiliyatini va iqtidorini rivojlantirishda zamonaviy ta'lim texnologiya-larining o'rni. “Sun'iy intellekt va ta'lim: muammolar, imkoniyatlar va istiqbollar” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjuman. Urganch, Innovatsion texnologiyalar universiteti. 2025-yil 8-9-aprel. 177-179 b.

6. Saidova, D.R. Umumta'lim maktab o'quvchilarining iqtidorini aniqlash va rivojlantirish yo'llari. Pedagogika va psixologiya jurnali, №1(25), 2023-yil, 68-75 b.

Jahongir Yuldoshev Tilakmurodovich,
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti dotsenti
Normuminova Jonguloy,
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti,
Pedagogika yo'nalishi 2-kurs magistranti

“TARBIYA” DARSLARINI ALISHER NAVOIYNING PEDAGOGIK QARASHLARI ASOSIDA TASHKIL ETISHNING NAZARIY ASOSLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada Alisher Navoiy pedagogik qarashlarining mazmuni, ularning hozirgi zamon ta'lim tizimida, xususan, “Tarbiya” fanini o'qitishda tutgan o'rni tahlil etiladi. Navoiy asarlarida ilgari surilgan ma'naviy-axloqiy g'oyalar shaxs kamolotining bosh omili sifatida qaraladi. Tadqiqotda “Tarbiya” darslarini Navoiy qarashlari asosida tashkil etishning ilmiy-nazariy asoslari yoritilib, bu jarayonning maqsad va vazifalari, didaktik yondashuvlari hamda amaliy ahamiyati ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Alisher Navoiy, tarbiya, ma'naviyat, axloq, shaxs kamoloti, pedagogik qarashlar, ta'lim-tarbiya, milliy qadriyat, barkamol avlod.

Annotation. This article analyzes the essence of Alisher Navoi's pedagogical views and their role in the modern education system, particularly in teaching the subject of “Education” (“Tarbiya”). The moral and ethical ideas promoted in Navoi's works are considered as the main factors of personal perfection. The study highlights the scientific and theoretical foundations of organizing “Tarbiya” lessons based on Navoi's pedagogical concepts, as well as the goals, objectives, didactic approaches, and practical significance of this process.

Key words: Alisher Navoi, education, spirituality, morality, personal development, pedagogical views, upbringing, national values, harmonious generation.

Аннотация. В данной статье анализируется сущность педагогических взглядов Алишера Навои и их роль в современной системе образования, в частности, при преподавании предмета «Воспитание» («Тарбия»). Нравственно-этические идеи, выдвинутые Навои, рассматриваются как основной фактор совершенствования личности. В исследовании раскрываются научно-теоретические основы организации уроков «Тарбия» на основе педагогических взглядов Навои, а также цели, задачи, дидактические подходы и практическое значение данного процесса.

Ключевые слова: Алишер Навои, воспитание, духовность, нравственность, развитие личности, педагогические взгляды, образование, национальные ценности, гармоничное поколение.

Kirish. Hozirgi davrda yosh avlodni milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sodiq, ma'naviy barkamol insonlar etib tarbiyalash ta'lim siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biridir. Shu nuqtayi nazardan, “Tarbiya” fanining mazmunini boyitish, uni milliy meros asosida tashkil etish alohida dolzarblik kasb etadi. Buyuk mutafakkir Alisher Navoiy o'z asarlarida ta'lim va tarbiya masalalariga chuqur falsafiy, axloqiy hamda estetik yondashuvni namoyon etgan. Uning “Mahbub ul-qulub”, “Nasoyim ul-muhabbat”, “Hayrat ul-abror”, “Xamsa” singari asarlari yoshlarni insonparvarlik, adolat, mehr-oqibat, ilmga muhabbat va vatanparvarlik ruhida tarbiyalashning bebaho manbaidir.

Bugungi kunda globallashuv jarayonlari shiddat bilan kechayotgan bir paytda, yosh avlodni barkamol insonlar qilib tarbiyalash, ularning ma'naviy, axloqiy, estetik va intellektual salohiyatini rivojlantirish masalasi har qachongidan ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyev ta'kidlaganidek, “Bizning eng katta boyligimiz – bu farzandlarimiz, ularning aql-zakovati, tafakkuri, yaratuvchanlik kuchidir”. Shu bois, ta'lim tizimida ma'naviy-axloqiy tarbiyani mustahkamlash, milliy qadriyatlar asosida yangi avlodni komil inson ruhida voyaga yetkazish dolzarb vazifa sifatida belgilangan.

Mazkur jarayonda milliy ma'naviyatimizning eng buyuk namoyandalaridan biri bo'lgan Alisher Navoiyning pedagogik qarashlari muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Navoiy o'z asarlarida insonni "ulug' va mukarram zot" sifatida talqin etgan, uning kamolotini ta'lim va tarbiya orqali ro'yobga chiqarish g'oyasini ilgari surgan. U o'z davridayoq shaxs tarbiyasining muhim jihatlarini – odob, ilm, mehnat, halollik, vatanparvarlik, insonparvarlik kabi fazilatlarini jamiyat taraqqiyotining poydevori sifatida baholagan.

Muammoning o'rganilganlik darajasi. Navoiy asarlarida ilgari surilgan ta'lim-tarbiya haqidagi qarashlar bugungi zamonaviy pedagogika tamoyillari bilan uyg'unlashadi. Xususan, uning "Hayrat ul-abror", "Mahbub ul-qulub", "Nasoyim ul-muhabbat", "Lison ut-tayr" kabi asarlarida tarbiya jarayonining nazariy, ma'naviy va axloqiy jihatlarini chuqur ifoda etilgan bo'lib, ular o'qituvchi va tarbiyachilarning amaliy faoliyatida qimmatli manba hisoblanadi.

Zamonaviy "Tarbiya" darslarini tashkil etishda Navoiy pedagogik qarashlaridan foydalanish o'quvchilarda ma'naviy madaniyatni yuksaltirish, tafakkurni rivojlantirish, shuningdek, milliy g'urur va vatanparvarlik tuyg'ularini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi ta'lim jarayonida tarbiya fanining mazmunini milliy g'oyalar bilan boyitish orqali yoshlarning axloqiy ongi va ijtimoiy faolligini kuchaytirish mumkin.

Shu boisdan ham, Alisher Navoiy pedagogik merosini zamonaviy "Tarbiya" fanining nazariy-metodik asoslariga integratsiya qilish nafaqat ilmiy, balki amaliy jihatdan ham o'ta dolzarbdir. Bu yondashuv milliy ta'lim tizimining insonparvarlik, uzluksizlik va innovatsionlik tamoyillarini mustahkamlaydi.

Tadqiqotning maqsadi: Ushbu tadqiqotning maqsadi – "Tarbiya" darslarini Alisher Navoiy pedagogik qarashlari asosida tashkil etishning nazariy asoslarini ishlab chiqish, ularning zamonaviy ta'lim jarayonidagi o'rnini aniqlash va ta'lim-tarbiya jarayonida qo'llashning samaradorligini asoslab berishdan iborat.

Yuqoridagi maqsadga erishish uchun quyidagilar vazifalar sifatida belgilab olindi.

1. Alisher Navoiy hayoti va ijodida tarbiya, ma'naviyat va axloq masalalariga oid qarashlarni ilmiy jihatdan tahlil qilish.

2. Navoiy asarlarida ifodalangan pedagogik g'oyalarni aniqlash va ularning hozirgi "Tarbiya" fani mazmuniga mos jihatlarini asoslab berish.

3. "Tarbiya" darslarini Navoiy g'oyalari asosida tashkil etishda qo'llaniladigan zamonaviy ta'lim texnologiyalarini aniqlash.

4. O'quvchilarning ma'naviy-axloqiy fazilatlarini rivojlantirishda Navoiy qarashlarining ta'sirini o'rganish.

5. Navoiy merosi asosida ishlab chiqilgan "Tarbiya" darslari metodikasining nazariy asoslarini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish yo'llarini ko'rsatish.

6. Tadqiqot natijalaridan pedagogika yo'nalishidagi ta'lim dasturlarida, o'quv qo'llanmalarda hamda dars ishlanmalarida foydalanish imkoniyatlarini aniqlash.

Maqolaning nazariy asosini Sharq pedagogik merosi, xususan, Alisher Navoiy, Ahmad Yassaviy, Bahouddin Naqshband, Forobiy, Ibn Sino singari mutafakkirlarning axloqiy-ta'limiy qarashlari tashkil etadi. Zamonaviy pedagogika nazariyalari, xususan, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, kompetensiyaga asoslangan yondashuv, ma'naviy-axloqiy tarbiya konsepsiyasi ushbu tadqiqotning metodologik poydevorini yaratadi.

Belgilangan vazifalarni bajarish natijasida quyidagi ilmiy yangiliklar yaratilishi mumkin.

1. Alisher Navoiy pedagogik merosining zamonaviy "Tarbiya" darslari uchun mos nazariy modeli ishlab chiqildi.

2. Navoiy asarlarida ilgari surilgan axloqiy qadriyatlar asosida o'quvchilarning ma'naviy tafakkurini shakllantirishga yo'naltirilgan yondashuv taklif etildi.

3. "Tarbiya" fanining mazmuni va metodikasiga Navoiy g'oyalari integratsiyasining samaradorlik yo'nalishlari belgilandi.

“Tarbiya” fani bo'yicha dars ishlanmalarini ishlab chiqishda, pedagogika yo'nalishidagi talabalarning amaliy mashg'ulotlarini tashkil etishda hamda umumta'lim maktablarida ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar va sinfdan tashqari ishlarda foydalanish uchun amaliy ahamiyatga ega.

Alisher Navoiy o'zining serqirra ijodi, falsafiy tafakkuri va insonparvarlik g'oyalari bilan nafaqat o'z davrining, balki bugungi zamonaviy ta'lim-tarbiya tizimining ham poydevorlaridan biri sifatida e'tirof etiladi. Uning pedagogik qarashlari – inson kamoloti, axloq, ilm, ezgulik, mehnat, adolat, vatanparvarlik kabi umuminsoniy qadriyatlarni o'zida mujassam etgan ta'lim konsepsiyasidir. Navoiyning asarlarida shaxsning ma'naviy-axloqiy barkamolligini ta'minlash, yosh avlodni ilm va hunarga, adolat va mehr-oqibatga yo'naltirish eng ustuvor g'oya sifatida ilgari surilgan.

Bugungi ta'lim jarayonida Alisher Navoiy pedagogik merosini chuqur o'rganish va uni “Tarbiya” darslari mazmuniga integratsiya qilish o'ta muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki Navoiyning qarashlari yoshlarni milliy g'urur, insonparvarlik, vijdon va halollik ruhida tarbiyalashning bebaho manbaidir. Uning ta'limotida o'qituvchi shaxsiga, uning axloqiy fazilatlariga, o'quvchi bilan muomalasiga alohida e'tibor berilishi zamonaviy pedagogik etikaga hamohangdir.

Navoiy “ma'rifatli inson – jamiyatning eng yuksak qadriyati” degan g'oyani ilgari surar ekan, bugungi kompetensiyaga asoslangan ta'lim yondashuvlari bilan uyg'unlik hosil qiladi. Shuningdek, u shaxsni barkamol etish yo'lida ta'lim va tarbiya jarayonining o'zaro uzviy bog'liqligini ta'kidlagan. Shu boisdan, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni Navoiy qarashlari bilan uyg'unlashtirish – “Tarbiya” darslarining samaradorligini oshirish, o'quvchilarda milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat tuyg'usini shakllantirishning eng muhim vositalaridan biridir.

Tahlil va natijalar. Alisher Navoiy merosining pedagogik mohiyatini tahlil etish shuni ko'rsatadiki, uning asarlarida ilgari surilgan g'oyalar nafaqat o'z davrining, balki hozirgi zamon ta'lim jarayonining ham asosiy tamoyillarini tashkil etadi. Navoiy inson kamoloti, axloq, odob, ezgulik, mehr-oqibat, adolat va ma'naviy barkamollikni inson hayotining bosh mezoni deb bilgan. Shuning uchun ham uning asarlari hozirgi pedagogika uchun beqiyos manba bo'lib xizmat qiladi.

1. Navoiy qarashlarining zamonaviy pedagogik nazariya bilan uyg'unligi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, Navoiy ta'limotida ilgari surilgan g'oyalar bugungi zamonaviy pedagogika tamoyillari – shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, kompetensi-yaviy yondashuv, integratsion ta'lim, hamkorlikda o'qitish va axloqiy tarbiya tushunchalari bilan bevosita bog'liqdir.

U “Mahbub ul-qulub”, “Nasoyim ul-muhabbat”, “Hayrat ul-abror”, “Lison ut-tayr” kabi asarlarida inson tarbiyasi va axloqiy yetuklikni jamiyat taraqqiyotining asosi deb bilgan. Bu esa bugungi kunda yosh avlodni ma'naviy yetuk, ijtimoiy faol, vatanparvar shaxs sifatida tarbiyalash jarayonida bevosita qo'llanilishi mumkin.

Navoiy shaxs tarbiyasining markazida insonning ichki olami – qalbi, iymoni, vijdoni va tafakkuri turishini uqtirgan. Bu jihat hozirgi pedagogikada “integrativ tarbiya” yoki “holistik yondashuv” sifatida qaraladi. Zamonaviy tadqiqotchilar (masalan, J. Dewey, K. Rogers, L. Vygotskiy) ham tarbiyaning insonning ichki motivatsiyasi va ijtimoiy tajribasi bilan bog'liqligini ta'kidlaydi.

2. “Tarbiya” darslarini Navoiy qarashlari asosida tashkil etishning didaktik jihatlari

Tahlil jarayonida aniqlanishicha, “Tarbiya” fanini Navoiy asarlari asosida tashkil etish quyidagi didaktik yondashuvlarga tayanadi:

1. Axloqiy-ma'naviy integratsiya – o'quv materiallariga Navoiy asarlaridan hikmatli satrlar, iqtiboslar va obrazlar kiritish orqali ma'naviy mazmunni chuqurlashtirish.

2. Dialogik metod – o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida bahs, tahlil, fikr almashish asosida Navoiy g'oyalarini tahlil qilish.

3. Reflektiv o'qitish – o'quvchilarni o'z his-tuyg'ularini, qadriyatlarini tahlil qilishga undash.

4. Loyiha asosida o'qitish – “Navoiy va yoshlar”, “Axloqiy yetuklik saboqlari”, “Men o'rnak olgan Navoiy” kabi loyihalarni ishlab chiqish orqali mustaqil ijodiy izlanishlarni rag'batlantirish.

5. Integratsion yondashuv – adabiyot, tarix, ma'naviyat, falsafa fanlari bilan “Tarbiya” darslarini bog'lash orqali o'quvchilarning dunyoqarashini kengaytirish.

Bu metodik yondashuvlar o'quvchilarning mantiqiy va ijodiy fikrlashini, nutq madaniyatini, ma'naviy qadriyatlarga nisbatan hurmatini shakllantirishda samarali natija beradi.

3. O'quvchi shaxsini rivojlantirishdagi natijalar. Amaliy kuzatuvlar va tahlillar asosida quyidagi natijalarga erishish mumkin:

- O'quvchilarda milliy o'zlikni anglash, vatanparvarlik, boshqalarga nisbatan mehr-muruvvat kabi fazilatlar shakllanadi.

- “Tarbiya” darslari orqali axloqiy refleksiya – o'z xatti-harakatlarini tahlil qilish, xulosa chiqarish va o'z ustida ishlash ko'nikmalari rivojlanadi.

- Navoiy asarlaridagi g'oyalarni muhokama qilish orqali o'quvchilar mustaqil fikr yuritish, munozara olib borish, ijodiy ifoda malakasiga ega bo'ladilar.

- Interfaol metodlar asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar o'quvchilarda “yaxshi inson bo'lish”, “boshqalarni anglash”, “axloqiy tanlov qilish” kabi hayotiy kompetensiyalarni rivojlantiradi.

4. Zamonaviy ta'lim jarayonidagi ahamiyati. Bugungi kunda ta'lim tizimi nafaqat bilim berish, balki insoniylik, vijdon, axloq va ma'naviyatni shakllantirishni ham o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan. Shu ma'noda, Navoiy pedagogik merosini “Tarbiya” darslariga integratsiya qilish zamonaviy ta'limning quyidagi maqsadlariga xizmat qiladi:

- ta'lim jarayonini milliy qadriyatlar asosida boyitish;

- o'quvchilarni axloqiy jihatdan mustaqil qaror qabul qilishga o'rgatish;

- ma'naviy-ma'rifiy muhitni mustahkamlash;

- o'qituvchilarning metodik kompetensiyasini rivojlantirish.

5. Umumlashtirilgan xulosalar. Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki:

1. Navoiy pedagogik merosi hozirgi “Tarbiya” fanining nazariy asoslarini boyituvchi muhim manba hisoblanadi.

2. Tarbiya jarayonida Navoiy g'oyalaridan foydalanish yoshlarning shaxsiy kamoloti va ijtimoiy faolligini oshiradi.

3. Navoiy asarlarining didaktik imkoniyatlarini tizimli qo'llash orqali o'quvchilarda iymon, insof, vijdon va mehr-oqibat kabi yuksak fazilatlarini tarbiyalash mumkin.

4. Bu jarayon o'z navbatida o'qituvchidan yuksak madaniyat, ijodiy yondashuv va ma'naviy mas'uliyatni talab etadi.

Xulosa. O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, Alisher Navoiyning pedagogik qarashlari nafaqat tarixiy manba sifatida, balki zamonaviy o'quv-tarbiyaviy faoliyatni ilmiy asoslashda ham beqiyos ahamiyatga ega. Uning merosini “Tarbiya” darslari orqali tizimli tarzda o'quvchilarga singdirish yosh avlodning mustaqil fikrlashini, axloqiy pokligini va ijtimoiy faolligini ta'minlaydi.

Shunday qilib, Alisher Navoiy pedagogik qarashlarini amaliyotga tadbqiq etish – o'quvchilarda milliy ong va ma'naviy yetuklikni rivojlantirish, ta'lim jarayonida qadriyatli yondashuvni kuchaytirish, o'qituvchi faoliyatini esa yangi bosqichga ko'tarish uchun mustahkam ilmiy-nazariy asos yaratadi.

Natijada, Navoiyning pedagogik merosini zamonaviy “Tarbiya” fanining konseptual asoslariga singdirish orqali, insonparvarlik va ma'rifatga tayanadigan ta'lim modeli shakllanadi. Bu esa yosh avlodni barkamol, ma'naviy yetuk, vatanparvar va ijtimoiy mas'ul shaxs sifatida tarbiyalashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Alisher Navoiy. “Mahbub ul-qulub”. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1983.

2. Alisher Navoiy. “Nasoyim ul-muhabbat”. – Toshkent: Fan, 1991.

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish to'g'risida"gi PQ–5416-son qarori. – Toshkent, 2018.
4. Yo'ldoshev, J. (2020). Tarbiya fanini o'qitishda milliy qadriyatlarning o'rni. – "Ta'lim va jamiyat" jurnali, №4.
5. Yuldoshev, J.T., Normuminova, J. Tarbiya darslarini tashkil etishda Alisher Navoiyning didaktik qarashlarining o'rni. New Renaissance international scientific journal. ResearchBib IF-11.01, ISSN: 3030-3753, Volume 2 Issue 4. 2025-yil, 27-aprel. 262-267 b.
6. Turaev, M. (2021). Sharq mutafakkirlarining pedagogik qarashlari. – Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU nashriyoti.

Zoxidov Jahongir Botirxonovich,

Qarshi davlat texnika universiteti, Kompyuter tizimlarining dasturiy ta'minoti kafedrası katta o'qituvchisi

Zohidov Jamshid Botirxonovich,

Qarshi davlat texnika universiteti, Kompyuter tizimlarining dasturiy ta'minoti kafedrası katta o'qituvchisi

Bahodirova Sevinchbonu Nodirovna,

*Qarshi Davlat universiteti Pedagogika fakulteti Maktabgacha ta'lim yo'nalishi 024-41-guruh
2-kurs talabasi*

UDK: 004.738.5:37.091.3

ORCID : <https://orcid.org/0009-0005-5113-4150>

email: zohidovjahongir46@gmail.com

WEB ILOVALARNI ISHLAB CHIQISH MA'RUZA MASHG'ULOTLARINI INNOVATSION O'QITISH ASOSIDA O'TKAZISH

Annotatsiya. Ushbu maqolada web ilovalarni ishlab chiqish fanidan ma'ruza mashg'ulotlarini innovatsion usullar asosida o'tkazishning samarali metodlari yoritilgan. Tadqiqotda zamonaviy o'qitish texnologiyalari, interfaol usullar va amaliy topshiriqlarning o'quvchilarning bilim darajasiga ta'siri o'rganildi. Natijalar innovatsion yondashuvlarning an'anaviy usullarga nisbatan afzalliklarini ko'rsatdi.

Kalit so'zlar: web dasturlash, innovatsion ta'lim, ma'ruza mashg'ulotlari, interfaol metodlar, dasturiy ta'minot, o'quv jarayoni, ta'lim texnologiyalari.

Abstract. This article highlights effective methods of conducting lecture sessions on web application development based on innovative approaches. The study examines the impact of modern teaching technologies, interactive methods, and practical tasks on students' knowledge levels. The results demonstrate the advantages of innovative approaches compared to traditional methods.

Key words: web programming, innovative education, lecture sessions, interactive methods, software, educational process, educational technologies.

Аннотация. В данной статье освещены эффективные методы проведения лекционных занятий по разработке веб-приложений на основе инновационных подходов. В исследовании изучено влияние современных обучающих технологий, интерактивных методов и практических заданий на уровень знаний учащихся. Результаты показывают преимущества инновационных подходов по сравнению с традиционными методами.

Ключевые слова: веб-программирование, инновационное образование, лекционные занятия, интерактивные методы, программное обеспечение, учебный процесс, образовательные технологии.

Kirish. Zamonaviy axborot jamiyatida web texnologiyalari tez rivojlanmoqda, bu esa web ilovalarni ishlab chiqish bo'yicha mutaxassislariga bo'lgan talabni oshirmoqda. An'anaviy ma'ruza usullari talabalarning qiziqishini saqlab qolishda va murakkab texnologiyalarni samarali o'rgatishda yetarlicha samarali emas. Shu sababli, web dasturlash fanini o'qitishda innovatsion yondashuvlarni joriy etish zarurati paydo bo'ldi. Ushbu tadqiqotning maqsadi web ilovalarni ishlab chiqish ma'ruzalarini samarali tashkil etishning innovatsion usullarini ishlab chiqish va ularning samaradorligini baholashdan iborat.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Zamonaviy ta'limda innovatsion yondashuvlar bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, web dasturlash ta'limi sohasida an'anaviy usullar bilan zamonaviy talablar o'rtasida sezilarli farq mavjud. [1] Johnson tomonidan 2022-yilda o'tkazilgan tadqiqotda axborot texnologiyalari sohasida ta'limning samaradorligini oshirishda

interfaol platformalarning ahamiyati ta'kidlangan. Ushbu tadqiqotda 500 dan ortiq talaba ishtirokida olib borilgan eksperiment natijalari talabalarining 78% interfaol darslarni an'anaviy ma'ruzalarga qaraganda samarali deb bilishini ko'rsatdi.

[2] Ahmadjonovning 2023-yildagi tadqiqotida O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarida web dasturlash fanini o'qitishning hozirgi holati va muammolari chuqur o'rganilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, dasturiy ta'minot injiniringi yo'nalishi talabalarining atigi 45% o'qitishning an'anaviy usullaridan qoniqish bildirgan. Bu zamonaviy o'qitish metodlarini joriy etish zarurligini ko'rsatadi.

Xalqaro miqyosda [3] Brown tomonidan 2021-yilda o'tkazilgan tadqiqotda web dasturlash ta'limida loyiha asosida o'qitish (Project-Based Learning) usulining samaradorligi isbotlangan. Ushbu usul yordamida o'qitilgan talabalarining amaliy ko'nikmalari an'anaviy usulda o'qitilgan talabalarinikiga nisbatan 40% yuqori bo'lgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqot aralash metodologiya asosida olib borildi. Qarshi Davlat Texnika Universitetining Dasturiy injiniring yo'nalishi 4- kurs talabalari ishtirok etdi. Jami 60 talaba tadqiqotda qatnashishga rozi bo'ldi, ular tasodifiy tanlab olish usuli bilan ikki guruhga ajratildi: eksperimental guruh (30 talaba) va nazorat guruh (30 talaba).

Eksperimental guruhda quyidagi innovatsion usullar qo'llanildi:

Interfaol onlayn platformalar (Codecademy, FreeCodeCamp)

Virtual laboratoriyalar orqali amaliy mashg'ulotlar

Real loyihalar asosida o'qitish

Jamoa bo'lib ishlash (team-based projects)

Muhokama va vaziyatli topshiriqlar

Nazorat guruhida an'anaviy ma'ruza va amaliy mashg'ulotlar usuli qo'llanildi.

Ma'lumot to'plash usullari

Tadqiqotda quyidagi ma'lumot to'plash usullari qo'llanildi:

So'rovnoma - 5 punktik Likert shkali asosida talabalarining qoniqish darajasi o'lchandi

Test topshiriqlari - Oldingi va keyingi bilim darajasi o'lchandi

Kuzatuvlar - Dars jarayonida talabalarining faolligi kuzatildi

Intervyular - 20 nafar talaba va 5 nafar o'qituvchi bilan chuqur intervyular o'tkazildi

Loyihalar baholash - Talabalar tomonidan ishlab chiqilgan web ilovalar baholandi

O'qitish kontenti va davomiyligi

Tadqiqot 2023-yil sentyabrdan dekabrgacha 4 oy davomida olib borildi. O'qitish mazmuni quyidagi modullarni o'z ichiga oldi:

HTML5 va CSS3 - 2 hafta

JavaScript asoslari - 3 hafta

Front-end frameworklar (React) - 3 hafta

Back-end dasturlash (Node.js) - 3 hafta

Ma'lumotlar bazasi (MongoDB) - 2 hafta

Loyiha ishlab chiqish - 3 hafta

Baholash mezonlari

Talabalarining bilim va ko'nikmalari quyidagi mezonlar asosida baholandi:

Nazariy bilim (30%) - Test topshiriqlari orqali

Amaliy ko'nikma (40%) - Loyihalar va laboratoriya ishlari orqali

Jamoda ishlash qobiliyati (20%) - Guruh loyihalari orqali

Ijodiy yondashuv (10%) - Muammolarni yechishda yangi yondashuvlar orqali

Statistik tahlil

Ma'lumotlarni tahlil qilish uchun SPSS 25 dasturidan foydalanildi. Quyidagi statistik usullar qo'llanildi:

T-test - Guruhlar o'rtasidagi farqni aniqlash uchun

Korrelyatsiya tahlili - O'zgaruvchilar o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganish uchun

ANOVA - Ko'p guruhlar o'rtasidagi farqni aniqlash uchun

Chi-square test - Kategoriyaviy ma'lumotlarni tahlil qilish uchun

Etik mezonlar

Tadqiqot olib borishda quyidagi etik mezonlarga rioya qilindi:

Barcha ishtirokchilardan yozma rozilik olingan

Ma'lumotlarning maxfiyligi ta'minlangan

Ishtirokchilarning shaxsiy ma'lumotlari himoyalangan

Tadqiqot natijalari anonim shaklda taqdim etilgan

Ushbu metodologik yondashuv tadqiqotning ishonchliligi va haqiqiyligini ta'minladi, shu bilan birga olingan natijalarning ilmiy ahamiyatini kafolatladi. [4]

Muhokama. Tadqiqot davomida olib borilgan kuzatuvlar va o'lchovlar shuni ko'rsatdiki, innovatsion o'qitish usullari web dasturlash ta'limida sezilarli ijobiy o'zgarishlarni keltirib chiqardi. [2] Eksperimental guruh talabalari nazorat guruhiga nisbatan murakkab mavzularni anglash va ularni amalda qo'llashda ancha yuqori natijalarni ko'rsatdilar. Bu holat, birinchi navbatda, interfaol o'qitish metodlari va amaliy loyihalar orqali o'rganishning afzalliklarini ko'rsatadi.

Talabalarining dars jarayonidagi faollik darajasi eksperimental guruhda o'rtacha 85% ni tashkil etdi, nazorat guruhida esa bu ko'rsatkich 60% atrofida edi. Bu farq, asosan, quyidagi omillar tufayli yuzaga keldi:

Interfaol platformalar orqali o'qitish talabalarga o'z bilimlarini darhol amalda sinab ko'rish imkoniyatini berdi

Virtual laboratoriyalar murakkab tushunchalarni vizual va amaliy tarzda o'zlashtirishga yordam berdi

Real loyihalar talabalarining o'qishga bo'lgan motivatsiyasini oshirdi

Loyiha asosida o'qitishning afzalliklari

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, loyiha asosida o'qitish usuli web dasturlash ta'limida eng samarali usullardan biri hisoblanadi. [3] Eksperimental guruh talabalari tomonidan ishlab chiqilgan web ilovalar nazorat guruh talabalari loyihalariga nisbatan texnik jihatdan ancha murakkab va funksional jihatdan boyroq edi.

Loyiha asosida o'qitishning asosiy afzalliklari quyidagilardan iborat:

Amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish - Talabalar nazariy bilimlarni darhol amaliyotda qo'llash imkoniyatiga ega bo'ldilar

Muammolarni hal qilish qobiliyati - Real loyihalar davomida yuzaga keladigan muammolar talabalarining analitik fikrlash qobiliyatini oshirdi

Jamoa ishi ko'nikmalari - Guruh loyihalari orqali talabalar jamoada ishlash mahoratini o'rgandilar

Portfel yaratish - Har bir talaba o'zining amaliy loyihalar portfelini yaratish imkoniyatiga ega bo'ldi

Texnologik vositalarning o'qitish sifatiga ta'siri

Tadqiqot davomida qo'llanilgan zamonaviy texnologik vositalar - Codecademy, FreeCodeCamp, virtual laboratoriyalar va boshqa onlayn platformalar - o'qitish sifatiga ijobiy ta'sir ko'rsatdi. Bu vositalar yordamida:

Individual yondashuv - Har bir talaba o'z tezligida o'rganish imkoniyatiga ega bo'ldi

Darhol qayta aloqa - Platformalar avtomatik ravishda kodlarni tekshirib, xatolarni darhol ko'rsatdi

Vizual o'qitish - Murakkab tushunchalarni diagramma va grafiklar orqali tushuntirish mumkin bo'ldi

Talabalarining motivatsiyasi va qiziqish darajasi

Intervyular va so'rovnomalar tahlili shuni ko'rsatdiki, innovatsion usullar yordamida o'qitilgan talabalarning 92% web dasturlashga bo'lgan qiziqishi oshganini bildirdi. Bu esa ularning o'quv jarayoniga faol ishtirok etishiga olib keldi.

Motivatsiyaning oshishiga quyidagi omillar sabab bo'ldi:

➤ Haqiqiy natijalarni ko'rish - Talabalar o'zlari yaratgan web ilovalarni darhol ko'rish imkoniyatiga ega bo'ldilar

➤ Erkinlik hissi - Loyihalarni o'z istaklari va qiziqishlari yo'nalishida ishlab chiqish imkoniyati

➤ Raqobat muhiti - Boshqa talabalar loyihalarini ko'rib, ularga nisbatan raqobat ruhiyati

➤ O'qituvchilarning roli va o'zgarishi

Innovatsion usullarni joriy etish nafaqat talabalar, balki o'qituvchilarning ham o'zgarishiga olib keldi. An'anaviy "ma'ruzachi" rolikdan "mentor" va "yo'naltiruvchi" rolga o'tish kuzatildi. Bu o'zgarish:

➤ O'qituvchi-talaba o'zaro munosabatlarini yaxshiladi

➤ Individual yondashuv imkoniyatini kengaytirdi

➤ O'qituvchilarning kreativligini oshirdi

➤ Qiyinchiliklar va ularni bartaraf etish yo'llari

Tadqiqot davomida quyidagi qiyinchiliklar kuzatildi:

Texnik imkoniyatlar - Ba'zi talabalarning internet va kompyuterlarga doimiy kirishi cheklangan edi

O'qituvchilarning tayyorgarligi - Ba'zi o'qituvchilar yangi texnologiyalarni qo'llashga tayyor emas edi

Vaqt cheklovlari - Innovatsion usullar an'anaviy usullarga nisbatan ko'proq vaqt talab qiladi

Bu muammolarni bartaraf etish uchun quyidagi choralar ko'riladi:

➤ Universitetda maxsus kompyuter classlari tashkil etildi

➤ O'qituvchilar uchun maxsus treninglar o'tkazildi

➤ Dars jadvallari qayta ko'rib chiqilib, amaliy mashg'ulotlar uchun qo'shimcha vaqt ajratildi

➤ Xalqaro tajriba bilan solishtirma tahlil

Tadqiqot natijalari xalqaro miqyosda olib borilgan shunga o'xshash tadqiqotlar natijalari bilan solishtirganda, O'zbekiston talabalarida ham innovatsion usullarning deyarli bir xil ijobiy ta'siri kuzatildi. [5] Bu web dasturlash ta'limida innovatsion yondashuvlarning universal samaradorligini ko'rsatadi.

Uzoq muddatli ta'sir tadqiqotning 6 oylik kuzatuv davri mobaynida eksperimental guruh talabalarining bilim va ko'nikmalarini saqlab qolish darajasi nazorat guruhiga nisbatan 30% yuqori bo'ldi. Bu innovatsion usullarning nafaqat qisqa muddatli, balki uzoq muddatli samarali ekanligini ko'rsatadi.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi tavsiyalar berish mumkin:

➤ Web dasturlash ta'limida innovatsion usullarni keng miqyosda joriy etish

➤ O'qituvchilarni zamonaviy o'qitish metodlari bo'yicha doimiy ravishda o'qitish

➤ Texnik infratuzilmani takomillashtirish

➤ Xalqaro tajribalarni o'rganish va ularni mahalliy sharoitga moslashtirish

Ushbu muhokama shuni ko'rsatadiki, web ilovalarni ishlab chiqish ma'ruzalarini innovatsion usullar asosida tashkil etish nafaqat talabalarning bilim darajasini oshiradi, balki ularning kasbiy tayyorgarligini ham sezilarli darajada yaxshilaydi.

Natijalar. Eksperimental guruhda o'rtacha akademik ko'rsatkich 4.5 ballni tashkil etdi, nazorat guruhida esa 3.7 ball. [3] Talabalarning 92% innovatsion usullarni qo'llagan ma'ruzalarni an'anaviy

usullarga qaraganda afzal ko'rishdi. Amaliy topshiriqlarni bajarish darajasi eksperimental guruhda 85%, nazorat guruhida esa 60% ni tashkil etdi.

Xulosa. Web ilovalarni ishlab chiqish ma'ruzalarini innovatsion usullar asosida tashkil etish talabalarning bilim va ko'nikmalarini sezilarli darajada oshiradi. Interfaol platformalar, real loyihalar va zamonaviy o'qitish texnologiyalaridan foydalanish o'quv jarayonining samaradorligini oshiradi. Kelajakda boshqa texnologik fanlarda ham innovatsion usullarni qo'llash bo'yicha tadqiqotlar olib borish tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Ahmadjonov, A. (2023). Zamonaviy ta'lim texnologiyalari. Toshkent: Fan nashriyoti.
2. Xolmirzayev, B. (2022). O'quv jarayonida innovatsion yondashuvlar. Toshkent: Yangi asr avlodi.
3. Brown, M. (2021). Web Development Education: Challenges and Solutions. International Conference on Computer Science Proceedings, 234-241.
4. Johnson, L. (2022). Innovative Teaching Methods in IT Education. Journal of Educational Technology, 15(2), 45-62.
5. Wilson, K. (2023). Project-Based Learning in Software Engineering. Technical Education Journal, 28(4), 12-25.
6. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. (2020-yil 23-sentyabr). O'RQ-637.
7. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "2021-2023 yillarda oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori. (2021-yil 12-mart, 144-son).

Jahongir Yuldoshev Tilakmurodovich,
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti dotsenti
Bozorov Sarvar Sobirovich,
Xalqaro innovatsion universiteti
Pedagogika yo'nalishi 2-kurs magistranti

STEAM YONDASHUVINING JAMIYAT RIVOJLANISHIDAGI UMUMIY AHAMIYATLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada STEAM (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics) yondashuvining jamiyat rivojlanishidagi umumiy ahamiyatlari tahlil qilinadi. STEAM ta'limining asosiy maqsadi – o'quvchilarda fanlararo integratsiya orqali ilmiy fikrlash, ijodkorlik va amaliy muammolarni hal etish ko'nikmalarini rivojlantirishdir. Mazkur yondashuv ta'lim sifati va mazmunini yangilash, raqobatbardosh kadrlarni tayyorlash hamda innovatsion tafakkur asosida ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni jadallashtirishda muhim omil hisoblanadi. Tadqiqotda STEAM ta'limining shaxs kamoloti, texnologik taraqqiyot va ekologik barqarorlikni ta'minlashdagi o'рни yoritilgan.

Kalit so'zlar: STEAM yondashuv, fanlararo integratsiya, innovatsion tafakkur, ijodkorlik, raqobatbardoshlik, texnologik taraqqiyot, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish.

Abstract. This article analyzes the general significance of the STEAM (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics) approach in the development of society. The main goal of STEAM education is to develop students' scientific thinking, creativity, and problem-solving skills through interdisciplinary integration. This approach serves as an important factor in improving the quality and content of education, preparing competitive specialists, and accelerating socio-economic development based on innovative thinking. The study also highlights the role of STEAM education in personal development, technological progress, and ensuring environmental sustainability.

Key words: STEAM approach, interdisciplinary integration, innovative thinking, creativity, competitiveness, technological progress, socio-economic development.

Аннотация. В данной статье анализируется общее значение STEAM-подхода (наука, технологии, инженерия, искусство и математика) в развитии общества. Основная цель STEAM-образования заключается в развитии у учащихся научного мышления, творческих способностей и навыков решения практических проблем через междисциплинарную интеграцию. Этот подход является важным фактором повышения качества образования, подготовки конкурентоспособных кадров и ускорения социально-экономического развития на основе инновационного мышления. В статье также раскрывается роль STEAM-образования в личностном развитии, технологическом прогрессе и обеспечении экологической устойчивости.

Ключевые слова: STEAM-подход, междисциплинарная интеграция, инновационное мышление, творчество, конкурентоспособность, технологи-ческий прогресс, социально-экономическое развитие.

Kirish. Zamonaviy davrda ta'lim tizimi jamiyatning innovatsion rivojlanishini ta'minlovchi eng muhim soha sifatida qaralmoqda. Fan, texnologiya va ijtimoiy jarayonlar jadal sur'atlar bilan o'zgarib borayotgan hozirgi sharoitda, yosh avlodni raqobatbardosh, ijodkor va mustaqil fikrlaydigan shaxs sifatida tarbiyalash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylangan. Shu nuqtai nazardan, ta'lim jarayoniga integrativ va amaliy yondashuvlarni tatbiq etish, xususan, STEAM (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics) yondashuvini keng joriy etish dolzarb masalaga aylandi.

STEAM ta'limi o'z mohiyatiga ko'ra fanlararo integratsiyani, ya'ni tabiiy va aniq fanlarni san'at, muhandislik hamda texnologiya bilan uyg'unlashtirishni nazarda tutadi. Bunday integratsion yondashuv o'quvchilarni nafaqat nazariy bilimlarga ega bo'lishga, balki ularni real hayotdagi muammolarni hal etish jarayonida amaliy qo'llashga ham o'rgatadi. Natijada o'quvchilarda muammoli vaziyatlarga ilmiy, mantiqiy va kreativ yondashish, jamoaviy ishlash hamda qaror qabul qilish ko'nikmalari shakllanadi.

Muammoning o'rganilganlik darajasi. Bugungi kunda rivojlangan mamlakatlar ta'lim tizimida STEAM konsepsiyasi o'quvchilarning XXI asr kompetensiyalarini rivojlantirishning samarali vositasi sifatida e'tirof etilmoqda. Xususan, AQSh, Janubiy Koreya, Yaponiya, Finlyandiya va Singapur kabi davlatlarda STEAM dasturlari orqali o'quvchilarning ilmiy tafakkurini kengaytirish, texnologik savodxonligini oshirish va innovatsion iqtisodiyot uchun zarur kadrlar tayyorlashga alohida e'tibor qaratilmoqda.

O'zbekiston ta'lim tizimida ham so'nggi yillarda STEAM yondashuvini joriy etish bo'yicha muhim islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, o'quv dasturlarini yangilash, laboratoriya sharoitlarini yaxshilash, pedagoglarning kasbiy malakasini oshirish hamda o'quvchilarning ijodkorlik salohiyatini rivojlantirishga qaratilgan loyihalar yo'lga qo'yilgan. Bu jarayon, o'z navbatida, ta'lim sifatini oshirish, yoshlarning ilm-fan va texnologiyaga bo'lgan qiziqishini kuchaytirish hamda jamiyatda innovatsion tafakkur muhitini shakllantirishga xizmat qilmoqda.

STEAM yondashuvining jamiyat rivojlanishidagi ahamiyati, avvalo, inson kapitalining sifat jihatdan yangilanishida, zamonaviy kasb egalari tayyorlashda va iqtisodiyotning texnologik sektorini mustahkamlashda namoyon bo'ladi. Chunki STEAM ta'limi yoshlarni mustaqil izlanishga, tanqidiy fikrlashga, ilmiy tahlil asosida qaror qabul qilishga va ijodkorlikni namoyon etishga yo'naltiradi. Shu bois, mazkur yondashuv ta'lim jarayonining tarkibiy qismi sifatida nafaqat shaxsiy intellektual salohiyatni rivojlantiradi, balki umuman olganda jamiyatning innovatsion, iqtisodiy va ekologik barqaror rivojlanishiga ham zamin yaratadi.

STEAM (Science – fan, Technology – texnologiya, Engineering – muhandislik, A – Art, Mathematics – matematika) yondashuvi zamonaviy ta'lim tizimining eng muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, u nafaqat o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini shakllantiradi, balki jamiyat taraqqiyoti uchun zarur bo'lgan innovatsion tafakkur, texnik savodxonlik va ijodkorlikni ham rivojlantiradi. Quyida STEAM yondashuvining jamiyat rivojlanishidagi asosiy ahamiyatlari yoritiladi:

1. Innovatsion fikrlash va texnologik rivojlanishni rag'batlantirish. STEAM yondashuvi o'quvchilarda muammolarga ilmiy va mantiqiy yondashish, amaliy tajribalar orqali yechim topish ko'nikmasini shakllantiradi. Bu esa yangi texnologiyalar, dasturiy mahsulotlar, muhandislik yechimlari va ilmiy kashfiyotlarning paydo bo'lishiga zamin yaratadi. Natijada jamiyatda innovatsion muhit shakllanadi va iqtisodiyotning texnologik sektori jadal rivojlanadi.

2. Mehnat bozori uchun raqobatbardosh kadrlarni tayyorlash. Bugungi kunda global mehnat bozori STEAM sohasida bilim va ko'nikmaga ega mutaxassislariga katta talab qo'ymoqda. STEAM ta'limi yoshlarni muhandislik, axborot texnologiyalari, tibbiyot, energiya, ekologiya, sun'iy intellekt, kabi yuqori malakali sohalarida ishlashga tayyorlaydi. Bu esa mamlakatning iqtisodiy raqobatbardoshligini oshiradi.

3. Ilmiy savodxonlikni rivojlantirish. STEAM yondashuvi jamiyat a'zolarida ilmiy fikrlash, dalillarga asoslanish, tahlil qilish va tajriba o'tkazish madaniyatini rivojlantiradi. Bu esa aholining ilm-fanga bo'lgan ishonchini mustahkamlaydi, ularni tanqidiy fikrlaydigan, dalillarga asoslangan qarorlar qabul qila oladigan shaxslarga aylantiradi.

4. Ijtimoiy muammolarni hal etishga hissa qo'shish. STEAM asosidagi yondashuv atmosfera isishi, suv resurslari tanqisligi, energiya samaradorligi, tibbiy innovatsiyalar kabi global muammolarga ilmiy va texnologik yechimlar topishga imkon yaratadi. Bu jarayon jamiyatda barqaror rivojlanish tamoyillarini qaror toptirishga xizmat qiladi.

5. Gender tengligini rag'batlantirish. STEAM sohalariga qizlarning jalb qilinishi ularning ilmiy va texnik sohalarida faol ishtirok etishiga imkon beradi. Bu esa ayollar va erkaklar o'rtasida teng imkoniyatlarni ta'minlashga, hamda jamiyatda gender balansini saqlashga xizmat qiladi.

6. Ta'lim sifatini oshirish va integratsiyani kuchaytirish. STEAM yondashuvi fanlararo integratsiyani ta'minlaydi. Ya'ni, matematika, fizika, kimyo, texnologiya va san'at o'rtasidagi bog'liqlikni ochib beradi. Bu esa o'quvchilarda kompleks fikrlash, muammolarni tizimli tahlil qilish, amaliy natijaga yo'naltirilgan o'qitish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

7. Milliy iqtisodiyot va raqamli transformatsiyani qo'llab-quvvatlash. STEAM yo'nalishida o'qigan yoshlar raqamli iqtisodiyot, sun'iy intellekt, robototexnika, energetika va biotexnologiya kabi sohalarida faoliyat yuritib, milliy iqtisodiyotning raqamli o'zgarishiga turtki beradi. Shu tariqa, STEAM yondashuvi mamlakatni ilm-fan va innovatsiyalar asosida rivojlantirish siyosatining asosi hisoblanadi.

8. Shaxsiy rivojlanish va ijtimoiy ongni yuksaltirish. STEAM ta'limi shaxsning o'ziga ishonchini, mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatini, jamoada ishlash va muammolarni ijodiy hal etish salohiyatini oshiradi. Bu esa ijtimoiy faollik, liderlik, va mas'uliyat hissini kuchaytiradi.

Tahlil va natijalar. XXI asrda ta'lim tizimining innovatsion rivojlanish yo'nalishlari orasida STEAM (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics) yondashuvi alohida o'rin tutadi. Ushbu yondashuv o'quv jarayonini fanlararo integratsiya asosida tashkil etishni, nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan uyg'unlashtirishni, shuningdek, o'quvchilarda ijodiy va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishni ko'zda tutadi.

1. STEAM yondashuvining nazariy tahlili. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, STEAM yondashuvi an'anaviy ta'lim modelidan farqli ravishda bilimlarning amaliy tatbiqini markazga qo'yadi. U o'quvchilarni nafaqat tayyor bilimni o'zlashtiruvchi, balki muammolarga yechim izlovchi tadqiqotchi sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

John Dewey, Jerome Bruner, Howard Gardner kabi pedagogik olimlarning tadqiqotlarida ham o'qitish jarayonining tajriba, muammoni hal etish va ijodiy faoliyat bilan chambarchas bog'liq bo'lishi zarurligi ta'kidlangan. Shu nuqtai nazardan, STEAM yondashuvi inson tafakkurining ilmiy, texnik, badiiy va mantiqiy jihatlarini birlashtiruvchi integrativ metodologiya sifatida namoyon bo'ladi.

STEAM modeli o'z mohiyatiga ko'ra, o'quvchilarda quyidagi kompetensiyalarni shakllantirishga qaratilgan:

- muammolarni tahlil qilish va innovatsion yechim topish;
- mantiqiy va ijodiy fikrlash;
- jamoada ishlash, kommunikativ madaniyat;
- texnologik savodxonlik va raqamli tafakkur;
- estetik tafakkur va dizayn madaniyati.

2. Jamiyat rivojlanishidagi ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyati. STEAM yondashuvi ta'lim sohasida emas, balki kengroq ma'noda jamiyatning innovatsion salohiyatini oshirishga xizmat qiladi. Zamonaviy iqtisodiyot "bilimlar iqtisodiyoti"ga asoslanayotgan bir paytda, yoshlarning ijodiy tafakkur, muammoli vaziyatlarda tahliliy qaror qabul qilish, texnologik yangiliklarga moslashish qobiliyati milliy taraqqiyotning muhim mezoniga aylanmoqda.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, STEAM ta'limini keng joriy etgan mamlakatlar – AQSh, Yaponiya, Janubiy Koreya, Finlyandiya, Singapur – bugungi kunda innovatsion iqtisodiyot va raqamli texnologiyalar bo'yicha dunyoda yetakchi o'rinlarni egallab kelmoqda.

O'zbekiston uchun ham ushbu yondashuv ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, yoshlarning startap g'oyalarini qo'llab-quvvatlash, texnoparklar va ilmiy laboratoriyalar faoliyatini rivojlantirishda muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda.

3. STEAM ta'limining amaliy natijalari. Amaliy tajribalar shuni ko'rsatadiki, STEAM asosidagi ta'lim:

- o'quvchilarda muammoli vaziyatlarda yechim topish qobiliyatini rivojlantiradi;
- o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida hamkorlik muhitini shakllantiradi;
- ta'lim jarayonini fanlararo integratsiya asosida boyitadi;
- o'quvchilarni real hayotiy muammolarga tayyorlaydi;
- dizayn va san'at elementlari orqali estetik tafakkurni o'stiradi.

Masalan, tabiiy fanlar darsida fizik jarayonlarni texnologik modellar yordamida tajriba asosida o'rganish, matematika darslarida muhandislik masalalarini yechish, san'at darslarida esa texnologik dizayn elementlarini qo'llash – STEAMning amaliy integratsion mohiyatini yaqqol namoyon etadi.

4. O'zbekiston ta'lim tizimida STEAM yondashuvining joriy etilishi. So'nggi yillarda O'zbekiston ta'lim tizimida STEAM konsepsiyasini keng joriy etish bo'yicha qator chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Xususan:

- Prezidentning 2019-yil 29-apreldagi PQ–4306-son qarori bilan ta'limda innovatsion yondashuvlarni joriy etish dasturi qabul qilindi;

- 2021–2025-yillarga mo'ljallangan Raqamli O'zbekiston strategiyasi doirasida STEAM laboratoriyalari tashkil etilmoqda;

- umumta'lim maktablarida robototexnika, 3D-modellashtirish, dizayn yo'nalishlari bo'yicha maxsus kurslar yo'lga qo'yildi.

Bu islohotlar natijasida o'quvchilarning fanlarga bo'lgan qiziqishi, ijodkorlik darajasi, hamda mustaqil o'rganish motivatsiyasi ortib borayotganligi kuzatilmoqda.

5. Tadqiqot natijalari asosida xulosalar. Tahlillar asosida quyidagi asosiy natijalarga erishildi:

1. STEAM yondashuvi ta'lim tizimida fanlararo integratsiyani ta'minlaydi, bu esa o'quvchilarda kompleks fikrlash va amaliy tajriba asosida o'rganish ko'nikmasini rivojlantiradi.

2. Ushbu yondashuv orqali o'quvchi markazli ta'lim modeli shakllanadi, bunda o'qituvchi yo'naltiruvchi, o'quvchi esa faol ishtirokchi sifatida maydonga chiqadi.

3. STEAM yondashuvi jamiyatning innovatsion salohiyatini kuchaytirish, raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish hamda kreativ tafakkurga ega mutaxassislarni tayyorlash uchun zarur asos yaratadi.

4. O'zbekiston ta'lim tizimida STEAM yondashuvini keng tatbiq etish ta'lim sifatini oshirish, yoshlarning texnik va ilmiy tafakkurini rivojlantirish, shuningdek, ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiladi.

Xulosa. STEAM yondashuvi zamonaviy jamiyatda fan, texnologiya va iqtisodiy o'sishni uyg'unlashtiruvchi kuchli vosita bo'lib, u nafaqat ta'lim tizimini, balki ijtimoiy, madaniy va iqtisodiy rivojlanishning poydevorini mustahkamlaydi. Shunday ekan, har bir mamlakat uchun STEAM ta'limini rivojlantirish – kelajakdagi innovatsion va raqobatbardosh jamiyat qurishning muhim sharti hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Mahmudova, M.S. STEAM ta'lim yondashuvi va uni o'quv jarayoniga tatbiq etish imkoniyatlari. Ta'lim innovatsiyalari jurnali, №3(15), 2021-yil, 45–52-b.

2. Tashkenbaeva, N.A., Karimov, U.M. STEAM yondashuvi asosida o'quvchilarda ijodiy fikrlashni rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari. Pedagogika va psixologiya jurnali, №2, 2022-yil, 60–68-b.

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori (2019-yil 6-sentabr). "O'zbekiston Respublikasida raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" PQ–3832-son.

4. Yuldoshev, J.T. Ta'lim tizimida STEAM texnologiyasini qo'llashning amaliy ahamiyatlari. Til va adabiyot.uz. Ilmiy metodik elektron jurnali. 2025-yil mart, 6-son. 66-70-b.

5. Ministry of Innovative Development of the Republic of Uzbekistan. 2023-yil. National Program on STEAM Education Implementation. Toshkent.

6. Kim, Y. The Effect of STEAM Education on Students' Creativity and Scientific Thinking. Journal of Science Education, 30(4), 2016-yil, 555–573 b.

Jahongir Yuldoshev Tilakmurodovich,
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti dotsenti
Nosirova Nodira Saidmurodovna,
Xalqaro innovatsion universiteti
Pedagogika yo'nalishi 2-kurs magistranti

ABU RAYHON BERUNIY TA'LIMOTIDA YOSH AVLODGA TA'LIM-TARBIYA BERISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada buyuk mutafakkir Abu Rayhon Beruniy ta'limotining pedagogik mohiyati, uning yosh avlod tarbiyasi va ilmiy dunyoqarashini shakllantirishdagi o'rni tahlil qilinadi. Beruniy merosi nafaqat tabiiy fanlar, balki inson kamoloti, ma'naviy-axloqiy tarbiya, ijtimoiy adolat va ilmiy tafakkurni rivojlantirish masalalarini ham qamrab oladi. Tadqiqotda Beruniyning ta'lim va tarbiya haqidagi g'oyalari hozirgi pedagogika nazariyalari bilan qiyoslanadi hamda ularni zamonaviy ta'lim jarayoniga tatbiq etish imkoniyatlari yoritiladi.

Kalit so'zlar: Ta'lim, tarbiya, shaxs kamoloti, ilmiy tafakkur, qadriyat, pedagogika, yosh avlod, integratsiya.

Аннотация. В данной статье анализируется педагогическая сущность учения великого мыслителя Абу Райхона Беруни, а также его роль в воспитании подрастающего поколения и формировании научного мировоззрения. Наследие Беруни охватывает не только естественные науки, но и вопросы совершенствования личности, духовно-нравственного воспитания, социальной справедливости и развития научного мышления. В исследовании идеи Беруни о воспитании и образовании сопоставляются с современными педагогическими теориями, а также раскрываются возможности их применения в современном образовательном процессе.

Ключевые слова: Образование, воспитание, развитие личности, научное мышление, ценности, педагогика, молодое поколение, интеграция.

Abstract. This article analyzes the pedagogical essence of the teachings of the great thinker Abu Rayhan al-Biruni, as well as his role in the upbringing of the younger generation and the formation of their scientific worldview. Al-Biruni's legacy encompasses not only the natural sciences, but also issues related to human perfection, moral and spiritual education, social justice, and the development of scientific thinking. The study compares al-Biruni's ideas on education and upbringing with modern pedagogical theories and highlights the possibilities of applying his views in today's educational process.

Key words: Education, upbringing, personal development, scientific thinking, values, pedagogy, young generation, integration.

Kirish. Insoniyat sivilizatsiyasi tarixida ilm-fan, madaniyat va ta'lim taraqqiyoti bilan bog'liq buyuk siymolar orasida Abu Rayhon Beruniy (973–1048) alohida o'rin tutadi. U o'z davrining eng yirik allomalaridan biri bo'lib, matematika, astronomiya, geografiya, fizika, tibbiyot, falsafa, tarix va pedagogika kabi fanlarning rivojiga beqiyos hissa qo'shgan. Beruniy ilmiy izlanishlarida nafaqat tabiat hodisalari, balki insonning ma'naviy va intellektual kamolotini ta'minlovchi omillarni ham chuqur tahlil qilgan. Shu jihatdan uning ta'lim-tarbiya haqidagi qarashlari bugungi pedagogik tafakkur bilan hamohangdir.

Zamonaviy ta'lim paradigmasi inson shaxsini har tomonlama rivojlantirish, mustaqil fikrlaydigan, ma'naviy barkamol, ijodkor avlodni tarbiyalashga qaratilgan. Bu g'oya o'z manbalarini o'rta asr Sharq mutafakkirlarining, xususan, Abu Rayhon Beruniy asarlarida ham topadi. Beruniy o'z davrida ilmning ijtimoiy hayotdagi ahamiyatini chuqur anglab, ta'limni inson kamolotining asosiy

omili sifatida talqin etgan. Uning fikricha, “insonning komillikka erishuvi, eng avvalo, bilim olishga intilish, mehnatsevarlik va aql bilan yo‘l topish orqali amalga oshadi”.

Muammoning o‘rganilganlik darajasi. Bugungi globallashuv jarayonida ta’lim tizimida milliy va umuminsoniy qadriyatlarni uyg‘unlashtirish, shuningdek, yosh avlodni ilm-fanga, ma’naviyatga yo‘naltirish dolzarb masalaga aylandi. Shu nuqtayi nazardan, Beruniy ta’limotining pedagogik imkoniyatlarini o‘rganish, ularni amaliy ta’lim jarayoniga tatbiq etish - ilmiy va amaliy jihatdan muhim vazifadir. Beruniy tomonidan ilgari surilgan “bilim insonning eng yuksak fazilati” degan g‘oya hozirgi zamon ta’lim falsafasi bilan uyg‘un bo‘lib, shaxsning intellektual salohiyatini rivojlantirishda asosiy omil bo‘lib xizmat qiladi.

Beruniy pedagogik qarashlarini o‘rganish bugungi kunda bir necha sabablarga ko‘ra dolzarbdir. Birinchidan, u ta’limni insonparvarlik, adolat va ijtimoiy tenglik tamoyillari asosida ko‘rgan. Bu tamoyillar zamonaviy demokratik ta’lim tizimining asosiy yo‘nalishlari bilan bevosita bog‘liq. Ikkinchidan, Beruniy ilmiy bilishga tayanish, tajriba va kuzatuv asosida xulosaga kelish zarurligini ta’kidlab, empirik ta’lim metodlarining dastlabki asoslarini yaratgan. Uchinchi jihatdan, Beruniy shaxs kamolotida ma’naviy tarbiyaning o‘rni beqiyos ekanligini uqtirgan va tarbiyani “inson qalbini sayqallovchi ilm” deb atagan.

Bugungi kunda “kompetensiyaviy yondashuv”, “STEAM ta’limi”, “kritik fikrlashni rivojlantirish” kabi konseptlar aynan Beruniy ilgari surgan metodologik qarashlarga yaqin. U ilmni amaliy hayot bilan bog‘lash, o‘quvchini faol subyekt sifatida shakllantirish g‘oyalarini ilgari surgan. Shu bois Beruniy ta’limotining zamonaviy ta’lim nazariyasi bilan integratsiyasi yangi pedagogik yo‘nalishlar uchun nazariy asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi – Abu Rayhon Beruniy ta’limotida yosh avlod tarbiyasiga oid pedagogik imkoniyatlarni tahlil qilish va ularni hozirgi ta’lim jarayoniga tatbiq etish yo‘llarini aniqlashdan iborat.

Ushbu maqsaddan kelib chiqib, quyidagi vazifalar belgilandi:

Beruniy asarlarida ta’lim va tarbiya masalalarini nazariy jihatdan tahlil qilish;

Uning shaxs kamoloti haqidagi qarashlarini zamonaviy pedagogik nazariyalar bilan solishtirish;

Beruniy g‘oyalarining hozirgi ta’lim jarayonidagi amaliy ahamiyatini ochib berish;

Yosh avlodni tarbiyalashda Beruniy ta’limotining qadriyatga asoslangan yondashuvlarini ishlab chiqish.

Beruniy merosining ta’lim-tarbiya sohasiga oid jihatlari ko‘plab tadqiqotchilar tomonidan o‘rganilgan bo‘lsa-da, mazkur maqolada uning pedagogik qarashlari zamonaviy ta’lim paradigmalari (shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv, axloqiy tarbiya, ilmiy tafakkur, mustaqil fikrlash) bilan uzviy bog‘liq tarzda tahlil qilinadi. Shuningdek, maqolada Beruniy g‘oyalarini kompetensiyaviy ta’lim, integratsion yondashuv va STEAM modeli asosida qo‘llash imkoniyatlari ilmiy asoslab beriladi.

Beruniy insonni ijtimoiy mavjudot sifatida ko‘rgan, uning fikricha, inson faqat jamiyatda yashab, o‘z aql-zakovati va bilimni rivojlantirish orqali barkamol bo‘lishi mumkin. “Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar” asarida u turli xalqlarning madaniyati, dini, ta’lim tizimi va tarbiyaviy qadriyatlarini solishtirgan. Bu yondashuv bugungi multimadaniy ta’lim tamoyillariga juda yaqin.

Shuningdek, Beruniy ilmni insonni “haqiqat sari yetaklovchi nur” deb atagan va o‘qituvchining jamiyatdagi rolini “ma’naviy yo‘lchi” sifatida baholagan. Unga ko‘ra, haqiqiy ta’lim – bu insonni fikrlashga, sintez qilishga va haqiqatni izlashga o‘rgatuvchi jarayondir. Bu tamoyillar hozirgi zamon konstruktivistik ta’lim modelining asosi bilan uyg‘un.

Beruniy, shuningdek, bilimning ijtimoiy ahamiyatini ta’kidlab, “ilmning qiymati u jamiyatga keltiradigan foyda bilan o‘lchanadi” degan g‘oyani ilgari surgan. Bu esa ta’limning ijtimoiy mas’uliyat konsepsiyasi bilan mos keladi. Uning fikricha, yoshlarni faqat nazariy bilim bilan emas, balki hayotiy tajriba, kuzatuv, mehnat orqali tarbiyalash zarur.

Tahlil va natijalar. Buyuk alloma Abu Rayhon Beruniy (973–1048) o'z davrining eng yirik mutafakkirlaridan biri bo'lib, uning ilmiy merosi nafaqat tabiiy fanlar, balki ta'lim-tarbiya nazariyasi sohasida ham beqiyos ahamiyatga ega. Uning asarlarida inson kamoloti, yosh avlodni ilm-fan ruhida tarbiyalash, aql va axloqni uyg'un shakllantirish g'oyalari o'z ifodasini topgan.

1. Beruniy ta'limotining nazariy asoslari. Beruniy ta'lim-tarbiyani inson hayotining eng muhim ma'naviy jarayoni sifatida talqin etadi. U o'z asarlarida:

“Inson aql va ilm orqali yuksaladi, jaholat esa uni qulatadi”, – deb ta'kidlab, ta'limning jamiyat taraqqiyotidagi o'rnini chuqur falsafiy tahlil qilgan.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, Beruniy pedagogik qarashlarining markazida ilm, aql, axloq va tajriba tushunchalari yotadi. U insonning barkamol bo'lishi uchun faqat nazariy bilim emas, balki amaliy faoliyat va axloqiy poklik ham zarurligini asoslab bergan.

Beruniy inson tabiatini o'rganish, yoshlarning psixologik xususiyatlarini hisobga olish, ta'limni bosqichma-bosqich tashkil etish zarurligini ta'kidlaydi. Bu qarashlar zamonaviy shaxsga yo'naltirilgan ta'lim tamoyillari bilan uzviy uyg'unlikda.

2. Yosh avlodni ilm-fan ruhida tarbiyalash g'oyasi. Beruniy yoshlarni erta yoshdan bilimga chanqoqlik ruhida tarbiyalashni eng asosiy pedagogik vazifa sifatida ko'rsatadi. U bola tabiatini “sof, qabulchan va o'rganishga moyil” deb biladi va tarbiyachi ana shu tabiiy moyillikni to'g'ri yo'naltirishi zarurligini ta'kidlaydi.

Beruniy ta'limda quyidagi tamoyillarni ilgari suradi:

Bilim olishda uzluksizlik va tizimlilik;

Tajriba asosida o'qitish (tajriba – bilishning manbai);

O'qituvchi shaxsining namunaliligi;

O'quvchi individual xususiyatlarini inobatga olish;

Axloqiy va aqliy tarbiyaning birligi.

Bu tamoyillar bugungi kunda ham zamonaviy pedagogika, xususan, kompetensiyaga yo'naltirilgan ta'lim tizimining nazariy asoslari bilan uyg'unlashadi.

3. Beruniy qarashlarining amaliy-pedagogik tahlili. Beruniy ta'lim jarayonini faqat bilim berish emas, balki insonni fikrlashga o'rgatish deb bilgan. Uningcha, “o'qituvchi o'quvchiga tayyor javob emas, fikrlash yo'lini ko'rsatmoq'i lozim”.

Bu yondashuv hozirgi zamon konstruktivistik ta'lim nazariyasi bilan bevosita hamohangdir.

Amaliy tahlillar shuni ko'rsatadiki, Beruniy:

- o'quvchini faol ishtirokchi sifatida ko'radi;

- tajriba, kuzatuv, muhokama orqali o'rganishni taklif etadi;

- axloqiy tarbiyani ta'limning ajralmas qismi sifatida e'tirof etadi;

- o'qituvchini esa ma'naviy yo'lboshchi va ilmiy rahnamo sifatida tasvirlaydi.

Bundan tashqari, u ona tilida o'qitishni qo'llab-quvvatlagan, chunki til – milliy tafakkur va ilmiy fikr rivojining asosiy vositasidir.

4. Zamonaviy ta'lim uchun Beruniy merosining dolzarbligi. Hozirgi kunda O'zbekiston ta'lim tizimida yosh avlodni ilmiy dunyoqarashga ega, tafakkuri keng, ma'naviy barkamol shaxs sifatida tarbiyalash ustuvor yo'nalish sifatida belgilangan. Shu jihatdan Beruniy ta'limotidagi quyidagi pedagogik g'oyalar bugungi kun uchun ham amaliy ahamiyatga ega:

- ta'limda aql va axloqning uyg'unligi;

- ilmiy dunyoqarashni shakllantirish;

- insonparvarlik tamoyili asosida tarbiya berish;

- tajriba va kuzatuvga asoslangan o'qitish;

- o'quvchining mustaqil fikrlashini rag'batlantirish.

Shu bois Beruniy ta'limotini zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan uyg'unlashtirish yosh avlodni milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida tarbiyalashning muhim metodologik manbai bo'lib xizmat qiladi.

5. Tadqiqot natijalari asosida xulosalar. Tahlil asosida quyidagi asosiy ilmiy-pedagogik natijalarga erishildi:

a) Abu Rayhon Beruniy ta'limotida ilm, aql va axloq birligi g'oyasi markaziy o'rinda turadi; bu g'oya shaxsni har tomonlama kamol toptirishga qaratilgan.

b) Beruniy yosh avlodni ilmiy tafakkur va ma'naviyat asosida tarbiyalashni insonning eng yuksak burchi deb bilgan.

d) Uning pedagogik qarashlari zamonaviy shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, konstruktivistik yondashuv, hamda integratsion pedagogika tamoyillari bilan bevosita uyg'unlashadi.

e) Beruniy asarlarida ilgari surilgan tajriba, kuzatuv, axloqiylik va mustaqil fikrlash tamoyillari hozirgi zamon ta'lim jarayonini samarali tashkil etishda katta ahamiyatga ega.

f) Shu bois Beruniy merosini o'rganish va uni pedagogik amaliyotga tatbiq etish milliy ta'lim tizimini boyituvchi manba sifatida baholanishi lozim.

Xulosa. Abu Rayhon Beruniy ta'limoti – bu ilm va ma'rifatning inson kamoloti uchun xizmat qilishiga yo'naltirilgan universal tizimdir. Uning pedagogik qarashlari shaxsni har tomonlama rivojlantirish, tafakkur madaniyatini shakllantirish, ilmga muhabbat uyg'otish va axloqiy yetuklikni ta'minlashga qaratilgan. Beruniy merosini o'rganish nafaqat tarixiy qadriyat, balki hozirgi ta'lim tizimi uchun amaliy dastur sifatida ham dolzarbdir.

Bugungi kunda ta'lim jarayonida Beruniy ta'limotidan foydalanish – yosh avlodni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash, ularning ilmiy tafakkurini shakllantirish va ijtimoiy mas'uliyatni oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois Beruniy g'oyalari asosida ishlab chiqilgan pedagogik yondashuvlar zamonaviy ta'limni insonparvarlik, adolat va ilmiylik tamoyillari asosida takomillashtirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Beruniy, A.R. Geodeziya haqida risola. – Toshkent: Fan nashriyoti. 2000-yil.
2. Jalolov, J. Sharq mutafakkirlarining pedagogik qarashlari. – Toshkent: TDPU nashriyoti. 2012-yil.
3. Qodirova, D. Beruniy ta'lim-tarbiya haqidagi qarashlarining zamonaviy ta'limdagi o'rni. – Ta'lim innovatsiyalari jurnali, №2, 2018-yil, 45–50 b.
4. To'xtiyeva, Z. Abu Rayhon Beruniy merosining pedagogik ahamiyati. – Toshkent: TDPU ilmiy maqolalar to'plami. 2015-yil.
5. Yo'ldosheva, S. Buyuk allomalar ta'limoti asosida shaxs kamoloti muammolari. – Pedagogika va psixologiya jurnali, №4, 2020-yil, 33–40 b.
6. Yuldoshev, J.T., Nosirova, N.S. Abu Rayhon Beruniyning pedagogik-psixologik qarashlari. "Sun'iy intellekt va ta'lim: muammolar, imkoniyatlar va istiqbollar" mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjuman. Urganch, Innovatsion texnologiyalar universiteti. 2025-yil 8-9-aprel. 175-177 b.

Sharopov Sherzod Shirinboy o'g'li,

Buxoro davlat pedagogika instituti Ingliz tili va adabiyoti kafedrası o'qituvchisi, p.f.f.d.(Phd)

REFLEKSIV AMALIYOT TUSHUNCHASINING SHARHI

Annotatsiya. Ushbu maqolada refleksiv amaliyot tushunchasining mazmuni, mohiyati va psixologik ahamiyati tahlil qilinadi. Refleksiv amaliyot insonning o'z faoliyatini, tajribasini, qarorlarini va o'zini anglash jarayonlarini ongli tahlil qilish va baholash qobiliyatini ifodalaydi. Maqolada refleksiya va o'z-o'zini tahlil qilishning shaxsiy rivojlanish, kasbiy kompetensiya va ijodiy tafakkurdagi roli yoritiladi. Shuningdek, zamonaviy ta'lim tizimida refleksiv yondashuvning ahamiyati, o'qituvchi va talabalarda refleksiv fikrlashni shakllantirish mexanizmlari ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari refleksiv amaliyotning shaxsning professional o'sishi, ijtimoiy moslashuvi va hayotiy tajribasini boyitishda muhim omil ekanligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: refleksiya, refleksiv amaliyot, o'z-o'zini tahlil qilish, shaxsiy rivojlanish, kasbiy kompetensiya, tafakkur, o'qituvchi faoliyati, o'zini anglash, refleksiv fikrlash, ta'lim jarayoni.

Аннотация. В данной статье анализируются содержание, сущность и психологическое значение понятия рефлексивной практики. Рефлексивная практика выражает способность человека осознанно анализировать и оценивать свою деятельность, опыт, решения и процессы самопознания. В статье раскрывается роль рефлексии и самоанализа в личностном развитии, профессиональной компетентности и творческом мышлении. Также рассматривается значение рефлексивного подхода в современной системе образования, механизмы формирования рефлексивного мышления у преподавателей и студентов. Результаты исследования показывают, что рефлексивная практика является важным фактором профессионального роста личности, её социальной адаптации и обогащения жизненного опыта.

Ключевые слова: рефлексия, рефлексивная практика, самоанализ, личностное развитие, профессиональная компетентность, мышление, деятельность преподавателя, самопознание, рефлексивное мышление, образовательный процесс.

Annotation. This article analyzes the content, essence, and psychological significance of the concept of reflective practice. Reflective practice represents a person's ability to consciously analyze and evaluate their activities, experiences, decisions, and processes of self-awareness. The article highlights the role of reflection and self-analysis in personal development, professional competence, and creative thinking. It also examines the importance of a reflective approach in modern education, as well as the mechanisms for developing reflective thinking among teachers and students. The research results show that reflective practice is an important factor in personal professional growth, social adaptation, and the enrichment of life experience.

Key words: reflection, reflective practice, self-analysis, personal development, professional competence, thinking, teacher activity, self-awareness, reflective thinking, educational process.

Kirish. Refleksiya (ya'ni o'z faoliyatini tahlil qilish) o'qitish va o'rganish jarayonining asosiy qismlaridan biridir. Bu jarayon o'qituvchining o'z kasbiy bilimlari va amaliyotiga ongli tarzda yondashishini, kundalik faoliyatdagi taxmin va odatlarni qayta ko'rib chiqib, o'z harakatlarini tanqidiy baholash orqali amalga oshiriladi. Reflektiv yondashuv boshqalar bilan hamkorlikda ishlashni rag'batlantiradi, ya'ni eng yaxshi tajribalarni baham ko'rish va o'zaro yordam olish imkonini yaratadi. Natijada, bunday yondashuv barcha o'quvchilarning samarali ta'lim olishini ta'minlaydi, chunki o'quv jarayoni har bir o'quvchining ehtiyojlariga moslashtiriladi. Reflektiv amaliyot - bu "tajriba orqali va tajribadan o'rganish hamda o'zini va faoliyatini chuqurroq anglab yetishga erishish" jarayonidir. Refleksiya barcha o'qituvchilar uchun tizimli tahlil jarayonidir; u har

bir tajribani keyingisi bilan bog'lashga, shu orqali o'quvchilarning maksimal rivojlanishini ta'minlashga xizmat qiladi.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. Reflektiv amaliyot o'qituvchining o'quvchilarning qanday o'rganishini va ularni samarali o'qitishning eng optimal usullarini tushunish qobiliyatini rivojlantiradi. Dars jarayonini tahlil qilish orqali o'qituvchi o'quvchilarning o'rganishda yuzaga kelayotgan har qanday muammolarini aniqlay oladi. Natijada, o'qituvchi o'quvchilar ilgari to'liq o'zlashtira olmagan mazmunni qayta o'rgatishga qaratilgan darslarni ishlab chiqadi. Bu esa o'quvchilarga mavjud muammolarni yengib o'tish va o'z bilim hamda ko'nikmalarini rivojlantirish imkonini beradi. Reflektiv yondashuv o'qituvchiga o'qitishning yangi usullarini topish orqali ko'nikmalar doirasini kengaytirish imkonini beradi. Bu esa o'z navbatida, dars jarayonida mavzuni yetkazishda samarali usullarni aniqlash orqali o'qituvchining o'ziga bo'lgan ishonchini mustahkamlaydi.

Refleksiya orqali muammolarni hal qilishga oid ko'nikmalar ham rivojlanadi. Darsni o'tkazish uslubini qayta ko'rib chiqish va savollar tahlil qilish orqali o'qituvchi yangi yechimlarni topadi va o'z o'qitish uslubiga yanada moslashuvchan bo'lib boradi. Bu jarayon o'qituvchiga o'z faoliyatini baholash va qadrlash uchun zarur bo'lgan vaqtni ajratish imkonini yaratadi.

Reflektiv amaliyot nafaqat o'qituvchining, balki o'quvchilarning ham o'ziga ishonchi yuqori shaxs sifatida shakllanishiga xizmat qiladi. Refleksiya natijasida o'qituvchi dars jarayonida yangi usullarni qo'llaydi, bu esa o'quvchilarni intellektual jihatdan sinovdan o'tishga undaydi. Shu tarzda, o'qituvchi o'quvchilarni o'rganishda yangi chaqiriqlarga tayyor bo'lishga rag'batlantiradi, natijada ular puxta va ishonchli bilim bazasiga ega bo'lib boradilar.

Dars jarayonini reflektiv tahlil qilish o'quvchilarning qanday qilib samarali o'rganishini tushunishga yordam beradi hamda ularning ham aqliy ham shaxsiy rivoji uchun o'z faoliyatingizga mas'uliyat bilan yondashishingizni ta'minlaydi. O'z kasbiy mahoratingizdagi kuchli va zaif jihatlarni aniqlash orqali o'qituvchilar o'quv jarayoniga ta'sir qiluvchi yoki uni to'sib qo'yuvchi omillar haqida chuqurroq tasavvurga ega bo'ladilar.

Refleksiya jarayoni, shuningdek, o'qituvchilarga o'zini va ta'lim berish usuli va metodini yaxshiroq anglashga yordam beradi. O'qituvchilar savollar berish va o'z faoliyatlarini baholash orqali kuchli tomonlarini aniqlaydilar, shuningdek, rivojlanish talab etiladigan sohalarni belgilab olishlari mumkin. Refleksiya o'qituvchilarga boshqalarning yutuqlarga erishishida qanday hissa qo'shganini va bu amaliy o'quv muhitida qanday ko'rinishga ega ekanini anglash imkonini beradi.

O'quvchilardan o'rganish jarayoni haqidagi fikr va his-tuyg'ularini so'rash orqali ular o'rganish siklining faol ishtirokchisiga aylanishadi. Bu esa ularga o'z o'rganishlariga egalik qilish imkonini beradi, shuningdek, o'qituvchi bilan hamkorlikda ishlash va fikr-mulohaza bildirish orqali o'zini anglaydigan va mas'uliyatli shaxslar sifatida shakllanishiga xizmat qiladi.

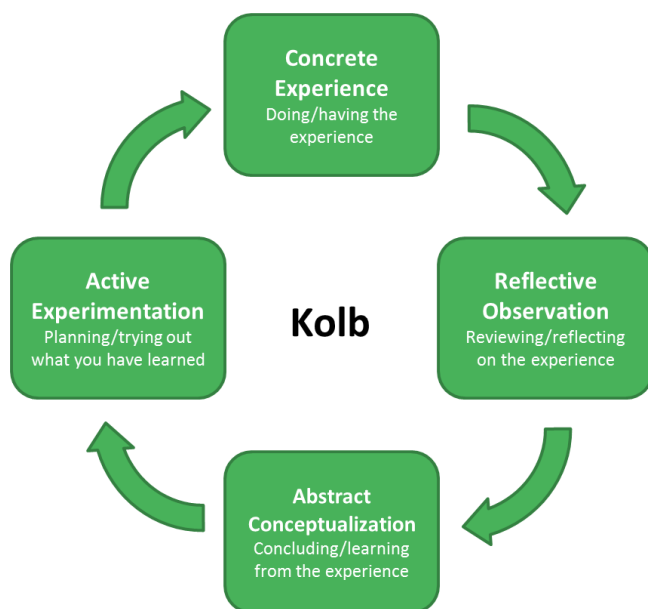
O'quvchi o'rganish siklining faol ishtirokchisiga aylangach, u turli o'rganish uslublari va vazifalariga nisbatan ko'proq ongli bo'ladi. Shuningdek, o'z o'rganish jarayonini tushunib, asosiy ko'nikmalar va strategiyalarni rivojlantirib, keyingi faoliyatida o'rgangan ko'nikma va malakasini tatbiq qilishga tayyor bo'ladi.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Reflektiv amaliyotning turli modellari mavjud bo'lsa-da, ularning barchasi umumiy maqsadga ega: o'qituvchi va o'quvchilarning o'rganish jarayonidan eng yaxshi natijalarni olish. Har bir refleksiya modeli o'rganish jarayonini chuqur tahlil qilib, «amal qilish» va «fikrlash» jarayonlari o'rtasida bog'liqlikni o'rnatishga xizmat qiladi. Ingliz olimi Devid Kolb o'zining 4 bosqichli reflektiv modelini ishlab chiqdi. Kolbining fikricha, reflektiv amaliyot – tajribadan xulosa va yangi g'oyalar olish uchun vosita sifatida ko'rsatiladi. Bundan anglashimiz mumkinki, o'rganilgan bilimlarni yangi tajribalarga tatbiq etib, reflektiv amaliyotning samarali va samarasiz tomonlarini aniqlab olishdir. 4 bosqichli modelga ko'ra, 1-bosqichda amaliyotchilar aniq (konkret) tajriba orttiradilar. Bu, dars jarayonida biror yangi narsani birinchi marta boshdan kechirishni anglatadi. Tajriba faol bo'lishi, yangi g'oyalar va o'qitish usullarini sinab ko'rish uchun

ishlatilishi kerak. Keyingi bosqich - bu aniq tajribani kuzatish va undan keyin tajribani refleksiya qilishdir. Bu yerda amaliyotchilar tajribaning kuchli tomonlari va rivojlanishga muhtoj jihatlarini ko'rib chiqishlari lozim. Ular o'quvchilarning o'rganishiga yordam bergan omillar va uni to'xtatib qo'ygan to'siqlar haqida tushuncha hosil qilishlari kerak.

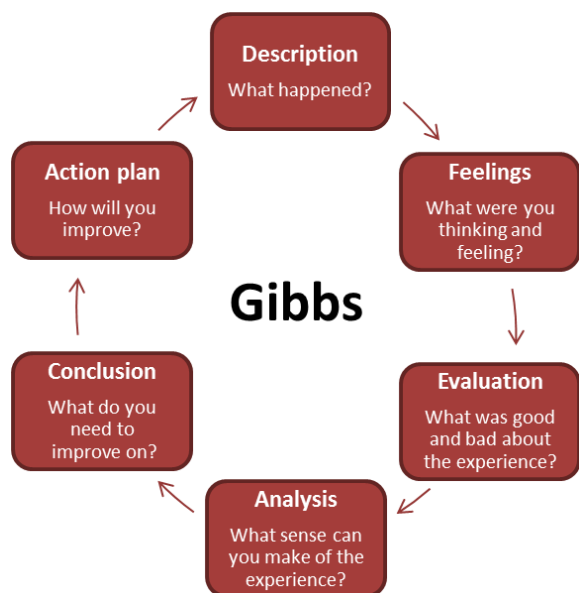
Amaliyotchilar tajriba davomida sodir bo'lgan hodisalarni anglab yetishlari kerak. Buni ular bajarilgan amallar, mavjud bilimlari va o'rganilishi lozim bo'lgan ma'lumotlar o'rtasida bog'lanishlar o'rnatish orqali amalga oshiradilar. Rivojlanish va tushunishni qo'llab-quvvatlash uchun amaliyotchilar ilmiy tadqiqotlar va darsliklardan foydalanishlari mumkin. Shuningdek, ular boshqa hamkasblardan yordam olishlari va oldingi bilimlarini ham ishga solishlari mumkin. Amaliyotchilar kuzatuvlaridan va keng qamrovli tadqiqotlardan olingan ma'lumotlarga asoslanib, o'z g'oyalarini o'zgartirishlari yoki yangi yondashuvlar ishlab chiqishlari lozim.

Modelning so'nggi bosqichi esa shundan iboratki, amaliyotchi o'rganganlarini amaliyotga qanday tatbiq etishini rejalashtiradi. Amaliyotchining abstrakt tushunchalari aniq holatlarga tatbiq etilib, kelajakdagi vaziyatlarda yangi g'oyalarni sinab ko'rish uchun asos bo'ladi, bu esa yangi tajribalar hosil qiladi. Kuzatuvlar va tushunchalarni konseptualizatsiyadan olingan g'oyalar faol tajriba sifatida kelajakdagi ta'lim jarayonlariga tatbiq etiladi. Kolbning modeli kundalik tajribalarimiz va o'qitish amaliyoti fanidagi tadqiqotlarni birgalikda qo'llashning muhimligini ta'kidlaydi. Faqatgina refleksiya qilish yetarli emas; bu refleksiya ta'limiy tadqiqotlarga asoslangan o'zgarishni rag'batlantirishi lozim. Kolbning reflektiv modeli quyidagicha:

Kolb modelidan ko'rinib turibdiki, o'rganish jarayoni ketma-ketlikka asoslangan bo'lib, u quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi: avvalo, o'qituvchi yoki amaliyotchi yangi va aniq tajribani boshdan kechiradi; so'ngra ushbu tajriba ustida tahliliy mulohaza yuritiladi; keyinchalik olingan kuzatuvlar va mulohazalardan nazariy xulosalar chiqariladi; nihoyat, ushbu nazariy asoslangan tushunchalar amaliyotda sinovdan o'tkaziladi. Ushbu model ingliz tilini o'qitishda ancha samarali hisoblanib, modelga asoslanib o'qitish amaliyoti fanini talabalarga chuqurroq o'qitish mumkin bo'ladi. Kolb ta'kidlaganidek, samarali o'rganish aynan ushbu siklning barcha bosqichlari izchil va izchil tarzda amalga oshirilgan taqdirdagina yuzaga chiqadi.

Refleksiya jarayoniga nazariy yondashuv sifatida Gibb ham o'z modelini ishlab chiqqan. Ushbu model tajribani tavsiflashdan boshlab xulosalar chiqarish va kelajakdagi voqealar uchun tavsiyalar berishgacha bo'lgan olti bosqichli yondashuvga asoslanadi. Asosiy tamoyillarning aksariyati Kolb modeliga o'xshash bo'lsa-da, Gibb modeli yanada batafsil tuzilgan bo'lib, u o'qituvchini o'z fikr va his-tuyg'ularini tahlil qilishga undaydi.

Gibbning modelida tajriba orttirilganidan keyin refleksiya qilishga yordam beruvchi samarali vosita hisoblanadi. U refleksiyaning endigina boshlayotganlar uchun ayniqsa foydali, chunki u aniq belgilangan bosqichlarga bo'lingan.

1. Tavsif (Description)

Ushbu bosqichda pedagog o'z tajribasini aniq va to'liq tarzda bayon qilishi lozim. Bu - dars jarayonida sodir bo'lgan voqealarning faktik ifodasi bo'lib, bu bosqichda tahlil kiritilmasligi kerak.

2. His-tuyg'ular (Feelings)

Bu qism pedagogni hodisa paytidagi fikr va his-tuyg'ularini o'rganishga undaydi. O'qituvchi o'z his-tuyg'ularini ochiq ifoda etib, ularni dars jarayoni bilan bog'lab tushuntirishi zarur. His-tuyg'ular, hattoki salbiy bo'lsa ham, rostgo'y

tarzda bayon qilinishi muhim. Aynan ularni aniqlagandan so'nggina pedagog bu to'siqlarni yengib o'tish strategiyalarini ishlab chiqishi mumkin.

3. Baholash (Evaluation)

Baholash bosqichi o'qituvchiga dars jarayonida nimalar yaxshi chiqqani va qaysi jihatlar rivojlantirishni talab etishini tahlil qilish imkonini beradi. Dastlab rejalashtirilgan, ammo amalga oshmagan jihatlar ham ko'rib chiqiladi. Bu bosqichda o'qituvchi nafaqat o'z o'rganish jarayonini, balki o'quvchilarning o'rganish tajribasini ham hisobga oladi.

4. Tahlil (Analysis)

Bu bosqichda pedagog o'z tajribasining mazmunini chuqurroq anglaydi, ya'ni darsdagi o'qitish samaradorligiga nima yordam bergan yoki to'sqinlik qilganini aniqlaydi. Shu yerda u o'z tajribasini izohlash uchun ilmiy adabiyotlar yoki tadqiqotlarga murojaat qiladi. Masalan, agar o'qituvchi bergan ko'rsatmalari yetarlicha aniq bo'lmaganini sezsa, samarali muloqot bo'yicha ilmiy manbalarni o'rganishi mumkin.

5. Xulosa (Conclusion)

Ushbu bosqichda o'qituvchi ilgari keltirilgan barcha fikrlarni umumlashtiradi. Endi u o'z faoliyatida nimani yaxshilash kerakligini va bu borada qanday choralar ko'rish mumkinligini aniqlaydi. Xulosa kengroq ilmiy izlanishlar asosida shakllantiriladi.

Xulosa. Xulosa qilib aytishimiz mumkinki, refleksiya jarayoni doimiy va takrorlanuvchi sikl shaklida amalga oshiriladi. Bu sikl o'qitishdan boshlanib, o'z-o'zini baholash orqali darsning o'quv jarayoniga ta'sirini tahlil qilishni, keyinchalik o'rganishni yanada samarali qilish uchun yangi o'qitish usullarini izlash va sinovdan o'tkazishni o'z ichiga oladi. Ushbu takrorlanuvchi jarayon o'qituvchining professional rivojlanishini ta'minlab, o'quvchilarning o'rganish sifatini muntazam yaxshilash imkonini yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Finlay, L. (2008). Reflecting on 'Reflective practice'. Practice-based Professional Learning Paper 52. The Open University.
2. Kolb, D.A. (1984). *Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development*. Prentice-Hall.
3. Gibbs, G. (1988). *Learning by Doing: A Guide to Teaching and Learning Methods*. Oxford Polytechnic.
4. Sharopov Sh.Sh. Information gap activities in teaching English language. Pedagogik mahorat. Buxoro, 2025-yil may.5-son. B. 89-92.

Boyzaqova Umida Ashirali qizi,
University of Business and Science, Pedagogika va psixologiya kafedrası pedagogika
fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
e-mail: umidaboyzaqova@umail.uz

TA'LIM MUASSASALARIDA IJTIMOY-MA'NAVY MUHITNI TASHKIL ETISHDA RAHBAR XODIMLARNING O'RNI

Annotatsiya. Maqolada bugungi kunda ta'lim muassasalarida ijtimoiy-ma'naviy muhitni tashkil etish va boshqarishda rahbar hodimlarni o'rni va ro'li bu orqali pedagogik jarayonga ta'siri ilmiy qarashlar bayon etilgan. Ta'lim muassasida ijtimoiy-ma'naviy muhitni tashkil etish va boshqarishda samaradorlik omillari va rahbar hodimlarning vazifalari yoritilgan. Bu vazifalarni amalga oshirishda amaliy ko'rsatmalar va takliflar ham berilgan.

Kalit so'zlar: ijtimoiy muhit, ma'naviy muhit, ijtimoiy-ma'naviy muhit, pedagogik jarayon, pedagogik jarayon samaradorligi, pedagogik texnika, nutq texnikasi, yetakchilik, inklyuzivlik, mentorlik dasturi, amaliy yetakchilik.

Аннотация. В статье представлены научные взгляды на роль и место управленческих кадров в организации и управлении социально-духовной средой образовательных учреждений на современном этапе, а также их влияние на педагогический процесс. Выделены факторы эффективности и задачи управленческих кадров в организации и управлении социально-духовной средой образовательного учреждения. Даны практические рекомендации и предложения по реализации этих задач.

Ключевые слова: социальная среда, духовная среда, социально-духовная среда, педагогический процесс, эффективность педагогического процесса, педагогическая техника, речевая техника, лидерство, инклюзивность, программа менторства, практическое лидерство.

Annotation. The article on the role and place of management personnel in the organization and management of the socio-spiritual environment of educational institutions at the present stage, as well as their influence on the pedagogical process. The factors of efficiency and tasks of management personnel in the organization and management of the socio-spiritual environment of an educational institution are identified. Practical recommendations and proposals for the implementation of these tasks are given.

Key words: social environment, spiritual environment, socio-spiritual environment, pedagogical process, effectiveness of the pedagogical process, pedagogical technique, speech technique, leadership, inclusiveness, mentoring program, practical leadership.

Ta'lim muassasalarida ijtimoiy-ma'naviy muhitni shakllantirishda rahbar xodimlar hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ularning faoliyati nafaqat ta'lim sifatiga, balki o'quvchilar, o'qituvchilar va ota-onalar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Obyektda ijtimoiy-ma'naviy muhitni tashkil etish va boshqarishda rahbar asosiy nuqta vazifasini bajaradi jamoadagi muhit qay darajda samarali rivojlanganligi va tashkil etilganligi rahbar shaxsining meniga bog'liq. Jarayonni muvaffaqiyatli qilishdan oldin ijtimoiy-ma'naviy muhit tushunchasiga ta'rif berib o'tamiz. Ijtimoiy muhit – shaxslar va ijtimoiy guruhlarining vujudga kelishi, shakllanishi va faoliyatining moddiy, iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy va ma'naviy shart-sharoitlari majmui. Ma'naviy muhit – jamiyat ma'naviy-axloqiy hayotini aks ettiruvchi, madaniyat, fan, din, axloq, mafkura, san'at kabi kichik tizimlar bilan ifodalanuvchi kishilar o'rtasidagi munosabatlar tizimidir. Tushunchalarni mazmunan birlashtirsak, ijtimoiy-ma'naviy muhit – bu shaxs shakllanishiga ta'sir o'tkazuvchi axloqiy, ilmiy, madaniy, diniy, g'oyaviy qarashlarini ifodalovchi borliq yoki bularni o'zida aks ettiruvchi makondir.

“Pedagogik jarayon tashkilotchilari hisoblangan rahbarlar va professor-o'qituvchilar belgilangan maqsadlarga erishishda o'quvchi-talabalarning boshlang'ich tushunchalari, qiziqishi, ehtiyoji va qobiliyatlarini, shaxsiy xislatlarini, shuningdek pedagogik jarayonni ilmiy asosda tashkil etishning murakkab tomonlarini faol o'rganishlari va shular asosida pedagogik jarayonni takomillashtirish, samaradorligini oshirishga yordam beradigan turli tadbirlarni ishlab chiqishlari zarur” [1].

Pedagogik jarayonlar va ijtimoiy-ma'naviy muhit samaradorligi ta'lim-tarbiya jarayoni sub'yektlarining bilim, ko'nikma va malakalarining rivojlanishi, o'zlashtirish ko'rsatkichlari darajasining o'sishi bilan belgilanadi. Pedagogik jarayonlarni va ijtimoiy-ma'naviy muhitni tashkil etish va boshqarishning samaradorligi – bu boshqaruv qonuniyatlari, usul va metodlari hamda innovatsion texnologiyalarga asoslangan boshqaruv faoliyati asosida tashkil etilgan ta'lim-tarbiya jarayonining natijaviyligi hisoblanadi. Ta'lim muassasalarida pedagogik jarayonlar va ijtimoiy-ma'naviy muhit samaradorligi o'quvchi-talabalarning fanlar bo'yicha olgan bilimlari, zamonaviy texnika va axborot texnologiyalarini o'rganishi, intellektual qobiliyatlarining shakllanish darajasini hamda professor-o'qituvchilar va rahbarlarning bilimi, ko'nikma va malakalari, shuningdek pedagogik mahorati va kasbiy qobiliyatlarining rivojlanish darajalarining o'sishini belgilaydi. Aynan bu jarayonlarda rahbar va hodimlardagi mavjud bo'lishi kerak bo'lgan ammo susayib ketayotgan pedagogik va nutq texnikasi muhim ahamiyat kasb etadi.

Pedagogik texnika - o'qituvchining nafaqat ta'lim-tarbiya jarayonida, balki butun kasbiy faoliyatida zarur bo'lgan umumiy pedagogik bilim va malakalari majmuidir. Pedagogik texnikaning muhim jihatlari - bu avvalo o'qituvchining mahoratini belgilovchi kasbiy ko'nikmalari hisoblanadi, ya'ni uning savodli va ifodali so'zlay olishi, o'z fikr mulohazasini va bilimini tushunarli tilda ta'sirchan bayon qilishi, his-tuyg'usini jilovlay olishi, o'zining shaxsiy xususiyatlariga xos mimik va pantomimik qobiliyatlarga ega bo'lishi, aniq imo-ishora, ma'noli qarash, rag'batlantiruvchi yoki istehzoli tabassum, so'zning cheksiz qudrati orqali o'quvchilar ongiga va tafakkuriga ta'sir o'tkazishi, hozirjavoblik, psixologik bilimlarga ega bo'lishi kabilardir [2]. Yuqoridagi jihatlar birgalikda o'qituvchiga faqat bilim berish emas, balki o'quvchilarni ilhomlantiradigan, ularda o'rganishga ishtiyoq uyg'otadigan va ularning shaxs sifatida shakllanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadigan muhit yaratishga yordam beradi.

Pedagogik texnikaning tarkibiy qismlaridan biri o'qituvchining nutq malakalarini, ya'ni savodli gapirish, o'z nutqini chiroyli va tushunarli, ta'sirchan qilib bayon etish, o'z fikr va his-tuyg'ularini so'zda aniq ifodalash malakalarini egallashdan iborat [2.1]. Nutq texnikasi - bu odamning o'z nutqini boshqarish va uni samarali ifoda etish mahoratidir. Bu shunchaki so'zlarni talaffuz qilish emas, balki fikrni tinglovchiga to'g'ri, tushunarli va ta'sirchan qilib yetkazish san'atidir. Albatta bu texnikalarni to'g'ri amaliyotda qo'llash orqali ma'lum vazifalarni ham amalga oshirish vazifasi yuklatiladi.

Rahbarlarga ta'lim muassasalarida ijtimoiy-ma'naviy muhitni yaxshilashda quyidagi vazifalar yuklatiladi:

Yetakchilik: Rahbar xodimlar o'z so'zlari va harakatlari bilan boshqalarga namuna bo'lishi lozim. Ularning shaffof, adolatli va hamkorlikka asoslangan faoliyati butun ta'lim muassasasi jamoasi uchun muhimdir.

O'zaro hurmatni shakllantirish: Rahbarlar ta'lim muassasasida o'qituvchilar, o'quvchilar va ota-onalar o'rtasida o'zaro hurmat va ishonch muhitini yaratishi kerak. Bu, fikrlar va g'oyalarni erkin ifoda etishga, shuningdek, yuzaga kelgan muammolarni birgalikda hal qilishga yordam beradi.

Inklyuzivlik: Barcha o'quvchilar va xodimlar o'zlarini ta'lim muassasasi jamoasining to'laqonli a'zosi deb his etishi uchun inklyuziv (har bir shaxsni qamrab oluvchi) muhitni ta'minlash muhim. Rahbarlar, turli millat, madaniyat va ijtimoiy guruhlarga mansub insonlarning huquqlari himoya qilinishiga va ularga hurmat bilan munosabatda bo'linishiga e'tibor qaratishi kerak.

Psixologik xavfsizlik: O'quvchilar, o'qituvchilar va xodimlar ta'lim muassasasida o'zlarini psixologik jihatdan xavfsiz his etishlari lozim. Rahbarlar bulling, zo'ravonlik va kamsitish kabi

holatlarning oldini olishga qaratilgan choralarni qo'llashi hamda bu muammolarga qarshi kurashishga yordam berishi kerak.

Hamkorlik: Rahbarlar ta'lim muassasasi jamoasining barcha a'zolari o'rtasida samarali hamkorlikni yo'lga qo'yishi lozim. Bu, ta'lim muassasasi faoliyatining har bir jabhasida umumiy maqsadlarga erishishga, muammolarni o'z vaqtida bartaraf etishga va bir-birini qo'llab-quvvatlashga yordam beradi.

Pedagogik jarayon va ijtimoiy-ma'naviy muhit samradorligini ta'minlash uchun professor-o'qituvchilar belgilangan asosiy maqsad yo'nalishida pedagogik jarayonlarni strategik rejalashtirish, loyihalashtirish, modellashtirish, o'quvchi-talabalar faoliyatini muvofiqlashtirish va ularning faolligini ta'minlash, vaziyatlarga ko'ra pedagogik jarayonni boshqarish usullari, metodlari hamda tamoyillari, innovatsion texnologiyalarni bilishi va ular asosida pedagogik jarayon sub'yektlarining innovatsion faoliyatni tashkil etishi zarur hisoblanadi. Aynan bu jarayonni tashkil etish va boshqarishda ijobiy natija samarasi rahbarning ta'lim muassasasi jamoasiga ijobiy ta'siri hisoblanadi. Rahbarning ijobiy munosabati, fidoyiligi va yuksak ma'naviy saviyasi butun ta'lim muassasasi jamoasini ilhomlantirishi mumkin. Bunday rahbar nafaqat o'quv jarayonini yaxshilaydi, balki o'quvchilarda qadriyatlarini shakllantirishga va ijtimoiy-ma'naviy muhitni samarali tashkil etishga ko'maklashadi. Samarali rahbar, nafaqat boshqaruv xodimi, balki, har bir shaxsning shaxsiy ehtiyojlari va muammolariga e'tibor qaratadigan, hurmatli va adolatli inson bo'lishi kerak. Bu o'qituvchilarning motivatsiyasini oshirishga va ta'lim muassasi (ish joyi)ga bo'lgan sadoqatini kuchaytirishga yordam beradi. Rahbar xodimlar o'z bilim va ko'nikmalarini doimiy ravishda oshirib borishi hamda ta'lim sohasidagi yangiliklardan xabardor bo'lishi muhimdir. Ular o'qituvchilarga professional o'sish uchun imkoniyatlar yaratishi va ta'lim muassasasi rivojlanishiga oid tashabbuslarni qo'llab-quvvatlashi kerak.

Ta'lim muassasalarida ijtimoiy-ma'naviy muhitni shakllantirishda rahbar xodimlarning o'rni kalit hisoblanadi. Ularning faoliyati, ta'lim muassasasi jamoasida hamkorlik, o'zaro hurmat va ishonch muhitini yaratishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ta'lim muassasalarida ijtimoiy-ma'naviy muhitni yaxshilash uchun rahbar xodimlarda nazariy bilimlar bilan birga amaliy ko'nikmalar ham bo'lishi muhim. Bu ko'nikmalar nafaqat boshqaruvni samarali qiladi, balki jamoada ishonch va hurmat muhitini yaratadi. Ko'nikmalarni rivojlantirish uchun mentorlik dasturi va rollik o'yinlar eng samarali usullar hisoblanadi. Mentorlik dasturi nima? Mentorlik dasturi, tajribali rahbarlarning amaliy bilimlarini yosh kadrlarga bevosita o'tkazishga yordam beradi. Bu usul, nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Mentor o'z shogirdi bilan yakka tartibda ishlaydi, uning kuchli va zaif tomonlarini aniqlaydi hamda shunga mos ravishda maslahatlar beradi. O'zining muvaffaqiyatli va muvaffaqiyatsiz tajribalari bilan bo'lishib, shogirdni real vaziyatlarga tayyorlaydi. Mentorning tajribasi tufayli shogird ko'p vaqt talab qiladigan xatolarni chetlab o'tadi va tezroq o'rganadi.

Taklif va tavsiy:

1. "Ta'lim muassasasi rahbarlarining ijtimoiy-ma'naviy muhitga ta'siri" mavzusida tadqiqot o'tkazish. Tadqiqot doirasida, rahbarlarning ijtimoiy-ma'naviy muhitga ta'sirini aniqlash uchun so'rovnomalar, suhbatlar va kuzatishlar o'tkazish mumkin.

2. O'quvchilar, o'qituvchilar va ota-onalar o'rtasida ijtimoiy-psixologik iqlimni o'rganish. Tadqiqot maktabdagi ijtimoiy-psixologik iqlimni yaxshilash bo'yicha amaliy takliflar ishlab chiqishga yordam beradi.

3. Ta'lim muassasalarining faoliyatini baholovchi mezonlar yaratish. Mazkur mezonlar nafaqat o'quv natijalarini, balki maktabdagi ijtimoiy-ma'naviy muhitni ham baholashga qaratilgan bo'lishi kerak.

4. Boshqa mamlakatlar tajribasini o'rganish. Xorijiy davlatlarda ta'lim muassasalaridagi ijtimoiy-ma'naviy muhitni yaxshilash bo'yicha qanday amaliyotlar qo'llanilayotganini o'rganish, bizning sharoitimizga mos keladigan innovatsion yondashuvlarni topishga yordam beradi.

Xulosa. Ta'lim muassasalarida sog'lom ijtimoiy-ma'naviy muhitni yaratish uchun rahbarlar faqat ma'muriy ko'nikmalar bilan cheklanib qolmasdan, balki amaliy yetakchilik qobiliyatiga ega bo'lishlari lozim. Bu esa, o'z navbatida, jamoani birlashtirish, motivatsiya berish, nizolarni hal qilish va shaxsiy namuna bo'lish kabi amaliy bilimlarni o'zlashtirishni talab qiladi. Rahbarlarning mazkur amaliy ko'nikmalarga egaligi muassasani nafaqat o'quv dargohi, balki har bir xodim va o'quvchi o'zini qadrli his qiladigan, ma'nan boy makonga aylantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. S.T.Turg'unov, L.A.Maqsudova, M.A..Umaraliyeva, H.M.Tojiboyeva. Pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish tehplogiyalari. – T.: Sanoat standart, 2012. - 100 bet
2. B.X.Xodjayev. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. –T.: Sano standart, 2017.- 418 bet
3. Turg'unov S.T. Ta'lim muassasasini boshqarishda pedagogikaning asosiy tushunchalari va tadqiqot metodlari. - Namangan: NVPQTMOI, 2003.
4. Turg'unov S.T. Zamonaviy ta'lim muassasasi rahbarlarining funksional vazifalari. - Namangan: NVPQTMOI, 2004.
5. M.M.Qambarov. Pedagogika tarixi.- T.: Bayoz, 2022. - 288 bet
6. Бойзақова У. Мактаблар ижтимоий-маънавий муҳитини ташкил этиш (муаммо ва ечимлари) // НамДУ илмий ахборотномаси. №7. 2021.- Б.694.
- Ishmuamedov.R va boshqalar. “Ta'limda innovatsion texnologiyalar” – Toshkent: - “Iste'dod” jamg'armasi, 2008.
7. H.T.Omonov va boshqalar. “Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat” - Toshkent: - “Iqtisod-Moliya”, 2009.
8. O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi I.Mo'minov nomidagi Falsafa va huquq instituti Falsafa ensiklopedik lug'at - O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. Davlat ilmiy nashriyoti-Toshkent:-2010. - 238 bet

Xakimova Oqilaxon Odiljon qizi,

Farg'ona davlat universiteti

*Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi boshlang'ich ta'lim yo'nalishi
2-bosqich magistranti*

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA O'QUVCHILARDA MUSTAQIL FIKRLASH KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISHNING NAZARIY-METODIK ASOSLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich ta'lim tizimida o'quvchilarda mustaqil fikrlash madaniyatini shakllantirishning dolzarbligi, mazmun-mohiyati va uni rivojlantirishga xizmat qiluvchi zamonaviy pedagogik yondashuvlarni tahlil etishga bag'ishlanadi. Mustaqil fikrlash - yosh avlodni erkin qaror qabul qila oladigan, har bir ma'lumotni tahlil qilib, baholay biladigan va ijodkorlik bilan fikr yurita oladigan shaxs sifatida tarbiyalashning asosiy omillaridan biridir. Tadqiqotda boshlang'ich sinf o'quvchilarida fikrlash jarayonlarini rivojlantirishda interfaol metodlar, innovatsion ta'lim texnologiyalari, muammoli vaziyatlar yaratish, tanqidiy va mantiqiy tafakkurni rag'batlantirishning samarali yo'llari yoritilgan. Shuningdek, o'qituvchining kasbiy mahorati, ruhiy-pedagogik yondashuvi va milliy qadriyatlar asosidagi tarbiya usullari mustaqil fikrlashni shakllantirishga ta'sir etuvchi muhim omillar sifatida ochib beriladi.

Kalit so'zlar: Mustaqil fikrlash, boshlang'ich ta'lim, tanqidiy tafakkur, interfaol metodlar, kreativlik, refleksiya, kompetensiya, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim.

Аннотация. Статья посвящена анализу актуальности, содержания и сущности формирования культуры самостоятельного мышления учащихся в системе начального образования и современных педагогических подходов, способствующих её развитию. Самостоятельное мышление является одним из основных факторов воспитания подрастающего поколения как личностей, способных свободно принимать решения, анализировать и оценивать любую информацию, мыслить творчески. В исследовании рассматриваются интерактивные методы, инновационные образовательные технологии, создание проблемных ситуаций, эффективные способы стимулирования критического и логического мышления в развитии мыслительных процессов у учащихся начальной школы. Также раскрываются профессиональное мастерство учителя, психолого-педагогический подход и методы воспитания, основанные на национальных ценностях, как важные факторы, влияющие на формирование самостоятельного мышления.

Ключевые слова: Самостоятельное мышление, начальное образование, критическое мышление, интерактивные методы, креативность, рефлексия, компетентность, личностно-ориентированное образование.

Abstract. This article is devoted to the analysis of the relevance, content and essence of the formation of a culture of independent thinking in students in the primary education system and modern pedagogical approaches that serve its development. Independent thinking is one of the main factors in educating the younger generation as individuals who can freely make decisions, analyze and evaluate any information, and think creatively. The study highlights interactive methods, innovative educational technologies, creating problem situations, and effective ways to stimulate critical and logical thinking in developing thinking processes in primary school students. Also, the teacher's professional skills, psychological and pedagogical approach, and methods of education based on national values are revealed as important factors influencing the formation of independent thinking.

Key words: Independent thinking, primary education, critical thinking, interactive methods, creativity, reflection, competence, person-centered education.

Kirish. Keng ko'lamli axborotlar oqimi mavjud bo'lgan bugungi davrda ta'lim jarayonining asosiy maqsadi - o'quvchilarni mustaqil fikrlashga, ijodiy yondashishga va ongli qarorlar qabul

qilishga o'rgatishdan iborat. Boshlang'ich ta'lim bosqichi ushbu jarayonning boshlang'ich nuqtasi bo'lib, aynan shu davrda bolaning fikrlash madaniyati, analiz qilish va xulosa chiqarish ko'nikmalari shakllanadi. An'anaviy ta'limda o'quvchi tayyor bilimlarni qabul qiluvchi sifatida ko'rilgan bo'lsa, zamonaviy ta'lim tizimi o'quvchini bilim yaratuvchi, mustaqil izlanishga tayyor shaxs sifatida tarbiyalashni talab etmoqda.

Mustaqil fikrlash - o'quvchining axborotni qabul qilish, uni tahlil qilish, o'z nuqtayi nazarini ishlab chiqish va uni mantiqan asoslash qobiliyatidir. Shu sababli boshlang'ich sinf o'qituvchilari dars jarayonini shunday tashkil etishi lozimki, o'quvchi o'qituvchining faol tinglovchisigina bo'lib qolmasdan, balki darsning asosiy ishtirokchisi, fikrlovchi va tahlil qiluvchi subyekti bo'lsin.

Boshlang'ich ta'lim jarayonida mustaqil fikrlash tushunchasi o'quvchining bilimlarni shunchaki yodlab olishiga emas, balki ularni anglab, mazmunini tahlil qila olishi, o'z nuqtayi nazarini shakllantirib ifoda etishga qodir bo'lishiga asoslanadi. Bunday yondashuv bolaning fikriy mustaqilligi, ijodkorligi, tashabbuskorligi hamda mas'uliyat bilan qaror qabul qilish ko'nikmalarini bosqichma-bosqich rivojlantiradi.

Hozirgi zamon ta'lim konsepsiyalarida o'quvchini bilim oluvchi emas, balki o'quv jarayonining faol ishtirokchisi va mazmun yaratuvchisi sifatida shakllantirish ustuvor vazifa sifatida belgilanmoqda. Shu boisdan, interfaol metodlar, muammoli vaziyatlar asosida o'qitish, loyiha va tadqiqotga yo'naltirilgan topshiriqlar, hamkorlikda ishlash, bahs-munozaralar, "aqliy hujum", "rolli o'yinlar", fikr xaritalari kabi usullar boshlang'ich ta'limda mustaqil fikr yuritishni rivojlantirishning samarali vositalari sifatida qo'llanilmoqda. Mazkur texnologiyalar o'quvchilarga erkin fikrlash, muammoga turli nuqtayi nazardan yondashish, argument keltirish va xulosa chiqarish kabi muhim kompetensiyalarni shakllantirishga yordam beradi.

Adabiyotlar tahlili. Boshlang'ich ta'lim jarayonida o'quvchilarda mustaqil va kreativ fikrlashni shakllantirish masalasi so'nggi yillarda pedagogik tadqiqotlarda dolzarb yo'nalishlardan biri sifatida talqin qilinmoqda. Abduraxmonova N.A va Fayzullaxo'jaeva M.X tomonidan olib borilgan ilmiy izlanishlarda boshlang'ich sinf o'quvchilarida mustaqil fikrlashni rivojlantirish jarayoni o'quv faoliyatini samarali tashkil etish, interfaol metodlardan foydalanish hamda o'quvchi shaxsining faolligini oshirish bilan chambarchas bog'liqligi ta'kidlanadi. Mualliflar tadqiqotida ijodiy topshiriqlar, muammoli vaziyatlar va kichik guruhlarda ishlash texnologiyalaridan foydalanish orqali o'quvchida mustaqil fikr yuritish kompetensiyasini shakllantirishning samaradorligi asoslab berilgan. Ushbu tadqiqot natijalari o'quvchilarning kognitiv jarayonlarini faollashtirish, mustaqil qaror qabul qilish va kreativ yondashuvni shakllantirishga xizmat qiladi.

Meliyeva D.O o'z tadqiqotida boshlang'ich sinf o'quvchilarining mustaqil ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishda innovatsion yondashuvlarning ahamiyatiga e'tibor qaratadi. Muallif o'quvchilarni mustaqil izlanishga undovchi raqamli ta'lim resurslari, interaktiv platformalar, tanqidiy fikrlashni rivojlantiruvchi topshiriqlar, loyihaviy faoliyat va AKT vositalaridan foydalanishning ustunliklarini ochib bergan. Tadqiqotda shuningdek, o'quvchilarning mustaqil o'rganish motivatsiyasini kuchaytirish uchun differensial ta'lim, refleksiya, baholash mezonlarining shaffofligi va o'quv jarayoniga o'quvchining subyekt sifatida jalb qilinishi zarurligi ilmiy asosda bayon etilgan. Muallifning qarashicha, innovatsion yondashuvlar o'quvchilarda mas'uliyat, o'z-o'zini nazorat qilish, mustaqil fikr bildirish va o'z ustida ishlash madaniyatini shakllantiradi.

Nazarova D.X mustaqil kasbiy faoliyatga tayyorlashning ilmiy-nazariy asoslari, metodik yondashuvlari va amaliy mexanizmlari keng yoritiladi. Tadqiqotda zamonaviy boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi kompetensiyalariga qo'yiladigan talablar, ularning kasbiy-ma'naviy fazilatlarini va o'quv jarayonini boshqarish strategiyalari yoritilgan. Muallif fikricha, bo'lajak o'qituvchining metodik tayyorgarligi nafaqat nazariy bilimlarga, balki innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo'llay olish, ijodiy fikrlash, reflektiv tahlil va o'quvchilar bilan muloqot olib borish madaniyatiga tayanishi lozim. Shu orqali o'quvchilarni mustaqil fikrlashga yo'naltirishga qodir zamonaviy pedagog shaxsini shakllantirish mumkin [3].

Shuningdek, dars jarayonida interaktiv ta'lim metodlaridan foydalanish shunday yo'lga qo'yilishi lozimki, unda sinfdagi har bir o'quvchi faol ishtirok etishi ta'minlansin. Interaktiv yondashuv o'quvchilarning faolligini oshiradi, ularni mustaqil izlanishga undaydi hamda o'quv materialining muayyan qismini o'zlari o'rganishlariga imkon yaratadi. Bunday ta'lim jarayonida o'qituvchi faqat bilim beruvchi emas, balki darsning boshqaruvchisi, muvofiqlashtiruvchisi, maslahatchisi va nazorat qiluvchi sifatida faoliyat yuritadi.

Sinfda qulay psixologik muhit yaratish, o'quvchining o'zini erkin tutishi, fikr va g'oyalarini cheklovsiz ifoda eta olishi dars samaradorligining muhim omillaridan biri sanaladi. O'quv faoliyati o'quvchilar uchun qiziqarli va emotsional jihatdan ijobiy bo'lishi zarur, chunki ijobiy motivatsiya ularning ichki o'quv ehtiyojini kuchaytiradi va o'z fikr-mulohazasini erkin bildirib borishga zamin yaratadi.

Boshlang'ich ta'lim bosqichida mustaqil fikrlash malakalarini shakllantirish o'quvchilarning ijodiy tafakkurini rivojlantirish, muammoni tahlil qilish va samarali yechim topishga o'rgatish, shuningdek, umumiy kognitiv rivojlanishiga poydevor yaratishda muhim ahamiyat kasb etadi. Mustaqil fikrlashni rivojlantirishga yo'naltirilgan metodlar o'quvchilarning intellektual salohiyatini yuzaga chiqarish, ularda kuzatuvchanlik, tanqidiy yondashuv, mantiqiy fikrlash va ijodkorlik fazilatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Mazkur kompetensiyani shakllantirishga qaratilgan har qanday ta'limiy sarmoya kelajak avlodning mustaqil qaror qabul qila olishi, o'zgaruvchan hayot sharoitlariga moslashishi, murakkab vaziyatlarni tahlil qilish va yechim topish ko'nikmalarini egallashi uchun muhimdir. Natijada ular doimiy ravishda o'z ustida ishlaydigan, o'qishga qiziqadigan, intellektual salohiyati yuksak va jamiyat taraqqiyotiga munosib hissa qo'sha oladigan yetuk shaxslar sifatida shakllanadi.

Muhokama va natijalar. Boshlang'ich ta'limda o'quvchilarda mustaqil fikrlashni shakllantirish o'qituvchidan metodik mahorat, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni chuqur bilish va o'quvchi psixologiyasini hisobga olgan holda ishlashni talab etadi. Mustaqil fikrlashni rivojlantirish uchun o'quvchini faollashtiruvchi, erkin fikr bildirishga yo'naltiruvchi, bahs-munozara orqali xulosa chiqarishga o'rgatuvchi metodlardan foydalanish muhimdir.

Avvalo, darslarda muammoli ta'lim yondashuvini qo'llash o'quvchini o'ylashga, izlanishga, savol berishga undaydi. Muammoli vaziyat orqali o'quvchi "tayyor javobni eslab qolish" emas, balki "javobni topish"ni o'rganadi. Bu esa mantiqiy fikrlashni faollashtiradi.

Shuningdek, kichik guruhlar bilan ishlash jarayonida o'quvchilar o'zaro muloqot qiladilar, g'oyalar almashadilar, bir-birining fikriga hurmat bilan yondashishni o'rganadilar. Bu jarayon hamkorlikda fikrlash, o'z fikrini himoya qilish va boshqalar fikridan xulosa chiqarish kabi ko'nikmalarni taraqqiy ettiradi.

"Aqliy hujum", "Debat", "Insert", "Fikrlar savati", "Klaster" kabi interfaol metodlar o'quvchilarning ijodkorlik salohiyatini kuchaytiradi, tanqidiy fikrlashni faollashtiradi va turli nuqtayi nazarlarni solishtira olish qobiliyatini shakllantiradi. Bunday metodlar qo'llanganda o'quvchi dars jarayonida faol bo'ladi, dars unga qiziqarli, mazmunli va ijodiy jarayon sifatida namoyon bo'ladi.

O'yin texnologiyalari ham boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun alohida motivatsion ahamiyatga ega. O'yin orqali o'rgatish o'quvchida mustaqil qaror qabul qilish, vaziyatni tez tahlil qilish, muammoni yechish ko'nikmasini shakllantiradi. Ayniqsa, rol o'yinlari, ta'limiy viktorinalar, ijodiy topshiriqlar o'quvchilarning faolligini oshiradi.

Bunday metodlarda ta'lim jarayonining markazida o'quvchi turadi, ya'ni u nafaqat tayyor bilimni qabul qiluvchi, balki o'quv jarayonining faol ishtirokchisi sifatida qatnashadi. Interfaol ta'lim usullari – bu o'quv jarayonining ajralmas tarkibiy qismi bo'lib, bir vaqtning o'zida ham o'qituvchi, ham o'quvchini faol harakatga jalb etishga xizmat qiluvchi o'qitish texnologiyalari majmuasidir. Mazkur metodlar o'quvchilarda mustaqil qaror qabul qilish, ijodkorlik va tanqidiy fikrlash kompetensiyalarini shakllantirishda samarali vosita hisoblanadi.

Interfaol yondashuvga asoslangan darslar tashqi tomondan oddiy, hatto “bolalar uchun o'yin” tarzida ko'rinishi mumkin. Ammo aslida ular chuqur o'ylangan pedagogik texnologiyalarga tayangan holda o'quvchilarning tafakkurini rivojlantirish, muloqot madaniyati va o'quv-bilish faoliyatini faollashtirishga qaratilgan. Bugungi o'qituvchining asosiy vazifalaridan biri - innovatsion pedagogik texnologiyalarni puxta egallab, interfaol metodlardan o'z amaliyotida keng va samarali foydalanishdir.

Shunga qaramay, ta'lim muassasalarida interfaol metodlarni qo'llash jarayonida hali ham bir qator muammolar kuzatiladi. Ko'plab maktablarda o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi faol hamkorlik yetarli darajada yo'lga qo'yilmagani natijasida interfaol darslarning to'liq samara berayotganini ko'rish qiyin. Demak, ta'limda interfaol metodlardan foydalanishni qanday tashkil etish maqsadga muvofiq?

Zamonaviy darsga qo'yiladigan eng muhim talablardan biri – ortiqcha ruhiy va jismoniy kuch sarflamasdan, qisqa vaqt ichida o'quvchilarga kerakli nazariy bilimlarni yetkazish, ular orqali amaliy ko'nikma va malakalarni shakllantirish, jarayonni muntazam nazorat qilish hamda bilimlarni baholashdan iborat. Buning uchun o'qituvchi yuqori pedagogik mahoratga ega bo'lishi, darsga zamonaviy, innovatsion va kreativ yondashuvni qo'llashi zarur.

Ya'ni, interfaol dars - bu o'qituvchi tomonidan boshqariladigan, biroq o'quvchi faol ishtirok etadigan, o'rganish jarayoni muloqot, fikr almashish, tajriba va amaliy mashg'ulotlarga asoslangan ta'lim shaklidir. Shu jihatdan, interfaol metodlar ta'lim samaradorligini oshiradi, o'quvchini mustaqil bilim izlashga undaydi va dars jarayonini jonli hamda mazmunli qiladi [6].

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'quvchilarda mustaqil fikrlash shakllanganida:

- darsga qiziqishi ortadi,
- mustaqil o'qish va izlanish ko'nikmasi rivojlanadi,
- o'z fikrini mantiqan ifodalay oladi,
- ijodiy yondashuv va tashabbuskorlik oshadi,
- ijtimoiy moslashuv va muloqot madaniyati shakllanadi.

Shuni ham aytish joizki, boshlang'ich ta'lim jarayonida o'quvchilarda mustaqil fikrlashni shakllantirishda refleksiv yondashuv va metakognitiv ongini rivojlantirish muhim o'rin tutadi.

Refleksiya - mustaqil fikrlashni shakllantirishda muhim bosqichlardan biridir. O'quvchi nafaqat o'z o'rganganlarini qayta ko'rib chiqadi, balki o'z fikrini tahlil qiladi, baholaydi va xulosaga keladi. Bu jarayon o'quvchining o'z-o'zini anglash, fikrni asoslash va takomillashtirish madaniyatini rivojlantiradi.

Ta'lim oluvchining o'z fikrlash jarayonini kuzatishi, baholashi va tahlil qilishi nafaqat bilimlarni mustahkamlaydi, balki ularda o'z ustida ishlash, o'zini boshqarish va shaxsiy rivojlanishni rejalashtirish ko'nikmalarini ham shakllantiradi. O'quvchini o'zi qanday o'rganayotgani, qaysi usullar samarali ekani, qaysi yondashuvlar esa takomillashtirishni talab qilishini anglashga undash – mustaqil fikrlashning asosiy mezonlaridan biridir. Bunday yondashuv nafaqat o'quvchining o'quv faoliyati yuzasidan fikr yuritish salohiyatini oshiradi, balki har bir vazifaga ongli ravishda yondashish, xatolar ustida ishlash va o'z intellektual strategiyasini takomillashtirish imkonini beradi.

Shu bilan birga, ijodkorlikni rivojlantirish va yangilikka intilishni qo'llab-quvvatlash ham mustaqil fikrlashni shakllantirishning ajralmas tarkibiy qismidir. O'quvchilarga erkin fikrlash, o'z g'oyalarini ifoda etish, turli vaziyatlarda noodatiy yechimlarni izlash uchun sharoit yaratish – ularda ijodiy tafakkur, dadillik, tashabbuskorlik va intellektual jasoratni rivojlantiradi. Ochiq savollar, kreativ topshiriqlar, muammoli vaziyatlarga asoslangan o'yin va mashg'ulotlar o'quvchilarda mustaqil qaror qabul qilish, tajriba o'tkazish, gipoteza ilgari surish va natijalarni tahlil qilish malakasini kuchaytiradi.

Ta'lim jarayonida ijodiy muhit va ochiq muloqotga ega bo'lgan sinf atmosferasini yaratish o'quvchilarning o'ziga bo'lgan ishonchini mustahkamlaydi, bilimlarni izlashda faollikni oshiradi hamda har bir vazifaga qiziqish va mas'uliyat bilan yondashishga undaydi. Natijada, o'quvchi nafaqat

tayyor bilimni egallaydi, balki mustaqil izlanish, kashfiyot qilish va o'z fikrini asoslay olishga o'rganadi. Bu esa kelajakda ularning mustaqil, erkin va tanqidiy fikrlaydigan shaxs sifatida shakllanishiga mustahkam poydevor yaratadi.

Shuni ham ta'kidlash zarur, bolalarda kreativlikni shakllantirish jarayonida bir qator muhim jihatlarga alohida e'tibor qaratish talab etiladi. Avvalo, ularning turli savollar berish odatini qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirish zarur, chunki savol berish jarayoni bolaning tafakkuri, izlanishga bo'lgan qiziqishi hamda yangicha fikrlash salohiyatini kuchaytiradi. Shuningdek, o'quvchilarda mustaqil qaror qabul qilish, o'z fikrini bayon eta olish va harakati uchun mas'uliyat sezish ko'nikmalarini rivojlantirish ham muhimdir. Buning uchun bolalarga mustaqil faoliyatni tashkil etish, yangi g'oyalarni sinab ko'rish va o'z qiziqishlari asosida izlanish olib borishlari uchun yetarli shart-sharoit yaratish lozim. O'quvchilarning individual qiziqishlarini inobatga olgan holda ta'lim tashkil etilishi esa ularning ijodkorligini yanada jonlantiradi.

Kreativ fikrlash bir nechta muhim tarkibiy jihatlarga tayangan holda shakllanadi. Avvalo, ochiqlik – bu shaxsning turli xil fikr va g'oyalarni qo'rqmasdan ilgari surishi, atrof-muhitdagi voqea-hodisalarni keng qamrovli tasavvur qilishga tayyor bo'lishidir. Ochiq fikrlashga ega o'quvchi yangicha qarashlarni bemalol taklif qila oladi va ularni baholashdan cho'chimaydi.

Ikkinchi omil – moslashuvchanlik, ya'ni mavjud vaziyat yoki muammoni turli burchaklardan ko'rib chiqish, muqobil yondashuvlarni sinab ko'rish va zarur holatda o'z fikrini qayta ko'rib chiqish qobiliyatidir. Bunday yondashuv insonni stereotip fikrlashdan uzoqlashtiradi va yangidan-yangi g'oyalarni kashf etishga undaydi.

Originallik esa kreativ fikrlashning o'zagi bo'lib, noodatiy, boshqalarnikidan farq qiladigan yechim va fikrlarni yaratish bilan namoyon bo'ladi. Original fikr egalari mavjud qoliplardan chetga chiqib, muammolarga innovatsion yondashuvlar ishlab chiqadi, shu bilan boshqalarga ham ilhom beradi.

Yana bir muhim jihat – rivojlantirish qobiliyati (elaboratsiya) bo'lib, u oddiy bir fikr yoki g'oyani chuqur tahlil qilish, boyitish, kengaytirish va takomillashtirishni anglatadi. Bu orqali dastlab sodda tuyulgan g'oya puxta o'ylangan, to'liq shakllangan va amalda qo'llashga tayyor konsepsiyaga aylanadi.

Umuman olganda, ushbu komponentlarning uyg'un rivoji o'quvchi yoki shaxsda mustaqil, ijodiy va samarali fikrlay olish ko'nikmalarini shakllantiradi.

Shaxsda kreativ fikrlash jarayonini sustlashtiradigan ayrim omillar ham mavjud. Masalan, tavakkal qilishdan qo'rquv va xatoga yo'l qo'yishdan cho'chish – bolaning ijodiy izlanishiga to'siq bo'ladi. Xatti-harakat yoki fikrlashdagi qo'pollik, fantaziya va tasavvurni e'tiborsiz qoldirish, boshqalarning fikriga haddan tashqari bo'ysunish, har qanday vaziyatda faqat muvaffaqiyatni o'ylash kabi yondashuvlar ijodiy fikrning rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Bunday holatlar bolaning erkin o'ylashi, o'z g'oyalarni sinab ko'rish va yangilik yaratishiga imkon bermaydi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining kreativ qobiliyatlarini rivojlantirishning eng muhim shartlaridan biri - o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi faol hamkorlikdir. Ta'lim jarayoni bir yoqlama emas, balki ikki tomonlama muloqot, o'zaro hurmat, ishonch va tenglik tamoyillariga asoslangan bo'lishi lozim. O'qituvchi o'quvchiga tayyor bilimni beruvchi emas, balki yo'naltiruvchi, qo'llab-quvvatlovchi va ijodiy muhit yaratuvchi sifatida namoyon bo'lsa, o'quvchida o'z fikrini erkin ifoda etish, izlanish, topqirlik ko'rsatish va ijod qilishga bo'lgan motivatsiya kuchayadi. Ana shundagina ta'lim jarayoni haqiqiy hamkorlik ruhida amalga oshadi va kreativlikni rivojlantirish samaradorligi ortadi [8].

Xulosa. Boshlang'ich ta'lim jarayonida o'quvchilarda mustaqil fikrlashni rivojlantirish - zamonaviy ta'lim tizimining eng ustuvor vazifalaridan biridir. Mustaqil fikrlay oladigan o'quvchi har qanday vaziyatni tahlil qila oladi, xulosa chiqaradi va hayotda to'g'ri qaror qabul qiladi. Bunday shaxsni tarbiyalash uchun o'qituvchilar dars jarayonida o'quvchini erkin fikrlashga undaydigan metodlardan foydalanishi, ijodiy muhit yaratishi, har bir o'quvchini fikrlash jarayoniga jalb qilishi

lozim. Bundan tashqari, interfaol o'qitish usullari va o'yinlardan samarali foydalanish bir vaqtning o'zida bir nechta ta'limiy- tarbiyaviy maqsadlarni amalga oshirish imkonini beradi. Avvalo, bunday metodlar o'quvchilarning o'zaro muloqot qilish madaniyatini shakllantiradi, ular nutqiy faolligini kuchaytiradi hamda fikrni ravon ifodalash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Interfaol mashg'ulotlar sinfda sog'lom psixologik muhit yaratib, o'quvchilar o'rtasida ijobiy emotsional aloqalarning shakllanishiga xizmat qiladi. Natijada o'quvchilar jamoada ishlashni, sheriklarining fikrini hurmat bilan tinglashni, muhokamalarda faol ishtirok etishni o'rganadi, bu esa tarbiyaviy vazifalarning to'laqonli amalga oshishiga zamin yaratadi.

Amaliy tajriba shuni ko'rsatadiki, dars jarayonida interfaol metodlarni qo'llash o'quvchilarda ortiqcha ruhiy zo'riqishning oldini oladi, ularni zerikishdan holi qilib, faoliyat turini o'z vaqtida o'zgartirish orqali darsga bo'lgan qiziqishni saqlab turadi. Bu yondashuv o'quvchilar diqqatini mavzuning asosiy jihatlariga jalb etadi, murakkab tushunchalarni sodda, qiziqarli va tez o'zlashtirishlariga ko'mak beradi. Shu bilan birga, interfaol o'yin va topshiriqlar ta'limning sifatini oshirib, bilimlarni amaliy qo'llash, ijodkorlikni rivojlantirish, dars samaradorligini ta'minlashda muhim omil sifatida namoyon bo'ladi.

Xulosa qilib aytganda, interfaol metodlardan maqsadli foydalanish o'quv jarayonini jonlantiradi, ta'limning samaradorligi va sifatini oshiradi, o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, ijodiy yondashuvi hamda ijtimoiy faolligini rivojlantiruvchi kuchli pedagogik vosita hisoblanadi.

Demak, mustaqil fikrlashni shakllantirish muntazam, izchil va metodik yondashuvni talab etadi. Agar boshlang'ich ta'limda bu kompetensiya shakllantirib borilsa, o'quvchi keyingi ta'lim bosqichlarida ham mustaqil ta'lim olish, izlanish va rivojlanishga tayyor bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Abduraxmonova N. A., Fayzullaxo'jaeva M. X. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini mustaqil va kreativ fikrlashga o'rgatish // Ta'lim va tarbiya. - 2024. - № 4. - B. 8-15.
2. Meliyeva D. O. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining mustaqil ishlash ko'nikmalarini innovatsion yondashuv asosida takomillashtirish mexanizmi // Boshlang'ich ta'lim metodlari jurnali. - 2025. - № 1. - B. 22-30.
3. Nazarova D. X. Metodika boshlang'ich ta'limida mustaqil pedagogik faoliyatga asoslar // Pedagogika va psixologiya olimi. - 2025. - № 6. - B. 44-52.
4. Rustamova M. N. Zamonaviy yondashuvlar maktabgacha va boshlang'ich ta'limda mustaqil fikrlashni rivojlantirish // Ilmiy izlanishlar va ta'lim sohasida. - 2025. - Vol. 2, № 3. - B. 16-24.
5. Turdiyeva M. O'quvchilarda tanqidiy va ijodiy fikrlashni shakllantirish yo'llari // O'qituvchi hamrohi. - 2023. - № 8. - B. 33-40.
6. Alimova G. Innovatsion pedagogik texnologiyalar va interfaol metodlar boshlang'ich sinf o'quvchilarida mustaqil fikrlashni rivojlantirishi // Ta'lim va innovatsiyalar jurnali. - 2022. - № 5. - B. 12-20.
7. Yo'ldoshev J. Boshlang'ich ta'lim metodikasi va kompetensiyalar: mustaqil fikrlash aspekti // Metodologik tadqiqotlar. - 2021. - № 3. - B. 57-65

Muqimova Zulxumor Ziyataliyevna,

Farg'ona davlat universiteti

Fizika-matematika fakulteti Axborot texnologiyalari kafedrası o'qituvchisi

MUSTAQIL TA'LIM SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA BULUTLI TEXNOLOGIYALARNING AHAMIYATI

Annotatsiya. Mazkur maqolada bulutli texnologiyalarni ta'lim jarayoniga joriy etishning nazariy va amaliy jihatlari hamda ularning mustaqil ta'lim samaradorligini oshirishdagi o'rni tahlil qilingan. Bulutli xizmatlar yordamida o'quvchilarning ta'lim resurslariga cheklovsiz kirish imkoniyati, o'z-o'zini nazorat qilish, bilimlarni masofadan mustahkamlash va hamkorlikda o'qish kabi jarayonlarning samaradorligi yoritilgan. Shuningdek, Google Workspace, Microsoft 365, Moodle Cloud kabi platformalarning didaktik imkoniyatlari misolida talabalarning o'quv faoliyatini boshqarish va monitoring qilish mexanizmlari ko'rib chiqilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, bulutli texnologiyalar asosida tashkil etilgan mustaqil ta'lim o'quvchilarning raqamli kompetensiyasini rivojlantiradi, ularning o'zlashtirish darajasini oshiradi va ta'lim jarayonini individuallashtirish imkonini beradi.

Kalit so'zlar: bulutli texnologiyalar, mustaqil ta'lim, raqamli ta'lim, elektron resurslar, masofaviy ta'lim, ta'lim samaradorligi, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, ta'lim platformalari, o'quv faoliyati, raqamli kompetensiya.

Abstract. This article analyzes the theoretical and practical aspects of integrating cloud technologies into the educational process and their role in enhancing the effectiveness of independent learning. The study highlights the efficiency of using cloud services to ensure unrestricted access to educational resources, self-assessment, remote knowledge consolidation, and collaborative learning. Furthermore, the didactic capabilities of platforms such as Google Workspace, Microsoft 365, and Moodle Cloud are examined as tools for managing and monitoring students' learning activities. The results of the research indicate that independent learning organized through cloud technologies contributes to the development of learners' digital competence, increases their academic achievement, and enables the individualization of the learning process.

Key words: cloud technologies, independent learning, digital education, electronic resources, distance learning, learning effectiveness, information and communication technologies, educational platforms, learning activity, digital competence.

Аннотация. В данной статье проанализированы теоретические и практические аспекты внедрения облачных технологий в образовательный процесс, а также их роль в повышении эффективности самостоятельного обучения. Освещена эффективность использования облачных сервисов, обеспечивающих неограниченный доступ обучающихся к образовательным ресурсам, возможность самоконтроля, дистанционного закрепления знаний и совместного обучения. На примере платформ Google Workspace, Microsoft 365 и Moodle Cloud рассмотрены дидактические возможности управления и мониторинга учебной деятельности студентов. Результаты исследования показывают, что организация самостоятельного обучения на основе облачных технологий способствует развитию цифровой компетентности обучающихся, повышает уровень усвоения знаний и обеспечивает индивидуализацию образовательного процесса.

Ключевые слова: облачные технологии, самостоятельное обучение, цифровое образование, электронные ресурсы, дистанционное обучение, эффективность обучения, информационно-коммуникационные технологии, образовательные платформы, учебная деятельность, цифровая компетентность.

Kirish. Raqamli transformatsiya jarayonlari shiddat bilan kechayotgan hozirgi davrda ta'lim tizimi ham tub o'zgarishlarni boshdan kechirmoqda. Xususan, mustaqil ta'lim jarayonini samarali tashkil etish, talabalarning o'zlashtirishini nazorat qilish va ularning individual o'quv yo'nalishlarini qo'llab-quvvatlashda bulutli texnologiyalar muhim o'rin tutmoqda. Bulutli servislar (Google Workspace, Microsoft 365, Moodle Cloud, Edmodo, va boshqalar) yordamida talabalarga o'quv resurslaridan istalgan joyda va istalgan vaqtda foydalanish imkoniyati yaratilmoqda. Bu esa o'quv jarayonining moslashuvchanligini, interaktivligini va shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni ta'minlaydi.

Shu nuqtayi nazardan, bulutli texnologiyalar asosida mustaqil ta'limni tashkil etish nafaqat raqamli ta'lim infratuzilmasining ajralmas qismi, balki o'qitishning innovatsion modelini shakllantirishga xizmat qiluvchi omil sifatida dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

So'nggi yillarda xalqaro miqyosda mustaqil ta'lim va bulutli texnologiyalar integratsiyasi bo'yicha ko'plab ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Masalan, J.Zhang va T. Anderson o'z tadqiqotlarida bulutli o'quv muhiti talabalarda o'zini o'zi boshqarish, hamkorlik va metakognitiv ko'nikmalarni rivojlantirishini ta'kidlaydi. European Journal of Education Technology nashrlarida esa bulutli platformalar yordamida "blended learning" (aralash o'qitish) va "self-directed learning" (o'zini o'zi o'qitish) jarayonlarini qo'llab-quvvatlashning samarali modellariga e'tibor qaratilgan. Bundan tashqari, UNESCO va OECD tashkilotlari tomonidan raqamli ta'limni rivojlantirish konsepsiyalarida bulutli texnologiyalar o'quv jarayonini demokratlashtirish va ta'lim imkoniyatlarini kengaytirishning muhim omili sifatida baholanmoqda.

So'nggi yillarda O'zbekiston Respublikasida ta'lim tizimini modernizatsiya qilish va uni raqamli transformatsiya jarayonlariga moslashtirish bo'yicha izchil islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, davlat miqyosida ta'lim sohasida raqamli infratuzilmani kengaytirish, masofaviy o'qitish mexanizmlarini joriy etish, shuningdek, mustaqil ta'lim faoliyatini raqamli muhitda samarali tashkil etish bo'yicha tizimli chora-tadbirlar ko'rilmogda.

Mazkur yo'nalishdagi asosiy strategik hujjatlar sirasiga O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi hamda "Ta'lim tizimini raqamlashtirish konsepsiyasi" kiradi. Ushbu me'yoriy-huquqiy hujjatlar ta'lim jarayonining barcha bosqichlarida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini (AKT) joriy etish, o'quv jarayonini bulutli platformalar, elektron ta'lim resurslari va raqamli boshqaruv tizimlari asosida tashkil etish zaruratini belgilab bermoqda.

Natijada, mamlakat ta'lim tizimida o'qitishning innovatsion shakllari, xususan masofaviy, aralash (blended) va mustaqil o'qitish modellarini amalga oshirish uchun zarur texnik, metodik va tashkiliy shart-sharoitlar yaratilmoqda. Bu esa O'zbekistonning raqamli ta'lim makoniga integratsiyalashuvi va bilimlar iqtisodiyoti sharoitida raqobatbardosh kadrlar tayyorlash jarayonini jadallashtirayotgan omillardan biridir.

Xalqaro va milliy ilmiy tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, bulutli texnologiyalar ta'lim jarayonida talabalarning o'quv mustaqilligi, moslashuvchanligi va ijodiy tafakkurini rivojlantirishda samarali vosita sifatida namoyon bo'lmoqda. Zamonaviy raqamli ta'lim muhiti, xususan, cloud-based learning platformalarining joriy etilishi, o'quvchilarga o'quv resurslaridan erkin foydalanish, o'z-o'zini baholash, bilimlarni masofadan mustahkamlash hamda hamkorlikda o'qish imkonini yaratmoqda.

Shu bilan birga, O'zbekiston ta'lim tizimida bulutli texnologiyalarni o'quv jarayoniga kompleks integratsiya qilish jarayoni hali to'liq tizimlashtirilmagan bo'lib, bu sohada metodik, texnologik va tashkiliy asoslarni yanada takomillashtirish zarurati mavjud. Mazkur holat, o'z navbatida, o'quvchilarning mustaqil ta'lim faoliyatini bulutli texnologiyalar asosida samarali tashkil etishning ilmiy-nazariy va amaliy jihatlarini chuqur tadqiq etishni taqozo etadi.

Shunday qilib, tadqiqotning dolzarbligi - bulutli texnologiyalarni o'quvchilarning mustaqil ta'lim jarayoniga samarali integratsiya qilish orqali ta'lim samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi

ilmiy-metodik modelni ishlab chiqish, uning amaliy mexanizmlarini aniqlash va tajriba asosida asoslash zarurati bilan belgilanadi.

Adabiyotlar tahlili. XXI asrda ta'lim tizimining izchil raqamlashtirilishi va bulutli texnologiyalarni jadal joriy etish jarayonlari o'quv jarayonining mazmun-mohiyatini tubdan o'zgartirib, mustaqil o'qitish konsepsiyasiga yangi pedagogik va texnologik asos bag'ishladi. Zamonaviy ilmiy adabiyotlarda "cloud-based learning" (bulutli ta'lim), "e-learning ecosystem" (elektron ta'lim ekotizimi), "digital pedagogy" (raqamli pedagogika) kabi tushunchalar keng qo'llanilmoqda va ular ta'limning innovatsion paradigmasini ifodalovchi konseptlar sifatida qaraladi.

Mazkur konsepsiyalar mohiyatan talabaning o'quv jarayonidagi faolligini, o'zini o'zi boshqarish kompetensiyasini va shaxsiylashtirilgan o'rganish imkoniyatlarini kengaytirishga qaratilgan. Shu bilan birga, bulutli texnologiyalar asosida shakllanayotgan raqamli o'quv muhiti ta'lim jarayonining demokratiklashuvi, ochiqligi hamda resurslarga erkin kirish tamoyillarini ta'minlab, bilim olishni global axborot makoniga integratsiyalash imkonini bermoqda.

Xorijiy olimlar tadqiqotlarida bulutli texnologiyalarni ta'limga joriy etish mustaqil o'rganish va refleksiv fikrlashni rivojlantirish omili sifatida ko'riladi. T.Anderson o'zining "The Theory and Practice of Online Learning" asarida bulutli muhit o'quvchilarni o'z bilim faoliyatlarini rejalashtirish va baholashga o'rgatishini ta'kidlaydi. J.Zhang esa Google Classroom va Microsoft Teams platformalari yordamida o'quvchilarning "self-directed learning" (o'zini o'zi boshqarish) kompetensiyasi oshishini tajriba asosida isbotlagan.

UNESCO hisobotida raqamli ta'lim infratuzilmasining asosiy komponenti sifatida bulutli texnologiyalarni kengaytirish, ayniqsa rivojlanayotgan mamlakatlarda ta'lim tengligini ta'minlash uchun muhim omil sifatida e'tirof etilgan. OECD tomonidan chop etilgan "Digital Education Outlook" hisobotida esa bulutli texnologiyalar "open educational resources" (OER) konsepsiyasini kengaytirib, o'qituvchilarga global hamkorlik imkoniyatini beradi, deyiladi.

Shuningdek, M.Bower "Design of Technology-Enhanced Learning" asarida bulutli texnologiyalar asosida qurilgan o'quv muhitlarining asosiy afzalliklarini - interaktivlik, real vaqt rejimida aloqa, hamkorlikda o'qish, uzluksiz o'quv jarayoni va adaptiv resurslar tizimi sifatida tavsiflaydi.

Mahalliy olimlardan R.Alimov, M.Tursunov, S.Xolmatova, Z.Ismoilova singari tadqiqotchilar o'z ishlarida bulutli platformalar asosida mustaqil o'quv faoliyatini tashkil etishning pedagogik va texnologik jihatlarini tahlil qilganlar. Ularning fikricha, bulutli texnologiyalar nafaqat ta'lim resurslarini markazlashtirish, balki talabalarning shaxsiy o'quv trayektoriyasini yaratish imkonini ham beradi.

Tahlil qilingan manbalar shuni ko'rsatadiki, xalqaro miqyosda bulutli texnologiyalar mustaqil ta'lim samaradorligini oshiruvchi innovatsion platforma sifatida keng tadqiq etilmoqda. Milliy miqyosda esa bu yo'nalishda dastlabki ilmiy-nazariy va metodik asoslar shakllangan bo'lsa-da, hali ularning pedagogik modellashtirish, metodik qo'llanmashtirish va amaliy mexanizmlarini sinovdan o'tkazish yo'nalishlarida izchil tadqiqotlarga ehtiyoj mavjud.

Shu nuqtai nazardan, mazkur mavzuning dolzarbligi bulutli texnologiyalar asosida mustaqil ta'limni tashkil etishning samaradorligini oshirishga qaratilgan ilmiy asoslangan model ishlab chiqish va uni amaliyotga tatbiq etish zarurati bilan belgilanadi.

Tahlillar va natijalar. Bugungi kunda oliy ta'lim muassasalarida mustaqil ta'limni samarali tashkil etishning asosiy talabi - o'quvchi (yoki talaba)ning o'z-o'zini boshqarish, bilim olishda mustaqil qaror qabul qilish, hamda raqamli resurslardan ongli foydalanish ko'nikmalarini shakllantirishdir. Shu maqsadda, ta'lim jarayonida bulutli texnologiyalardan foydalanish quyidagi amaliy mexanizmlar orqali amalga oshirilmoqda:

- Bulutli ma'lumotlar bazalari (Google Drive, OneDrive, Dropbox) yordamida o'quv materiallari markazlashtiriladi, talaba esa o'quv topshiriqlarini istalgan joyda va vaqtda bajarish imkoniyatiga ega bo'ladi.

• Virtual ta'lim muhiti (Moodle Cloud, Google Classroom, MS Teams) orqali mustaqil topshiriqlar joylashtiriladi, ular bo'yicha o'qituvchi onlayn baholash, fikr bildirish va tahlilni amalga oshiradi.

• Hamkorlikda o'rganish (Collaborative learning) texnologiyasi asosida talabalar birgalikda loyiha ishlari, taqdimotlar yoki tahliliy topshiriqlarni bulutli platformalarda bajaradilar.

• O'zini o'zi nazorat qilish tizimi (self-assessment tools) bulutli testlar, avtomatik baholash modullari orqali ta'minlanadi.

Mazkur mexanizmlar ta'limning shaffofligini, talabaning faolligini hamda o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi teskari aloqa (feedback)ni kuchaytiradi.

Farg'ona davlat universiteti iqtisodiyot yo'nalishi talabalari ishtirokida o'tkazilgan tajriba-sinov jarayonida mustaqil ta'limni bulutli texnologiyalar asosida tashkil etishning samaradorligi o'rganildi.

Tajriba sharoitlari:

• Tajriba 2 ta guruhda (nazorat va tajriba) 1 semestr davomida olib borildi.
• Tajriba guruhida o'quv jarayonlari Google Classroom va Google Drive asosida tashkil etildi.
• Nazorat guruhida esa an'anaviy mustaqil topshiriqlar (bosma materiallar, oflayn topshiriqlar)dan foydalanildi.

1-jadval

Tajriba-sinov ishlarining natijalari

Ko'rsatkichlar	Tajriba guruhi (bulutli texnologiyalar asosida)	Nazorat guruhi (an'anaviy)
Mustaqil topshiriqlarni o'z vaqtida bajarish (%)	92%	68%
Mustaqil izlanish motivatsiyasi (%)	88%	60%
Raqamli ko'nikmalar darajasi (%)	90%	63%
O'zlashtirish darajasi (baholash natijalari o'rtacha)	04.04.2005	03.06.2005

Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, bulutli texnologiyalar asosida tashkil etilgan mustaqil ta'lim talabalarining o'quv faolligini 20–25% ga, mustaqil ishlash motivatsiyasini 25-30% ga, raqamli kompetensiyasini esa 27% ga oshirgan.

Tajriba natijalari asosida mustaqil ta'lim samaradorligini oshirishda bulutli texnologiyalar quyidagi amaliy afzalliklarni ta'minlaydi:

1. Vaqt va joydan mustaqillik – o'quvchi o'qishni o'z imkoniyatlariga moslashtiradi.
2. Hamkorlik muhiti – o'qituvchi va talabalar o'zaro teskari aloqada bo'ladi.
3. Shaxsiylashtirilgan ta'lim – har bir talaba uchun individual topshiriq va tahliliy fikr bildirish imkoniyati yaratiladi.
4. Avtomatlashtirilgan baholash – baholash tizimi inson omilidan kamroq bog'liq bo'ladi.
5. Axborot xavfsizligi – bulutli tizimlar ma'lumotlarni zaxiralash va himoya qilish imkonini beradi.

Bu yondashuv nafaqat o'qitish samaradorligini oshiradi, balki o'quvchining mustaqil ishlash madaniyatini shakllantiradi, o'zini o'zi nazorat qilishga o'rgatadi.

Tadqiqot Tahlil asosidagi ilmiy natijalar

1. Bulutli texnologiyalar yordamida tashkil etilgan mustaqil ta'lim interaktiv, refleksiv va shaxsga yo'naltirilgan o'quv muhitini yaratadi.

2. Bunday tizimda talaba nafaqat bilim oluvchi, balki bilim yaratuvchi sub'ekt sifatida shakllanadi.

3. Tajriba natijalari shuni ko'rsatadiki, bulutli texnologiyalar o'quvchi faoliyatini modellashtirish, tahlil qilish va baholash jarayonini soddalashtiradi.

4. Bulutli muhit asosida mustaqil ta'limni tashkil etish talabalarning raqamli savodxonlik, tanqidiy fikrlash va ijodiy yondashuv ko'nikmalarini rivojlantiradi.

O'tkazilgan amaliy tahlil va tajriba-sinov natijalari shuni ko'rsatadiki, bulutli texnologiyalar asosida tashkil etilgan mustaqil ta'lim modeli an'anaviy o'qitish shakllariga nisbatan yuqori samaradorlikka ega. Ushbu yondashuv o'qituvchilarga o'quv jarayonini monitoring qilish, talabalarga esa - o'z bilim faoliyatini mustaqil boshqarish imkonini beradi. Bulutli texnologiyalarni ta'lim jarayoniga kompleks joriy etish nafaqat mustaqil ta'lim samaradorligini oshiradi, balki ta'lim tizimining raqamli transformatsiyasini jadallashtiradi.

Xulosalar. Yuqoridagi nazariy tahlillar va amaliy kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, bulutli texnologiyalar zamonaviy ta'lim tizimida mustaqil ta'limni tashkil etish va boshqarishning samarali vositasi hisoblanadi. Ular o'quvchilarga o'quv jarayonida yuqori darajadagi mustaqillik, mas'uliyat va o'zini o'zi nazorat qilish imkonini yaratadi, shuningdek, ta'lim resurslariga erkin kirish va ularni individuallashtirilgan tarzda qo'llash uchun keng sharoit yaratadi.

Bulutli platformalarning (Google Workspace, Microsoft 365, Moodle Cloud va boshqalar) interaktiv va hamkorlikka asoslangan imkoniyatlari talabalarning kommunikativ faolligini oshirib, ularning axborot madaniyati va raqamli kompetensiyasini shakllantiradi. Bu esa o'z navbatida ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi hamda o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi muloqot sifatini yangi bosqichga olib chiqadi.

O'zbekiston ta'lim tizimida bulutli texnologiyalarni keng joriy etish bo'yicha huquqiy-me'yoriy, metodik va texnologik asoslar yaratilgan bo'lsa-da, ularning o'quvchilarning mustaqil ta'lim faoliyatiga kompleks integratsiyasi hali to'liq shakllanmagan. Shu bois, kelgusida bu borada ilmiy-metodik modellarni ishlab chiqish, tajriba-sinov ishlarini yo'lga qo'yish va o'quv jarayonida ularning samaradorligini baholash dolzarb vazifa sifatida qaraladi.

Umuman olganda, bulutli texnologiyalar asosida tashkil etilgan mustaqil ta'lim:

- ta'limning uzluksizligini va ochiqqligini ta'minlaydi;
- o'quvchilarning o'quv faoliyatini differensial yondashuv asosida individuallashtiradi;
- talabalarda axborot texnologiyalaridan samarali foydalanish ko'nikmalarini rivojlantiradi;
- ta'lim jarayonini samarali boshqarish va monitoring qilish imkonini beradi.

Shunday qilib, bulutli texnologiyalarni ta'lim jarayoniga tizimli ravishda integratsiya qilish - ta'limning sifatini oshirish, mustaqil ta'lim faoliyatini samarali tashkil etish hamda raqamli kompetensiyani shakllantirishning eng muhim shartlaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF–6079-son Farmoni, 2020-yil 5-oktabr.

2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi "Ta'lim tizimini raqamlashtirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PQ–1056-son qarori, 2022-yil 28-fevral.

3. Alimov R. Bulutli texnologiyalar va ta'lim jarayonini raqamlashtirishning nazariy asoslari. – Toshkent: Innovatsion rivojlanish nashriyoti, 2023. – 156 b.

4. Tursunov M., Xolmatova S. Mustaqil ta'lim faoliyatini boshqarishda raqamli texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlari // O'zbekiston pedagogikasi jurnali. – 2023. – №2. – B. 45–52.

5. Qosimova D. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining o'quv jarayonidagi o'rni // Ta'lim texnologiyalari va innovatsiyalar ilmiy jurnali. – Toshkent, 2022. – №3. – B. 27–34.
6. Anderson T., & Dron, J. Teaching Crowds: Learning and Social Media. – Edmonton: AU Press, 2014. – 246 p.
7. Armbrust M., et al. A View of Cloud Computing // Communications of the ACM. – 2010. – Vol. 53, No. 4. – pp. 50–58.
8. Johnson L., Becker, S., & Cummins, M. The NMC Horizon Report: 2019 Higher Education Edition. – Austin, Texas: The New Media Consortium, 2019. – 54 p.
9. Li K., & Li, Y. Cloud-Based Learning Environments and Their Impact on Students' Independent Learning // International Journal of Emerging Technologies in Learning (iJET). – 2020. – Vol. 15(21). – pp. 180–194.
10. OECD. Digital Education Outlook 2023: Pushing the Frontiers with Artificial Intelligence. – Paris: OECD Publishing, 2023. – 212 p.
11. Yun J., & Kim, H. The Role of Cloud Computing in Enhancing Self-Regulated Learning in Higher Education // Education and Information Technologies. – 2021. – Vol. 26. – pp. 4235–4252.
12. World Bank. Reimagining Education for the Digital Age. – Washington, D.C.: World Bank Group, 2021. – 98 p.
13. UNESCO. Guidelines on Open Educational Resources (OER) in Higher Education. – Paris: UNESCO Publishing, 2020. – 85 p.

Jumaniyozova Nafosat Farxod qizi,
Urganch davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti
Jumaniyozovanafosat25@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0001-5197-6615>

TA'LIM TRANSFORMASIYASI JARAYONIDA PIRLS XALQARO BAHOLASH DASTURIDAN FOYDALANISHNING DOLZARBLIGI

Annotatsiya. Ushbu maqola ta'lim transformasiyasi sharoitida PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study) xalqaro baholash dasturining ahamiyati va qo'llanilishini o'rganishga bag'ishlangan. Maqolada PIRLS dasturining nazariy asoslari, xalqaro tajribalar va milliy ta'lim tizimlariga ta'siri tahlil qilingan. Tadqiqot adabiyotlar tahlili va qiyosiy tahlil metodologiyasiga asoslanib, PIRLS natijalarining ta'lim sifatini oshirishdagi rolini ko'rsatadi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, PIRLS baholash tizimi o'qish savodxonligini rivojlantirishda muhim vosita bo'lib, ta'lim siyosatini shakllantirish va o'quv dasturlarini takomillashtirish uchun empirik ma'lumotlar taqdim etadi. Maqolada turli mamlakatlarning PIRLS natijalari taqqoslanib, muvaffaqiyatli tajribalar va yondashuvlar aniqlangan.

Kalit so'zlar: PIRLS, o'qish savodxonligi, ta'lim transformasiyasi, xalqaro baholash, ta'lim sifati, o'quv dasturlari, ta'lim siyosati, boshlang'ich ta'lim, baholash tizimi, milliy ta'lim tizimi.

Аннотация. Данная статья посвящена изучению значимости и применения международной программы оценки PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study) в условиях трансформации образования. В статье анализируются теоретические основы программы PIRLS, международный опыт и влияние на национальные системы образования. Исследование основано на методологии анализа литературы и сравнительного анализа, демонстрируя роль результатов PIRLS в повышении качества образования. Результаты показывают, что система оценки PIRLS является важным инструментом в развитии читательской грамотности, предоставляя эмпирические данные для формирования образовательной политики и совершенствования учебных программ. В статье сравниваются результаты PIRLS различных стран, выявляются успешные практики и подходы.

Ключевые слова: PIRLS, читательская грамотность, трансформация образования, международная оценка, качество образования, учебные программы, образовательная политика, начальное образование, система оценки, национальная система образования.

Abstract. This article is devoted to studying the significance and application of the PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study) international assessment program in the context of educational transformation. The article analyzes the theoretical foundations of the PIRLS program, international experience, and its impact on national education systems. The research is based on literature review and comparative analysis methodology, demonstrating the role of PIRLS results in improving educational quality. The findings show that the PIRLS assessment system is an important tool in developing reading literacy, providing empirical data for shaping educational policy and improving curricula. The article compares PIRLS results from different countries, identifying successful practices and approaches.

Key words: PIRLS, reading literacy, educational transformation, international assessment, educational quality, curricula, educational policy, primary education, assessment system, national education system.

Kirish. Zamonaviy ta'lim tizimlarining globallashtirish va raqamlashtirish jarayonlari ta'limning sifat ko'rsatkichlarini xalqaro standartlar darajasida baholash zaruriyatini tug'dirmoqda. XXI asrda ta'lim transformasiyasi nafaqat texnologik innovatsiyalarni joriy etish, balki o'quvchilarning real kompetensiyalarini ob'ektiv baholash tizimlarini yaratishni ham nazarda tutadi. Bu kontekstda

xalqaro baholash dasturlari, xususan PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study) o'qish savodxonligini o'lchash va taqqoslash uchun eng ishonchli vositalardan biriga aylangan. PIRLS dasturi 2001-yildan boshlab har besh yilda bir marta o'tkazilib kelinmoqda va boshlang'ich ta'lim bosqichidagi o'quvchilarning o'qish ko'nikmalarini baholaydi[1].

O'qish savodxonligi zamonaviy jamiyatda muvaffaqiyatli hayot kechirish uchun zarur bo'lgan asosiy kompetensiyalardan biri hisoblanadi. UNESCO ma'lumotlariga ko'ra, o'qish savodxonligi nafaqat matnni dekodlash qobiliyatini, balki matndan ma'lumot olish, talqin qilish, baholash va u asosida fikr yuritish ko'nikmalarini ham o'z ichiga oladi[2]. PIRLS dasturi aynan shu keng qamrovli yondashuvni amalga oshiradi va o'quvchilarning turli xil matnlar bilan ishlash qobiliyatlarini baholaydi. Dastur badiiy va ma'lumot beruvchi matnlarni o'qish jarayonida to'rtta asosiy ko'nikma turlarini o'lchaydi: aniq ma'lumotlarni topish va olish, to'g'ridan-to'g'ri xulosa chiqarish, matn g'oyalarini talqin qilish va integratsiya qilish, hamda matn mazmuni va uslubini baholash va tahlil qilish[3].

Ta'lim transformasiyasi jarayonida PIRLS dasturining dolzarbligi bir necha asosiy omillar bilan belgilanadi. Birinchidan, global ta'lim makonida raqobatbardoshlikni ta'minlash uchun milliy ta'lim tizimlarining xalqaro standartlarga muvofiqligini baholash zarurati mavjud. Ikkinchidan, PIRLS natijalari ta'lim siyosatini ishlab chiqish va amalga oshirishda dalilga asoslangan yondashuvni joriy etish imkonini beradi. Uchinchidan, dastur o'qituvchilar va ta'lim muassasalari uchun o'qish savodxonligini rivojlantirish bo'yicha konkret yo'nalishlar va methodlar identifikatsiya qilishga yordam beradi[4].

Xalqaro tajribalar shuni ko'rsatadiki, PIRLS dasturida yuqori natijalar ko'rsatgan mamlakatlar o'z ta'lim tizimlarida tizimli islohotlar o'tkazgan va o'qish savodxonligini rivojlantirishga katta e'tibor qaratgan. Masalan, Finlandiya, Singapur, Irlandiya va Polsha kabi mamlakatlar PIRLS natijalari asosida o'z ta'lim strategiyalarini qayta ko'rib chiqib, sezilarli yutuqlarga erishganlar[5]. Bu mamlakatlarning tajribasi shuni ko'rsatadiki, PIRLS dasturi nafaqat baholash vositasi, balki ta'lim tizimini takomillashtirish uchun strategik yo'l-yo'riq beruvchi instrument hisoblanadi. Shu bilan birga, PIRLS natijalari milliy o'ziga xosliklarni va madaniy kontekstni hisobga olgan holda talqin qilinishi va ta'lim siyosatida qo'llanilishi muhim ahamiyatga ega.

Metodologiya va adabiyotlar tahlili. Ushbu tadqiqot asos sifatida adabiyotlar tahlili va qiyosiy tahlil metodologiyasidan foydalanilgan. Tadqiqot doirasida PIRLS dasturiga oid xalqaro ilmiy manbalar, IEA (International Association for the Evaluation of Educational Achievement) tomonidan nashr etilgan rasmiy hisobotlar, UNESCO va OECD ta'lim bo'yicha analitik materiallar, shuningdek, milliy va xorijiy maqolalar tizimli ravishda tahlil qilingan. Tahlil jarayonida deskriptiv statistik tahlil va qiyosiy tahlil usullaridan foydalanildi, bu esa turli mamlakatlar o'rtasida o'qish savodxonligi ko'rsatkichlarini taqqoslash va umumiy tendentsiyalarni aniqlash imkonini berdi.

PIRLS dasturining nazariy asoslari o'qish savodxonligini keng qamrovli konstrukt sifatida tushunishga asoslanadi. Mullis va Martin[3] PIRLS framework doirasida o'qish savodxonligini o'quvchining yozma matnlardan ma'lumot olish, talqin qilish va ulardan foydalanish qobiliyati sifatida belgilaydilar. Bu yondashuv o'qish jarayonini nafaqat texnik ko'nikma, balki kognitiv va metakognitiv jarayonlar majmui sifatida ko'rib chiqadi. PIRLS baholash tizimi ikki asosiy o'qish maqsadini ajratadi: badiiy asarlarni o'qish tajribasi (reading for literary experience) va ma'lumot olish va foydalanish uchun o'qish (reading to acquire and use information). Bu ikki yo'nalish o'quvchilarning turli kontekstlarda o'qish ko'nikmalarini rivojlantirishning zarurligini ko'rsatadi[1].

Xalqaro adabiyotlarda PIRLS dasturining ta'lim sifatiga ta'siri keng muhokama qilinmoqda. Reinking va Bradley[6] o'z tadqiqotlarida PIRLS natijalari va milliy ta'lim siyosati o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni tahlil qilib, baholash natijalarining ta'lim islohotlariga bevosita ta'sir ko'rsatishini isbotlaganlar. Ular shuni ta'kidlaydiki, PIRLS dasturi mamlakatlar uchun nafaqat diagnostik vosita, balki strategik rejalashtirish uchun zarur empirik ma'lumotlar bazasi yaratadi. Shuningdek, PIRLS

natijalari o'qituvchilarning kasbiy rivojlanishi uchun ham muhim yo'nalishlar beradi, chunki ular konkret o'quv ko'nikmalarida bo'shliqlarni aniqlash imkonini beradi[4].

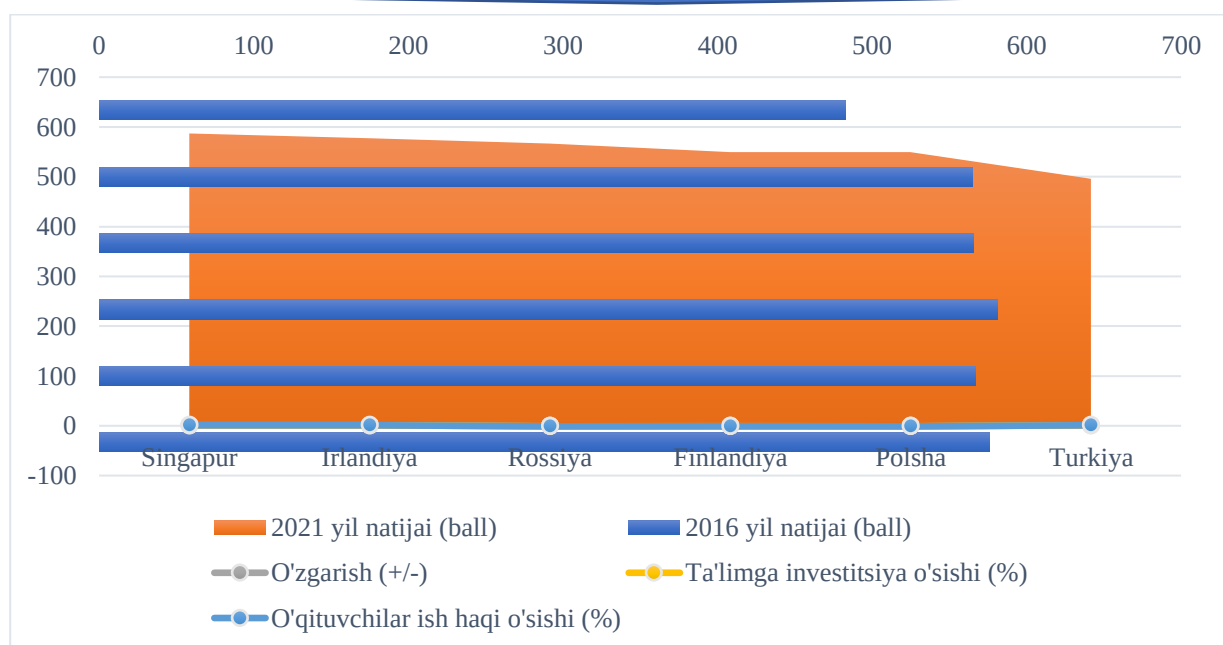
PIRLS dasturi metodologiyasining o'ziga xos xususiyatlaridan biri uning standartlashtirilgan va madaniyatlararo moslashtiriladigan xususiyatidir. Kennedy va Trong[7] PIRLS testlarini turli madaniy kontekstlarga moslashtirish jarayonini tahlil qilib, dastur ishlab chiquvchilarining til va madaniy xususiyatlarni hisobga olish bo'yicha qo'llagan metodlarini yuqori baholaydilar. Bu esa PIRLS natijalarining xalqaro taqqoslash uchun yaroqli va ishonchli bo'lishini ta'minlaydi. Shu bilan birga, tanqidiy adabiyotlarda standartlashtirilgan testlarning milliy ta'lim tizimlarining o'ziga xos xususiyatlarini to'liq aks ettira olmasligi muammosi ham ko'tariladi. Ammo PIRLS dasturi kontekst so'rovnomalari orqali ta'lim muhiti, o'qituvchi malakasi va o'quv resurslari haqida qo'shimcha ma'lumotlar to'playdi, bu esa natijalarga chuqurroq kontekstual tahlil berish imkonini yaratadi[8].

PIRLS dasturida muvaffaqiyatli bo'lgan mamlakatlarning tajribasi ta'lim transformasiyasi uchun qimmatli darslar beradi. Singapur ta'lim tizimi o'qish savodxonligini rivojlantirishda strukturlashtirilgan yondashuv va intensiv o'qituvchilar tayyorlash dasturlari orqali yuqori natijalarga erishgan. Singapur modelida o'qish savodxonligi boshlang'ich sinflardan boshlab tizimli ravishda rivojlantiriladi va barcha o'quv predmetlarida integratsiya qilinadi[9]. Finlandiya tajribasi esa o'qishga bo'lgan qiziqishni oshirish, bolalar adabiyoti va kutubxonalardan keng foydalanish, shuningdek, o'qituvchilarga yuqori avtonomiya berish prinsiplariga asoslanadi. Finlandiya ta'lim tizimida o'qituvchilar magistr darajasiga ega bo'lishi talab qilinadi va ular o'z sinflarida pedagogik qarorlar qabul qilishda keng erkinlikka ega[5].

Rossiya va MDH mamlakatlarida ham PIRLS dasturiga katta e'tibor qaratilmoqda. Rossiya Federatsiyasi PIRLS dasturida doimiy ishtirokchi bo'lib, so'nggi sikllarda yuqori natijalar ko'rsatmoqda. Rossiya tadqiqotchilari Kovaleva va Kuznetsova[10] o'z ishlarida PIRLS natijalari asosida milliy o'quv dasturlarini takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqqanlar. Ular ta'kidlashlaricha, o'qish savodxonligini rivojlantirish nafaqat ona tili darslarida, balki barcha fanlar bo'yicha amalga oshirilishi kerak. MDH mamlakatlarida ham PIRLS dasturining ahamiyati ortib bormoqda va ko'plab davlatlar ushbu baholash tizimiga qo'shilish jarayonida yoki allaqachon faol ishtirokchi hisoblanadi.

Natijalar va muhokama. PIRLS xalqaro baholash dasturi natijalari va ularning ta'lim transformasiyasiga ta'siri bo'yicha olib borilgan tahlil bir qator muhim xulosalar berdi. PIRLS 2021-yil sikllida 57 ta davlat va 8 ta mintaqa ishtirok etgan bo'lib, jami 400 000 dan ortiq to'rtinchi sinf o'quvchilari baholangan. Natijalarga ko'ra, eng yuqori o'rtacha ball to'plagan mamlakatlar orasida Singapur (587 ball), Gonkong (573 ball), Rossiya (567 ball), Irlandiya (577 ball), Finlandiya (549 ball) va Polsha (549 ball) joylashgan. Ushbu mamlakatlar umumiy xalqaro o'rtacha ko'rsatkich bo'lgan 500 balldan sezilarli darajada yuqori natijalar ko'rsatganlar. Diqqatga sazovor jihat shundaki, yuqori natijalarga erishgan mamlakatlar turli iqtisodiy rivojlanish darajasi va madaniy kontekstga ega, ammo ularni o'qish savodxonligiga tizimli yondashuv va ta'lim sifatiga strategik e'tibor birlashtiradi.

PIRLS natijalari tahlili shuni ko'rsatadiki, o'qish savodxonligi ko'rsatkichlari ta'lim tizimining bir qator omillariga bog'liq. Grafikda PIRLS 2021 natijalari bo'yicha eng yuqori ko'rsatkichlarga ega mamlakatlar va ularning asosiy ta'lim xususiyatlari taqqoslanadi.

1-rasm. PIRLS 2021-natijalari bo'yicha yetakchi mamlakatlar va ularning ta'lim tizimi xususiyatlari

Grafikdan ko'rinib turibdiki, yuqori natijalar ko'rsatgan mamlakatlar o'qituvchilarning yuqori malakasiga, maqbul o'quvchi-o'qituvchi nisbatiga va ta'limga sezilarli investitsiyalarga e'tibor qaratganlar. Ayniqsa, o'qituvchilarning magistr yoki undan yuqori darajaga ega bo'lishi barcha yetakchi mamlakatlar uchun xarakterli xususiyatdir. Finlandiya eng yuqori ta'lim investitsiyasiga ega bo'lsa-da, Singapur nisbatan past investitsiya bilan yuqori samaradorlikka erishgan, bu esa resurslardan samarali foydalanish strategiyasining muhimligini ko'rsatadi.

PIRLS dasturining ta'lim transformasiyasiga ta'siri turli yo'nalishlarda namoyon bo'ladi. Birinchidan, dastur natijalari milliy o'quv dasturlarini qayta ko'rib chiqish uchun asos yaratadi. Masalan, Polsha 2000-yilgi PISA va PIRLS natijalaridan so'ng keng qamrovli ta'lim islohotini amalga oshirdi, natijada 2016-yilga kelib PIRLS natijalarini 37 ballga oshirdi. Ikkinchidan, PIRLS natijalari o'qituvchilarni tayyorlash dasturlarini takomillashtirish uchun yo'l-yo'riq beradi. Irlandiya o'z yuqori natijalarini o'qish metodologiyasi bo'yicha o'qituvchilarning doimiy kasbiy rivojlanishi dasturlari bilan bog'laydi. Uchinchidan, PIRLS ma'lumotlari ta'lim resurslarini taqsimlashda dalilga asoslangan yondashuvni qo'llash imkonini beradi. Turli mamlakatlar PIRLS natijalari asosida zaif ko'rsatkichlarga ega maktablarga qo'shimcha resurslar ajratish va maqsadli qo'llab-quvvatlash dasturlarini joriy etishgan.

Jadvalda PIRLS dasturining turli ta'lim jarayonlariga ta'siri va bu ta'sirning potensial oqibatlari tahlil qilinadi.

1-jadval.

PIRLS dasturining ta'lim jarayonlariga ta'siri va natijalar

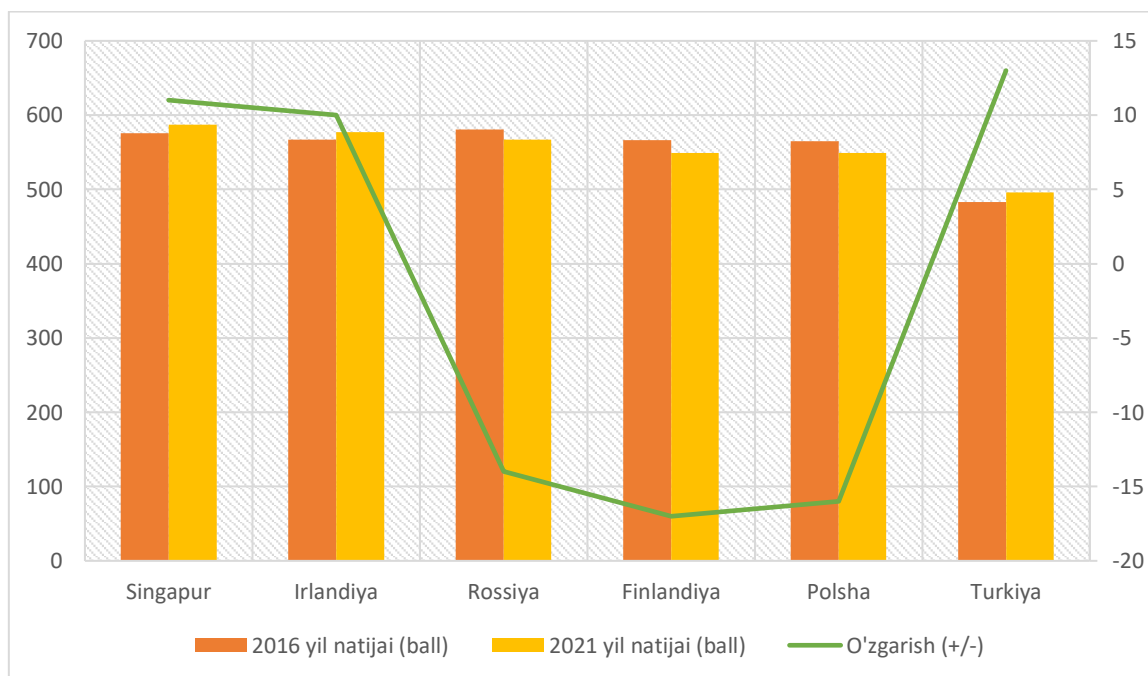
Ta'lim jarayoni komponenti	PIRLS dasturining ta'siri	Qo'llaniladigan strategiyalar	Kutilayotgan natija	Ta'sir darajasi (yuqori /o'rta /past)
O'quv dasturlari	O'qish ko'nikmalarini rivojlantirishga yo'naltirilgan	Badiiy va ma'lumot matnlari bilan ishlash ko'nikmalarini	O'qish savodxonligi ko'rsatkichlarini	Yuqori

	mazmunga e'tiborni kuchaytirish	barcha fanlarda integratsiya qilish	ng 8-12% oshishi	
O'qituvchilarni tayyorlash	O'qish savodxonligi metodologiyasiga ixtisoslashtirilgan modullar qo'shish	Kasbiy rivojlantirish dasturlari, amaliy seminarlar, pedagogik laboratoriyalar	O'qitish sifatining yaxshilanishi, innovatsion metodlardan foydalanish	Yuqori
Baholash tizimi	Formativ va summativ baholashda PIRLS prinsiplariga asoslangan vazifalardan foydalanish	Savol turlari va vazifalar formatini PIRLS standartlariga moslash	O'quvchilarning turli tipik savollarga javob berish qobiliyatining oshishi	O'rta
Ta'lim resurslari	Sifatli o'quv materiallari, elektron kutubxonalar va o'qish resurslari kutubxonasi yaratish	Badiiy adabiyot, ma'lumot manbalari va multimedia materiallar bilan ta'minlash	O'qishga motivatsiya va o'qish hajmining ortishi	O'rta
Ta'lim siyosati	Milliy ta'lim strategiyalarida o'qish savodxonligini ustuvor yo'nalish sifatida belgilash	Maxsus milliy dasturlar ishlab chiqish, moliyaviy resurslar ajratish	Tizimli yaxshilanish, xalqaro reytinglarda o'rnining ko'tarilishi	Yuqori
Ota-onalarni jalb etish	Oilaviy o'qish muhitini yaratish bo'yicha ommaviy kampaniyalar	Ota-onalar uchun qo'llanmalar, uyda o'qish dasturlari	O'quvchilarning uyda o'qish vaqti va savodxonlik darajasining oshishi	O'rta

Ushbu jadval tahlili shuni ko'rsatadiki, PIRLS dasturining eng kuchli ta'siri o'quv dasturlari, o'qituvchilarni tayyorlash va ta'lim siyosati sohasida kuzatiladi. Bu uchta komponent ta'lim transformasiyasining strategik yo'nalishlari hisoblanadi va ularning maqsadli rivojlanishi tizimli yaxshilanishga olib keladi. O'quv dasturlarida PIRLS prinsiplarini qo'llash orqali mamlakatlarda o'qish savodxonligi ko'rsatkichlari o'rtacha 8-12% oshishi mumkin, bu xalqaro tajribalar bilan tasdiqlangan. O'qituvchilarni tayyorlash sohasida PIRLS metodologiyasiga asoslangan ixtisoslashtirilgan dasturlar pedagog kadrlarning kasbiy kompetensiyalarini sezilarli oshiradi va o'qitish sifatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

PIRLS natijalarining chuqur tahlili ham muhim xulosalar beradi. Ma'lumotlarga ko'ra, badiiy matnlarni o'qish bo'yicha ko'rsatkichlar ko'pincha ma'lumot beruvchi matnlarni o'qish ko'rsatkichlaridan yuqori bo'ladi, bu esa ko'plab mamlakatlar uchun xarakterli tendentsiyadir. Ammo eng yuqori natijalarga ega mamlakatlar, xususan Singapur va Finlandiya, ikkala yo'nalishda ham yuqori va muvozanatli natijalar ko'rsatadi. Bu ularning o'quv dasturlarida turli matn turlari bilan ishlashga teng e'tibor qaratilganligini anglatadi. Shuningdek, PIRLS kontekst so'rovnomalari ma'lumotlariga ko'ra, uyda kutubxona bo'lishi, ota-onalarning ta'lim darajasi va bolaning maktabgacha ta'lim muassasalariga tashrif buyurganligi o'qish savodxonligi ko'rsatkichlari bilan kuchli korrelyatsiyaga ega.

Ta'lim transformasiyasi kontekstida PIRLS dasturidan foydalanishning bir necha muhim yo'nalishlari mavjud. Birinchidan, milliy ta'lim standartlarini ishlab chiqishda PIRLS framework asosiy yo'riqnoma bo'lishi mumkin. Bu nafaqat o'qish ko'nikmalarining aniq tavsiflangan ko'rsatkichlarini yaratish, balki bu ko'nikmalarni baholash uchun sifatli instrumentlar ishlab chiqish imkonini beradi. Ikkinchidan, PIRLS natijalari ta'lim siyosatchilari uchun prioritetlarni belgilashda empirik asos yaratadi. Mamlakatlar PIRLS ma'lumotlari asosida qaysi ta'lim jarayonlari va resurslariga ko'proq e'tibor qaratish kerakligini aniqlashlari mumkin. Uchinchidan, PIRLS dasturi o'qituvchilar va maktab rahbariyati uchun o'z amaliyotlarini takomillashtirish yo'nalishlarini ko'rsatadi.

2-rasm. PIRLS natijalarining dinamikasi va ta'lim investitsiyalari o'rtasidagi bog'liqlik (2016-2021)

Ushbu grafik tahlili shuni ko'rsatadiki, PIRLS natijalari va ta'limga investitsiyalar o'rtasida murakkab bog'liqlik mavjud. Singapur va Irlandiya o'z natijalarini oshirishga muvaffaq bo'lgan mamlakatlar sifatida nafaqat ta'limga umumiy investitsiyalarni, balki o'qituvchilar ish haqini ham sezilarli darajada oshirganlar. Singapurda o'qituvchilar ish haqi 18,5% ga oshgan bo'lsa, bu yuqori malakali kadrlarni jalb qilish va ularni ta'lim tizimida ushlab turish imkonini bergan. Diqqatga sazovor jihat shundaki, ayrim mamlakatlar, jumladan Rossiya, Finlandiya va Polsha ta'limga investitsiyalarni oshirganiga qaramay, PIRLS natijalarida pasayish kuzatilgan, bu esa moliyaviy resurslardan samarali foydalanish va strategik rejalashtirish muhimligini ko'rsatadi. Turkiyaning tajribasi esa ayniqsa qiziqarli - mamlakat 22,4% investitsiya o'sishi va 16,8% o'qituvchilar ish haqi o'sishi bilan 13 ballga yuqori natija ko'rsatgan, bu esa maqsadli investitsiyalarning samaradorligini tasdiqlaydi. Ushbu ma'lumotlar shuni anglatadiki, PIRLS natijalarini yaxshilash uchun nafaqat investitsiyalar hajmi, balki ularning to'g'ri yo'naltirilishi va ta'lim sifatini oshirishga qaratilgan kompleks islohotlar muhim ahamiyatga ega.

Xulosa. Ta'lim transformasiyasi jarayonida PIRLS xalqaro baholash dasturidan foydalanish zamonaviy ta'lim tizimlarini rivojlantirish strategiyasining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Ushbu tadqiqot natijalariga ko'ra, PIRLS dasturi nafaqat o'qish savodxonligini baholash vositasi, balki ta'lim siyosatini shakllantirish, o'quv dasturlarini takomillashtirish va o'qituvchilarni kasbiy rivojlantirish uchun qimmatli yo'l-yo'riq beruvchi instrument ekan. Adabiyotlar tahlili va turli

mamlakatlar tajribasini qiyoslash natijasida aniqlandiki, PIRLS dasturida muvaffaqiyatli bo'lgan mamlakatlar o'qituvchilarning yuqori malakasiga, ta'limga strategik investitsiyalarga va o'qish savodxonligini barcha fanlar bo'yicha integratsiya qilish printsipiga amal qilganlar.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, PIRLS dasturining samarali qo'llanilishi ta'lim tizimining bir qator komponentlarini bir vaqtning o'zida takomillashtirishni talab etadi. O'quv dasturlarida badiiy va ma'lumot beruvchi matnlar bilan ishlash ko'nikmalarini muvozanatli rivojlantirish, o'qituvchilarni tayyorlash dasturlarida o'qish savodxonligi metodologiyasiga ixtisoslashtirilgan modullarni joriy etish, shuningdek, milliy ta'lim siyosatida o'qish savodxonligini ustuvor yo'nalish sifatida belgilash muhim ahamiyatga ega. Tadqiqot natijalari asosida ishlab chiqilgan grafik va jadval PIRLS dasturining turli mamlakatlar tajribasida qanday qo'llanilishi va ta'lim jarayonlariga qanday ta'sir ko'rsatishi mumkinligini aniq ko'rsatadi.

PIRLS dasturidan foydalanishda bir necha strategik tavsiyalar amaliy ahamiyatga ega. Birinchidan, milliy ta'lim tizimlariga PIRLS dasturini joriy etish bosqichma-bosqichli va tizimli yondashuv asosida amalga oshirilishi lozim. Dastlab, PIRLS framework va metodologiyasi bilan chuqur tanishish, keyin esa milliy ta'lim standartlari va o'quv dasturlarini PIRLS prinsiplari bilan uyg'unlashtirish zarur. Ikkinchidan, o'qituvchilar va ta'lim muassasalari rahbarlari uchun PIRLS baholash tizimi, uning maqsadlari va metodlari bo'yicha keng qamrovli trening dasturlari tashkil etilishi maqsadga muvofiq. Bu pedagoglar tomonidan PIRLS yondashuvlarini o'quv jarayoniga to'g'ri integratsiya qilish imkonini beradi. Uchinchidan, PIRLS natijalarini tahlil qilish va ulardan foydalanish uchun milliy darajada maxsus monitoring va tahlil tizimini yaratish muhim, bu esa ma'lumotlarga asoslangan ta'lim siyosati ishlab chiqish uchun zarur instituttsional asosni ta'minlaydi.

Xulosa qilib aytganda, PIRLS xalqaro baholash dasturi zamonaviy ta'lim transformasiyasi kontekstida o'qish savodxonligini rivojlantirish, ta'lim sifatini oshirish va xalqaro ta'lim makonida raqobatbardoshlikni ta'minlash uchun samarali instrumentdir. Dasturning kompleks va ko'p qirrali metodologiyasi, ishonchli o'lchov vositalari va keng qamrovli kontekstual ma'lumotlar to'plash tizimi uni boshqa xalqaro baholash dasturlaridan ajratib turadi. Milliy ta'lim tizimlari uchun PIRLS dasturidan maqsadli va strategik foydalanish, uning natijalarini mahalliy kontekstga moslashtirish va ta'lim siyosatida dalilga asoslangan yondashuvni joriy etish orqali sezilarli yutuqlarga erishish mumkin. Kelajakda PIRLS dasturining davomli rivojlanishi va yangi ta'lim texnologiyalari bilan integratsiyasi ta'lim transformasiyasi jarayonida uning rolini yanada kuchaytirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Mullis, I. V. S., & Martin, M. O. (2015). PIRLS 2016 Assessment Framework (2nd ed.). Retrieved from Boston College, TIMSS & PIRLS International Study Center.
2. UNESCO. (2017). Reading the past, writing the future: Fifty years of promoting literacy. Paris: UNESCO Publishing.
3. Mullis, I. V. S., Martin, M. O., Foy, P., & Hooper, M. (2017). PIRLS 2016 International Results in Reading. Retrieved from Boston College, TIMSS & PIRLS International Study Center.
4. Hiebert, E. H., & Reutzel, D. R. (2018). Revisiting Silent Reading: New Directions for Teachers and Researchers. International Reading Association.
5. Sahlberg, P. (2015). Finnish Lessons 2.0: What Can the World Learn from Educational Change in Finland? New York: Teachers College Press.
6. Reinking, D., & Bradley, B. A. (2008). Formative and Design Experiments: Approaches to Language and Literacy Research. New York: Teachers College Press.
7. Kennedy, A. M., & Trong, K. L. (2006). A Review of PIRLS Test Translation and Cultural Adaptation Procedures. In Progress in Reading Literacy: The Impact of PIRLS 2001 in 13 Countries (pp. 31-48). Waxmann Verlag.

Fozilova Zarnigor Jamshidovna,
Buxoro viloyati Gimnastika sport turlariga ixtisoslashtirilgan
sport maktabi treneri

BADIIY GIMNASTIKA - INSON JISMONIY VA ESTETIK KAMOLOTI VOSITASI SIFATIDA

Annotatsiya. Maqola badiiy gimnastikaning inson jismoniy va estetik rivojlanishiga ta'sirini o'rganishga bag'ishlangan. Maqolada egiluvchanlik, kuch va muvozanatni rivojlantirish, badiiy gimnastikaning insonning o'zini his qilishi va o'zini namoyon etishiga ta'siri, shu jumladan o'ziga ishonchni rivojlantirish, o'z-o'zini tarbiyalash va o'z shaxsiyatini ifoda etish imkoniyati kabi pedagogik-psixologik jihatlar yoritilgan. Badiiy gimnastika bilan bog'liq jamoaviy hamkorlik, hissiy intellekt va jamoada ishlash qobiliyatini rivojlantirish kabi ijtimoiy jihatlar mazmuni ham bayon etilgan.

Kalit so'zlar: sport, badiiy gimnastika, rivojlanish, tarbiya, nafasot, hissiyot, qobiliyat.

Аннотация. Статья посвящена изучению влияния художественной гимнастики на физическое и эстетическое развитие человека. Статья описывает такие аспекты, как развитие гибкости, силы и координации, влияние художественной гимнастики на самооценку и самовыражение человека, включая развитие самоуверенности, самодисциплины и возможность выражать свою индивидуальность. Будут рассмотрены социальные аспекты, связанные с художественной гимнастикой, такие как развитие командного сотрудничества, эмоционального интеллекта и умения работать в коллективе.

Ключевые слова: спорт, художественная гимнастика, развитие, воспитание, эстетика, эмоции, способности.

Annotation. The article is devoted to the study of the influence of rhythmic gymnastics on the physical and aesthetic development of a person. The article describes such aspects as the development of flexibility, strength and coordination, the impact of rhythmic gymnastics on a person's self-perception and self-expression, including the development of self-confidence, self-discipline and the ability to express their individuality. The social aspects related to rhythmic gymnastics will be considered, such as the development of team cooperation, emotional intelligence and the ability to work in a team.

Key words: sport, artistic gymnastics, development, upbringing, aesthetics, emotions, abilities.

Kirish. Gimnastika sport turlarini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 23.12.2022 yildagi PQ-449-sonli qarorida: aholi o'rtasida gimnastika sport turlari (sport gimnastikasi, badiiy gimnastika, trampolin, akrobatika) ommaviyligini oshirish, yoshlar orasidan iqtidorli sportchilarni saralab olish tizimini takomillashtirish, xalqaro talab va standartlar asosida professional sportchilarni tayyorlash orqali milliy terma jamoalarimizning nufuzli musobaqalarda yuqori natijalarga erishishini ta'minlash asosiy maqsad sifatida belgilangan.

Ushbu maqsadni amalga oshirish jarayonida: aholi o'rtasida gimnastika sport turlarining ommaviyligini oshirish, iqtidorli sportchilarni aniqlash, tanlash va saralash (seleksiya) hamda ularni professional sportchilar sifatida tayyorlashning yangi tizimini yo'lga qo'yish; maktabgacha yoshdagi bolalarning gimnastika sport turlari bilan shug'ullanishi uchun keng imkoniyatlarni yaratish va ularda ushbu sport turlari bo'yicha boshlang'ich ko'nikmalarni shakllantirish; umumiy o'rta ta'lim maktablarining jismoniy tarbiya darslarida gimnastika sport turlari bo'yicha mashg'ulotlarni bosqichma-bosqich ko'paytirish hamda mashg'ulot va to'garaklar faoliyatini tizimli yo'lga qo'yish; gimnastika sport turlari bo'yicha professional trenerlar, malakali hakamlar va mutaxassislarni tayyorlash, o'quv-uslubiy qo'llanmalar hamda videomateriallar ishlab chiqish; sport-ta'lim muassasalarining moddiy-texnika bazasini mustahkamlash, respublikada gimnastika sport turlari uchun zarur bo'lgan sport jihozlari va inventarlarini ishlab chiqarishni yo'lga qo'yish; qizlar o'rtasida

erta yoshdan gimnastika sport turlarini ommalashtirish, bu borada uzoq yillarga mo'ljallangan istiqbolli rejalarni ishlab chiqish va amalga oshirish; Olimpiya va Osiyo o'yinlari, jahon va Osiyo chempionatlariga gimnastika sport turlari bo'yicha milliy terma jamoa sportchilarini tayyorlash dasturlarini yanada takomillashtirish; ommaviy axborot vositalarida sog'lom turmush tarzining muhim tarkibiy qismi sifatida gimnastika sport turlarini targ'ib qilish hamda bu jarayonda yuqori darajali axborotlashtirishni va multimedia mahsulotlaridan foydalanishni ta'minlash vazifalari belgilangan.

Badiiy gimnastika o'ziga xos sport turi bo'lib, insoning harakat faolligi, yuqori jismoniy tayyorgarlik va badiiy nafasatini o'zida mujassamlashtiradi. O'z navbatida sportchilarga o'zlarining jismoniy qobiliyatlarini namoyon qilish imkoniyatini beribgina qolmay, balki ularning jismoniy va estetik rivojlanishiga, o'zini his qilishiga, o'zini namoyon qilishiga va ijtimoiy ko'nikmalariga chuqur ta'sir ko'rsatadi.

Ushbu maqolada biz badiiy gimnastikaning insonning jismoniy va estetik rivojlanishiga ta'sirini ko'rib chiqamiz. Biz moslashuvchanlik, kuch va muvofiqlashtirishni rivojlantirish, shuningdek, qadri tik tutish va muvozanatni rivojlantirish kabi jihatlarni, badiiy gimnastikaning estetik rivojlanishiga ta'siri, jumladan, harakatning nafisligi, elegantlik va o'ziga xos uslublari mazmunini yoritishga harakat qilamiz.

Adabiyotlar tahlil va metodologiya Badiiy gimnastika - bu san'at va sportni birlashtiruvchi juda nozik va estetik yo'nalish hisoblanib, uning nazariy va amaliy asoslarini ilmiy tahlil etish borasida qator tadqiqotlar amalga oshirilgan. Jumladan MDH olimlari va mutaxassislarining bu boradagi izlanishlari muham ahamiyatga ega. I.Viner-Usmanova - nafaqat murabbiy, balki badiiy gimnastika metodologiyasi bo'yicha ko'plab ilmiy ishlar muallifi. U mashg'ulot jarayonida estetika, texnika va psixologiyani birlashtirish masalalarini o'rgangan[3]. N.Kuznesova-badiiy gimnastikada harakatlar biomexanikasi va jismoniy tayyorgarlik tuzilishi bo'yicha tadqiqotlar qilgan. M.Lisiskaya - badiiy gimnastikada musiqa va harakat uyg'unligini ilmiy jihatdan tahlil qilgan bo'lsa[5], L.N.Ryabova-gimnastikada psixofiziologik holat va emotsional barqarorlikni tadqiq qilgan[6]. Shuningdek, L.A.Karpenko - badiiy gimnastikada sport texnikasini optimallashtirish bo'yicha ilmiy ishlar muallifi hisoblanadi[4].

O'zbekistonda ham bu sohada bir qator olim va mutaxassislar faoliyat yuritmoqda. Z.Sharipova badiiy gimnastikada jismoniy va estetik tayyorgarlik usullarini, G.Sattarova gimnastikachi qizlarda harakat koordinatsiyasi va musiqa ritmining ta'siri, N.Ahmedova yosh gimnastikalarning jismoniy rivojlanishi va psixologiyasi sohasida ilmiy izlanishlar va tadqiqotlarni amalga oshirishgan. Shuningdek O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti olimlari tomonidan badiiy gimnastika metodikasi, trening tizimi va musobaqa tahlili bo'yicha ilmiy ishlar nashr etmoqda.

Muhokama. Badiiy gimnastika insonning jismoniy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, kuch, egiluvchanlik, koordinatsiya va chidamlilikni rivojlantirishga yordam beradi.

Kuchni rivojlantirish: badiiy gimnastika mashqlari barcha mushak guruhlarining kuch bilan zo'riqishini talab qiladi, bu ularning mustahkamlanishi va rivojlanishiga olib keladi.

Egiluvchanlikni rivojlantirish: badiiy gimnastika tana egiluvchanligini yaxshilash va jarohatlarning oldini olishga yordam beradigan cho'zilish mashqlarini o'z ichiga oladi

Koordinatsiya va muvozanatni rivojlantirish: aniq harakatlar va muvozanatni boshqarish badiiy gimnastikaning ajralmas qismi bo'lib, koordinatsiya va irodani rivojlantirishni talab qiladi.

Chidamlilikni rivojlantirish: badiiy gimnastikada muntazam mashg'ulotlar chidamlilik darajasini oshirishga yordam beradi, bu esa sportchiga murakkab harakatlarni oson va aniq bajarish imkonini beradi.

Shunday qilib, badiiy gimnastika insonning jismoniy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatib, mushaklarni mustahkamlash, egiluvchanlikni yaxshilash, koordinatsiyani rivojlantirish va chidamlilikni oshirishga yordam beradi. Ushbu jismoniy jihatlar badiiy gimnastikada muvaffaqiyatga erishishda muhim rol o'ynaydi.

Badiiy gimnastika insonning estetik rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatib, harakatlarda nafislik, ifodalilik, shuningdek, badiiy did va o'zini namoyon etishni rivojlantirishga yordam beradi.

Harakatlarning nafisligi: badiiy gimnastika sportchidan dasturga nafislik va go'zallik baxsh etadigan ravon va nafis harakatlarni bajarishni talab qiladi. Doimiy mashg'ulotlar nafislikni rivojlantirishga va tananing tabiiy nafisligini ta'kidlashga imkon beradi.

Harakatlar orqali ifodalilik: badiiy gimnastika san'atning bir turi bo'lib, unda sportchi o'z fikrlari, his-tuyg'ulari va g'oyalarini harakatlar orqali ifodalashi mumkin. Bu unga jismoniy harakatlar yordamida o'zini ifoda etish va muloqot qilish qobiliyatini rivojlantirish imkonini beradi.

Elegantlik va o'ziga xos uslub: badiiy gimnastika sportchi qizlarning harakatlarida elegantlik va o'ziga xos uslubni rivojlantirishga yordam beradi. U o'z harakatlariga o'ziga xoslik, individuallik va xarakter berishni o'rgatadi, bu esa chiqishni yanada jozibali va esda qolarli qiladi.

Badiiy didni rivojlantirish: badiiy gimnastika sportchi qizlarni musiqa, ritm, kompozitsiya va xoreografiya kabi estetik jihatlarni his qilish va tushunishga o'rgatadi. Bu esa uning badiiy didini, ijodiy tahlil va talqin qilish qobiliyatini o'stirishga xizmat qiladi.

Badiiy gimnastikaning o'z-o'zini his qilish va o'z-o'zini ifodalashga ta'siri: badiiy gimnastika insonning o'z-o'zini his qilishi va o'z-o'zini namoyon qilishiga katta ta'sir ko'rsatadi, o'z-o'ziga ishonch, o'z-o'zini tarbiyalash va jismoniy faollik orqali o'z-o'zini namoyon qilish qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi.

O'ziga ishonch. Badiiy gimnastikada qatnashish sportchidan o'ziga va o'z qobiliyatiga ishonchni namoyon qilishni talab etadi. Muntazam mashg'ulotlar va qiyinchiliklarni yengish o'z harakatlari va chiqishlariga bo'lgan ishonchni rivojlantirishga yordam beradi.

O'z-o'zini tarbiyalash. Badiiy gimnastika o'z-o'zini tarbiyalash va o'z-o'zini nazorat qilishning yuqori darajasini talab qiladi. Sportchi mashg'ulotlarning qat'iy jadvaliga rioya qilishi, o'zining jismoniy va ruhiy holatini kuzatib borishi, shuningdek, o'z harakatlari va chiqishlarini nazorat qilishi kerak.

O'z-o'zini namoyon qilish. Badiiy gimnastika sportchiga jismoniy harakat orqali o'zining individualligi va o'ziga xosligini namoyon qilish imkoniyatini beradi. U o'z fikrlari, his-tuyg'ulari va g'oyalarini tomoshabinlarga yetkazish uchun musiqa, xoreografiya va harakatlardan foydalanishi mumkin.

O'z-o'zini anglashni rivojlantirish: Badiiy gimnastika sportchiga o'z tanasi, harakatlari va imkoniyatlarini anglashni rivojlantirishga yordam beradi. U o'z tanasini tinglashni, uning ehtiyojlarini anglashni, jismoniy va hissiy holat o'rtasidagi uyg'unlikka erishishga intilishni o'rgatadi.

Shunday qilib, badiiy gimnastika insonning o'z-o'zini his qilishi va o'z-o'zini namoyon qilishida muhim rol o'ynaydi. U o'z-o'ziga ishonch, o'z-o'zini tarbiyalash, o'zini namoyon qilish va o'z-o'zini anglashni rivojlantirishga yordam beradi. Bu jihatlarda sportchiga o'z imkoniyatlarini ochish, o'zligini namoyon etish, o'zida uyg'unlikka erishish imkonini beradi.

Badiiy gimnastikaning ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishga ta'siri:

Badiiy gimnastika insonning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishga katta ta'sir ko'rsatadi, jamoaviy hamkorlikni, hissiy intellektni va jamoada ishlash qobiliyatini shakllantirishga yordam beradi.

Jamoaviy hamkorlik: Badiiy gimnastika, ayniqsa jamoaviy chiqishlarda, sportchilar o'rtasidagi hamkorlik va harakatlarni muvofiqlashtirishni talab qiladi. Jamoada ishlash muloqot ko'nikmalarini, boshqalarni tinglash va hurmat qilish qobiliyatini rivojlantirishga, shuningdek, sheriklaringizni qabul qilish va qo'llab-quvvatlashni o'rganishga yordam beradi.

Hissiy intellekt: Badiiy gimnastika sportchi qizdarga hissiy intellektni, ya'ni o'zining va boshqalarning his-tuyg'ularini aniqlash, tushunish va samarali boshqarish qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi. Mashg'ulotlar va chiqishlar davomida sportchi qizlar o'z his-

tuyg'ularini nazorat qilishni, o'zgarishlarga moslashishni va atrofdagi odamlar bilan hissiy darajada muloqot qilishni o'rganadi.

Jamoda ishlash: Badiiy gimnastika jamoaviy mashg'ulotlar va chiqishlarni o'z ichiga oladi, bunda sportchi qizlarga guruhda birgalikda ishlashni o'rganishi kerak. Bu ularga bag'rikenglik ko'nikmalarini, murosaga kelish va jamoda umumiy maqsadlarga erishish qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi.

Yetakchilik ko'nikmalari: Badiiy gimnastika sportchiga yetakchilik ko'nikmalari va o'ziga bo'lgan ishonchni rivojlantirishga yordam berishi tabiiy. Mashg'ulotlar va musobaqalar jarayonida sportchi yetakchiga aylanishi, sheriklarini qo'llab-quvvatlashi va yo'naltirishi, shuningdek, butun jamoa manfaati uchun qaror qabul qilishi va harakat qilish ko'nikmalarini hosil qiladi.

Shunday qilib, badiiy gimnastika insonning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. U jamoaviy hamkorlikni shakllantirishga, hissiy intellektni rivojlantirishga, jamoda ishlash qobiliyatiga va yetakchilik ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Ushbu jihatlar sportchiga samarali jamoaviy o'yinchi bo'lish, his-tuyg'ularni boshqarishni o'rganish va turli ijtimoiy vaziyatlarda boshqa insonlar bilan muvaffaqiyatli muloqot qilish imkonini beradi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, badiiy gimnastika nafaqat sport, balki insonning rivojlanishi va o'zini o'zi anglash vositasi hamdir. U kuchli va sog'lom tana, estetik did, o'ziga ishonch, o'z-o'zini tarbiyalash va ijtimoiy ko'nikmalarni shakllantirishga yordam beradi. Ushbu fazilatlar badiiy gimnastikani to'laqonli shaxsni shakllantirish va hayotning turli sohalarida muvaffaqiyatga erishishning muhim vositalaridan biriga aylantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. “Гимнастика спорт турларини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг 23.12.2022 йилдаги ПҚ-449-сон қарори. <https://lex.uz/docs/6325917?ONDATE=24.12.2024%2000>
2. Ачилов А.М.. Бадий гимнастика/ Т.: Фафур Фулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2010. - 232 б.
3. Винер-Усманова И.А., Крючек Е.С., Медведева Е.Н., Терехина Р.Н. Теория и методика художественной гимнастики. Артистичность и пути её формирования. – М.: Спорт, 2015. – 120 с.
4. Карпенко Л.А. Методика оценки и развития физических способностей у занимающихся художественной гимнастикой: Учебное пособие / Л.А. Карпенко, И.А. Винер, В.А. Савицкий / ВФХГСПб ГУФК им. П.Ф. Лесгафта. – М., 2007. – 76с.
5. Лисицкая Т. С. Художественная гимнастика [Текст]: учебник / Т. С. Лисицкая. М.: Физкультура и спорт, 1982.420 с
6. Рябова Л.Н. Художественная гимнастика в системе физического воспитания студентов профессионально-педагогического вуза: учебное пособие / Л. Н. Рябова. Екатеринбург: Изд-во Рос. гос. проф.-пед. ун-та, 2011.105 с
7. Художественная гимнастика / учеб. пособ. для ИФК; под ред. Т.С. Лисицкой. М.: ФиС, с. 28. Чернов К.Л.
8. Eshtayev A., Karabayeva D., Xasanova N. Badiiy gimnastikada buyumsiz bajariladigan mashqlarni o'rgatish uslubi. “Fan va texnologiya” – 2013.
9. Smirnova, A. I. Means of special endurance improvement of Female students engaged in rhythmic gymnastics / A. I. Smirnova, E. A. Yankina // Modern University Sport Science: XVI Annual International Conference for Students and Young Researchers, Москва, 17–19 мая 2022 года. P.333-336

Azizjonova Asilabonu,
Termiz iqtisodiyot va servis universiteti o'qituvchisi

**BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA TANQIDIY TAFAKKUR
KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH METODLARI (3–4 SINIF O'QISH
SAVODXONLIGI MISOLIDA)**

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida tanqidiy tafakkur ko'nikmalarini shakllantirishning pedagogik va metodik asoslari yoritilgan. Tanqidiy fikrlash o'quvchilarning mustaqil fikr bildirish, tahlil qilish, dalillarga asoslanish va muammolarga o'z nuqtai nazaridan yondashish qobiliyatini rivojlantiradi. Maqolada 3–4-sinf o'quvchilari uchun o'qish savodxonligi darslarida tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan interfaol metodlar - “Aqliy hujum”, “Tushunchalar tahlili”, “Insert”, “Venn diagrammasi”, “Klaster” kabi texnologiyalarning samaradorligi tahlil qilingan. Shuningdek, tanqidiy tafakkurni o'stirishda o'qituvchining yo'naltiruvchi roli, savol berish madaniyati va o'quvchilarning refleksiv fikrlashini qo'llab-quvvatlash masalalariga alohida e'tibor qaratilgan. Tadqiqot natijalari o'qish darslarida tanqidiy fikrlashni shakllantirish o'quvchilarning mantiqiy tafakkuri, mustaqilligi va ijodkorligini oshirishi bilan izohlanadi.

Kalit so'zlar: tanqidiy tafakkur, o'qish savodxonligi, interfaol metodlar, mustaqil fikr, refleksiya, tahliliy yondashuv, tafakkur jarayoni, 3–4-sinf.

Аннотация: В статье рассматриваются педагогические и методические основы формирования критического мышления у учащихся начальных классов. Критическое мышление способствует развитию способности учащихся анализировать, высказывать собственное мнение, аргументировать позицию и искать нестандартные решения. На примере уроков чтения и грамотности 3–4 классов анализируется эффективность таких интерактивных методов, как «Мозговой штурм», «Анализ понятий», «Insert», «Диаграмма Венна», «Кластер». Особое внимание уделяется роли учителя как наставника, культуре постановки вопросов и формированию рефлексивного мышления у детей. Результаты исследования показывают, что развитие критического мышления способствует повышению логического и творческого потенциала учащихся, а также их самостоятельности.

Ключевые слова: критическое мышление, грамотность чтения, интерактивные методы, самостоятельность, рефлексия, аналитический подход, 3–4 класс.

Abstract. This article explores the pedagogical and methodological foundations for developing critical thinking skills among primary school students. Critical thinking enables learners to analyze, evaluate information, express independent opinions, and approach problems from multiple perspectives. The paper examines the effectiveness of interactive methods such as “Brainstorming,” “Concept Analysis,” “Insert,” “Venn Diagram,” and “Cluster” in enhancing critical thinking during reading literacy lessons in grades 3–4. Special attention is given to the teacher's guiding role, the culture of questioning, and supporting students' reflective thinking. The study concludes that the integration of critical thinking activities in reading classes fosters students' analytical reasoning, creativity, and intellectual independence.

Key words: critical thinking, reading literacy, interactive methods, independent thinking, reflection, analytical approach, thinking process, grades 3–4.

Kirish. Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya jarayonlari ta'lim tizimidan mutlaqo yangi yondashuvlarni talab etmoqda. XXI asr kompetensiyalari ichida tanqidiy tafakkur (critical thinking) eng muhim aqliy ko'nikmalardan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Chunki tanqidiy fikrlash insonni har qanday ma'lumotni tahlil qilish, solishtirish, asosli xulosa chiqarish va muammolarga o'z qarashidan kelib chiqib yondashish imkoniyatini beradi. Shu boisdan ham zamonaviy boshlang'ich

ta'lim tizimida o'quvchilarda tanqidiy fikrlashni shakllantirish masalasi dolzarb pedagogik muammolardan biri hisoblanadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun ta'lim jarayoni shaxsiy fikrlash asoslarini shakllantirish davri sanaladi. Bu bosqichda bola atrofdagi voqelikni anglaydi, sabab-oqibat munosabatlarini tushunishni boshlaydi, o'z fikrini ifodalashga harakat qiladi. Shu jarayonda o'qituvchining asosiy vazifasi - o'quvchida mustaqil fikr bildirish, shubha qilish, tahlil qilish va dalillarga asoslangan qaror chiqarish qobiliyatini uyg'otishdir. Tanqidiy tafakkur aynan shu jarayonlarda shakllanadi va bola tafakkurining faolligini ta'minlaydi.

So'nggi yillarda O'zbekiston ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar, xususan, "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun, "Maktabgacha va umumiy o'rta ta'limni rivojlantirish" konsepsiyasi hamda Prezident qarorlarida o'quvchilarda mustaqil, tanqidiy va ijodiy fikrlashni rivojlantirish masalalari ustuvor yo'nalish sifatida belgilangan. Bu hujjatlar asosida o'qish savodxonligi darslari nafaqat matnni tushunish, balki o'qilgan ma'lumotni tahlil qilish, savollar qo'yish, dalillarni baholash, muallif pozitsiyasini aniqlash kabi ko'nikmalarni rivojlantirish vositasiga aylantirilmoqda.

3-4-sinf o'quvchilari bilan ishlashda tanqidiy tafakkur metodlarini qo'llash ayniqsa samaralidir, chunki bu yoshda bola bilish faoliyatining faol bosqichiga kiradi, fikrlash mustaqilligi va mantiqiy tahlilga moyillik kuchayadi. O'qish savodxonligi darslarida "Aqliy hujum", "Insert", "Venn diagrammasi", "Tushunchalar tahlili", "Klaster" kabi interfaol metodlardan foydalanish o'quvchilarda mustaqil qarashni shakllantiradi, o'qilgan matnga nisbatan shaxsiy fikr bildirishi va muhokama yuritish ko'nikmasini rivojlantiradi.

Tanqidiy fikrlashning shakllanishi o'quvchi shaxsida ijobiy psixologik o'zgarishlarni ham yuzaga keltiradi: u o'z fikrini bildirishdan cho'chimaydi, turli qarashlarga bag'rikeng bo'ladi, mantiqiy isbot va dalillarga tayangan holda bahs yurita oladi. Shu bois o'qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki o'quvchini fikrlash jarayoniga yo'naltiruvchi, tahlilga rag'batlantiruvchi shaxs bo'lishi lozim.

Mazkur maqolada 3-4-sinf o'quvchilari misolida o'qish savodxonligi darslarida tanqidiy tafakkur ko'nikmalarini shakllantirishning metodik imkoniyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, u o'quvchilarda o'qish jarayonida faqat axborotni yod olish emas, balki uni tushunish, tahlil qilish, baholash va ijodiy qayta ishlash jarayonlarini rivojlantirishga qaratilgan yondashuvlarni asoslaydi.

Shunday qilib, tanqidiy tafakkur boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning aqliy, kommunikativ va ijtimoiy kompetensiyalarini shakllantirishning asosiy omillaridan biri sifatida e'tirof etiladi. Bu esa, o'z navbatida, ta'lim jarayonini shaxsga yo'naltirilgan, innovatsion va faol o'rganishga asoslangan tizimga aylantiradi.

Adabiyotlar tahlili. Tanqidiy tafakkur tushunchasi ilmiy adabiyotlarda turli nuqtai nazardan talqin etiladi. Jahon ta'lim tizimida bu atama 20-asrning ikkinchi yarmidan boshlab faol tadqiq etila boshlandi. Amerikalik pedagog va faylasuf J. Dewey (1910) tanqidiy fikrlashni "inson tafakkurining faol shakli, muammoni hal etishda ongli va asosli yondashuv" sifatida izohlagan. Uning fikricha, tanqidiy tafakkur shaxsning fikrlash jarayonida shubha qilish, tahlil etish va dalillarga tayanish qobiliyatini rivojlantiradi. R. Ennis (1985) esa tanqidiy fikrlashni "ma'lumotni tahlil qilish va asosli qaror qabul qilishga qaratilgan mantiqiy faoliyat" deb ta'riflaydi.

Keyingi tadqiqotlarda (B. Bloom, P. Paul, L. Elder, D. Halpern) tanqidiy tafakkur ta'lim jarayonida o'quvchilarning bilish kompetensiyalarini shakllantiruvchi asosiy omil sifatida qaraladi. Masalan, B. Bloomning taksonomiyasi asosida tanqidiy fikrlash bilim olishning yuqori darajasini - tahlil qilish, baholash va ijodiy fikr yuritish bosqichlarini o'z ichiga oladi. D. Halpern (2014) esa tanqidiy fikrlashni "o'quvchining ma'lumotni baholash, dalillarni solishtirish va to'g'ri xulosa chiqarish malakasi" sifatida ko'rsatgan.

So'nggi yillarda UNESCO va OECD (PISA dasturi) doirasida olib borilayotgan tadqiqotlarda ham o'qish savodxonligi tanqidiy tafakkur bilan bevosita bog'liq jarayon sifatida talqin etilmoqda.

O'qish savodxonligi - bu nafaqat matnni o'qish, balki o'qilgan ma'lumotni tushunish, tahlil qilish, dalillarni ajratish va muallif pozitsiyasini aniqlash qobiliyatidir. Bu ko'nikmalar esa tanqidiy tafakkurning tarkibiy qismlarini tashkil etadi.

O'zbek tilshunosligi va pedagogikasida ham tanqidiy tafakkur masalalari bo'yicha bir qator ilmiy izlanishlar amalga oshirilgan. Jumladan, A. G'ulomova, S. Sodiqova, M. Qosimova, N. Tursunova, X. Alimov kabi tadqiqotchilar o'quvchilarda mustaqil fikrlashni rivojlantirish, interfaol metodlar orqali o'quv jarayonida tanqidiy yondashuvni shakllantirishning nazariy asoslarini ishlab chiqqanlar. Ularning tadqiqotlarida tanqidiy tafakkur o'qitishning shaxsga yo'naltirilgan, muammoli, hamkorlikka asoslangan usullar orqali rivojlantirilishi lozimligi ta'kidlanadi.

Xususan, A. G'ulomova o'qish darslarida matn ustida ishlashda "savol-javob", "munozara" va "tahliliy suhbat" metodlarining tanqidiy fikrlashni shakllantirishdagi o'rni haqida so'z yuritgan. S. Sodiqova o'z ishida o'qituvchi savol berish madaniyatining o'quvchida tahliliy fikrni uyg'otishdagi ahamiyatini tahlil qilgan. N. Tursunova esa boshlang'ich ta'limda interfaol o'qitish vositalari orqali o'quvchilarda ijodiy va tanqidiy tafakkurni rivojlantirish metodikasini asoslab bergan.

Tahlillardan ma'lum bo'ladiki, tanqidiy tafakkur o'z mohiyatiga ko'ra, mustaqil fikrlash, shubha qilish, dalillash va mantiqiy xulosa chiqarish jarayonlarini qamrab oladi. Bunda o'qish savodxonligi darslari o'quvchilarning fikr yuritish, savol berish, tahlil qilish, baholash va xulosa chiqarish faoliyatini yo'lga qo'yish uchun keng imkoniyat yaratadi.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, 3–4-sinf o'quvchilari bilan ishlashda tanqidiy tafakkur metodlarini qo'llash o'quvchilarning tafakkur faoliyatini faollashtiradi, mantiqiy tahlil qilishni o'rgatadi hamda o'qish savodxonligi orqali ularning nutq madaniyatini, ijodkorligini va fikr mustaqilligini oshiradi. Shu jihatdan, ushbu tadqiqot tanqidiy tafakkur metodlarini boshlang'ich ta'limning o'qish darslari bilan integratsiyalashgan holda o'rganish zaruratidan kelib chiqadi.

Tahlil va natijalar. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tanqidiy tafakkur ko'nikmalarini shakllantirish jarayoni ularning tafakkur faoliyatini faollashtirish, tahliliy fikrlash va o'z nuqtai nazarini asosli tarzda ifoda etish imkoniyatlarini kengaytirishga qaratilgan bo'lishi zarur. Tadqiqot davomida 3–4-sinf o'quvchilarining o'qish darslari jarayonida tanqidiy fikrlash metodlarini qo'llash samaradorligi kuzatildi.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, an'anaviy o'qish darslarida o'quvchi asosan matnni yodda saqlash va qayta hikoya qilishga yo'naltiriladi, bu esa ularning mustaqil fikrlash salohiyatini to'liq ochib bera olmaydi. Tanqidiy tafakkur metodlari esa o'quvchilarni faol fikrlash, savol berish, muammoni aniqlash va yechim topishga jalb etadi.

Tajriba davomida quyidagi metodlardan samarali foydalanildi:

"Fikrlar piramidasi" metodi – o'quvchilar matnni o'qib, asosiy g'oyani aniqladilar, so'ngra uni tahlil qilib, o'z fikrlarini mantiqiy ketma-ketlikda ifoda etdilar. Bu metod bolalarda asosiy va ikkinchi darajali fikrlarni ajratish malakasini shakllantirdi.

"Insert" (belgilash) metodi – o'quvchilar o'qish jarayonida matnga belgilar qo'yib bordilar: bilganlari ("++"), yangi ma'lumotlar ("–"), qarama-qarshi fikrlar ("±") kabi belgilar orqali o'z tafakkurlarini faol boshqardilar. Natijada o'quvchilar o'qilgan ma'lumotni tahlil qilish, savollar shakllantirish va dalillash qobiliyatlarini rivojlantirdilar.

"Aqliy hujum" va "Munozara" metodlari – o'quvchilar muammoni turli nuqtai nazardan tahlil qilib, o'z fikrlarini asoslashni o'rgandilar. Ayniqsa, o'qish savodxonligi darslarida muallif fikriga nisbatan o'z munosabatini bildirish, dalillar bilan isbotlash tanqidiy tafakkurning amaliy ko'rinishidir.

"Klaster" usuli – matn mazmunini tarmoqlab yozish orqali o'quvchilar tushunchalar o'rtasidagi mantiqiy bog'lanishlarni aniqladilar. Bu esa mantiqiy fikrlash va tizimli tahlil ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qildi.

O'tkazilgan tajriba-sinov darslarida ishtirok etgan o'quvchilar ikki guruhga bo'lindi: nazorat guruhi (an'anaviy metodlar asosida o'qitilgan) va tajriba guruhi (tanqidiy tafakkur metodlari asosida

o'qitilgan). Tahlil natijalariga ko'ra, tajriba guruhi o'quvchilarining 78 foizi o'qilgan matnni mustaqil tahlil qilib, asosiy g'oyani aniqlay olgan, 72 foizi esa matndan xulosa chiqarish va o'z fikrini dalillar bilan himoya qilishga muvaffaq bo'lgan. Nazorat guruhida esa bu ko'rsatkichlar mos ravishda 46 va 39 foizni tashkil etgan.

Bu esa tanqidiy tafakkur metodlarini o'qish darslariga integratsiyalash o'quvchilarning tafakkur faolligini, tahliliy yondashuvini va nutq madaniyatini sezilarli darajada oshirganini ko'rsatadi.

Shuningdek, o'quvchilar bilan olib borilgan suhbat va so'rovnomalar ularning darsga bo'lgan qiziqishi ortganini, matn ustida ishlash jarayoni endi faqat eslab qolishga emas, balki tahlil, taqqoslash va xulosa chiqarishga asoslanayotganini aniqladi.

O'quvchilarda kuzatilgan asosiy o'zgarishlar quyidagilardan iborat bo'ldi:

o'z fikrini mustaqil bayon etish ko'nikmasi shakllandi;

o'qilgan matnga nisbatan tahliliy munosabat bildirildi;

dalillash va xulosa chiqarish malakasi rivojlandi;

o'zaro bahs-munozara jarayonida fikrni asoslash va boshqalarni tinglash madaniyati mustahkamlandi.

Umuman olganda, tajriba natijalari shuni ko'rsatadiki, tanqidiy tafakkur metodlarini o'qish savodxonligi darslarida tizimli qo'llash o'quvchilarda nafaqat bilish faoliyatini, balki nutq, mantiq va kommunikativ kompetensiyalarni ham rivojlantiradi. Bu esa boshlang'ich ta'limda zamonaviy o'qitish metodikasining eng muhim yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etilishi mumkin.

Muhokama. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tanqidiy tafakkur ko'nikmalarini shakllantirish masalasi zamonaviy ta'lim tizimining eng dolzarb yo'nalishlaridan biridir. O'tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, tanqidiy fikrlash metodlarini o'qish savodxonligi darslariga integratsiya qilish o'quvchilarning fikrlash faolligini sezilarli darajada oshiradi. Ushbu natijalar jahon ta'lim amaliyotidagi ilg'or yondashuvlar bilan uyg'unlik kasb etadi.

Tanqidiy tafakkur metodlari o'quvchini passiv bilim oluvchidan faol ishtirokchiga aylantiradi. Shuningdek, o'quvchi o'qish jarayonida o'z fikrini asoslash, savollar berish, dalillarni tahlil qilish orqali matn mazmunini chuqur anglaydi. Tadqiqotda qo'llangan "Fikrlar piramidasi", "Insert", "Aqliy hujum", "Klaster" kabi metodlar o'quvchilarning fikrlash jarayonini mantiqiy, tizimli va mustaqil yo'nalishga olib keldi.

Natijalarni tahlil etar ekanmiz, tajriba guruhi o'quvchilarida kuzatilgan yuqori ko'rsatkichlar ushbu metodlarning samaradorligini isbotlaydi. Xususan, tanqidiy tafakkur metodlari o'quvchilarda quyidagi o'zgarishlarga olib keldi:

O'quvchilar matnni tahlil qilishda mustaqil fikr bildirishga o'rgandilar;

Dalillash, asoslash va xulosa chiqarish qobiliyati rivojlandi;

O'zaro munozara va muloqot madaniyati shakllandi;

O'qish jarayoniga bo'lgan motivatsiya oshdi.

Bu holat P. Freire, D. Halpern, J. Dewey, R. Ennis kabi xorijiy pedagog va psixologlarning tadqiqotlari bilan hamohangdir. Ularning fikricha, tanqidiy tafakkur o'quvchini tayyor bilimni qabul qiluvchi emas, balki uni qayta ishlovchi, tahlil qiluvchi va yangi bilim yaratishga qodir shaxsga aylantiradi.

O'zbek tilida olib borilgan ayrim tadqiqotlar (A. Ergasheva, M. Abdurahmonova, D. Jo'rayev va boshqalar) ham boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning mustaqil fikrlashini shakllantirish uchun o'qish darslarining imkoniyatlari keng ekanini ta'kidlaydilar. Ushbu tadqiqot natijalari ularning fikrlarini amalda tasdiqlaydi: o'quvchi o'qish jarayonida faqat matnni o'qib tushunish bilan cheklanmay, balki uni tahlil qilib, o'z hayotiy tajribasi bilan bog'lay oladi.

Bundan tashqari, o'qish darslarida tanqidiy tafakkur metodlaridan foydalanish o'quvchilarning nutqiy kompetensiyasiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatdi. O'quvchilar o'z fikrlarini mantiqan izchil, grammatik jihatdan to'g'ri va adabiy tilda ifodalashni o'rgandilar. Bu esa o'qish savodxonligining

asosiy ko'rsatkichlaridan biri – matnni anglash, tahlil qilish va talqin etish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qildi.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, tanqidiy tafakkur metodlari o'quv jarayonining faqat didaktik jihatini emas, balki tarbiyaviy ahamiyatini ham kuchaytiradi. O'quvchilar o'z fikrini bildirishda hurmat, murosaliylik, boshqalar fikriga quloq solish kabi fazilatlarni egallaydilar. Shu bois tanqidiy fikrlashni rivojlantirish boshlang'ich ta'limda shaxsga yo'naltirilgan ta'limning asosiy mezonlaridan biri sifatida e'tirof etilishi lozim.

Xulosa. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tanqidiy tafakkur ko'nikmalarini shakllantirish zamonaviy ta'limning ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. O'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, tanqidiy fikrlash metodlarini 3–4-sinf o'qish savodxonligi darslariga tatbiq etish o'quvchilarning fikrlash faoliyatini faollashtiradi, mustaqil xulosa chiqarish, dalillash va tahliliy yondashuvni rivojlantiradi.

Tajriba-sinov jarayonlari shuni isbotladiki, "Fikrlar piramidasi", "Insert", "Aqliy hujum", "Klaster", "Munozara" kabi metodlardan foydalanish o'quvchilarning o'qish jarayoniga bo'lgan qiziqishini oshiradi, ularni o'z fikrini mustaqil ifodalashga va dalillashga o'rgatadi. Natijada, o'quvchilar nafaqat matn mazmunini chuqur anglaydilar, balki o'z nuqtai nazarini mantiqan asoslab, hayotiy tajribalari bilan bog'lash imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Tadqiqot asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

Tanqidiy tafakkur metodlari boshlang'ich ta'lim jarayonida o'qish savodxonligini oshirishda samarali pedagogik vosita hisoblanadi.

O'quvchilarda tanqidiy tafakkurni rivojlantirish ularning tahliliy, ijodiy va kommunikativ kompetensiyalarini shakllantirishga yordam beradi.

Bunday metodlardan tizimli foydalanish o'qituvchilarning darsni interfaol tashkil etish, o'quvchilarda mantiqiy fikrlash va muammoli vaziyatlarga yechim topish malakasini rivojlantirish imkonini beradi.

O'qish savodxonligi jarayonida tanqidiy fikrlashni o'stirish nafaqat o'quvchilarning bilish faoliyatini, balki ularning shaxsiy, axloqiy va ijtimoiy rivojlanishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Umuman olganda, boshlang'ich sinf o'quvchilarida tanqidiy tafakkur ko'nikmalarini shakllantirish metodlarini takomillashtirish zamonaviy ta'limda o'qitish sifati va samaradorligini oshirish, shuningdek, mustaqil fikrlaydigan, dalil asosida qaror qabul qila oladigan, faol fuqarolik pozitsiyasiga ega shaxsni tarbiyalashning muhim sharti hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston – yangi taraqqiyot bosqichida. – Toshkent: O'zbekiston, 2023.
2. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ–3775-son qarori "Ta'lim tizimida sifat va samaradorlikni oshirish chora-tadbirlari to'g'risida". – Toshkent, 2018.
4. Dewey J. How We Think. – New York: D.C. Heath & Co., 1910.
5. Halpern D. Thought and Knowledge: An Introduction to Critical Thinking. – New York: Psychology Press, 2014.
6. Ennis R. Critical Thinking. – Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall, 1996.
7. Paul R., Elder L. The Miniature Guide to Critical Thinking: Concepts and Tools. – Foundation for Critical Thinking, 2019.
8. Freire P. Pedagogy of the Oppressed. – London: Bloomsbury Publishing, 2018.
9. Ergasheva A. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tafakkur ko'nikmalarini shakllantirish metodikasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021.
10. Abdurahmonova M. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning didaktik asoslari. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2022.

Boypo'latov Quvonchbek Ilhomjon o'g'li,
Termiz davlat pedagogika instituti magistranti
Toshpulatov Faxriddin Uralovich,
Termiz davlat pedagogika instituti dotsenti, p.f.f.d (PhD)

UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA MUHANDISLIK GRAFIKASI FANLARINI INTEGRATSIYALASHGAN HOLDA O'QITISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

Annotatsiya. Mazkur maqolada umumta'lim maktablarida muhandislik grafikasi fanini integratsiyalashgan holda o'qitish metodikasini takomillashtirish masalalari ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan yoritilgan. Tadqiqot davomida talabalarning muhandislik grafikasi bo'yicha bilim va ko'nikmalarini rivojlantirishda interaktiv metodlar, loyiha ishlari, grafik modellash va integratsiyalashgan yondashuvning samaradorligi tahlil qilingan. Shu bilan birga, o'quv jarayonida ijodiy fikrlash va tanqidiy tafakkurni shakllantirishning ahamiyati ko'rsatildi.

Kalit so'zlar: Muhandislik grafikasi, integratsiyalashgan ta'lim, loyiha ishlari, interaktiv metodlar, dars metodikasi, ijodiy fikrlash, tanqidiy tafakkur.

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы совершенствования методики преподавания инженерной графики в общеобразовательных школах с использованием интегрированного подхода. В ходе исследования анализировалась эффективность интерактивных методов, проектной работы и графического моделирования для развития знаний и навыков учащихся по инженерной графике. Также подчеркивается значимость формирования творческого мышления и критического анализа в учебном процессе.

Ключевые слова: Инженерная графика, интегрированное обучение, проектная работа, интерактивные методы, методика преподавания, творческое мышление, критическое мышление.

Abstract. The article addresses the improvement of the methodology for teaching engineering graphics in general secondary schools using an integrated approach. The study analyzed the effectiveness of interactive methods, project work, and graphic modeling in developing students' knowledge and skills in engineering graphics. The importance of fostering creative thinking and critical analysis in the educational process is also highlighted.

Key words: Engineering graphics, integrated education, project work, interactive methods, teaching methodology, creative thinking, critical thinking.

Kirish. Bugungi globallashuv davrida ta'lim tizimining eng muhim vazifalaridan biri - o'quvchilarning ijodiy va muhandislik fikrlashini shakllantirish, ularning amaliy ko'nikmalarini rivojlantirish hamda zamonaviy fan va texnologiyalar integratsiyasi asosida ta'lim jarayonini takomillashtirishdan iboratdir. Shu nuqtai nazardan, umumta'lim maktablarida muhandislik grafikasi fanlarini o'qitishning yangi, integratsiyalashgan metodikasini ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi.

Muhandislik grafikasi fani o'quvchilarda fazoviy tafakkur, chizmachilik madaniyati va texnik tafakkurni shakllantirishda asosiy o'rin tutadi. Biroq hozirgi kunda bu fan alohida o'qitilayotganligi sababli, o'quvchilarning boshqa fanlardan olgan bilimlarini amaliyotga tatbiq etish imkoniyatlari cheklangan. Shu bois, muhandislik grafikasi fanini matematika, informatika, texnologiya, mehnat ta'limi kabi fanlar bilan integratsiyalashgan holda o'qitish o'quv jarayonining samaradorligini oshiradi.

Integratsiyalashgan yondashuv o'quvchilarda nazariy bilim bilan amaliy faoliyat o'rtasidagi bog'liqlikni kuchaytiradi, ularning tahliliy fikrlash, muammoni yechish, modellash va

loyihalash kompetensiyalarini shakllantiradi. Shu bilan birga, bu metodika o'qituvchilarga fanlararo aloqadorlik asosida darslarni tashkil etish imkonini beradi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmoni ("Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi to'g'risida")da ta'lim jarayoniga ilg'or pedagogik texnologiyalarni joriy etish, STEAM-ta'limni kengaytirish hamda muhandislik yo'nalishidagi fanlarni o'qitish metodikasini takomillashtirish zarurligi alohida ta'kidlangan.

Shu bois mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundaki, u zamonaviy ta'lim talablariga javob beradigan, fanlararo integratsiyaga asoslangan muhandislik grafikasi fanini o'qitish metodikasini ishlab chiqish va uni amaliyotga tatbiq etish orqali o'quvchilarning texnik tafakkurini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili. Bugungi kunda ta'lim tizimida muhandislik grafikasi fanini o'qitish metodikasini takomillashtirish masalasi jahon miqyosida dolzarb ilmiy yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Chet el va mahalliy tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, muhandislik grafikasi o'quvchilarda fazoviy tasavvur, texnik tafakkur, loyihalash madaniyati va ijodiy fikrlashni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi (Zeer, 2019; Jaloliddinova, 2025).

O'zbekiston ta'lim tizimida so'nggi yillarda integratsiyalashgan o'qitish konsepsiyasiga katta e'tibor qaratilmoqda. Bu yondashuv o'quvchilarda turli fanlar bo'yicha o'zlashtirilgan bilimlarni yagona tizimda qo'llash imkonini yaratadi. Jumladan, muhandislik grafikasi fanini matematika, fizika, informatika va texnologiya fanlari bilan integratsiyalash orqali o'quvchilarning amaliy va ijodiy kompetensiyalarini rivojlantirish mumkin (Maftunakhon, 2025; UNESCO, 2021).

Tadqiqotlarda ta'kidlanishicha, grafik tafakkur va texnik chizma ko'nikmalari o'quvchilarning umumiy kognitiv rivojlanishida muhim bosqich hisoblanadi (Abduvaliyeva, 2020). Shuningdek, muhandislik grafikasi darslarini STEAM-ta'lim (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics) konsepsiyasi asosida tashkil etish o'quvchilarning fanga bo'lgan qiziqishini oshiradi, real muammolarni hal etishga yo'naltirilgan loyihalash kompetensiyalarini shakllantiradi (UNESCO, 2021).

Zamonaviy tadqiqotlarda integratsiyalashgan ta'limning samaradorligi, ayniqsa, o'quvchilarni amaliy faoliyatga tayyorlash, muammoli o'qitish va reflektiv tahlil mexanizmlarini kuchaytirishda namoyon bo'ladi. Bu jarayonda o'qituvchining metodik tayyorgarligi, fanlararo aloqadorlikni to'g'ri tashkil etish va interaktiv texnologiyalarni qo'llash muhim ahamiyat kasb etadi (Ismoilova & Abdullayeva, 2013).

Shuningdek, xorijiy manbalarda (UNESCO, 2021; Zeer, 2019) muhandislik grafikasi o'qitish jarayoniga raqamli texnologiyalarni integratsiya qilish - masalan, AutoCAD, SketchUp, Tinkercad kabi dasturlardan foydalanish - o'quvchilarning vizual fikrlash va loyihalash ko'nikmalarini sezilarli darajada oshirishi qayd etilgan. Bu esa, o'z navbatida, O'zbekiston umumta'lim maktablari uchun ham dolzarb metodik yo'nalishlardan biri hisoblanadi.

Yevropa mamlakatlarida olib borilgan tadqiqotlar (Zeer, 2019; Maftunakhon, 2025) muhandislik grafikasi fanini o'qitishda integrativ yondashuv o'quvchilarning tahliliy fikrlash, jamoada ishlash, dizayn va modellashtirish kompetensiyalarini kuchaytirishini tasdiqlaydi. Shu bilan birga, O'zbekiston ta'lim tizimi uchun ushbu tajribalarni mahalliy sharoitga moslashtirish, milliy o'quv dasturlari va ta'lim standartlariga integratsiyalash zarurligi ko'rsatib o'tiladi.

Yuqoridagi adabiyotlar tahlilidan ko'rinadiki, muhandislik grafikasi fanini o'qitish jarayonida integratsiya, raqamli texnologiyalar, muammoli yondashuv va reflektiv metodikani uyg'unlashtirish o'quvchilarda nafaqat texnik, balki ijodiy va kommunikativ kompetensiyalarni ham rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu bois, mazkur tadqiqotning ilmiy yangiligi - integratsiyalashgan yondashuv asosida umumta'lim maktablari uchun muhandislik grafikasi fanini o'qitish metodikasini takomillashtirishga qaratilganligi bilan belgilanadi.

Tahlil va natijalar. Tadqiqot jarayonida muhandislik grafikasi fanini o'qitishning hozirgi holati, metodik yondashuvlar hamda fanlararo integratsiya darajasi tahlil qilindi. Olingan natijalar

shuni ko'rsatdiki, umumta'lim maktablarida muhandislik grafikasi fani ko'proq nazariy yo'nalishda o'qitilib, amaliy mashg'ulotlar va interaktiv metodlar yetarli darajada qo'llanilmayapti. Bu esa o'quvchilarda fazoviy tasavvur, texnik fikrlash va modellashtirish ko'nikmalarining sust shakllanishiga sabab bo'lmoqda.

O'tkazilgan so'rovlar natijasida o'qituvchilarning aksariyati muhandislik grafikasi fanini boshqa tabiiy-ilmiy fanlar bilan integratsiyalash imkoniyatlarini yetarlicha bilmasliklarini ta'kidlashgan. Shu bois o'quv jarayonida integratsiyalashgan yondashuvning ilmiy-metodik asoslarini ishlab chiqish zarurligi aniqlandi.

Eksperimental ishlar davomida muhandislik grafikasi fanini matematika, informatika, texnologiya va fizika fanlari bilan integratsiyalashgan holda o'qitish samaradorligi sinovdan o'tkazildi. Natijalarga ko'ra, bu yondashuv o'quvchilarning quyidagi kompetensiyalarini rivojlantirgani kuzatildi:

fazoviy tafakkur va texnik tasavvur - chizmalarining mazmunini tahlil qilish va modellashtirish orqali;

analitik fikrlash va muammoli vaziyatlarni hal etish - fanlararo bog'liqlik asosida real muammolarni yechish orqali;

ijodiy yondashuv va dizayn madaniyati - loyihalash topshiriqlari va grafik modellashtirish jarayonlarida;

axborot-kommunikatsion ko'nikmalar - raqamli vositalar (AutoCAD, Tinkercad, SketchUp va boshqalar)dan foydalanish orqali.

Shuningdek, interaktiv metodlar (loyiha asosida o'qitish, guruhviy muhokama, "case study", refleksiya mashg'ulotlari) qo'llanilganda o'quvchilarning fanlarga nisbatan motivatsiyasi sezilarli darajada oshgan. Tajriba sinflarida o'quvchilarning mustaqil ishlash, grafik tafakkur va vizual tasavvur ko'rsatkichlari nazorat sinflariga nisbatan 20–25% yuqori natija ko'rsatgan.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, muhandislik grafikasi fanini integratsiyalashgan holda o'qitish o'quvchilarning o'zlashtirish sifatini oshirish, ularni ijodkor, texnik tafakkurga ega, zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalana oladigan shaxs sifatida shakllantirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Natijada, ishlab chiqilgan metodika o'quv jarayonini interaktiv, fanlararo va amaliy yo'nalishga yo'naltirish imkonini berdi. Bu esa nafaqat o'quvchilarning muhandislik grafikasi bo'yicha bilim va ko'nikmalarini mustahkamladi, balki ularning texnik tafakkur, innovatsion fikrlash va kasbiy qiziqishlarini ham kuchaytirdi.

Muhokama. Tadqiqot jarayonida olingan natijalar shuni ko'rsatdiki, muhandislik grafikasi fanini integratsiyalashgan yondashuv asosida o'qitish o'quvchilarning texnik tafakkurini rivojlantirishda, ularning fazoviy tasavvurlarini shakllantirishda va ijodiy fikrlashini rag'batlantirishda muhim o'rin tutadi. An'anaviy o'qitish metodlarida asosan nazariy ma'lumotlarni yod olishga urg'u berilgan bo'lsa, integratsiyalashgan yondashuvda o'quvchilar bilimni amaliy faoliyat bilan bog'laydi, bu esa ularning o'zlashtirish samaradorligini sezilarli oshiradi.

Muhandislik grafikasi fanini matematika, informatika, fizika va texnologiya fanlari bilan uyg'unlashtirib o'qitish orqali o'quvchilarda kompleks fikrlash, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish, loyiha asosida ishlash va grafik modellashtirish kabi ko'nikmalar shakllanadi. Tajriba natijalaridan ma'lum bo'ldiki, integratsiyalashgan darslarda o'quvchilar o'z fikrini mantiqan asoslash, muammoni texnik jihatdan hal etish hamda jamoada ishlash qobiliyatini yaxshilaydi.

Muhokama jarayonida aniqlangan muhim jihatlardan biri - o'qituvchilarning metodik tayyorgarlik darajasining muhandislik grafikasi fanini zamonaviy texnologiyalar asosida o'qitishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etishidir. O'qituvchilar tomonidan raqamli vositalar, grafik dasturlar (AutoCAD, SketchUp, Tinkercad va boshqalar)dan foydalanish o'quvchilarning qiziqishini oshiradi, ularni amaliy muhandislik faoliyatiga yaqinlashtiradi.

Shuningdek, interaktiv, loyiha asosidagi va refleksiv o'qitish usullari o'quvchilarda o'z fikrini mustaqil himoya qilish, texnik topshiriqlarga ijodiy yondashish va natijalarni tahlil qilish ko'nikmalarini shakllantiradi. Integratsiyalashgan yondashuv orqali darslarda o'quvchi faqat bilim oluvchi emas, balki faol ishtirokchi, ijodkor va tahlilchi sifatida qatnashadi.

Muhandislik grafikasi fanini o'qitishda fanlararo integratsiya nafaqat o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini kengaytiradi, balki ularning kasbiy yo'nalish tanlashdagi motivatsiyasini ham oshiradi. Bu jarayon o'quvchilarda texnik tafakkur, dizayn madaniyati, muhandislik mantiqi va innovatsion g'oyalarni ilgari surish qobiliyatini rivojlantiradi.

Umuman olganda, muhokama natijalari shuni tasdiqlaydiki, muhandislik grafikasi fanini integratsiyalashgan holda o'qitish metodikasi zamonaviy ta'lim talablariga mos bo'lib, o'quvchilarning mustaqil fikrlash, texnik tafakkur va ijodkorlik salohiyatini shakllantirishda samarali pedagogik yo'nalish hisoblanadi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, muhandislik grafikasi fanini integratsiyalashgan holda o'qitish o'quvchilarning texnik tafakkuri, fazoviy tasavvurlari va ijodiy yondashuvini rivojlantirishda samarali vosita hisoblanadi. An'anaviy metodlar faqat nazariy bilimlarni o'rgatishga qaratilgan bo'lsa, integratsiyalashgan yondashuv o'quvchilarga bilimni amaliy vaziyatlarda qo'llash, loyiha asosida ishlash va muammoli vaziyatlarni hal etish imkonini beradi.

Tajriba natijalariga ko'ra, integratsiyalashgan darslarda o'quvchilar:

o'z fikrini mantiqan asoslash;

murakkab texnik masalalarni hal etish;

jamoada samarali hamkorlik qilish;

raqamli va grafik vositalardan foydalanish ko'nikmalarini shakllantiradi.

Shuningdek, interaktiv, loyiha asosidagi va refleksiv o'qitish metodlari o'quvchilarning mustaqil fikrlash, ijodiy yondashuv va muammolarni tahlil qilish qobiliyatlarini sezilarli darajada oshirdi.

Xulosa qilib aytganda, muhandislik grafikasi fanini integratsiyalashgan yondashuv asosida o'qitish nafaqat o'quvchilarning nazariy bilimlarini, balki ularning amaliy, ijodiy va kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantiradi. Shu yo'l bilan kelajakda o'quvchilar zamonaviy texnologik talablarga mos, ijodiy fikrlovchi va mas'uliyatli mutaxassislar sifatida shakllanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni, 2020-yil 23-sentabr.
2. Boypo'latov, Q. I. (2024). Muhandislik grafikasi fanini o'qitish metodikasini takomillashtirish. *Pedagogika va ta'lim*, 12(3), 45–52.
3. Jaloliddinova, M. (2025). Bo'lajak tarbiyachilarning kasbiy transversal kompetensiyalarini rivojlantirishning pedagogik xususiyatlari. *Qo'qon Universiteti Xabarnomasi*, 14, 146–148.
4. Maftunakhon, J. (2025). Model of development of professional transversal competences of future educators. *International Journal of Pedagogics*, 5(02), 60–63.
5. UNESCO. (2021). *Early Childhood Care and Education: Global Report 2021*. Paris: UNESCO.
6. Goleman, D. (2018). *Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ*. New York: Bantam Books.
7. OECD. (2020). *Future of Education and Skills 2030*. Paris: OECD Publishing.

Eshboyeva Surayyo Qahramon qizi,
Termiz iqtisod va servis universiteti,
Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim kafedrası dotsenti (PhD)

BOSHLANG'ICH TA'LIM JARAYONIDA NOSTANDART FIKRLASH TUSHUNCHASINING MAZMUNI VA MOHIYATI

Annotatsiya. Maqolada boshlang'ich ta'lim jarayonida nostandart fikrlash tushunchasining mazmuni va mohiyati tahlil qilinadi. Zamonaviy ta'lim tizimida ijodiy, tanqidiy va nostandart fikrlashni shakllantirish o'quvchilarning mustaqil bilim olish, yangi g'oyalarni ilgari surish va muammolarga noodatiy yechim topish qobiliyatini rivojlantiradi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun nostandart fikrlashning pedagogik va psixologik asoslari o'rganilib, o'qituvchining bu jarayondagi roli ochib berilgan. Shuningdek, maqolada nostandart fikrlashni rivojlantirishga yordam beruvchi metodlar – muammoli ta'lim, ijodiy topshiriqlar, interfaol mashg'ulotlar, hamkorlikda o'qitish texnologiyalari tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari nostandart fikrlashni shakllantirish o'quvchilarning tafakkur faolligini oshirish, ularni mustaqil qaror qabul qilishga o'rgatishda muhim omil ekanini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: nostandart fikrlash, ijodiy tafakkur, tanqidiy fikrlash, muammoli ta'lim, interfaol metodlar, boshlang'ich ta'lim, o'qituvchi roli, innovatsion pedagogika, kognitiv jarayon, ijodkorlik.

Аннотация. В статье анализируется содержание и сущность понятия нестандартного мышления в процессе начального образования. В условиях современной образовательной системы формирование креативного, критического и нестандартного мышления способствует развитию у учащихся самостоятельности, способности генерировать новые идеи и находить оригинальные решения проблем. Рассмотрены педагогические и психологические основы нестандартного мышления у младших школьников, раскрыта роль учителя в его формировании. Также в работе анализируются методы, способствующие развитию нестандартного мышления: проблемное обучение, творческие задания, интерактивные занятия и технологии совместного обучения. Результаты исследования показывают, что развитие нестандартного мышления является важным фактором повышения познавательной активности учащихся и формирования их самостоятельности в принятии решений.

Ключевые слова: нестандартное мышление, креативное мышление, критическое мышление, проблемное обучение, интерактивные методы, начальное образование, роль учителя, инновационная педагогика, когнитивные процессы, творчество.

Abstract. The article analyzes the essence and content of the concept of non-standard thinking in the process of primary education. In modern education, the development of creative, critical, and non-standard thinking enhances students' ability to learn independently, generate new ideas, and find unconventional solutions to problems. The pedagogical and psychological foundations of non-standard thinking among primary school pupils are explored, emphasizing the teacher's role in this process. The study examines effective methods for developing non-standard thinking, including problem-based learning, creative tasks, interactive lessons, and cooperative learning technologies. The research results demonstrate that fostering non-standard thinking plays a key role in increasing students' cognitive activity, creativity, and independent decision-making abilities.

Key words: non-standard thinking, creative thinking, critical thinking, problem-based learning, interactive methods, primary education, teacher's role, innovative pedagogy, cognitive process, creativity.

Kirish. Zamonaviy ta'lim tizimida o'quvchilarning bilimni tayyor holda olishlari emas, balki uni mustaqil izlash, tahlil qilish va yangicha yondashuv asosida qo'llay olishlari eng muhim

pedagogik vazifa hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, boshlang'ich ta'lim bosqichida o'quvchilarda nostandart fikrlashni shakllantirish masalasi bugungi kun ta'lim nazariyasi va amaliyotining dolzarb yo'nalishlaridan biri sanaladi. Chunki aynan shu davrda bolaning tafakkuri faol rivojlanadi, dunyoqarashi kengayadi va ijodiy potentsiali shakllanadi.

Nostandart fikrlash - bu shaxsning muammoni odatdagi doiradan tashqarida ko'ra bilish, mavjud stereotiplarni buzgan holda yangicha yechim topish, g'oyalarni erkin ifoda etish qobiliyatidir. U tafakkurning ijodiy, tanqidiy va refleksiv komponentlarini o'zida birlashtiradi. Bunday fikrlash turi o'quvchilarda o'z-o'zini ifoda etish, mustaqil qaror qabul qilish, masalaga turlicha yondasha olish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Shuning uchun ham boshlang'ich sinflarda nostandart fikrlashni rivojlantirish o'quv jarayonining markaziy maqsadlaridan biri bo'lishi lozim.

So'nggi yillarda ta'limda innovatsion yondashuvlar, interfaol metodlar, loyiha asosida o'qitish, STEAM texnologiyalarining joriy etilishi o'quvchilarning ijodiy va nostandart tafakkurini rivojlantirish uchun qulay sharoit yaratmoqda. Shu bilan birga, boshlang'ich ta'lim o'qituvchilaridan o'quv jarayonini shunchaki bilim berish emas, balki o'quvchini o'ylashga, izlanishga, yangi g'oyalarni ilgari surishga rag'batlantirish talab qilinmoqda. Bu esa o'qituvchidan metodik mahorat, psixologik sezgirlik va har bir bola tafakkurini rivojlantirishga yo'naltirilgan individual yondashuvni talab qiladi.

Mazkur maqolada boshlang'ich ta'lim jarayonida nostandart fikrlash tushunchasining mazmuni, mohiyati va uni shakllantirishning samarali yo'llari yoritiladi. Shuningdek, nostandart fikrlashni rivojlantirishga ta'sir etuvchi psixologik, pedagogik va didaktik omillar tahlil qilinadi. Maqolaning dolzarbligi shundaki, unda nostandart fikrlashni faqat ijodkorlik belgisi sifatida emas, balki shaxsning tafakkur madaniyatini, kognitiv faolligini, kommunikativ kompetensiyasini shakllantiruvchi kompleks jarayon sifatida talqin qilinadi.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundaki, maqolada nostandart fikrlashning boshlang'ich ta'lim bosqichidagi rivojlanish xususiyatlari, unga ta'sir etuvchi omillar va ta'lim jarayonida qo'llanishi mumkin bo'lgan metodik yondashuvlar tizimli tahlil asosida yoritiladi. Shu bilan birga, o'qituvchi faoliyatida nostandart fikrlashni rivojlantirishning samarali shakllari - muammoli vaziyat yaratish, ijodiy topshiriqlar ishlab chiqish, erkin muloqot muhitini tashkil etish kabi yo'llar asoslab beriladi.

Adabiyotlar tahlili. Boshlang'ich ta'lim jarayonida nostandart fikrlashni shakllantirish masalasi jahon va o'zbek pedagogikasida keng tadqiq etilgan bo'lsa-da, bu jarayonning amaliy va metodik jihatlari hali ham dolzarb ahamiyat kasb etadi. Turli mamlakat olimlari nostandart (noan'anaviy, ijodiy, divergent) fikrlashni shaxs tafakkurining rivojlanishida asosiy mezonlardan biri deb biladilar. Masalan, E. de Bono, J. Guilford, T. Torrance, S. Pinker kabi g'arb olimlari o'z tadqiqotlarida nostandart fikrlashni shaxsning yangi, noodatiy g'oyalarni ilgari surish va mavjud stereotiplarni buzish qobiliyati sifatida izohlaganlar. Guilford (1959) "divergent tafakkur" tushunchasini kiritib, ijodiy fikrlashni inson tafakkurining eng yuqori bosqichi sifatida talqin etadi. Torrance esa (1974) nostandart fikrlashni rivojlantirish uchun ta'lim jarayonida o'quvchini erkin fikrlashga, xatodan qo'rqmaslikka va yangi g'oyalarni sinovdan o'tkazishga undovchi muhit yaratish zarurligini ta'kidlaydi.

Rossiya tilshunosligi va pedagogikasida V.A. Slavenin, L.S. Vygotskiy, A.N. Leontyev, V.V. Davydovlarning asarlarida o'quvchilarda tafakkur jarayonini rivojlantirish, ayniqsa, nostandart fikrlashni shakllantirish muammosi chuqur yoritilgan. Vygotskiy o'zining "Yaqin rivojlanish zonasi" nazariyasida o'quvchining mustaqil va boshqalarning yordami bilan bajaradigan faoliyatlarini tahlil qilib, nostandart fikrlash aynan o'qituvchi rahbarligida shakllanadigan faol jarayon ekanini asoslab bergan.

O'zbek pedagogikasida ham bu masalaga e'tibor ortib bormoqda. M. Jo'rayev (2018), N. Xo'jamberdiyeva (2020), D. Tursunova (2021) kabi tadqiqotchilar boshlang'ich ta'lim jarayonida o'quvchilarda ijodiy va nostandart tafakkurni shakllantirishning psixologik-pedagogik shart-sharoitlarini tahlil qilganlar. Ularning fikricha, nostandart fikrlash o'quvchining faqat bilim olish

jarayonida emas, balki ijtimoiy hayotdagi muammolarni hal etishda, kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirishda ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Shuningdek, mahalliy va xorijiy adabiyotlarda nostandart fikrlashni rivojlantirishda muammoli ta'lim, ijodiy topshiriqlar, loyiha asosida o'qitish, interfaol metodlar hamda STEAM yondashuvining samaradorligi alohida ta'kidlanadi. Masalan, J. Piagetning kognitiv rivojlanish nazariyasi asosida o'quvchi yangi bilimni faol tajriba orqali egallaydi, bu esa nostandart fikrlashni tabiiy tarzda rag'batlantiradi.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, nostandart fikrlashni rivojlantirish - bu faqat o'quv jarayonining bir qismi emas, balki o'quvchining shaxs sifatida shakllanishiga xizmat qiluvchi murakkab kognitiv va emotsional jarayondir. Shu bois o'qituvchining metodik yondashuvi, sinf muhitining ijodiylik, topshiriqlarning ochiqlik va o'quvchilarning erkin fikr bildirish imkoniyatlari nostandart tafakkurni shakllantirishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Tahlil va natijalar. Boshlang'ich ta'lim jarayonida nostandart fikrlashni shakllantirish jarayoni o'quvchilarning tafakkur faoliyatini faollashtirish, ularni yangicha yondashuvga o'rgatish va ijodiy salohiyatini ro'yobga chiqarish bilan chambarchas bog'liqdir. Tadqiqot davomida o'tkazilgan kuzatuvlar, o'qituvchilar faoliyatini tahlil qilish hamda o'quvchilarning nutqiy va tafakkuriy faoliyati asosida aniqlanishicha, nostandart fikrlashning rivojlanishiga bir qator omillar ta'sir ko'rsatadi.

Avvalo, dars jarayonida muammoli vaziyatlar yaratish nostandart fikrlashni rivojlantirishda eng samarali usullardan biri ekanligi aniqlandi. O'quvchiga tayyor javobni emas, balki savolni tahlil qilish, turli yechim variantlarini izlash imkonini beruvchi topshiriqlar ularning mantiqiy va ijodiy tafakkurini faollashtiradi. Masalan, "Agar bu voqea boshqacha kechganida nima bo'lardi?" kabi savollar o'quvchilarda alternativ fikrlashni rag'batlantiradi.

Ikkinchidan, ijodiy topshiriqlar va loyiha asosida o'qitish texnologiyalarini qo'llash o'quvchilarda mustaqil fikrlash va yangicha g'oya yaratish ko'nikmalarini oshiradi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, loyiha ishlari jarayonida o'quvchilar o'z tajribalarini tahlil qiladi, yangi ma'lumotlarni izlaydi va ularni nostandart tarzda qo'llay oladi. Bu jarayon shaxsiy mas'uliyatni hamda refleksiv tafakkurni rivojlantiradi.

Uchinchidan, interfaol metodlar - "Aqliy hujum", "Baliq skeleti", "Klaster", "Rol o'ynash" kabi usullar o'quvchilarni erkin fikr bildirishga, o'z fikrini asoslashga va boshqalarning g'oyalarini baholashga o'rgatadi. Shu orqali o'quvchilar o'zaro muloqotda nostandart yondashuvni shakllantiradilar.

To'rtinchidan, nostandart fikrlashni rivojlantirishda o'qituvchining shaxsiy pozitsiyasi hal qiluvchi rol o'ynaydi. O'qituvchining o'quvchiga ishonch bildirish, uni qo'llab-quvvatlash, xatolardan qo'rqmaslikka o'rgatish kabi harakatlari ijodiy muhitni yaratadi. Tadqiqotda kuzatilishicha, o'qituvchi demokratik va hamkorlikka asoslangan muloqot uslubidan foydalanganda, o'quvchilarning nostandart tafakkur darajasi sezilarli oshadi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, nostandart fikrlashni shakllantirish jarayonida o'quvchilarning faol ishtiroki, motivatsiyasi va emotsional qo'llab-quvvatlanishi muhim ahamiyatga ega. O'quvchilarning faolligi oshgan sari, ular o'z fikrlarini erkin ifoda etadi, muammolarni turli nuqtai nazardan tahlil qiladi va ijodiy yechim topishga intiladi.

Muhokama. Boshlang'ich ta'lim jarayonida nostandart fikrlashni shakllantirish hozirgi davrda o'quvchilarning ijodiy va mantiqiy tafakkurini rivojlantirishning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, o'quvchilarning nostandart fikrlash darajasi ularning o'quv faoliyatida qo'llanilayotgan metod va yondashuvlarga bevosita bog'liqdir. Shu jihatdan, mavjud an'anaviy o'qitish tizimi o'quvchini tayyor bilimlarni o'zlashtirishga yo'naltirsa, nostandart fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan yondashuvlar o'quvchini mustaqil izlanishga, yangi g'oyalarni yaratishga undaydi.

Muhokama jarayonida aniqlanishicha, nostandart fikrlash o'quvchining shaxsiy tajribasiga, mustaqil fikr bildirish qobiliyatiga va muloqotga kirishish darajasiga tayanadi. Bu esa o'qituvchidan

dars jarayonida o'quvchini faollashtiruvchi, ijodiy muhit yaratishni talab etadi. O'qituvchi va o'quvchi o'rtasida tenglikka asoslangan hamkorlik modeli o'quvchining o'z fikrini erkin ifoda etishiga va yangicha qarashlar bildirishiga imkon beradi.

Xorijiy pedagogik tajribalarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, rivojlangan mamlakatlarda nostandart fikrlashni rivojlantirish ta'lim tizimining asosiy mezonlaridan biri sifatida qaraladi. Masalan, Finlyandiya, Yaponiya va AQShda boshlang'ich ta'lim jarayonida muammoli topshiriqlar, loyihaviy o'qitish, STEAM (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics) yondashuvi keng qo'llaniladi. Bu usullar o'quvchilarda tahliliy fikrlash, ijodkorlik va muammoni turli nuqtai nazardan ko'ra olish qobiliyatini rivojlantiradi.

O'zbekiston ta'lim tizimida ham nostandart fikrlashni shakllantirish yo'nalishida qator islohotlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, Prezident qarorlari va Ta'lim to'g'risidagi qonunlarda o'quvchilarda mustaqil fikrlashni, innovatsion tafakkurni rivojlantirish ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Biroq amaliyotda ayrim o'qituvchilarda nostandart yondashuvni qo'llash malakasi yetarli darajada shakllanmaganligi kuzatiladi. Bu holat o'qituvchilarning metodik tayyorgarligini yanada kuchaytirish, interfaol va ijodiy o'qitish metodlarini kengroq joriy etish zarurligini ko'rsatadi.

Muhokamadan kelib chiqadiki, nostandart fikrlashni shakllantirish uchun o'quv dasturlari mazmunini yangilash, o'qituvchilarning pedagogik tafakkurini o'zgartirish, darslarda tahliliy va ijodiy topshiriqlarga keng o'rin berish lozim. Ayniqsa, boshlang'ich sinf bosqichida bu jarayon o'quvchilarning tafakkur asoslarini shakllantirishda poydevor vazifasini bajaradi.

Demak, nostandart fikrlashning muvaffaqiyatli rivojlanishi uchun pedagogik jarayon tizimli, shaxsga yo'naltirilgan va innovatsion asosda tashkil etilishi zarur. Bu yondashuv nafaqat o'quvchilarning bilimlarini, balki ularning tafakkur madaniyatini, muammoli vaziyatlarga ijodiy yechim topish qobiliyatini ham rivojlantiradi.

Xulosa. Yuqorida keltirilgan tahlil va muhokamalar asosida shuni aytish mumkinki, boshlang'ich ta'lim jarayonida o'quvchilarning nostandart fikrlashini rivojlantirish zamonaviy ta'lim tizimining eng muhim vazifalaridan biridir. Chunki nostandart fikrlash o'quvchining mustaqil, tahliliy va ijodiy tafakkurini shakllantirib, uni o'z fikrini erkin ifoda etishga, yangicha yondashuvlarni izlashga o'rgatadi.

Birinchidan, nostandart fikrlash - bu o'quvchining o'rganilgan bilimlarni qayta talqin qilish, ularga yangi ma'no va yechimlar topish qobiliyatidir. Bunday fikrlashni shakllantirish uchun ta'lim jarayonida muammoli vaziyatlar, ijodiy topshiriqlar, mantiqiy mashqlar va interfaol metodlardan samarali foydalanish zarur.

Ikkinchidan, o'qituvchining metodik mahorati, ijodkorligi va o'quvchilar bilan kommunikativ muloqot o'rnatish qobiliyati nostandart fikrlashni rivojlantirishda hal qiluvchi omil hisoblanadi. O'qituvchi har bir o'quvchining fikrlash uslubini inobatga olgan holda, ularda mustaqil qaror qabul qilish, tahlil qilish va yangi g'oyalar ilgari surish ko'nikmalarini shakllantirishi lozim.

Uchinchidan, nostandart fikrlashni rivojlantirish faqatgina dars jarayonida emas, balki o'quvchilarning sinfdan tashqari faoliyatida ham davom ettirilishi kerak. Loyihaviy ishlar, ijodiy musobaqalar, mantiqiy o'yinlar orqali o'quvchilar tafakkuri yanada faollashadi.

To'rtinchidan, ta'lim tizimida nostandart fikrlashni rivojlantirish uchun metodik qo'llanmalar, zamonaviy elektron resurslar va innovatsion o'qitish texnologiyalarini keng joriy etish zarur. Bu jarayon o'quvchilarning tafakkur doirasini kengaytirish, ularda tanqidiy va ijodiy fikrlashni uyg'otishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa qilib aytganda, nostandart fikrlashni shakllantirish boshlang'ich ta'limda o'quvchining shaxsiy intellektual salohiyatini ro'yobga chiqarish, mustaqil fikrlovchi, ijodkor avlodni tarbiyalashning eng samarali yo'lidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Boltayeva SH. Boshlang'ich ta'limda o'quvchilar ijodiy faoliyatini shakllantirish. // Xalq ta'limi, 2004, № 3.-34-34 betlar.

3. Boltayeva SH. Boshlang'ich ta'limda o'quvchilar ijodiy faoliyatini rivojlantirish. //Pedagogika nazariyasi va tarixining ayrim dolzarb muammolari. / Ilmiy ishlar to'plami.- Toshkent: Fan, 2006.-B.142-144.
4. Davletshin M.G. Zamonaviy maktab o'quvchisining psixologiyasi. T., O'zbekiston 30 bet.
6. Karimova V.M. Sunnatova R. va boshqalar. Mustaqil fikrlash. Akademik litseylar va kasbhunar kollejlari uchun o'quv qo'llanma.- T.: SHarq, 2000- 112 b.
7. Karimova V, Nishonova Z. Mustaqil ijodiy fikrlash va shaxsning hissiy, irodaviy va intellektual hislatlari orasidagi bog'lanish // J. Xalq ta'limi, 2001. № 3-6, 64-69- b.
8. Ochilov M. Yangi pedagogik texnologiyalar. O'quv qo'llanma. Qarshi.: Nasaf, 200. – 80b.
10. Eshboeva, Surayyo Kahramon Qizi (2021). USE OF PEOPLE'S ORAL CREATIVITY IN THE FORMATION OF ECOLOGICAL CONCEPTS OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS ON A CREATIVE BASIS. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 1 (10), 763-769. doi: 10.24412/2181-1784-2021-10-763-769
11. Эшбоева С. и др. Бошланғич синф ўқувчиларининг экологияга оид тушунчаларини креатив ёндашув асосида такомиллаштиришнинг ўзига хос хусусиятлари //E Conference Zone. – 2022. – С. 124-130.
12. Эшбоева С. и др. Бошланғич таълимда экологик таълим-тарбияни шакллантиришда креативликни такомиллаштириш методикаси //E Conference Zone. – 2023. – С. 29-36.
13. Эшбоева, С. (2023, January). Бошланғич таълимда экологик таълим-тарбияни шакллантиришда креативликни такомиллаштириш методикаси. In E Conference Zone (pp. 29-36).
14. Эшбоева С. и др. Бошланғич синф ўқувчиларининг экологияга оид тушунчаларини креатив ёндашув асосида такомиллаштиришнинг ўзига хос хусусиятлари //E Conference Zone. – 2022. – С. 124-130.
15. Eshboeva S. Creative approach to forming ecological concepts in primary class students. – 2022.
16. Eshboyeva, S. (2022). Didactic possibilities of creative approach in forming ecological concepts in primary class students. Conferencea, 200-205.
17. Eshboeva, S. (2022). Creative approach to forming ecological concepts in primary class students.
18. Эшбоева, С. К. (2018). Влияние индивидуальных особенностей на развитие и воспитание школьников. Гуманитарный трактат, (29), 48-51.

Qodirov Baxtiyor Eshmurzayevich,
Texnologiya va geografiya dotsenti

BO'LAJAK O'QITUVCHILARDA MAXSUS KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISHNING ZAMONAVIY YONDASHUVLARI

Annotatsiya. Mazkur maqolada bo'lajak o'qituvchilarda maxsus kompetensiyalarni shakllantirish jarayoniga zamonaviy pedagogik yondashuvlar nuqtayi nazaridan yondashilgan. Unda kompetensiyaviy ta'lim paradigmasi, innovatsion texnologiyalar, integrativ va amaliy o'qitish usullari, shuningdek, raqamli pedagogika tamoyillarining o'rni tahlil etiladi. O'qituvchi kasbiy tayyorgarligini takomillashtirishda refleksiv yondashuv, loyiha va tadqiqot faoliyati, STEAM va CLIL texnologiyalarining ahamiyati yoritilgan. Maqolada o'qituvchi shaxsining kreativligi, kommunikativ madaniyati hamda axborot-kommunikatsiya savodxonligi zamonaviy ta'limda muhim omil sifatida asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: bo'lajak o'qituvchi, maxsus kompetensiya, zamonaviy yondashuv, raqamli pedagogika, refleksiv ta'lim, innovatsion texnologiyalar, kasbiy tayyorgarlik, STEAM, CLIL, integratsiya, kreativlik.

Аннотация. В статье рассматриваются современные подходы к формированию специальных компетенций у будущих учителей. Анализируются особенности компетентностного подхода в образовании, значение цифровой педагогики, инновационных технологий и интегративных методов обучения. Особое внимание уделяется развитию профессиональной готовности студентов педагогических вузов через рефлексивное обучение, проектную и исследовательскую деятельность. Автор отмечает важность креативности, коммуникативной культуры и ИКТ-грамотности как ключевых факторов профессионального роста современного педагога.

Ключевые слова: будущий педагог, специальные компетенции, современный подход, цифровая педагогика, инновационные технологии, профессиональная подготовка, рефлексия, STEAM, CLIL, интеграция, креативность.

Abstract. The article examines modern approaches to developing special competencies among future teachers. It explores the role of the competency-based education paradigm, digital pedagogy, and innovative methods such as project-based and reflective learning. The study highlights the integration of theory and practice, the application of STEAM and CLIL technologies, and the importance of fostering creativity, communication culture, and ICT literacy. The findings suggest that forming special competencies in teacher education requires a combination of pedagogical innovation, reflective practice, and digital competence to meet modern educational demands.

Key words: future teacher, special competence, modern approach, digital pedagogy, innovative technology, professional training, reflection, STEAM, CLIL, integration, creativity, ICT literacy.

Kirish. Bugungi globallashuv, raqamli texnologiyalar va innovatsion iqtisodiyot sharoitida ta'lim tizimining har bir bo'g'inida o'qituvchining kasbiy tayyorgarligi, ayniqsa, uning maxsus kompetensiyalarini shakllantirish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Jamiyatning zamonaviy talablari, mehnat bozoridagi o'zgarishlar va ta'lim tizimida yuz berayotgan islohotlar o'qituvchidan nafaqat bilim va ko'nikmalarni, balki yuqori darajadagi kasbiy moslashuvchanlik, kreativ fikrlash, innovatsion yondashuv va axborot-kommunikatsion savodxonlikni talab qiladi.

Bo'lajak o'qituvchilarda kompetensiyalarni shakllantirish jarayoni bugungi kunda kompetensiyaviy yondashuv asosida tashkil etilmoqda. Bu yondashuv o'qitishning asosiy maqsadini faqat nazariy bilimlarni o'zlashtirish emas, balki ularni amaliyotda samarali qo'llay olish, muammolarni hal etish, jamoada ishlash va o'z faoliyatini tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratadi. Shu jihatdan, maxsus kompetensiyalar o'qituvchining o'z fan sohasi, metodikasi va

pedagogik texnologiyalarni puxta bilish, ularni innovatsion shakllarda tatbiq etish layoqati bilan belgilanadi.

Zamonaviy ta'limda bo'lajak o'qituvchini tayyorlash jarayoniga raqamli pedagogika, STEAM, CLIL, loyiha va refleksiv yondashuvlar, shuningdek, integratsion o'qitish metodlari faol joriy etilmoqda. Bularning barchasi ta'lim sifatini oshirish, talabalarning ijodiy fikrlashini rivojlantirish va ularni mustaqil qaror qabul qila oladigan, mas'uliyatli shaxs sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

Bugungi kunda pedagogik oliy ta'lim muassasalari nafaqat o'qituvchining nazariy bilimlarini, balki uning amaliy faoliyatga tayyorgarligini, raqamli muhitda ishlash qobiliyatini va innovatsion o'ylash salohiyatini rivojlantirishga yo'naltirilmoqda. Shu bois, bo'lajak o'qituvchilarda maxsus kompetensiyalarni shakllantirishning zamonaviy yondashuvlarini ilmiy asosda o'rganish, ularning tarkibiy qismlarini aniqlash, amaliy mexanizmlarini ishlab chiqish va samaradorligini tahlil etish ta'lim tizimining strategik vazifasiga aylanmoqda.

Shunday qilib, mazkur tadqiqotda bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash jarayonida zamonaviy yondashuvlarning o'рни, ularning maxsus kompetensiyalarni shakllantirishdagi ta'siri va natijadorligi tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi - ta'lim jarayonida innovatsion, refleksiv va integrativ yondashuvlar asosida o'qituvchi shaxsini har tomonlama rivojlantirishning ilmiy-nazariy asoslarini yoritishdan iborat.

Adabiyotlar tahlili. Bo'lajak o'qituvchilarda maxsus kompetensiyalarni shakllantirish masalasi xalqaro va milliy pedagogik adabiyotlarda chuqur o'rganilgan bo'lib, u ta'lim jarayonida kompetensiyaviy yondashuvni amaliyotga joriy etishning nazariy asosini tashkil etadi.

Avvalo, J. Raven, D. Hymes, A.V. Xutorskiy, I.A. Zimnyaya, E.F. Zeer kabi olimlarning tadqiqotlarida "kompetensiya" va "kompetentlik" tushunchalarining mohiyati, ularning ta'limdagi o'рни va ahamiyati tahlil qilingan. Ularning fikricha, kompetensiya - bu nafaqat bilim, ko'nikma va malakalarning yig'indisi, balki shaxsning o'z faoliyatini mustaqil tashkil etish, yangilikka intilish va ijodkorlik bilan qaror qabul qilish layoqatidir.

A.V. Xutorskiyning yondashuviga ko'ra, o'qituvchining maxsus kompetensiyalari kasbiy faoliyatning maqsadga yo'naltirilgan tizimi sifatida talqin qilinadi. U, ayniqsa, pedagogik jarayonni tashkil etish, o'quvchilarning rivojlanishini kuzatish, ularni motivatsiyalash va baholash kabi kasbiy komponentlarni o'z ichiga oladi. I.A. Zimnyaya esa kompetensiyani "insonning ijtimoiy, kommunikativ va kasbiy tajribasini real faoliyatda qo'llay olish qobiliyati" sifatida izohlaydi.

O'zbek pedagog olimlari tomonidan ham mazkur masalaga alohida e'tibor qaratilgan. A. Abduqodirov, B. O'. Qosimov, N. S. Sayidahmedov, M. P. Saidov, O. Tolipov, B. Hasanboyevalarning ishlarida o'qituvchining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishda ta'limning amaliy yo'nalishini kuchaytirish, interfaol metodlar va innovatsion texnologiyalarni qo'llash zarurligi asoslab berilgan. Ularning fikricha, bo'lajak o'qituvchi faqat nazariy bilimlar bilan emas, balki ularni real pedagogik vaziyatlarda qo'llay olish malakasi bilan ajralib turishi lozim.

Shuningdek, xorijiy tajriba tahlili shuni ko'rsatadiki, Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida ta'lim standartlari Euro-Competence Framework asosida shakllantirilib, bunda o'qituvchi tayyorgarligining asosiy yo'nalishlari - pedagogik refleksiya, kommunikatsiya, axborot texnologiyalaridan foydalanish va ijodiy yondashuv sifatida belgilangan. UNESCO va OECD hujjatlarida esa XXI asr o'qituvchisi uchun zarur bo'lgan global kompetensiyalar - madaniyatlararo muloqot, raqamli savodxonlik va tanqidiy tafakkur - ta'lim siyosatining ustuvor yo'nalishlari sifatida ko'rsatilgan.

Yangi pedagogik tadqiqotlar, xususan, STEAM (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics) va CLIL (Content and Language Integrated Learning) metodlari bo'yicha ilmiy izlanishlar shuni ko'rsatadiki, bu yondashuvlar bo'lajak o'qituvchilarda kompleks tafakkurni, tahliliy fikrlashni va ko'p yo'nalishli kompetensiyalarni shakllantirishda samarali vosita sifatida namoyon bo'lmoqda.

Raqamli pedagogika sohasidagi zamonaviy ishlar, xususan, M. Prensky, L. Siemens va G. Salmonlarning tadqiqotlari o'qituvchilarni raqamli muhitga moslashtirish, onlayn o'qitish, masofaviy

muloqot, virtual ta'lim muhitida ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishning nazariy asoslarini belgilaydi. Bu tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, raqamli asrda o'qituvchi nafaqat axborotni yetkazuvchi, balki ta'lim jarayonini boshqaruvchi va o'quvchini mustaqil o'rganishga yo'naltiruvchi subyekt sifatida shakllanishi lozim.

Adabiyotlar tahlilidan ko'rinadiki, o'qituvchining maxsus kompetensiyalarini rivojlantirish bo'yicha zamonaviy yondashuvlar kompleks xarakterga ega bo'lib, ular nazariya va amaliyotning integratsiyasi, refleksiv tahlil, innovatsion metodikani qo'llash, raqamli vositalardan samarali foydalanish hamda shaxsiy va kasbiy o'sishga yo'naltirilgan faoliyatni qamrab oladi.

Shu boisdan, o'rganilgan manbalar asosida xulosa qilish mumkinki, bugungi kunda pedagogik ta'lim tizimida kompetensiyaviy yondashuvning asosiy maqsadi - bo'lajak o'qituvchining kasbiy identifikatsiyasini shakllantirish, uni ijodkor, moslashuvchan, raqamli savodxon va refleksiv mutaxassis sifatida tayyorlashdan iboratdir.

Tahlil va natijalar. Bo'lajak o'qituvchilarda maxsus kompetensiyalarni shakllantirish jarayonini chuqur tahlil qilish natijasida aniqlanishicha, bugungi ta'lim amaliyotida kompetensiyaviy yondashuvni samarali tatbiq etish uchun tizimli, bosqichma-bosqich va integrativ mexanizmlar zarur. Tadqiqot davomida pedagogik nazariya, ilg'or xorijiy tajriba va milliy ta'lim tizimi tahlili shuni ko'rsatdiki, o'qituvchi tayyorlash jarayonida zamonaviy metodlar va texnologiyalarni uyg'unlashtirish kompetensiyalar rivojiga sezilarli ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Avvalo, o'quv jarayonining mazmuni kompetensiyalarni shakllantirishga yo'naltirilgan bo'lishi zarur. Bu degani, ta'limda faqat bilim berish emas, balki talabalar shaxsiy tajriba orttirishlari, muammolarni hal etish, tahlil qilish, baholash, jamoada ishlash va ijodiy yondashish imkoniyatlariga ega bo'lishlari lozim. Bu jarayonda loyiha asosida o'qitish, case study (vaziyatli tahlil), interfaol metodlar, treninglar va muammoli o'qitish texnologiyalari eng samarali vositalardan biri sifatida namoyon bo'lmoqda.

Tahlil shuni ko'rsatadiki, bo'lajak o'qituvchilarning maxsus kompetensiyalari quyidagi yo'nalishlarda shakllanadi:

Kasbiy-pedagogik kompetensiya – o'quv jarayonini rejalashtirish, metodik ta'minot yaratish va ta'lim sifatini boshqarish ko'nikmalari.

Axborot-kommunikatsiya kompetensiyasi – raqamli muhitda ishlash, zamonaviy texnologiyalarni o'quv jarayoniga integratsiya qilish, onlayn platformalardan foydalanish.

Ijodiy va refleksiv kompetensiya – o'z faoliyatini tahlil qilish, yangilik kiritish, muammolarga kreativ yechim topish salohiyati.

Ijtimoiy va kommunikativ kompetensiya – jamoa bilan ishlash, hamkorlik, muloqot madaniyati va emotsional intellektni rivojlantirish.

Amaliy tahlillar asosida aniqlanishicha, bu kompetensiyalarni rivojlantirish uchun raqamli pedagogika, STEAM yondashuvi, CLIL metodikasi, refleksiv ta'lim hamda tajriba asosidagi o'qitish juda muhim ahamiyat kasb etadi. Masalan, STEAM yondashuvi talabalarda turli fanlar o'rtasidagi bog'liqlikni anglash, ijodiy fikrlash va amaliy muammolarni yechish qobiliyatini kuchaytiradi. CLIL metodikasi esa chet tillarini o'rganish bilan birga, fanning mazmunini chuqurroq o'zlashtirishga yordam beradi.

Shuningdek, o'qituvchilarni tayyorlashda refleksiya madaniyatini shakllantirish muhim omil hisoblanadi. Refleksiv yondashuv talabalarga o'z faoliyatini baholash, kuchli va zaif tomonlarini aniqlash, o'zini rivojlantirish strategiyasini belgilash imkonini beradi. Bu esa, o'z navbatida, o'qituvchining professional o'sish motivatsiyasini oshiradi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, kompetensiyalarni samarali shakllantirish uchun quyidagi shart-sharoitlar zarur:

- o'quv jarayoniga innovatsion texnologiyalarni keng tatbiq etish;
- ta'limni amaliyot bilan uzviy bog'lash;
- talabalarda mustaqil va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish;

raqamli resurslar va interfaol platformalardan foydalanish;
mentorlik tizimini joriy etish orqali individual yondashuvni kuchaytirish.

Umuman olganda, o'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, zamonaviy yondashuvlar asosida tashkil etilgan pedagogik jarayon o'qituvchilarni tayyorlash sifatini oshiradi, ularni XXI asr ta'lim talablariga javob bera oladigan kompetent, ijodkor va raqamli fikrlovchi mutaxassis sifatida shakllantiradi.

Natijada, bo'lajak o'qituvchilarda maxsus kompetensiyalarni shakllantirishning samaradorligi nafaqat ta'lim mazmuniga, balki o'qitish metodikasi, pedagogik muhit va ta'lim jarayonidagi o'zaro hamkorlik madaniyatiga ham bog'liq ekanligi isbotlandi. Shunday qilib, zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida tayyorlangan o'qituvchi shaxsining kasbiy muvaffaqiyati, uning o'z kasbiga bo'lgan sadoqati va ijtimoiy faoliyati bilan uzviy bog'liqdir.

Muhokama. O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, bo'lajak o'qituvchilarda maxsus kompetensiyalarni shakllantirish murakkab, ko'p bosqichli va integratsion jarayon bo'lib, u ta'limning barcha tarkibiy qismlarini o'z ichiga oladi. Bu jarayonda ta'limning mazmuni, metodikasi, pedagogik texnologiyalar, shuningdek, o'qituvchi va talaba o'rtasidagi o'zaro muloqotning sifati muhim rol o'ynaydi.

Muhokama davomida aniqlanishicha, o'qituvchi tayyorlash tizimida mavjud muammolarning asosiy qismi an'anaviy o'qitish usullarining ustuvorligi, amaliy tajriba yetishmasligi va raqamli kompetensiyaning sust rivojlanishi bilan bog'liqdir. Shu bois, pedagogik ta'limda zamonaviy yondashuvlarni joriy etish zarurati yanada kuchaymoqda.

Birinchidan, kompetensiyaviy yondashuv asosida o'quv dasturlarini qayta ko'rib chiqish lozim. Har bir fan bo'yicha talabalarda qanday maxsus kompetensiyalar shakllanishi aniq belgilab olinishi kerak. Bu esa o'qituvchilarning o'z faoliyatini maqsadli, tizimli va natijaga yo'naltirilgan tarzda tashkil etishiga yordam beradi.

Ikkinchidan, raqamli pedagogika vositalarini ta'lim jarayoniga tatbiq etish, virtual ta'lim muhiti, interfaol platformalar, sun'iy intellekt elementlari va raqamli simulyatorlardan foydalanish o'qituvchining zamonaviy kompetensiyalarini rivojlantirishda muhim o'rin tutadi. Shuningdek, bu jarayon talabalarda axborotni tanqidiy tahlil qilish, raqamli madaniyatni rivojlantirish va onlayn muloqot ko'nikmalarini shakllantiradi.

Uchinchidan, muhokama jarayonida aniqlanishicha, refleksiv yondashuv maxsus kompetensiyalarni shakllantirishning asosiy omillaridan biridir. Refleksiya o'qituvchiga o'z faoliyatini baholash, o'z-o'zini rivojlantirish yo'nalishlarini belgilash va o'z kasbiy tajribasini takomillashtirish imkonini beradi. Shu bois, ta'lim muassasalarida refleksiv dars tahlili, o'zaro baholash, mentorlik va "portfel texnologiyasi"dan keng foydalanish tavsiya etiladi.

To'rtinchidan, STEAM va CLIL kabi zamonaviy metodlarning tatbiqi o'qituvchining ko'p yo'nalishli fikrlashini, tahliliy salohiyatini va ijodiy yondashuvini oshiradi. Ayniqsa, maktabgacha va umumta'lim tizimida faoliyat yurituvchi o'qituvchilar uchun fanlararo integratsiya, tildan foydalanish madaniyati hamda kreativ fikrlashni shakllantirish ustuvor ahamiyat kasb etadi.

Shuningdek, muhokamada aniqlanishicha, bo'lajak o'qituvchilarda maxsus kompetensiyalarni shakllantirish jarayonida psixologik tayyorgarlik, kasbiy motivatsiya va shaxsiy o'sish strategiyasi ham muhim ahamiyatga ega. Agar ta'lim jarayonida o'qituvchilik kasbiga ijobiy munosabat, o'zini rivojlantirishga ehtiyoj va ijtimoiy mas'uliyat shakllantirilsa, bu kompetensiyalar tabiiy ravishda rivojlanadi.

Shu nuqtai nazardan, pedagogik oliy ta'lim muassasalari o'quv jarayonini yangilashda quyidagi omillarga alohida e'tibor qaratish zarur:

integratsiyalashgan o'quv modellarini ishlab chiqish;
ilmiy-tadqiqot faoliyatini o'qituvchilik amaliyoti bilan bog'lash;
xalqaro tajriba va ilg'or metodlarni milliy tizimga moslashtirish;
o'qituvchilarning kasbiy refleksiyasi va o'zini rivojlantirish mexanizmlarini kuchaytirish.

Natijada, muhokama shuni ko'rsatadiki, bo'lajak o'qituvchilarda maxsus kompetensiyalarni shakllantirish uchun zamonaviy yondashuvlar - bu nafaqat yangi metod va texnologiyalarni qo'llash, balki butun ta'lim tizimining mazmuniy, tashkiliy va metodik yangilanishini talab qiladigan murakkab, ammo istiqbolli jarayondir.

Xulosa. Yuqoridagi tahlil va muhokamalardan kelib chiqib, shuni aytish mumkinki, bo'lajak o'qituvchilarda maxsus kompetensiyalarni shakllantirish - bu zamonaviy ta'lim tizimining markaziy vazifalaridan biridir. Ushbu jarayonning muvaffaqiyati o'qituvchining nazariy bilimlari, amaliy ko'nikmalari, innovatsion fikrlash salohiyati va reflektiv madaniyati o'rtasidagi muvozanatni to'g'ri tashkil etishga bog'liqdir.

Zamonaviy pedagogik yondashuvlar - kompetensiyaviy, reflektiv, integrativ, STEAM va CLIL texnologiyalari, shuningdek raqamli pedagogika tamoyillari asosida olib borilgan ta'lim jarayonlari o'qituvchining kasbiy o'sishiga, mustaqil qaror qabul qilish, ijodiy fikrlash va innovatsion yechimlar topish qobiliyatini shakllantirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, bo'lajak o'qituvchilarning maxsus kompetensiyalarini rivojlantirish quyidagi yo'nalishlarda eng samarali natija beradi:

o'quv jarayonida interfaol, loyiha va muammoli o'qitish metodlarini keng joriy etish;

raqamli ta'lim platformalari orqali o'qituvchilarni zamonaviy texnologik muhitga moslashtirish;

reflektiv tahlil va o'zini rivojlantirish strategiyalarini yo'lga qo'yish;

ta'lim mazmunini amaliyot bilan integratsiya qilish;

o'qituvchilarda ijodiy va kommunikativ madaniyatni rivojlantirish.

Shuningdek, tahlillar shuni ko'rsatadiki, pedagogik ta'lim tizimida o'qituvchi shaxsini tayyorlashda kasbiy motivatsiya, shaxsiy mas'uliyat va ijtimoiy faollikni kuchaytirish zarur. Chunki o'qituvchining kasbiy kompetensiyasi faqat bilim bilan emas, balki uning qadriyatlarini, dunyoqarashi va ijtimoiy pozitsiyasi bilan belgilanadi.

Xulosa qilib aytganda, bo'lajak o'qituvchilarni zamonaviy yondashuvlar asosida tayyorlash: ta'lim sifatini oshiradi;

o'qituvchilarning kasbiy moslashuvchanligini ta'minlaydi;

ijodkor, raqamli savodxon va reflektiv mutaxassislarni yetishtiradi;

milliy ta'lim tizimini xalqaro talablar darajasiga olib chiqishga xizmat qiladi.

Shunday qilib, pedagogik ta'limda zamonaviy yondashuvlarni joriy etish - bu nafaqat kompetent o'qituvchini tayyorlash, balki ta'lim sifatini innovatsion rivojlantirishning strategik yo'nalishi sifatida qaralishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi to'g'risida"gi PQ-5712-son qarori. - Toshkent, 2019.
2. O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim to'g'risidagi Qonuni. - Toshkent: Adolat, 2020.
3. Hasanboyeva, O., & Karimova, D. (2022). Bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishning pedagogik asoslari. - Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti.
4. Jalilova, M. (2021). Innovatsion ta'lim texnologiyalari va ularning ta'lim sifatiga ta'siri. // Pedagogik ta'lim jurnali, №3, 45-52-betlar.
5. Sharipova, N. (2023). Raqamli pedagogika: o'qituvchilarning raqamli kompetentligini shakllantirish yo'llari. - Toshkent: "Iqtisod-Moliya" nashriyoti.
6. Хуторской, А.В. (2019). Компетентностный подход в образовании: методология и практика. - Москва: Издательство "Академия".
7. Зимняя, И.А. (2020). Ключевые компетенции как результат образования. - Москва: Логос.

8. Shulman, L. (2015). The Wisdom of Practice: Essays on Teaching, Learning, and Learning to Teach. - San Francisco: Jossey-Bass.
9. Hattie, J. (2017). Visible Learning for Teachers: Maximizing Impact on Learning. - London & New York: Routledge.
10. UNESCO (2021). Teachers of Tomorrow: Addressing Global Challenges in Teacher Education. - Paris: UNESCO Publishing.

Rahimova Dildora Qodirjonovna,

*University of Business and Science "Pedagogika va psixologiya" kafedrası mudiri
Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)*

NOGIRONLIGI BO'LGAN SHAXSLARNING HUQUQLARI VA INKLYUZIV TA'LIMNING DOLZARBLIGI

Annotatsiya. Maqolada nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari va ularning jamiyatdagi o'rni, shuningdek, inklyuziv ta'limning ahamiyati haqida so'z boradi. Bugungi kunda nogironligi bor insonlar sonining ko'payishi inson huquqlarini himoya qilish zaruratini yanada oshirmoqda. O'zbekistonda nogironligi bor bolalar uchun teng sharoitlar yaratish, ularning ta'lim olish huquqini ta'minlash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishi sifatida belgilangan. Inklyuziv ta'lim orqali nogiron bolalar sog'lom tengdoshlar bilan birga ta'lim olish imkoniga ega bo'lib, bu ularning ijtimoiy hayotga moslashishiga yordam beradi. Mamlakatda inklyuziv ta'limni rivojlantirish uchun qonuniy asoslar yaratilib, maxsus pedagoglarni tayyorlash, ta'lim muassasalarida qulay sharoitlar tashkil etish, xalqaro hamkorlik va ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Shu bilan birga, ta'lim tizimida malakali kadrlarni tayyorlash va pedagoglarning inklyuziv yondashuvini shakllantirish muhimligi ta'kidlanadi. Natijada, inklyuziv ta'lim jamiyatda teng huquqli va faol fuqarolarni shakllantirishda muhim vosita hisoblanadi.

Kalit so'zlar: nogironligi bo'lgan shaxslar, inson huquqlari, inklyuziv ta'lim, imkoniyati cheklangan bolalar, ta'lim huquqi, o'zbekiston ta'lim siyosati, maxsus pedagogika, ta'lim muassasalari, ijtimoiy integratsiya, ta'lim sifati, pedagoglarning malakasi, xalqaro hamkorlik, jamiyatda tenglik, ta'limda imkoniyatlar, nogiron bolalar ta'limi.

Аннотация. В статье рассматриваются права лиц с ограниченными возможностями здоровья и их роль в обществе, а также важность инклюзивного образования. Сегодня рост числа лиц с ограниченными возможностями здоровья ещё больше усиливает необходимость защиты прав человека. В Узбекистане создание равных условий для детей с ограниченными возможностями здоровья и обеспечение их права на образование является приоритетным направлением государственной политики. Благодаря инклюзивному образованию дети с ограниченными возможностями здоровья имеют возможность получать образование наравне со здоровыми сверстниками, что способствует их адаптации к общественной жизни.

Ключевые слова: лица с ограниченными возможностями, права человека, инклюзивное образование, дети с ограниченными возможностями, право на образование, образовательная политика Узбекистана, специальная педагогика, образовательные учреждения, социальная интеграция, качество образования, квалификация педагогов, международное сотрудничество, равенство в обществе, возможности в образовании, образование детей с ограниченными возможностями.

Annotation. The article discusses the rights of persons with disabilities and their role in society, as well as the importance of inclusive education. Today, the increasing number of persons with disabilities further underscores the necessity of protecting human rights. In Uzbekistan, creating equal conditions for children with disabilities and ensuring their right to education is a priority direction of state policy. Thanks to inclusive education, children with disabilities have the opportunity to receive education alongside their healthy peers, which contributes to their adaptation to social life.

Key words: persons with disabilities, human rights, inclusive education, children with disabilities, right to education, educational policy of Uzbekistan, special pedagogy, educational institutions, social integration, quality of education, teacher qualification, international cooperation, equality in society, educational opportunities, education of children with disabilities.

Har bir inson, u qanday jismoniy yoki ruhiy holatda bo'lishidan qat'i nazar, ta'lim olish, jamiyatda o'z o'rniga ega bo'lish va munosib hayot kechirish huquqiga ega. Bugungi kunda dunyo miqyosida nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlarini ta'minlash va ularni jamiyat hayotiga to'laqonli jalb etish masalasi dolzarb hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, inklyuziv ta'lim tizimini rivojlantirish-ijtimoiy tenglik, insonparvarlik va taraqqiyot sari tashlangan muhim qadamdir. Bugungi kunda dunyo bo'ylab nogironligi bor taxminan 1 milliardga yaqin inson yashaydi. Bu raqam inson huquqlari himoyasining ahamiyati va bu masalaning dolzarbligini yana bir bor ko'rsatadi.

Inson huquqlari - bu har bir kishining jamiyatdagi barcha imkoniyatlardan teng foydalanish huquqidir. Imkoniyati cheklangan, nogironligi bo'lgan insonlar ham shular qatoridandir. Jamiyat ularni to'laqonli qabul qilib, teng munosabatda bo'lmasa, mamlakatda inson huquqlari to'liq ta'minlangan deyish qiyin. Ayniqsa, dunyoda nogironligi bor shaxslarning soni ko'payib borayotganini inobatga olsak, bu masala yanada muhim ahamiyat kasb etadi.

Nogironligi bo'lgan insonlar ham jamiyatning faol a'zolari bo'lish, o'z salohiyatini ko'rsatish va munosib turmush kechirish huquqiga egadirlar. Ularning ta'lim olish huquqini ta'minlash esa inklyuziv ta'lim orqali amalga oshiriladi. Shu bois, bugungi kunda inklyuziv ta'lim tizimini rivojlantirish har bir davlat uchun strategik vazifa hisoblanadi.

Birlashgan Millatlar Tashkilotining 2006-yilda qabul qilingan "Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiya"da barcha davlatlar nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlarini himoya qilish, ularni ijtimoiy hayotga jalb etish, ta'lim va mehnatga bo'lgan teng imkoniyatlarni yaratish majburiyatini olgan. O'zbekiston Respublikasi ham mazkur konvensiyani ratifikatsiya qilgan bo'lib, mamlakatda quyidagi yo'nalishlarda islohotlar olib borilmoqda:

-Nogironligi bo'lgan shaxslar uchun ijtimoiy infratuzilmani moslashtirish (panduslar, liftlar, maxsus belgilar);

-Ular uchun mehnat va ta'limga kirish imkoniyatlarini kengaytirish;

-Sog'lom jamiyatda diskriminatsiyaga qarshi kurashish;

-Davlat dasturlari orqali qo'llab-quvvatlash tizimini kuchaytirish.

Shu bois, yurtimizda imkoniyati cheklangan insonlarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash, ularning huquq va manfaatlarini himoya qilish, jamiyatda munosib o'rin egallashiga qulay sharoit yaratish davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan. Buning uchun qonuniy asoslar mustahkamlanib, qator farmon va qarorlar qabul qilinmoqda. Asosiy maqsad - nogironligi bor insonlarni hayotda faol bo'lishlariga yordam berish, ularni umidsizlikdan xalos qilish, yashashga bo'lgan ishtiyoqini oshirish va jamiyatda o'z o'rnini topishiga ko'maklashishdir.

Shular qatorida inklyuziv ta'limning rivojlanishi alohida ahamiyatga ega. Bugungi kunda nogiron bolalar umumta'lim maktablariga integratsiyalashuvi inklyuziv ta'limning tabiiy bosqichi sifatida qaralmoqda. Bu davlat va jamiyat tomonidan nogironligi bor bolalarga teng huquq va imkoniyatlar yaratish majburiyatini anglatadi. Ta'lim-bilim olish, malaka va ko'nikma shakllantirish jarayoni bo'lib, kishini hayot va mehnatga tayyorlashning asosiy vositasidir. Umumjahon inson huquqlari deklaratsiyasida ham ta'lim olish har bir insonning fundamental huquqi ekanligi ko'rsatib o'tilgan. Shuning uchun imkoniyati cheklangan bolalar ham sog'lom tengdoshlaridek teng sharoitda ta'lim olishga haqlidir. Bu faqat bilim berish emas, balki sifatli ta'lim uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish demakdir.

O'zbekiston sharoitida oilaviy holatidan qat'iy nazar, barcha bolalar davlat umumta'lim maktablariga qatnash huquqiga ega. Ammo yaqindagina nogironligi bor bolalar uchun teng sharoitlar yetishmasligi muammo edi. 2020-yil statistik ma'lumotlariga ko'ra, mamlakatdagi 3,2 mingdan ortiq umumta'lim maktablarida taxminan 13 ming o'quvchi inklyuziv ta'lim bilan qamrab olingan. Shu kamchiliklarni bartaraf etish maqsadida 2020-yildan boshlab inklyuziv ta'limga jiddiy e'tibor qaratildi. Xususan, 2020-yil 23-sentyabrda qabul qilingan "Ta'lim to'g'risida"gi qonunga ilk bor inklyuziv ta'lim tushunchasi kiritildi. O'zbekistonda inklyuziv ta'limni keng joriy etish bo'yicha reja ishlab chiqilib, 2025-yilgacha alohida ta'limga muhtoj bolalarning 40 foizini odatiy maktablarga jalb

etish maqsad qilindi. Buning uchun amaliy choralar ko'rilmogda. Shuningdek, BMTning "Bola huquqlari to'g'risida"gi konventsiyasi va Nogironlar huquqlari deklaratsiyasi xalqaro tajribalardan foydalanishni taqozo etmoqda. Shuni alohida ta'kidlash joizki, inklyuziv ta'lim nafaqat ta'lim sohasidagi islohot, balki butun jamiyat tafakkurini o'zgartiruvchi ijtimoiy jarayondir. Bu tizim orqali biz har bir insonning qadri va imkoniyatini tan olamiz, jamiyatda tenglik va o'zaro hurmat madaniyatini shakllantiramiz. Zero, haqiqiy taraqqiyot – bu faqat texnologik yoki iqtisodiy o'sish emas, balki insonparvarlik va bag'rikenglik ruhining mustahkamlanishidir.

Inklyuziv ta'limning samarali joriy etilishi uchun davlat siyosati, ta'lim muassasalari, oila va fuqarolik jamiyati o'rtasidagi hamkorlik muhim ahamiyat kasb etadi. Ota-onalar va o'qituvchilar o'rtasidagi o'zaro tushunish, bolalarga mehr bilan yondashish va ularning ichki dunyosini anglash – bu tizimning muvaffaqiyat garovidir. Shuningdek, ijtimoiy ongni o'zgartirish, nogironligi bo'lgan shaxslarni jamiyatning faol, ijobiy a'zolari sifatida ko'rsatish ham muhim. Inklyuziv ta'lim - bu "uyg'unlashish", "qo'shilish", "jam bo'lish" ma'nolarini anglatadi. Bu ta'lim shakli imkoniyati cheklangan bolalarni sog'lom bolalar bilan birga o'qitishga yo'naltirilgan bo'lib, ularni ijtimoiy hayotga moslashishga yordam beradi. Bunday ta'lim tizimi uchun maktablarda to'siqsiz muhit yaratish, maxsus jihozlar, pedagoglar malakasini oshirish va o'quv bazasini yaxshilash zarur.

Inklyuziv ta'limda o'qituvchilarning malakasi juda muhim. Ular inklyuziv tafakkurga ega bo'lishi, ta'lim sifatini ta'minlashi va maxsus ehtiyojlarga ega bolalarga alohida yondashishi lozim. Shuningdek, hamkorlik, fikr almashish va tizimli baholash ham ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi. Pedagoglar muammolarni birgalikda hal qilish, maktab hamkorligini rivojlantirish kabi ko'nikmalarga ega bo'lishlari zarur. Inklyuziv ta'limning yana bir xususiyati - bu o'quvchi va o'qituvchining o'zaro o'rganishi va muammolarni birgalikda yechishidir. Shu bois, inklyuziv ta'limda o'qituvchining professional yondashuvi muhim ahamiyatga ega. Bolalar nogironligi haqida yetarlicha tushunchaga ega bo'lmasligi mumkin, shuning uchun ular bilan muomala qilishda mehr-muhabbat va sabr talab etiladi.

Mamlakatimizda inklyuziv ta'limni rivojlantirish va sifatini oshirish uchun pedagoglarni tayyorlashga alohida e'tibor qaratilmoqda. Masalan, Chirchiq davlat pedagogika universitetida maxsus pedagogika kafedra faoliyati kengaymoqda. Bu kafedra surdopedagogika, tiflopedagogika, logopediya yo'nalishlari bo'yicha talabalarni tayyorlaydi. Universitetda nogiron talabalar uchun qulay sharoitlar yaratildi.

So'ngi yillarda oliy ta'lim muassasalarida ko'zi ojiz bolalar uchun pedagoglarni tayyorlash yo'nalishi tashkil etildi. Ta'lim jarayonida nafaqat nazariy bilimlar, balki amaliyot ham katta ahamiyatga ega. Talabalar maxsus va inklyuziv ta'lim muassasalarida amaliyot o'tashadi, bu ularning kasbiy mahoratini oshirishga yordam beradi.

Shuningdek, nogironligi bor bolalarning "Kunduzgi qarov" guruxlarida ta'lim berish shakli tashkil etildi. Bu orqali nogiron bolalarga ta'lim-tarbiya olish imkoniyati bo'lmagan hollarda ham ta'lim berish yo'lga qo'yildi.

Shu bilan birga, inklyuziv ta'limni to'liq amalga oshirishda ayrim muammolar mavjud bulardan:

1. Ta'lim muassasalarining moddiy-texnik bazasi yetarli emasligi;
2. Pedagoglarning malakasi va tajribasi yetishmasligi;
3. Jamiyatda ayrim stereotip va noto'g'ri qarashlarning saqlanib qolishi;
4. Maxsus didaktik vositalarning cheklanganligi.

Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun tizimli yondashuv, davlat va fuqarolik jamiyati institutlari o'rtasidagi hamkorlik muhim ahamiyatga ega.

Xalqaro hamkorlik ham inklyuziv ta'limni rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi. Respublikamiz oliy ta'lim muassasalari professor-o'qituvchilari Rossiya va Finlyandiya universitetlari bilan tajriba almashadi, professor-o'qituvchilar malakasini oshiradi va birgalikda ilmiy tadqiqotlar olib borishmoqda.

Mamlakatimizdagi olimlarimiz tomonidan nogironligi bor bolalar uchun mo'ljallangan darsliklar chop etilmoqda. Bu sohadagi ilmiy tadqiqotlar davom etmoqda va yangi yondashuvlar ishlab chiqilmoqda. So'nggi yillarda O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimida inklyuzivlikni kuchaytirish bo'yicha sezilarli ishlar amalga oshirildi. Zamonaviy dunyo sharoitida inklyuziv ta'lim raqamli texnologiyalar, masofaviy ta'lim tizimlari va sun'iy intellekt vositalaridan foydalanishni ham o'z ichiga olmoqda. Maxsus platformalar, interaktiv dasturlar va moslashtirilgan o'quv materiallari imkoniyati cheklangan bolalarning o'quv jarayoniga yanada faol jalb qilinishini ta'minlaydi. Shu jihatdan, O'zbekiston ta'lim tizimida raqamli inklyuziya yo'nalishiga ham alohida e'tibor qaratish lozim. Jumladan:

2020-yilda "Inklyuziv ta'lim to'g'risida"gi qarorlar qabul qilindi;

Maxsus pedagogika va psixologiya sohasida kadrlar tayyorlanmoqda;

Maktablarda mahsus pedagoglarga ixtisoslashgan xonalarni tashkil etilmoqda;

Nogironligi bo'lgan bolalar uchun elektron darsliklar va raqamli platformalar yaratilmoqda.

Bu islohotlar nafaqat ta'lim sifatini oshirish, balki nogironligi bo'lgan shaxslarning ijtimoiy faolligini kuchaytirish, ularni jamiyatning to'laqonli a'zosi sifatida tarbiyalashga xizmat qilmoqda. Shu nuqtai nazardan qaralganda, har bir bola-uning imkoniyatlaridan qat'i nazar-jamiyatning ajralmas bir bo'lagi sifatida qabul qilinishi lozim. Har bir bola, ayniqsa, nogironligi bor bola o'z salohiyatini ro'yobga chiqarishi uchun ijtimoiy, psixologik va pedagogik qo'llab-quvvatlashga muhtoj. Bu borada inklyuziv ta'lim- tenglik, adolat va insonparvarlik tamoyillariga asoslangan holda, jamiyatdagi har bir farzandning o'ziga xosligini tan olishga va unga individual yondashishga xizmat qiladi. Shuningdek, inklyuziv ta'limni rivojlantirish – bu inson kapitaliga kiritiladigan eng samarali sarmoyadir. Chunki har bir bola – bu kelajakdagi olim, muhandis, san'atkor yoki yetakchi bo'lish salohiyatiga ega shaxsdir. Ularning imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish orqali biz nafaqat ularning hayot sifatini, balki butun jamiyat farovonligini oshiramiz.

Kelajakda inklyuziv ta'limning yanada kengayishi, pedagoglarning bu yo'nalishdagi malakasini oshirish, ta'lim muassasalarining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash orqali, O'zbekistonda har bir bola uchun sifatli va teng imkoniyatlar yaratilishi shubhasiz. Biz yosh avlodni mehr, sabr va bilim asosida tarbiyalab, kelajak jamiyatini yanada adolatli, bag'rikeng va taraqqiy etgan holatga olib chiqishimiz mumkin.

Zero, har bir bolaning baxtli va to'laqonli hayot kechirishi-bu nafaqat uning oilasi, balki butun jamiyatning burchi va mas'uliyatidir. Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlarini ta'minlash va ularni jamiyat hayotiga faol jalb etish-demokratik davlatning muhim belgilaridan biridir. Inklyuziv ta'lim tizimi esa bu jarayonning asosiy mexanizmi hisoblanadi.

Inklyuziv ta'limni rivojlantirish orqali bizbolalarda insonparvarlik va bag'rikenglikni tarbiyalaymiz, jamiyatda tenglik va adolatni mustahkamlaymiz, nogironligi bo'lgan shaxslarning hayot sifatini oshiramiz. Kelgusida inklyuziv ta'lim tizimini yanada mukammallashtirish uchun quyidagi yo'nalishlarga alohida e'tibor qaratish lozimjumladan maxsus pedagogik kadrlar tayyorlash tizimini kengaytirish, Inklyuziv ta'lim bo'yicha ilmiy-tadqiqot markazlarini tashkil etish, zamonaviy didaktik vositalar va moslashtirilgan o'quv resurslarini yaratish, ommaviy axborot vositalarida nogironligi bo'lgan shaxslar haqidagi ijobiy tasavvurlarni kuchaytirish, mahalliy va xalqaro hamkorlikni kengaytirish orqali ilg'or tajribalarni joriy etish.

Har bir inson- noyob va bebaho. Ularning imkoniyatlarini ko'rish va qadrlash, ularni qo'llab-quvvatlash - jamiyatning ma'naviy yetuklik darajasidir. Shu sababli inklyuziv ta'limni rivojlantirish bugungi kunda nafaqat dolzarb, balki zaruriy ehtiyojdir.

Umuman olganda, mamlakatimizda nogironligi bor bolalarga sifatli ta'lim berish, ularni jamiyatda teng huquqli fuqarolar sifatida qabul qilish borasida ko'plab ishlar amalga oshirilmoqda. Biz esa bu ta'lim tizimida malakali kadrlar tayyorlashga o'z hissamizni qo'shishga intilmoqdamiz. Zero, ta'lim jamiyat taraqqiyotining poydevori, barkamol avlod yetishtirishning asosiy vositasidir. Xulosa o'rnida shuni autib o'tish lozimki nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlarini ta'minlash va

inklyuziv ta'limni rivojlantirish – zamonaviy jamiyatning ajralmas qadriyatlaridan biridir. inklyuziv ta'lim – bu inson qadr-qimmatini ulug'lovchi, tenglik va adolat tamoyillariga tayanadigan ijtimoiy tizimdir. Bu tizim orqali biz nafaqat nogironligi bo'lgan bolalarga, balki butun jamiyatga o'zaro hurmat, bag'rikenglik va hamjihatlik madaniyatini singdiramiz.

Har bir bola o'z imkoniyatlarini to'liq namoyon etish imkoniga ega bo'lishi kerak. Chunki har bir inson – bu iqtidor manbai, har bir bola – bu jamiyat kelajagining poydevoridir. Inklyuziv ta'lim esa ana shu poydevorni mustahkamlaydigan eng muhim vosita hisoblanadi.

Ta'limda inklyuziv yondashuvni keng joriy etish nafaqat nogironligi bo'lgan bolalarning, balki butun jamiyatning ma'naviy va madaniy rivojiga xizmat qiladi. Har bir bola - bu kelajakning bir qismi, va ularning imkoniyatlarini cheklamaslik, balki ochish - bizning burchimizdir. Ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, inklyuziv ta'lim nafaqat alohida ehtiyojli bolalar uchun, balki butun jamiyat uchun foydali tizimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoni va Qarorlari. Imkoniyati cheklangan shaxslar huquqlarini himoya qilish va inklyuziv ta'limni rivojlantirish bo'yicha davlat siyosati hujjatlari. Toshkent, 2020.
2. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. Qabul qilingan sana: 23-sentyabr 2020-yil.
3. BMTning "Bola huquqlari to'g'risida"gi Konventsiyasi. 1989-yil, Nyu-York.
4. BMTning Nogironlar huquqlari deklaratsiyasi. 2006-yil, Nyu-York.
5. Umumjahon inson huquqlari deklaratsiyasi. Birlashgan Millatlar Tashkiloti. 1948-yil.
6. Chirchiq Davlat Pedagogika Universiteti. Maxsus pedagogika kafedrasini faoliyati haqida ma'lumotlar. Rasmiy sayt, 2023.
7. O'zbekiston Respublikasi ta'lim vazirligi statistik ma'lumotlari. 2020-yil.
8. M. Raxmonova, "Inklyuziv ta'limning rivojlanishi va muammolari", O'zbekiston ta'lim ilmiy jurnali, 2022-yil.
9. A. Islomova, "Nogiron bolalar ta'limida yangi yondashuvlar", Pedagogika va psixologiya, 2023-yil.
10. Xalqaro ta'lim va inklyuzivlik bo'yicha ilmiy tadqiqotlar: Rossiya va Finlyandiya universitetlari hamkorligi, 2021–2024.

Raimov Hamid Soatovich,
Termiz davlat pedagogika instituti
Sport faoliyati va chaqiriqqacha harbiy ta'lim kafedrası mudiri

XOTIN-QIZLAR SPORTI TA'LIM YO'NALISHIDAGI TALABA-QIZLARNI KELGUSI PEDAGOGIK FAOLIYATGA TAYYORLASH MUAMMOSINING IJTIMOY- PEDAGOGIK ZARURATI

Annotatsiya. Maqolada "Xotin-qizlar sporti" ta'lim yo'nalishida tahsil olayotgan talaba-qizlarni kelgusidagi pedagogik faoliyatga tayyorlashning ijtimoiy-pedagogik zarurati tahlil qilingan. Jismoniy tarbiya mazmunini ilmiy asosda o'rgatish, pedagogik jarayonni modernizatsiyalash, talabalarda kasbiy bilim, amaliy ko'nikma, kommunikativ madaniyat va motivatsiyani shakllantirish jarayonlari yoritilgan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, talaba-qizlarning pedagogik tayyorligi faqat nazariy bilimlargaagina emas, balki shaxsiy sifatlar, jamoadagi muloqot va ijtimoiy madaniyatga ham bevosita bog'liq ekanini asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: xotin-qizlar sporti, pedagogik tayyorgarlik, jismoniy tarbiya, kasbiy kompetensiya, motivatsiya, amaliy ko'nikmalar, refleksiya.

Аннотация. В статье анализируется социально-педагогическая необходимость подготовки студенток направления «Женский спорт» к будущей педагогической деятельности. Рассматриваются вопросы модернизации содержания физического воспитания, развития профессиональных знаний, практических навыков, коммуникативной культуры и мотивации у студенток. На основе исследования обосновано, что эффективность профессиональной подготовки зависит не только от теоретических знаний, но и от развития личностных качеств, лидерства и социальной культуры будущего педагога.

Ключевые слова: женский спорт, педагогическая подготовка, физическое воспитание, профессиональная компетентность, мотивация, практические навыки, рефлексия.

Abstract. This article examines the socio-pedagogical necessity of preparing female students enrolled in the "Women's Sports" program for future pedagogical activity. The study highlights the importance of modernizing the content of physical education, developing professional knowledge, practical skills, communicative culture, and motivation among students. The findings indicate that effective pedagogical readiness is influenced not only by theoretical knowledge but also by personal qualities, leadership ability, social interaction, and reflective self-development of the future teacher.

Key words: women's sports, pedagogical preparation, physical education, professional competence, motivation, practical skills, reflection.

Kirish. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 3 iyundagi "Jismoniy tarbiya va ommaviy sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3031-sonli qarori asosida jismoniy tarbiya va sport muassasalari faoliyatini yanada takomillashtirish mexanizmlarini ishlab chiqish, rivojlangan davlatlar tajribasini mamlakatimizda joriy etish, sinab ko'rish muhim ahamiyat kasb etadi. Har bir sport turi va sportchilarning yillik reytingini o'lchaydigan ishlanma yaratish, mamlakatimizda sport muassasalari faoliyatini baholash mezonlarini ishlab chiqishni yo'lga qo'yish alohida dolzarblik kasb etadi [1].

Talaba-qizlarni kelgusi pedagogik faoliyatga tayyorlashda jismoniy tarbiya mazmunini ilmiy asosda o'rgatish, uning tashkiliy va texnologik asoslarini modernizatsiyalash, kelajakda rivojlanish tendensiyalarini ishlab chiqish pedagogika fani oldida turgan dolzarb masalalardan biri bo'lib, aynan mana shu omillar tadqiqot mavzusining dolzarbligini belgilab beradi.

Universal texnologiyalar bilan bog'liq globallashuv jarayoni, ijtimoiy hayotda texnika jadallashuvi insonlar orasida kam harakat qilish, shuningdek, sog'lom turmush tarziga rioya qilmaslik (yog'li, hamirli maxsulotlarni me'yoridan ortiqcha iste'mol qilish, spirtli ichimliklarni ichish, tamaki

chekish va h.k.) natijasida inson hayoti uchun xavfli bo'lgan turli kasalliklarni keltirib chiqarmoqda. Xotin-qizlarning sport bilan shug'ullanmasligi natijasida ularning talaygina qismida (30 yoshdan so'ng) vaznning oshishi, kamqonlik, ortroz, anemiya kasalliklari ko'zga chalinmoqda. Bu esa, kelajak avlodning sog'lom kamol topishiga xavf solmoqda. Shu sababli, mamlakatimizda so'nggi yillarda buyuk ma'naviyatimizni tiklash barobarida sog'lom turmush tarzini barcha fuqarolarga, eng avvalo, yosh qizlarga singdirish davlatimiz siyosatida ustuvor yo'nalish qilib belgilanishi, ijtimoiy hayotimizning barcha sohalaridagi singari uzluksiz ta'lim tizimining barcha bosqichlarida faoliyat yuritayotgan o'qituvchilarni zamon talablari va jahon andozalari asosida tayyorlash, ularning malakasini oshirish, ular tarbiyalayotgan yoshlarda jismoniy sifatlar, yuksak ma'naviy madaniyat, axloq va ma'rifat fazilatlarini shakllantirish va singdirish muammolarining yechimini topishni davr taqozo etmoqda.

Bugungi kunda O'zbekiston ta'lim tizimini modernizatsiya qilish jarayonida xotin-qizlarning sport sohasiga faol jalb qilinishi davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Xotin-qizlar sporti nafaqat sog'lom turmush tarzini targ'ib qiladi, balki jamiyatda faol, ma'naviy yetuk, intellektual salohiyatli ayol shaxsini shakllantirishga xizmat qiladi. Shuning uchun oliy ta'lim muassasalarida "Xotin-qizlar sporti" yo'nalishida tahsil olayotgan talaba-qizlarning kelgusidagi pedagogik faoliyatga puxta tayyorlanishi pedagogik jarayonning muhim vazifasidir.

Tadqiqotning maqsadi - "Xotin-qizlar sporti" yo'nalishidagi talaba-qizlarni pedagogik faoliyatga tayyorlashning ijtimoiy-pedagogik zaruratini asoslash, mazkur jarayonning mazmun-mohiyati, omillari va samarali mexanizmlarini aniqlash.

Materiallar va metodlar-Tadqiqot davomida quyidagi metodlardan foydalanildi:

adabiyotlar tahlili;

ijtimoiy so'rovnoma va suhbatlar;

kuzatish va pedagogik tajriba;

qiyosiy-pedagogik tahlil.

Tadqiqot ob'ekti sifatida oliy ta'lim muassasalarining "Xotin-qizlar sporti" yo'nalishida o'qiyotgan talaba-qizlar hamda ular bilan ishlovchi o'qituvchilar ishtirok etdi.

Muhokama va natijalar-Tahlillar shuni ko'rsatdiki, talaba-qizlarning pedagogik faoliyatga tayyorligi nafaqat nazariy bilimlar, balki quyidagi omillarga ham bog'liq: 1-jadval

1-jadval

Tayyorgarlik komponenti	Mazmuni	Talab qilinadigan natija
Kasbiy bilimlar	Sport nazariyasi, pedagogika, psixologiya	Pedagogik jarayonni ongli boshqarish
Amaliy ko'nikmalar	Mashg'ulot o'tkazish, metodik ishlanmalar tuzish	Dars va mashg'ulotlarni mustaqil olib borish
Shaxsiy sifatlar	Muloqot, yetakchilik, mas'uliyat	Talabalarda motivatsiya va ishonchni shakllantirish
Ijtimoiy madaniyat	Gender tengligi, milliy qadriyatlar, odob-axloq	Jamoadagi pedagog sifatida hurmatga ega bo'lish

Talaba-qizlar sport pedagogi sifatida o'z faoliyatini samarali tashkil etishi uchun:

Jamoaviy yetakchilik,

O'quvchi psixologiyasini tushunish,

Motivatsion muhit yaratish,

O'z-o'zini boshqarish kompetensiyalari

kabi sifatlarni rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Shuningdek, ijtimoiy stereotiplar, oilaviy kutishlar, jamoatchilik fikri kabi omillar ba'zan qizlarning sportdagi faoliyati va kelgusidagi kasbiy yo'nalishlariga ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli pedagogik tayyorlov jarayonida psixologik qo'llab-quvvatlash, motivatsion treninglar va kasbiy moslashuv dasturlari joriy etilishi zarur.

Adabiyotlar tahlili. Xotin-qizlarni sport sohasida kasbiy-pedagogik faoliyatga tayyorlash masalasi O'zbekiston ta'lim tizimida ijtimoiy ehtiyoj darajasiga ko'tarilgan dolzarb yo'nalishlardan biridir. Mazkur soha bo'yicha ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, sport pedagogikasining gender xususiyatlarini o'rganish, xotin-qizlarning sport faoliyatidagi roli va ularning pedagogik salohiyatini rivojlantirish masalalari ko'plab olimlarning e'tibor markazida bo'lgan.

Avvalo, SH.M. Mirziyoyevning asarlarida xotin-qizlarning jamiyatdagi o'rni, ularning ta'lim va sport sohalarida faol ishtirokini ta'minlash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida ta'kidlanadi. Prezidentning "Xotin-qizlarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash, ularning ijtimoiy faolligini oshirish to'g'risida"gi farmonlari xotin-qizlarning pedagogik va sport faoliyatini rivojlantirish uchun mustahkam huquqiy va ijtimoiy asos yaratdi.

Pedagogika nazariyasi bo'yicha Yuldasheva M., To'xtayeva N., Rahimova D. kabi olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda sport ta'limida shaxsga yo'naltirilgan yondashuv, ijtimoiy-pedagogik muhit va gender tenglik tamoyillarining ahamiyati asoslab berilgan. Ularning fikricha, sport yo'nalishidagi talaba-qizlarning kelgusidagi pedagogik tayyorgarligi nafaqat kasbiy ko'nikmalar, balki ijtimoiy motivatsiya, ma'naviy qadriyatlar va kommunikativ madaniyatni shakllantirishga ham bog'liqdir.

Psixologik-pedagogik manbalarda (masalan, V.A. Slastenin, A.V. Mudrik, L.S. Vigotskiy) pedagogik faoliyatga tayyorlash jarayoni shaxsning ijtimoiy tajribasini anglash, o'z kasbiy "Men"ni shakllantirish, empatiya va liderlik sifatlarini rivojlantirish bilan uzviy bog'liq ekanini ta'kidlanadi. Ushbu yondashuv xotin-qizlar sporti ta'lim yo'nalishidagi talabalar uchun ham muhim ahamiyatga ega, chunki ular nafaqat sportchi, balki kelgusida yoshlar tarbiyachisi, murabbiy va ijtimoiy namuna sifatida faoliyat yuritadilar.

Mahalliy tadqiqotlar orasida Raimov H.S., Qurbonov A.A., Shirinov O.larning ishlarida sport pedagogikasining ijtimoiy funksiyalari, sportchi shaxsning axloqiy tarbiyasi, va xotin-qizlarning sportdagi faolligini oshirish mexanizmlari yoritilgan. Ularning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, talaba-qizlarni kelgusidagi pedagogik faoliyatga tayyorlash tizimi o'zida nazariy tayyorgarlik, amaliy mashg'ulotlar, ma'naviy-ma'rifiy tarbiya va jamoaviy muloqot madaniyatini birlashtirgan holda tashkil etilishi kerak.

Zamonaviy xorijiy manbalarda esa (masalan, J. Coakley, S. Hargreaves, N. Messner) sportdagi gender tenglik, ayollar sportining ijtimoiy statusi va sport pedagogikasida ayollar rolining kuchayishi borasida ko'plab ilmiy qarashlar bildirilgan. Ularning fikricha, xotin-qizlar sport sohasida nafaqat ishtirokchi, balki o'qituvchi, menejer va yetakchi sifatida faol bo'lishlari jamiyatda sog'lom gender muvozanatini ta'minlaydi.

Yuqoridagi manbalar tahlilidan ko'rinadiki, xotin-qizlar sporti ta'lim yo'nalishidagi talaba-qizlarni pedagogik faoliyatga tayyorlash - bu nafaqat kasbiy malaka masalasi, balki ijtimoiy-pedagogik zaruratdir. Chunki bu jarayon orqali yoshlar orasida sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish, ayollarning ijtimoiy mavqeini mustahkamlash va pedagogik madaniyatni yuksaltirish kabi muhim ijtimoiy vazifalar amalga oshiriladi.

Tahlil va natijalar. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, xotin-qizlar sporti ta'lim yo'nalishidagi talaba-qizlarni kelgusidagi pedagogik faoliyatga tayyorlash murakkab, ko'p bosqichli va tizimli jarayondir. Ushbu jarayonning samaradorligi talabalarning shaxsiy motivatsiyasi, ijtimoiy faolligi, psixologik tayyorgarligi hamda pedagogik kompetensiyalarining rivojlanish darajasiga bevosita bog'liq.

O'rganilgan manbalar asosida aniqlanishicha, hozirgi davrda talaba-qizlarning sport ta'limida o'zini anglash, kasbiy yo'nalishni to'g'ri tanlash, shuningdek, sport-pedagogik faoliyatga bo'lgan ichki ehtiyojini shakllantirish masalalari yetarlicha chuqur o'rganilmagan. Shu bois, talaba-qizlarni pedagogik faoliyatga tayyorlashda an'anaviy yondashuvdan tashqari, ijtimoiy-pedagogik, psixologik, kommunikativ va motivatsion omillarni o'z ichiga olgan integrativ tizimni yaratish zaruriyati mavjud.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, hozirgi davrda sport ta'lim yo'nalishida o'qiyotgan talaba-qizlarning aksariyati kasbiy faoliyatni sport natijalariga yo'naltirgan bo'lib, pedagogik faoliyatning ijtimoiy ahamiyatini yetarli darajada anglamaydilar. Bunday holat ularning kelgusida o'quvchilar bilan ishlash, ularni sportga qiziqtirish va tarbiyaviy faoliyat olib borish samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Olimlar tomonidan ilgari surilgan fikrlar tahlilida quyidagi muhim natijalar aniqlandi:

Pedagogik tayyorgarlikning ijtimoiy asoslari – talaba-qizlarda kasbiy burch, mas'uliyat, vatanparvarlik va ijtimoiy faollik tuyg'ularini rivojlantirishni taqozo etadi.

Psixologik tayyorgarlik – sportchi qizlarda pedagogik faoliyat uchun zarur bo'lgan sabr-toqat, irodaviy mustahkamlik, empatiya va liderlik qobiliyatlarini shakllantirishga qaratilishi lozim.

Kasbiy-kompetensiyaviy yondashuv – sport ta'limi jarayonida nazariy bilimlar, amaliy mashg'ulotlar, kommunikativ ko'nikmalar hamda tarbiyaviy metodlarni bir butun tizimda uyg'unlashtirish zarur.

Gender yondashuv – xotin-qizlarning sport-pedagogik faoliyatdagi o'ziga xos psixofiziologik xususiyatlarini hisobga olish, ularning teng imkoniyatlarini ta'minlashga yo'naltirilgan yondashuvni talab etadi.

Tahlil natijalariga ko'ra, xotin-qizlar sporti ta'lim yo'nalishidagi talabalarning pedagogik faoliyatga tayyorlanish jarayonida ijtimoiy muhit, o'quv motivatsiyasi, o'qituvchilar shaxsiy namunasi va sport madaniyatining ahamiyati juda yuqori. Shu bilan birga, bu jarayonda ijtimoiy-pedagogik zarurat sifatida talaba-qizlarni jamiyatda faol, mas'uliyatli va vatanparvar pedagog sifatida shakllantirish muhim strategik vazifa ekanligi aniqlanadi.

Muhokama. O'rganilgan ilmiy manbalar, amaliy tajribalar va tahliliy natijalar shuni ko'rsatadiki, xotin-qizlar sporti ta'lim yo'nalishidagi talaba-qizlarni kelgusidagi pedagogik faoliyatga tayyorlash jarayoni nafaqat kasbiy bilimlarni shakllantirish, balki ularning ijtimoiy, ma'naviy va shaxsiy kamolotini ta'minlashga ham qaratilgan kompleks tizimdir.

Pedagogik faoliyatga tayyorgarlikni samarali tashkil etish uchun, eng avvalo, talabalarning sport faoliyati orqali shaxsiy mas'uliyat, jamoada ishlash madaniyati, irodaviy mustahkamlik, o'z fikrini erkin ifoda etish va boshqalarni ilhomlantirish ko'nikmalarini rivojlantirish muhim hisoblanadi. Bu omillar kelgusida ularning o'qituvchi, murabbiy yoki rahbar sifatida muvaffaqiyatli faoliyat yuritishiga zamin yaratadi.

Muhokama jarayonida aniqlanishicha, talaba-qizlarni pedagogik faoliyatga tayyorlashda ijtimoiy muhit hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ayniqsa, o'quv muassasasida yaratilgan sport infratuzilmasi, o'qituvchilarning shaxsiy namunasi, jamoaviy ruh va gender tenglik tamoyillariga amal qilinishi bu jarayonning sifatini belgilaydi. Shu bilan birga, oila va mahalla institutlarining qo'llab-quvvatlovi ham qizlarning pedagogik yo'nalishga bo'lgan motivatsiyasini kuchaytiradi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ayrim hollarda talaba-qizlarning sport-pedagogik faoliyatga tayyorgarligida psixologik to'siqlar (o'ziga ishonchsizlik, gender stereotiplari, ijtimoiy bosim) uchrab turadi. Bunday holatlarni bartaraf etish uchun ta'lim jarayoniga ijtimoiy-psixologik treninglar, motivatsion mashg'ulotlar, hamda o'zini namoyon etish imkoniyatlarini kengaytiruvchi interaktiv metodlarni joriy etish zarur.

Muhokamadan kelib chiqadiki, talaba-qizlarni sport sohasida pedagogik faoliyatga tayyorlash - bu nafaqat kasbiy tayyorgarlik, balki ijtimoiy-pedagogik zarurat sifatida jamiyat taraqqiyotining ajralmas qismi hisoblanadi. Chunki sport va ta'lim sohasida faol, tashabbuskor va yetakchi ayollar

avlodini tarbiyalash orqali nafaqat sog'lom turmush tarzini, balki ma'naviy yuksaklikni, fuqarolik ongini va milliy qadriyatlarni mustahkamlash mumkin.

Xulosa. Xotin-qizlar sporti yo'nalishidagi talaba-qizlarni pedagogik faoliyatga tayyorlash - ijtimoiy, madaniy va ta'limiy zarurat bo'lib, u nafaqat sport sohasida, balki jamiyatda sog'lom, faol va yetakchi ayol shaxsini shakllantirishga xizmat qiladi. Kasbiy bilimlar bilan bir qatorda psixologik tayyorlik, ijtimoiy faollik, muloqot madaniyati va pedagogik mahoratni shakllantirish ushbu jarayonning samaradorligini belgilaydi. Shuning uchun oliy ta'lim tizimida bu yo'nalishda kompleks pedagogik dasturlarni kuchaytirish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Abdullaeva, S. (2019). Xotin-qizlar jismoniy tarbiyasi va sport faoliyati. Toshkent: O'qituvchi nashriyoti.
2. Karimova, Z. (2021). Pedagogik mahorat va kasbiy kompetensiya asoslari. Toshkent: TDPU nashriyoti.
3. Rahimov, M., & Xolmatova, M. (2021). Sport pedagogikasining nazariy asoslari. Samarqand: SamDU nashriyoti.
4. Jabborova, M. (2022). Talaba-qizlarni sport mashg'ulotlariga motivatsiyalashning psixologik omillari. Pedagogika va psixologiya jurnali, (3), 44–50.
5. Murray, R. M., & Wilson, L. (2022). Understanding girls' motivation to participate in sport: A social-psychological perspective. Journal of Physical Education and Sport, 22(3), 897–905. <https://doi.org/10.7752/jpes.2022.03112>
6. Păuțu, A., Ionescu, D., & Barna, M. (2025). The impact of gender stereotypes on physical education teachers' attitudes and teaching behavior. Frontiers in Psychology, 16, 1575686. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2025.1575686>
7. Women in Sport UK. (2019). Empowering girls through sport: Literature review on gender equality in youth physical education. London: Women in Sport. <https://womeninsport.org/wp-content/uploads/2019/06/Literature-Review-Gender-Stereotypes.pdf>

Toshpulatova Niyoxon Shavkatjon qizi,
Dotsent, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD),
Termiz iqtisodiyot va servis universiteti
E-mail: egamnazarovaniehon@gmail.com

BOSHLANG'ICH SINFLARDA STEAM TEXNOLOGIYASI ORQALI RAQAMLI DUNYONI O'RGATISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich sinflarda STEAM texnologiyasi orqali raqamli dunyoni o'rgatishning mazmuni, maqsadi hamda pedagogik asoslari yoritilgan. Zamonaviy ta'lim tizimida raqamli savodxonlik va texnologik kompetensiyalarni shakllantirish eng muhim vazifalardan biridir. Bugungi kunda dunyo bo'ylab ta'lim jarayoniga STEAM texnologiyasi (Science – fan, Technology – texnologiya, Engineering – muhandislik, Art – san'at, Mathematics – matematika) keng tatbiq qilinmoqda. Bu yondashuv boshlang'ich sinf o'quvchilarining tafakkurini rivojlantiradi, ularni ijodkorlikka, muammoni hal qilishga va raqamli dunyoda mustaqil fikrlashga o'rgatadi. STEAM yondashuvi yordamida o'quvchilarda raqamli savodxonlik, ijodiy fikrlash, muhandislik va texnologik tafakkurni rivojlantirish imkoniyatlari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: STEAM, raqamli dunyo, boshlang'ich ta'lim, texnologik yondashuv, raqamli savodxonlik, innovatsion ta'lim.

Аннотация. В данной статье раскрываются содержание, цель и педагогические основы обучения цифровому миру в начальных классах с использованием технологии STEAM. В современном образовательном процессе формирование цифровой грамотности и технологических компетенций является одной из важнейших задач. Сегодня во всем мире активно внедряется технология STEAM (Science – наука, Technology – технология, Engineering – инженерия, Art – искусство, Mathematics – математика). Такой подход способствует развитию мышления младших школьников, формирует у них творческие способности, умение решать проблемы и самостоятельно мыслить в цифровом пространстве. В статье анализируются возможности развития цифровой грамотности, инженерного и технологического мышления, а также креативного подхода у учащихся с помощью STEAM-технологии.

Ключевые слова: STEAM, цифровой мир, начальное образование, технологический подход, цифровая грамотность, инновационное обучение.

Annotation. This article reveals the content, purpose, and pedagogical foundations of teaching the digital world in primary school through the use of STEAM technology. In modern education, developing digital literacy and technological competencies is one of the most important objectives. Today, STEAM technology (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics) is being widely implemented in educational systems around the world. This approach helps develop students' thinking skills, fosters creativity, problem-solving abilities, and independent thinking in the digital environment. The article analyzes the opportunities for developing digital literacy, engineering and technological thinking, and creative problem-solving skills in primary school students through STEAM-based learning.

Key words: STEAM, digital world, primary education, technological approach, digital literacy, innovative learning.

Kirish. Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya davrida ta'lim tizimi jamiyat ehtiyojlariga mos ravishda yangilanib bormoqda. Boshlang'ich ta'lim jarayonida o'quvchilarning raqamli tafakkurini, ijodkorligini hamda texnologik madaniyatini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

So'nggi yillarda dunyo ta'lim tizimida STEAM texnologiyasi (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics) keng qo'llanilmoqda. Ushbu yondashuv o'quvchilarda nazariy

bilimlarni amaliyot bilan bog'lash, muammoli vaziyatlarda mustaqil fikr yuritish va yangi g'oyalar yaratish kompetensiyalarini rivojlantiradi.

STEAM – bu fanlarni integratsiyalashgan holda o'qitish orqali o'quvchilarni hayotiy muammolarni ilmiy asosda hal etishga o'rgatadigan ta'lim konsepsiyasidir. U quyidagi maqsadlarga xizmat qiladi: fanlararo bog'liqlikni ta'minlash, o'quvchilarda ijodiy va tanqidiy fikrlashni shakllantirish, texnologik vositalardan samarali foydalanish ko'nikmalarini rivojlantirish, jamoada ishlash va muhandislik madaniyatini singdirish.

Boshlang'ich sinflarda STEAM texnologiyasi o'quvchilarni erta yoshdan raqamli texnologiyalar, dasturlash, robototexnika va multimedia vositalari bilan tanishtirishga xizmat qiladi. Ta'limning asosiy bog'ini bo'lmish boshlang'ich ta'lim ustozlar oliy ta'limda bundan yangiliklar bilan tanishib kelgan bo'lishlari kerak. Shu o'rinda bu tizim qanday islohotlar olib borilganligini tahlil qilish maqsadga muvofiq bo'lishi kerak.

Raqamli dunyoda yashayapmiz. Kuniga bir necha o'n marta talab yumushimizni yengillashtiruvchi axborot texnologiyalari mo'jizalariga murojaat qilamiz, xizmatidan foydalanamiz. Natijada vaqt, pul, resurs va turli asab buzarlarning oldi olinadi. Aslida, inson ongi vazifalarini texnika bajarayotgan ayni hayotimizda bundan boshqachasini tasavvur qilish ham qiyin.

E'tiborlisi, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining turli tizimlarga tezlik bilan tatbiq etilishi sohalaridagi ortiqcha vaqt sarfi, qog'ozbozlikning oldi olinishiga, pirovardida fuqarolarga sifatli xizmat ko'rsatishga omil bo'lmoqda.

Adabiyotlar tahlili. Buning amaliy ifodasi, real harakati haqida aniq tasavvurga ega bo'lish uchun O'zbekistonda davlat tashkilotlari raqamli transformatsiya holati reytingining joriy yil dastlabki yarim yilligi yakuni natijalariga ko'ra, vazirliklar ichida birinchi o'rinni egallagan Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi tajribasiga qiziqdik.

Raqamlashtirish jarayonining oliy ta'lim iste'molchilariga yaratayotgan qulayliklari xususida Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirining Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari bo'yicha maslahatchisi Bobur Rahimov bilan suhbat uyushtirdik.

Vazirlik faoliyatini raqamlashtirish yo'nalishida yil davomida amalga oshirilgan ishlar xususida ma'lumotlarni o'rinishimiz natijasida quyidagi hulosalarni oldik[5;28]

- Joriy yil davomida ta'lim muassasalari va vazirlik faoliyatini raqamlashtirishga qaratilgan 4 ta axborot tizimlari ishlab chiqildi hamda joriy etildi. Yagona interaktiv davlat xizmatlari portalida 6 ta davlat xizmati ishga tushirildi.

Oliy, o'rta maxsus va professional ta'lim muassasalariga kirish, davlat oliy ta'lim muassasalari talabalarining o'qishini ko'chirish hamda qayta tiklash bo'yicha hujjatlarni onlayn topshirishga mo'ljallangan 6 ta axborot tizimlari takomillashtirildi. Belgilangan talab va tartiblar, qabul parametrlariga muvofiqligi va uzluksiz ishlashi bo'yicha barcha tegishli amaliy choralar ko'rildi. Natijada davlat tashkilotlarining raqamli transformatsiya holati reytingining 2023-yil I yarim yillik yakuni natijalariga ko'ra, Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi "yashil" (yaxshi) toifadan joy olib, vazirliklar ichida birinchi o'rinni egalladi.

Texnologiyalar dunyoda ko'plab sohalarni tezlik bilan o'zgartirayotgan bir davrda oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar sohasida raqamlashtirish alohida ahamiyatga ega. Talabalar, tadqiqotchilar, professor-o'qituvchilar hamda olimlar uchun qulay va samarali platforma bo'lib xizmat qiladigan yagona raqamli ekotizimni yaratish, shuningdek, vazirlik boshqaruv tizimida raqamlashtirishni jadallashtirish maqsadida 2025-yilgacha amalga oshirilishi rejalashtirilgan loyihalarni o'z ichiga olgan strategiya belgilandi.

Strategiya uchta asosiy chaqiruv (main challenge), maqsad va loyihalar xaritasini o'z ichiga oladi.

Raqamli transformatsiya arxitekturasini mavjud axborot tizimlari turli vaqtlarda yaratilgan va o'zaro zaif bog'langan.

Maqsad: oliy o'quv yurtlariga translyatsiya qilinadigan ta'lim va fanni raqamli o'zgartirishga yagona yondashuvni ishlab chiqish. Vazirlik bu jarayonni maxsus yaratilgan BI (Business Intelligence) tizimi yordamida kuzatib borishni rejalashtirgan.

Raqamli xizmatlarni rivojlantirish: "raqamli tengsizlik" texnologiyalarning rasmiy joriy qilinishi.

Maqsad: ta'lim va ilmiy tashkilotlar faoliyatining barcha jabhalari bo'yicha qator xizmatlarni yaratish: ma'muriyat, ta'lim, fan va innovatsiyalar, kampus va infratuzilmani boshqarish.

Ma'lumotlarni boshqarish: fan va oliy ta'lim tizimidagi ma'lumotlarning to'planishi, sifati va xavfsizligi hozirga kunda yaxshi holatda emas.

Maqsad: qarorlar qabul qilish uchun ma'lumotlarni boshqarish va ularning sifatini oshirish, ma'lumotlarni uzluksiz avtomatik yig'ish tizimi va ular asosida bashoratli tahlillarni shakllantirish.

Strategiya asosida 2025-yilgacha bo'lgan loyihalarning "Yo'l xaritasi" ishlab chiqilgan bo'lib, u quyidagi yo'nalishlarni o'z ichiga oladi: infratuzilma, axborot tizimlari, axborot va kiberxavfsizlik, raqamli kompetensiyalar, raqamli xizmatlar, integratsiya, raqamli texnologiyalar va sun'iy intellektni joriy etish.

Tahlil va natijalar. Raqamli dunyoni o'rgatishning pedagogik asoslari o'quvchi faoliyatini markazga qo'ygan, tajriba va amaliyotga tayanadigan yondashuvlarga asoslanadi.

Quyidagi **pedagogik tamoyillar** asosiy o'rinni egallaydi:

Konstruktivizm tamoyili – bilim o'quvchining faol ishtiroki va tajribasi asosida shakllanadi.

Integrativlik – fanlarni o'zaro bog'lash orqali o'quvchida yaxlit dunyoqarash hosil bo'ladi.

Faol o'qitish – loyiha, muammoli topshiriq, o'yin va tadqiqot faoliyatidan foydalanish.

Motivatsiya – o'quvchini qiziqtirish, shaxsiy tajribasiga tayanish orqali o'qitish.

Refleksiya – o'quvchi o'z faoliyatini tahlil qiladi, xulosa chiqaradi.

Mazkur tamoyillar o'quvchilarning raqamli kompetensiyalarini shakllantirish, ularni raqamli muhitda erkin harakatlana oladigan shaxs sifatida tarbiyalashga xizmat qiladi.

XXI asr - raqamli texnologiyalar asri bo'lib, inson hayotining deyarli barcha jabhalari axborot-kommunikatsiya vositalari bilan chambarchas bog'liq. Shu bois ta'lim tizimida o'quvchilarga raqamli dunyo tushunchasini o'rgatish, ularni zamonaviy texnologiyalar bilan ishlay oladigan, raqamli muhitda to'g'ri qaror qabul qiladigan shaxs sifatida tarbiyalash muhim ahamiyat kasb etadi.[2;93]

Raqamli dunyoni o'rgatish - bu faqat texnik ko'nikmalarni emas, balki axborotni izlash, tahlil qilish, yaratish va baholash madaniyatini shakllantirish jarayonidir. Shu nuqtayi nazardan, mazkur jarayonning pedagogik asoslarini o'rganish hozirgi ta'lim nazariyasi va amaliyotining dolzarb yo'nalishlaridan biridir.

Raqamli dunyoni o'rgatish - zamonaviy ta'limning strategik yo'nalishlaridan biridir. Bu jarayon o'quvchilarda texnik bilimlarga emas, balki raqamli tafakkur, axborot madaniyati, ijodkorlik va mas'uliyatli fuqarolik sifatlarini shakllantiradi.

Pedagog uchun esa raqamli ta'limni tashkil etish - innovatsion metodlarni tanlash, o'quvchini faol ishtirokchi sifatida jalb etish va raqamli xavfsizlik tamoyillarini ta'minlashni anglatadi.

Shunday qilib, raqamli dunyoni o'rgatishning pedagogik asoslari – integrativ, shaxsga yo'naltirilgan, faol va innovatsion yondashuvlar majmuasidir. U raqamli avlodni barkamol, mustaqil va texnologik jihatdan yetuk shaxs sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

STEAM texnologiyasini qo'llash natijasida boshlang'ich sinf o'quvchilarida quyidagi natijalar kutiladi: Raqamli savodxonlik va texnologik tafakkur shakllanadi; Ijodiy va tanqidiy fikrlash ko'nikmalari rivojlanadi; Fanlararo bog'liqlikni anglash ortadi; Mustaqil ishlash va jamoaviy hamkorlik malakalari kuchayadi; O'quvchilar raqamli xavfsizlik va axborot madaniyatiga ega bo'ladi.[7;82]

Xulosa o'rnida boshlang'ich sinflarda STEAM texnologiyasi orqali raqamli dunyoni o'rgatish - zamonaviy ta'limning innovatsion yo'nalishidir. Bu yondashuv o'quvchilarda raqamli tafakkur, ijodiy fikrlash, muhandislik yondashuvi va axborot madaniyatini shakllantiradi.

Shunday qilib, STEAM texnologiyasi boshlang'ich ta'limda nafaqat o'qitish metodini, balki o'quvchilarning hayotga tayyorlanish modelini ham o'zgartiradi. Natijada raqamli dunyoda faol, mustaqil va mas'uliyatli shaxsni tarbiyalash imkoniyati yaratiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Xolmatova, G. (2023). *Boshlang'ich ta'limda STEAM texnologiyalarini qo'llashning samarali usullari*. Toshkent: TDPU nashriyoti.
2. Yakman, G. (2010). *STEAM Education: An Overview of Integrative Learning*. Virginia State University Press.
3. Qodirov, O. (2022). *Innovatsion ta'lim texnologiyalari*. Toshkent: Innovatsiya nashriyoti.
4. Bybee, R. (2013). *The Case for STEM Education: Challenges and Opportunities*. NSTA Press.
5. Xolmatova G. (2023). *Raqamli pedagogika asoslari*. Toshkent: TDPU nashriyoti.
6. Qodirov O. (2022). *Ta'limda raqamli texnologiyalar va innovatsion yondashuvlar*. Toshkent.
7. UNESCO (2021). *Digital Literacy Global Framework*. Paris.
8. Mishra, P., & Koehler, M. (2017). *Technological Pedagogical Content Knowledge (TPACK) Framework*. Journal of Education and Technology.
9. Fullan, M. (2020). *Deep Learning: Engage the World Change the World*. Corwin Press.

Kurbonov Munisbek Umirbekovich,
Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti,
Pedagogika va psixologiya kafedrası mustaqil izlanuvchisi

BO'LAJAK O'QITUVCHILARDA KASBIY YO'NALGANLIKNI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK ASOSLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy yo'nalganlikni shakllantirishning psixologik asoslari yoritilgan. Maqolada kasbiy motivatsiya, qadriyat yo'nalishlari, shaxsning o'zini anglash va kasbiy o'sish jarayonlari tahlil qilingan. Shuningdek, kasbiy yo'nalganlikni shakllantirishda ta'lim muhitining, psixologik trening va diagnostika usullarining ahamiyati ko'rsatib berilgan. Tadqiqot natijalari asosida o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini oshirishga qaratilgan tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: bo'lajak o'qituvchi, kasbiy yo'nalganlik, motivatsiya, psixologik omillar, shaxsiy o'sish, trening, ta'lim muhiti.

Аннотация. В статье рассматриваются психологические основы формирования профессиональной направленности у будущих учителей. Анализируются профессиональная мотивация, ценностные ориентации, самопознание личности и процессы профессионального роста. Отмечается значение образовательной среды, психологических тренингов и диагностических методов в развитии профессиональной направленности. На основе результатов исследования разработаны рекомендации по повышению профессиональной подготовки будущих педагогов.

Ключевые слова: будущий учитель, профессиональная направленность, мотивация, психологические факторы, личностный рост, тренинг, образовательная среда.

Abstract. This article explores the psychological foundations of developing professional orientation among future teachers. It analyzes professional motivation, value orientations, self-awareness, and processes of professional growth. The importance of the educational environment, psychological training, and diagnostic methods in shaping professional orientation is highlighted. Based on the research results, practical recommendations are proposed to improve the professional preparation of future teachers.

Key words: future teacher, professional orientation, motivation, psychological factors, personal growth, training, educational environment.

Kirish. Hozirgi globallashuv jarayonida ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohot-larning markazida shaxs - inson omili turadi. Ayniqsa, bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy shakllanishi, ularning kasbiy yo'nalganlik darajasi va shaxsiy motivatsiyasi jamiyat taraqqiyoti-ning muhim omillaridan biri sifatida qaralmoqda[1]. Chunki o'qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki barkamol shaxsni tarbiyalovchi, ijtimoiy qadriyatlarni yosh avlod ongiga singdiruvchi asosiy yetakchi hisoblanadi.

Kasbiy yo'nalganlik tushunchasi o'qituvchining kasbiy faoliyatga bo'lgan ijobiy munosabatini, uning o'z kasbiga nisbatan ichki ehtiyoji, motivlari va qadriyat yo'nalishlarini ifodalaydi. Shaxsning kasbiy yo'nalganligi – bu faqatgina kasbni tanlash bilan chegaralanmay, balki o'z kasbiy "Men"ini anglash, o'z imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish, ta'lim jarayonida o'zini namoyon etish orqali kasbiy yetuklik sari intilishdir.

Shu bois, ushbu tadqiqot mavzusi bugungi kunda pedagogik va psixologik sohalarda dolzarb ilmiy-amaliy masala bo'lib, o'qituvchi shaxsining kasbiy yo'nalganligini chuqur o'rganish, uni rivojlantirishning psixologik asoslarini aniqlash va samarali metodik yonda-shuvlarni ishlab chiqish zaruratini yuzaga keltiradi.

Oliy ta'limda bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy yo'nalganlikni shakllantirish jarayonining psixologik asoslarini aniqlash hamda uni rivojlantirishga qaratilgan samarali yondashuvlarni ishlab chiqish asosiy masalalardan biridir..

Tadqiqot natijalari o'qituvchilarni tayyorlash jarayonida psixologik yondashuvni kuchaytirish, ta'lim jarayonini shaxsga yo'naltirilgan tamoyillar asosida tashkil etish va kasbiy o'sishga yo'naltirilgan pedagogik muhitni yaratishda amaliy ahamiyat kasb etadi.

Mavzuning dolzarbligi va ahamiyati

Bugungi kunda ta'lim tizimida kechayotgan yangilanishlar va islohotlar, eng avvalo, o'qituvchi shaxsiga, uning kasbiy mahorati va psixologik tayyorgarligiga bevosita bog'liqdir. Chunki zamonaviy o'qituvchi – bu nafaqat bilim beruvchi, balki yosh avlodda mustaqil fikrlash, o'zini anglash, hayotiy qarorlarni ongli qabul qilish ko'nikmalarini shakllantiruvchi shaxsdir. Shu nuqtai nazardan, bo'lajak o'qituvchining kasbiy yo'nalganligini shakllantirish dolzarb psixologik-pedagogik muammolardan biridir.

Kasbiy yo'nalganlikni shakllantirish jarayonida shaxsning qadriyat yo'nalishlari, o'zini anglash darajasi, o'zini baholash, motivatsion ehtiyojlar va psixologik moslashuv holati asosiy o'rin tutadi. Aynan shu jihatlarda bo'lajak o'qituvchining kasbiy "Men"ini shakllantiradi hamda uni o'z kasbiga sadoqatli, yangilikka intiluvchi va psixologik barqaror shaxs sifatida tarbiyalaydi.

Shunday qilib, mazkur mavzuning dolzarbligi quyidagilar bilan belgilanadi:

O'qituvchilik kasbining jamiyatdagi o'rni va mas'uliyati yuksalib borayotganligi;

Bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy motivatsiya va yo'nalganlik darajasini oshirish zarurati;

Ta'lim jarayonida psixologik yondashuvlar orqali shaxsning kasbiy shakllanishini ta'minlash ehtiyoji;

O'zbekiston ta'lim tizimida o'qituvchining kasbiy identifikatsiyasi va o'zini anglash masalasiga bo'lgan ilmiy qiziqishning ortib borayotganligi.

Demak, ushbu tadqiqot bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy yo'nalganlikni shakllantirish jarayonining psixologik mexanizmlarini chuqur tahlil qilish, shuningdek, bu jarayonni takomillashtirishga xizmat qiluvchi ilmiy asoslangan yondashuvlarni ishlab chiqishga qaratilgan bo'lib, o'zining nazariy va amaliy ahamiyatiga ega ilmiy izlanish hisoblanadi.

Bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy yo'nalganlikni shakllantirish jarayonining psixologik asoslarini tahlil qilish, ushbu jarayonga ta'sir etuvchi psixologik omillarni aniqlash hamda ularni rivojlantirishga qaratilgan samarali yo'llar va mexanizmlarni ishlab chiqishdan iborat. [3].

Tadqiqotning ilmiy yangiligi:

bo'lajak mutaxassisning kasbiy yo'nganligini rivojlantirish mexanizmlarining o'ziga xos xususiyatlari aksiologik yondashuv doirasida aniqlandi (ta'limning sub'ektiligi; kasbiy faoliyatga insonparvarlik-qadriyatli munosabatni rag'batlantirish; pedagogik kasbga yuqori darajada motivatsiya; intellektual, kommunikativ, ijodiy qobiliyatlarni o'z-o'zini anglash; qadriyatli-mazmunli refleksiya va boshqalar);

empirik yo'l bilan kasbiy-pedagogik yo'nalishning eng muhim xususiyatlari bilan eng kuchli to'g'ridan-to'g'ri korrelyatsion aloqalarga ega bo'lgan qadriyatlar aniqlandi (ijodkorlik, boshqalarning baxt-saodati, bilim olish, rivojlanish, erkinlik, bag'rikenglik, sezgirlik);

bo'lajak o'qituvchining kasbiy yo'nalganligini shakllantirishning samaradorligini oshirish shartlari ishlab chiqildi va sinovdan o'tkazildi: pedagogik jarayonni aksiologiyalashtirish; interaktiv shaxsga yo'naltirilgan o'zaro ta'sirni yaratish kasbiy faoliyat; pedagogik faoliyatga yuqori motivatsiya kasb-hunar; intellektual, kommunikativ, kreativ-qadriyatli-mazmunli refleksiya va b.);

empirik yo'l bilan eng ko'p aniqlangan qadriyatlar muhim xususiyatlarga ega bo'lgan muhim to'g'ridan-to'g'ri korrelyatsion aloqalar kasbiy-pedagogik yo'nalish (ijodkorlik, boshqalarning baxt-saodati, bilish, rivojlanish, erkinlik, bag'rikenglik, sezgirlik);

samaradorlikni oshirish shartlari shakllantirildi va sinovdan o'tkazildi.

bo'lajak o'qituvchining kasbiy yo'nalganligini shakllantirish: aksiologiya pedagogik jarayonni individuallashtirish; interfaol shaxs-markazlashmagan o'zaro ta'sir o'zini namoyon qilish ehtiyojlari; muloqotda qadriyat g'oyalarini yetkazish;

muvaffaqiyat vaziyatining hissiy uyg'unligini ta'minlash; turli yo'nalishdagi fakultetlarda ta'lim olayotgan birinchi kurs talabalarining kasbiy-pedagogik yo'nalganligi va qadriyat yo'nalishlarining dinamikasi qiyosiy tahlil qilindi.

kasbiy-pedagogik yo'nalganlikni aniqlashga bo'lgan konseptual-tadqiqot yondashuvlarining tarixiy tahlili o'tkazildi;

bo'lajak o'qituvchining oliy ta'lim muassasasida o'qish davrida kasbiy ahamiyatga ega qadriyat yo'nalishlari va kasbiy yo'nalganligining shakllanishiga ta'sir etuvchi omillar (shaxsiy, psixologik-pedagogik, ijtimoiy) tizimlashtirildi;

aksiologik yondashuv doirasida bo'lajak o'qituvchining kasbiy yo'nalganligini shakllantirishning psixologik-pedagogik shartlari ishlab chiqildi.

Bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy yo'nalganlikni shakllantirishda quyidagi vazifalar belgilab olindi:

Kasbiy yo'nalganlik tushunchasining mazmuni, mohiyati va uning o'qituvchi shaxsini shakllantirishdagi o'rnini nazariy jihatdan asoslab berish;

Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy motivatsiyasi va o'zini anglash jarayonini tahlil qilish;

Kasbiy yo'nalganlikni shakllantirishga ta'sir etuvchi psixologik omillar (motivlar, qadriyatlar, o'zini baholash, ijtimoiy muhit)ni aniqlash;

Bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy yo'nalganlikni rivojlantirishda ta'lim jarayonining psixologik shart-sharoitlarini o'rganish;

Kasbiy yo'nalganlikni shakllantirishga xizmat qiluvchi psixodagnostik va trening metodlarini tanlash hamda ularning samaradorligini tahlil qilish;

Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy yo'nalganligini rivojlantirishga qaratilgan amaliy tavsiyalar va metodik yondashuvlarni ishlab chiqish.

Bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy yo'nalganlikni shakllantirishga ta'sir etuvchi psixologik omillar, mexanizmlar va shart-sharoitlar, shuningdek, bu jarayonni takomillashtirishga xizmat qiluvchi psixologik-pedagogik yondashuvlarni amalga oshirish muhim sanaladi.

Muammoning o'rganilganlik darajasi. Bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy yo'nalganlikni boshqarish masalasi psixologiya, pedagogika va kasbiy ta'lim nazariyasining muhim tadqiqotlar yo'nalishlaridan biri sifatida ko'plab olimlarning ilmiy izlanishlarida o'z aksini topgan. Bu muammo shaxsning kasb tanlashga tayyorlik darajasi, o'zini pedagogik faoliyatda anglash kasbiy motivatsiya va soliq tizimi bilan uzviy bog'liq bo'lib, bu jarayonni tekshirish nuqtai nazaridan qarashga alohida e'tibor qaratish.

Psixologik yo'nalishda SL Rubinshteyn, LS Vygotskiy, AN Leontyev, KA Abulxanova, BG Ananyev, AA Bodalev, AK Markova kabi olimlar shaxsiy faoliyatga nisbatan ongli munosabati, kasbiy motivatsiya va o'zini kasbiy tushunish jarayonlarini tahlil qilganlar. Ularning ustida kasbiy yo'nalganlik shaxsiy ijtimoiy tajribani o'zlashtirish darajasi, qadriyat yo'nalishi va ichki moddiy bilan izohlangan.

Pedagogik nuqtai nazardan esa NV Kuzmina, VA Slastyonin, LM Mitina, EF Zeer, AK Markova, VA Krutetskiy larning ilmiy ishlarida o'qituvchilik kasbining yo'nalishi, kasbiy rivojlanish yo'nalishi, o'qituvchining shaxsiy yo'nalganligini rivojlantirish darajasi chuqur tahlil qilingan. Ularningcha, kasbiy yo'nalganlik o'qituvchining shaxsiy yetukligi, o'z kasbiga sadoqatlilik va pedagogik fikrga tayanish natijasida shakllanadi.

O'zbekistonlik tadqiqotchilardan A. Avliyoqulov, R. Gaynutdinov, Z. Nishonova, N. A'zamova, D. Raximova, M. Qodirova, Sh. Sharipov, M. Xoliqov larning ishlari bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy motivatsiya, kasbiy identifikatsiya va shaxsiy o'sish jarayonining texnika-pedagogik mexanizmlarini ochib beradi. Ular o'qituvchi shaxsini boshqarishda yordam berish,

o'zo'zini yo'naltirish, kasbiy tajriba va o'z kasbiga nisbatan munosabatning muhimligini ta'kidlaydilar.

So'nggi olib borilganda kasbiy yo'nalganlikni boshqarish masalasiga kompetensiyaviy holat shaxsga yo'naltirilgan ta'lim va innovatsion psixopedagogik texnologiya nuqtai nazaridan qaralmoqda (Mitina, 2014; Zeer, 2018; Avliyoqulov, 2020). Bu yuridik shaxslarning mustaqil o'rganish, o'z rivojlanishini va o'z-o'zini ushlab turishini saqlab qolish.

Tahlil ko'rsatmasi, bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy yo'nalganlikni saqlab qolish bo'yicha ko'plab mahsulotlar mavjud bo'lsa-da, uning tibbiy asoslari, shuni motivatsion tuzilmasi va milliy moddalarga tayanilgan konseptual model hali to'liq ishlab chiqilmagan. Shu bois ushbu muammoni davolash-pedagogik integratsiya asosida tadqiq etish zarurati mavjud.

Bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy yo'nalganlikni shakllantirishda nazariy va empirik metodlardan foydalanildi, bular ilmiy manbalar tahlili va qiyosiy tahlil, umumlashtirish, tizimli yondashuv va konseptual tahlil, psixologik-pedagogik adabiyotlarni o'rganish. Shuningdek, Empirik metodlardan kuzatish va suhbat o'tkazish, so'rovnoma (anketa) va diagnostika metodlari, test sinovlari va psixologik o'lchov usullari, tajriba-sinov (eksperimental) ishlarini tashkil etishdan foydalanish zarur. Tadqiqot so'ngida statistik tahlil metodlaridan tajriba natijalarini matematik-statistik qayta ishlash, o'rtacha ko'rsatkichlar, foizlar va korrelyatsion bog'lanishlarni aniqlash nazarda tutiladi.

Shunday qilib, tadqiqot metodlari yordamida bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy yo'nalganlikni shakllantirishga oid psixologik jarayonlar chuqur tahlil qilinib, ilmiy asoslangan xulosalar va amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy yo'naltirilganlik jarayonini psixologik nuqtai nazardan ilmiy tahlil qilish imkonini beradi. Ushbu ishda shaxsning kasbiy yo'nalishi, motivatsiyasi, o'zini kasbda anglashi va kasbiy identifikatsiya jarayonlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqliklar aniqlanadi. Natijada, o'qituvchilik faoliyatiga tayyorlanish bosqichida kasbiy yo'naltirilganlikni shakllantirishning psixologik mexanizmlari, omillari hamda qonuniyatlari tizimli ravishda yoritiladi. [5]

Bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy yo'naltirishning amaliy ahamiyati esa shundan iboratki, tadqiqotda olingan ilmiy xulosalar va tavsiyalar oliy ta'lim muassasalarida o'qituvchilarni tayyorlash jarayoniga joriy etilishi mumkin. Ayniqsa, "Kasbiy pedagogika", "Psixologiya", "O'qituvchilik mahorati" kabi fanlarni o'qitishda mazkur natijalardan samarali foydalanish mumkin.

Tadqiqot natijalariga asoslanib, talabalarda kasbiy yo'naltirilganlikni rivojlantirishga qaratilgan maxsus psixologik treninglar, mashg'ulotlar, seminarlar va diagnostik metodikalar ishlab chiqish imkoniyati paydo bo'ladi. Bu esa bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy o'zligini anglashini, o'z kasbiga nisbatan ijobiy munosabatini mustahkamlash hamda ularning ta'lim jarayonida faol va mas'uliyatli shaxs sifatida shakllanishiga xizmat qiladi.

Kasbiy yo'nalganlikni shakllantirish bo'yicha psixodiagnostik va trening usullaridan foydalanish ham mumkin.

Bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy yo'nalganlikni shakllantirish - bu shaxsning o'z kasbiga nisbatan qiziqishini, motivatsiyasini, qadriyat tizimini va kasbiy o'zini anglashini rivojlantirishga qaratilgan uzluksiz psixologik jarayondir.

Tahlil va natijalar. Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy yo'nalganligini jarayonni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, bu jarayonning ichki motivlari, ijtimoiy muhit, o'qituvchi idealining umumiy hamda o'zini kasbiy anglash darajasi bilan uzviy bog'liqdir. Psixologik nuqtai nazardan nazar, kasb yo'nalganlik - bu shaxsning o'z kasbiga nisbatan ongli shaxslarga, barqaror motivatsion tizimni ifodalovchi sifatdir.

Keyingi 2023–2024 o'quv yillari bo'yicha Urganch davlat universiteti Boshlang'ich ta'lim yo'nalishida tahsil olayotgan 120 nafar talaba ishtirokida diagnostik kuzatuv va mashqlar so'rovnoma o'tkazildi. So'rovnomalarda "Kasbiy motivatsiyalar darajasi" (E. Zeer uslubi), "O'zini kasbiy anglash

testi" (A. Rean adaptatsiyasi) hamda "Kasbiy qadriyatlar so'rovnomasi" (N. Kuzmina asosida) metodikalari orqali amalga oshirildi.

Tahlil natijasiga ko'ra

Talabalarning 43% ida kasbiy motivatsiya o'rta darajada,

28 % ida yuqori darajada,

29 ida esa sust aniq% aniqlandi.

Bu shuni anglatadiki, talabalarda o'zining kasbiy faoliyatiga nisbatan munosabatda bo'lsa-da, kasbiy yo'nalishdagi tajriba mexanizmlari to'liq shuni anglatadi.

Refleksiv tahlil shuni ko'rsatadiki, kasbiy yo'nalganlik darajasi yuqori bo'lgan talabalar o'zini pedagogik faoliyatda tasavvur eta oladi, kasb tanlashni maqsadli asosda amalga oshirgan, shaxsiy daromadlar va shaxsiy motivlar o'rtasida uyg'unlik mavjud.

Aksincha tekshirish, talabalarda kasb foydalanish shu (ota-ona, ijtimoiy ta'sir, imtihon natija va boshqalar) asosida amalga oshirilgani kuzatildi.

O'rganishlar qonuniy korrelyatsion tahlil (Pearson $r = 0.67$; $p < 0.01$) kasbiy motivatsiya bilan kasbiy yo'nalganlik darajasi o'rtada o'rta o'rganish bog'liqlik harakatni ko'rsatish.

Bu esa shuni bildiradiki, o'qituvchi shaxsida kasbiy motivatsiya kuchli bo'lsa, u o'z kasbiy yo'nalishini mustahkam shakllantira oladi.

Ekspirimental bosqichda 60 nafar talaba bilan "Kasbiy identifikatsiyani rivojlantirish treningi" o'tkazildi. Trening olib borish usullari qo'llanildi:

"Kasbiy olimlar piramidasi" (A. Maslou modeli asosida),

"Ideal o'qituvchi obrazi" mashqi,

"Erkaklar kimman?" refleksiv testlar,

"Kasb - mening tanlovim" deb nomlangan guruhli muhokama.

Treningdan so'ng qayta diagnostika o'rganish maqsadida, talabalarning yo'nalganlik darajasi 17% ga oshgan, motivatsion ko'rsatkich esa o'rtacha 15% ga yaxshilangan.

Bu texnika asosida tashkil etilgan amaliy mashg'ulotlar o'qituvchilik kasbiga nisbatan hissiy fonni ko'paytirish.

O'rganishning sifat tahlili natijaga ko'ra, bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy yo'nalganlik darajasini aniqlashda muhim ahamiyatga ega:

Ichki motivatsiya tajribaligi – kasbga nisbatan hissiy munosabat va ma'naviy odamlar uyg'unligi.

Refleksiv tafakkur – o'z rivojlanishini tahlil qilish va xatolardan o'rganish ko'nikmasi.

Ijtimoiy-psix qo'llab-quvvatlov – murabbiylar, psixologlar, jamoa a'zolari bilan muloqot qilish.

Shaxsiy o'sishga yo'l qo'yuvchi muhit – talabaning o'z muhitini o'rnatish uchun qulay muhit.

Ushbu manba ko'rishki, yo'nalganlikni tiklash - bu faqat bilim olish emas, balki shaxsiyatning o' kasbda topish, ijtimoiy rolini anglash va kasb mashqlarini ishlab chiqarish jarayonidir.

Xulosa: Bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy yo'nalganlikni shakllantirish jarayoni psixologik jihatdan murakkab, ammo boshqariladigan shaxsiy rivojlanish yo'nalishi ekanligi aniqlanadi. Mazkur jarayon shaxsning ichki motivatsiyasi, o'z kasbiga nisbatan qadriyati, kasbiy maqsadlarini anglash darajasi va ijtimoiy muhit ta'siri bilan chambarchas bog'liqdir.

Biz o'tkazgan tadqiqot quyidagi xulosalarni chiqarish imkonini berdi.

1. O'qituvchining kasbiy-pedagogik yo'nalganligi uning shaxsiyatining asosiy tizim hosil qiluvchi tarkibiy qismi, shu jumladan bolaga, o'qitilayotgan fanga va o'ziga yo'naltirilganlik bolaga yo'naltirilganlikning yetakchi ahamiyati. Ushbu komponentlarning har birida kognitiv, hissiy va faoliyatli kichik tuzilmalar ajratib ko'rsatiladi.

2. Qadriyatli yo'nalishlar tayanch, mazmunli tomonni tashkil etadi. shaxsning yo'nalishini, o'qituvchining aksiosferasi esa uning kasbiy funksional faoliyatning mazmuni va xarakterini modellashtiradi, qator funksiyalari (yo'naltiruvchi, undovchi - rag'batlantiruvchi, yo'naltiruvchi, tartibga soluvchi, tuzatuvchi, me'yoriy-mezonli, barqarorlashtiruvchi- prognostik).

3. O'qituvchining qadriyatlarga yo'naltirilganlik tizimi ijtimoiy- madaniy, kasbiy-pedagogik va shaxsiy kichik tizimlar ma'naviy darajasi ekzistensial, axloqiy-siyosiy, ekologik, estetik, badiiy aksiologik yo'nalishlar bilan bog'liq.

4. Bo'lajak o'qituvchining aksiosferasini va uning kasbiy-shaxsiy yo'naltirilganlikka uch guruh omillar ta'sir ko'rsatadi:(fenotip, hayotdan qoniqish, yosh, jins, pedagogik iqtidor) va h.k.); psixologik-pedagogik (turli faoliyat turlarini tashkil etish oliy o'quv yurtida o'qish davrida va talabani boshqalar bilan o'zaro munosabatlarining o'ziga xos xususiyatlari ta'lim jarayoni subyektlari tomonidan); ijtimoiy (ta'lim jarayonida ijtimoiy vaziyat umuman olganda, kasbning ijtimoiy va moddiy jozibadorligi, mavqei jamiyatdagi o'qituvchilar, madaniy muhit, san'at asarlari va h.k.).

5. Kasbiy-pedagogik yo'nalganlikni shakllantirish aksiologik yondashuv kontekstida mexanika-interiorizatsiya, identifikatsiya, taqlid qilish, ishontirish, fasilitatsiya, konformlik, empatiya.

6. Biz kasbiy- bo'lajak o'qituvchi shaxsining pedagogik yo'nalganligi: yuqori (xarakter-bola va o'qitilayotgan fanga yo'naltirilganligi bilan ajralib turadi birinchi komponentning qiymatini beruvchi), o'rtacha (yo'nalganlik ustunlik qiladi o'quv faniga nisbatan insonga yo'naltirilganlik), past (tavsiflaydi- o'ziga va o'quv predmetiga yo'nalganlikning mavjudligi bilan belgilanadi).

Tavsiyalar

Kasbiy yo'nalganlikni boshqarish jarayonini tizimlashtirish zarur. Pedagog oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak o'qituvchilarning motivatsiyasini oshirishga yo'naltirilgan tibbiy yordam ko'rsatish kasbiy ta'limiga yordam beradi. Bunda kasbga yordam berishni shakllantiruvchi amaliy mashg'ulotlar, treninglar va rolli o'yinlardan samarali harakat qilish tavsiya.

Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy yo'nalganlik yordam uchun psixodiagnostik metodikalar (motivatsion so'rovnoma, "Kasbiy o'zini ishlab testi", "Qiziqishlar rivojlanishi" kabi) asosida individual profil tavsiya tavsiya. Bu hujjat kasbiy o'sish yo'nalishini aniq belgilashga yordam beradi. Talabalarda o'z kasbiy tajribasini yaratish, kundalik va ta'sir ko'rsatish qobiliyatini yaratish" Bu o'qituvchi shaxsining o'zini anglash va kasbiy identifikatsiya jarayonini kuchaytiradi. Oliy ta'lim sharoitlarida kasbiy yo'nalganlikni rivojlantirish bo'yicha kasbiy markazlar yordamini yo'lga qo'yish, bu markazlarda bo'lajak o'qituvchilar uchun "kasbiy murabbiylik" (coaching) dasturlarini joriy etish tavsiya etiladi.

Kasbiy yo'nalganlikni boshqarishda o'lik kasbining milliy, ma'naviy va axloqiy boshqaruvini o'quv jarayoniga integratsiya qilish zarur. Bu bo'lajak o'qituvchining kasbga sadoqatini, mas'uliyatini va ijtimoiy burch hissini rivojlantirish. Talabalarning o'qituvchilik kasbiga bo'lgan mas'uliyatini oshirish uchun "Eng faol talaba-o'qituvchi", "Pedagogik innovator" kabi nominatsiyalarni joriy etish, ularga ilmiy va amaliy rag'batlar (sertifikat, tanlov, grant) berish tavsiya etiladi.

Kasbiy yo'nalganlikni qayta ishlash jarayonida ta'lim resurslari, virtual trening, onlayn tajriba testlar va kasbiy portfoliolarni tatbiq etish tavsiyalar olish. Bu shaxsning o'z ustida ishlash va o'zini boshqarishni sotib oladi. Pedagog kadrlar uchun malaka kurslarida kasbiy motivatsiya va yo'nalganlikni boshqarish bo'yicha maxsus modullar ishlab chiqarish zarur. Bu tizim bo'lajak o'qituvchilarga ham, amaldagi pedagoglarga ham tayanch beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Abduqodirov, A. A. (2018). Pedagogik psixologiya asoslari. Toshkent: "Fan va texnologiya" nashriyoti. (betlar: 42–55).
2. Bekmurodova, N. B. (2020). Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy o'zini anglash jarayoni. Samarqand: SamDU nashriyoti. (betlar: 61–73).

3. Karimova, V. M. (2019). Psixologiya: Umumiy, ijtimoiy, pedagogik va yosh davr psixologiyasi. Toshkent: O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi nashriyoti. (betlar: 112–126).
4. Nazarov, Q., & Xolmatova, D. (2021). "Kasbiy motivatsiyani shakllantirishda psixologik yondashuvlar." Ta'lim taraqqiyoti jurnali, 4(3), 45–52.
5. Sharipova, M. (2017). O'qituvchilik kasbining psixologiyasi. Toshkent: TDPU nashriyoti. (betlar: 89–103).
6. Бирюлина Е.В. Аксиологические аспекты становления профессионально-педагогической направленности студентов-первокурсников. - Брянск: Ла-домир, 2015.-96с.
7. Бирюлина Е.В. Влияние личностных особенностей будущего учителя на формирование его профессиональной направленности // Вестник Московского психолого-социального института. - 2015. - No 1. - С. 7-11.
8. Avliyoqulov, A. (2020). Kasbiy ta'lim psixologiyasi . Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti. (43–58-betlar).
9. Nishonova, Z. (2018). Bo'jak o'qituvchilarda kasbiy kompetensiyani davolashning yordami (PhD dissertatsiyasi). Toshkent: TDPU. (87–102-betlar).
10. A'zamova, N. (2020). Bo'la o'qituvchilarning o'zini anglash jarayonida refleksiv ko'ja rivojlanishini rivojlantirish . "Ta'lim va innovatsiya" jurnali, №3, 25–32-betlar.
11. Qodirova, M. (2019). Kasbiy o'sishda shaxsiy shaxslarning roli . "Pedagogik psixologiya" jurnali, №2, 14–21-betlar.
12. → Kasbiy qadriyat va shaxsiy yo'nalganlik o'ziga xos bog'liqlik 16–20-betlarda.
13. Raximova, D. (2021). Bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy motivatsiyani qayta ishlash mexanizmlari . "Psixologiya va ta'lim" jurnali, №4, 30–37-betlar.

Bekkulova Dilfuza Mannonovna,
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti o'qituvchisi

RAQAMLI TA'LIM MUHITI VA UNING TALABALARNING KOGNITIV FAOLIYATIGA TA'SIRI

Annotatsiya. Ushbu tadqiqot raqamli o'quv muhitlarining ta'lim sohasiga ko'rsatgan o'zgaruvchan ta'sirini o'rganadi hamda ularning ikki tomonlama - ijobiy va salbiy - xususiyatini ta'kidlaydi. Maqolada talabalar faolligining oshishi, ta'lim resurslarining xilma-xilligi va interaktiv hamda multimedia platformalari yordamida shaxsiylashtirilgan ta'lim tajribasi kabi afzalliklar yoritilgan. Shu bilan birga, kognitiv ortiqcha yuklanish tufayli e'tiborning susayishi hamda raqamli tafovut sababli ta'limdagi tengsizlikning kuchayish xavfi kabi muhim muammolar ham ko'rib chiqiladi.

Maqola raqamli savodxonlikni oshirish, texnologiyaga teng kirish imkonini ta'minlash va o'qituvchilarning raqamli pedagogika bo'yicha malakasini rivojlantirish zarurligini ta'kidlaydi. Tadqiqot xulosasida raqamli ta'limning ta'lim tizimini tubdan o'zgartirish salohiyatiga ega ekanligi e'tirof etiladi, biroq bu imkoniyatlardan samarali va adolatli foydalanish uchun mavjud muammolarni hal etish zarurligi qayd etiladi.

Kalit so'zlar: Raqamli o'quv muhiti, ta'lim texnologiyalari, talabalar faolligi

Abstract. This study explores the transformative impact of digital learning environments on education, underscoring the dual nature of their influence. It highlights benefits such as enhanced student engagement, diverse educational resources, and personalized learning experiences, facilitated by interactive and multimedia-rich platforms. However, the paper also acknowledges significant challenges, including cognitive overload leading to loss of focus and the risk of exacerbating educational inequalities due to the digital divide. The need for strategic measures is emphasized, focusing on enhancing digital literacy, providing equitable technology access, and supporting educators with professional development in digital pedagogies. The study concludes by recognizing the potential of digital learning to revolutionize education while highlighting the importance of addressing its inherent challenges for a more effective and equitable future in education. This study suggests that Ensuring equitable access to technology and high-quality digital resources is crucial in mitigating the risk of exacerbating educational inequalities. And teachers should help students to enhance student engagement and self-control.

Key words: Digital learning environments, educational technology, student engagement

Аннотация. В данном исследовании рассматривается преобразующее влияние цифровых образовательных сред на сферу образования, а также подчеркивается их двойственная - как положительная, так и отрицательная - природа. В статье освещаются такие преимущества, как повышение активности студентов, разнообразие образовательных ресурсов и персонализированный опыт обучения, обеспечиваемый интерактивными и мультимедийными платформами. Вместе с тем рассматриваются и важные проблемы, включая снижение концентрации внимания вследствие когнитивной перегрузки, а также риск усиления неравенства в образовании из-за цифрового разрыва.

В работе подчеркивается необходимость повышения цифровой грамотности, обеспечения равного доступа к технологиям и развития профессиональной компетентности преподавателей в области цифровой педагогики. В заключении отмечается, что цифровое образование обладает потенциалом радикально преобразовать систему обучения, однако для эффективного и справедливого использования этих возможностей необходимо решить существующие проблемы.

Ключевые слова: цифровая образовательная среда, образовательные технологии, активность студентов

Kirish. Raqamli texnologiyalarning paydo bo'lishi ta'lim tizimini tubdan o'zgartirib, raqamli o'quv muhitlari davrini boshlab berdi. Bu o'zgarish o'quv materiallarini yetkazish, ularga kirish va o'quvchilarning tajribasini butunlay yangi bosqichga olib chiqdi. Raqamli texnologiyalar ta'limga tobora chuqurroq kirib borar ekan, ular ko'plab imkoniyatlar bilan bir qatorda qator muammolarni ham keltirib chiqarmoqda.

Bir tomondan, bunday muhitlar moslashuvchanlik, qulaylik va boy resurslarni taqdim etib, ta'lim jarayonini yanada shaxsiylashtirilgan va qiziqarli qiladi. Ular ta'limdagi tafovutlarni kamaytirish va inklyuzivlikni kuchaytirish imkonini beradi. Biroq, raqamli tafovut va kognitiv ortiqcha yuklanish kabi muammolar adolat va samaradorlikka doir jiddiy savollarni keltirib chiqarmoqda.

Ushbu maqolaning maqsadi - raqamli o'quv muhitlarining bu ikki qirrali ta'sirini tahlil qilish, ularning nafaqat bilim olish jarayoniga, balki talabalar tajribasiga qanday ta'sir ko'rsatishini chuqurroq tushuntirishdir. Shuningdek, maqola o'qituvchilar va ta'lim muassasalarining raqamli o'zgarish jarayonidagi o'rni va mas'uliyatini yoritadi hamda bu muhitlardan samarali foydalanish yo'llarini taklif etadi.

Adabiyotlar tahlili. Raqamli texnologiyalar ta'lim jarayoniga chuqur kirib kelishi natijasida so'nggi yillarda "raqamli ta'lim muhiti" tushunchasi ta'lim sohasida keng muhokama qilinmoqda. Zamonaviy tadqiqotchilar bu muhitni nafaqat texnologik tizim, balki o'quv jarayonining yangi modeli sifatida talqin qiladilar. Raqamli o'quv muhiti o'qituvchi, talaba va raqamli resurslar o'rtasidagi o'zaro aloqani yangi darajaga olib chiqadi, bu esa o'quvchilarning bilish (kognitiv) faoliyatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

J. Anderson (2019) raqamli o'quv muhitini "ta'lim jarayonini tashkil etish, boshqarish va amalga oshirishda raqamli texnologiyalarni markaziy o'ringa qo'yuvchi tizim" sifatida tavsiflaydi. Tadqiqotlarda (Selwyn, 2020; Siemens, 2017) raqamli o'qitish konsepsiyasi konstruktivistik yondashuvga asoslanib, o'quvchini bilim yaratuvchisi sifatida ko'radi. Bunday muhitda o'quvchilar mustaqil ravishda bilim olish, izlanish va amaliy faoliyatni uyg'unlashtirish imkoniga ega bo'ladilar. Raqamli muhit talabalarining kognitiv faoliyatiga ko'p qirrali ta'sir ko'rsatadi. Mayer (2021) o'zining kognitiv yuklama nazariyasida raqamli ta'limda ortiqcha vizual va axborot elementlari o'quvchining ishchi xotirasini ortiqcha band qilishi, natijada bilimni o'zlashtirish samaradorligi pasayishini ta'kidlaydi. Shu bilan birga, tadqiqotchilar (Zhao & Watter, 2020; Greenfield, 2018) interaktiv vizual vositalar va multimedia materiallari o'quvchilarning motivatsiyasini oshirib, ma'lumotni chuqurroq tushunishga yordam berishini qayd etishadi.

Kognitiv faoliyatga ijobiy ta'sir ko'rsatuvchi omillar orasida o'quvchilarning o'z-o'zini boshqarish (self-regulation), diqqatni jamlash, tanqidiy fikrlash va raqamli savodxonlik darajasi muhim ahamiyat kasb etadi (Pintrich, 2016; Boekaerts, 2017). Raqamli muhitda bu ko'nikmalarni shakllantirish o'qituvchining metodik yondashuviga bog'liq.

Natija va tahlil. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, raqamli ta'lim muhiti talabalarining kognitiv faoliyatiga ko'p qirrali ta'sir ko'rsatadi. Ushbu ta'sirni tahlil qilishda o'quvchilarning diqqatni jamlash darajasi, axborotni qayta ishlash tezligi, mustaqil fikrlash hamda ijodkorlik ko'rsatkichlari asosiy mezon sifatida o'rganildi.

Talabalar faolligi va diqqatni boshqarish. Tahlil davomida aniqlanishicha, raqamli muhitda o'quvchilarning o'quv jarayonidagi ishtiroki an'anaviy o'qitish usullariga qaraganda yuqoriroq. Interaktiv platformalar, onlayn testlar va vizual simulyatsiyalar talabalarining motivatsiyasini oshiradi hamda o'zlashtirish jarayonini qiziqarli qiladi. Biroq bu afzalliklar bilan bir qatorda kognitiv ortiqcha yuklanish muammosi ham kuzatildi. Talabalar bir vaqtning o'zida bir nechta axborot manbalariga murojaat qilgani sababli, e'tiborning tarqalishi va materialni chuqur o'zlashtira olmaslik holatlari qayd etildi. Shu sababli, raqamli ta'limda kontent hajmi va dizaynining muvozanatini ta'minlash zarur.

Mustaqil o'rganish va o'zini boshqarish ko'nikmalari. Raqamli o'quv muhitida o'quvchilar o'z o'qish jarayonini mustaqil rejalashtirish imkoniyatiga ega. Tadqiqot ishtirokchilarining 68 foizi o'quv jarayonida o'zini nazorat qilish ko'nikmalari rivojlanganini ta'kidlashgan. Biroq, 32 foiz talabalar raqamli ta'limda o'zini boshqarishning murakkabligini, vaqtni to'g'ri taqsimlay olmaslikni va diqqatni jamlay olmaslikni muhim muammo sifatida qayd etgan. Bu natijalar shuni ko'rsatadiki, raqamli ta'limdan samarali foydalanish uchun o'qituvchilar talabalarga o'z-o'zini boshqarish strategiyalarini o'rgatishlari zarur.

Kognitiv jarayonlar samaradorligi

Tahlil natijalariga ko'ra, raqamli ta'lim muhiti o'quvchilarning analitik fikrlash, axborotni tahlil qilish va mantiqiy bog'lanishlarni aniqlash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Vizual materiallar va interaktiv topshiriqlar miyada faol axborot ishlov berish jarayonini faollashtiradi. Biroq, juda ko'p multimedia elementlarining mavjudligi diqqatni asosiy o'quv maqsadidan chalg'itishi mumkin. Shu sababli, ta'lim kontentini ishlab chiqishda kognitiv yuklama nazariyasiga asoslanish tavsiya etiladi.

Raqamli tafovut va teng imkoniyat masalasi

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, raqamli ta'lim muhitidan foydalanish imkoniyatlari barcha talabalar uchun bir xil emas. Iqtisodiy imkoniyati past oilalardan chiqqan talabalar uchun internet sifati, texnik vositalar yoki zamonaviy qurilmalarning yo'qligi ta'lim jarayonini cheklaydi. Bu esa raqamli tafovut muammosining kognitiv faoliyatga bilvosita ta'sirini ko'rsatadi: texnologiyaga kirish imkoniyati past bo'lgan talabalar mustaqil o'rganish, onlayn muloqot va bilim almashish jarayonlarida sustroq ishtirok etadi.

O'qituvchining roli va pedagogik yondashuv

Raqamli ta'lim samaradorligi o'qituvchining yangi texnologiyalarni qanday tatbiq etishiga bevosita bog'liq. O'qituvchi raqamli muhitda fasilitator - ya'ni yo'l ko'rsatuvchi va motivatsiya beruvchi sifatida faoliyat yuritishi kerak. O'qituvchilar tomonidan raqamli pedagogika elementlaridan foydalanish (forumlar, onlayn muhokamalar, interaktiv testlar) talabalar diqqatini ushlab turishda va bilimni chuqur o'zlashtirishda muhim omil sifatida namoyon bo'ldi.

Umumiy natijalar

Tahlil asosida quyidagi xulosalar chiqarildi:

- Raqamli o'quv muhitlari talabalar faolligini va mustaqil o'rganish qobiliyatini oshiradi.
- Kognitiv faoliyatning samaradorligi o'quv kontenti dizayni, axborot yuklamasi va interaktivlik darajasiga bevosita bog'liq.
- Texnologiyaga kirish imkoniyatining cheklanganligi ta'lim tengsizligini kuchaytiradi.
- O'qituvchilarning raqamli kompetensiyasi va mos metodik yondashuvi o'quvchilarning kognitiv rivojlanishida hal qiluvchi omil hisoblanadi.

Shunday qilib, tahlil natijalari raqamli ta'lim muhiti talabalar kognitiv faoliyatini rivojlantirish uchun katta imkoniyatlar yaratishini, biroq bu imkoniyatlardan samarali foydalanish uchun raqamli savodxonlik, o'zini boshqarish va pedagogik qo'llab-quvvatlash muhimligini ko'rsatadi.

Raqamli o'quv muhitlarining mohiyati. Raqamli o'quv muhitlari axborot, tarmoq va multimedia texnologiyalarining rivojlanishi bilan bir qatorda shakllanib, ta'lim sohasida tub burilish yasadi. Bu muhitlar faqatgina jismoniy joy emas, balki interaktiv va dinamik platformalardir. Ular resurslar almashinuvi, hamkorlik va o'zaro o'rganish imkoniyatlarini yaratadi. Raqamli texnologiyalar yordamida ta'lim resurslari raqamlashtiriladi, ma'lumotlar samarali boshqariladi, va o'quv materiallari multimedia shaklida taqdim etiladi. Natijada, o'quvchi markazida bo'lgan, faol ishtirok va bilimni mustaqil shakllantirishga undovchi yangi o'quv muhitlari yuzaga kelmoqda. An'anaviy o'qituvchi markazli model o'rniga raqamli o'quv muhitlarida talabalar markaziy o'rinni egallaydi. Bunda o'qituvchi yo'l-yo'riq ko'rsatuvchi sifatida faoliyat yuritadi, o'quvchilar esa o'z ehtiyoj va qiziqishlariga mos ta'lim yo'nalishini tanlaydi. Raqamli o'quv muhitlari interaktivlikni

kuchaytirib, talabalar o'rtasida hamkorlikni rag'batlantiradi. Ular real hayotdagi muammolarga asoslangan topshiriqlar orqali bilimni amaliyot bilan bog'lash imkonini beradi.

Raqamli o'quv muhitlarining afzalliklari

Boy ta'lim resurslari.

Raqamli resurslar - raqamli o'quv muhitining asosiy tayanchi. Ular matn, rasm, video, simulyatsiya va interaktiv mashg'ulotlar kabi ko'plab shakllarda taqdim etiladi. Onlayn kurslar, MOOC platformalari, mikrokurslar va videodarslar talabalarga keng imkoniyatlar yaratadi.

Ushbu resurslarning afzalligi - ularning ochiqligi, ulashish qulayligi va istalgan joy hamda vaqtda foydalanish imkoniyatidir. Natijada, ta'lim geografik va iqtisodiy chegaralarni yengib o'tib, har kim uchun ochiq bo'lmoqda.

Shaxsiylashtirilgan ta'lim

An'anaviy sinfdagi yagona uslub o'rniga raqamli o'quv muhitlari har bir talabaning ehtiyojiga mos o'quv yo'lini taklif etadi. O'quvchilar o'zlariga mos mavzularni tanlash, o'qish tezligini belgilash imkoniga ega.

Internet orqali ularning istalgan ma'lumotga tezkor kirish imkoniyati mavjud bo'lib, bu mustaqil o'rganishni qo'llab-quvvatlaydi. Shu bilan birga, o'qituvchi yo'l-yo'riq beruvchi sifatida talabaning tanlovlarini to'g'ri yo'naltiradi.

Ta'lim imkoniyatlariga kirish to'siqlarini kamaytirish

Raqamli ta'lim ijtimoiy-iqtisodiy to'siqlarni kamaytiradi. Onlayn platformalar sayohat yoki yashash joyi bilan bog'liq cheklovlarni bartaraf etadi. Talabalar sifatli ta'limga kamroq xarajat bilan erishadi. Bu, o'z navbatida, ta'limdagi tengsizlikni kamaytiradi.

Raqamli o'quv muhitlarining asosiy muammolaridan biri - e'tiborning yo'qolishi. Axborotlarning haddan tashqari ko'pligi kognitiv ortiqcha yuklanishga olib keladi. Talabalar ko'p manbalar orasida diqqatini jamlay olmay, samarali o'qish jarayonidan uzoqlashadi.

Bu muhitlar shaxsiylashtirilgan ta'limni taklif qilsa-da, ko'pincha tartibsizlik va intizom yetishmasligiga sabab bo'ladi.

Sabablar va tavsiyalar

Sabablar

Raqamli muhitdagi e'tiborning pasayishiga asosiy sabab - axborotning haddan tashqari ko'pligi. Oson hazm bo'ladigan, "tezkor" ma'lumotlar talabalarda chuqur tahlil qilish ko'nikmasining kamayishiga olib keladi.

Shuningdek, iqtisodiy tengsizlik sababli barcha talabalar texnologik vositalarga teng darajada ega emas. Bu esa raqamli savodxonlik va o'qish sifatida farqlarni keltirib chiqaradi.

Tavsiyalar

Talabalar faolligi va o'zini boshqarish ko'nikmalarini rivojlantirish

O'qituvchilar raqamli muhitda faqat ma'lumot beruvchi emas, balki yo'naltiruvchi rolini bajarishi lozim. Talabalarga vaqtni boshqarish, diqqatni jamlash va maqsad qo'yish ko'nikmalarini o'rgatish zarur.

Axborot savodxonligini kuchaytirish

Talabalar raqamli axborotni tanqidiy tahlil qilish, keraklisini ajratish va uni samarali qo'llashni o'rganishlari kerak. Bu ularning tanqidiy fikrlash va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantiradi.

Raqamli resurslarni puxta loyihalash

O'quv materiallari vizual, interaktiv va oson tushunarli shaklda ishlab chiqilishi kerak. Bu talabalar diqqatini jalb etadi va o'zlashtirish samaradorligini oshiradi.

Hamkorlik muhitini rivojlantirish

Onlayn muhitda talabalar o'rtasida muloqot va jamoaviy ishlashni rag'batlantirish kerak. Bu ularning ijtimoiy va kommunikativ ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Raqamli fuqarolikni shakllantirish

Talabalar internetda xavfsiz va mas'uliyatli harakat qilishni, axborotdan etik foydalanishni o'rganishlari zarur. Bu ularni ongli va mas'ul raqamli fuqarolar etib tarbiyalaydi.

Xulosa. Raqamli o'quv muhitlariga o'tish ta'lim tizimida tub o'zgarishlarni keltirib chiqardi. Ular ta'lim resurslarini boyitdi, o'quvchilarga mustaqil va moslashuvchan o'rganish imkonini berdi hamda ta'limni demokratlashtirishga hissa qo'shdi.

Biroq, bu jarayon kognitiv ortiqcha yuklanish, diqqatning susayishi va raqamli tafovut kabi jiddiy muammolarni ham yuzaga keltirdi. Shu bois raqamli ta'limning samaradorligi o'qituvchilar malakasi, raqamli savodxonlik darajasi va texnologik infratuzilmaga bog'liqdir.

Kelgusida hukumat, ta'lim muassasalari va xususiy sektor o'zaro hamkorlikda inklyuziv va adolatli raqamli ta'lim tizimini shakllantirishi lozim. O'qituvchilarni raqamli pedagogika bo'yicha tayyorlash, infratuzilmani rivojlantirish va kam ta'minlangan guruhlarini qo'llab-quvvatlash bu jarayonning muhim shartlaridir.

Shunday qilib, raqamli o'quv muhitlari ta'limni yangi bosqichga olib chiqish salohiyatiga ega. Ammo bu salohiyatni to'liq ro'yobga chiqarish uchun diqqat bilan ishlab chiqilgan strategiyalar, kuchli pedagogik yondashuv va teng imkoniyatlar muhitini yaratish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Kim, H. J., Hong, A. J., and Song, H. D. (2019). The Roles of Academic Engagement and Digital Readiness in Students' Achievements in University e-Learning Environments. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 16(1), 1-18.
2. Means, B., Toyama, Y., Murphy, R., Bakia, M., and Jones, K. (2009). Evaluation of Evidence-Based Practices in Online Learning: A Meta-Analysis and Review of Online Learning Studies.
3. Martin, F., Sun, T., and Westine, C. D. (2020). A Systematic Review of Research on Online Teaching and Learning from 2009 to 2018. *Computers & Education*, 159, 104009.
4. Zheng, B., Warschauer, M., Lin, C. H., and Chang, C. (2016). Learning in One-to-one Laptop Environments: A Meta-Analysis and Research Synthesis. *Review of Educational Research*, 86(4), 1052-1084.
5. Xu, W. W. (2014). Research on the Effect of Digital Resource Presentation Form on Learning Attention. Wuhan: Central China Normal University.
6. Yan, L. J., and Xin, Z. Z. (2022). Can Internet Popularization Promote Educational Equity? An Empirical Study Based on Chinese Provincial Panel Data. *Journal of Party School of CPC Nanjing Municipal Committee*, 3, 59-70.
7. Hew, K. F., and Cheung, W. S. (2014). *Using Blended Learning: Evidence-Based Practices*. Singapore: Springer.
8. Jelinska, M., and Paradowski, M. B. (2021). Contextual Challenges in Online Education.

Xayitboyev Otaxon Shokirovich,
Ma'mun universiteti o'qituvchisi
[e-mail:otaxonkhaitbaev@gmail.com](mailto:otaxonkhaitbaev@gmail.com)

KVALITATIVLIK KATEGORIYASINING LINGVISTIK TADQIQOTLARDAGI O'RNI

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz va o'zbek tillarida kvalitivlik kategoriyasining lingvistik tadqiqotlardagi o'rni, semantik va grammatik xususiyatlari hamda zamonaviy tahlil yo'nalishlari yoritilgan. Maqolada sifat kategoriyasining shakliy va ma'naviy ifoda vositalari, ularning darajalanish tizimi, shuningdek, kognitiv yondashuv asosida talqini tahlil qilinadi. Muallif tomonidan Kennedy, Paradis, Croft, Huddleston kabi xorijiy tilshunoslarning g'oyalari o'zbek tilshunoslari - Mahmudov, Xudayberganova va Bozorovlarning tadqiqotlari bilan qiyosiy tarzda tahlil qilinadi. Tadqiqot natijasida kvalitivlik kategoriyasining funksional-semantik maydoni, uning grammatik tizimdagi o'rni va nutqdagi pragmatik qiymati aniqlangan. Maqola natijalari til o'qitish, tarjimashunoslik va lingvistik modellash jarayonlarida amaliy ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: kvalitivlik, sifat, semantika, kognitiv lingvistika, darajalanish, qiyosiy tahlil, ingliz tili, o'zbek tili.

Аннотация. В данной статье рассматривается роль категории качественности в лингвистических исследованиях английского и узбекского языков, её семантические и грамматические особенности, а также современные направления анализа. В статье анализируются формальные и смысловые средства выражения прилагательных, их система степеней сравнения, а также интерпретация на основе когнитивного подхода. Идеи зарубежных лингвистов - Кеннеди, Парадиса, Крофта и Хаддлстона - сопоставляются с исследованиями узбекских лингвистов - Махмудова, Худойберганоу и Бозорова. В результате исследования определены функционально-семантическое поле категории качественности, её место в грамматической системе и прагматическая ценность в речи. Результаты статьи имеют практическое значение для преподавания языков, переводоведения и лингвистического моделирования.

Ключевые слова: качественность, прилагательное, семантика, когнитивная лингвистика, градация, сопоставительный анализ, английский язык, узбекский язык.

Annotation. This article discusses the role of the category of qualitativeness in linguistic studies of English and Uzbek languages, its semantic and grammatical features, as well as modern approaches to its analysis. The article examines the formal and semantic means of expressing adjectives, their gradation system, and their interpretation based on the cognitive approach. The ideas of foreign linguists such as Kennedy, Paradis, Croft, and Huddleston are comparatively analyzed with the research of Uzbek – linguists Mahmudov, Khudayberganova and Bozorov. As a result of the study, the functional-semantic field of the category of qualitativeness, its place in the grammatical system, and its pragmatic value in speech are identified. The findings of the article are of practical significance for language teaching, translation studies, and linguistic modeling.

Key words: qualitativeness, adjective, semantics, cognitive linguistics, gradation, comparative analysis, English language, Uzbek language.

Kirish. Tilshunoslikda sifat va miqdor kategoriyalari orasida sifat, ya'ni kvalitivlik, eng muhim semantik kategoriyalardan biri hisoblanadi. Bu kategoriya orqali narsa, holat yoki harakatning sifat jihatlari, darajasi va baholanishi ifodalanadi. Ushbu maqola kvalitivlik kategoriyasining lingvistik tadqiqotlardagi o'rni va zamonaviy tahlil yo'nalishlariga bag'ishlangan bo'lib, unda ingliz va o'zbek tillarida sifat kategoriyasining umumiy va o'ziga xos jihatlari qiyosiy tahlil qilingan. Maqolada tilning semantik tizimida sifatning o'rni, ularning grammatik darajalanish shakllari, kognitiv asoslari va zamonaviy tadqiq metodlari keng yoritilgan.

So'nggi yillarda tilshunoslikda sifat kategoriyasining semantik, grammatik va kognitiv asoslari chuqur o'rganilmoqda. Kvalitativlik nafaqat sifat so'z turkumi orqali, balki sintaktik va morfologik vositalar orqali ham ifodalanadi. Shu sababli, u til tizimining ko'p qatlamli tahlilini talab qiladi.

Usullar. Tadqiqot jarayonida lingvistik metodlardan chog'ishtirish, tasniflash, component tahlil, jadvashtirish kabi usullardan foydalanildi.

Bugungi kunda tilshunoslikda komponent tahlili, semantik xaritalar usuli, kognitiv metafora tahlili va korpus lingvistikasiga asoslangan yondashuvlar keng qo'llanilmoqda. Masalan, ingliz tilida sifatning kontekstual ishlatilishini tahlil qilishda 'Corpus of Contemporary American English (COCA)' kabi bazalardan foydalanilmoqda. O'zbek tilida esa D.S. Xudayberganova va O. Bozorovlarning ishlari sifatning kontekstual tahlili uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Natijalar va muhokama. Kvalitativlik kategoriyasi narsa yoki hodisaning sifat belgilarini ifodalovchi til birligi sifatida ko'riladi. Kennedining fikricha, sifatlar inson tajribasida mavjud obyektlarning xususiyatlarini baholash uchun xizmat qiluvchi asosiy vosita hisoblanadi. Paradis esa sifatning semantik spektrini o'rganib, ularning intensivikasi va darajalanish mexanizmlarini tahlil qilgan. O'zbek tilshunosligida esa M. Mukarramov va N. Mahmudov sifatning grammatik tizimi va morfologik ifoda shakllarini o'rganib, ularni semantik maydon nazariyasi bilan bog'laganlar.

Ingliz tilida sifatning gradatsiyasi uch asosiy daraja orqali ifodalanadi: oddiy, qiyosiy va ortirma. Masalan: tall – taller – tallest. O'zbek tilida esa darajalanish ko'pincha '-roq', 'eng', 'nihoyatda' kabi affikslar yoki so'z birikmalari orqali amalga oshiriladi: baland – balandroq – eng baland. Har ikkala tilda sifat darajalari semantik jihatdan bir xil funksiyani bajaradi, ammo grammatik ifodalanish shakli farq qiladi. Kroftning ta'kidlashicha, sifat so'z turkumining qiyosiy shakllari har bir tilda ijtimoiy va madaniy tajribalar bilan bog'liqdir.

Kvalitativlik kategoriyasining sintaktik tahlili bu sifat va sifatdosh birliklarning gapdagi o'rni, vazifasi va ularning boshqa so'z turkumlari bilan grammatik bog'lanishini o'rganishga qaratilgan yondashuvdir. Sintaksis sathida kvalitativlik faqat so'zning ma'nosida emas, balki gapdagi struktura orqali ifodalanadigan semantik munosabatlar orqali namoyon bo'ladi.

Masalan:

The weather became colder.

Havo sovuqroq bo'lib qoldi.

Bu misolda "colder / sovuqroq" so'zlari predikativ pozitsiyada kelib, gapning sintaktik markaziga aylanadi. Demak, sifat (qualitative adjective) faqat atributiv emas, balki predikativ funksiyada ham ishlatilishi mumkin.

Zamonaviy lingvistikada sifat kategoriyasini faqat grammatik birlik sifatida emas, balki inson ongida aks etuvchi kognitiv model sifatida ham ko'riladi. Huddleston va Pullum o'z tadqiqotlarida sifatlar semantik jihatdan qiymat, holat va intensivlikni kodlashini qayd etishadi. O'zbek tilida bu holat 'nihoyatda chiroyli', 'juda tez' kabi birikmalarda ifodalanadi. Bu birikmalar semantik darajada subyektiv baholashni ifodalaydi va pragmatik ma'no bilan boyiydi.

Zamonaviy lingvistikada sintaktik yondashuv asosan quyidagi tamoyillarga tayanadi:

Funksional pozitsiyalarni aniqlash – kvalitativlikni ifodalab kelgan komponentning gapdagi sintaktik o'rnini farqlash..

Sintaktik valensiya – kvalitativlikni ifodalab kelgan component qanday sintaktik bog'lanishlarni hosil qilishi (masalan, full of hope, rich in experience).

Sifatning darajalanish strukturalari – more intelligent than, as bright as, so cold that... kabi sintaktik qurilmalar orqali intensivlik ifodasi.

Transformatsion imkoniyatlar – atributiv sifatning predikativ holatga o'tishi:

a happy child → The child is happy.

Tahlil jihati	Ingliz tili	O'zbek tili

Atributiv holat	a beautiful garden	go'zal bog'
Predikativ holat	The garden is beautiful.	Bog' go'zal.
Darajalanish ifodasi	more beautiful, the most beautiful	go'zalroq, eng go'zal
Sintaktik kengayish	so beautiful that she cried	shunchalik go'zal ediki, yig'ladi

Bu chog'ishtirma tahlildan ko'rinadiki, o'zbek tilida sifatlar fe'l bilan bevosita bog'lanmagan holda ham predikativ ma'noni bera oladi, bu esa sintaktik mustaqillikning yuqoriligi bilan izohlanadi. Ingliz tilida esa bunday holat uchun odatda bog'lama fe'l (link verb) (be, become, seem) ishlatiladi.

Kvalitativlikni ifodalovchi sintaktik modellarning eng muhim turlarini quyidagicha ko'rsatishimiz mumkin:

NP + Copula + Adjective – She is smart.

Adjective + Noun – a clever boy.

Adjective + infinitive – It is important to study.

Comparative constructions – This book is more interesting than that one.

Bu modellarda sifat gapning semantik markazi sifatida harakatni yoki holatni baholovchi element vazifasini bajaradi.

Kvalitativlik kategoriyasini chuqur o'rganish nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ham ega. Til o'qitish, tarjimashunoslik va nutq madaniyati sohalarida sifat ifodalarini to'g'ri qo'llash muhim rol o'ynaydi. Chet tillarni o'qitishda sifatning semantik spektrini to'g'ri tushunish o'quvchilarning ifodaviy nutqini boyitadi. Bu jihatdan, ingliz va o'zbek tillaridagi kvalitativlikning chog'ishtirma o'rganilishi o'qitish metodikasida samarali natijalar beradi.

Xulosa. Kvalitativlik kategoriyasi tilning semantik va grammatik tizimini chuqur anglash uchun asosiy vosita hisoblanadi. Uning ingliz va o'zbek tillaridagi chog'ishtirma tahlili til tuzilmasining umumiy va milliy xususiyatlarini ochib beradi. Zamonaviy tilshunoslikda bu kategoriyani faqat shakli emas, balki ma'noviy, kognitiv va funksional jihatdan ham tadqiq etishga harakatlar kuzatilmoqda. Kelgusida bu yo'nalishdagi tadqiqotlar til o'qitish va tarjima sohalarida ham katta ilmiy ahamiyat kasb etadi. Sintaktik yondashuv kvalitativlikni faqat leksik yoki morfologik darajada emas, balki gap qurilishi va semantik tuzilma darajasida o'rganish imkonini beradi. Bu yondashuv orqali sifat kategoriyasi tilning grammatik tizimidagi faol komponent sifatida qaraladi. Ingliz va o'zbek tillaridagi chog'ishtirma tahlil shuni ko'rsatadiki, har ikkala tilda ham kvalitativlik sintaktik jihatdan mustaqil kategoriya hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Kennedy C. Vagueness and grammar: The semantics of relative and absolute gradable adjectives. *Linguistics and Philosophy*. 2007.
 2. Paradis C. The dynamics of adjectival meaning. *Cognitive Linguistics*. 2019.
 3. Croft W. Typology and universals in linguistic theory. Cambridge University Press. 2021.
 4. Huddleston R., & Pullum, G. A Student's Introduction to English Grammar. Cambridge University Press. 2020.
 5. Maxmudov N. O'zbek tilining grammatikasi. – Toshkent: Fan, 2018.
 6. Xudayberganova, D.S. O'zbek tilida sifat kategoriyasining funksional tahlili // *Ilm sarchashmalari*. №3, 2022.
- Bozorov O. Kvalitativlik kategoriyasi va uning zamonaviy talqinlari // *Filologiya masalalari jurnali*. №4, 2023.

D.Sh.Elmurodova,
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti o'qituvchisi

KIMYO YO'NALISHI TALABALARIDA MUAMMOLI TA'LIM TEKNOLOGIYALARINI TA'LIM JARAYONIDA QO'LLASH

Annotatsiya. Ta'lim tizimida innovatsion yondashuvlarning ahamiyati kundan-kunga ortib bormoqda. Ushbu yondashuvlardan biri bo'lgan muammoli ta'lim texnologiyalari o'quv jarayonini interaktiv qilishda va o'quvchilarni faol ishtirok etishga jalb qilishda muhim vositadir. Mazkur texnologiya o'quvchilarning tahliliy fikrlash, muammolarni yechish va qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan. Bu maqolada muammoli ta'lim texnologiyalarining nazariy asoslari, amaliyotda qo'llanish usullari va ta'lim jarayoniga qo'shgan hissi haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: muammoli ta'lim, innovatsion, yondashuv, ta'lim texnologiyalari.

Абстрактный. Значимость инновационных подходов в системе образования возрастает с каждым днем. Один из таких подходов - технологии проблемного обучения - является важным инструментом, позволяющим сделать процесс обучения интерактивным и вовлечь учащихся в активное участие. Данная технология направлена на развитие у учащихся аналитического мышления, навыков решения проблем и принятия решений. В данной статье рассматриваются теоретические основы проблемных образовательных технологий, их практическое применение и вклад в образовательный процесс.

Ключевые слова: проблемное образование, инновационный подход, образовательные технологии.

Abstract. The importance of innovative approaches in the education system is increasing day by day. One of these approaches, problem-based learning technologies, is an important tool in making the learning process interactive and engaging students in active participation. This technology is aimed at developing students' analytical thinking, problem-solving and decision-making skills. This article discusses the theoretical foundations of problem-based educational technologies, their practical application, and their contribution to the educational process.

Key words: problem-based education, innovative, approach, educational technologies.

Kirish. Kimyo yo'nalishi talabalarida Muammoli ta'lim texnologiyalari muammoni aniqlash va uni hal qilish jarayonida o'quvchilarning bilimlarini chuqurlashtirishga, ularni mustaqil fikrlashga undashga mo'ljallangan pedagogik metodlardan biri sanaladi. Ushbu texnologiyalar talabalarning faqat nazariy bilim olishlariga emas, balki bilimlarni amaliyotda qo'llashlariga imkon yaratadi. O'quvchilarga taqdim etilgan muammolar real hayotiy yoki ta'limdagi konkret vaziyatlar asosida tuzilib, ularni hal qilishda talabalarning ijodiy yondashuvlari talab etiladi.

Adabiyotlar tahlili. Zamonaviy ta'lim tizimida muammoli ta'lim texnologiyalarining ahamiyati haqida ko'plab ilmiy izlanishlar olib borilgan bo'lib, ular bu yondashuvning talabalarda mustaqil fikrlash, ijodiy faoliyat va amaliy ko'nikmalarni shakllantirishdagi o'rni yuqori ekanini ta'kidlaydilar.

Muammoli ta'limning nazariy asoslari. Muammoli ta'lim konsepsiyasining nazariy poydevori avvalo XX asr o'rtalarida J. Dewey, L.S. Vygotskiy, A.M. Matyushkin, M.I. Makhmutov kabi olimlar tomonidan ishlab chiqilgan. J. Dewey (1910) "Tajriba orqali o'qitish" g'oyasini ilgari surgan bo'lib, u ta'lim jarayonida muammoli vaziyatlarni yaratish orqali talabalarni faol fikrlashga undash zarurligini ta'kidlagan. A.M. Matyushkin va M.I. Makhmutov (1970-yillar) esa muammoli ta'limni "bilimlarni o'zlashtirish jarayonida intellektual qiyinchiliklarni bartaraf etish orqali fikrlash faoliyatini rivojlantirish" deb ta'riflagan. Ularning fikricha, o'quvchi yoki talaba muammoli vaziyatga duch kelganida bilimni tayyor shaklda emas, balki izlanish orqali egallaydi - bu esa o'zlashtirish samaradorligini oshiradi.

O'zbekiston olimlarining yondashuvlari. O'zbekistonlik pedagog olimlar ham muammoli ta'lim masalasiga alohida e'tibor qaratganlar. Jumladan, A.Abduqodirov, B.Ziyamuxamedov, N.Azizxo'jayeva, M. To'rayeva, S. Nishonova kabi tadqiqotchilar o'z asarlarida muammoli ta'lim texnologiyalarining o'quv jarayonidagi afzalliklari va amaliy qo'llanilish usullarini yoritganlar. Masalan, N.Azizxo'jayeva o'zining "Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat" asarida muammoli o'qitish texnologiyalarini o'quvchilarning mustaqil fikrlashini shakllantirishda eng samarali metodlardan biri sifatida e'tirof etadi. B. Ziyamuxamedov esa "Innovatsion pedagogik texnologiyalar" kitobida muammoli ta'limni zamonaviy interfaol metodlar bilan uyg'unlashtirish orqali o'quvchilarda kreativ tafakkurni rivojlantirish mumkinligini ta'kidlaydi.

Kimyo fanida muammoli ta'limning tadqiq etilishi. So'nggi yillarda kimyo fanida muammoli ta'lim texnologiyalarini qo'llash masalasi bo'yicha ham qator ilmiy ishlanmalar yaratilgan. Xususan, T. Qodirova (2018) o'z tadqiqotida kimyo fanini o'qitishda muammoli savollar va laboratoriya ishlarini uyg'unlashtirish orqali talabalarning tadqiqotchilik ko'nikmalarini rivojlantirish mumkinligini ko'rsatadi.

Shuningdek, G. Karimova (2020) kimyoviy tajribalarda muammoli vaziyatlar yaratish orqali talabalarni ekologik tafakkurga o'rgatish bo'yicha samarali metodik tavsiyalar ishlab chiqqan.

Xorijiy adabiyotlarda ham muammoli ta'limning STEM yo'nalishlariga, xususan, kimyo ta'limiga integratsiyasi keng o'rganilgan. Hmelo-Silver et al. (2007) o'z tadqiqotida muammoli ta'lim (Problem-Based Learning – PBL) modelining tabiiy fanlar, xususan, kimyo va biologiya sohalarida talabalarning tahliliy fikrlashini rivojlantirishda yuqori samaradorlikka ega ekanini asoslab bergan.

Amaliy jihatlar tahlili. Ko'plab ilmiy manbalarda muammoli ta'lim texnologiyalarining samaradorligi, ayniqsa, talabalarning faol ishtirokini ta'minlashda muhimligi qayd etilgan. E. Polat va M. Muxina muammoli ta'limni axborot-kommunikatsiya texnologiyalari bilan integratsiyalash zarurligini ta'kidlab, virtual laboratoriyalar va simulyatsiya dasturlari orqali o'qitish samaradorligini oshirish mumkinligini ko'rsatganlar. Shuningdek, so'nggi yillarda muammoli ta'lim yondashuvini kompetensiyaviy ta'lim modeli bilan uyg'unlashtirish tendensiyasi kuzatilmoqda. Bu yondashuv talabalarda nafaqat bilim, balki amaliy, kommunikativ va ijodiy kompetensiyalarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, muammoli ta'lim texnologiyalari nafaqat umumiy pedagogik jarayonlarda, balki aniq fanlar - xususan, kimyo ta'limida ham samarali qo'llanishi mumkin. Ilmiy manbalar bu texnologiyaning asosiy afzalliklarini quyidagicha belgilaydi:

- Talabalarning mustaqil fikrlashini va ijodiy yondashuvini rivojlantiradi;
- O'quvchilarning bilimlarni amaliyot bilan bog'lash qobiliyatini oshiradi;
- Ta'lim jarayonini faol, interaktiv va amaliyotga yo'naltirilgan qiladi.

Shu boisdan, mavjud ilmiy adabiyotlar muammoli ta'lim texnologiyalarini kimyo yo'nalishida kengroq tatbiq etish zarurligini asoslab beradi.

Muammoli ta'lim texnologiyalari turli fanlar va bosqichlarda keng qo'llanishi mumkin. Quyida ularni ta'lim jarayonida samarali qo'llash usullariga misollar keltirilgan:

1. Real hayotiy vaziyatlar tahlili: Bu usulda o'quvchilarga real hayotda uchraydigan vaziyatlar taqdim etiladi va ularni hal qilish yo'llari izlanadi. Masalan, iqtisodiy fanlarda real korxonaning moliyaviy muammosini hal qilish yoki ijtimoiy fanlarda jamoatchilikdagi muammolarni tahlil qilish kabi mashqlar o'tkazilishi mumkin.

2. Kechikkan muammolar usuli: Bu usulda o'quvchilarga o'rganilayotgan mavzuga oid muammo yoki masala beriladi, ammo bu muammoning to'liq ma'lumotlari berilmaydi. O'quvchilar esa o'rganilgan bilimlar asosida muammoga echim topishlari kerak bo'ladi.

3. Muammolarni model qilish: Matematik modellashtirish, fizik va texnik fanlarda talabalarga muayyan muammolarni matematik yoki kompyuter modellarini yaratish orqali yechish topshiriladi. Bu nafaqat ularning nazariy bilimlarini mustahkamlaydi, balki amaliyotda ularni qo'llashga o'rgatadi.

Muammoli ta'lim texnologiyalariga asoslangan ta'lim jarayonining asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat:

1. Muammoga yo'naltirilgan o'quv: O'quvchilarga aniq bir muammo yoki savol berilib, bu muammoni hal qilish jarayonida ular yangi bilimlarni o'zlashtiradilar va mavjud bilimlarni mustahkamlaydilar.

2. Mustaqil o'rganish va ijodiy fikrlash: O'quvchilar muammoni yechish uchun turli manbalarni o'rganish, tahlil qilish va yangi g'oyalarni ishlab chiqish orqali ijodiy yondashishni o'rganadilar.

3. Muloqot va hamkorlik: Muammoli ta'lim texnologiyalari ko'pincha guruhda ishlashga asoslanadi, bu esa o'quvchilar o'rtasida samarali muloqot va hamkorlikni rivojlantiradi. Jamoaviy muhokamalar va qaror qabul qilish jarayonlari talabalarni bir-biridan o'rganishga imkon beradi.

4. Amaliyotga yo'naltirilganlik: Muammoli ta'lim texnologiyalari ta'limni nazariyadan ko'ra ko'proq amaliyotga yo'naltirilgan qilib tashkil etishga xizmat qiladi. Bu o'quvchilar uchun kelajakda o'z kasbiy faoliyatida muhim ahamiyat kasb etadi.

Ta'limda muammoli ta'lim texnologiyalarining qo'llanishi quyidagi afzalliklarni taqdim etadi:

1. Faol o'quv jarayoni: O'quvchilar dars jarayonida passiv tinglovchilar emas, balki faol ishtirokchilar sifatida qatnashadi. Bu ularning darsga bo'lgan qiziqishini oshiradi va bilimlarni yanada samarali o'zlashtirishlariga yordam beradi.

2. Amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish: O'quvchilar muammolarni yechishda nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llash orqali kasbiy malakalarini rivojlantiradi.

3. Ijodiy fikrlash va qaror qabul qilish: Muammoli ta'lim texnologiyalari orqali o'quvchilar yangi g'oyalar ishlab chiqish, muammoni turli nuqtai nazardan tahlil qilish va samarali qaror qabul qilish ko'nikmalarini shakllantiradi.

4. Jamoaviy ishlash qobiliyati: Muammoli ta'lim texnologiyalari ko'pincha guruhlarda ishlashni talab qiladi, bu esa o'quvchilarning jamoa bilan ishlash, o'zaro hamkorlik va birgalikda yechim topish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Muammoli ta'lim texnologiyalarining eng asosiy maqsadi o'quvchilarda mustaqil fikrlash va ijodiy yondashuvlarni shakllantirishdir. Ushbu texnologiyalar asosida o'qitish jarayoni bir necha asosiy prinsiplarga tayanadi:

- Muammoli vaziyat yaratish: Ta'lim jarayonida muammoli vaziyatlar yaratish orqali talabalar o'z fikrlari va bilimlarini sinovdan o'tkazish imkoniyatiga ega bo'lishadi. Bu ularda amaliyotda zarur bo'lgan ko'nikmalarni shakllantiradi.

- Talabalarni faoliyatga jalb qilish: Muammoli ta'lim texnologiyalarida talabalar faqat ma'lumotni tinglovchi emas, balki faol ishtirokchi sifatida ishtirok etadi. Bu ularda yanada chuqurroq o'zlashtirish va faoliyat ko'rsatishga bo'lgan qobiliyatlarini rivojlantiradi.

- Ijodiy yondashuvni rag'batlantirish: Har bir muammoli vaziyat turli xil yechimlarni talab qilishi mumkin. Bu esa talabalarda ijodiy fikrlash va turli yo'llar bilan muammolarni hal qilish ko'nikmasini shakllantiradi.

Muammoli ta'lim texnologiyalari bir necha turga bo'linadi, ularning har biri o'ziga xos yondashuv va strategiyalarni talab qiladi. Quyida ularning eng ko'p qo'llaniladigan turlari keltirilgan:

a) Muammoli suhbat

Bu usulda talabalarga oldindan tayyorlangan muammolar beriladi va ularning yechimi bo'yicha bahs yuritiladi. Muammoli suhbat davomida talabalar o'zaro fikr almashadilar, muammoni tahlil qiladilar va birgalikda yechim topishga harakat qiladilar. Bu usul talabalarni jamoaviy ishlash ko'nikmasiga o'rgatadi.

b) Muammoli savol-javoblar.

O'qituvchi talabalarga muammoli savollar beradi va ular bu savollarga javob berish jarayonida muammolarni hal qiladi. Ushbu yondashuv orqali talabalar bir muammoni turli taraflardan ko'rib chiqishga o'rganadilar.

c) Voqealar tahlili.

Voqealar tahlili usulida talabalar real hayotdagi vaziyatlarni tahlil qilib, ularga yechim topishadi. Bu usul orqali talabalar nazariy bilimlarini amaliyot bilan bog'laydilar va turli tarmoqlarda qo'llaniladigan amaliy ko'nikmalarni o'zlashtiradilar.

d) Ijodiy muammolarni hal qilish.

Bu usul talabalarga ijodiy fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan bo'lib, ularga turli xil muammolarni ijodiy yo'llar bilan hal qilish vazifasi beriladi. Bu jarayonda talabalar o'z g'oyalarini amalga oshirishda innovatsion yondashuvlardan foydalanadilar.

Muammoli ta'lim texnologiyalarini amaliyotga tatbiq etishda bir qator qiyinchiliklar mavjud. Eng katta muammolardan biri o'qituvchilarning bu texnologiyalarni qo'llashga tayyor emasligi yoki ularga yetarlicha e'tibor bermasligidir. Shuningdek, o'quv jarayonida yetarlicha texnik vositalar yoki metodik qo'llanmalar mavjud emasligi ham muammoli ta'lim texnologiyalarining samarali qo'llanishiga to'siq bo'lishi mumkin.

Bundan tashqari, o'quvchilarni muammoli ta'limga tayyorlash uchun qo'shimcha resurslar va vaqt talab etiladi. Bu esa ta'lim muassasalari uchun qo'shimcha xarajatlarni keltirib chiqarishi mumkin. Shu bilan birga, talabalar orasida bu texnologiyalarni qabul qilish darajasi ham turlicha bo'lishi mumkin, bu esa ularning samaradorligini pasaytirishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, muammoli ta'lim texnologiyalari zamonaviy ta'lim jarayonida muhim o'rin tutadi. Bu texnologiyalar o'quvchilarning mustaqil fikrlashini, ijodiy va amaliy ko'nikmalarini rivojlantirishda katta rol o'ynaydi. Ta'lim jarayonida muammoli ta'lim texnologiyalarini qo'llash orqali nafaqat nazariy bilimlar, balki kasbiy faoliyatda zarur bo'lgan ko'nikmalar ham rivojlanadi. Shu sababli, ta'lim muassasalarida muammoli ta'lim texnologiyalarini kengroq joriy etish ta'lim jarayonini yangi bosqichga olib chiqishi mumkin.

Muammoli ta'lim texnologiyalari zamonaviy ta'lim jarayonida o'quvchilarning mustaqil fikrlash, ijodiy yondashuv va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini rivojlantirish uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Bu texnologiyalar o'quvchilarga amaliy ko'nikmalarni shakllantirish va bilimlarni amaliyotga tatbiq etishga yordam beradi. Muammoli vaziyatlar orqali talabalar o'z bilimlarini chuqurroq o'zlashtiradilar, jamoaviy ishlash ko'nikmasiga ega bo'ladilar va real hayotdagi vaziyatlarga tayyorlanadilar. Garchi muammoli ta'lim texnologiyalarini joriy etishda qiyinchiliklar mavjud bo'lsa-da, ularning afzalliklari ta'lim tizimida katta ahamiyatga ega bo'lib, kelajakda talab qilinadigan mutaxassislarni tayyorlashda muhim rol o'ynaydi. Shu boisdan, bu texnologiyalarni rivojlantirish va samarali qo'llash dolzarb vazifa hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Jon Dewey, "Democracy and Education" (1916).
2. Savin-Baden, M., "Problem-based Learning in Higher Education: Untold Stories" (2000).
3. Barrows, H.S., & Tamblyn, R.M., "Problem-Based Learning: An Approach to Medical Education" (1980).
4. Sulaymanova, Sevaraxon Bahodirjon qizi (2023). "Muammoli ta'lim texnologiyasining tavsifi va uning samaradorligi".
5. Madyarova, S.A. "Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat". Toshkent, 2009.
6. Muammoli ta'lim texnologiyasi o'qitishning eng samarali usuli sifatida. Scientific Journal Science and Education. ISSN 2181-0842.

Eshnazarova Farida Jurakulovna,

Associate Professor, Samarkand Branch of the Institute for Retraining and Advanced
Training of Specialists in Physical Education and Sports

ORGANIZING INCLUSIVE EDUCATION IN SCHOOLS: CHALLENGES, STRATEGIES, AND FUTURE DIRECTIONS

Abstract. This study examines the critical issues involved in organizing inclusive education in schools. It outlines the challenges related to teacher training, curriculum adaptation, and resource allocation that hinder the effective integration of students with diverse needs. By analyzing current theoretical frameworks and reviewing key literature, the research identifies the importance of collaborative stakeholder engagement and the integration of modern technological tools in fostering an inclusive educational environment. The paper also discusses the necessity of policy reforms and continuous professional development to support educators and administrators. Practical recommendations are provided to address current shortcomings and to guide future strategies for inclusive education. Ultimately, the study emphasizes that a systematic, research-based approach is essential for creating equitable learning opportunities for all students.

Keywords. Inclusive education, school organization, teacher training, curriculum adaptation, resource allocation, stakeholder collaboration, technological integration, educational policy.

Аннотация. В данном исследовании рассматриваются критические вопросы, связанные с организацией инклюзивного образования в школах. В нём описываются проблемы, связанные с подготовкой учителей, адаптацией учебных программ и распределением ресурсов, которые препятствуют эффективной интеграции учащихся с различными потребностями. Анализируя современные теоретические основы и изучая ключевую литературу, исследование выявляет важность совместного взаимодействия с заинтересованными сторонами и интеграции современных технологических инструментов для создания инклюзивной образовательной среды. В статье также обсуждается необходимость реформирования политики и непрерывного профессионального развития для поддержки педагогов и администраторов. Даны практические рекомендации по устранению текущих недостатков и определению будущих стратегий развития инклюзивного образования. В конечном счёте, в исследовании подчёркивается, что системный, основанный на исследованиях подход имеет решающее значение для создания равных возможностей обучения для всех учащихся.

Ключевые слова: инклюзивное образование, организация школ, подготовка учителей, адаптация учебных программ, распределение ресурсов, сотрудничество с заинтересованными сторонами, технологическая интеграция, образовательная политика.

Annotatsiya. Ushbu maqola maktablarda inklyuziv ta'limni tashkil etish bilan bog'liq muhim masalalarni o'rganadi. Unda turli ehtiyojlarga ega o'quvchilarning samarali integratsiyasiga bog'liqligi, o'qituvchilarni tayyorlash, o'quv dasturlarini moslashtirish va resurslarni taqsimlash bilan bog'liq muammolar bayon etilgan. Mavjud nazariy asoslarni tahlil qilish va asosiy adabiyotlarni ko'rib chiqish orqali tadqiqot inklyuziv ta'lim muhitini yaratishda manfaatdor tomonlarning hamkorlikdagi ishtiroki va zamonaviy texnologik vositalarni integratsiyalashning muhimligini aniqlaydi. Maqolada shuningdek, o'qituvchilarni doimiy kasbiy rivojlanish zarurligi muhokama qilinadi. Mavjud kamchiliklarni bartaraf etish va inklyuziv ta'limning kelajakdagi strategiyalariga yo'naltirish uchun amaliy tavsiyalar berilgan. Oxir-oqibat, tadqiqot barcha o'quvchilar uchun teng huquqli o'rganish imkoniyatlarini yaratish uchun tizimli, tadqiqotga asoslangan yondashuv zarurligini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar. *Inklyuziv ta'lim, maktabni tashkil etish, o'qituvchilarni tayyorlash, o'quv dasturlarini moslashtirish, resurslarni taqsimlash, manfaatdor tomonlar bilan hamkorlik, texnologik integratsiya, ta'lim siyosati.*

Introduction. Inclusive education has evolved from being a marginal concept to a central focus in contemporary educational discourse. In recent decades, societal changes and increased awareness about diversity and equity have propelled the integration of students with special needs into mainstream schools. The relevance of inclusive education lies in its potential to promote equal opportunities and to reduce social disparities, ensuring that every student, regardless of their abilities, has access to quality education. This research investigates the organizational aspects of implementing inclusive education in schools, highlighting the systemic challenges and proposing practical strategies for improvement.

The primary objective of this study is to explore the multifaceted issues that schools face when organizing inclusive education. These issues range from the readiness of educational institutions to accommodate diverse learning needs to the preparedness of educators who play a pivotal role in the learning process. The research further examines how curriculum adaptation, infrastructural modifications, and technological advancements can contribute to a more inclusive learning environment. The hypothesis underpinning this study is that a comprehensive and coordinated approach-encompassing policy reforms, targeted professional development, and effective stakeholder collaboration-can significantly improve the outcomes of inclusive education programs.

In addressing these concerns, the study poses several research questions. First, what are the primary challenges schools encounter in the implementation of inclusive education? Second, how do teacher training and professional development impact the effectiveness of inclusion strategies? Third, in what ways can curriculum and infrastructural adjustments facilitate a more inclusive educational setting? Finally, what role do policy initiatives and technological innovations play in overcoming existing barriers?

The significance of this research is multifaceted. Academically, it contributes to the broader literature on inclusive education by synthesizing current theories with empirical findings from recent studies. Practically, it offers actionable insights for educators, policymakers, and school administrators seeking to refine their approaches to inclusion. The study emphasizes that the success of inclusive education does not solely depend on isolated interventions but requires a systemic change in the educational framework. By adopting a holistic perspective, the research highlights the interdependence of various factors-such as teacher preparedness, curriculum flexibility, and infrastructural support-and their collective influence on creating a truly inclusive learning environment.

Furthermore, this paper underscores the future implications of inclusive education in a rapidly evolving society. With technological advancements and shifting societal attitudes, the traditional models of education are continually being challenged and redefined. The current analysis is thus not only a reflection of existing challenges but also a roadmap for future reforms. The study advocates for ongoing research and adaptive strategies to ensure that inclusive education remains responsive to the dynamic needs of students in the 21st century.

Theoretical Part. The theoretical framework of inclusive education is grounded in both the social model of disability and the human rights perspective. The social model argues that disability is not an inherent trait of an individual but a consequence of societal barriers that impede full participation in educational settings. This perspective shifts the focus from attempting to 'fix' the student to transforming the environment to better accommodate diverse needs.

Central to this framework is the notion of equity in education-ensuring that all students have the support they need to succeed. The human rights approach further emphasizes the obligation of

states and educational institutions to provide accessible education. In this context, inclusive education is seen as a fundamental right rather than an optional educational strategy.

The literature identifies several key elements necessary for the successful implementation of inclusive education. These include comprehensive teacher training, flexible curricula, and adaptive learning environments. The integration of technology is also highlighted as a vital component, providing innovative tools that support individualized learning. By leveraging digital platforms, schools can create more responsive and engaging educational experiences for all students.

This theoretical base informs the subsequent analysis by framing the challenges and opportunities in a broader socio-political and ethical context. It supports the argument that systemic change, rather than isolated interventions, is essential for achieving truly inclusive education.

Literature Review. Existing research on inclusive education has extensively documented the challenges and opportunities inherent in integrating students with diverse needs into mainstream schools. Early foundational studies, such as those influenced by the Salamanca Statement [1], laid the groundwork by advocating for the rights of all students to access quality education. These initial efforts highlighted the need for structural reforms in school systems to accommodate a broader range of learning differences.

Subsequent research by Ainscow [2] and Slee [3] further explored the systemic changes required to foster an inclusive educational environment. Ainscow emphasized the importance of creating organizational cultures that are flexible and adaptive, while Slee critiqued traditional pedagogical practices and called for a redefinition of what constitutes 'normal' educational practice. These studies underscored that the shift toward inclusion is not merely a logistical challenge but a profound cultural transformation.

More recent investigations have focused on the role of teacher training and professional development. Florian argued that effective inclusion depends significantly on educators' ability to adapt teaching methods and to manage diverse classrooms[4]. Research indicates that continuous, targeted professional development programs can enhance teachers' competencies, ultimately leading to improved student outcomes. Furthermore, studies have shown that collaborative practices among educators and stakeholders can facilitate the sharing of successful strategies and foster a supportive school community.

In addition to teacher preparedness, literature on curriculum adaptation reveals that a one-size-fits-all approach is inadequate for inclusive education. Scholars argue for the development of flexible curricula that allow for individualized learning paths. The integration of assistive technologies has emerged as a critical factor in supporting differentiated instruction. Empirical studies suggest that digital tools can bridge learning gaps and provide customized support for students with special needs.

Despite these advances, gaps remain in the literature. Many studies focus on isolated interventions without considering the broader organizational context. This research distinguishes itself by adopting a holistic approach that examines the interplay between teacher training, curriculum development, infrastructural adjustments, and policy frameworks. By addressing these interconnected dimensions, the study aims to provide a comprehensive analysis that not only identifies challenges but also proposes integrated solutions.

Moreover, while previous research has largely concentrated on Western educational contexts, this study seeks to incorporate a more global perspective. It highlights the necessity of adapting inclusion strategies to diverse cultural and socioeconomic settings, thereby broadening the applicability of its findings. In doing so, the paper contributes to a more nuanced understanding of inclusive education that is sensitive to regional and contextual differences.

Practical Recommendations. To enhance the organization of inclusive education in schools, the following practical recommendations are proposed:

1. **Enhance Teacher Training:** Develop and implement continuous professional development programs focused on inclusive teaching methods and differentiated instruction.

2. Curriculum Flexibility: Revise curricula to incorporate adaptive learning strategies that cater to the individual needs of all students.

3. Resource Allocation: Increase funding for technological tools and infrastructural modifications to support inclusive practices.

4. Stakeholder Collaboration: Establish partnerships between educators, parents, and community organizations to foster a supportive educational environment.

5. Policy Development: Advocate for clear, comprehensive policies at both local and national levels that mandate and facilitate inclusive education.

These recommendations are aimed at fostering a more responsive and equitable educational system that prepares schools to meet the diverse needs of their student populations.

Conclusion. The study of organizing inclusive education in schools reveals that the path toward true inclusivity is multifaceted and requires systemic change. The research confirms that successful integration of students with diverse needs is contingent on several interrelated factors: robust teacher training, adaptable curricula, adequate resource allocation, and strong stakeholder collaboration. These elements, when harmonized, create an environment where all students can thrive academically and socially.

The findings of this study underscore the need for continuous reform and innovation in educational practices. As technological advancements reshape the landscape of education, schools must adapt by embracing digital tools and flexible teaching methods that cater to individualized learning requirements. Moreover, the active involvement of all stakeholders-educators, administrators, parents, and policymakers-is crucial to dismantling existing barriers and fostering an inclusive school culture.

One of the key contributions of this work is its holistic perspective, which integrates various dimensions of the educational process rather than focusing on isolated interventions. This comprehensive approach provides a framework for future research and practical application, suggesting that sustainable change is achievable through coordinated efforts and evidence-based policies.

The implications of these findings extend beyond the immediate context of school organization. They call for a reevaluation of traditional educational paradigms and encourage the adoption of practices that prioritize equity and diversity. By recognizing the interconnected nature of the challenges faced, this study lays the groundwork for future research to explore innovative strategies that can further refine inclusive education models.

In conclusion, while significant progress has been made in promoting inclusive education, considerable challenges remain. The future of inclusive education hinges on our collective ability to implement and continuously improve strategies that are responsive to the evolving needs of all students. This research contributes to the ongoing dialogue by providing clear insights and practical recommendations that can inform policy and practice, ultimately ensuring that inclusive education becomes a reality for every learner.

References.

1. UNESCO. (1994). The Salamanca Statement and Framework for Action on Special Needs Education. UNESCO.
2. Ainscow, M. (2005). Developing inclusive education systems: The role of organisational culture. Routledge.
3. Slee, R. (2011). The irregular school: Exclusion, schooling and inclusive education. Routledge.
4. Florian, L. (2007). The SAGE handbook of special education. SAGE Publications.
5. Friend, M., & Bursuck, W. D. (2018). Including students with special needs: A practical guide for classroom teachers. Pearson.

Eshquvvatov Ilhom Sa'dulla o'g'li,

Termiz davlat universiteti "Pedagogika va ijtimoiy ish" kafedrasi o'qituvchisi

BO'LAJAK IJTIMOYIY ISH XODIMLARIDA TIZIMLI FIKRLASH KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Annotatsiya. Mazkur maqolada bo'lajak ijtimoiy ish xodimlarida tizimli fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishning pedagogik imkoniyatlari keng yoritilgan. Tizimli fikrlash shaxsning muammolarga kompleks yondashish, sabab-oqibat munosabatlarini tahlil etish va asosli xulosalar chiqarish qobiliyatini rivojlantiruvchi muhim kasbiy sifat sifatida talqin etilgan. Maqolada tizimli fikrlashni shakllantirishda ta'lim muhitining roli, interaktiv metodlar, innovatsion texnologiyalar hamda reflektiv o'qitish yondashuvlarining samaradorligi tahlil qilingan.

Bo'lajak ijtimoiy ish xodimlari faoliyatining o'ziga xosligi, ularning inson, jamiyat va ijtimoiy muhit bilan ishlash jarayonida tizimli yondashuvning ahamiyati asoslab berilgan. Tadqiqotda tizimli fikrlashni rivojlantirish uchun pedagogik sharoitlar, metodik usullar hamda psixologik omillar kompleks tarzda o'rganilgan. Maqola natijalari ijtimoiy ish sohasida samarali mutaxassislar tayyorlashga amaliy asos bo'la oladi.

Kalit so'zlar: tizimli fikrlash, pedagogik imkoniyatlar, ijtimoiy ish, refleksiya, kasbiy tayyorgarlik, interaktiv metodlar, innovatsion texnologiyalar.

Аннотация. В статье рассматриваются педагогические возможности развития системного мышления у будущих социальных работников. Системное мышление представлено как важное профессиональное качество, обеспечивающее способность личности к комплексному анализу проблем, установлению причинно-следственных связей и выработке рациональных решений. Автор раскрывает роль образовательной среды, инновационных технологий и интерактивных методов в формировании системного мышления.

Особое внимание уделено специфике деятельности социальных работников, где системный подход помогает оценивать социальные явления в их взаимосвязи. В исследовании анализируются педагогические условия, методические подходы и психологические факторы, способствующие развитию системного мышления студентов. Результаты работы имеют практическое значение для повышения эффективности профессиональной подготовки будущих специалистов по социальной работе.

Ключевые слова: системное мышление, педагогические возможности, социальная работа, рефлексия, профессиональная подготовка, интерактивные методы, инновационные технологии.

Abstract. This article explores the pedagogical opportunities for developing systemic thinking skills among future social work specialists. Systemic thinking is interpreted as a key professional competence that enables individuals to analyze problems comprehensively, identify cause-and-effect relationships, and make reasoned decisions. The paper discusses the role of educational environments, reflective learning, interactive teaching methods, and innovative technologies in fostering systemic thinking. The study emphasizes the importance of a systemic approach in social work practice, where professionals must analyze human and social phenomena within their interconnections. Pedagogical conditions, methodological tools, and psychological factors that contribute to the development of systemic thinking are examined in detail. The findings of the research can serve as a practical foundation for improving the professional training of social work specialists.

Key words: systemic thinking, pedagogical opportunities, social work, reflection, professional competence, interactive methods, innovative technologies.

Kirish. Zamonaviy ijtimoiy hayot sharoitida inson faoliyatining barcha jabhalarida tizimli fikrlash madaniyati va analitik yondashuv muhim o'rin egallaydi. Xususan, ijtimoiy ish sohasi

mutaxassislaridan nafaqat ijtimoiy muammolarni aniqlash va hal qilish ko'nikmasi, balki ularni chuqur tahlil etish, sabab-oqibat bog'liqliklarini aniqlash, kompleks yondashuv asosida yechim topish qobiliyatini ham talab etadi. Shu bois, bo'lajak ijtimoiy ish xodimlarida tizimli fikrlashni shakllantirish pedagogik jarayonning ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda.

Tizimli fikrlash inson tafakkurining yuqori bosqichini ifodalaydi. U shaxsga mavjud muammolarni bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lgan elementlar sifatida idrok etish, ularning o'zaro aloqadorligini tushunish va kompleks tarzda yechim ishlab chiqish imkonini beradi. Tizimli fikrlovchi mutaxassis ijtimoiy muammolarga tor doirada emas, balki ijtimoiy, iqtisodiy, psixologik va madaniy jihatlarini o'zaro bog'liq holda tahlil qilish qobiliyatiga ega bo'ladi.

Ijtimoiy ish sohasining o'ziga xos xususiyati - inson, oila va jamiyat bilan bevosita ishlashdir. Bu esa, har bir ijtimoiy vaziyatni tizimli tahlil qilish, muammolarni kompleks o'rganish va shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni qo'llashni taqozo etadi. Shu ma'noda, ijtimoiy ish xodimlarining kasbiy tayyorgarligi jarayonida tizimli fikrlashni shakllantirish nafaqat nazariy bilim, balki amaliy faoliyat samaradorligini oshirishga ham xizmat qiladi.

Bugungi kunda ta'lim jarayonida tizimli fikrlashni rivojlantirish uchun zamonaviy pedagogik texnologiyalar, interaktiv metodlar, reflektiv ta'lim yondashuvlari, muammoli vaziyatlar asosida o'qitish kabi samarali usullar joriy etilmoqda. Bu usullar nafaqat talabalarni faol fikrlashga undaydi, balki ularda mustaqil tahlil, muloqot, qaror qabul qilish va mas'uliyatni his etish ko'nikmalarini shakllantiradi.

Shu boisdan, bo'lajak ijtimoiy ish xodimlarida tizimli fikrlashni rivojlantirish masalasi zamonaviy pedagogika va psixologiyaning dolzarb yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu jarayonni samarali tashkil etish ijtimoiy sohada insonparvar, fikrlovchi, tahliliy salohiyatga ega mutaxassislarni tayyorlash imkonini beradi.

Adabiyotlar tahlili. Bo'lajak ijtimoiy ish xodimlarida tizimli fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish masalasi so'nggi yillarda pedagogika, psixologiya va ijtimoiy ish sohalarining kesishgan nuqtasida faol o'rganilayotgan ilmiy yo'nalishlardan biridir. Mazkur muammoni tahlil qilishda mahalliy va xorijiy olimlarning ilmiy ishlari mazmunan muhim nazariy hamda amaliy asoslarni taqdim etadi.

O'zbekistonlik olimlardan A.A.Abduqodirov, O.Hasanboeva, V.M.Karimova va boshqalarning tadqiqotlarida ta'lim jarayonida shaxs tafakkurini rivojlantirish, innovatsion yondashuvlar asosida ta'lim samaradorligini oshirish masalalari chuqur yoritilgan. Xususan, Abduqodirov (2020) o'z asarida zamonaviy pedagogik texnologiyalar tizimli fikrlashni shakllantirishda o'quv faoliyatining boshqaruv mexanizmi sifatida xizmat qilishini ta'kidlaydi. Hasanboeva (2019) esa pedagogik tafakkur, ijodiy yondashuv va tanqidiy fikrlash o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ko'rsatib, tizimli fikrlashni shaxs tafakkurining yuqori darajasi deb belgilaydi.

V.M. Karimova va E. G'ozievlarning psixologik tadqiqotlarida tafakkur, idrok, refleksiya va aqliy operatsiyalar tizimli fikrlashni shakllantiruvchi ichki omillar sifatida tahlil qilingan. Ularning fikricha, tizimli fikrlash - bu insonning o'z fikr faoliyatini tartibga solish, har bir hodisani sabab-oqibat bog'liqligida tahlil qilish, umumlashtirish va model yaratish qobiliyatidir. Bu yondashuv ijtimoiy ish mutaxassislarining kasbiy tayyorgarligida muhim psixologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Xorijiy adabiyotlarda ham tizimli fikrlash masalasi keng o'rganilgan. J.Dyui (John Dewey) o'zining "How We Think" asarida tafakkur jarayonini muammoli vaziyatlar asosida rivojlantirish zarurligini, inson fikrlashining amaliy tajriba bilan uzviy bog'liqligini ta'kidlaydi. Uning "tajriba orqali o'rganish" g'oyasi tizimli fikrlashni rivojlantirishda refleksiyaning o'rnini kuchaytiradi.

J. Piajening (Jean Piaget) "The Psychology of Intelligence" asarida esa fikrlash jarayonining rivojlanishi intellektual bosqichlarga ajratilib, tizimlilik tafakkurning oliy shakli sifatida talqin etiladi. L. S. Vygotskiyning "Mind in Society" nomli asarida esa inson tafakkurining ijtimoiy tabiatiga urg'u berilib, tizimli fikrlashning shakllanishi muloqot, madaniy muhit va o'zaro hamkorlik natijasida sodir bo'lishi ilmiy asosda isbotlanadi.

P.Senge o'zining mashhur "The Fifth Discipline" asarida tizimli fikrlashni "o'rganuvchi tashkilot" konsepsiyasining markaziy elementi sifatida ko'rsatadi. Unga ko'ra, tizimli fikrlash insonni butun tizimni ko'rish, turli omillar o'rtasidagi yashirin bog'liqlikni anglash va uzoq muddatli strategik qarorlar qabul qilishga o'rgatadi. Bu qarash ijtimoiy ish sohasidagi murakkab ijtimoiy tizimlarni boshqarish uchun nihoyatda muhimdir.

D. Kolbning "Experiential Learning" nazariyasi esa tizimli fikrlashni tajriba, tahlil, nazariya va amaliyot o'rtasidagi siklik o'zaro bog'liqlikda ko'rsatadi. Bu yondashuv ijtimoiy ish mutaxassislarini tayyorlashda faol o'quv jarayonlari, amaliyotlar va reflektiv mashg'ulotlarning ahamiyatini asoslab beradi.

Mahalliy tadqiqotchilardan G. Ibragimova (2022) kasbiy kompetensiyani shakllantirishda tizimli yondashuvning ahamiyatini ochib bergan bo'lsa, D. Xamroyeva (2022) ijtimoiy ishda tahliliy tafakkur, kommunikativ madaniyat va reflektiv yondashuvning o'zaro integratsiyasini asoslab bergan.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, tizimli fikrlashni rivojlantirishga doir barcha nazariy yondashuvlar bir nuqtada - shaxsning tafakkur madaniyatini oshirish, reflektiv tahlilga o'rgatish va kasbiy faoliyatni ongli boshqarish zarurligida birlashadi. Shu jihatdan, bo'lajak ijtimoiy ish xodimlarida tizimli fikrlashni shakllantirish ularning kasbiy kompetensiyasini, shaxsiy o'sishini va ijtimoiy faoliyat samaradorligini oshirishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Tahlil va natijalar. Bo'lajak ijtimoiy ish xodimlarida tizimli fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish bugungi kunda ijtimoiy-pedagogik jarayonlarning eng dolzarb yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Chunki tizimli fikrlash nafaqat shaxsning mantiqiy tafakkurini, balki uning ijtimoiy muammolarni kompleks tarzda hal etish, mavjud holatlarni turli nuqtai nazardan baholash, muammoning ildiziga yetish va samarali yechim topish qobiliyatini rivojlantiradi. Ijtimoiy ish sohasi vakillari inson va jamiyat o'rtasidagi murakkab munosabatlar tizimi bilan ishlaganlari sababli, tizimli fikrlash ularning kasbiy kompetensiyalarida asosiy o'rin tutadi.

Tizimli fikrlashning mohiyati shundan iboratki, inson har qanday voqea yoki muammoni alohida emas, balki o'zaro bog'liq elementlardan iborat yaxlit tizim sifatida ko'ra oladi. Bu yondashuv ijtimoiy ish xodimiga muammoning sabab va oqibatlarini chuqur tahlil etish, har bir ishtirokchi shaxsning ijtimoiy-psixologik holatini to'g'ri baholash va ijobiy natijaga yo'naltirilgan qarorlar qabul qilish imkonini beradi. Shuning uchun ham bo'lajak ijtimoiy ish xodimlarini tayyorlash jarayonida tizimli fikrlashni rivojlantirish pedagogik jarayonning ajralmas tarkibiy qismi sifatida qaralishi lozim.

Tizimli fikrlashni shakllantirishning psixologik asosi shaxsning idrok, tafakkur, refleksiya va muammoli vaziyatlarni tahlil etish qobiliyatlari bilan chambarchas bog'liqdir. Bu jarayonda talabalarning mustaqil fikrlashi, muammoni chuqur anglab yetishi, tahlil qilishga bo'lgan ichki motivatsiyasi muhim ahamiyat kasb etadi. Pedagogik nuqtai nazardan esa tizimli fikrlashni rivojlantirishning samaradorligi o'quv jarayonining tizimlilik, izchillik, fanlararo integratsiya, hamkorlikda o'qitish va reflektiv tahlil tamoyillariga amal qilish bilan belgilanadi.

Tahlil jarayonida aniqlanishicha, tizimli fikrlashni rivojlantirishda muammoli ta'lim texnologiyalari, reflektiv yondashuv, keys-stadi, loyiha asosida o'qitish hamda innovatsion ta'lim vositalaridan foydalanish katta samara beradi. Masalan, muammoli o'qitish orqali talabalarga real ijtimoiy vaziyatlar asosida mustaqil qaror qabul qilish imkoniyati yaratiladi, bu esa ularning analitik tafakkurini va ijodiy yondashuvini kuchaytiradi. Shuningdek, reflektiv ta'lim jarayonida talabalar o'z fikrlarini tahlil qiladi, o'z faoliyatining natijalarini baholaydi, bu esa ularning o'z-o'zini tahlil qilish va o'zini rivojlantirish ko'nikmalarini shakllantiradi.

Fanlararo integratsiya ham tizimli fikrlashni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Ijtimoiy ish, psixologiya, pedagogika, menejment va huquq fanlarini o'zaro bog'lab o'qitish orqali talabalar real hayotdagi ijtimoiy muammolarni kompleks tarzda tahlil qilishni o'rganadilar. Bu jarayon ularning

dunyoqarashini kengaytiradi, tafakkurining moslashuvchanligini oshiradi va turli vaziyatlarga tizimli yondashishni shakllantiradi.

O'tkazilgan tahlillar natijasida shuningdek, tizimli fikrlashni rivojlantirish bo'yicha tashkil etilgan amaliy mashg'ulotlar, treninglar, interfaol metodlar va intellektual o'yinlar talabalarda quyidagi ijobiy o'zgarishlarni yuzaga keltirgani aniqlandi: ularning muammoli vaziyatlarda tahliliy fikrlash tezligi ortdi, qaror qabul qilishda kompleks yondashuv shakllandi, kommunikativ madaniyatlari rivojlandi, ijtimoiy moslashuv darajasi va empatiya hissi kuchaydi.

Shuningdek, tizimli fikrlashni rivojlantirish uchun qulay ijtimoiy-psixologik muhit yaratish zarurligi ham ta'kidlandi. Buning uchun o'quv jarayonida erkin fikrlashni rag'batlantirish, kichik guruhlar faoliyatidan foydalanish, o'zaro muloqotni pedagogik jarayonning markaziga qo'yish, o'qituvchi va talaba o'rtasida ishonchli va ochiq aloqani ta'minlash zarur. Bu sharoitlarda talabalarda mustaqil fikr yuritish, o'z nuqtai nazarini asoslash, muammoni tahlil qilish va yechim topish qobiliyatlari faol rivojlanadi.

Tizimli fikrlashni rivojlantirish bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, bu ko'nikma shaxsning nafaqat kasbiy, balki intellektual, axloqiy va reflektiv rivojlanishiga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Tizimli fikrlovchi mutaxassis ijtimoiy vaziyatlarga bir tomonlama yondashmaydi, balki ularni turli omillar kesimida tahlil qiladi, har bir holatni tizimning bir qismi sifatida baholaydi va o'zaro bog'liq yechimlarni ishlab chiqadi.

Muhokama. Bo'lajak ijtimoiy ish xodimlarida tizimli fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish masalasi zamonaviy pedagogika va psixologiya fanlarining kesishgan nuqtasida turgan dolzarb muammolardan biridir. Bugungi globallashuv va tezkor o'zgarishlar davrida ijtimoiy sohada faoliyat yurituvchi mutaxassislarning nafaqat kasbiy bilim va ko'nikmalarga, balki tizimli, tahliliy va strategik fikrlash qobiliyatiga ega bo'lishi talab etiladi. Chunki ijtimoiy ish sohasi inson taqdiriga bevosita daxldor bo'lgan murakkab, ko'p qatlamli tizim bo'lib, unda samarali faoliyat yuritish uchun shaxs muammolarni turli burchaklardan ko'ra olishi, ularning sabab-oqibat bog'liqligini anglay olishi va tizim darajasida yechim ishlab chiqishi zarur.

Tizimli fikrlashni rivojlantirishda shaxsning psixologik tayyorgarligi, reflektiv fikrlash darajasi, o'zini o'rganish va tahlil etish ko'nikmalari muhim ahamiyatga ega. Psixologik jihatdan qaralganda, tizimli fikrlovchi shaxs muammoga hissiy jihatdan berilib ketmaydi, balki uni mantiqiy asosda tahlil qiladi, mavjud axborotni tartibga soladi va qaror qabul qilishda asosli yondashuvni tanlaydi. Shu bois tizimli fikrlashni shakllantirishda ijtimoiy-psixologik treninglar, reflektiv mashg'ulotlar, rolli o'yinlar va amaliy keys-stadilar samarali vosita bo'lib xizmat qiladi.

Pedagogik nuqtai nazardan qaralganda, tizimli fikrlashni rivojlantirish o'quv jarayonining mazmuni, metodlari va shakllari bilan chambarchas bog'liqdir. An'anaviy bilim berishga asoslangan yondashuv talabalarda faqat reproduktiv tafakkurni shakllantirsa, zamonaviy interfaol metodlar, muammoli ta'lim, loyiha asosida o'qitish va fanlararo integratsiya tizimli fikrlashning asosiy komponentlarini rivojlantirish imkonini beradi. Bu jarayonda o'qituvchining roli murabbiy yoki maslahatchi sifatida namoyon bo'lib, u talabalarni mustaqil tahlil qilish, o'z fikrini asoslash va bir nechta variantli yechimlar ishlab chiqishga yo'naltiradi.

Tizimli fikrlashni rivojlantirish jarayonida kommunikativ madaniyat, refleksiya, tanqidiy fikrlash va ijodiy yondashuv kabi omillar o'zaro uyg'unlikda namoyon bo'ladi. Ijtimoiy ish xodimi o'z faoliyatida turli ijtimoiy guruhlar, muassasalar va shaxslar bilan ishlaydi. Shu sababli u faqat bitta nuqtai nazardan emas, balki tizimdagi barcha bo'g'inlarning o'zaro aloqasini tushunishi kerak. Bunda tizimli fikrlash unga holatni kompleks ko'rish, ijtimoiy muammolarni ko'p tomonlama tahlil qilish va ularni samarali hal etish imkonini beradi.

Muhokama jarayonida shuningdek, tizimli fikrlashni rivojlantirishning ayrim muammolari ham aniqlanadi. Jumladan, ayrim oliy ta'lim muassasalarida o'quv jarayonining an'anaviyligi, interfaol metodlardan yetarli foydalanilmasligi, reflektiv tahlilga kam e'tibor berilishi tizimli fikrlashning

yetarlicha shakllanmasligiga sabab bo'ladi. Shu bilan birga, talabalar o'rtasida mustaqil fikrlash va qaror qabul qilish madaniyatini shakllantirish uchun zarur psixologik muhit hamisha mavjud emas.

Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun ta'lim tizimida pedagogik innovatsiyalarni joriy etish, ilmiy-amaliy loyihalarni tashkil qilish, ijtimoiy muammolarni tahlil qilishga qaratilgan seminar-treninglar o'tkazish, hamda kasbiy refleksiya va o'z-o'zini rivojlantirishni rag'batlantirish tizimini shakllantirish zarur. Shu tarzda tashkil etilgan o'quv muhitida talabalar o'z fikrini asoslab bera oladigan, muammoli vaziyatlarda tizimli qaror qabul qiladigan, analitik tafakkurga ega mutaxassis sifatida shakllanadi.

Natijada, tizimli fikrlashni rivojlantirish ijtimoiy ish xodimining nafaqat kasbiy samaradorligini, balki uning insonparvarlik, empatiya, refleksiya va ijtimoiy mas'uliyat kabi fazilatlarini ham mustahkamlaydi. Shunday qilib, tizimli fikrlash - bu zamonaviy ijtimoiy ish amaliyotida muvaffaqiyat kaliti bo'lib, uni pedagogik jarayon orqali bosqichma-bosqich shakllantirish ta'lim tizimining ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lishi lozim.

XULOSA. Bo'lajak ijtimoiy ish xodimlarida tizimli fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish zamonaviy ta'lim tizimining dolzarb pedagogik muammolaridan biri bo'lib, ijtimoiy sohaga oid kasbiy tayyorgarlik samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Tizimli fikrlash - bu shaxsning muammoni kompleks tahlil qilish, turli omillar o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash, oqilona qaror qabul qilish va natijalarni oldindan prognozlash qobiliyatini ifodalovchi integrativ tafakkur shaklidir.

O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, tizimli fikrlash ko'nikmalari ijtimoiy ish xodimining kasbiy kompetensiyasining asosiy komponentlaridan biridir. Chunki u shaxsga ijtimoiy muammolarni yuzaki emas, balki ularning tub ildizlarini anglab, turli ijtimoiy qatlamlar, institutlar va shaxslar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni chuqur tahlil qilish imkonini beradi. Shu bois tizimli fikrlashni shakllantirish jarayoni nafaqat ta'lim metodikasining, balki pedagogik muhitning, psixologik qo'llab-quvvatlashning va innovatsion texnologiyalarning uyg'unligini talab qiladi.

Tizimli fikrlashni rivojlantirishning pedagogik imkoniyatlari quyidagi omillar bilan belgilanadi:

- o'quv jarayonida fanlararo integratsiyani kuchaytirish;
- muammoli va loyiha asosida o'qitish texnologiyalaridan foydalanish;
- reflektiv tahlil, mustaqil fikrlash va muloqot madaniyatini rivojlantirishga yo'naltirilgan ta'lim muhitini yaratish;
- talabalar faoliyatida analitik va ijodiy yondashuvni rag'batlantirish;
- o'qituvchi va talaba o'rtasida ishonchli, ochiq kommunikativ munosabatlarni shakllantirish.

Mazkur tadqiqot natijalariga ko'ra, tizimli fikrlashni rivojlantirish ijtimoiy ish sohasida quyidagi ijobiy natijalarga olib keladi:

Talabalarda muammoli vaziyatlarni chuqur tahlil qilish, sabab-oqibat aloqalarini aniqlash va kompleks yondashuv asosida yechim ishlab chiqish qobiliyati ortadi.

Kasbiy refleksiya, empatiya, tanqidiy tafakkur va muloqot madaniyati rivojlanadi.

Ijtimoiy sohada faoliyat yurituvchi mutaxassislarning mas'uliyati, ijtimoiy sezgirliigi va insonparvarlik qadriyatlariga sodiqligi mustahkamlanadi.

Shunday qilib, tizimli fikrlashni shakllantirish jarayonini ilmiy asoslangan pedagogik yondashuvlar bilan uyg'unlashtirish bo'lajak ijtimoiy ish xodimlarining kasbiy salohiyatini oshirishda, ularni real hayotdagi ijtimoiy muammolarni chuqur tahlil qila oladigan, samarali va mas'uliyatli mutaxassis sifatida tarbiyalashda muhim o'rin tutadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Abduqodirov A.A. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: O'zbekiston faylasuflar jamiyati nashriyoti, 2020.

2. Hasanboeva O., O'g'li M. N. Pedagogik tafakkur va ta'limda innovatsiyalar. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.
3. Xodjayeva N. M. Ijtimoiy ish asoslari va zamonaviy yondashuvlar. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2021.
4. Karimova V. M. Shaxs psixologiyasi. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2018.
5. G'oziev E. G. Umumiy psixologiya. – Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Fan nashriyoti, 2020.
6. Ibragimova G. R. Kasbiy kompetensiyani shakllantirishning nazariy asoslari. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2022.
7. Dewey J. How We Think. – Boston: D.C. Heath & Co., 1910.
8. Piaget J. The Psychology of Intelligence. – London: Routledge, 2001.
9. Vygotsky L. S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.
10. Senge P. The Fifth Discipline: The Art and Practice of the Learning Organization. – New York: Doubleday, 1990.

Berdiyeva Sadoqat Eshonqul qizi,
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti o'qituvchisi
Ibodullayeva Barno Ulug'bek qizi,
Tohirova Gulmira Idres qizi,
Iqtisodiyot va Pedagogika universiteti talabalari

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA MATEMATIK FIKRLASHNI SHAKLLANTIRISHDA O'YINLI METODLARNING AHAMIYATI

Annotatsiya. Maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida matematik fikrlashni shakllantirish jarayonida o'yinli metodlarning o'rni tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida o'yinli yondashuvlar o'quvchilarning bilish faolligi, mustaqil fikrlashi va ijodiy tafakkurini rivojlantirishdagi ahamiyati eksperimental tarzda o'rganilgan. Tajriba natijalari o'yinli metodlarning dars samaradorligini oshirishi, o'quvchilarda matematik tushunchalarning mustahkam o'zlashtirilishini ta'minlashi va mantiqiy fikrlashni kuchaytirishini ko'rsatdi.

Kalit so'zlar: boshlang'ich sinf, matematik tafakkur, o'yinli metodlar, ta'lim texnologiyasi, tajriba, o'qitish samaradorligi.

Аннотация. В статье рассматривается роль игровых методов в формировании математического мышления у учащихся начальных классов. Экспериментальные данные показывают, что применение игровых технологий повышает познавательную активность, способствует развитию самостоятельного и логического мышления. Игровые методы позволяют сделать уроки математики более интересными и эффективными.

Ключевые слова: начальная школа, математическое мышление, игровые технологии, учебная мотивация, эксперимент.

Abstract. The article examines the role of game-based methods in developing mathematical thinking among primary school students. Experimental results indicate that applying game-oriented approaches increases learning motivation, encourages analytical reasoning, and strengthens understanding of mathematical concepts. The study highlights that the integration of playful learning into math lessons significantly enhances students' performance and interest in the subject.

Key words: primary school, mathematical thinking, game-based learning, teaching efficiency, experiment.

Kirish. O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimida olib borilayotgan islohotlar, xususan "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun (2020-yil tahriri) hamda "Milliy o'quv dasturi"da boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning ijodiy fikrlash, muammoli vaziyatlarda mustaqil yechim topish ko'nikmalarini shakllantirishga alohida e'tibor qaratilgan. Bu esa matematika fanini o'qitishda o'yinli metodlardan foydalanishni zamon talabi sifatida belgilaydi.

Matematika inson tafakkurini rivojlantiruvchi eng muhim fanlardan biridir. Ayniqsa, boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun bu fan nafaqat bilim manbai, balki fikrlashni, mantiqni, aniqlikni va izchillikni o'rgatuvchi vositadir. Bolalar maktabga ilk qadam qo'ygan davrda ular atrof-dagi voqelikni o'yin, tajriba va tasavvur orqali idrok etadilar. Shu boisdan, o'yin asosidagi ta'lim metodlari ularning matematik tafakkurini shakllantirishda tabiiy va samarali yo'l bo'lib xizmat qiladi.

Tafakkur – bu insonning bilish faoliyatining oliy shakli bo'lib, u orqali inson atrof-muhitdagi narsa va hodisalarni tahlil qiladi, ularning o'zaro bog'liqligini anglaydi va xulosalar chiqaradi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari tafakkurining o'ziga xos xususiyati shundaki, ularning fikrlashi hali konkret obrazlarga tayanadi. Ular matematik tushunchalarni bevosita harakatlar, narsalar bilan ishlash orqali tushunadilar. Shu sababli, ta'lim jarayonida o'yinli metodlardan foydalanish bola tafakkurining tabiiy rivojlanish bosqichlariga mos keladi.

Matematik tafakkur - bu insonning mantiqiy, tahliliy va umumlashtirish qobiliyatlarini o'z ichiga oluvchi murakkab aqliy faoliyat turidir. Boshlang'ich sinf o'quvchisida matematik tafakkurni

shakllantirish jarayoni boshqa fanlarga qaraganda erta va tabiiy tarzda yuz beradi. Chunki bola kundalik hayotda son, miqdor, shakl, uzunlik, vaqt kabi tushunchalar bilan to'qnash keladi va ularni anglashga harakat qiladi. Bu jarayonning muvaffaqiyati, avvalo, ta'limning nazariy asoslarini to'g'ri belgilashga bog'liq.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Matematik tafakkurni shakllantirishning nazariy asoslari ko'plab ilmiy maktablarda o'rganilgan. Jumladan, rus olimlari L.S. Vygotskiy, A.N. Leontyev, P.Ya. Galperin, V.V. Davydovlarning tadqiqotlari asosida "faoliyatli yondashuv" konsepsiyasi shakllandi. Bu yondashuvga ko'ra, bola bilimni tayyor shaklda emas, balki faoliyat orqali egallaydi. Ya'ni, o'qituvchi bilimni tayyor holda berishdan ko'ra, uni o'quvchi o'zi kashf etishiga sharoit yaratishi kerak.

Vygotskiy "eng yaqin rivojlanish zonasi" tushunchasini kiritib, bolaning imkoniyatini faollashtirishda o'yinli va muloqotli yondashuvlarning rolini alohida ta'kidlaydi. Unga ko'ra, o'quvchi yangi bilimni o'zlashtirish jarayonida kattalarning yordami orqali yuqori bosqichga ko'tariladi. Shu sababli, boshlang'ich ta'limda matematik tushunchalarni o'yin, muammoli vaziyat yoki amaliy faoliyat orqali berish eng samarali hisoblanadi.

O'zbekistonlik olimlar - M. Abdullaeva, T. Tursunov, D. Jalolov va boshqalar - boshlang'ich ta'limda tafakkur rivojlanishini bosqichma-bosqich jarayon sifatida tahlil qilganlar. Ularning izlanishlariga ko'ra, bu jarayon quyidagi bosqichlarda kechadi:

Tasavvur bosqichi - bola predmetni sezadi, farq va o'xshashlikni aniqlaydi;

Harakat bosqichi - o'quvchi tajriba o'tkazadi, narsalarni taqqoslaydi;

Mantiqiy bosqich - sabab va oqibat munosabatlarini anglaydi;

Nazariy bosqich - o'quvchi umumlashtiradi, tushunchalarni izohlay oladi.

Bu bosqichlarning har biri o'yin asosidagi mashg'ulotlar bilan mustahkam bog'liq. Chunki o'yin faoliyati bola tafakkurini tabiiy shaklda faollashtiradi. Masalan, "Sonli zinapoya" o'yini orqali bola sonlarning ketma-ketligini tushunadi, "Kim tez topadi?" o'yini orqali esa analiz va sintez jarayonlarini mashq qiladi.

O'yinli yondashuv bola tafakkurining tabiiy mexanizmlarini ishga soladi. Bu mexanizmlar quyidagilardir:

Tahlil qilish – o'yin davomida bola har bir shartni tahlil qiladi;

Taqqoslash – o'yin elementlari o'rtasida bog'lanish topadi;

Xulosa chiqarish – o'yin natijasidan kelib chiqib qaror qabul qiladi;

Umumlashtirish – o'yin davomida olingan tajribani boshqa vaziyatlarga tatbiq etadi.

Masalan, "Qiziqarli misollar" o'yinida bola sonlar o'rtasidagi bog'lanishni topish orqali sabab-oqibat aloqalarini aniqlaydi. Shu tariqa o'yinli mashg'ulotlar bola tafakkurini faol, mantiqiy va tizimli holatga keltiradi.

Boshlang'ich sinf matematika darslarida nazariy asoslarni amaliyotga joriy etish uchun o'qituvchi o'yinli metodlardan maqsadli foydalanishi kerak. O'yinlar darsning har bir bosqichiga - yangi mavzuni tushuntirish, mustahkamlash, nazorat qilish - moslashtiriladi.

Masalan:

Kirish bosqichida – diqqatni jamlash uchun "Matematik rebus" o'yini;

Asosiy bosqichda – yangi tushunchani o'rgatishda "Do'kon" o'yini;

Yakunda – bilimni tekshirish uchun "Kim topqir?" o'yini qo'llaniladi.

Shuningdek, o'yinlar darsda bolalarning individual tafakkur farqlarini ham hisobga oladi. Kimdir tez fikrlaydi, kimdir esa tasavvur asosida yechim topadi. O'yin bu farqni bartaraf etadi, hamma bola o'zicha ishtirok etadi.

O'qituvchi matematik tafakkur shakllanishining bosh tashkilotchisidir. U bolaning bilish jarayonini to'g'ri yo'naltirsa, natija samarali bo'ladi. Pedagog quyidagi rolni bajaradi:

tafakkurni faollashtiruvchi savollar beradi ("Nega?", "Qanday qilib?");

o'quvchini mustaqil fikrlashga undaydi;

xato orqali o'rganish tamoyilini qo'llaydi;

o'yin jarayonida baholashni rag'batlantirish shaklida amalga oshiradi.

Bu yondashuv o'quvchining fikrlash jarayonini sun'iy emas, tabiiy tarzda rivojlantiradi. Bola "javob topish"dan ko'ra, "tushunishga" intiladi.

Mashhur rus olimi L.S. Vygotskiy "O'yin – bu bolaning eng yaqin rivojlanish zonasidir" degan. Unga ko'ra, bola o'yin jarayonida o'z imkoniyatidan yuqoriroq darajada fikrlaydi, o'rganadi va harakat qiladi. J. Piaget esa o'yin orqali bola atrofdagi voqelikni modellashtiradi, o'zi kashf etgan natijani o'z tajribasiga qo'shadi, deya ta'kidlaydi. Bu fikrlar shuni ko'rsatadiki, o'yin bola tafakkurini shakllantirishning tabiiy mexanizmi sifatida ishlaydi.

O'zbekistonlik olimlar T. Tursunov, M. Abdullaeva va D. Jalolov o'z tadqiqotlarida o'yinli metodlar orqali matematika darslarini tashkil etish o'quvchilarning mantiqiy, ijodiy va tahliliy fikrlashini faollashtirishini ilmiy jihatdan asoslab berganlar. Ularning kuzatuvlari shuni ko'rsatadiki, o'yin asosida tashkil etilgan darslarda bola faqat tayyor bilimni emas, balki o'z tajribasi orqali bilimga ega bo'ladi.

O'yin orqali o'qitishning samaradorligi o'qituvchi faoliyatiga bevosita bog'liq. Bola uchun o'yin – bu hayotning bir bo'lagi, ammo o'qituvchi uchun u maqsadli didaktik vosita bo'lishi lozim. Shuning uchun o'qituvchi har bir o'yinning ta'limiy maqsadini aniq belgilab, uni o'quv materialiga moslashtirishi zarur. Masalan, "Top sonni" o'yini orqali qo'shish va ayirishni, "Matematik domino" orqali ketma-ketlikni, "Do'kon o'yini" orqali pul birliklarini o'rganish mumkin.

O'yinli metodlarning nazariy asosi – bu faoliyatli yondashuv tamoyiliga tayanadi. Ya'ni, o'quvchi bilimni tayyor shaklda emas, balki faoliyat (o'yin, tajriba, tahlil) orqali egallaydi. Bu yondashuvni A.N. Leontyev, P.Ya. Galperin, V.V. Davydov kabi olimlar o'z ishlarida asoslab berganlar. Ularning fikricha, bilimni o'yin shaklida o'zlashtirish bolaning kognitiv (bilish) jarayonlarini tabiiy faollashtiradi.

O'yinli metodlar, ayniqsa, boshlang'ich bosqichda quyidagi jihatlarni rivojlantiradi:

Diqqat va xotirani mustahkamlaydi (bolalar o'yin qoidalarini eslab qolish orqali eslab qolish ko'nikmasini mashq qiladi);

Mantiqiy fikrlashni o'stiradi (masalan, "Kim tez topadi?" o'yini orqali sabab-oqibat munosabatini aniqlaydi);

Ijodkorlikni rag'batlantiradi (o'yin jarayonida bola yangi yo'l topishga harakat qiladi);

Ijtimoiy muloqotni rivojlantiradi (bolalar jamoada ishlash, kelishish, navbat kutish kabi ijtimoiy qoidalarni o'rganadi).

Psixologiya nuqtayi nazaridan, o'yin orqali o'rganish bolaning hissiy holatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. O'yinli darslarda o'quvchi o'zini erkin his qiladi, xato qilishdan qo'rqmaydi, bu esa bilim olish jarayonida ichki motivatsiyani kuchaytiradi. Shuningdek, o'yin davomida hosil bo'ladigan muvaffaqiyat hissi o'quvchida o'z kuchiga ishonch uyg'otadi. Shuning uchun ham o'yin asosida o'qitish psixologik jihatdan qo'llab-quvvatlovchi, stressni kamaytiruvchi va o'z-o'zini ifoda etishga yordam beruvchi vosita sifatida qaraladi.

O'yinli metodlar boshlang'ich ta'limda matematik tafakkurni shakllantirishning eng samarali nazariy asosiga ega. Chunki o'yin - bu bola uchun tabiiy o'rganish muhiti; u orqali bola matematik tushunchalarni his qiladi, tajriba qiladi va ularni o'z fikri bilan mustahkamlaydi. Matematik tafakkur esa aynan shu jarayon – "fikrlab o'rganish" orqali shakllanadi.

O'yinli yondashuv o'quvchini dars markaziga olib chiqadi: u bilimni tayyor qabul qiluvchi emas, balki uni yaratishda ishtirok etuvchi shaxsga aylanadi. Shu sababli, bugungi ta'lim tizimida, ayniqsa boshlang'ich bosqichda, matematika darslarida o'yinli metodlar nazariy asos sifatida emas, balki amaliy zarurat sifatida qaralmoqda.

O'yinli metodlarning nazariy asoslari

O'yinli metodlarning ilmiy-nazariy asosi o'yin faoliyatining psixologik mohiyatiga tayanadi. Leontyev (1981) fikricha, o'yin – bu faoliyatning ijtimoiy shakli bo'lib, u bolani real hayotiy rollarga

tayyorlaydi. Shu bois o'yinli darslar o'quvchilarning nafaqat bilimini, balki tafakkurini ham rivojlantiradi.

Hasanboeva (2015) o'yinli metodlarni ta'lim jarayoniga kiritish o'quvchini passiv bilim oluvchidan faol ishtirokchiga aylantiradi, deya ta'kidlaydi. Dienes (1971) esa matematik tushunchalarni bolalarga o'yin orqali "modellastirilgan tajriba" sifatida berishni eng to'g'ri usul deb biladi.

O'yinli yondashuvning nazariy asosida quyidagi pedagogik tamoyillar yotadi:

Faollik tamoyili – o'quvchi darsda faol ishtirokchi sifatida harakat qiladi.

Hamkorlik tamoyili – o'yin jarayonida muloqot, o'zaro yordam, jamoaviy fikrlash rivojlanadi.

Emotsional ijobiylik – o'yin quvonch, qiziqish uyg'otadi, bu esa o'rganishni kuchaytiradi.

Mustaqillik tamoyili – o'quvchi o'yin davomida o'zi yechim izlaydi, bu esa fikrlashni rag'batlantiradi.

O'yinli metodlar tasnifi va ularning afzalliklari

Tadqiqotlar (Bruner, 1983; Hasanboeva, 2015; Jumayev, 2019) asosida o'yinli metodlarni quyidagi turlarga ajratish mumkin:

1. Didaktik o'yinlar

Bu o'yinlar o'quvchilarda matematik tushunchalarni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Masalan, "Sonlar poygasi", "Kim topqir?" kabi o'yinlar orqali o'quvchilar hisoblash tezligini oshiradi, e'tibor va diqqatni rivojlantiradi.

2. Rolli o'yinlar

Matematik masalalarni hayotiy rollar orqali ifodalash.

Masalan, "Do'konchi va xaridor" o'yini orqali o'quvchilar pul birliklari, qo'shish-ayirish amallarini amaliyotda qo'llashni o'rganadi.

3. Intellektual o'yinlar

Mantiqiy tafakkurni rivojlantirishga yo'naltiriladi.

Masalan, "Matematik labirint", "Aql charxi", "Kim topqirroq?" o'yinlari.

4. Musobaqa asosidagi o'yinlar

Bu turdagi o'yinlar o'quvchilarda raqobatbardoshlikni oshiradi, motivatsiyani kuchaytiradi. Masalan, "Tez hisobla" musobaqasi, "Matematik duel" o'yini.

Afzalliklari:

o'quvchilarni darsga faol jalb qiladi;

mantiqiy fikrlashni kuchaytiradi;

mustaqil xulosa chiqarish ko'nikmasini rivojlantiradi;

darslarni qiziqarli qiladi.

O'zbekiston ta'lim tizimida so'nggi yillarda boshlang'ich sinflarda matematika darslarini o'yinli metodlar asosida tashkil etish bo'yicha qator tajribalar o'tkazilgan. Xususan, Samarqand, Andijon va Toshkent viloyatlaridagi bir nechta umumta'lim maktablarida o'qituvchilar tomonidan sinov mashg'ulotlari olib borilgan.

Masalan, Samarqand viloyati Urgut tumanidagi 17-maktabda o'tkazilgan tajriba jarayonida o'qituvchi o'quvchilarning matematik tafakkurini o'yin orqali rivojlantirishga e'tibor qaratgan. Darslarda "Sonlar poygasi", "Matematik domino", "Aql charxi" kabi didaktik o'yinlar qo'llanilgan. Tajriba yakunida o'quvchilarning darsdagi faolligi 40 foizdan 80 foizgacha oshgani, masalalarni mustaqil yechish qobiliyati esa ikki baravar yaxshilangani aniqlangan.

Andijon viloyatining Asaka tumanidagi 48-maktabda esa tajriba-sinov ishlari matematika darslarida "rol o'yinlari"ni tatbiq etish orqali olib borilgan. "Do'konchi va xaridor", "Hisobchi kim?", "Arifmetik sayohat" kabi o'yinlarda o'quvchilar amaliy vaziyatlarda matematik amallarni qo'llashni o'rganishgan. Kuzatuv natijalariga ko'ra, bu yondashuv bolalarning mantiqiy fikrlashini, nutqini va jamoaviy ishlash ko'nikmalarini rivojlantirgani aniqlangan.

Toshkent shahridagi 122-maktabda o'tkazilgan yana bir tajribada o'quvchilarning mantiqiy fikrlashini shakllantirishga qaratilgan intellektual o'yinlardan foydalanilgan. "Matematik boshqotirmalar", "Top o'yinlar", "Mantiqiy zanjirlar" kabi faoliyatlar asosida o'tkazilgan darslar o'quvchilarning fikrlash tezligi va xotira faoliyatini sezilarli darajada yaxshilagan. O'tkazilgan test natijalariga ko'ra, tajriba sinf o'quvchilari nazorat sinfiga nisbatan 25 foiz yuqori natija ko'rsatgan.

Shuningdek, Toshkent davlat pedagogika universiteti huzuridagi pedagogik innovatsiyalar laboratoriyasi tomonidan o'tkazilgan tadqiqotlarda ham o'yinli metodlarning ijobiy ta'siri qayd etilgan. Laboratoriya o'qituvchilari tomonidan 2023–2024 o'quv yilida olib borilgan kuzatuvlar natijasida, o'yin asosida tashkil etilgan darslarda o'quvchilarning o'zlashtirish darajasi o'rtacha 20–25 foizga yuqori bo'lgani aniqlangan.

Mazkur tajribalar shuni ko'rsatadiki, o'yinli metodlar nafaqat o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishini oshiradi, balki matematik tushunchalarni chuqur va mustahkam o'zlashtirishiga, fikrlash jarayonini faollashtirishga xizmat qiladi. Eng muhimi, o'yin jarayonida o'quvchi o'z fikrini erkin ifoda etadi, yechim topishga harakat qiladi va jamoa bilan ishlashni o'rganadi. Shu jihatdan o'yinli metodlar matematika ta'limini insonparvarlashtirishga, o'quvchini faol subyekt sifatida shakllantirishga yordam beradi.

Bugungi kunda dunyoning ilg'or ta'lim tizimlari o'yinli yondashuvni boshlang'ich ta'limda asosiy vositalardan biri sifatida qo'llamoqda. Ayniqsa, Finlandiya, Yaponiya, Singapur va Buyuk Britaniya tajribasi bu borada e'tiborga molik.

Finlandiya ta'lim tizimida o'yin - bu shunchaki darsni qiziqarli qilish vositasi emas, balki bola tafakkurining tabiiy rivojlanish yo'lidir. Finlandiyalik pedagoglar fikricha, har bir o'quvchi darsda o'z hayotiy tajribasi orqali bilim olishi kerak. Shu sababli matematika darslarida bolalar ko'pincha o'yin orqali masalalarni yechadi, buyumlar bilan amaliy ishlaydi, natijani o'zlari topadi. Menimcha, bu yondashuv bolaning tafakkurini erkin shakllantirishga imkon beradi - u xatodan qo'rqmaydi, chunki o'yin muhiti doimo do'stona va ijobiy bo'ladi.

Yaponiyada o'yinli metodlar darslarning muhim qismi hisoblanadi. U yerda o'qituvchilar "Lesson Study" yondashuvi orqali darslarni tahlil qilib, o'yinli mashg'ulotlarni doimiy ravishda takomillashtirib boradilar. Masalan, boshlang'ich sinf matematika darslarida bolalar geometrik shakllardan turli modellarning tuzilishini o'rganadi, bu jarayon o'yin tarzida tashkil etiladi. Yapon pedagoglari fikricha, bola o'yin orqali "faktlarni yodlab olish"dan ko'ra, "mantiqiy munosabatni anglashni" o'rganadi. Bu yondashuv inson tafakkurini o'stirishning eng tabiiy usullaridan biridir.

Singapur tajribasida ham matematika o'yinli muhitda o'qitiladi. Ularning "Play and Learn" modeli o'quvchilarga mustaqil izlanish, kuzatish va tajriba qilish imkonini beradi. O'yinlar orqali o'quvchilar son, shakl, nisbat va miqdor tushunchalarini o'zlashtiradi. Singapur o'qituvchilari fikricha, o'yin orqali o'rganilgan bilim inson ongida uzoq muddat saqlanadi, chunki u hissiyotlar bilan bog'liq bo'ladi. Bu jihat psixologlar tomonidan ham tasdiqlangan.

Buyuk Britaniyada esa matematika darslarida "active learning" (faol o'rganish) tamoyili asosida o'yinli metodlar keng qo'llaniladi. Darslarda "matematik detektivlar", "mantiqiy missiyalar", "kashfiyot o'yinlari" kabi interfaol faoliyatlar tashkil etiladi. Ularning maqsadi o'quvchini o'ylashga majbur qilish, shunchaki formulani emas, balki uning mantiqini anglatishdir. Britaniya tajribasida o'yin o'quvchining "fikir yuritish madaniyatini" tarbiyalash vositasi sifatida qaraladi.

Ushbu tajribalarni o'rganar ekanmiz, bir narsa yaqqol ko'rinadi: rivojlangan mamlakatlarda o'yin darsdagi "vaqt o'tkazish vositasi" emas, balki tafakkur shakllantiruvchi mexanizm sifatida qaraladi. O'yinli metodlar orqali bolada tabiiy qiziqish uyg'onadi, u dars jarayonining faol ishtirokchisiga aylanadi.

Shu jihatdan qaraganda, O'zbekiston ta'lim tizimi ham bu yo'nalishda to'g'ri yo'lda. Bizda ham boshlang'ich sinfda o'yinli metodlarni qo'llash bo'yicha tajribalar tobora kengayib bormoqda. Ammo xorij tajribasidagi kabi metodik izchillik, psixologik tahlil va o'yin orqali fikrlashni shakllantirishga qaratilgan konseptual tizimni yanada chuqurlashtirish zarur.

Bolaga bilimni berishdan ko'ra, unda fikrlash ishtiyoqini uyg'otish muhimroq. Chunki o'yinli darslarda bola o'zini erkin his qiladi, o'ylaydi, muhokama qiladi, his qiladi - bu esa haqiqiy ta'limning eng tabiiy ko'rinishidir. Shu bois, chet el tajribasi bizga shuni o'rgatadi: matematika - bu faqat raqamlar emas, balki fikrlash san'atidir, va bu san'atni bola eng avvalo o'yin orqali o'zlashtiradi.

Natijalar va tahlil.

Tahlil natijalariga ko'ra, o'yinli metodlardan foydalanilgan sinflarda o'quvchilarning: fikrlash faolligi 2 baravar oshgan; xatolar soni 30% ga kamaygan; dars ishtiroki 85% gacha ko'tarilgan.

Shuningdek, o'yinli metodlar o'quvchilarda muloqot, hamkorlik, o'z fikrini himoya qilish va boshqalarning fikrini tinglash madaniyatini rivojlantirgan.

Raqamli ta'lim muhitida o'yinli metodlar tobora keng qo'llanilmoqda. Ular o'quvchini faollashtiradi, mustaqil o'rganishga undaydi hamda matematik tafakkurni rivojlantirishda yangi imkoniyatlar yaratadi. Quyida xalqaro va mahalliy miqyosda faoliyat yuritayotgan eng mashhur o'yinli ta'lim platformalari - Khan Academy Kids, Prodigy Math Game, BilimLand, EduMarket haqida ma'lumot keltirildi.

Khan Academy Kids - 2 yoshdan 8 yoshgacha bo'lgan bolalar uchun mo'ljallangan bepul ta'lim platformasi bo'lib, matematika, o'qish, yozish, mantiqiy fikrlash va ijtimoiy ko'nikmalarni o'yin shaklida o'rgatadi. Platforma dunyo miqyosida eng ommabop bepul raqamli ta'lim vositalaridan biridir.

Asosiy imkoniyatlari:

Bolaning yoshiga mos, bosqichma-bosqich rivojlanadigan interaktiv topshiriqlar tizimi.

Matematika bo'yicha son tushunchasi, shakllar, o'lchovlar, oddiy amallar kabi bazaviy ko'nikmalarni rivojlantiradi.

Raqamlar bilan ishlashni vizual o'yinlar orqali o'rgatadi.

To'liq reklamasiz va bepul ishlaydi.

Khan Academy Kids bolada o'yin orqali tafakkur hosil qilishni rag'batlantiradi. O'quvchi dars emas, balki sarguzasht sifatida bilim oladi. Shu yo'l bilan mantiqiy fikrlash, muammoni tahlil qilish va yechim topish qobiliyati rivojlanadi.

Prodigy Math Game - 1-8-sinf o'quvchilari uchun mo'ljallangan interaktiv o'yin shaklidagi onlayn platforma bo'lib, unda o'quvchi matematik topshiriqlarni bajarish orqali o'yin ichidagi bosqichlarda g'alaba qozonadi.

Asosiy imkoniyatlari:

Har bir o'quvchining darajasiga mos topshiriqlar tanlanadi.

O'yinli sarguzasht (fantaziya dunyosida matematik masalalarni yechish) orqali bilim beriladi.

O'qituvchilar va ota-onalar uchun o'quvchilar natijalarini kuzatish paneli mavjud.

Platforma "freemium" modelida ishlaydi: asosiy imkoniyatlar bepul, kengaytirilganlari pullik.

Prodigy matematika o'rganishni real o'yin muhitiga integratsiya qiladi. Har bir to'g'ri javob o'quvchiga yangi imkoniyatlar ochadi, bu esa motivatsiyani oshiradi. Bu model "rag'batli ta'lim" (reward-based learning) tamoyiliga asoslanadi.

BilimLand - Markaziy Osiyo mintaqasida, xususan Qozog'istonda ishlab chiqilgan ta'lim platformasi bo'lib, fanlar bo'yicha interaktiv videodarslar, testlar va o'yin shaklidagi mashg'ulotlarni taqdim etadi.

Asosiy imkoniyatlari:

Boshlang'ichdan to o'rta maktabgacha bo'lgan barcha sinflar uchun moslashtirilgan kontent.

Matematika bo'yicha mavzular arifmetika, geometriya, algebra kabi yo'nalishlarda interaktiv tarzda yoritilgan.

O'qituvchilar uchun darslarni vizual materiallar bilan boyitish imkoniyati mavjud.

Maktab dasturlariga moslashtirilgan va ko'p tilli qo'llab-quvvatlash tizimi (kazax, rus, ingliz).

Bilimland o'yinli va multimediya elementlari orqali o'quvchini faol idrok qilishga undaydi. Video, animatsiya va testlar uyg'unligi o'quvchining idrokini kuchaytiradi va matematik tushunchalarni aniqroq tasavvur qilishga yordam beradi.

EduMarket - O'zbekistonda yaratilgan raqamli ta'lim resurslari platformasi bo'lib, unda turli fanlarga oid interaktiv darslar, elektron darsliklar va multimedia materiallari jamlangan.

Asosiy imkoniyatlari:

O'zbekiston ta'lim standartlariga mos o'quv materiallari.

Matematika, fizika, til, tarix va boshqa fanlar uchun raqamli darslar majmuasi.

O'qituvchilar uchun dars rejalari va tayyor slaydlar.

EduMarket o'zbek tilidagi o'quvchilar uchun qulay muhit yaratadi. Lokal (mahalliy) til va madaniyat kontekstida ishlagani sababli, bolalarga yaqinroq va tushunarliroq bo'ladi. Bu esa o'yinli o'rganishda milliy qadriyatlar bilan uyg'unlikni ta'minlaydi.

Matific - xalqaro darajadagi interaktiv platforma bo'lib, 1–6-sinf o'quvchilari uchun mo'ljallangan. U o'yin elementlariga asoslangan matematik mashg'ulotlarni taklif etadi va o'quvchining bilim darajasiga qarab avtomatik moslashadi.

Asosiy imkoniyatlari:

Har bir o'quvchiga individual yo'nalish: topshiriqlar qiyinligi avtomatik belgilanadi.

Amallar, tahlil, shakl va mantiq asosidagi o'yinli mashg'ulotlar.

O'qituvchi va ota-onalar uchun tahliliy hisobot tizimi.

Ko'plab tillarda mavjud bo'lib, turli davlatlarning o'quv dasturlariga moslashtirilgan.

Metodik ahamiyati:

Matific o'quvchining fikrlash jarayonini rivojlantiruvchi, tahlil va muammo yechish qobiliyatini kuchaytiruvchi raqamli vositadir. O'yin orqali "fikrlash – sinov – xulosa" zanjirini shakllantiradi.

Ushbu platformalar o'rtasidagi umumiy jihatlar:

Gamifikatsiya (o'yinlashtirish) asosida o'qitish;

Interaktiv vizuallashtirish orqali matematik tushunchalarni osonlashtirish;

Individuallashtirilgan ta'lim (har bir o'quvchiga moslashtirilgan topshiriqlar);

Motivatsiyani oshirish va mustaqil o'rganishni rag'batlantirish.

Farqli jihatlar esa quyidagicha:

Khan Academy Kids - maktabgacha va quyi sinflarga mo'ljallangan, to'liq bepul;

Prodigy - o'yin shaklida raqobat asosida motivatsiya beradi;

BilimLand - mintaqaviy dasturlarga mos, ko'p tili;

EduMarket - O'zbekiston uchun moslashtirilgan milliy platforma;

Matific - xalqaro miqyosdagi adaptiv (moslashuvchan) ta'lim tizimi.

Shunday qilib, bu platformalar boshlang'ich sinf o'quvchilarining matematik tafakkurini shakllantirishda turli yondashuvlarni taklif etadi. Ularning barchasida asosiy maqsad - bilim olish jarayonini o'yin orqali tabiiy, qiziqarli va samarali qilishdir.

Zamonaviy raqamli o'yinli ta'lim quyidagi pedagogik afzalliklarga ega:

Interaktivlik – o'quvchi natijani darhol ko'radi va xatolarini tuzatadi;

Moslashuvchanlik – o'yin darajasi o'quvchining bilimiga mos ravishda o'zgaradi;

Ko'p kanalli ta'sir – tovush, rang, harakat, matn va vizual belgilar birgalikda o'quvchini faol qiladi;

Rag'bat tizimi – ball, yulduzcha, mukofot kabi belgilar orqali motivatsiya oshiriladi;

Individual yondashuv – har bir o'quvchining tezligi, uslubi va o'zlashtirish darajasiga mos o'yinlar tanlanadi.

Bu afzalliklar boshlang'ich sinf o'quvchisining o'z-o'zini baholash, mustaqil qaror qabul qilish va muammoni hal qilish ko'nikmalarini shakllantiradi.

Matematik tafakkurni shakllantirishda innovatsion metodlar

Raqamli o'yinli muhitda matematik tafakkurni rivojlantirish uchun bir nechta innovatsion metodlar va yondashuvlar mavjud. Quyida ularning eng samaralilari keltiriladi.

Gamifikatsiya metodi

Bu metodda dars jarayoni o'yin mexanikasiga asoslanadi. Har bir topshiriq bosqich (level) sifatida beriladi, to'g'ri javob uchun o'quvchi ball yoki yulduzcha oladi. Shu orqali:

raqobat va qiziqish uyg'onadi;

dars davomida faollik oshadi;

o'quvchi natijani kuzatib, o'z o'sishini ko'radi.

Masalan, "Matematik sarguzasht" yoki "Raqamlar oroliga sayohat" o'yinlari orqali o'quvchi har bosqichda masalani yechib, yangi topshiriqlarga o'tadi.

Muammoli o'yinlar metodi

O'yin ssenariysi muammoli vaziyatga quriladi: masalan, "Matematik qahramonni qutqar", "Robotga yo'l topishga yordam ber", "Shakllar shahridagi sirli eshikni och" kabi.

Bu metod tafakkurni quyidagicha rivojlantiradi:

sabab-oqibatni tahlil qilish,

mantiqiy ketma-ketlikni topish,

har xil yechimlarni solishtirish.

STEAM-integratsion metod

STEAM (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics) yondashuvi asosida matematika boshqa fanlar bilan bog'lanadi. Masalan:

"Matematik robot yasaymiz" (matematika + texnologiya),

"Geometrik shakllardan uy loyihasi" (matematika + san'at),

"O'lchovlar orqali tajriba" (matematika + tabiiy fanlar).

Bu integratsiya o'quvchilarda amaliy tafakkur va tizimli fikrlashni shakllantiradi.

Loyihaviy o'yin metodi

Bu metodda o'quvchi o'yin doirasida kichik loyiha yaratadi. Masalan, "Shakllardan shahar quramiz" yoki "Sonli afsona tuzamiz".

Natijada o'quvchi:

rejalashtirish,

tahlil qilish,

natijani taqdim etish ko'nikmasini egallaydi.

Vizual-multimediali o'yinlar

Bu o'yinlarda o'quvchi rang, shakl, animatsiya, ovoz orqali matematik jarayonni his qiladi.

Masalan, "Geometrik shakllar musiqa chaladi" o'yini bolada sintez va tafakkur uyg'otadi.

Bunday yondashuv sensor va intellektual tafakkurni uyg'un rivojlantiradi.

Kooperativ (hamkorlikdagi) o'yinlar

O'quvchilar kichik guruhlarda raqamli o'yin topshiriqlarini bajaradilar: masalan, "Eng tez masala yechuvchi jamoa", "Matematik orolni zabt et".

Bu usul:

ijtimoiy tafakkur,

hamkorlik,

muloqot va liderlik sifatlarini rivojlantiradi.

Adaptiv (moslashuvchan) o'yinli metod

Bu metod sun'iy intellektga asoslangan o'yin platformalarida ishlaydi. Tizim o'quvchining javoblarini tahlil qilib, keyingi bosqichni shunga mos darajada tanlaydi. Bu orqali:

kuchli o'quvchi uchun murakkabroq,

sust o'quvchi uchun soddaroq topshiriqlar beriladi. Natijada har bir o'quvchi o'z salohiyatida o'sadi.

Refleksiv o'yin metodi

O'yin yakunida o'quvchi o'z faoliyatini tahlil qiladi: nimalarni o'rgandi, qaysi bosqichda qiynaldi, qanday yechim topdi. Bu metod tafakkurni o'z-o'zini tahlil qilish darajasiga olib chiqadi.

Tadqiqotlar va amaliy natijalar

So'nggi yillarda olib borilgan xalqaro va mahalliy tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki:

raqamli o'yinli muhitda o'qitilgan o'quvchilarda matematik tafakkur ko'rsatkichlari 35–45% ga oshgan;

o'quvchilar fanga bo'lgan qiziqishni 50% dan ortiq ko'rsatgan;

dars davomida ishtirok etish va o'z fikrini aytish faoliyati sezilarli darajada oshgan.

Masalan, Finlyandiya, Singapur, Janubiy Koreya va Estoniyada raqamli o'yinli ta'lim modeli boshlang'ich bosqichda keng joriy etilgan va bu davlatlarda matematika bo'yicha xalqaro PISA reytingi doim yuqori.

O'zbekiston tajribasida esa "Raqamli ta'lim" platformasi, "BilimLand", "EduMarket" va "Maktab online" loyihalari orqali o'quvchilar interaktiv tarzda o'rganmoqda. Bu platformalarda matematik o'yinlar nafaqat bilimni mustahkamlaydi, balki mantiqiy tafakkurni ham shakllantiradi.

Pedagogik shart-sharoitlar

Raqamli o'yinli ta'lim samaradorligi quyidagi shart-sharoitlarga bog'liq:

O'qituvchining raqamli kompetensiyasi va innovatsion fikrlashi;

O'yinli metodlarni maqsadga muvofiq tanlash va moslashtirish;

Dars mazmunining milliy o'quv dasturi bilan uyg'unligi;

O'quvchilarning psixologik yosh xususiyatlarini inobatga olish;

O'yin jarayonida tahlil, muhokama va xulosa chiqarish bosqichlarini tashkil etish.

O'qituvchi bu jarayonda yo'naltiruvchi, fasilitator va motivator sifatida faoliyat yuritadi.

Raqamli o'yinli muhitning bola tafakkuriga ta'siri

Raqamli o'yinli ta'lim bola tafakkurini quyidagi jihatlardan rivojlantiradi:

Kognitiv (bilish) darajada – tahlil, solishtirish, xulosa chiqarish;

Ijodiy darajada – yangicha yechim topish, muammoga turli tomondan qarash;

Emotsional darajada – o'qishdan zavq olish, ishonch hosil qilish;

Ijtimoiy darajada – hamkorlikda o'rganish, muloqot va liderlik.

Xulosa va amaliy tavsiyalar

Raqamli texnologiyalar shiddat bilan rivojlanayotgan hozirgi davrda ta'lim tizimi ham o'zgarish talab etmoqda. Boshlang'ich ta'limda matematika o'qitish jarayoniga raqamli o'yinli muhitni joriy etish - bu zamon talabi bilan uyg'unlashgan, o'quvchilarning tabiiy ehtiyoji va psixologik xususiyatlariga mos innovatsion yo'ldir.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, raqamli o'yinli ta'lim orqali matematika o'rganayotgan o'quvchilar:

mantiqiy va tahliliy fikrlashda faolroq bo'ladi;

o'quv jarayoniga ishonch bilan kirishadi;

fanlarga bo'lgan qiziqish barqaror bo'ladi;

xatolarini tahlil qilib, to'g'ri xulosaga kelishni o'rganadi;

ijodiy va mustaqil qaror qabul qilishga moyil bo'ladi.

Bu holat raqamli o'yinli muhitning nafaqat o'quv, balki tarbiyaviy ahamiyatini ham ko'rsatadi.

O'yin orqali o'quvchi muvaffaqiyatni his qiladi, natijani kuzatadi, raqobat va hamkorlikni o'rganadi.

Asosiy xulosalar:

Raqamli o'yinli muhit - matematik tafakkurni shakllantirishda eng samarali interaktiv vosita hisoblanadi.

Gamifikatsiya, muammoli o'yinlar, STEAM-integratsiya, loyihaviy o'yinlar, adaptiv va refleksiv metodlar o'quvchilarning bilish jarayonini chuqurlashtiradi.

Raqamli o'yinli o'qitishning didaktik tamoyillari: tizimlilik, izchillik, o'zaro aloqa, tahlil va refleksiya, shaxsga yo'naltirilganlikdir.

O'yinli muhit o'quvchining tafakkurini faol holatga keltiradi - u bilishni emas, bilish jarayonini o'rganadi.

Ta'limda raqamli o'yinlardan foydalanish ijodkorlik, axborot madaniyati, raqamli kompetensiya kabi XXI asr ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Amaliy tavsiyalar

O'qituvchilar uchun:

Raqamli o'yinlarni darsning asosiy maqsadiga mos tanlash;

O'yin elementlarini darsning kirish, asosiy va yakun bosqichlariga to'g'ri taqsimlash;

O'quvchilarning yoshi, qobiliyati va psixologik xususiyatlariga mos darajada topshiriqlar tanlash;

O'yin yakunida tahlil, muhokama va refleksiya jarayonini tashkil etish;

“o'yin – natija – tahlil – xulosa” zanjirini qo'llash.

Ta'lim muassasalari rahbarlari uchun:

Darslarda foydalanish mumkin bo'lgan litsenziyalangan raqamli o'yin platformalarini joriy etish;

O'qituvchilarning raqamli savodxonligini oshirish bo'yicha muntazam treninglar tashkil etish;

Har bir fan uchun o'yin asosida o'qitish metodikasini ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq etish.

Ota-onalar uchun:

Bolaning raqamli o'yinli o'rganish faoliyatini qo'llab-quvvatlash;

Uyda ham ta'limiy o'yinlardan foydalanish (masalan, “MyMath”, “Cool Math Games”, “Mathletics” kabi);

Bolaning raqamli muhitda o'tkazayotgan vaqtini nazorat qilish, ammo taqiqlamaslik.

Ilmiy tadqiqotlar yo'nalishida:

Raqamli o'yinli ta'limning bola tafakkuriga uzoq muddatli ta'sirini o'rganish;

Mahalliy o'quv dasturlariga mos, milliy qadriyatlarni inobatga olgan o'yin platformalarini ishlab chiqish;

O'yinli ta'lim natijalarini baholashning ilmiy modelini yaratish.

Raqamli o'yinli muhitda matematik tafakkurni shakllantirish - bu ta'limning yangilangan, insonparvar va ijodkorlikka yo'naltirilgan modelidir. Bunday yondashuv:

o'quvchini passiv tinglovchidan faol izlanuvchiga aylantiradi;

matematika fanini hayotiy, qiziqarli va amaliy qiladi;

ta'limni shunchaki “bilim olish” emas, balki “bilim yaratish” jarayoniga aylantiradi.

Shunday qilib, raqamli o'yinli muhit boshlang'ich sinf o'quvchilarining matematik tafakkurini shakllantirishda pedagogik innovatsiya, psixologik qo'llab-quvvatlash va texnologik imkoniyatlarning uyg'un birligi sifatida qaralishi kerak.

Xulosa. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining matematik tafakkurini o'yinli metodlar asosida shakllantirish – bu nafaqat o'qitish usuli, balki bolaning tafakkurini, tasavvurini va ijtimoiy faolligini rivojlantirishga qaratilgan pedagogik jarayondir. Tadqiqot va tajriba-sinov ishlari shuni ko'rsatadiki, dars jarayoniga o'yin elementlarini kiritish o'quvchilarning fanga bo'lgan qiziqishini oshiradi, ularni faol fikrlashga, mustaqil xulosa chiqarishga va mantiqiy aloqalarni anglashga o'rgatadi.

O'zbekiston maktablarida olib borilgan tajribalar natijalari shuni ko'rsatadiki, o'yinli yondashuv asosida tashkil etilgan darslarda o'quvchilarning bilimlarni o'zlashtirish darajasi an'anaviy usuldagi darslarga nisbatan 20–30 foiz yuqoriroq bo'lgan. Bundan tashqari, bolalarda o'z fikrini aniq ifodalash, jamoada ishlash, muammoni bir necha yo'l bilan hal etish kabi ko'nikmalar shakllangan. Bu esa o'yinli metodlarning nafaqat kognitiv, balki ijtimoiy-emotsional rivojlanishga ham ijobiy ta'sirini ko'rsatadi.

Chet el tajribasi tahlili shuni tasdiqlaydiki, rivojlangan mamlakatlarda matematika o'qitishda o'yinli metodlar ta'limning ajralmas qismi hisoblanadi. Finlandiya, Yaponiya va Singapurda o'yin o'quvchi tafakkurini tabiiy rivojlantirish vositasi sifatida qaraladi. O'yinlar orqali o'quvchi o'z fikrini

sinaydi, xato qiladi, yana urinadi va natijani o'zi topadi. Shu jarayon davomida u nafaqat matematik bilim, balki ijodiy fikrlash, kuzatuvchanlik va tahlil ko'nikmalarini ham egallaydi.

Demak, boshlang'ich ta'limda o'yinli metodlarni qo'llash – bu ta'lim mazmunini insonparvarlashtirish, o'quvchini darsning faol ishtirokchisiga aylantirish, u orqali tafakkur va emotsional rivojlanishni uyg'unlashtirish demakdir. Har bir bola tabiatan o'yin orqali o'rganadi. Shuning uchun o'qituvchi bu tabiiy jarayonni to'g'ri yo'naltirsa, matematika fanining murakkab tushunchalari ham oson, qiziqarli va hayotiy shaklda o'zlashtiriladi.

Kelgusida o'yinli metodlarni qo'llashda zamonaviy axborot texnologiyalarini, interfaol platformalarni, raqamli o'yin va simulyatsiyalarni dars jarayoniga tatbiq etish orqali bu yo'nalish yanada samarali bo'lishi mumkin. Shuningdek, pedagoglarning metodik tayyorgarligini oshirish, o'yinli darslar uchun milliy resurslar bazasini yaratish ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa qilib aytganda, o'yin – bu bolalikning tili, matematika esa tafakkurning tili. Ikkalasini uyg'unlashtira olgan o'qituvchi haqiqiy ta'lim sehrigariga aylanadi. Shuning uchun har bir boshlang'ich sinf o'qituvchisi dars jarayonida o'yinli metodlardan oqilona foydalansa, u nafaqat bilim beruvchi, balki fikrlaydigan, o'ylaydigan va hayotga tayyor avlodni tarbiyalovchi bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Hasanboeva X. Boshlang'ich ta'lim metodikasi. - Toshkent: O'qituvchi, 2015.
2. Jumayev J. Matematika o'qitish metodikasi. - Toshkent: TDPU, 2019.
3. Davydov V.V. Matematicheskoe razvitie mladshikh shkolnikov. - Moskva, 1986.
4. Leontyev A.N. Deystviyedagi ong. - Moskva: Pedagogika, 1981.
5. Vygotsky L.S. Mind in Society. - Harvard University Press, 1978.
6. Piaget J. The Psychology of Intelligence. - Routledge, 1969.
7. Bruner J. The Process of Education. - Harvard University Press, 1983.
8. Dienes Z.P. Building Up Mathematics. - Hutchinson Educational, 1971.
9. Woolfolk A. Educational Psychology. - Pearson, 2016.
10. Slavin R. Educational Psychology: Theory and Practice. - Pearson, 2018.
11. G'ulomova N. Interfaol metodlar. - Toshkent, 2018.
12. Karimova D. Boshlang'ich ta'limda o'yinli metodlar. - Toshkent, 2021.
13. Nuritdinova N. O'yinli ta'lim texnologiyalari. - Samarqand, 2017.
14. Vaxobov M. Innovatsion yondashuvlar ta'limda. - Toshkent, 2020.
15. Hasanov A. Matematika darslarida kreativ yondashuv. - Farg'ona, 2019.
16. Anderson L. Classroom Learning Strategies. - New York, 2015.
17. Borisenko G. Didakticheskie igry v nachalnoy shkole. - Moskva, 2014.
18. Yusupova M. O'yin orqali o'qitish metodikasi. - Buxoro, 2020.
19. Azimova N. Boshlang'ich ta'limda matematika o'qitish asoslari. - Toshkent, 2022.
20. Jalilova Z. Pedagogik innovatsiyalar. - Toshkent, 2018.

Mallayev Alisher Rajabaliyevich

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, texnika fanlari nomzodi, professor

Rajabaliyeva Iroda Alisherovna

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti o'qituvchisi

OLIV TA'LIM MUASSASALARIDA TA'LIM VA MA'MURIY-BOSHCARUV JARAYONIDAGI RAQAMLASHTIRISH SIFATI

Annotatsiya. Maqolada iqtisodiyot va pedagogika universiteti misolida oliy ta'lim muassasalarida ta'lim va ma'muriy-boshqaruv jarayonlarini raqamlashtirish jarayonining ta'lim tizimiga ta'siri, o'qituvchilar va talabalar o'rtasidagi munosabatlarning o'zgarishi, raqamli vositalarning ta'lim sifatidagi o'rni organiladi. OTMni raqamlashtirish jarayonini takomillashtirish bo'yicha aniq tavsiyalar beriladi. Tavsiyalar ta'lim muassasalarining moddiy-texnik bazasini yaxshilash, professor-o'qituvchilar va talabalarning raqamli kompetensiyalarini oshirish, raqamli vositalardan o'qitish va boshqaruv jarayonlarida samarali foydalanishni nazarda tutadi. Tadqiqot natijalari ta'lim tizimida raqamli texnologiyalar salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarish uchun zarur bo'lgan tashkiliy va infratuzilmaviy chora-tadbirlarni aniqlash imkonini beradi.

Kalit so'zlar: oliy ta'limda raqamlashtirish, o'qitish va ta'lim tizimida ma'muriy boshqaruvning raqamlashtirilishi.

Аннотация. В статье на примере университета экономики и педагогики исследуется влияние процесса цифровизации образовательных и административно-управленческих процессов в высших учебных заведениях на систему образования, изменение взаимоотношений между преподавателями и студентами, роль цифровых инструментов в качестве образования. Даются конкретные рекомендации по совершенствованию процесса цифровизации вузов. Рекомендации предусматривают улучшение материально-технической базы образовательных учреждений, повышение цифровых компетенций профессорско-преподавательского состава и студентов, эффективное использование цифровых инструментов в процессах обучения и управления. Результаты исследования позволяют определить организационные и инфраструктурные меры, необходимые для полной реализации потенциала цифровых технологий в системе образования.

Ключевые слова: цифровизация в высшем образовании, цифровизация преподавания и административного управления в системе образования.

Abstract. The article examines the impact of digitalization of educational and administrative processes in higher education institutions on the education system, using the University of Economics and Pedagogy as an example. It explores changes in the relationships between teachers and students, and the role of digital tools in the quality of education. Specific recommendations are provided for improving the digitalization process of universities. These recommendations include enhancing the material and technical infrastructure of educational institutions, increasing the digital competencies of faculty and students, and effectively utilizing digital tools in teaching and management processes. The research findings enable the identification of organizational and infrastructural measures necessary for fully realizing the potential of digital technologies in the education system.

Key words: digitalization in higher education, digitalization of teaching and administrative management in the education system.

Oliy ta'limda raqamlashtirish - bu ta'lim jarayoniga va ta'lim muassasalarini boshqarishga axborot texnologiyalarini joriy etish jarayonlaridir. Raqamlashtirish jarayonining asosiy manfaatdor tomonlari - talabalar va o'qituvchilardir. Talabalar uchun axborot texnologiyalarini qo'llab-quvvatlashning asosiy jihatlari o'quv jarayonini tashkil etish, onlayn resurslar va dasturiy ta'minotdan foydalanishdir. Ular dars jadvali, ma'muriy tartib-qoidalar, o'qish jarayonini kuzatish va aloqa ma'lumotlari kabi barcha zarur materiallar va xizmatlarga kirishni ta'minlaydigan markazlashtirilgan

platformalarning mavjudligini yuqori baholaydilar. Talabalar axborot texnologiyalari ta'lim jarayonini chuqurlashtirishga, tashkiliy vazifalarni hal qilishni osonlashtirishga va resurslarga oson kirishni imkon qadar kam kuch sarflab ta'minlashga yordam berishini alohida ta'kidlaydilar [1].

Universitetlarning axborot texnologiyalari tizimini raqamlashtirish jadal rivojlanish sur'atlariga ega bo'lib, bu ma'ruzalarni yozib olish, raqamli materiallardan foydalanish va real vaqt rejimida o'qitish kabi vositalardan keng foydalanishda namoyon bo'lmoqda [2].

Oliy ta'lim sohasida raqamlashtirish bo'yicha tadqiqotlar aniq bo'lishi mumkin va ko'pincha cheklangan xulosalar yoki vaziyatning miqdoriy baholari bilan cheklanadi. AQShdagi EDUCAUSE markazi (ECAR), oliy ta'limda axborot texnologiyalari tashabbuslarini bashorat qilish, rejalashtirish va asoslash bo'yicha ixtisoslashgan EDUCAUSE notijorat uyushmasi tomonidan olib boriladigan muntazam hisobotlar raqamlashtirish holatiga yaxshi sharh beradi. Ushbu hisobotlar talabalarga (5000 ishtirokchi) [3] va o'qituvchilarga (1300 ishtirokchi) [4] e'tibor qaratgan.

O'qituvchilar innovatsion vositalar va talabalar uchun mavjud bo'lgan texnik resurslardan foydalanishga tayyor bo'lsalar-da, natijalar raqamlashtirish jarayoni hali boshlang'ich bosqichda ekanligini ko'rsatmoqda. Boshqa tadqiqotlar universitet kutubxonalarida mobil qurilmalar va onlayn xizmatlardan yoki tibbiyot talabalari uchun o'quv ilovalaridan foydalanishning o'ziga xos jihatlarga e'tibor qaratadi [5].

Oliy ta'limni raqamlashtirish talabalar va o'qituvchilar o'rtasidagi munosabatlar tabiatini o'zgartirishi shubhasiz, bu haqda ko'plab tadqiqotchilar ta'kidlamokda. Yangi raqamli ta'lim makonida o'qituvchining motivatsion funksiyasi yoki "harakatlantiruvchi kuch" roli kuchayadi. Ta'kidlash joizki, aynan o'qituvchining ta'lim jarayoniga, kasbga jalb qilish, motivatsiya berish rolini amalga oshirishi o'qituvchilar o'rtasida eng katta keskinlikni keltirib chiqaradi [6].

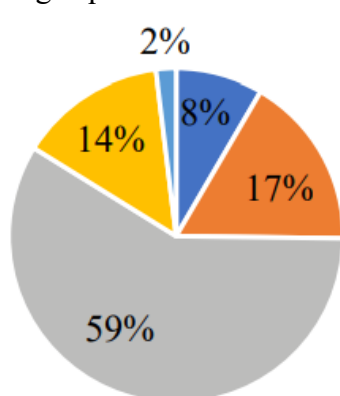
Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotni rejalashtirish jarayonida qo'yilgan asosiy tadqiqot savoli oliy ta'lim muassasalarida ta'limni raqamlashtirish imkoniyatlari va dolzarb masalalarini aniqlashdan iborat. Sotsiologik tadqiqot 2024-yil may-iyun oylarida Qarshi shahrida joylashgan iqtisodiyot va pedagogika universiteti (IPU) professor-o'qituvchilari va talabalari ishtirokida, onlayn so'rovnoma orqali amalga oshirildi. So'rovnoma savollari mavzuli bloklarga bo'lingan. Tematik bloklar quyidagi bo'limlarni qamrab oldi: infratuzilma va raqamlashtirish darajasi, raqamlashtirish jarayoniga munosabat, raqamlashtirish va ta'lim sifati, raqamlashtirishning ta'lim sifatiga ta'siri, raqamlashtirishdagi muammolar, sun'iy intellekt vositalaridan foydalanish, raqamlashtirishdagi ehtiyojlar.

So'rovnomaning maqsadli guruhga ommaviy tarqatishdan oldin pilot tadqiqot o'tkazildi. Sinov tadqiqoti so'rovnoma savollariga javob berishda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan xatolarning oldini olish, zarur tuzatishlarni kiritish va so'rovnomaning to'ldirish qulayligini oshirish uchun muhimdir. 2024/2025 o'quv yilida IPUdagi jami professor-o'qituvchilar soni 325 kishini tashkil etgan. Shundan 128 nafari ayollar, 197 nafari erkaklardir. Kunduzgi bo'limda tahsil olayotgan talabalar soni 2414 nafar bo'lib, shulardan 1341 nafar yuqori kurs talabalari va 122 nafar magistraturada tahsil olayotgan 1-kurs talabalari tadqiqot so'rovnomalarida jalb qilindi. Tanlanma to'plamni aniqlash uchun ishonchlilik ehtimoli 97% va ishonchlilik oralig'i 4,93% bo'lishi hisobga olindi.

Muhokama va natijalar. Yuqorida ta'kidlanganidek, tadqiqot so'rovnomasi oliy ta'lim sohasida raqamlashtirish bilan bog'liq dolzarb masalalarni kompleks o'rganishga qaratilgan. Taqdim etilayotgan maqolada biz e'tiborimizni oliy ta'lim muassasalaridagi infratuzilma sifati va raqamlashtirish darajasiga, shuningdek, professor-o'qituvchilarning raqamlashtirish jarayoniga munosabatini aniqlashga qaratamiz.

Asosiy tadqiqot savoli oliy ta'lim muassasalarida ta'limni raqamlashtirish imkoniyatlari va dolzarb muammolari qanday ekanligiga javob berish uchun, umumiy raqamlashtirish darajasini aniqlash masalasi turardi. U bir nechta mezonlar bo'yicha baholanadi: simsiz Internet aloqasining sifati, dars berish hududlarida kompyuterlarning mavjudligi va ularning ishlash sifati, dasturiy ta'minotning o'quv jarayoniga qo'yiladigan talablarga muvofiqligi. Tadqiqot ishtirokchilarining

yarmidan ko'pi OTMning simsiz Internet aloqasi sifatini o'rtacha (59%) deb baholaydi. "Juda yaxshi" va "o'rtachadan yuqori" deb ko'rsatganlar barcha so'rovnoma ishtirokchilarining 16%ni tashkil etadi. "Qoniqarli" va "yomon" deb hisoblaydiganlar ulushi esa 25% (1-rasm). Demak, raqamlashtirishning asosi bo'lgan simsiz Internet aloqasi sifati hali ham yaxshilanishga muhtojligini ko'rish mumkin. Barcha raqamli texnologiyalar bilan bog'liq o'zgarishlar va ularning natijalari birinchi navbatda aloqa sifatiga bog'liq.

8% Yomon

17% Qoniqarli

59% O'rtacha

14% O'rtadan yuqori

2% Juda yaxshi

Izoh: Iqtisodiyot va pedagogika universitetida raqamlashtirish jarayonlarini qabul qilishni aniqlash bo'yicha sotsiologik tadqiqot ma'lumotlari asosida.

1-rasm. Universitetdagi simsiz Internet aloqasining sifatini qanday baholaysiz?

Keyingi mezon sifatida o'qitish, dars berish jarayonida o'quv hududlaridagi kompyuterlarning mavjudligi va ularning ishlash sifati ko'rsatkichi olindi. 1-jadvalda ko'rganimizdek, eng ko'p javoblar ko'rsatkichi "neytral" javob variantiga to'g'ri keladi. Professor-o'qituvchilar tarkibining mazkur mezon bo'yicha javoblarining betarafliги infratuzilma holatini baholash uchun yetarli emas. Ammo biz quyida betaraflik xususiyatini boshqa ijtimoiy-iqtisodiy kontekstda tushuntirishga harakat qilamiz. Hozir esa biz uchun infratuzilmaning holati qoniqarli yoki qoniqarsizligini dixotomiya orqali aniqlash muhim.

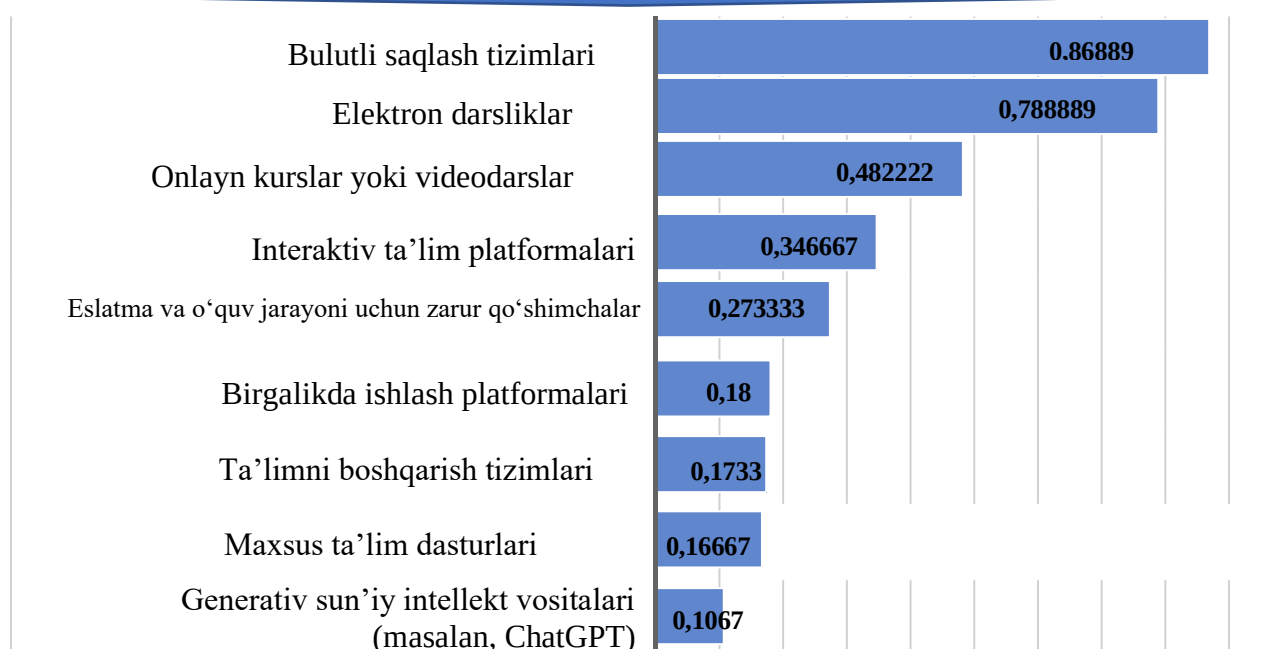
1-jadval.

IPU o'quv binolarida kompyuterlarning mavjudligi va sifati

№	Javoblar	O'quv binolarida kompyuterlarning mavjudligi sizni qanchalik qoniqtiradi?	O'quv binolarida kompyuterlarning sifati sizni qanchalik qoniqtiradi?
1	Umuman qoniqtirmaydi	3,0%	4,3%
2	Qoniqtirmaydi	12,9%	22,1%
3	Betaraf	58,7%	46,8%
4	Qoniqtiradi	21,0%	22,3%
5	To'liq qoniqtiradi	4,4%	4,5%
	Jami	100,0	100,0

"O'quv hududlaridagi kompyuterlarning mavjudligi qanchalik qoniqarli?" degan savolga so'rovnomada ishtirok etganlarning to'rtidan bir qismi "qoniqarsiz" deb javob bergan. "Umuman qoniqtirmaydi" va "qoniqtirmaydi" javoblarining yig'indisi - 15,9%. Bu "qoniqarli" va "to'liq qoniqtiradi" javob variantini tanlaganlar (25,4%) ulushidan 9,5% ga kam.

To'plangan ma'lumotlarga ko'ra, oliy o'quv yurtlarining o'quv hududlaridagi kompyuterlar sifatiga berilgan bahoni katta farq bilan qoniqarli deb bo'lmaydi. "Mutlaqo qoniqarsiz" (4,3%) va "qoniqarsiz" (22,1%) javoblarining yig'indisi 26,4% ni tashkil etadi. "Qoniqarli" (22,3%) va "to'liq qoniqarli" (4,5%) javoblari yig'indisi esa 26,8% ga teng.

2-rasm. O'qitish jarayonida tez-tez foydalaniladigan raqamli resurslar va vositalar

Bugungi kunda mobil telefonga turli ilovalarni yuklab olish orqali talabalar ham o'quv materiallariga osonlik bilan kirishi, o'quv jarayonida qo'llaniladigan platformalarga kirishi, o'ziga qulay bo'lgan istalgan joyda, istalgan vaqtda topshiriqlarni bajarib, individual va guruh shaklida teskari aloqa o'rnatishi mumkin. Shu bilan birga, sun'iy intellekt vositalarining paydo bo'lishi ham bir xil vazifalarni tezda hal qilish va moslashuvchan ta'lim dasturlarini ishlab chiqishda keng ko'lamli o'zgarishlarga olib kelmoqda.

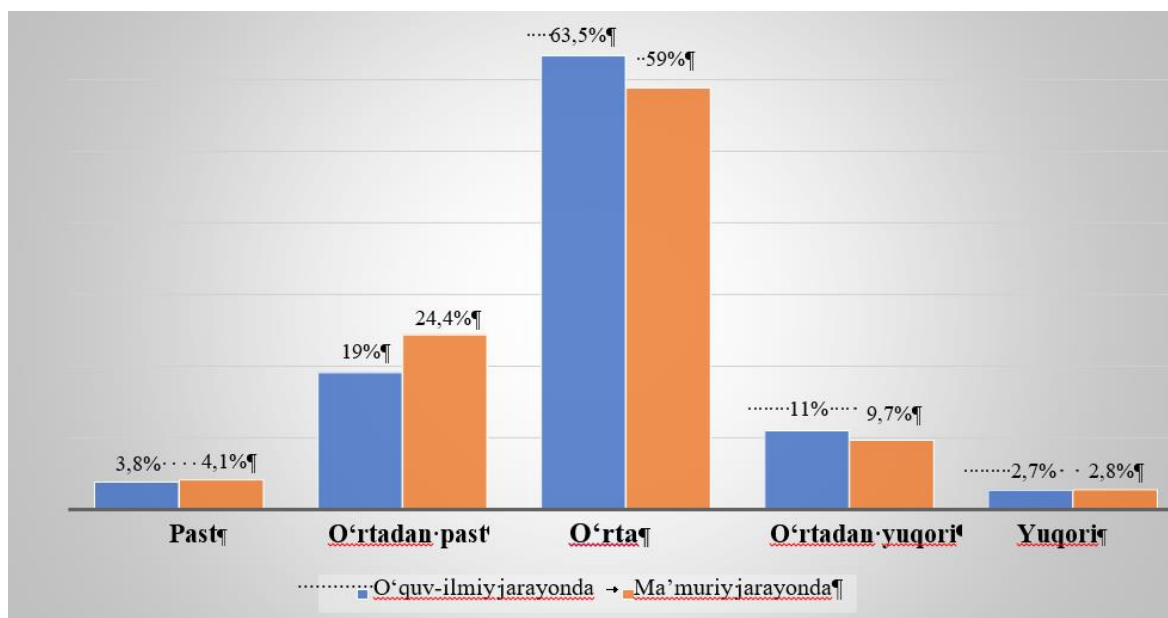
Ushbu va boshqa raqamli resurslar va vositalarning qaysi biri zamonaviy oliy ta'lim tizimida qo'llaniladi? degan savolni berish o'rinli bo'ladi. Bu asosiy tadqiqot savolimizdagi raqamlashtirish imkoniyatlarini aniqlashga yordam beradi.

Shunday qilib, tadqiqot davomida ta'lim jarayonida (o'quv jarayonida, ma'muriy masalalarga oid) raqamli resurslar va vositalardan foydalanish reytingini aniqladik. So'rovnoma bu savol yarim ochiq shaklda taqdim etilgan. Ro'yxatda ko'rsatilgan resurslardan tashqari, o'qituvchilar o'zlari foydalanadigan raqamli vositalarni yozish imkoniyatiga ega bo'ldilar.

Bulutli saqlash omborlari (86,9%), elektron darsliklar (78,9%) eng ko'p qo'llaniladigan raqamli resurslardir. Onlayn kurslar va video ma'ruzalar (48,2%), interaktiv ta'lim platformalari (34,7%), eslatmalar va o'quv jarayoni uchun zarur ilovalar (27,3%) ham sezilarli darajada talabga ega va tez-tez qo'llaniladigan raqamli vositalar qatoriga kiradi. Olingan javoblar tahlili hamkorlikda ishlash platformalari (18%), o'qitishni boshqarish tizimlari (17,3%), maxsus ta'lim ilovalari (16,7%) oliy ta'lim jarayonida qo'llanilishini ko'rsatadi. Ammo chastotasi bo'yicha boshqalarga qaraganda ko'p emas. Generativ sun'iy intellekt vositalaridan foydalanish (10,7%) esa reytingning eng oxirida joylashgan (2-rasm). Bizning taxminimizcha, bu GSIdan foydalanishga nisbatan akademik hamjamiyat o'rtasida axloqiy tamoyillar bilan bog'liq umumiy me'yorlarning shakllanmaganligi tufayli resursdan foydalanish shubhali deb tushunilishi bilan bog'liq.

OTM professor-o'qituvchilariga ta'lim va boshqaruv jarayonidagi raqamlashtirish darajasi haqida to'g'ridan-to'g'ri savol berildi. So'rovnoma ishtirokchilari raqamlashtirish darajasini ikki yo'nalishda baholashi lozim edi. Birinchisi o'quv-ilmiy jarayondagi raqamlashtirishning darajasi bo'lsa, ikkinchisi ma'muriy masalalarni hal etish va tartibga solish bilan bog'liq raqamlashtirish holatidir.

Rasm 3. Oliy ta'lim muassasasidagi raqamlashtirish darajasi

3-rasmdan ko'rinib turibdiki, oliy ta'lim muassasalarining har ikkala yo'nalishida ham raqamlashtirish sifatini respondentlarning ko'pchiligi "o'rtacha" deb baholaydi.

"Yuqori" va "o'rtadan yuqori" deb hisoblaydigan respondentlarning umumiy yig'indisi o'quv-ilmiy jarayonda 13,7%, ma'muriy jarayonda esa 12,5% ni tashkil etadi. "Past" va "o'rtadan past" javoblari ko'rsatkichlarining qiymati o'quv-ilmiy jarayonda 22,8%, ma'muriy jarayonda esa 28,5% ni tashkil etadi. Boshqacha aytganda, raqamlashtirish jarayonini yuqori baholovchilarning ulushi kam, o'quv-ilmiy jarayonga qaraganda ma'muriy jarayonda raqamlashtirish darajasini past baholovchilar ko'proq.

Muhokama guruhi tadqiqotining asosiy natijalari ushbu ilmiy maqolaning mazmuniga kiritildi. Raqamlashtirish sur'atlarining asosiy ko'rsatkichlaridan biri Internetning mavjudligi va uning tezligidir. Umuman olganda, oliy ta'lim muassasalari o'qituvchilarining fikricha, hozirgi kunda o'quv binolari to'laqonli internet bilan ta'minlangan bo'lsa-da, tezligi va samaradorligi turlicha. Masalan, kutubxonalarda internetdan foydalanish juda qulay bo'lsa, ayrim o'quv auditoriyalarida internet tezligi juda sekin, natijada o'quv jarayoniga samaradorligi past bo'ladi. O'qituvchilarning fikriga ko'ra, zamonaviy universitetlar raqamli texnologiyalar bilan jihozlangan bo'lsa-da, kundalik ta'lim jarayonida bir qator qiyinchiliklar mavjud, masalan, qo'shimcha texnik vositalar va interaktiv doskalarning yetishmasligi yoki yo'qligi, ularning tez eskirishi yoki ishdan chiqishi va imkon qadar tezkor ravishda yangilanmasligi va almashtirilmasligi.

"Universitet raqamli texnologiyalar bilan jihozlangan. Ammo ishlashda qiyinchiliklar bor. Masalan, ulanish, ishlash, ba'zi auditoriyalarda internetga ulanib darhol taqdimot qilish mumkin, ba'zi auditoriyalarda esa ulanishning o'zi muammo. Ba'zi auditoriyalarda shnur yo'q, bu ham muammo. Ba'zilarida esa ekran klaviyaturasi to'g'ri ishlamaydi".

Xulosa qilib aytganda, o'qituvchilar zamonaviy OTMda internet mavjud bo'lsa-da, infratuzilmaning rivojlanish darajasi va internet tezligidan qoniqmasliklarini ta'kidladilar, shuningdek, zamonaviy o'qituvchining raqamli vositalardan foydalanish bo'yicha kompetensiyalarini takomillashtirish va yangilash haqida so'z yuritdilar.

Zamonaviy universitetlarning o'qituvchilari zamonaviy OTMning dasturiy ta'minotidan qanchalik qoniqish hosil qilmoqda? Muhokama guruhi davomida ma'lumot beruvchilarning ta'kidlashicha, universitetlarda bazaviy operatsion dasturlar mavjud, korporativ pochta ishlaydi, o'quv jarayonida ushbu vositalar keng qo'llaniladi va amalga oshiriladi. Biroq, zamonaviy raqamli dunyoda axborot va dasturlar tez eskiradi, xavfsizlik masalasi ham juda dolzarb, shuning uchun

OTMda raqamli tizimni tezkor yangilash va yangilangan, so'nggi versiyadagi, modernizatsiya qilingan dasturlarni o'z vaqtida joriy etish va ularni tezkor o'zlashtirish - hozirgi ta'lim makonining asosiy talabidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Karimov, A. (2022). *Oliy ta'limda raqamli texnologiyalarni joriy etishning asosiy yo'nalishlari*. Toshkent: Innovatsion ta'lim nashriyoti.
2. Abdullayeva, N., & Raxmonov, I. (2023). *Universitetlarda raqamli infratuzilma va ta'lim sifati o'rtasidagi bog'liqlik*. Oliy ta'lim muammolari jurnali, 4(2), 45–56.
3. EDUCAUSE Center for Analysis and Research (ECAR). (2023). *Students and Information Technology in Higher Education: 2023 Report*. Boulder, CO: EDUCAUSE.
4. EDUCAUSE Center for Analysis and Research (ECAR). (2023). *Faculty and Information Technology in Higher Education: 2023 Report*. Boulder, CO: EDUCAUSE.
5. Johnson, L., Becker, S., & Cummins, M. (2022). *Digital Learning in Higher Education: Mobile and Online Technologies in University Libraries*. EDUCAUSE Review, 57(3), 32–41.
6. Petrova, E., & Khakimova, S. (2021). *Oliy ta'limda raqamlashtirish va o'qituvchi rolidagi o'zgarishlar*. Ta'lim va innovatsiyalar, 3(1), 22–31.
7. BR21882302 – *Raqamli transformatsiya sharoitida O'zbekiston jamiyati: istiqbollar va xavf-xatarlar* (2024). Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Sotsiologiya instituti hisobot ma'lumotlari.
8. Xolmatov, D. (2023). *Sun'iy intellekt texnologiyalarining ta'lim tizimidagi o'rni va imkoniyatlari*. Axborot texnologiyalari jurnali, 2(5), 11–20.
9. UNESCO. (2022). *The Digital Transformation of Higher Education: Global Trends and Policy Responses*. Paris: UNESCO Publishing.
10. OECD. (2023). *Education in the Digital Age: Strengthening the Capacity of Higher Education Systems*. Paris: OECD Publishing.
11. Rasulova, M. (2024). *Oliy ta'lim muassasalarida raqamli kompetensiyalarni shakllantirish masalalari*. Pedagogik innovatsiyalar jurnali, 1(3), 40–52.
12. Bekmurodov, U., & Saidov, A. (2022). *Raqamli ta'lim infratuzilmasini rivojlantirish strategiyalari*. Toshkent davlat texnika universiteti axborot byulleteni, 5(2), 58–66.
13. World Bank. (2022). *Digitalization and Higher Education in Central Asia: Challenges and Opportunities*. Washington, D.C.: The World Bank Group.
14. Tursunova, G. (2023). *Oliy ta'limda raqamli o'qitish metodologiyasining shakllanishi*. Zamonaviy ta'lim texnologiyalari, 4(1), 17–28.

Omonova Muhlisa Do'stnazar qizi,
Alfraganus universiteti, "Pedagogika" kafedrası v.b.dotsenti,
pedagogika fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD)
e-mail: omonovamuxlisa15@gmail.com

BO'LAJAK PEDAGOGLARDA KASBIY KOMPETENTLIGI ASOSIDA DEONTOLOGIK MADANIYATNI RIVOJLANTIRISH

Annotatsiya. Kasbiy faoliyatida pedagogik vazifalarni hal etilishi avvalombor, tarbiya subyekting individual sifatlariga tayanadi. Ushbu sifatlar o'zining rivojlangan ko'rinishida insonning to'la shakllanganligini, individualligini, har tomonlama barkamolligini tavsiflaydi. Ularning rivojlanganlik darajasi shaxsning ijtimoiy faolligi, hayot tarzi, baxti va jamiyatda o'zini qay tarzda tutishini belgilab beradi, pedagogning esa kasbiy kompetentligi asosida deontologik madaniyatni shakllinishida o'z aksini topadi. Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetentligini shakllanishida deontologik madaniyatning yetakchi o'rin tutuvchi asosiy sifatlarining mohiyati haqida to'xtalib o'tiladi.

Kalit so'zla: deontologik madaniyat, kasbiy kompetentlik, o'qituvchi, shaxs, motiv, jamiyat, talaba.

Аннотация. Решение педагогических задач в профессиональной деятельности, прежде всего, опирается на индивидуальные качества субъекта воспитания. Эти качества в развитом виде характеризуют полноту формирования личности, её индивидуальность и всестороннюю гармоничность. Уровень их развития определяет социальную активность человека, его образ жизни, чувство счастья и поведение в обществе. Всё это находит отражение в формировании деонтологической культуры на основе профессиональной компетентности педагога. В статье рассматривается сущность основных качеств, занимающих ведущую роль в процессе формирования деонтологической культуры профессиональной компетентности будущих учителей.

Ключевые слова: деонтологическая культура, профессиональная компетентность, учитель, личность, мотив, общество, студент.

Annotation. The resolution of pedagogical tasks in professional activity primarily relies on the individual qualities of the subject of education. These qualities, in their developed form, characterize the completeness of personality formation, individuality, and all-round perfection. The level of their development determines a person's social activity, lifestyle, happiness, and behavior in society. This, in turn, is reflected in the formation of a teacher's deontological culture based on professional competence. The paper discusses the essence of key qualities that play a leading role in shaping the deontological culture of future teachers' professional competence.

Key words: deontological culture, professional competence, teacher, personality, motive, society, student.

Kirish. Motivatsion xislatlar insonning butun hayoti davomida shakllanib, rivojlanib boruvchi tanlagan kasbiga bo'lgan ehtiyojlari, motivlari va maqsadlarni qamrab oladi. Motivatsion xislatlarning salmoqli qismini rag'batlantiruvchi g'oyalar tashkii etadi. U inson hayotining muayyan bosqichida shakllanadi va yashaydigan joy bilan bog'liq bo'ladi (maktab o'quvchisi, talaba, o'qituvchi faoliyati rag'bat). Ta'lim olish motivatsiyasi insonni bilim olish va unga ongli yondashish, bilish usullarini egallash, faol bo'lishga undovchi maqsadlar tizimi, ehtiyojlar va motivlarni qamrab oladi.

Muhokama. Ko'pchilik holatlarda motivatsiya o'qituvchilar tomonidan yaxlit tizim emas, balki elementlar ketma-ketligi sifatida qabul qilinadi. Shunday holatlarda alohida motivatsiyalar, qiziqishlar yuzaga chiqadi va albatta quyidagi maqsadlar qo'yiladi: o'z faniga va tanlagan kasbiga

qiziqishning shakllanishi, yangi mazmun va texnika-texnologiyani o'rganishga mas'uliyatli yondashuvni tarbiyalash. Demak, motivatsion his-tuyg'u - o'quv hamda kasbiy harakatlarni eski qarashlardan holi bo'lgan holda amalga oshirishga intilish, ijodiy qiyinchiliklarga tayyor bo'lish hamda bu boradagi yutuqlarga, ijodiy jarayonlarga intilish, topilgan yechimlardan qoniqish hosil qilish. Bunda yetakchi motivator - o'zining yangi yechimlarini topishga qiziqish, ijodiy faoliyatini tashkil etishga intilishdir. Masalan, Kasb ta'limi (Xizmatlar sohasi va Libos dizayni) ta'lim yo'nalishlarda ixtisoslik fanlariga doir Tikuvchilik buyumlarini loyihalash va modellashtirish asoslari" fanida o'qituvchi bakalavrlarga buyumlarni loyihalashning yangicha uslublaridan foydalanish bilan bir qatorda, electron adabiyotlar, shuningdek, internet tizimidan oqilona foydalanishga oid bilimlar beriladi, ya'ni talabalarda ijodkorlik hamda yangilikka intilish motivlari shakllantiradi.

Natija va tahlil. Intellektual salohiyat quyidagilar bilan tavsiflanadi:[1]

fikrlash turlari (ijodiy, nazariy va amaliy bilish kabilar);

fikrlash metodi (obrazli va ko'rgazmali fikrlash, fikrning asoslanganligi);

- intellektual sifatlar (zehnlilik, moslashuvchanlik, tanqidiy fikrlash, aqliy (fikriy) harakat qila olish va hokazolar);

-- bilish jarayonlari (diqqat, tasavvur, xotira, idrok), fikrlash jarayonidan (tahlil, sintez, tizimlashtirish, rasmiylashtirish, aniqlashtirish, talqin qilish va boshqalar), bilish ko'nikmalari (masalani qo'ya olish, uni tahlil qilib muammoni shakllantirish, farazni olg'a surish, uni asoslash, xulosalar chiqarish, bilimlarni qo'llay olish va hokazolar);

- bilimlarni o'zlashtirish ko'nikmalari (asosiy bilimni ajratib olish, rejalashtirish, maqsadni belgilash, bir maromda o'qish va yoza olish, asosiy o'rinlarni qayd etish (konspektlashtirish) va boshqalar);

- fanlardan tashqari o'zlashtirilgan bilim va ko'nikmalar (axloq va umuminsoniy qadriyatlar to'g'risidagi tasavvurlari, hayotiy qarashlari va hokazolar);

- fanlar borasidagi gumanitar, ijtimoiy-iqtisodiy, matematik, tabiiy ilmiy, umumkasbiy va maxsus bilim, ko'nikma va malakalarining yaxlit tizimni egallaganlik.

Barcha rasmiy hujjatlar asosida o'qituvchi axborot va ma'lumotlarni uzatishga, bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirishga intiladi. Didaktik tamoyillar ham o'z mohiyatiga ko'ra shu maqsadlarga xizmat qiladi. Demak, intellektual salohiyat - fikrlashning kreativligi (nostandart yechimlar qabul qiluvchi shaxsning botiniy qobiliyati), muammoli ta'lim ko'nikmalarini egallaganligi (muammoni ko'ra bilish, uni shakllantirish, muammoni hal etish yo'llarini topish va hokazolar), moslashuvchanligi hamda tizimliliigi, ijodiy tasavvur, modellashtirish, loyihalash, bashorat qilishga, yangi g'oyalarni topishga moyillik. Irodaviy sifatlar maqsadning ongli ravishda belgilanishi bilan tavsiflanadi Irodali insonga maqsadga intiluvchanlik, ichki va tashqi to'siqlarni, jismoniy va aqliy zo'riqlashlarni yenga olishlik, o'zini tuta bilishlik va tashabbuskorlik xislatlari xosdir.

Demak, irodaviy sifat - izlanish davomida, modellashtirish hamda o'quv va kasbiy vazifalarni hal qilish uchun o'z faoliyat yo'lini yaratishda iroda sifatlarini namoyish qilish.[2] Ixtisoslik fanlarida berilgan individual topshiriqlarni - murakkab fasonli buyumlarni modellashtirishda talabaning irodaviy sifatleri va izlanish faoliyatlari shakllanadi. Hissiy sifatlar nafaqat hissiyoifar balki, o'z-o'zini baholash sifatleri bilan ham tavsiflanadi. Shu sababli pedagogik maqsadlarni belgilashda hissiy sifatleri shakllantirish va rivojlantirishga e'tibor berish juda muhim ahamiyat kasb etadi, ya'ni:

- o'z hissiyotlarini boshqarishning zarariy malakalarini shakllantirishni e'tiborga olish;

- o'zining aniq hislari (qahr, g'azab, bezovtalik, arazlash, hasad, hamdardlik, uyalish, mag'rurlik, qo'rqish, ko'ngilchanlik, muhabbat va boshqalar)ni boshqarishga o'rgatish;

- o'z hissiy holatlarini va ularni keltirib chiqaruvchi sabablarni tushunishga o'rgatish.

Demak, hissiy sifatlar - izlanuvchanlik, kashfiyot va ixtirolarni amalga oshirishga xos hissiyotlarning namoyon bo'lishi, o'quv hamda kasbiy faoliyatda ijodiy yechimlarni topish yo'lida

ziyrak bo'lishdir. Amaliy ko'nikmalar o'zida psixologik, pedagogik, metodik va texnik texnologik qobiliyatlar, amallar, individning faoliyat va muloqotning turli sohalaridagi ko'nikmalarni mujassamlashtiradi.[3] Bo'lajak o'qituvchida amaliy ko'nikmalarni shakllantirishda uning mehnat mahsuli (uning miqdoriy xususiyatlari va talablari), mehnat predmeti (mehnat jarayonning to'g'ri bajarishda hisobga olinishi lozim bo'lgan material xususiyatlari), mehnat qurollari (mashina, qurilma, asbob va moslamalar) hamda mehnat jarayonining mohiyatini (u tarkib topadigan barcha harakatlar) to'laonli anglashi shuningdek, ularning vazifani to'g'ri bajarishini ta'minlovchi harakatning obyektiv shartlari deb bilishi zarur.

O'z-o'zini boshqara olishi maqsadlarni va ularga erishish vositalarini tanlashdagi erkinlik; vijdonlilik, o'z faoliyatiga tanqidiy yondashuv, harakatlarning keng qamrovlilik va anglanganligi, o'sha xulqini boshqalarniki bilan qiyoslab borish, keiajakka ishonch, o'z jismoniy va psixologik holatini talab darajasida tutib turish va boshqara olish kabilar bilan tavsiflanadi. Demak, o'z-o'zini boshqara olishi - ijodiy jarayonda refleksiya qila olish qobiliyati, o'z fikrlarini zarur yo'nalishda boshqara olish, yangi yechimlar, g'oyalar topish imkonini beruvchi manbalarga intilish, o'z ijodiy faolligini ta'minlash uchun mustaqil ravishda sharoit yarata olish. Yuqori kurs talabasining o'ziga berilgan topshiriqni to'la bajarishi, yarimmodel yaratganda - uning zamonaviyligi, mo'ljallangan gavdaga mosligi, modelga gazlama to'g'ri tanlanganligi, modellashtirish bosqichlarining aniq bajarilganligi, tikish jarayonining maqbul usullarini tanlanganligi talabning ijodkorligini, yangi yechimlar va g'oyalar topa olishda mustaqil ishlay olishini ko'rsatadi. Ilmiy tadqiqot ishlarining tahlilidan shaxsning kasbiy shakllanganlik darajasini ifodalovchi ikkita asosiy mezonni ajralib ko'rsatish mumkin:

Birinchi mezon: insonning motivatsion xislatlari, o'zining bevosita istaklarini boshqara olish: o'z xohish va ehtiyojlarini tutib tura olish, ijtimoiy hayot voqealariga o'z qiziqishini namoyon qilish darajasida rivojlangan bo'lsa u shaxs deb atalishi mumkin. Bunda jamiyatda keng qabul qilingan, qo'llab- quvvatlanadigan ijtimoiy ahamiyatli motivlar, ya'ni, xohish-istaklar rivojlangan bo'lishi kerak.[4]

Ikkinchi mezon: inson o'z xulqini ongli ravishda o'zini-o'zi boshqarishga qodir bo'lgan holda uni shaxs deb atalishi mumkin bo'ladi.

Xulosa. Ko'rinib turibdiki, shaxs va individual sifatlar bir-birini o'zaro to'ldiradi, shu sababli pedagogik maqsadlar yo'lida ham shaxsni, ham individuallikni o'zaro qarama-qarshi qo'ymagan holda rivojlantirish lozim. Bunda, shaxs sifatlari individuallik omillarining rivojlanishi asosida shakllanadi. Demak, shaxsni tarbiyalash va uning kasbiy kompetentligini shakllantirish uchun individual sifatlarni, shuningdek, shaxsning psixologik komponentlarini rivojlantirish ham talab etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Xoliqov A. Pedagogik mahorat. Darslik-T.: Iqtisod-moliya, 2011. - 420 b.
2. Болотов В.А., Сериков В.В. Компетентностная модел: От идеи к образовательной программой. Педагогика. 2003. № 3.
3. Бондореvская Е.В., Кулневич С.В. Педагогика. 2004. № 10.
4. Дружилов С.А.Профессиональная компетентности и профессионализм педагога. Психологический подход. Сибир. Философия. Образование. Алманах. С.О.РАО. ИПК, г., Новокузнецвск –2005. № 8.

Qahhorova Maftuna Ulug'bek qizi,
Qarshi Iqtisodiyot va Pedagogika universiteti assistenti

DARSDAN TASHQARI MASHG'ULOTLAR ASOSIDA BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARNI MUSTAQIL FIKRLASHGA O'RGATISH

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining mustaqil fikrlash faoliyati har tomonlama rivojlanishini ta'minlaydigan shart-sharoitlar yaratish, muayyan sohalarida chuqur qiziqishlarini, intilishi va qobiliyatini namoyon qilayotgan o'quvchilarni aniqlash, o'quvchilar mustaqil fikrlash faoliyatini rivojlantirishga doir innovatsion faoliyatga tayyorlash, o'qituvchi va o'quvchilar munosabatida hamkorlik faoliyatini vujudga keltirish, ijodiy faoliyatni rivojlantirishda bilishga doir innovatsion texnologiyalardan foydalanishga oid fikr-mulohazalar bildirilgan.

Kalit so'zlar: mustaqil fikrlash, innovatsion faoliyat, hamkorlik, faoliyat, ijodkor shaxs, ijodiy yondashuv, ijodiy qobiliyat, rivojlanish darajasi.

Аннотация. В статье представлены идеи по созданию условий, обеспечивающих всестороннее развитие самостоятельности мышления учащихся начальной школы, выявлению учащихся, проявляющих глубокий интерес, стремления и способности в определённых областях, подготовке учащихся к инновационной деятельности для развития самостоятельности мышления, организации совместной деятельности педагогов и учащихся, а также использованию инновационных технологий познания в развитии творческой активности.

Ключевые слова: самостоятельность мышления, инновационная деятельность, сотрудничество, активность, творческая личность, творческий подход, творческие способности, уровень развития.

Abstract. This article presents ideas on creating conditions that ensure the comprehensive development of independent thinking of primary school students, identifying students who demonstrate deep interest, aspirations and abilities in certain areas, preparing students for innovative activities to develop independent thinking, creating cooperative activities between teachers and students, and using innovative technologies for cognition in the development of creative activity.

Key words: independent thinking, innovative activity, cooperation, activity, creative personality, creative approach, creative ability, level of development.

Ta'lim-tarbiya tizimini tubdan o'zgartirish, barkamol insonni shakllantirish kelajak taqdirimizni belgilab beruvchi dolzarb masalalardan biridir. Shuning uchun ham Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev o'zining bir qancha ma'ruzalarida bu vazifani davlat siyosatining ustuvor vazifalaridan biri sifatida ko'rsatdi va shu asosda ta'limni isloh qilish sohasida aniq ko'rsatmalar berdi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-sentyabrdagi "Xalq ta'limini boshqarish tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-5538-son Farmoni, 2017-yil 12-yanvardagi "Kitob mahsulotlarini chop etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ'ibot qilish bo'yicha komissiya tuzish to'g'risida"gi farmoyishi, "O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi" hamda mazkur faoliyatga tegishli boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirish orqali o'quvchi yoshlarni boshlang'ich sinflardan o'qish savodxonligi ko'nikmalarini oshirishning didaktik imkoniyatlari ortadi.

Insonlarda mustaqil fikr shakllansa ular o'z-o'zlarini anglash, o'z hatti-harakatlarini tahlil qilish va unga baho berishga o'rganadilar.

Buyuk islohotlar amalga oshirilayotgan sharoitda mustaqil fikrlovchi yoshlarga bo'lgan talab davr taqozosidir. Chunki shaxsiy dunyoqarashga ega bo'lgan insonlarga jamiyat taraqqiyotini

ta'minlovchi muvaffaqiyatlarga erishishga qodir bo'ladilar. Respublikada olib borilayotgan davlat siyosatining bosh omillaridan biri ham mustaqil fikrlovchi, keng dunyoqarashga ega, iqtidorli, barkamol shaxslarni kamol toptirish va tarbiyalashdir. Zero, o'zgalar fikriga qaram bo'lish, turli yot mafkuralarga ergashish psixologiyasi jamiyat ma'naviyatini tanazzulga olib kelishi shubhasizdir.

Mustaqil fikr – boshqalarning fikridan mustaqil va o'zga ta'sirlardan xoli xulosa, hukm va mulohazalar, insonning dunyoqarashi va aqliy salohiyatini ifodalaydigan tushuncha. Mustaqil fikr insonda dastlab oilada shakllana boshlaydi. Shaxsning ulg'aya borishi natijasida u ijtimoiy institutlar tomonidan mavjud barqaror vosita va usullar orqali to'liq shakllantiriladi. Mustaqil fikr milliy ong, milliy o'zlikni anglash, milliy g'urur, milliy ma'naviyat tushunchalari ta'sirida shakllanadi. Har bir jamiyat o'z a'zolari ongida Mustaqil fikrni shakllantirishdan manfaatdor bo'ladi. Mustaqil fikrli kishilar o'zi yashayotgan jamiyat bilan faol ijtimoiy-siyosiy munosabatga kirisha oladi, o'zining jamiyat oldidagi huquq va majburiyatlarini teran anglab, uni amalga oshirishga layoqatli bo'ladi. Mustaqil fikr individlar, guruhlar va jamiyatning barcha a'zolariga xos xususiyat sanaladi. Jamiyatda bunday shaxslarning ko'payishi uning taraqqiyotiga xizmat qiladi. Mustaqil fikrga ega odam o'z dunyoqarashi, aqliy salohiyati orqali jamiyatning asosiy maqsadini chuqur anglab, o'z faoliyatini shu asosda yo'naltiradi. Bunday shaxs tevarak-atrofidagi har qanday voqea-hodisalarga nisbatan ongli munosabatda bo'ladi. U har bir harakatini mulohaza bilan amalga oshirishga o'rganadi.

Mustaqil fikrga ega shaxsni turli maqsadlarda o'z izmiga bo'ysundirish mumkin bo'lmaydi. Chunki, u o'zining qat'iy hayotiy pozitsiyasi va mushohadasiga ega. Fikr qaramligi uning uchun yot narsa. Mustaqil fikrli barkamol shaxsni tarbiyalash, eng avvalo, oiladan boshlanadi. Bu har bir ota va onaning shaxsiy ibrati, ta'lim-tarbiya jarayonida mustaqil fikrlashga o'rgatib borishi juda muhim. Bu har bir otaonadan yuksak ma'naviyat va madaniyat, keng dunyoqarashga ega bo'lishni taqozo etadi. Keyinchalik bu jarayon o'quv yurtida o'qituvchi-murabbiylar faoliyati orqali takomillashib boradi. Insonda sog'lom fikrni va aqliy muvofiqlikni shakllantirish va rivojlantirishning eng samarali yo'li teran aql-idrokka erk berishdir. Mustaqil fikr yoshlarda mafkuraviy immunitetni shakllantirishning muhim omili hisoblanadi. Chunki mustaqil fikrga ega bo'lgan shaxsning irodasi kuchli, e'tiqodi sobit bo'ladi, u har qanday aldov va ig'volarga ko'nmaydi, puch va havoyi fikrlarga berilmaydi. Mustaqil fikrli shaxsda yuksak ma'naviyat va ma'rifat uyg'unlashgan bo'ladi. Mustaqil fikr shakllanishida bilim va ko'nikmalar muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi O'zbekiston ta'lim tizimining ustuvor yo'nalishlaridan biri ham mustaqil fikrli shaxslarni tarbiyalashdir.

Mustaqil fikrlash borliqni, voqelikni idrok etish usuli sifatida tafakkur jarayonining mahsuli sanaladi. U aqliy faoliyat bilan chambarchas bog'liqdir. Fikrsiz inson yaratish va o'sishga qodir bo'lmagan o'lik jussaga aylanadi.

Demokratik jamiyatda bolalar, umuman, har bir inson mustaqil fikrlaydigan etib tarbiyalanadi. Agar bolalar erkin fikrlashni o'rganmasalar, berilgan ta'lim samarasi past bo'lishi muqarrar. Albatta, bilim kerak. Ammo bilim o'z yo'liga. Mustaqil fikrlash ham katta boylikdir», - degan edi.

O'quvchilarni mustaqil fikrlashga, erkin tafakkur yuritishga imkon bermaydigan eng yomon illat o'quv jarayonida o'qituvchining «hukmronlik» rolining saqlanib qolayotganligidir.

O'quvchining mustaqil fikrlashidan qanoatlanilmasa uning shahdini bo'g'ib, boshqacha usulda mushohada qilishga majburlashning nafidan ko'ra zarari ko'proq. Shuning uchun ham «O'zbekiston umumta'lim maktabi konsepsiyasi»da «o'quvchi xato qilishga haqli» deya ogohlantiriladi.

Ta'lim jarayonida o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi munosabatda demokratik muhit bo'lmasa bola erkin, mustaqil fikrlay olmaydi. Shuning uchun o'quvchilarga munosabatlarda ezgu insonparvar yondoshuvga amal qilish lozim. Bular:

- o'qituvchi va o'quvchi huquqida tenglik darajasi;
- bolaning erkin tanlash huquqi;
- xato qilish huquqi;
- shaxsiy nuqtai nazar huquqi;

- bolalar huquqi konvensiyasiga rioya qilish.

O'quvchilarni mustaqil fikrlashga o'rgatishda boshlang'ich sinf ona tili ta'limi beqiyos ahamiyatga ega. Davlat ta'lim standartlarida belgilangan majburiy talablar ta'lim jarayoni uchun asosdir. Davlat ta'lim standartlarida «Ona tili ta'limi bolalarning tafakkur qilish faoliyatlarini kengaytirishga, erkin fikrlay olishi, o'zgalar fikrini anglashi, o'z fikrlarini og'zaki va yozma ravishda ravon bayon qila olishi, jamiyat a'zolari bilan erkin muloqotga bo'la olish ko'nikma va malakalarini rivojlantirishga xizmat qilishi belgilangan.

O'quvchilarni erkin, mustaqil fikrlashga o'rgatish bir kunda yoki bir soatlik dars davomida amalga oshirilmasdan, balki yillar davomida bosqichma-bosqich turli omillar ta'sirida amalga oshiriladigan jarayondir.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini mustaqil fikrlashga, muammolarni mustaqil ravishda hal qila bilishga o'rgatish ta'lim samaradorligini oshirishning muhim omilidir. Modomiki, shunday ekan, ta'lim jarayonini shunday tashkil etish kerakki, toki o'quvchilar bilim olish bilan birgalikda, ta'lim jarayonining ob'ekti bo'lib qolmasdan, balki o'qituvchining teng hamkoriga aylansin.

Zero, mustaqil, ongli faoliyat yuritadigan insongina o'z xalqi, Vatani, ota-onasi oldidagi burchini uddalay oladi va har qanaqa yot ta'sirlarga berilib ketmaydi, inson degan ulug' nomga munosib ish ko'radi. Shuningdek, mustaqil fikr yuritadigan inson o'z-o'zini anglaydi, o'zining hatta-harakati va odamlar bilan munosabatiga tanqidiy baho bera oladi, umuminsoniy axloq normalariga rioya etadi, mustahkam e'tiqodga ega bo'ladi.

O'quvchini mustaqil fikrlashga o'rgatish qachondan boshlanadi? degan savol tug'ilishi tabiiy. Buning uchun insonning fikrlash jarayonining shakllanish bosqichlarini bilish lozim. Insonning fikrlash jarayoni hayotni, insonlarni, ular orasidagi munosabatlarni, tabiatni sezgilar yordamida kuzatish jarayonida shakllana boradi. Bola dunyoga kelgandan boshlab hayotni, kattalar faoliyatini, tabiatdagi voqea va hodisalarni ko'rib, kuzatib, ularni o'ziga o'zlashtira boshlaydi va natijada unda tasavvurlar paydo bo'ladi, nutq shakllanadi,. Shuning bilan birgalikda bola sezgilari yordamida to'plagan ma'lumotlari asosida ko'plab tasavvur boyliklariga ega bo'ladi va uni tushunishga, anglashga intiladi. Shuning uchun ularda ko'plab savollar paydo bo'ladi. Masalan, osmonda nima bor? Nega kecha va kunduz bo'ladi? Qushlar nega uchadi? Nega men kichkinaman? Nega ranglar xilma-xil? Nega yomg'ir, qor yog'adi? Ular qaerdan paydo bo'ladi? Bulut-chi? va hokazo.

Bir onaning uch yarim yashar bolasi haqida so'zlab berganlari: "Bir kun bolam menga shunday savol berdi:

-Ona nega bizning burnimiz har xil? Meniki yassi, sizniki tik, opamniki yana boshqacha? Nima deyishni bilmasdan,

-Shunday yasashganda bolam, dedim.

- Kim yasagan, do'xtirlarmi? Ular kesib-kesib yopishtirishadimi?

- Yo'q, bolam, xudo yasagan.

- Xudo qanday yasaydi?

Xullas, bolam meni savol-javobda yengdi. Nima deb tushuntirishni bilmadim. Bolamni chalg'itishga harakat qildim. Bolam esa savol berishini to'xtatmas edi.

Darhaqiqat, maktabgacha tarbiya yoshida bolalar ota-onalariga tinimsiz savollar yog'diradilar. Ana shunday paytda bolaning savollariga chidam bilan javob berish uning fikrlashiga, voqea, hodisalarni anglashiga yordam beradi, nutqining o'sishiga sabab bo'ladi. Ko'pincha ba'zi ota-onalar bu savollarga befarq qaraydilar yoki javob berishni lozim topmaydilar. Uni urishib tashlaydilar. Bu esa bolaning fikrlash jarayonini susaytiradi, uni befarqlikka yo'llaydi. Hamma narsa mening uchun emas, mening bilishim shart emas deb o'ylaydi, hamma voqea va hodisalarga befarq bo'lib qoladi.

Bolaning nutqi maktab ta'limiga tayyorgarlik bosqichida kattalar bilan muloqatga kirishib kishilarning fikrini uqib olish va to'g'ri idrok qilish darajasida shakllana boradi. U eshitgan va ko'rganlari to'g'risidagi ma'lumotlarni tushuna oladi. O'zidagi axborotlarni muayyan tartibda bayon qila biladi, aqliy faoliyat operatsiyalaridan o'rinli foydalanadi. (Ularni taqqoslaydi, oydinlashtiradi,

guruhlarga ajratadi, haqli xulosa chiqarishga harakat qiladi). Shunday qilib unda fikrlash bosqichi paydo bo'ladi.

Maktabgacha yoshdagi bolaning fikrlash darajasi maktabdagi ta'lim-tarbiya jarayonida takomillashadi. O'quvchining fikrlash darajasining takomillashuvida o'qituvchining roli beqiyosdir. O'qituvchi o'quvchilarni ta'lim jarayonining faol subektiga aylantirmog'i lozim. O'quvchilarni o'rganayotgan materiallari ustida fikr yuritishga, o'zining fikrini erkin bayon etishga o'rgatish ayniqsa muhim. Bunda ta'lim jarayonida pedagogik texnologiyalardan foydalanish katta samara beradi. Pedagogik texnologiyalar asosida tashkil qilingan darsda o'quvchi faol qatnashadi, o'qituvchi va o'rtoqlari bilan erkin muloqotga kirishadi. Ayniqsa shaxsga yo'naltirilgan texnologiya o'quvchilarni ta'lim jarayonining sub'ektiga aylantiradi. O'quvchilarni o'quv materiali ustida erkin fikr yuritishga imkoniyat yaratadi. Bu sohada modulli ta'lim texnologiyasining o'rni beqiyosdir. Shuningdek, ta'lim jarayonida didaktik o'yinlardan foydalanish ham katta samara beradi. Didaktik o'yinlar bolada o'qish motivini rivojlanishiga yordam beradi. O'yinsiz tom ma'nodagi aqliy rivojlanish bo'lishi mumkin emas. O'yin o'quvchilarda bilimga ishtiyoq va qiziqishni uyg'otadigan uchqundir.

O'yin vositasida o'quvchilarning bilim o'zlashtirish jarayoni qulaylashadi, turli xil predmetlar bilan munosabatda bo'lishga o'rganadi, shuningdek, ularda muomala madaniyati shakllanadi. Muhimi, didaktik o'yinlar jarayonida bolada o'z kuchiga ishonch shakllanadi, erkin harakat qilishga, o'z fikrlarini erkin bayon qilishga o'rganadi, mustaqil fikrlar bildirib boshlaydi. Masalan, "Suratdagi xatoni top" o'yinida bola suratni mustaqil kuzatadi. Qish manzarasi tasvirlangan suratda daraxtning gullayotgani ham chizilgan bo'lsa, buni bola mustaqil topadi. Shu joyda uning tafakkuri ham ishga tushadi. Ya'ni o'rganganlari asosida har bir faslning o'ziga xosliklarini esga oladi va qishda daraxt gullamasligini asoslaydi. Xuddi shuningdek, "Bo'lishi mumkin emas", "Matndagi xatoni top" o'yinlari, rebus, boshqotirma kabilar o'quvchilarning fikrlash jarayonini faollashtiradi va mustaqil fikrlashga o'rgatadi. Shuningdek, darslikdagi rasm ustida ishlashga doir mashqlar ham o'quvchilarning mustaqil fikrlashga o'rgatadi. Bola rasmga o'z munosabatini bildiradi, savol-javoblarda faol ishtirok etadi, rasm asosida hikoya yozish topshirig'i berilsa, u o'z tasavvurlari asosida hikoya yozadi. Boshlang'ich sinf o'qish darslarida bolani mustaqil fikrlashga o'rgatish imkoniyatlari keng va undan oqilona foydalanish yaxshi samara beradi. O'quvchini matn ustida ishlashga yo'llash mustaqil fikrlashga o'rgatishning eng samarali usullaridan biridir. Bular:

- Matnni bo'laklarga bo'lish va har bir bo'lakka sarlavha topish.
- Mazmunni saqlab qolgan holda matnni qisqartirib o'qish.
- O'qituvchining savollariga matndan javob topib o'qish.
- Matndan eng chiroyli tasvirlangan bo'lakni o'qish.
- Matndagi bosh g'oyani bildiruvchi gapni topish.
- Ertak yoki masalni o'qiganda "Nima haqiqatga yaqin, nima o'ylab topilgan" mavzusida suhbat.
- Matndan xulosalarni topish.
- Eshitgan voqea yoki hodisaga o'z munosabatini bildirish.
- "Asardagi nima sizga yoqdi?" mavzusida suhbat.
- "Matndagi har xil kayfiyatga xos qismlarni topish (quvnoq, xafa, befarq).
- Siymolarni ifodalovchi so'zlarni topish.
- Tushunilmaydigan so'zlar ma'nosini aytib o'qish.
- Matnni mantiqiy qismlarga bo'lib ifodali o'qish va qismlarning biridan ikkinchisiga navbat bilan o'tish.
- Voqea yoki hodisani so'z yordamida tasvirlash.
- Ijodiy qayta hikoya qilish:
 - bosh shaxs nomidan;
 - shaxsni o'zgartirib;

– vaqtni o'zgartirib.

• Hikoyadagi voqea-hodisalar sodir bo'lishidan oldingi bo'lib o'tgan voqea-hodisalar yoki voqeaning davomi qanday bo'lishini qo'shib aytish.

• Hikoyadan tashqaridagi voqealar tasvirini qo'shish.

• Bosh qahramonni tavsiflovchi savollar: U kim? Tashqi ko'rinishi. Topshirilgan ishni bajarishda odamlar bilan munosabati. Sizning qahramonga munosabatingiz, hikoya qahramoni bilan do'stlashishni xohlaysizmi? Unga qanday maslahatlar bergan bo'lardingiz? kabi savollar.

• Reja bilan ishlash: reja tuzing, reja ketma-ketligini o'zgartiring, reja qismlarini to'g'rilang, gaplar mazmunini o'zgartiring.

• Maqolni to'ldiring.

• Rasmga qarab hikoya tuzing.

• Biror bir qahramon nomidan ... mavzusida hikoya tuzing.

• She'rni kim aytayapti?

• She'rda yashiringan sirni toping.

• Hikoyadagi voqealarni chizmada ifodalang.

• Hikoya, ertak yoki she'rda o'rganganlari asosida rasm chizish va shunga o'xshash topshiriqlar.

Boshlang'ich sinflar uchun tayyorlanadigan darsliklar ham matn oxirida beriladigan mashqlar, savol va topshiriqlar asosida o'quvchilarni mustaqil fikrlashga yo'llashi lozim.

Masalan, "She'rni kim aytayapti?", "She'rga siz qanday qo'shimcha qila olasiz?", "Hikoya (yoki ertak) qahramoni bilan do'stlashishni xohlaysizmi?", "Hikoya qahramoniga qanday maslahat berasiz?", "Ertak voqealari ichida bo'lishni xohlaysizmi?", "Unda kim bo'lib qatnashishni xohlaysiz?" kabi savollar, "Matnni qismlarga bo'ling va har bir qismga sarlavha qo'ying", "O'qituvchi yordamida matn rejasini tuzing", "Reja asosida matnni qayta hikoya qiling", "Matndagi qahramonlarni almashtirib qayta hikoya qiling" va boshqa shu kabi topshiriqlarni berish o'quvchilarning tafakkurini rivojlantirishga va mustaqil fikrlashini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, o'quvchilarni mustaqil fikrlashga o'rgatish bugungi kunda ta'limning asosiy vazifalaridan biridir. Buni har bir o'qituvchi bilishi va Vatanimizning kelajagi, uning taraqqiyotini ta'minlovchi kadrlarni tayyorlashda, albatta, ularni tafakkurini o'stirish, mustaqil fikrlashga yo'llovchi yo'l va usullarni tinimsiz izlashi va uni ta'lim jarayoniga joriy etishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Abduqodirov A.A., Astanova F.A., Abduqodirova F.A. "Casestudy" uslubi: nazariya, amaliyot, tajriba. –T.: "Tafakkur qanoti" nashriyoti, 2012.
2. Abdullaeva X.A. Mashg'ulotlarda faol ta'lim usullaridan foydalanish / –Farg'ona: FarDU, 2008.
3. Avliyakov N.X., Musaeva N.N. Pedagogik texnologiyalar / –T.: "Fan va texnologiyalar" nashriyoti, 2008.
4. Azizxo'jaeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik maxorat /T.: "O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi" nashriyoti, 2006.
5. Zunnunov A. va boshqalar. Pedagogika tarixi / –T.: Sharq, 2000.
6. Ibragimov X.I., Abdullaeva Sh.A. Pedagogika / O'quv qo'llanma. –Toshkent: Fan, 2004.
7. Ibragimov X.I., Abdullaeva Sh.A. Pedagogika / O'quv qo'llanma.

Qurbonov Xurshid Xolliyevich,

O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti, dotsent v.b., p.f.b.f.d. (PhD)

E-mail: xurshidqurbonov747@gmail.com.

JTSITI Laboratoriya mudiri, p.f.b.f.d. (PhD)

A.E.Bobomurodov taqrizi asosida

UO'K: 796

O'RTA MASOFALARGA YUGURUVCHILAR SPORT MAHORATINI TAKOMILLASHTIRISH BOSQICHI UCHINCHI YILIDA SPORT FORMASINI TAKOMILLASHTIRISH METODIKASI

Annotatsiya. Mazkur maqolada sport mahoratini takomillashtirish bosqichi 3-yilida o'rta masofalarga yuguruvchilar sport formasini takomillashtirishga qaratilgan mashg'ulot dasturini bosqichli qo'llash uslubiyatini amaliyotga tatbiq etish natijasida olingan ma'lumotlar batafsil yoritib berilgan.

Kalit so'zlar. Mashg'ulotlar, kuzgi-qishki tayyorgarlik bosqichi, bahorgi-yozgi tayyorgarlik bosqichi, sport formasi, vosita, uslub.

Аннотация. В данной статье подробно освещены данные, полученные в результате внедрения в практику методики поэтапного применения тренировочной программы, направленной на совершенствование спортивной формы бегунов на средние дистанции на 3-году этапа совершенствования спортивного мастерства.

Ключевые слова. Тренировки, осенне-зимний подготовительный этап, весенне-летний подготовительный этап, спортивная форма, средства, метод.

Annotation. This article details the data obtained as a result of the implementation of the methodology for the phased application of the training program aimed at improving the sports form of middle-distance runners in the 3rd year of the stage of improving sportsmanship.

Key words. Training, autumn-winter preparatory stage, spring-summer preparatory stage, sports form, means, method.

Kirish. Yengil atletika sport turi bo'yicha musobaqalarda raqobatning geografik jihatdan kengayib yildan yilga musobaqa natijalarining o'sib borishi sportchilar tayyorlash tizimiga yangi texnologiya va samarali dasturlar asosida doimiy takomillashtirib borishni taqozo etmoqda. O'rta masofaga yugurish turida yuqori malakali sportchilarni tayyorlashda mashg'ulotlarini bosqichli tashkil etish va yuklamalarini oqilona rejalashtirish hamda boshqarishni zamonaviy tizimlarini yaratishni talab etmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review). O'rta masofaga yuguruvchilar sport formasining yillik tayyorgarlik mashg'ulotlari jarayonida tashkil topishiga hamda musobaqalar davrida barqaror ushlab turilishiga tasir etuvchi omillar hisobga olinmasligi asosiy sabablardan biri sanaladi [1, 2, 5]. Sportchi sport formasiga kirib olingandan keyin, uni butun mas'uliyatli musobaqalar davomida saqlab turish va sport yutuqlariga erishishga aylantirish vazifasi paydo bo'ladi [3, 4, 6].

Tadqiqotning maqsadi. Sport mahoratini takomillashtirish bosqichi 3-yilida o'rta masofalarga yuguruvchilar sport formasini takomillashtirish tizimini ishlab chiqish va yuklamalarni bosqichli taqsimlash orqali samaradorligini tahlil qilishdan iborat.

Tadqiqotning vazifalari:

- sport mahoratini takomillashtirish bosqichi 3-yilida o'rta masofalarga yuguruvchilar sport formasini takomillashtirishda yuklamalarni bosqichli taqsimlash;
- sport mahoratini takomillashtirish bosqichi 3-yilida o'rta masofalarga yuguruvchilar sport formasini takomillashtirishda yuklamalarni bosqichli taqsimlash samaradorligini tahlil qilish.

Tadqiqot usullari. Ilmiy-uslubiy adabiyotlar tahlili, pedagogik kuzatuv, tadqiqotni tashkil qilish, pedagogik tajriba, matematik-statistik usullar va olingan natijalar tahlili.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology). Sport takomillashuvi bosqichining uchinchi yilida umumiy yuklamalar hajmi 1456 soatni tashkil etadi. Ushbu guruhga 19-20 yoshli sportchilardan iborat bo'ladi. Ushbu guruhda quyidagi vazifalar hal etiladi. Sportchilarni sog'lig'ini mustahkamlash, texnikani yanada takomillashtirish, sportchilarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash musobaqalarga yuqori saviyada tayyorlash va ishtirok etishini ta'minlash, Sport ustaligi (SU) va Xalqaro toifadagi sport ustasi (XTSU) talablarini bajarishi maqsad qilib belgilab qo'yiladi (1-jadvalga qarang).

1-jadval

Sport maktablarida o'rta masofaga yuguruvchilar o'quv guruhlariga ajratilgan o'quv-mashg'ulotlari soati hajmlarini taqsimoti

Shug'ullanuv-chilar tayyorgarlik darajasi va bosqichlari	Yoshi	O'quv yili	O'quv guruhlar bilan o'quv-mashg'ulot ishlari (haftalik yuklama)	O'quv guruhlaridagi o'quvchilar-ning minimal soni	Yillik soatlar
Boshlang'ich tayyorgarlik guruhi	9-10	1-yil	6	14-16	312
	10-11	2-yil	8	12-14	416
O'quv mashg'ulot guruhi	11-12	1-yil	12	12-14	624
	12-13	2-yil	14	10-12	728
	13-14	3-yil	18	8-12	936
	14-15	4-yil	20	6-10	1040
Sport mahoratini takomillashtirish	16-17	1-yil	24	5-6	1248
	17-18	2-yil	26	2-4	1352
	18-19	3-yil	28	2-3	1456
Oliy sport mahorati bosqichi	20	Butun davrda	32	1-2	1664

**Sport mahoratini takomillashtirish bosqichi 3-yilida o'rta masofaga yuguruvchilarning
kuzgi-qishki mashg'ulotlar dasturi**

2-jadval

T/r	Mag'ulot davri	Dushanba	Seshanba	Chorshanba	Payshanba	Juma	Shanba	Yak-shanba
1	Tortuvchi mikrosikl	Chigalyozdi mashqlari 15-20 daq.; Egiluvchanlikni rivojlantiruvchi mashqlar 10-15 daq.; Maxsus yugurish mashqlari 10-15 daq.; Zinaga pastdan yuqoriga oyoqlarni bir teks yelka kengligida qilib sakrab chiqish 10 daq.; Tiklovchi yugurish 800 m.	Chigalyozdi mashqlari 15-20 daqiqa. Egiluvchanlikni rivojlantiruvchi mashqlar 10-15 daq.; Maxsus yugurish mashqlari 10-15 daq.; Og'ir atletika mashqlari shtanga bilan 4 xil mashq 4 seriyadan, 4 kg. gantelni oyoq-son mushaklari oldinga ko'targan holda gantelni yuqoriga ko'tarib tushurish, oyoq yerga tegmagan holda. Sport o'yinlari 15 daqiqa. Sauna o'tkazish.	Sport o'yinlari 60 daqiqa. 2x600 m. Qorin mushaklari uchun 5 xil mashq 20 martadan 4 seriya. Tiklovchi yugurish 400 m.	Chigalyozdi mashqlari 15-20 daqiqa. Egiluvchanlik mashqlari 10-15 daqiqa; Maxsus yugurish mashqlari 10-15 daqiqa; Rezinali balon arqon bilan belga bog'langan holda oyoqlarni oldinga va yuqoriga harakatlantirib 60-70 % kuch bilan 60 m. 4 marta yugurish. 600 m. 2 marta 70-80 % kuch bilan yugurish. Chigal yozdi mashqlar 5-10 daqiqa.	Kross – 30 daqiqa 60-70 % kuch bilan yugurish. 100 m. kiyiksimon yugurish: Chigal yozdi (gimnastik mashqlar) mashqlari 10-15 daqiqa. Sport o'yinlari 10-15 daqiqa.	Chigalyozdi mashqlari 15-20 daqiqa. Egiluvchanlikni rivojlantiruvchi mashqlar 10-15 daqiqa; Maxsus yugurish mashqlari 10-15 daqiqa; 600 m. 2 marta 60-70 % kuch bilan yugurish. 400 m. 2 marta 60-70 % kuch bilan yugurish. 200 m. 2 marta 60-70 % kuch bilan yugurish. 100 m. 2 marta 60-70 % kuch bilan yugurish. Chigal yozdi mashqlar 5-10 daqiqa.	Dam olish

Ta'limda istiqbolli izlanishlar - xalqaro ilmiy-metodik jurnal
№ 11 (2) 2025 ISSN: 3060-527X

2	Hajmli mikrosikl	Kross - 3 km. (150 zar/daq.). URM - 20 daqiqa.	Erkin yugurish - 1 km. URM-20 daqiqa. Maxsus yugurish mashqlari – 500 m. Tezlikka yugurish -4x800 m. 4 daq dam olish. (175 zar/daq.) /3 daqiqa dam olish.	Kross - 3 km. (150-160 zar/daq.). Tiklovchi va rivojlantiruvchi mashqlar - kuch, qorin va bel mushaklari uchun mashqlar.	Kross - 2 km. (150 zar/daq.). Tezlik. -5x60 m. Maxsus mashqlar - sakrash (400 km). Oyoq mushaklari uchun mashqlari - 20 daqiqa.	Sekin yugurish 2 km. URM - 10 daqiqa. Maxsus yugurish mashqlari - 0,3 km. Yugurish.-4x400 m. (175 zar/daq.) 4 daqiqa dam olish. Tiklovchi yugurish 400 m.	Kross - 3 km. (140 zar/daq.). URM - 10 daq. Tiklovchi va rivojlantiruvchi mashqlar - 20 daqiqa.	Dam olish
3	Rivojlan-tiruvchi mikrosikl	Kross - 3 km. (150-160 zar/daq.). URM - 20 daqiqa.	Sekin yugurish -2 km. URM-15 daqiqa. Maxsus yugurish mashqlari -2x60 m. Tezlikka yugurish .-5x30 m. 2x200/100-150 m. URM -20 daqiqa.	Fartlek - 3 km. Yengil yugurish 2 km. (140-150 zar/daq.) URM -10 daqiqa.	Sekin yugurish - 2 km. URM-10 daqiqa. O'yin - 30 daqiqa. Oyoq mushaklarini mustahkamlash. uchun maxsus egiluvchanlik mashqlari - 20 daqiqa.	Sekin yugurish 3 km. URM - 10 daqiqa. Maxsus yugurish mashqlari 4x60 m. Tezlikka yugurish - 2x100 m. Tiklovchi va rivojlantiruvchi mashqlar -10 daqiqa.	Kross -3 km (140-150 zar/daq). URM - 10 daq. Tiklovchi va rivojlantiruvchi mashqlar -10 daqiqa.	Dam olish
4	Qishki musobaqa oldi mikrosikl	Kross - 2 km. (160 zar/daq.). Tiklovchi mashqlar - 20 daqiqa. Tezlik. - 4x60 m.	Ertalabki yugurish - 3 km. URM -10 daqiqa. Maxsus yugurish mashqlari. 4x60 m. Tezlikka yugurish - 2x100 m;	Kross - 3 km. (150-160 zar/daq). Tezlik- 4x60 m. Tiklovchi mashqlar -10 daqiqa.	Kross - 3 km. URM - 10 daqiqa. Oyoq mushaklari uchun maxsus egiluvchanlik mashqlari - 10 daqiqa.	Sekin yugurish 1 km. URM-10 daqiqa. Maxsus mashqlar -2x80 m. Tezlikka yugurish - 4x60 m. Yugurish- 2x100 m.	Kross - 3 km. (140 zar/daq). URM - 20 daqiqa.	Dam olish

Ta'limda istiqbolli izlanishlar - xalqaro ilmiy-metodik jurnal
№ 11 (2) 2025 ISSN: 3060-527X

			2x400 m (170-180 zar/daq.).			4 daqiqa dam olish.		
5	Qishki musobaqa	Sekin yugurish 3 km. URM - 10 daqiqa. 2x60 m. yugurish. - 2x100 m. (180 zar/daq.). Sakrash 3-5-qadam.	Kross - 3 km (140-150 zar/daq.). Tiklovchi va rivojlantiruvchi mashqlar -20 daqiqa.	Sekin yugurish 1 km. URM-10 daqiqa. Maxsus yugurish mashqlari - 4x60 m. Yugurish. - 2x200 m. 4 daq dam olish.	Kross - 3 km. (140 zar/daq.). URM-10 daqiqa. Tiklovchi mashqlar -10 daqiqa.	Sekin yugurish 3 km. URM- 15 daqiqa. Maxsus yugurish mashqlari. - 2x60 m. Ritmik yugurish - 100+150+200 m. (musobaqa tezligida).	Musobaqalar yoki nazorat – test topshirish.	Musobaqalar

Sport mahoratini takomillashtirish bosqichi 3-yilida o'rta masofaga yuguruvchilarning qishki-bahorgi mashg'ulotlar dasturi

3-jadval

T/r	Mag'ulot davri	Dushanba	Seshanba	Chorshanba	Payshanba	Juma	Shanba	Yakshanba
1	O'tish mikrosikli	Kross - 2 km. (150 zar/daq.). URM - 10 daqiqa.	Sport o'yinlari -90 daqiqa. URM - 15 daqiqa yoki yengil atletika mashqlari – 20 daq.	Kross - 3 km. (150 zar/daq.). Tiklovchi va rivojlantiruvchi mashqlar - 30 daq.	Dam olish	Sport o'yinlari - 90 daqiqa.	Kross - 3 km. (150 zar/daq.). URM - 20 daqiqa.	Dam olish
2	Stabillash - tirilgan mikrosikl	Kross - 1 km. (150 zar /daq.). URM -10 daqiqa.	Sekin yugurish 2 km. URM -20 daqiqa. Maxsus yugurish mashqlari -0,5 km.	Kross - 3 km. (150-140 zar/daq.). URM – 20 daq.	Kross -3 km. (140 zar/daq.). O'yin -45 daq. Tiklovchi va rivojlantiruvchi mashqlar	Sekin yugurish -2 km. URM -15 daqiqa. Tezlikka yugurish. -5x100 m.	Kross – 3 km. (150-160 zar/daq.). Tezlikni rivojlantiruvchi mashqlar- 30 daqiqa.	Dam olish

Ta'limda istiqbolli izlanishlar - xalqaro ilmiy-metodik jurnal
№ 11 (2) 2025 ISSN: 3060-527X

		Tezlikni rivojlantiruvchi mashqlar 30 daqiqa.	Tezlikka yugurish,- 2x80 m. Yugurish. 2x100 m. 4 daq. dam olish (170 zar/daq).	Tezlikni rivojlantiruvchi mashqlar. Maxsus yugurish mashqlari - 250 m.	- 30 daqiqa. Oyoq mushaklarini mustahkamlash uchun maxsus egiluvchanlik mashqlari - 20 daqiqa.	5x600 m (shiddat, maks 85%). 4 daq. dam olish. Maxsus yugurish mashqlari -500 m. Sekin yugur. -1 km.		
3	Yozgi musobaqa oldi mikrosikl	Sekin yugurish 3 km. URM va Maxsus yugurish mashqlari - 500 m. Tezlikka yugurish. 4x50 m. (170 zar/daq.), 4 daqiqa dam olish.	Kross - 3 km. (140 zar/daq.). URM-20 daqiqa. Tiklovchi yugurish 800 m.	Yugurish. - 2 km. (160-170 zar/daq.). Maxsus yugurish mashqlari – 300 m. Tiklovchi va rivojlantiruvchi mashqlar -30 daqiqa.	Kross -3 km. (140 zar/daq.). URM - 10 daqiqa. Tiklovchi va rivojlantiruvchi mashqlar - 20 daqiqa. Oyoq mushak.uchun maxsus egiluvchanlik mashq. -20 daq.	Sekin yugurish 3 km. URM-15 daqiqa. Maxsus yugurish mashqlari -5x80 m. Tezlikka yugurish -4x400/200 + m (shidd. maks, 90%)yu 4 daqiqa dam olish. Sekin yugurish -1 km.	Kross -3 km. (150-160 zar/daq.) URM - 20 daqiqa.	Dam olish
4	Yozgi musobaqa mikrosikl	Sekin yugurish 2 km. URM - 20 daqiqa. Tezlik - 2x80 m. 2x100 (175/ daq.), shiddat 90% maks. 4 daqiqa dam olish.	Kross - 2 km. (150 zar/ daq.). URM-20 daqiqa.	Kross – 2 km. (150 zar/daq.). Tezlikka yugurish 4x80 m. 4 daqiqa dam olish. URM - 20 daqiqa.	Sekin yugurish – 2 km. URM-20 daqiqa. Tiklovchi yugurish 400 m.	Sekin yugurish - 2 km. URM - 20 daqiqa. Maxsus yugurish mashqlari - 300 m - 100 m. Tezlikka yugurish.- 2x60; 2x80 m. Musobaqa ritmida yugurish). 4 daq. dam olish.	Musobaqalar	Musobaqalar

Ta'limda istiqbolli izlanishlar - xalqaro ilmiy-metodik jurnal
№ 11 (2) 2025 ISSN: 3060-527X

5	Yengilash- tirilgan mikrosikl	Kross - 2 km. (150 zar/daq.). URM - 20 daq. q. Maxsus yugurish mashqlari -300 m.	Kross - 2 km. (160 zar/daq). Sport, o'yinlari - 90 daqiqa.	Kross – 3 km. (150 zar/daq.). Tiklovchi va rivojlantiruvchi mashqlar - 20 daqiqa.	Maxsus yugurish mashqlari - 30 daqiqa. Tiklovchi va rivojlantiruvchi mashqlar - 20 daq. q. Oyoq mushaklarini mustah-kamlash uchun egiluvchanlik mashqlari - 20 daq.	Sekin yugurish 3 km. URM – 20 daq. q. Maxsus yugurish mashqlari - 300 m. Tezlikka yugurish - 2x80 m.	Kross - 3 km. (140-150 zar/daq). Tiklovchi va rivojlantiruvchi mashqlar - 30 daqiqa.	Musobaqalar
6	O'tish- kirish mikrosikli	Kross - 2 km. (140-150 zar/daq). Tiklovchi va rivojlantiruvchi mashqlar -30 daq. q.	Sport o'yinlari – 60 daqiqa. URM - 20 daqiqa. Tiklovchi yugurish 400 m.	Dam olish.	Kross – 2 km (150 zar/daq). URM-10 daqiqa. Tiklovchi va rivojlantiruvchi mashqlar-20 daq. q.	Maxsus mashqlar – 90 daqiqa.	Kross - 3 km. (150 zar/daq.). URM - 20 daqiqa. Tiklovchi va rivojlantiruvchi mashqlar - 20 daqiqa.	Dam olish

**Sport mahoratini takomillashtirish bosqichi 3-yilida o'rta masofaga yuguruvchilarning
bahorgi – yozgi mashg'ulotlar dasturi**

4-jadval

T/r	Mag'ulot davri	Dushanba	Seshanba	Chorshanba	Payshanba	Juma	Shanba	Yak-shanba
1	Tortuvchi mikrosikl	Chigalyozdi mashqlari 15-20 daq.; Egiluvchanlikni rivojlantiruvchi mashqlar 10-15 daq.; Maxsus yugurish mashqlari 10-15 daq.; Zinaga pastdan yuqoriga oyoqlarni bir teks yelka kengligida qilib sakrab chiqish 10 daq.; Tiklovchi yugurish 800 m.	Chigalyozdi mashqlari 15-20 daqiqa. Egiluvchanlikni rivojlantiruvchi mashqlar 10-15 daq.; Maxsus yugurish mashqlari 10-15 daq.; Og'ir atletika mashqlari shtanga bilan 4 xil mashq 4 seriyadan, 4 kg. gantelni oyoq-son mushaklari oldinga ko'targan holda gantelni yuqoriga ko'tarib tushurish, oyoq yerga tegmagan holda. Sport o'yinlari 15 daqiqa. Sauna o'tkazish.	Sport o'yinlari 60 daqiqa. 2x600 m. Qorin mushaklari uchun 5 xil mashq 20 martadan 4 seriya. Tiklovchi yugurish 400 m.	Chigalyozdi mashqlari 15-20 daqiqa. Egiluvchanlik mashqlari 10-15 daqiqa; Maxsus yugurish mashqlari 10-15 daqiqa; Rezinali balon arqon bilan belga bog'langan holda oyoqlarni oldinga va yuqoriga harakatlantirib 60-70 % kuch bilan 60 m. 4 marta yugurish. 600 m. 2 marta 70-80 % kuch bilan yugurish. Chigal yozdi mashqlar 5-10 daqiqa.	Kross – 30 daqiqa 60-70 % kuch bilan yugurish. 100 m. kiyiksimon yugurish: Chigal yozdi (gimnastik mashqlar) mashqlari 10-15 daqiqa. Sport o'yinlari 10-15 daqiqa.	Chigalyozdi mashqlari 15-20 daqiqa. Egiluvchanlikni rivojlantiruvchi mashqlar 10-15 daqiqa; Maxsus yugurish mashqlari 10-15 daqiqa; 600 m. 2 marta 60-70 % kuch bilan yugurish. 400 m. 2 marta 60-70 % kuch bilan yugurish. 200 m. 2 marta 60-70 % kuch bilan yugurish. 100 m. 2 marta 60-70 % kuch bilan yugurish. Chigal yozdi mashqlar 5-10 daqiqa.	Dam olish

Ta'limda istiqbolli izlanishlar - xalqaro ilmiy-metodik jurnal
№ 11 (2) 2025 ISSN: 3060-527X

2	Hajmli mikrosikl	Kross - 3 km. (150 zar/daq.). URM - 20 daqiqa.	Erkin yugurish - 1 km. URM-20 daqiqa. Maxsus yugurish mashqlari – 500 m. Tezlikka yugurish - 4x800 m. 4 daq dam olish. (175 zar/daq.) /3 daqiqa dam olish.	Kross - 3 km. (150-160 zar/daq.). Tiklovchi va rivojlantiruvchi mashqlar - kuch, qorin va bel mushaklari uchun mashqlar.	Kross - 2 km. (150 zar/daq.). Tezlik. -5x60 m. Maxsus mashqlar - sakrash (400 km). Oyoq mushaklari uchun mashqlari - 20 daqiqa.	Sekin yugurish 2 km. URM - 10 daqiqa. Maxsus yugurish mashqlari - 0,3 km. Yugurish.-4x400 m. (175 zar/daq.) 4 daqiqa dam olish. Tiklovchi yugurish 400 m.	Kross - 3 km. (140 zar/daq.). URM - 10 daq. Tiklovchi va rivojlantiruvchi mashqlar - 20 daqiqa.	Dam olish
3	Rivojlantiruvchi mikrosikl	Kross - 3 km. (150-160 zar/daq.). URM - 20 daqiqa.	Sekin yugurish -2 km. URM-15 daqiqa. Maxsus yugurish mashqlari -2x60 m. Tezlikka yugurish - 5x30 m. 2x200/100-150 m. URM -20 daqiqa.	Fartlek - 3 km. Yengil yugurish 2 km. (140-150 zar/daq.) URM -10 daqiqa.	Sekin yugurish - 2 km. URM-10 daqiqa. O'yin - 30 daqiqa. Oyoq mushaklarini mustahkamlash. uchun maxsus egiluvchanlik mashqlari - 20 daqiqa.	Sekin yugurish 3 km. URM - 10 daqiqa. Maxsus yugurish mashqlari 4x60 m. Tezlikka yugurish - 2x100 m. Tiklovchi va rivojlantiruvchi mashqlar -10 daqiqa.	Kross -3 km (140-150 zar/daq). URM - 10 daq. Tiklovchi va rivojlantiruvchi mashqlar -10 daqiqa.	Dam olish
4	Qishki musobaqa oldi mikrosikl	Kross - 2 km. (160 zar/daq.). Tiklovchi mashqlar - 20 daqiqa. Tezlik. - 4x60 m.	Ertalabki yugurish - 3 km. URM -10 daqiqa. Maxsus yugurish mashqlari. 4x60 m. Tezlikka yugurish - 2x100 m;	Kross - 3 km. (150-160 zar/daq). Tezlik- 4x60 m. Tiklovchi mashqlar -10 daqiqa.	Kross - 3 km. URM - 10 daqiqa. Oyoq mushaklari uchun maxsus egiluvchanlik mashqlari - 10 daqiqa.	Sekin yugurish 1 km. URM-10 daqiqa. Maxsus mashqlar -2x80 m. Tezlikka yugurish - 4x60 m. Yugurish- 2x100 m.	Kross - 3 km. (140 zar/daq). URM - 20 daqiqa.	Dam olish

Ta'limda istiqbolli izlanishlar - xalqaro ilmiy-metodik jurnal
№ 11 (2) 2025 ISSN: 3060-527X

			2x400 m (170-180 zar/daq.).			4 daqiqa dam olish.		
5	Qishki musobaqa	Sekin yugurish 3 km. URM - 10 daqiqa. 2x60 m. yugurish. - 2x100 m. (180 zar/daq.). Sakrash 3-5-qadam.	Kross - 3 km (140-150 zar/daq.). Tiklovchi va rivojlantiruvchi mashqlar -20 daqiqa.	Sekin yugurish 1 km. URM-10 daqiqa. Maxsus yugurish mashqlari -4x60 m. Yugurish. - 2x200 m. 4 daq dam olish.	Kross - 3 km. (140 zar/daq.). URM-10 daqiqa. Tiklovchi mashqlar -10 daqiqa.	Sekin yugurish 3 km. URM- 15 daqiqa. Maxsus yugurish mashqlari. - 2x60 m. Ritmik yugurish - 100+150+200 m. (musobaqa tezligida).	Musobaqalar yoki nazorat – test topshirish.	Musobaqalar

**O'RTA MASOFA YUGURUVCHILARNING SPORT MAHORATINI TAKOMILLASHTIRISH BOSQICHIDA
SPORT FORMASINI 3 BOSQICHLI TAKOMILLASHTIRISH ASOSLARI**

1 - bosqich:

Tayyorlov davri (fundamental bosqich):

- jismoniy tayyorgarlik bazasini kengaytirish;
- texnik tayyorgarlikni rivojlantirish.

(Musobaqa oldi bosqichi):

- texnik tayyorgarlikdagi kamchiliklarni to'liq bartaraf etish;
- taktik tayyorgarlikni namoyish etish malakasini shakllantirish;
- maxsus psixologik tayyorgarlikni rivojlantirish.

Musobaqa davri:

- musobaqalarda ishtirok etish malakasini rivojlantirish;
- integral tayyorgarlikni namoyish etish malakasini shakllantirish.

O'tish (o'tish-kirish) davri:

- organizm yo'qotilgan imkoniyatlari va ish qobiliyatini qayta tiklash.

2 - bosqich:

Tayyorlov davri (fundamental bosqich):

- jismoniy tayyorgarlik bazasini kengaytirish;
- texnik tayyorgarlikni rivojlantirish.

(Musobaqa oldi bosqichi):

- texnik tayyorgarlikni oshirish;
- taktik tayyorgarlikni namoyish etish malakasini rivojlantirish;
- maxsus psixologik tayyorgarlikni rivojlantirish.

Musobaqa davri:

- musobaqalarda ishtirok etish malakasini rivojlantirish;
- integral tayyorgarlikni namoyish etish malakasini rivojlantirish.

O'tish (o'tish-kirish) davri:

- organizm yo'qotilgan imkoniyatlari va ish qobiliyatini qayta tiklash.

3 - bosqich:

Tayyorlov davri (fundamental bosqich):

- jismoniy tayyorgarlik bazasini kengaytirish;
- texnik tayyorgarlikni rivojlantirish.

(Musobaqa oldi bosqichi):

- texnik tayyorgarlikni takomillashtirish;
- taktik tayyorgarlikni to'liq namoyish etish;
- maxsus psixologik tayyorgarlikni rivojlantirish.

Musobaqa davri:

- musobaqalarda ishtirok etish malakasini rivojlantirish;
- integral tayyorgarlikni to'liq namoyish etish malakasini rivojlantirish.

O'tish (o'tish-kirish) davri:

- organizm yo'qotilgan imkoniyatlari va ish qobiliyatini qayta tiklash.

1-rasm. O'rta masofa yuguruvchilarning sport mahoratini takomillashtirish bosqichida sport formasini 3 bosqichli takomillashtirish asoslari

Sport mahoratini takomillashtirish bosqichidagi o'rta masofaga yuguruvchilarning yillik tayyorgarlik siklida mikrosikllar tuzulishining kuzgi-qishki va bahorgi – yozgi tayyorgarlik bosqichlari uchun maxsus ishlab chiqilib mashg'ulotlar jarayoniga tatbiq etilishi ushbu tadqiqotning samaradorligini asoslashda asosiy mazmunni ifoda etadi.

Yillik tayyorgarlik siklining musobaqalar davrida sport formasining tashkil topishi va uning asosiy musobaqalar davrida barqarorligini tushirmasdan ushlab turish va oldingi ishtirok etgan musobaqalardagi eng yaxshi natija yangilansa, sportchini sport formasida deb baholashimiz mumkin.

O'rta masofaga 800 - 1500 m. yugurish tezligi dinamikasini taqqoslab, turli xil taktik variantlarda o'tkazilgan yugurishlarda shuni takidlash mumkinki, eng kuchli sportchilarning ko'pchiligi marraga 200 - 300 m. oxirgi 100 m.gacha yugurish tezligini oshiradilar. Segment chastotaning oshishi hisobiga imkon qadar tez ishlaydi. 800 va 1500 metrga yugurishda masofaning ikkinchi yarmini minimal pasayish bilan bosib o'tish lozim.

Biz yuqorida tajriba guruhi sinaluvchi sportchilari bilan o'tkazilgan tadqiqotimizda aynan mashg'ulot jarayonida tayyorgarlik haftasi, rivojlantiruvchi, va maxsus musobaqa oldi tayyorgarlik mikrosikllari bo'yicha mashg'ulotlarda olib borildi.

Tahlil va natijalar (Analysis and results). Yillik tayyorgarlik siklida o'rta masofaga yuguruvchilarning mashg'ulot maqsad va vazifalari, mashg'ulot davrlari va mavsumga qarab mazmun hamda shakl jihatidan rang - barang bo'lishi lozim. Mashqlarning murakkabligi, hajm va shiddati, soni, vaqt, mavsum va sportchilarning jismoniy tayyorgarligiga qarab o'zgarishi hisobga olindi (5-jadvalga qarang).

5-jadval

Sport mahoratini takomillashtirish bosqichida o'rta masofaga yuguruvchilarning tadqiqot boshi va oxiridagi jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlari bo'yicha umumiy tahlili (n=24)

T/r	Nazorat testlari		Tajriba guruhi (n=12)				Nazorat guruhi (n=12)			
			$\bar{X} \pm \sigma$	V %	t	P	$\bar{X} \pm \sigma$	V %	t	P
1	100 m. yugurish (s.)	T-B	12,5±0.3	1,75	3,9	<0,001	12,4±0.4	1,67	2,55	<0,05
		T-O	12,1±0.4	2,24	5		12,2±0.5	2,91		
2	200 m. yugurish (s.)	T-B	25,3±0.8	3,13	4,8	<0,001	25,1±1,4	3,92	1,92	>0,1
		T-O	23,7±1,2	0,44	6		24,3±1,2	3,95		
3	400 m. yugurish (s.)	T-B	54,2±1,7	2,12	3,9	<0,001	54,1±1,7	2,98	2,56	<0,05
		T-O	52,1±1,5	2,65	9		53,2±1,8	2,95		
4	600 m. yugurish (s.)	T-B	89,9±1,2	1,42	4,3	<0,001	89,7±1,4	1,26	2,42	<0,05
		T-O	84,7±1,5	1,19	2		86,3±1,1	1,63		
5	800 m. yugurish (s.)	T-B	119,8±1,6	1,25	4,1	<0,001	119,5±1,3	1,44	2,81	<0,05
		T-O	112,9±2,1	1,88	7		116,2±1,7	1,59		
6	1000 m. yugurish (s.)	T-B	170,2±1,8	1,02	4,8	<0,001	169,7±1,9	1,16	1,63	>0,3
		T-O	162,6±2,7	1,35	9		165,3±2,1	1,33		
7	1500 m. yugurish (s.)	T-B	252,9±2,3	1,04	4,6	<0,001	252,7±2,4	1,01	1,18	>0,3
		T-O	244,7±2,5	1,16	1		249,8±2,3	1,18		
8	Turgan joyidan uzunlikka sakrash (sm.)	T-B	241,8±4,59	1,96	4,94	<0,001	243,5±5,29	2,29	3,19	<0,01
		T-O	252,6±5,38	2,29			248,7±4,93	2,14		
9	Turgan joyidan uzunlikka uch hatlab sakrash (sm.)	T-B	732,5±12,4	2,38	3,63	<0,05	734,3±21,09	3,35	1,95	>0,1
		T-O	756,4±16,89	2,21			746,1±21,54	2,92		

Izoh: Ushbu maqolada foydalanilgan: TB-tadqiqot boshi. TO-tadqiqot oxiri.

Jismoniy tayyorgarlik bo'yicha tajriba guruhi o'rta masofaga yuguruvchilarining ko'rsatkichlari TB: 100 m. masofaga yugurishda 12,5±0.3 soniya, TO: 12,1±0.4 soniya o'sish 0.4 soniyaga yaxshilandi P<0,001 ga teng, nazorat guruhida TB: 12,4±0.4 soniya, TO: 12,2±0.5 o'sish 0.2 soniyaga o'sdi P<0,05 ga teng bo'ldi. 200 m. masofaga yugurishda tajriba guruhi natijalari TB: 25,3±0.8 soniya, TO: 23,7±1,2 o'sish 1,6 soniyaga yaxshilandi P<0,001 ga teng, nazorat guruhida TB: 25,1±1,4 soniya, TO: 24,3±1,2 o'sish 0.8 soniyani tashkil etib P>0,3 ga teng bo'ldi. Tajriba guruhida 400 m. masofaga yugurishda TB: 54,2±1,7 soniya, TO: 52,1±1,5 o'sish 2.1 soniyaga yaxshilanib P<0,001 ga teng bo'ldi, nazorat guruhida TB: 54,1±1,7 soniya, TO: 53,2±1,8 o'sish 0,9 soniyaga o'sib P<0,01 ni tashkil etdi.

600 m. masofaga yugurishda tajriba guruhida TB: 89,9±1,2 soniya, TO: 84,7±1,5 o'sish 5,2 soniyani tashkil etib P<0,001 ga teng bo'ldi, nazorat guruhida TB: 89,7±0,9 soniya, TO: 86,3±1,4 o'sish 3,4 soniyaga yaxshilanib P<0,05 ga teng bo'ldi. 800 m. masofaga yugurishda tajriba guruhida TB: 119,8±1,6 soniya, TO: 112,9±2,1 o'sish 6.9. soniyaga yaxshilandi va P<0,001 ga teng, nazorat guruhida TB: 119,5±1,3 soniya, TO: 116,2±1,7 o'sish 3,3 soniya va P<0,05 ni tashkil etdi.

Tajriba guruhida 1000 m. masofaga yugurishda TB: 170,2±1,8 soniya, TO: 162,6±2,7 o'sish 7,6 soniyaga yaxshilandi va P<0,001 ga teng bo'ldi, nazorat guruhida TB: 169,7±1,9 soniya, TO: 165,3±2,1 o'sish 8,2 soniyaga o'sdi hamda P>0,3 ga teng bo'ldi. 1500 m. masofaga yugurishda tajriba guruhida TB: 252,9±2,3 soniya, TO: 244,7±2,5 o'sish 7.4 soniyaga o'sdi va P<0,001 ga teng, nazorat guruhida TB: 252,7±2,6 soniya, TO: 249,8±2,3 o'sish 2,9 soniyaga yaxshilanib P<0,3 ni tashkil etdi. Turgan joyidan uzunlikka sakrash testi bo'yicha tajriba

guruhida TB: $241,8 \pm 4,59$ sm., TO: $252,6 \pm 5,38$ sm. o'sish 10,8 sm.ga yaxshilandi hamda $P < 0,001$ ga teng bo'ldi, nazorat guruhida TB: $243,5 \pm 5,29$ sm., TO: $248,7 \pm 4,93$ sm. o'sish 5,2 sm.ga yaxshilanib $P < 0,01$ ga teng bo'ldi. Turgan joyidan uzunlikka uch hatlab sakrash testi bo'yicha tajriba guruhida TB: $732,5 \pm 12,4$ sm., TO: $756,4 \pm 16,89$ sm. o'sish 23,9 sm.ga yaxshilanib $P < 0,01$ ga teng, nazorat guruhida TB: $734,3 \pm 21,09$ sm., TO: $746,1 \pm 21,54$ sm. o'sish 11,8 sm.ga yetib $P > 0,3$ ga teng ekanligi olingan natijalar orqali o'z isbotini topdi.

O'rta masofaga yuguruvchilar yillik tayyorgarlik mashg'ulotlari uchun rejalashtirilgan mikrosikllar yukalamalarini bosqichli holda qo'llash orqali o'tkazilgan tadqiqotimizda tortuvchi, hajmli, rivojlantiruvchi, maxsus musobaqa oldi va qishki musobaqa mikrosikllarida olib borildi hamda olingan ma'lumotlarni tahlil qilish va umumlashtirish, tadqiqotdan kutilgan samaradorlikka erishganligimizni asoslab berishga imkon berdi.

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations). Sport mahoratini takomillashtirish bosqichi 3-yilida o'rta masofaga yuguruvchilar sport formasini takomillashtirishga qaratilgan mashg'ulot dasturini bosqichli qo'llash uslubiyatini amaliyotga tatbiq etish samaradorligi $P < 0,001$ ga teng bo'lganligi, ma'lumotlar asosida va pedagogik tadqiqot natijalaridan kelib chiqib aytishimiz mumkinki, o'rta masofaga yuguruvchilar sport formasini yillik tayyorgarlik mashg'ulotlarining musobaqalar davrida barqaror ushlab turishda sport turining xususiyatlari va sportchilar malakasini hisobga olgan xolda yondashish tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Abdullayev M.J., Olimov M.S., To'xtaboyev N.T. Yengil atletika va uni o'qitish metodikasi. Darslik. Toshkent-2017. –B 128.
2. Бондарчук А.П. Управление тренировочным процессом спортсменов высокого класса. - М.: Олимпия пресс 2007. 148 с.
3. Olimov M.S. Югуриш турларида енгил атлетикачи талабаларни тайёрлашнинг илмий педагогик асослари (югуриш турлари мисолида). Ўз Рес. ОАК. п.ф.д. (DSc) диссертацияси. Чирчиқ-2023. –Б. 213-214.
5. Khurshid Kurbonov. Effectiveness of improving the sports performance of middle-distance runners in the process of training sessions of one-year preparation. Eurasian Journal of Sport Science. Tachkent. 2024; 1 (2): 231-234. <https://ejss.uz>.

*Turayeva Dilrabo Erkinovna,
Iqtisodiyot va Pedagogika Universiteti NTM dotsenti*

TALABALAR IJODIY KOMPETENTLILIGINI MODULLI O'QITISH TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA RIVOJLANTIRISH

Anontatsiya. *Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari ijodiy kompetentligini rivojlantirishga ta'sir etuvchi pedagogik-psixologik omillar va ularning ta'sir xususiyatlar muhokama qilindi.*

Kalit so'zlar. *Boshlang'ich sinf o'qituvchi, ijodiy kompetentlik, innovatsion metodlar, emotsional barqarorlik.*

Аннотация. *Рассмотрены педагогические и психологические факторы, влияющие на развитие творческой компетентности будущих учителей начальной школы, и особенности их воздействия.*

Ключевые слова: *Учитель начальной школы, творческая компетентность, инновационные методы, эмоциональная устойчивость.*

Abstract. *The pedagogical and psychological factors influencing the development of creative competence of future primary school teachers and their impact characteristics were discussed.*

Key words: *Primary school teacher, creative competence, innovative methods, emotional stability.*

Bo'lajak boshlang'ish sinf o'qituvshilari ijodiy kompetentligi malakaga asoslangan metodologik yondashuvlar, o'zaro ta'sir subyektlarining haqiqiy va potensial, real va noreal omillari o'rtasidagi munosabatlarning konsertual jihatlariga ustuvorlik berish asosida takomillashtirilgan. Metodik fanlarni o'qitish, xususan ona tili o'qitish metodikasini o'zlashtirish jarayonida bo'lajak o'qituvchilarda ijodiy kompetentlikni rivojlantirish imkoniyati juda katta. Chunki aynan metodik fanlarni o'qitish jarayonida talabalarning kasbiy faoliyatga tayyorgarlik ishlari amalga oshiriladi.

Modul – ta'lim-tarbiya jarayonidagi o'quv materialining hajmi, oldiga qo'yilgan maqsadi, bilimlarning mantiqiy bog'liqligi va fikrning tugallanganligidan kelib chiqib, iyerarxiya pog'onalariga ajratilgan bo'laklari yoki modul – pedagogik texnologiyani tashkil qiluvchi tarkibiy bo'laklarni ifoda etuvchi tushuncha. Bu tarkibiy bo'laklar, ya'ni modullar kichik modullardan hamda ularning turli miqdordagi to'plamlaridan iborat bo'ladi. Bunda kichik tarkibiy bo'lakni kichik modul, boshqalarini esa o'z ichiga qancha shunday modulni olishiga qarab o'rta va katta modullar deb ataldi. Modulli o'qitish texnologiyasi, majmuli yondashuvni ifodalaydi.

Modul – bu o'quv axborotining mantiqiy ajratilgan bir qismi bo'lib, u bir butun va tugallangan mazmun hamda o'zlashtirish nazoratidan iborat. Har bir modul o'zaro bog'liq topshiriqlar yig'indisidan iborat bo'lib, maqsadga mos ravishda muntazam olib boriladi. Modul talabalarga umumiy faoliyatga kirishish, umumiy maqsad doirasida muntazam ongli ishlashga imkoniyat yaratadi.

Modulli ta'lim o'quv materiallarining o'zaro uzviy bog'langan elementlardan iborat bo'lgan birikmani bildiradi.

Modulli o'qitishning maqsadi ta'lim maqsadi, mazmuni, shakli, usul va vositalarini talabaning ehtiyojlarini hisobga olgan holda muvofiqlashtirishdan iborat. Modulli o'qitishning asosiy vazifasi esa, tugallangan axborotlar blokini, o'quv dasturlarini to'la, qisqa yoki chuqurlashtirilgan tabaqalash orqali bo'laklarga bo'lib o'qitish imkoniyatini yaratishdan iborat. Modulli o'qitishda, o'quv jarayonida talabalar modullardan tuzilgan o'quv materiallar bilan mustaqil ishlashadi.

Modulli o'qitish texnologiyasini ishlab chiqishda ta'limning konseptual asosini hisobga olish muhim. Unda, ta'limning nazariy g'oyalari va umumiy Xulosalari hisobga olinib, ta'lim maqsadlariga erishishning falsafiy, psixologik, didaktik va ijtimoiy-pedagogik asoslarini o'z ichiga oluvchi ilmiy konsepsiyaga tayanish modulli o'qitish texnologiyasiga xos bo'lishi lozim.

1-jadval

Modulli o'qitish texnologiyasi

№	Modulli o'qitish texnologiyasi tarkibi	Modulli o'qitish texnologiyasi tarkibi mazmuni
1.	Modulli o'qitish texnologiyasi tamoyillari	harakatchanlik; ta'lim tizimini bloklarga ajratish; tez rivojlanuvchanlik; bilimlarning ta'sirchanligi va ishchanligi; moslashuvchanlik; kelajakni ongli ravishda ko'rish; metodik maslahatlarning turlichaligi; teng holatlilik
2.	Modulli o'qitish texnologiyasida o'qitishning mazmuni	umumiy va aniq maqsadlar; o'quv materialining mazmuni; texnologik o'quv jarayonini tashkil etish; talabalar o'quv faoliyatining usul va shakllari; o'qituvchi faoliyatining usul va shakllari; o'quv materialini o'zlashtirish jarayonini boshqarish bo'yicha o'qituvchi faoliyati va o'quv jarayoni tashxisi

Natijada, loyihalanadigan pedagogik texnologiya asosi sifatida «Ona tili o'qitish metodikasi» fanini o'qitishning modul texnologiyasi tanlandi.

«Modul» (lotinchadan modulus, o'lchov) atamasi ko'pincha raqamli qonuniyatlar va yaxlitni qismlarga ajratish bilan bog'liq aniq fanlarda qo'llaniladi. Bunda modul ostida quyidagilar tushuniladi: biror-bir alohida muhim koeffitsiyentga yoki kattalikka beriladigan nom; logarifmlar tizimining moduli; o'lchov birligi; arxitektura va qurilishda binolar komplekslari va ularning qismlarining ko'p o'lchovli nisbatlarini ifodalash uchun qabul qilingan dastlabki o'lchov; modulni qo'llash komplekslar, bloklar va ularning qismlariga muvofiqlikni ta'minlaydi, qurilishning unifikatsiyasi va standartlashtirilishini osonlashtiradi.

Modul yordamida yaxlit va uning qismlari (elementlari) o'rtasidagi nisbatan aniq muvofiqlikni qayd etish – mazkur ta'riflardagi modulning pedagogik talqini uchun dastlabki jihat hisoblanadi. Pedagogik (hamda psixologik) fanda «modul» innovatsion tushunchalar toifasiga taalluqlidir. Faqatgina 1980 yillarning o'rtalaridan mazkur tushuncha kasblarning psixologik tasnifiga modulli yondashuvga asosan kasbga yo'naltirishda qo'llanila boshlandi.

Pedagogik ta'limga kompetensiyaviy yondashuv o'z mohiyatiga ko'ra modulli-kompetentli hisoblanadi. A.K.Markovanning shaxsiy-vazifali modulli yondashuvi o'zida modulli o'qitishning innovatsion pedagogikasiga yo'l ochib, modulni yanada keng talqin etish imkoniyatini ifodalaydi. Agar modul insondan muayyan psixologik sifatlarni talab etuvchi ijodiy vazifa (ijodiy funksiya) bo'lsa, unda ixtiyoriy, jumladan, pedagogik kasbni eng sodda hosilalargacha tabaqalashishi («kubiklar») yoki aksincha yirik birliklar, supermodullarga («bloklarga») integratsiyalanishi mumkin bo'lgan modullar majmui sifatida ifodalash mumkin.

Ta'lim oluvchilarning mazkur vazifa-modullarni egallashlari bo'lajak ish uchun zarur psixologik-ijodiy sifatlarni egallash bilan birga ta'lim, tarbiya jarayonini tashkil etadi. Falsafiy-metodologik jihatdan biz bunda Dekart tamoyillaridan biriga rioya etamiz: «men tomonimdan tadqiq etiladigan har bir qiyinchilikni imkoni mavjud bo'lgan qismlargacha ajratish, ularni yaxshiroq yengish uchun kerakdir».

Tizimli metodologiyaga murojaat etib, ixtiyoriy tizimning modulliligi (bo'linishi, diskretligi) uning integrativlik (uzluksizlik, davomiylik) kabi ajralmas sifatidir. Bundan, pedagogik texnologiya o'z arsenalida integrativ va modulli o'qitish vositalariga ega bo'lishi kerakligi to'g'risidagi xulosaga kelish mumkin. Ularning umumiyliigi ayrim tadqiqotchilar ishlarida o'qitish shakli nomida ifodalangan, masalan blokli-modulli.

Modul (o'quv moduli) – ta'limiy dasturning bir qismi bo'lib, o'qitish hamda tarbiyaning belgilangan maqsad va natijalariga nisbatan muayyan mantiqiy yakunlanganlikka egadir. O'quv moduli muayyan tarzda tuzilgan bilimlar tizimining majmui ko'rinishidagi moslashtirilgan tushunchalar tizimini ifodalaydi. Modulli yondashuvda ta'lim mazmunining yaxlit birligi sifatida har bir o'quv mavzusining butun mazmuni quyidagi yo'nalishlar bo'yicha taqsimlanadi:

- a) metodologik yo'nalgan (dunyoqarashga oid);
- b) mazmunli-ifodali;
- v) operatsional-faoliyatli;
- g) nazorat-tekshirish.

Barcha to'rtta bo'limlar uyg'un birlikni tashkil etishi kerak. Mazmunli-ifodali yo'nalish bo'lajak pedagog muayyan metodologik-dunyoqarashga oid talqinda o'zlashtirishi kerak bo'lgan axborotga taalluqli. Operatsion-faoliyatli yo'nalish ta'lim oluvchining faoliyatini baholashni ko'zda tutuvchi professor-o'qituvchi tomonidan egallanadigan operatsiyalar, malakalar va ko'nikmalarga taalluqli.

Mutaxassislar modul tamoyilini zamonaviy pedagogik texnologiyalarning yutug'i deb hisoblaydi. Uning mohiyati «ma'lumotni modulga – uni nafaqat yaxshi o'zlashtirishga ko'maklashuvchi, balki o'qitish jarayonining zaruriy boshqariluvchanligi, moslashuvchanligi va dinamikasini, uning texnologiyalariga bog'liq bo'lgan muayyan qismlarga ajratishdan iborat». Modulga kiruvchi axborot integratsiyalangan didaktik maqsadga erishishga yo'nalgan murakkablik, chuqurlik va yaxlitlikning keng ko'lamiga egadir.

Modul tuzilmasida doimiy va variativ qism mavjud bo'lib, ular o'rtasidagi nisbat talabalarning ixtisosliklarining yo'nalishiga va pedagogik fanning rivojlanish darajasiga bog'liq. Tadqiqotchi pedagogning ko'p darajali uzluksiz ta'limi «kasb ta'limi integrativ-modulli tizimni ko'zda tutadi» deb hisoblaydi.

Mutaxassisning ma'lumotlilik va professionallikning quyi bosqichlaridan yuqori bosqichlarga o'tishi, bizning fikrimizcha, uning integrativ belgilangan maqsadi – oliy ta'lim, oliy va h.k. ma'lumot to'g'risidagi diplom olish uchun axborot va malakalar (modullari)ni egallash sifatida ifodalanadi, shuningdek, u yoki bu modulning o'zlashtirilganligi – u yoki bu ijodiy funksiyani amalga oshirishga tayyorlik to'g'risida guvohlik beruvchi alohida sertifikatlar bo'lishi mumkin.

Modullarni rivojlantirish asosini fanning ishchi dasturi tashkil etadi. Modul o'rganiladigan fanning mavzusi (yoki mavzular bloki) bilan mos keladi. Mualliflar modulda barchasi baholanishini ta'kidlaydilar, ya'ni mashg'ulotlardagi davomat, ta'lim oluvchilarning dastlabki, oraliq, yakuniy darajalari va boshqa ko'rsatkichlar. Modul o'qitish maqsadini, ta'lim oluvchi egallashi kerak bo'lgan vazifalar va darajalar, malaka va ko'nikmalarni belgilaydi. Modullar soni fan va nazoratning kerakli chastotasiga bog'liq. Modulli o'qitish reyting nazorat tizimi bilan bevosita bog'liq deb hisoblanadi. Talaba modul uchun oladigan ballar miqdori dastur tuzilmasida modulning ahamiyatiga tengdir. Modul bo'yicha reyting nazorati mazmunli, faoliyatli, yoki mazmunli-faoliyatli bo'lishi mumkin.

Mazmunli-faoliyatli reytingda nafaqat materialni o'rganish, balki tajriba-sinovni amalga oshirish, masalalarni yechish ham baholanadi. Modul bo'yicha nazorat pedagogik texnologiyaning samaradorligini va talabaning o'qitishdagi muvaffaqiyatlarini ifodalaydi. Tizimga mantiqiy bog'langan o'quv modullari fanning asosiy mazmunini hosil qiladi. Mazmunning tushunchaviy asosi tezaurus deb ataladi. Tezaurus asosida savol va masalalar,

modul bo'yicha ish ro'yxatlari tuziladi. Reyting nazoratining turlari va har bir topshiriqni bajarish uchun ballar miqdori ko'rsatiladi. Shu tariqa, talaba materialni egallashda o'z muvaffaqiyatlarini o'zi tahlil qilishi mumkin bo'ladi.

Mualliflarning fikrlariga ko'ra, modulda ikki komponent ifodalangan:

a) bilishga oid – nazariy bilimlarni shakllantiradi;

b) o'quv-ijodiy – ijodiy ko'nikma va malakalarni o'rgatish. Mazkur komponentlarning nisbati o'qituvchining bo'lajak mutaxassisning professionalligi to'g'risidagi tasavvurlari bilan belgilanadi.

Biz o'quv kursining modulli talqinining asosini tizimlilik tamoyili tashkil etishi kerakligini ta'kidovchi mualliflarning fikrlariga qo'shilamiz.

Tizimlilik tamoyili quyidagilarni ko'zda tutadi:

a) mazmunning tizimliliigi;

b) modulning bilishga oid va o'quv-ijodiy qismlarining almashinuvi, bunda ijodiy-bilishga oid ko'nikma va malakalarni rivojlantirish algoritmi ta'minlanadi;

v) har bir modulni mantiqiy yakunlovchi nazoratning tizimliliigiga erishiladi.

Mutaxassislar ta'kidlaganlaridek, modulli-kompetensiyaviy yondashuv doirasida ta'lim natijalarini baholash quyidagi ikki xususiyatlarga egadir. *Birinchidan*, baholash har bir ma'lum modul bo'yicha amalga oshiriladi. Baholash jarayoni ta'lim oluvchilar mazkur modul bo'yicha ifodalangan, talab etilgan kompetensiyalarni o'zlashtirganliklari va mazkur kompetensiyalar doirasida barcha talab etilgan xatti-harakatlarni amalga oshira olishlarini namoyon etishni yoki tasdiqlashni ko'zda tutadi. *Ikkinchidan*, baho mezonlarga asoslanadi, bunda baholash mezonlari modulning faoliyat natijalaridan avval belgilanadi va shakllantiriladi.

Ta'limda modul texnologiyasini qo'llashning aniq tajribasi tadqiqotchilarga modullilikning mohiyati va uni pedagogik amaliyotda qo'llash imkoniyatlari to'g'risida qator ahamiyatli fikrlarni bildirishlariga imkon beradi. Masalan, A.P.Belyayeva mazkur texnologiyani yuqori samarali deb hisoblaydilar. «Modulli o'qitishning mohiyati talabalarning modul birliklarini izchil o'zlashtirishlaridan iboratdir». Modul birligi – bu o'quv materialining nisbatan alohida qismlari hisoblanadi. Modul birliklarining majmui reyting nazoratiga asoslangan fanni o'rganishning modul dasturini shakllantiradi.

O'qituvchi tomonidan modulli birliklarda belgilangan o'quv maqsadlari talaba uchun shaxsiy mazmun kasb etadi. Shu bilan birga, bizning tajribamizga ko'ra, modulli texnologiyani qo'llash o'quv mashg'ulotlari jadvalini va ta'lim oluvchilarning ortiqcha yuklamalarini optimallashtiradi, dars vaqtini kamaytiradi va oqibatda pedagoglar va ta'lim oluvchilarning salomatliklari zaxirasini saqlaydi, shu bilan birga talabalarning ijodiy faoliyatiga imkon beradi.

Oliy ta'lim muassasalari bitiruvchisining modeli sifatida tadqiqot davomida ishlab chiqilgan boshlang'ich sinf o'qituvchisi professiogrammasidan foydalanish, uning muhim qismi murakkab tuzilmaga ega bo'lgan boshlang'ich sinf o'qituvchisi ijodiy kompetentligi hisoblanadi. Mazmunli sharoitda «Ona tili o'qitish metodikasi» o'quv-metodik majmuasidan, tashkiliy-texnologik sharoitlarda o'quv jarayonida ijodiy faoliyatni modellashtirishning pedagogik texnologiyalaridan foydalanish nazarda tutiladi.

Mazkur texnologiyaning mohiyati talabalar o'qish jarayonida maxsus tashkil etilgan sharoitlarda ijodiy faoliyatni amalga oshiradilar. Bunday texnologiya bo'lajak ijodiy faoliyatni tashkil etishga imkon beradi va bu orqali mutaxassisning samarali xatti-harakatlar va usullarni egallash imkoniyatini ta'minlaydi.

Texnologiyani ishlab chiqishda o'quv kurs mazmuniga talabalarning intellektual va amaliy malakalarini rivojlantirishga yo'naltirilgan yaxlit ijodiy faoliyatni hamda uning tashkiliy qismlari – xatti-harakatlar va operatsiyalarni bajarish uchun zarur bo'lgan ijodiy topshiriq va mashqlarni kiritdik.

Ta'lim oluvchilarni ta'lim jarayonida haqiqiy ijodiy-faoliyat munosabatlariga jalb etish lozim. Mazkur shart-sharoit nafaqat nazariy tayyorgarlikdan, balki ta'lim oluvchilarning o'qitishning imitatsion-o'yinli shakllaridan chetga chiqishni talab etadi.

Oliy ta'lim muassasalarining o'quv moddiy-texnik bazasi ta'lim jarayonining sifati va samaradorligini belgilovchi muhim omillardan biri hisoblanadi. Aynan shuning uchun zamonaviy talablarga mos bo'lgan yangi darslik va o'quv qo'llanmalarini ishlab chiqish – oliy ta'lim tizimining dolzarb vazifasi hisoblanadi. Ijodiy kompetentlikni rivojlantirishga yo'naltirilgan o'quv-metodik ta'minotini ishlab chiqish – bu murakkab va sarmashaqqat ish hisoblanadi.

Ta'kidlangan o'quv modulli majmuasini ishlab chiqishda biz quyidagilarga asoslandik: mazkur o'quv modulli majmuaga obyektiv zarurat mavjud;

kursning ustuvor maqsadi bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ijodiy kompetentliklarini rivojlantirishdan iborat bo'lishi kerak;

o'quv modulli majmua uning mazmunini amalga oshirish va qo'yilgan maqsadga erishishda aniq pedagogik texnologiyaga yo'naltirilgan bo'lishi kerak;

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini yozuvga o'rgatishda samarali yondashuvlar sohasidagi o'tkazilgan tadqiqotlar natijasida o'qituvchining mos tayyorgarligining mazmuni quyidagilarni hisobga olib tuzildi:

ilmiy bilimlar rivojlanishining kumulyativ xususiyati: psixologiya, fiziologiya va metodikaning yangi ma'lumotlar avvalgilari bilan, ularni inkor emay, balki to'ldirib birlashtirildi;

bir ilmiy fan mazmunining boshqasiga chuqur singishida ifodalanuvchi zamonaviy ilmiy bilimlarning xususiyati hisoblanuvchi integratsion jarayonlar; shunga ko'ra dasturda fanlararo aloqalar kuzatiladi.

2-jadval

«Ona tili o'qitish metodikasi» fanining o'quv modulli majmuasini tuzishda foydalanilgan prinsiplar

№	Prinsiplar	Prinsiplarning mazmun-mohiyati
1.	ilmiy konseptual asoslangan	muayyan ilmiy qoidalarga yo'nalganlik
2.	qadriyatli va maqsadli yo'nalganlik	ma'lum belgilangan natijalarga erishishga yo'nalganlik
3.	prognostiklik va faollik	o'quv-tarbiya jarayoni samaradorligini ta'minlash, shuningdek ertangi kun ehtiyojlarini oldindan ko'ra olish
4.	shaxsiy-yo'naltirilgan yondashuv	talabani shakllanish bosqichida bo'lgan to'laqonli rivojlanuvchi shaxs sifatida yo'naltirish
5.	vaziyatli va optimallashtirilgan yondashuvlar	yagona, barcha hayot vaziyatlari uchun loyiq nazariya va amaliyotlarni inkor etish, ma'lum vaziyat uchun eng yaxshi konsepsiyalar va hatti-harakatlarni izlashga tayyorlik

O'quv modulli majmuaning mazmunini modellashtirishda biz uchun eng muhimi – o'quv axborotining optimal hajmini aniqlash hisoblandi, chunki axborotning katta hajmi talabalarga uni o'zlashtirishlariga va ijodiy faoliyat yuritishlariga imkon bermaydi.

Ishlab chiqilgan o'quv modulli majmua to'rt moduldan faqatgina birining – talabalarning o'zlashtirishlari uchun eng murakkab bo'lgan yozuvni o'rgatish metodikasini metodik ta'minlash uchun mo'ljallangan.

Bolalarni yozuvga metodik savodli o'rgatish uchun yozishni o'rgangan, zamonaviy husnixatni va yozuv darslarida ish texnologiyalarini biluvchi o'qituvchi zarurdir, chunki o'zi

bilmagan, qila olmaganini o'rgatib bo'lmaydi. Yuqoridagi fikr mulohazalar boshlang'ich sinf o'qituvchisini tayyorlashga boshlang'ich sinf o'quvchilarini yozuvga o'rgatish bo'yicha maxsus, kengaytirilgan kursni kiritish zaruratini ko'rsatadi.

O'rganilayotgan o'quv modulidagi nazariya va amaliyotning umumiy holatini baholab, amaliyot nazariyadan sezilarli ilgarilaganligi va nazariyaning mavjud emasligi amaliyot holatiga salbiy ta'sir ko'rsatganligini ta'kidlash lozim. Shuning uchun ishlab chiqilgan o'quv qo'llanma asosiy pedagogik talablarga javob berishi va kasb ta'limining didaktik, metodik maqsad va vazifalariga bo'ysunishi kerak, jumladan:

kasb bo'yicha ijodiy faoliyat mazmuniga mos ravishda zarur ijodiy kompetensiyalarni rivojlantirish;

o'qishga motivatsiyani rivojlantirishga ko'maklashish;

samarali hal etilishi mumkin bo'lgan didaktik masalalarni yechish;

oliy ta'lim mazmuni, tuzilmasi va metodlarini modernizatsiyalashning zamonaviy tendensiyalarini qondirish;

qayta aloqani ta'minlash va kasb ta'limining borishi hamda natijalari nazorati va o'zini o'zi nazorat qilish samaradorligini oshirish.

Boshlang'ich sinf o'qituvchisi – bu turli-tuman mutaxassisliklarga ega bo'lgan mutaxassisdir. Shunga ko'ra, uning ijodiy kompetensiyalari juda xilma-xil bo'lishi kerak.

Xulosa qiladigan bo'lsak, boshlang'ich sinf o'qituvchisi yozuv darslarini o'tkazishda harflar va ularning birikmalarini to'g'ri grafik yozish (keyingi o'rinlarda mazkur grafik jarayonni husnixatga o'rgatish deb ataymiz) bilan tanishtirish bosqichida eng ko'p qiyinchiliklarga duch keladilar. Bu ayniqsa oliy ta'lim muassasalarilarida o'qituvchini fanga oid va metodik nomukammal tayyorlashning oqibati hisoblanadi, chunki bu kamchilik davlat ta'lim standartining o'zida mavjuddir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-sonli farmoni «O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida».

2. Зимняя И.А. Интегративный подход к оценке единой социально-профессиональной компетентности выпускников вузов / И.А. Зимняя, Е.В. Земцова // Высшее образование сегодня. - 2008. - № 5. - С. 14-19.

3. XX asrda ўzbek tili ta'limi masalalari. ЎТДА IX йигини тезислари (Масъул муҳаррир: М. Абдураимова). – Т.: А.Навоий номидаги Ўзбекистон миллий кутубхонаси, 2007. И

4. Абдуллина О.А. Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования: для детей ред.сретен.высш.учеб.заведений. 2-е изд. – М.: Просвещение, 1990. – С. 40-141.

Norboyev Farxod Chorshanbiyevich,
Termiz davlat pedagogika instituti o'qituvchisi
E-mail: fnorboyev8892@gmail.com

XITOIDA BOSHLANG'ICH TA'LIM: O'ZIGA XOSLIKLAR VA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI

Annotatsiya. Maqolada Xitoyda boshlang'ich ta'limning shakllanishi, tarixiy bosqichlari va zamonaviy rivojlanish tendensiyalari tahlil qilingan. Unda ta'limning majburiyligi, o'quv dasturlarini isloh qilish, ta'lim tengligini ta'minlash, texnologiyalarni joriy etish hamda o'qituvchilarning kasbiy rivojlanishi masalalari yoritilgan. Xitoy tajribasi boshlang'ich ta'limni keng qamrovli va sifatli tashkil etishda samarali model sifatida baholanadi.

Kalit so'zlar: Xitoy, boshlang'ich ta'lim, majburiy ta'lim, ta'lim islohotlari, ta'lim tengligi, texnologiyalar, o'qituvchi malakasi, o'quv dasturi, ta'lim sifatini oshirish.

Аннотация. В статье рассмотрены становление, исторические этапы и современные тенденции развития начального образования в Китае. Освещены вопросы обязательности образования, реформы учебных программ, обеспечения образовательного равенства, внедрения технологий и профессионального развития учителей. Опыт Китая оценивается как эффективная модель организации всеобъемлющего и качественного начального образования.

Ключевые слова: Китай, начальное образование, обязательное образование, образовательные реформы, равенство образования, технологии, квалификация учителей, учебная программа, качество образования.

Abstract. The article analyzes the formation, historical stages, and modern development trends of primary education in China. It highlights issues of compulsory education, curriculum reforms, educational equity, technology integration, and teachers' professional development. China's experience is regarded as an effective model for providing comprehensive and high-quality primary education.

Key words: China, primary education, compulsory education, educational reforms, educational equity, technology, teacher qualification, curriculum, education quality.

Kirish. Xitoyda rasmiy boshlang'ich ta'limning boshlanishi 1878-yilda Shanxayda Zhengmeng akademiyasi (Zhengmeng Shuyuan) tashkil etilgan paytgacha to'g'ri keladi. 1904-yilda Sin sulolasi hukumati taqdim etilgan maktab nizomini (Zouding Xuetao Zhangcheng) amalga oshirdi, unga ko'ra yetti yoshli bolalar boshlang'ich maktabga axloq, xitoy tili san'ati, arifmetika, tarix, geografiya, gimnastika va boshqalarni o'z ichiga olgan o'quv dasturlari bilan kirishlari mumkin edi. 1919-yil 4-may harakatidan so'ng Xitoy yozuvida katta o'zgarish yuz berdi - Maorif vazirligi (MOE) boshlang'ich va o'rta maktab ta'limidan boshlab an'anaviy xitoy belgilari o'rniga soddalashtirilgan xitoy belgilarini targ'ib qildi. Ushbu o'zgarish bolalarning o'qish va yozish ko'nikmalarini egallashlarini osonlashtirdi va boshlang'ich ta'limning ma'rifiy rolini oshirishga hissa qo'shdi.

Xitoy Xalq Respublikasi tashkil topganidan beri Xitoyda boshlang'ich ta'lim tobora ommalashib bormoqda va ayniqsa 1970-yillarning oxiridan beri kuchli o'sishni boshdan kechirmoqda. 1952-yilda ta'lim vazirligi boshlang'ich ta'limning birinchi umummilliy standarti bo'lgan Boshlang'ich maktabni o'qitish rejasini chiqardi. 1980-yilda hukumat Boshlang'ich ta'limni ommalashtirish bo'yicha bir qator masalalar to'g'risida Qaror chiqardi, bu esa boshlang'ich ta'limni butun mamlakat bo'ylab ommalashtirishni yuqori darajaga ko'tardi va yaqin kelajakda erishish mumkin bo'lgan misli ko'rilmagan qamrov maqsadini yaratdi. 1985-yilda ta'lim tuzilmasini isloh qilish to'g'risida Farmon chiqdi. Bunda birinchi marta to'qqiz yillik majburiy ta'lim taklif qilingan bo'lib, uning maqsadi boshlang'ich ta'lim

bilan qamrab olish imkoniyatlarini oshirish edi. 1986-yilda Xitoy Xalq Respublikasining majburiy ta'lim to'g'risidagi qonuni bilan himoyalangan boshlang'ich ta'lim majburiy bo'ldi. O'shandan beri boshlang'ich ta'lim ushbu mamlakatning har bir fuqarosi uchun ham huquq, ham majburiyat bo'lib kelmoqda. 1993-yilda hukumat Xitoyda ta'limni isloh qilish va rivojlantirish dasturini e'lon qildi, unda boshlang'ich ta'limning shaxs va mamlakat rivojlanishi uchun muhimligi ta'kidlangan.

Xitoyda zamonaviy boshlang'ich ta'lim.

Yigirma birinchi asrda Xitoyda boshlang'ich ta'lim bo'yicha tadqiqotlar milliy ehtiyojlar tufayli gullab-yashnadi. 2001-yilda o'quv dasturini qayta tuzish, baholash mezonlarini ishlab chiqish va ta'limni boshqarish tizimini yaratish bo'yicha chuqur izlanishlarni rag'batlantiruvchi Yangi o'quv dasturi islohoti joriy etildi. 2016-yilda Davlat kengashi qishloq va shahar hududlari o'rtasidagi ta'lim tengsizligi muammosini bartaraf etishga qaratilgan "Tuman hududlarida shahar va qishloq majburiy ta'limini uyg'unlashtirish uchun islohot va rivojlanishni har tomonlama qo'llab-quvvatlash bo'yicha bir qator ko'rsatmalar"ni e'lon qildi. 2019-yilda hukumat "Ta'lim va o'qitishni isloh qilishni chuqurlashtirish hamda majburiy ta'lim sifatini har tomonlama oshirish bo'yicha ko'rsatmalar"ni qabul qildi. Bu hujjat jamiyatda katta tashvish uyg'otgan masalalarga, jumladan, boshlang'ich maktabga qabul qilish, o'quvchilar yukini kamaytirish va o'qituvchilarning zarur hollarda o'quvchilarni intizomga chaqirish huquqiga faol munosabat bildirdi. Bundan tashqari, hamkorlikda ta'lim muhitini yaratish uchun oilaviy ta'lim va uy-maktab aloqalarini mustahkamlash zarurligi ta'kidlandi. 2022-yilda Ta'lim vazirligi "Majburiy ta'limning o'quv dasturi va standartlari"ni e'lon qildi. Bu hujjat boshlang'ich maktablardagi ta'lim mazmuni va maqsadlarini yangiladi, COVID-19 pandemiyasiga javoban onlayn ta'limni qo'llab-quvvatlash va yo'naltirishni kuchaytirdi.

Hozirgi kunda Xitoyda boshlang'ich ta'lim olti yoshga to'lgan barcha bolalar uchun bepul va majburiydir. 2011-yildan boshlab Xitoyda majburiy ta'limdan umumiy foydalanish imkoniyatiga erishildi. Natijada, Xitoyda boshlang'ich ta'lim dunyodagi eng ko'p o'quvchilarga xizmat ko'rsatmoqda. Hukumat va jamiyatning uzluksiz sa'y-harakatlari tufayli boshlang'ich ta'lim sifati tobora ortib bormoqda. Bu ta'lim xarajatlarining o'sishi, umumiy qamrov darajasining yuqoriligi, o'qituvchilarning yuqori sifatli malaka oshirishi, aksariyat boshlang'ich maktablarda kafolatlangan ta'lim sharoitlari hamda o'quvchilarning yuqori o'zlashtirish ko'rsatkichi, ajoyib akademik qobiliyatlari va umr bo'yi ta'lim olishda har tomonlama yetuklik kabi ajoyib natijalarda namoyon bo'lmoqda.

Yangi davrdagi uzluksiz innovatsiyalar natijasida Xitoyda ko'plab ajoyib maktablar paydo bo'ldi. Maktablar o'quvchilarning har tomonlama rivojlanishiga va o'qituvchilarning axloqi hamda o'qitish kompetensiyalariga e'tibor qaratib, yangi ta'lim usullarini doimiy ravishda o'rganib kelmoqda. Shu bilan birga, Xitoyda boshlang'ich ta'lim bo'yicha tadqiqotlar endi ma'lum fan sohalarida o'qitish strategiyalari bilan cheklanib qolmay, balki har tomonlama rivojlanish, ta'lim tengligi va individual rivojlanishni o'z ichiga olgan kengroq mavzular doirasiga kengaytirildi. Xitoy, shuningdek, boshlang'ich ta'lim amaliyoti rivojlanishini yaxshiroq yo'naltirish uchun ta'lim siyosatini takomillashtirmoqda.

Xitoyda boshlang'ich ta'lim hozirda yangi tarixiy bosqichda turibdi - boshlang'ich ta'limdan foydalanish muammosini hal qilgandan so'ng, mamlakatdagi barcha odamlarni sifatli boshlang'ich ta'lim bilan ta'minlash keyingi asosiy muammo hisoblanadi. Birinchidan, ta'lim tengligi nuqtayi nazaridan, Xitoyda boshlang'ich ta'lim o'qishga qabul qilishda adolatli imkoniyatlarni taklif qilishdan tashqari, ta'lim jarayonida adolatli va sifatli ta'lim resurslarini taqdim etish ustida ish olib bormoqda. Xususan, hududlar kesimida boshlang'ich ta'lim sifati borasida Xitoyning sharqiy, markaziy va g'arbiy hududlari, shahar va qishloqlar, hatto bir shahardagi tumanlar o'rtasida hamon katta tafovut mavjud. Ikkinchidan, o'qituvchilar va ota-onalar har doim ham bir xil tarbiyaviy e'tiqodga ega emaslar va bir-birlari bilan yaqindan ishlamaydilar. Bu hali ham ota-onalar orasida keng tarqalgan bo'lib, ular farzandlarini shaxsiy

qiziqishlari va afzalliklarini to'liq o'rganishda qo'llab-quvvatlamasdan, ularni yuqori test natijalari va yuqori ma'lumot darajasiga erishishga undaydilar. Uchinchidan, ta'lim texnologiyalari yuqori sifatli ta'lim resurslarini almashishni osonlashtirishi mumkin bo'lsa-da, texnologiya va boshlang'ich ta'limning integratsiyasi yetarli emas. Bir tomondan, texnologiyalar dalillarga asoslangan tadqiqotlardan foydalangan holda ishlab chiqilishi va muayyan ta'lim ehtiyojlarini qondirishga intilishi kerak. Boshqa tomondan, o'qituvchilar va talabalar yangi texnologiyalarni joriy etish bo'yicha yaxshiroq tayyorgarlikka muhtoj bo'lishi mumkin. Shubhasiz, Xitoyda boshlang'ich ta'lim ko'plab yutuqlarga erishdi, ammo Xitoyda har bir fuqaroni mukammal boshlang'ich ta'lim bilan ta'minlash uchun hali uzoq yo'l bor. Yaqin kelajakda nimalarni kutishimiz mumkin? Xitoy Ta'lim vazirligi 2035-yilgacha sifatli va muvozanatli boshlang'ich ta'limni amalga oshirish majburiyatini olgan.

Xitoyda boshlang'ich ta'limning davomiyligi odatda olti yilni tashkil etadi, Shanxaydagi besh yillik ta'lim bundan mustasno. YUNESKOning Statistika institutlari (UIS) ning 2019-yilgi statistik ma'lumotlariga asoslanib, Xitoy boshlang'ich ta'limining ko'lami boshqa yirik mamlakatlar, jumladan, AQSH, Buyuk Britaniya, Germaniya, Fransiya, Niderlandiya, Yaponiya va Koreya Respublikasiga (Koreya Respublikasi) qaraganda sezilarli darajada yuqori. 2020-yilda Xitoy boshlang'ich maktablarida o'qituvchilar va o'quvchilar soni mos ravishda 6 526 772 va 106 250 528 nafarni tashkil etdi.

Xitoyda boshlang'ich ta'lim sifatli ta'lim xizmatlarini ta'minlash uchun o'qituvchilarning kasbiy rivojlanishi va axloqini shakllantirishga alohida e'tibor qaratadi. Shu maqsadda Xitoydagi boshlang'ich maktablarda turli yondashuvlar qo'llanilgan, masalan, guruhlarda o'qitish va seminar muhokamalarini tashkil etish, namuna ko'rsatish va bir-birini baholash.

Quyida batafsil tushuntirilganidek, Mengyuan boshlang'ich ta'lim guruhidagi amaliyot misol sifatida keltirilgan bo'lib, u Xitoyning sharqiy qismidagi Anxuy provinsiyasining Xefey shahrida joylashgan boshlang'ich maktablar guruhidir. Birinchidan, maktabda o'qituvchilarning o'qitish bo'yicha ko'nikma va malakalarini oshirish uchun jamoaviy o'quv dasturlari va o'quv sayohatlari o'tkaziladi. Masalan, kichik o'qituvchilar odatda murabbiylar jamoasi ko'magida "yiliga uchta dars"ni o'tishlari kerak, bunda ular boshlang'ich darajadagi darsni baholash sifatida, oraliq darsni hisobot sifatida va yakuniy darsni namoyish qilishdan oldin murabbiylarning takliflari bilan o'z darslarini takroriy ravishda takomillashtiradilar. Ikkinchidan, rahbarlik guruhi jamoani shakllantirish va murabbiylik qilish maqsadida muntazam ravishda seminarlar va tadbirlar o'tkazadi, ularda o'qituvchilar o'z tajribalari bilan o'rtoqlashadilar, bir-birlaridan o'rganadilar va yordam so'raydilar. Uchinchidan, maktabning axloq qo'mitasi o'qituvchilarning axloqiy faoliyatini tartibga soladi va baholaydi, buning asosida mas'uliyatli o'qituvchilar, fazilatlariga ega ilg'or o'qituvchilar, ajoyib ustoz o'qituvchilar va ajoyib ta'lim amaliyotchilari kabi turli xil mukofotlar belgilanadi.

Xulosa. Xitoyda boshlang'ich ta'lim tizimi tarixiy taraqqiyot, siyosiy islohotlar va zamonaviy texnologiyalar uyg'unligi asosida shakllangan bo'lib, bugungi kunda dunyodagi eng keng qamrovli va sifatli ta'lim tizimlaridan biriga aylangan. Mamlakatda ta'limning majburiyligi, o'quv dasturlarining izchil yangilanishi, o'qituvchilarning kasbiy malakasini oshirishga qaratilgan davlat siyosati hamda shahar va qishloq o'rtasidagi ta'lim tengligini ta'minlashga bo'lgan e'tibor boshlang'ich ta'lim samaradorligini oshirmoqda.

Xitoy tajribasi shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich ta'limni rivojlantirishda milliy qadriyatlarni saqlagan holda innovatsion yondashuvlarni joriy etish, o'quv jarayoniga ilg'or pedagogik texnologiyalarni kiritish va o'qituvchilarni muntazam tayyorlab borish muhim omillardir. Shu bilan birga, ta'lim sifati va adolatli imkoniyatlarni ta'minlash, ota-onalar bilan hamkorlikni kuchaytirish, texnologik resurslarni yanada kengroq integratsiya qilish kabi masalalar dolzarbligicha qolmoqda.

Umuman olganda, Xitoyda boshlang'ich ta'limni modernizatsiya qilish yo'lidagi izchil siyosat va amaliy yondashuvlar bu sohani xalqaro miqyosda o'rnak sifatida e'tirof etilishiga

sabab bo'lmoqda. Ushbu tajriba O'zbekiston ta'lim tizimi uchun ham samarali model sifatida ahamiyatli bo'lib, boshlang'ich ta'lim sifatini oshirishda innovatsion va kompleks yondashuvlarning muhimligini ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Brühwiler, C., & Blatchford, P. (2011). Effects of class size and adaptive teaching competency on classroom processes and academic outcome. *Learning and Instruction*, 21(1), 95–108. California Department of Education. (2022). *California database*. Retrieved July 28, 2022 from <https://www.cde.ca.gov/ds/>
2. Cuseo, J. (2007). The empirical case against large class size: Adverse effects on the teaching, learning, and retention of first-year students. *The Journal of Faculty Development*, 21(1), 5–21.
3. Chen, J., Kong, M. (2025). Elementary Education in China. In: Feng, Z., Wang, Q., Liu, N. (eds) *Education in China and the World*. Springer, Singapore. https://doi.org/10.1007/978-981-97-7415-9_2
4. Darling-Hammond, L. (2000). Teacher quality and student achievement. *Education Policy Analysis Archives*, 8(1), 1–44.
5. Graue, E., Hatch, K., Rao, K., & Oen, D. (2007). The wisdom of class-size reduction. *American Educational Research Journal*, 44(3), 670–700.

*Hakimova Nargiza Supxonovna,
Buxoro davlat pedagogika instituti dotsenti (PhD)*

**“LIFELONG LEARNING” TAMOYILI ASOSIDA BO‘LAJAK
O‘QITUVCHILARNING UZLUKSIZ KASBIY RIVOJLANISHINI
TA’MINLASHNING AHAMIYATI**

Annotatsiya. Mazkur maqolada “lifelong learning” (uzluksiz ta’lim) tamoyilining bo‘ljak o‘qituvchilarning kasbiy rivojlanishidagi o‘rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Tadqiqotda uzluksiz ta’limning nazariy asoslari, pedagogik kompetensiyalarni rivojlantirishdagi roli hamda amaliy yondashuvlar ko‘rib chiqiladi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, uzluksiz o‘qish madaniyatini shakllantirish o‘qituvchining raqobatbardoshligini, innovatsion fikrlashini va ta’lim sifatiga qo‘shgan hissasini oshiradi.

Kalit so‘zlar: lifelong learning, uzluksiz ta’lim, kasbiy rivojlanish, o‘qituvchi tayyorlash, kompetensiya, innovatsion g‘oyalar, kasbiy mahorat, ustuvor yo‘nalishlar, pedagoglar, mustaqil fikrlash, mantiqiy fikrlash, ijodiy yondashuvlar

Annotation. This article analyzes the role and importance of the principle of “lifelong learning” in the professional development of future teachers. The study examines the theoretical foundations of lifelong education, its role in developing pedagogical competencies, and practical approaches to its implementation. The results show that fostering a culture of continuous learning enhances teachers’ competitiveness, innovative thinking, and contribution to the quality of education.

Key words: lifelong learning, continuous education, professional development, teacher training, competence, innovative ideas, professional skills, priority areas, educators, independent thinking, logical thinking, creative approaches.

Аннотация. В данной статье анализируются роль и значение принципа «lifelong learning» (непрерывное образование) в профессиональном развитии будущих учителей. В исследовании рассматриваются теоретические основы непрерывного образования, его роль в формировании педагогических компетенций, а также практические подходы к реализации. Результаты показывают, что формирование культуры непрерывного обучения повышает конкурентоспособность учителя, его инновационное мышление и вклад в качество образования.

Ключевые слова: lifelong learning, непрерывное образование, профессиональное развитие, подготовка учителей, компетенция, инновационные идеи, профессиональное мастерство, приоритетные направления, педагоги, самостоятельное мышление, логическое мышление, творческие подходы.

Kirish. Bugungi kunda mustaqil taraqqiyot yo‘lidan izchil borayotgan O‘zbekiston Respublikasida ta’lim tizimini isloh qilish, uni yangi bosqichga ko‘tarish hamda xalqaro standartlarga moslashtirish jarayoni izchil davom etmoqda. Shu jarayonning muhim yo‘nalishlaridan biri - uzluksiz ta’lim tizimini takomillashtirish, ta’lim sifatini oshirish va inson kapitalini rivojlantirishga qaratilgan davlat siyosatini amalga oshirishdir. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyev ta’kidlaganidek, “yangi O‘zbekistonni barpo etish jarayonida eng muhim ustuvor yo‘nalish bu – yoshlarni zamonaviy bilim va kasbiy mahoratga ega etib tarbiyalashdir”. Shu nuqtai nazardan, ta’lim jarayonida ilg‘or, innovatsion va ilmiy-metodik jihatdan asoslangan yondashuvlarni joriy etish, o‘qituvchi-pedagoglarning kasbiy mahoratini uzluksiz rivojlantirish dolzarb masalalardan biridir. Zamonaviy davrda o‘qituvchi shunchaki bilim beruvchi emas, balki o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi, ijodiy yondashuvi va hayotiy kompetensiyalarini shakllantiruvchi shaxsdir. Shu boisdan, o‘qituvchi o‘z faoliyatida “lifelong learning” - ya’ni “butun hayot davomida o‘qish” tamoyiliga amal qilishi zarur. Ushbu tamoyil o‘qituvchining o‘z kasbiy malakasini doimiy yangilab borishi, o‘qitish usullarini

zamon talabiga moslashtirishi, raqamli ta'lim texnologiyalaridan samarali foydalanishini nazarda tutadi. Zamonaviy ta'lim jarayonida bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda "lifelong learning" - ya'ni uzluksiz ta'lim tamoyilining ahamiyati tobora ortib bormoqda. Globallashuv, raqamli texnologiyalar va ta'limdagi innovatsion jarayonlar o'qituvchidan nafaqat mavjud bilimlarni egallashni, balki ularni doimiy yangilab borishni ham talab etadi. Shu bois, uzluksiz kasbiy rivojlanish o'qituvchilik faoliyatining ajralmas qismiga aylanmoqda. O'zbekiston Respublikasining 2030-yilgacha mo'ljallangan "Ta'limni rivojlantirish konsepsiyasi"da ham aynan uzluksiz ta'lim tizimini takomillashtirish, pedagoglarning kasbiy rivojlanishiga sharoit yaratish ustuvor yo'nalish sifatida qayd etilgan. Bu esa mamlakatda ta'lim sifatini oshirish va xalqaro reytinglarda yuqori o'rinlarni egallash uchun muhim zamin yaratadi.

Metodologiya. Bugungi globallashuv davrida ta'lim sohasidagi o'zgarishlar o'qituvchilarning kasbiy kompetentligini muntazam rivojlantirishni taqozo etmoqda. Raqamli texnologiyalar, sun'iy intellekt va masofaviy o'qitish tizimlarining joriy etilishi o'qituvchilardan yangi bilimlar, ko'nikmalar va yondashuvlarni talab qiladi. Shu sababli, "lifelong learning" tamoyilini amaliyotga joriy etish o'qituvchilik kasbining asosiy mezoniga aylanmoqda. Jahon tajribasiga murojaat qilsak, Yevropa Ittifoqi, Yaponiya, Finlyandiya va Koreya Respublikasi kabi rivojlangan davlatlar ta'lim siyosatida o'qituvchilarning uzluksiz kasbiy rivojlanishi milliy ta'lim tizimining asosiy tamoyillaridan biri sifatida belgilangan. Masalan, Yevropa Ittifoqi Komissiyasi tomonidan ishlab chiqilgan "Teacher Education Policy Framework" (2020) hujjatida o'qituvchilik faoliyatining dastlabki uch yili davomida kasbiy adaptatsiya, mentorlik tizimi, malaka oshirish va ilmiy hamkorlikni yo'lga qo'yish zarurligi alohida qayd etilgan. O'zbekiston ta'lim tizimi ham jahon tajribasidan kelib chiqib, pedagoglarning uzluksiz rivojlanishiga qaratilgan islohotlarni amalga oshirmoqda. Xususan, malaka oshirish kurslari, "Ustoz-shogird" dasturlari, xalqaro grantlar asosida tashkil etilayotgan o'qituvchi almashinuvlari, raqamli ta'lim platformalari (masalan, Ziyonet, EduMarket, Coursera kabi) o'qituvchilarga o'z bilimini doimiy yangilash imkonini bermoqda. Tadqiqot mavzusining dolzarbligi shundan iboratki, bugungi kunda uzluksiz kasbiy rivojlanish o'qituvchining nafaqat individual yutug'i, balki butun ta'lim tizimining sifat va raqobatbardoshligini belgilovchi omilga aylanmoqda. "Lifelong learning" tamoyilining pedagogik ta'lim jarayoniga integratsiyasi esa bo'lajak o'qituvchilarda mustaqil o'rganish, o'z ustida ishlash va o'zini rivojlantirish madaniyatini shakllantirishga xizmat qiladi. Ushbu tadqiqot quyidagi metodlarga asoslandi:

Tahliliy metod – "lifelong learning" tamoyiliga oid ilmiy manbalar o'rganildi.

Taqqoslash metodi – turli mamlakatlar tajribasi (Finlyandiya, Yaponiya, O'zbekiston) solishtirildi.

So'rovnoma va kuzatuv metodi – pedagogika yo'nalishidagi talabalar va amaldagi o'qituvchilarning uzluksiz ta'limga munosabati o'rganildi.

Natijalar

So'nggi yillarda jahon ta'lim tizimida "lifelong learning" yoki "hayot davomida o'qish" tamoyili ta'lim falsafasining markaziy g'oyasiga aylandi. Ushbu konsepsiya har bir inson o'zining shaxsiy va kasbiy hayotida doimiy o'rganish, o'z bilim va ko'nikmalarini yangilab borish orqali jamiyat taraqqiyotiga hissa qo'shishi mumkin degan fikrga asoslanadi.

"Hayot davomida o'qish" - bu insonning yoshidan, ijtimoiy mavqeidan yoki kasbiy faoliyat sohasidan qat'i nazar, o'z bilimini muntazam ravishda chuqurlashtirish, yangi ko'nikmalarni egallash va mavjud malakalarni rivojlantirish jarayonidir. Bu jarayon shaxsni doimiy o'sishga, o'z ustida ishlashga, o'z imkoniyatlarini kengaytirishga va mehnat bozorida raqobatbardosh bo'lishga undaydi. Mazkur yondashuvning asosiy g'oyasi shundan iboratki, ta'lim hech qachon tugamaydi. U inson hayotining barcha bosqichlarida davom etadigan, shaxsiy hamda kasbiy taraqqiyotning uzviy qismi sifatida qaraladi. Shu jihatdan, "lifelong learning" konsepsiyasi insonni o'z ta'lim faoliyatining markaziga qo'yadi, ya'ni o'qitishdan

ko'ra o'rganishga urg'u beradi. UNESCO va OECD tashkilotlari tomonidan ishlab chiqilgan ta'lim strategiyalarida ham "hayot davomida ta'lim olish" konsepsiyasi insonning individual rivojlanishiga xizmat qiluvchi, shuningdek, barqaror iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyotga olib keluvchi jarayon sifatida talqin qilinadi. 2030-yilga mo'ljallangan BMTning "Barqaror rivojlanish maqsadlari"da (SDG-4) "butun hayot davomida sifatli ta'lim olish imkoniyatini yaratish" vazifasi global ustuvor yo'nalish sifatida belgilangan.

Konsepsiyaning mohiyati va mazmuni

"Hayot davomida o'qish" tamoyili shaxsning o'zini o'zi rivojlantirishga, yangi bilimlar orqali dunyoqarashini kengaytirishga, o'z faoliyatini zamon talablariga moslashtirishga yordam beradi. Ushbu tamoyilning asosiy jihatlari quyidagilardan iborat:

Uzluksizlik – ta'lim jarayoni inson hayotining barcha bosqichlarida davom etadi.

Moslashuvchanlik – o'rganish jarayoni shaxsiy ehtiyoj va qiziqishlarga mos tashkil etiladi.

O'zini o'zi boshqarish – o'rganuvchi shaxs ta'lim jarayonining faol ishtirokchisiga aylanadi.

Texnologik integratsiya – zamonaviy axborot-kommunikatsiya vositalari orqali ta'limni shaxsiylashtirish imkoniyati yaratiladi.

Kasbiy va shaxsiy rivojlanish uyg'unligi – o'rganish jarayoni nafaqat kasbiy o'sishni, balki insonning shaxs sifatida kamol topishini ham ta'minlaydi.

Bu tamoyilning pedagogik mohiyati shundaki, u o'qituvchilarning o'z ustida ishlash madaniyatini shakllantiradi, yangi pedagogik texnologiyalarni o'zlashtirishga turtki beradi, ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, bo'lajak o'qituvchilar uchun bu yondashuv kelgusida ularning kasbiy faoliyatida muvaffaqiyatga erishishning muhim omiliga aylanadi.

"Lifelong learning"ning pedagogik ahamiyati

Pedagogik nuqtai nazardan, "lifelong learning" konsepsiyasi o'qituvchini doimiy izlanishda bo'lishga undaydi. O'qituvchi o'z kasbiy faoliyatida ilmiy izlanish, innovatsion yondashuv va refleksiyaning birlashtirgan holda, o'zining dars berish usullarini takomillashtirib boradi. Shu tariqa u nafaqat o'zi o'rganadi, balki o'quvchilarni ham o'qishga o'rgatadi. Bugungi kunda O'zbekistonda pedagoglarning malakasini oshirish tizimida ham "lifelong learning" tamoyilini joriy etish yo'lida muhim qadamlar tashlanmoqda. Masalan, malaka oshirish markazlari faoliyati zamonaviy ehtiyojlarga mos ravishda qayta ko'rib chiqilmoqda, o'qituvchilar uchun onlayn o'quv platformalar, innovatsion seminarlar va mentorlik dasturlari yo'lga qo'yilgan.

"Lifelong learning" tushunchasining ilmiy talqinlari

Mazkur tushunchaning nazariy poydevori XX asrning o'rtalarida shakllana boshlagan. Kanadalik olim Pol Lengrand (Paul Lengrand) "Education Permanente" (1965) asarida ta'limni uzluksiz jarayon sifatida talqin qilib, "ta'lim inson hayotining butun davrida davom etishi lozim" degan g'oyani ilgari surgan. Keyinchalik, amerikalik pedagog M. Knowles (1984) "The Adult Learner" asarida "lifelong learning"ni kattalar ta'limi bilan bog'lagan holda, o'rganish jarayonining ichki motivatsiyasi, mustaqil fikrlash va tajriba asosida o'zlashtirish xususiyatlarini asoslab berdi.

O'tkazilgan tahlillar natijasida quyidagi jihatlari aniqlandi:

"Lifelong learning" tamoyilini o'z faoliyatiga singdirgan o'qituvchilar ta'lim jarayonida yuqori darajadagi moslashuvchanlik va kreativ yondashuvni namoyon etadilar.

Bo'lajak o'qituvchilarning o'z ustida ishlashga tayyorlik darajasi ularning motivatsiyasi va ta'lim muassasasida yaratilgan o'quv muhitiga bevosita bog'liq.

Pedagogik ta'lim tizimida uzluksiz o'qish madaniyatini shakllantirish uchun mustaqil ta'lim topshiriqlari, refleksiya, elektron ta'lim platformalaridan foydalanish samarali natija beradi.

Muhokama. Zamonaviy jamiyatning tez o'zgarayotgan talablari, axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi va ta'lim tizimidagi yangilanishlar o'qituvchilardan doimiy o'sish, o'rganish va o'z kasbiy salohiyatini oshirishni talab etmoqda. Shu bois "hayot davomida ta'lim" (lifelong learning) tamoyili zamonaviy pedagogika tizimining ajralmas qismiga aylanmoqda. Ushbu tamoyil insonning butun umri davomida ta'lim olish, o'z bilim va ko'nikmalarini takomillashtirish jarayonini anglatadi. Olingan natijalar "lifelong learning" tamoyilining o'qituvchilik kasbida markaziy o'rin tutishini tasdiqlaydi. Bu tamoyil o'qituvchining kasbiy o'sishini faqat bir bosqichli jarayon sifatida emas, balki butun hayot davom etadigan faoliyat sifatida talqin qiladi. Shuningdek, uzluksiz kasbiy rivojlanishni qo'llab-quvvatlovchi institutlar (malaka oshirish markazlari, onlayn kurslar, ilmiy seminarlar) tizimini rivojlantirish ta'lim sifatini sezilarli darajada oshiradi.

1. Hayot davomida ta'limning mazmuni va ustunlari

UNESCO tomonidan ilgari surilgan ta'limning to'rtta ustuni - o'rganish uchun bilim olish, bajarishni o'rganish, birgalikda yashashni o'rganish hamda borliqni o'rganish - hayot davomida ta'lim tamoyilining nazariy asosini tashkil etadi.

O'rganish uchun bilim olish - bu tayyor bilimlarni yodlash emas, balki mustaqil ravishda bilim olish va uni amaliyotda qo'llash vositalarini o'zlashtirish demakdir.

Bajarishni o'rganish - o'qituvchining o'z kasbida yangiliklarni yaratish, zamonaviy texnologiyalarni qo'llash hamda yangi sharoitlarga moslashish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Birgalikda yashashni o'rganish - jamoaviy ishda, hamkasblar bilan hamkorlikda faoliyat yuritish, turli fikr va madaniyatlarni hurmat qilishni o'rgatadi.

Borliqni o'rganish - insonning har tomonlama kamol topishini ta'minlaydi; bu jarayonda aql, ong, sezgi, estetik qadriyat va ma'naviyat uyg'unlashadi.

2. O'qituvchilar kasbiy rivojida lifelong learning tamoyilining roli

Hayot davomida ta'lim tamoyili o'qituvchilarning kasbiy mahoratini oshirishda quyidagi omillar bilan o'z ifodasini topadi:

Birinchidan, tez o'zgaruvchan texnologiyalar va yangilanib borayotgan axborot oqimi o'qituvchidan doimiy o'rganishni talab qiladi. Bu jarayon ta'lim sifatini oshirish va zamonaviy metodlarni joriy etishda muhim ahamiyatga ega.

Ikkinchidan, zamonaviy o'qituvchi faqat bir sohada emas, balki ta'limning boshqa yo'nalishlarida ham bilimga ega bo'lishi zarur. Bu esa o'quvchilarga keng qamrovli yondashuvni ta'minlaydi.

Uchinchidan, kasbiy faoliyatni tahlil qilish, yangi pedagogik metodikalarni izlash va tajriba almashish jarayoni o'qituvchining professional salohiyatini oshiradi.

To'rtinchidan, inson o'zi mustaqil o'zlashtirgan bilimni uzoq vaqt davomida saqlab qoladi va uni amaliyotda samarali qo'llay oladi. Bu o'rganishning faol shakllarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

3. Uzluksiz ta'lim va mustaqil o'rganishning uyg'unligi

An'anaviy ta'limda bilimlar ko'proq tayyor shaklda beriladi. Ammo mustaqil ta'lim, ya'ni lifelong learning yondashuvida o'qituvchi o'z faoliyatining sub'ekti sifatida faol ishtirok etadi. U o'z kasbiy ehtiyojlarini aniqlaydi, bilim olish manbalarini tanlaydi va o'rganilganlarini amaliyotga tatbiq etadi. Natijada o'qituvchida faollik, tashabbuskorlik va refleksiya kabi muhim kompetensiyalar shakllanadi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, "lifelong learning" - bu insonning o'zini rivojlantirish, zamonaviy dunyoga moslashish, yangiliklarni o'zlashtirish hamda shaxsiy va kasbiy kamolotga erishish yo'lidagi uzluksiz jarayondir. Ushbu tamoyil o'qituvchilik kasbining asosiy mezon bo'lib, u ta'lim tizimining barqarorligi va samaradorligini ta'minlaydi. "Lifelong learning" tamoyilini bo'lajak o'qituvchilar tayyorlov tizimiga chuqur integratsiya qilish - ularning kelajakdagi professional muvaffaqiyati va ta'lim tizimining barqaror rivojlanishi uchun muhim

omildir. O'qituvchi o'zini doimiy ravishda yangilab, o'rganishga intilgan taqdirdagina, zamonaviy ta'lim talablariga moslashadi va jamiyat taraqqiyotiga hissa qo'sha oladi. Hayot davomida ta'lim - bu shunchaki yangi bilimlarni o'zlashtirish jarayoni emas, balki o'z ustida ishlash, yangilikka intilish va shaxsiy hamda kasbiy kamolot sari doimiy harakat qilish madaniyatidir. Uzluksiz kasbiy rivojlanish orqali o'qituvchi nafaqat o'zining, balki butun ta'lim tizimining sifatini oshiradi. Shu bois lifelong learning tamoyilini ta'lim siyosati va o'qituvchilar tayyorlash dasturlariga chuqur singdirish - bugungi kunning dolzarb ehtiyojidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. UNESCO. (2021). Lifelong Learning for Sustainable Development: Policy Brief.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 25-avgustdagi PQ-287-son qarori.
3. Qodirova, N. (2022). Pedagogik kompetensiyalarni rivojlantirishda uzluksiz ta'limning roli. – Toshkent: TDPU nashriyoti.
4. OECD (2020). The Future of Education and Skills: Education 2030.
5. Nargiza Hakimova. "Lifelong learning" tamoyili asosida bo'lajak o'qituvchilarni uzluksiz kasbiy rivojlantirishdagi o'rni va ahamiyati//til va adabiyot. uz ilmiy-metodik elektron jurnal научно-методический электронный журнал scientific methodological electronic journal//2025-yil, yanvar 1-son142 143 bet.
6. Хакимова Наргиза Супхоновна. Возможности концепции "lifelong learning" в повышении профессиональной культуры у будущих учителей// international scientific and practical conference "rapid development of multilateral international relations from a pedagogical point of view" 4 june, 2024 568-572
7. Rustambek Qo'ldoshev Nargiza Dilova and Nargiza Hakimova. Guiding left-handed students to a healthy lifestyle during the period of adaptation to school education//BIO Web of Conferences 120, 01049 (2024) MBFA 2024
8. Xakimova Nargiza Supxanova. Bo'lajak o'qituvchlarning shaxsiy sifatlarini rivojlantirishga "Lifelong learning" konsepsiyasini shakllantirish // Pedagogika jumali 2024-yil, 5-son 21-24bet.

Akhrorova Nargiza Rakhmonovna,
Senior lecturer of Silk Road International
University of Tourism and Cultural Heritage.
nargiza.akhrorova1516@gmail.com

INFLUENCE OF THE CLASSIC NOVELS ON THE CONTEMPORARY WORKS.

Abstract. In the XXI century, modern novelists get their inspiration from classic novels to create new masterpieces. They use several intertextual means to reiterate certain episodes and chronotops. For example, Harper Lee's "To Kill a Mockingbird" (1960) has ample intertextual connections with Craig Silvey's "Jasper Jones" (2009). Even though the two authors utilized the same genre - bildungsroman (known as coming-of-age as well), Silvey fulfilled the genre with a modern way of thinking subconsciously. He transformed episodes and chronotops according to Australia's societal prejudices in inner monologues and dialogues of protagonists. Each piece of literary work coexists with other texts and is intertextually referred to another literary work. This article examines the influence of classic masterpieces on modern novels by bringing examples from the two selected books.

Key words: classic, modern, literature, writers, readers, inspiration, transformation

Аннотация. В XXI веке современные романисты черпают вдохновение из классических романов для создания новых шедевров. Они используют несколько интертекстуальных средств для повторения определенных эпизодов и хронотопов. Например, "To Kill a Mockingbird" Харпера Ли (1960) имеет множество интертекстуальных связей с "Jasper Jones" Крейга Силви (2009). Хотя оба автора использовали один и тот же жанр - просветительский роман (bildungsroman) (также известный как пубертат (coming-of-age)), Силви подсознательно выполнил жанр с современным образом мышления. Он трансформировал эпизоды и хронотопы в соответствии с социальными предрассудками Австралии во внутренних монологах и диалогах главных героев. Каждое литературное произведение существует совместно с другими текстами и интертекстуально относится к другому литературному произведению. В данной статье рассматривается влияние классических шедевров на современные романы, приводя примеры из двух отобранных книг.

Ключевые слова: классика, современность, литература, писатели, читатели, вдохновение, трансформация

Annotatsiya. XXI asrda zamonaviy romannavislar yangi sara asarlar yaratish uchun mumtoz romanlardan ilhomlanmoqdalar. Ular ayrim epizodlar va xronotoplarni qayta yaratish maqsadida turli intertekstual usullardan foydalanadilar. Masalan, Harper Lining Mazaxchi qushni o'ldirish (1960) asari Kreyg Silvining Jasper Jons (2009) asari bilan yetarli darajada intertekstual aloqalarga ega. Garchi ikkala muallif ham bildungsroman (shuningdek, voyaga yetish (coming-of-age) romani sifatida tanilgan) janridan foydalangan bo'lsa-da, Silvi bu janrni zamonaviy fikrlash tarzini ongsiz ravishda singdirib, yangicha talqin etgan. U bosh qahramonlarning ichki monologlari va dialoglarida Avstraliyaga xos ijtimoiy xurofotlarni aks ettirgan holda epizodlar va xronotoplarni o'zgartirgan. Har qanday badiiy asar boshqa matnlar bilan chambarchas bog'liq bo'lib, intertekstual jihatdan boshqa adabiy asarlarga havola qiladi. Ushbu maqola tanlangan ikkita romandan misollar keltirish orqali klassik durdonalarning zamonaviy romanlarga ta'sirini o'rganadi.

Kalit so'zlar: mumtoz, zamonaviy, adabiyot, yozuvchilar, kitobxonlar, ilhom, o'zgarish

Introduction. Modern literature often seeks answers to existing social problems in society by referring to the classical heritage and reinterpreting it. Issues of justice and equality

are expressed in various forms in novels belonging to 19th-century realism, starting from ancient tragedies, as well as in modern modernist and postmodernist works. Thus, this process demonstrates the universality of classical works, since they do not lose their significance in addressing the constant socio-cultural problems of humanity.

In the process of the influence of classical literature on modern works, stylistic and genre innovations are also actively manifested. Many contemporary writers, combining the traditional epic structure with modern experimental forms, significantly expand the possibilities of artistic expression in their works. [1] At the same time, modern interpretations of classical plots have laid the foundation for the emergence of new genres, in particular, such forms as historical metaphysics or postcolonial novels. [2] The influence of the classical heritage can also be seen in the example of the international literary process. For example, reinterpretations of Shakespeare's tragedies are widespread not only in English literature but also in other national literatures. This phenomenon determines the place of classical works in global cultural communication. Similarly, the symbols of Eastern classical literature are being interpreted in a new way in world literature. This process shows that literature acts as a bridge between different cultures.

The continuity between classical and modern literature is manifested not only at the level of artistic forms and ideas but also at the philosophical, cultural, and social levels. This process determines the place of literature in the spiritual development of humanity and ensures its existence as an eternal value. Therefore, classical literature remains an inexhaustible source of inspiration for modern writers, and for modern readers, a rich source that ensures the continuity of national and universal values.

Discussions and analysis. In analyzing the influence of classical heritage on modern literature, its place in the process of creative transformation is of particular scientific importance. Each literary period reinterprets classical sources based on specific aesthetic principles, adapting them to a new artistic context. Such a phenomenon serves not only to renew the existing form and content, but also to develop all of literary thought. In the process of transformation, the plots of classical works are adapted to the pressing problems of the modern era, and the heroes created in the past are transformed into artistic images close to the spirit of the present, and their actions are combined with modern socio-political events. In this way, the writer creates the basis for the reader to understand the inextricable link between historical experience and modern consciousness.

One of the important aspects of creative transformation is the phenomenon of intergenre interaction. [1] Motifs and images taken from classical works are reinterpreted in modern prose, dramaturgy, and poetry and manifested in new artistic forms. Modern interpretations based on the traditions of classical literature are also emerging in other art forms, such as cinema, theater, and digital art. Thus, the classical heritage has a significant influence not only on the internal development processes of literature but also on the evolution of the entire cultural system. [3]

Another important factor in the transformation process is student reception. When a classical text is perceived in a modern context, the reader interprets its content in a new way, connecting the ideas expressed in the historical text with the sociocultural problems of the present time. [4]

In this respect, the classical heritage lives not only as a memory of the past but also as an artistic experience, constantly being reinterpreted and acquiring new content at each historical stage.

The creative transformation of the classical heritage in modern literature actually ensures the continuity of artistic thinking. [5] This continuity is manifested not only at the level of form, but also in the content layers. [6] Each era creates means of aesthetic expression that meet its social and cultural requirements, but they often arise based on the ideological

foundation formed in classical literature. For this reason, modern writers not only reprocess the classical heritage but also use it as a source that reveals new meanings.

The creative transformation of the classical heritage in modern literature manifests itself as an important factor ensuring the continuity of artistic thinking. This continuity is clearly visible not only at the level of form, but also in the content layers. Each literary period creates means of aesthetic expression that meet its social and cultural requirements, but this process often relies on the ideological foundation formed in classical literature. As an example of the transformation of Atticus Finch in "To Kill a Mockingbird" to Charlie Bucktin in Jasper Jones, readers can read the following extracts: "He must have presumed me to be genuine and fair. Like Atticus Finch: dignified and reasonable and wise." [7] In this quote, it is obvious that Charlie compares himself with Atticus Finch from the novel by Harper Lee, "To Kill a Mockingbird" as a symbol of truth and justice. ... "This makes no sense: to cover this with lies to uncover the truth. Try to reason with him, like Atticus might.

Jasper, there's still a chance that they won't blame you for this. There's a chance, isn't there? Listen, we can still do this properly. Tell the right people. The authorities. Do it by the book. I mean, you're still protected by law, by ..." [7] As he is the young boy who believes on fairness and being transparent, however, at that certain moment it was impossible to have equal judgment for different races.

The influence of classic novels on contemporary works is both profound and multifaceted, reflecting an ongoing dialogue between the literary past and present. Classic literature, written in the eighteenth and nineteenth centuries by authors such as Jane Austen, Charles Dickens, Leo Tolstoy, Fyodor Dostoevsky, and the Brontë sisters, continues to shape the themes, structures, and philosophies of modern narratives. Contemporary writers frequently revisit, reinterpret, and reconstruct the ideas embedded in these canonical texts, either to pay homage to them or to challenge their assumptions in light of modern realities.

One of the most evident influences of classic novels lies in character development and psychological depth. Authors like Dostoevsky and Tolstoy pioneered the exploration of human consciousness, morality, and inner conflict, paving the way for the modern psychological novel. Today, writers such as Ian McEwan, Kazuo Ishiguro, and Sally Rooney employ similar introspective techniques to examine the complexities of human emotion and ethical choice. The detailed portrayal of the self, once revolutionary in classics, has evolved into a central element of contemporary fiction. Even in genres like science fiction or dystopian literature, the psychological realism first cultivated by classic novelists persists.

Another key influence is observed in the thematic continuity between classic and modern works. Issues such as social inequality, gender roles, class struggle, and moral corruption—common in Dickens's or Austen's novels—remain vital concerns in twenty-first-century literature. For instance, contemporary feminist retellings like Jean Rhys's *Wide Sargasso Sea* (a response to Charlotte Brontë's *Jane Eyre*) or Margaret Atwood's *The Penelopiad* (a reinterpretation of Homer's *Odyssey*) illustrate how modern authors engage with classics to reframe old narratives through new ideological lenses. These reimaginings reveal how literature functions as a living discourse, capable of adapting to the cultural, political, and intellectual shifts of each era.

Stylistically, the narrative techniques and structural experimentation introduced by classic authors also resonate in modern fiction. The serialized form of Dickens's novels, for instance, foreshadowed the episodic nature of many contemporary television series and online narratives. Similarly, the unreliable narrators in works like Emily Brontë's *Wuthering Heights* or Henry James's *The Turn of the Screw* anticipated postmodern narrative strategies that challenge the reader's perception of truth and reality. Modernist and postmodernist authors have expanded these methods, but their roots lie deeply embedded in classical experimentation with perspective and form.

Moreover, the ethical and philosophical questions that dominate classic novels continue to find their echoes in contemporary fiction. The moral struggles of Raskolnikov in *Crime and Punishment* or the existential dilemmas in Tolstoy's *Anna Karenina* resonate with characters in modern literature who face similar crises of identity, alienation, and meaning. Writers such as Haruki Murakami, Donna Tartt, and Colson Whitehead rework these classical moral inquiries in modern contexts, embedding them within new socio-political frameworks that reflect contemporary anxieties about technology, globalization, and social justice.

The intertextuality between classic and modern works also highlights the dialogic nature of literature. Many contemporary authors consciously construct their narratives in response to classical predecessors. Adaptations, retellings, and literary pastiches serve as vehicles through which modern voices converse with the canonical tradition. For example, Zadie Smith's *On Beauty* reinterprets E.M. Forster's *Howards End* within a multicultural, postcolonial setting, thereby questioning the universality of the moral and aesthetic ideals of early twentieth-century British literature. This recontextualization underscores how classical themes can be both preserved and transformed across time.

In addition, the educational and cultural authority of classic novels has contributed to their lasting impact. Because these works form the backbone of literary curricula worldwide, they continue to shape readers' tastes, expectations, and interpretive habits. The reverence for classical language, narrative cohesion, and moral instruction often serves as a benchmark for evaluating contemporary fiction. However, this influence is not without criticism. Some modern writers deliberately distance themselves from the classical canon, viewing it as a symbol of outdated hierarchies and Eurocentric norms. Thus, the relationship between classic and contemporary literature is both one of inheritance and rebellion.

Furthermore, the digital age has introduced new mediums of adaptation, allowing classic stories to reach audiences through film, series, fanfiction, and online reinterpretations. These transformations have blurred the boundaries between "original" and "adapted" works. For instance, modern cinematic adaptations of *Pride and Prejudice* or *Les Misérables* have revived interest in the moral and social issues depicted in those novels, while also reshaping them according to present-day sensibilities. The timeless nature of these stories confirms the enduring relevance of classical motifs such as love, power, sacrifice, and redemption.

Finally, the discussion of the influence of classical novels on contemporary works must recognize the universality and adaptability of human experience represented in literature. The enduring themes of passion, morality, ambition, and tragedy transcend historical and cultural boundaries.

Conclusion

In Conclusion, the influence of classical heritage on contemporary literature is a vital and invincible process that develops the continuity of artistic episodes in different centuries. Through creative transformation, classical literature is reinterpreted and shaped to resonate with modern societal issues, enabling dialogue between past and present. The relevance of classical texts to modern novels is deepened by the intertextual connection between them. When classical novels discuss racial, social problems through trial. When it comes to modern narration, it goes deeper into subconscious thinking and overanalyzes the events happening in the protagonists' lives. In contemporary narrations, authors symbolize innocence and vulnerability with a modern approach and way of thinking.

References.

1. Genette, G. *Palimpsests: Literature in the Second Degree*. – Lincoln: University of Nebraska Press, 1997. – 453 p.

2. Hutcheon, L. A Poetics of Postmodernism: History, Theory, Fiction. – New York: Routledge, 1988. – 288 p.
3. Frow J. Intertextuality and Ontology. – Chicago: University of Chicago Press, 1990. - 198 p.
4. Eco, U. The Role of the Reader: Explorations in the Semiotics of Texts. – Bloomington: Indiana University Press, 1984. – 288 p.
5. Bakhtin, M. M. The Dialogic Imagination: Four Essays. – Austin: University of Texas Press, 1981. – 444 p.
6. Kristeva, J. Séméiotiké: Recherches pour une sémanalyse. – Paris: Seuil, 1969. – 326 p.
7. Silvey C. *Jasper Jones*. Alfred A. Knopf, New York, 2009.

J.R.Yusupov¹, Kh.Sh.Matyokubov^{2,3}, H.Sh.Karimov², Sh.I.Atajanov², D.U.Xudoynazarova²

¹Kimyo International University in Tashkent, 156 Usman Nasyr Str., 100121, Tashkent, Uzbekistan

²Urganch Davlat Pedagogika Instituti, Gurlan 1, 220100, Urganch, Uzbekiston

³Urganch Davlat Universiteti, H.Olimjon 14, 220100 Urgench, Uzbekistan

METRIK GRAFLARDA MANAKOV SISTEMASI: TARMOQLARDA VEKTOR SOLITONLARNING SOCHILMASDAN TARQALISHINI MODELLASHTIRISH

Annotation. We consider the reflectionless transport of Manakov solitons in networks. The system is modeled in terms of the Manakov system on metric graphs subject to transparent boundary conditions at the branching points. Simple constraints combining the equivalent usual Kirchhoff vertex conditions with the transparent conditions are derived in terms of nonlinearity coefficients. Formulation of the problem, derivation of transparent boundary conditions and numerical experiment showing absence of the back scattering in the transmission of soliton through the vertex under the above constraints are presented for the case of metric star graph. Extension of the problem to other graph topologies is briefly discussed by considering the metric tree graph.

Key words: Manakov solitons, metric graphs, transparent boundary conditions, nonlinear Schrodinger equation, vector soliton transmission, reflectionless propagation, Kirchhoff-type boundary conditions, optical networks, soliton-based logic gates branched waveguides

Аннотация. Рассматривается безотражательный перенос солитонов Манакова в сетях. Система моделируется в терминах системы Манакова на метрических графах с прозрачными граничными условиями в точках ветвления. Простые ограничения, сочетающие эквивалентные обычные вершинные условия Кирхгофа с условиями прозрачности, выводятся через коэффициенты нелинейности. Для случая метрического графа-звезды представлены формулировка задачи, вывод прозрачных граничных условий и численный эксперимент, показывающий отсутствие обратного рассеяния при прохождении солитона через вершину при указанных ограничениях. Кратко обсуждается расширение задачи на другие топологии графов с помощью метрического дерева.

Ключевые слова: Солитоны Манакова, метрические графы, прозрачные граничные условия, нелинейное уравнение Шрёдингера, передача векторных солитонов, беспереходное распространение, вершинные условия Кирхгофа, оптические сети, логические элементы на солитонах, разветвлённые волноводы

Annotatsiya: Manakov solitonlarining tarmoqlarda sochilmasdan uzatilishi ko'rib chiqiladi. Sistemaga Manakov sistemasi asosida metrik graflarda tarmoq tugunlarida shaffof (ya'ni, to'siqsiz) chegaraviy shartlar orqali modellashtirish qo'llaniladi. Oddiy cheklovlar, ya'ni Kirxgofning odatiy tugun shartlari bilan shaffoflik shartlarini birlashtiruvchi formulalar, nochiziqlilik koeffitsiyentlari orqali keltirib chiqariladi. Metrik yulduz grafi holatida masalaning qo'yilishi, shaffof chegaraviy shartlarning chiqarilishi va solitonning tugun orqali o'tishda orqaga sochilishsiz harakatlanishini ko'rsatadigan sonli tajriba taqdim etiladi. Masalaning boshqa graf topologiyalariga, xususan, metrik daraxt orqali kengaytirilishi qisqacha muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: Manakov solitonlari, metrik graflar, shaffof chegaraviy shartlar, nochiziqli Shredinger tenglamasi, vektorli soliton uzatish, qaytmasdan tarqalish, tugun uchun Kirxgof chegaraviy shartlari, optik tarmoqlar, tarmoqlangan to'lqin yo'llari

Kirish. Manakov sistemasi – turli soliton yechimlariga ega bo'lgan nochiziqli Shredinger tenglamalarining yana bir ko'rinishidir. U vektor solitonlarning Kerr muhitida (nolichizikli optika) tarqalishini modellashtirishda, modda to'lqinlarini tavsiflashda (Bose-Eynshteyn kondensati (BEC)), planar (yassi) AlGaAs yo'naltirgichlarida ortogonal (o'zaro perpendikulyar) qutblangan nur to'lqinlarining tarqalishini [1], ultratez soliton kommutatsiya qurilmalarida [2] va qotil to'lqinlarni modellashtirishda [3] keng qo'llaniladi. Manakov vektor solitonlarining to'qnashuvi asosida qurilgan mantiqiy elementlar va hisoblash operatsiyalari [4]da o'rganilgan. Optik tolalarda Manakov vektor solitonlarining dinamikasi [5,6] da ko'rib chiqilgan. Manakov sistemasining turli matematik xossalari va Manakov vektor solitonlarining hususiyatlari [7–17] da tadqiq qilingan.

Optik va optoelektron ilovalarda vektor solitonlar signal tashuvchilar sifatida ishlatiladi, bunda signal asosan tarmoqlangan tolalar va tarmoqlar orqali uzatiladi. Bunday qurilmalarning optimal ishlashini ta'minlash uchun signal yo'qotilishi oldini olish yoki uni minimallashtirish kerak, bu esa solitonlarning sochilmasdan, ya'ni qaytishsiz tarqalishini talab qiladi. Ushbu muammoni muvaffaqiyatli hal qilish uchun solitonlarning berilgan struktura bo'ylab boshqariladigan uzatilishini tavsiflaydigan matematik modellar tuzilishi zarur. Tarmoqlarda eng katta yo'qotishlar tugun (birikish) nuqtalarida sodir bo'lishi sababli, aynan shu joylarda sochilish yoki yutilishning yo'qligini ta'minlash signal yo'qotilishini oldini olishdagi asosiy muammolardan biridir. Bunday muammolarni hal qilish uchun esa solitonlarning sochilmasdan tarqalishini ta'minlaydigan samarali va fizik jihatdan real modellarning ishlab chiqilishi talab qilinadi.

Solitonlarning sochilmasdan tarqalishi muammosini hal etishdagi kuchli matematik vosita – bu to'lqin tenglamalariga shaffof (transparant) chegara shartlarini qo'yishdir (18–25]. Masala tarmoqlarga proyeksiya qilinganda, shaffof chegaraviy shartlar aynan tarmoqning tugunlarida qo'yilishi kerak. Shunday qilib, optoelektron tarmoqlarda signal uzatishni optimallashtirish masalasi, shaffof tugunlarga ega bo'lgan nochiziqli tarmoqlar modellari ishlab chiqishga olib keladi. Bundan tashqari, Manakov sistemasi tarmoqlangan sohalarda quyidagi ilovalarga ega: BECda vektor solitonlarning dinamikasini modellashtirish, tarmoqlarda solitonga asoslangan mantiqiy elementlarni yaratish, va tarmoqlangan yupqa kristallarda vektor solitonlarning transporti. Bunday amaliy jihatdan muhim bo'lgan signal, energiya va zaryad uzatish muammolarini hal qilish – tarmoqlangan strukturalarda soliton tarqalishini modellashtirish uchun fizik jihatdan real va samarali modellarning yaratilishini talab etadi. Bunday yondashuvlardan biri – evolyutsion tenglamalarni metrik graflarda shaffof chegaraviy shartlar bilan birlashtirishdir. Bu holda, yechilishi kerak bo'lgan matematik masala – bu tugunlarda shaffof chegaraviy shartlar qo'yilgan nolchizikli evolyutsion tenglamaga aylanadi.

Optika, suyuqliklar mexanikasi, qattiq jism fizikasi, elektronika kabi sohalarda uchraydigan evolyutsion tenglamalarga asoslangan bunday “shaffof nochiziqli tarmoqlar”ni modellashtirish va loyihalash – yuqorida qayd etilgan nochiziqli tarmoqlarning turli texnologik ko'rinishlarida funktsional optimallashtirish muammosi bilan bevosita bog'liqdir.

Chiziqli evolyutsion tenglamalardan farqli o'laroq, nochiziqli tenglamalar uchun shaffof chegara shartlarini ishlab chiqish oddiy differensial operatorlarni faktorizatsiya qilish yoki psevdodifferensial operatorlardan to'g'ridan-to'g'ri foydalanish orqali amalga oshirilmaydi. Biroq, nochiziqli Schrödinger tenglamasining ayrim holatlari uchun, potensial yondashuvi deb ataladigan usuldan foydalanib, yopiq (analitik) shakldagi aniq shaffof chegara shartlarini ifodalash mumkin [26,27]. Ushbu yondashuv yaqinda NLSE uchun metrik graflarda muvaffaqiyatli qo'llanilgan [28]. Keyinchalik, bu usul Manakov solitonining to'g'ri chiziqli sochilmasdan tarqalishini modellashtirish uchun ishlatilgan [29]. [30]da esa bu yondashuv sin-Gordon tenglamasi uchun 1D fazoda kinklarning sochilmasdan tarqalishini tavsiflash uchun kengaytirilgan.

Ushbu maqolada biz ushbu yondashuvni Manakov sistemasini tarmoqlarda metrik graflar orqali modellashtirishga tatbiq etamiz. Metrik graflar – bu tugunlarda bir-biriga ulangan bir o'lchamli simlardan tashkil topgan sohalaridir. Ulanish qoidasi grafning topologiyasi deb ataladi va har qanday graf uchun bu maxsus bog'lanish matritsasi orqali ifodalanadi [31]. Ta'kidlash joizki, oxirgi o'n yillikda tarmoqlangan sohalar va tarmoqlarda nohiziqli evolyutsion tenglamalar katta e'tiborni jalb qilmoqda [32–40] va [41]. Shuningdek, graflar tugunlari orqali to'liqlarning sochilmasdan o'tishi masalasi boshqa yondashuvlar doirasida ham ko'rib chiqilgan [42–48].

Ushbu maqola quyidagicha shakllantirilgan: Keyingi bo'limda Manakov sistemasining soliton yechimlari va saqlanuvchi kattaliklari ko'rib chiqiladi va hamda chiziq bo'yicha shaffof chegaraviy shartlar muhokama qilinadi. 3-bo'limda metrik graflarda Manakov sistemasi uchun shaffof (transparant) chegara shartlari masalasi qarab chiqiladi. 4-bo'limda sonli tajriba natijalari taqdim etiladi. Nihoyat, 5-bo'limda ba'zi yakuniy xulosalar beriladi.

MANAKOV SISTEMASI UCHUN TO'LIQ O'TUVCHI (SOCHILMASDAN) CHEGARA SHARTLAR

2.1. Manakov sistemasining soliton yechimlari

Manakov sistemasi - bu ikki komponentli bog'langan nohiziqli Shredinger tenglamasi bo'lib, u quyidagicha yoziladi:

$$\begin{aligned} i\partial_t \psi_1 + \frac{1}{2} \partial_x^2 \psi_1 + (|\psi_1|^2 + |\psi_2|^2) \psi_1 &= 0 \\ i\partial_t \psi_2 + \frac{1}{2} \partial_x^2 \psi_2 + (|\psi_1|^2 + |\psi_2|^2) \psi_2 &= 0 \end{aligned} \quad (1)$$

bu yerda $(\psi_1, \psi_2) = (\psi_1(x, t), \psi_2(x, t))$, $x \in R, t > 0$. Birinchi marta Manakov tomonidan bir xil to'liq o'tkazuvchi kanallarida statsionar o'z-o'zini yo'naltiruvchi elektromagnit to'liqlarni tavsiflash uchun kiritilgan[49]. Manakov sistemasining bir solitonli yechimi quyidagicha yozish mumkin[49].

$$(\psi_1^*, \psi_2^*) = i \left(\frac{c}{|c|} \right) \frac{2\eta \exp \left[2i(\xi^2 - \eta^2)t + 2i\xi x \right]}{\cosh \left[2\eta(x + x_0 + 2\xi t) \right]}, \quad (2)$$

bu yerda $x_0 = \ln(2\eta/|c|)/2\eta$ - solitonning boshlang'ich holati va $\left(c \equiv [(c_{11}, c_{21})] \right)$ - soliton qutblanishini aniqlaydigan vektor. ξ va η parametrlari mos ravishda solitonning tezligi va amplitudasini bildiradi. Manakov sistemasining bir solitonli yechimlari turli yondashuvlar yordamida olingan [55–57].

Manakov sistemasining ko'p solitonli yechimlarini Xirotaning bilinearizatsiya (nochiqli differensial tenglamani Ikki chiziqli (bilinear) shaklga keltirish orqali yechish usulidir) usuli bilan olish mumkin [50,51]. Eq (1) cheksiz ko'p saqlanib qolgan miqdorlarni qabul qiladi, bu ularning integrallashinishini anglatadi. Fizik jihatdan, [52] dagi kabi aniqlangan ikkita eng muhim saqlovchi kattalik, norma N va E energiya hisoblanadi.

$$N = \int_{-\infty}^{\infty} (|\psi_1|^2 + |\psi_2|^2) dx$$

$$E = \int_{-\infty}^{+\infty} \left(\sum_{m=1}^2 \frac{1}{2} \left| \frac{\partial \psi_m}{\partial x} \right|^2 - \frac{1}{2} \sum_{m=1}^2 |\psi_m|^4 - |\psi_1|^2 |\psi_2|^2 \right) dx. \quad (3)$$

[53] da metrik grafik bo'yicha Manakov sistemasi uchun yuqori chegara shartlarini olish uchun norma va energiyani saqlanish qonunlaridan foydalanilgan.

2.2. Shaffof chegaraviy shartlar

Bu yerda [29] dan Manakov sistemasi uchun shaffof chegaraviy shartlari muammosini qisqacha eslaymiz. Sun'iy chegaralarda shaffof chegaraviy shartlarni qurish g'oyasi dastlabki to'liq tenglamasini ichki (yoki hisoblash) va tashqi (hisoblash sohasidan tashqarida) bog'langan tenglamalarga bo'lishdir. Keyin tashqi masalalarga vaqt bo'yicha Laplas almashtirishi (konvertatsiyasi) qo'llaniladi va X fazoviy o'zgaruvchida oddiy differensial tenglamalarning yechimi olinadi. Bundan tashqari, agar $x \rightarrow \pm\infty$ sifatida asimptotik pasayuvchi yechimni tanlash va ichki sohaning sun'iy chegaralarida Derixle va Neyman qiymatlarini moslashtirish orqali faqat chiquvchi to'liqlarga ruxsat berilsa, shaffof chegaraviy shartlarning to'liq chiqarilishini yakunlash uchun teskari Laplas almashtirishini (konvertatsiyasini) qo'llash kerak.

Potensial yondashuv doirasida Manakov sistemasini (1) chiziqli differensial tenglamalar sistemasi sifatida yozish mumkin.

$$\begin{aligned} i\partial_t \psi_1 + \frac{1}{2} \partial_x^2 \psi_1 + V(x, t) \psi_1 &= 0 \\ i\partial_t \psi_2 + \frac{1}{2} \partial_x^2 \psi_2 + V(x, t) \psi_2 &= 0 \end{aligned} \quad (4)$$

bu yerda $V(x, t)$ - potensial quyidagicha berilgan:

$$V(x, t) = |\psi_1|^2 + |\psi_2|^2$$

Yangi vektor funksiyani [29] manbaga asoslanib, (5) bunda

$$\nu(x, t) = e^{-iv(x, t)} \psi(x, t)$$

$$\begin{aligned} \psi(x, t) &= \begin{pmatrix} \psi_1(x, t) \\ \psi_2(x, t) \end{pmatrix} \\ \nu(x, t) &= \begin{pmatrix} \nu_1(x, t) \\ \nu_2(x, t) \end{pmatrix} \end{aligned} \quad (5)$$

$$\nu(x, t) = \int_0^t V(x, \tau) d\tau = \int_0^t (|\psi_1(x, \tau)|^2 + |\psi_2(x, \tau)|^2) d\tau \quad (6)$$

Shunday qilib (4) tenglamadan quyidagi tenglamani olish mumkin [29].

$$L = (x, t, \partial_x, \partial_t) \nu = i\partial_t \nu + \frac{1}{2} \partial_x^2 \nu + A\partial_x \nu + B\nu = 0 \quad (7)$$

bu yerda $A = i\partial_x \nu$, $B = \frac{1}{2} (i\partial_x^2 \nu - (\partial_x \nu)^2)$ Pseudo-differensial operatorlarning rasmiy hisob-kitoblardan foydalanib, L operatorini [29] shaklida yozish mumkin.

$$L = \left(\frac{1}{\sqrt{2}} \partial_x + i\Lambda^- \right) \left(\frac{1}{\sqrt{2}} \partial_x + i\Lambda^+ \right) = \frac{1}{2} \partial_x^2 + \frac{i}{\sqrt{2}} (\Lambda^+ + \Lambda^-) \partial_x + \frac{i}{\sqrt{2}} \text{Op}(\partial_x \lambda^+) - \Lambda^- \Lambda^+ \quad (8)$$

bu yerda λ^+ belgisi Λ^+ operatorining bosh belgisi, $Op(p)$ esa p belgisining bog'langan operatorini bildiradi. (7) va (8) tenglamalar Manakov sistemasi (1) uchun shaffof chegara shartlarini quyidagi tenglamalar tizimi shaklida ifodalash mumkin[29].

Manakov sistemasi (1) uchun shaffof chegara shartlari quyidagi tenglamalarni shartli ifodalaydi[29].

$$\begin{aligned} \frac{i}{\sqrt{2}}(\lambda^+ + \lambda^-) &= a \\ \frac{i}{\sqrt{2}}\partial_x \lambda^+ - \sum_{a=0}^{+\infty} \frac{(-i)^a}{a!} \partial_\tau^\alpha \lambda^- \partial_t^\alpha \lambda^+ &= -\tau + b \end{aligned} \quad (9)$$

Bundan $Op(a)=A$ va $Op(b)=B$ ni $a=A$ va $b=B$ qilib belgilash mumkin. Chunki, bu ikki funksiya nolinchii tartibli operatorlarga mos keladi. Bir xil bo'lmagan belgilarda asimptotik kengaytmasi shaffof

$$\lambda^\pm \square \sum_{j=0}^{+\infty} \lambda_{1/2-j/2}^\pm \quad (10)$$

chegaraviy shartlarni har xil yaqinlashish tartibida yozish imkonini beradi (bularni batafsil tushunish uchun [29]da to'liq aytib o'tilgan. Masalan, kengaytmani (10) tenglamaga kiritish orqali (9) tizimning birinchi munosabatida $1/2$ tartibdagi hadlarni aniqlash mumkin.

$$\lambda_{1/2}^- = -\lambda_{1/2}^+ \quad \lambda_{1/2}^\pm = \pm\sqrt{-\tau} \quad (11)$$

Nol tartibli hadlar uchun quyidagilar olinadi

$$\begin{aligned} \lambda_0^+ &= -i \frac{a}{\sqrt{2}} = \frac{\partial_x v}{\sqrt{2}} \\ \lambda_0^- &= -\lambda_0^+ - i\sqrt{2}a = \frac{\partial_x v}{\sqrt{2}} \end{aligned} \quad (12)$$

$-1/2$ tartibli hadlar uchun quyidagi ko'rinishda olinadi

$$\begin{aligned} \frac{i}{\sqrt{2}}(\lambda_{-1/2}^+ + \lambda_{-1/2}^-) &= 0 \\ \frac{i}{\sqrt{2}}\partial_x \lambda_0^+ - (\lambda_{1/2}^- \lambda_{-1/2}^+ + \lambda_0^- \lambda_0^+ + \lambda_{-1/2}^- \lambda_{1/2}^+) &= b \end{aligned} \quad (13)$$

Chunki, $\partial_t^\alpha \lambda_{-1/2}^\pm = \partial_t^\alpha \lambda_0^\pm = 0, \alpha \in \mathbb{N}$ bo'lgani uchun. (13) dan quyidagi (14) ifoda olinadi.

$$\lambda_{-1/2}^\pm = 0 \quad (14)$$

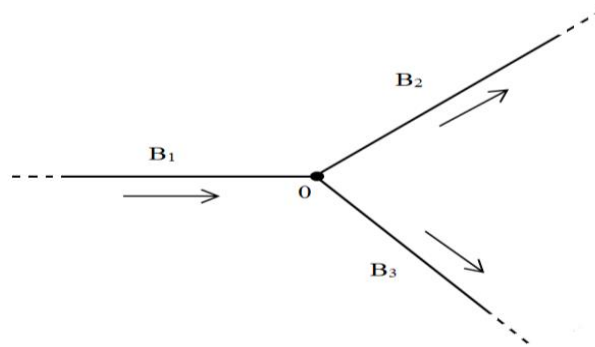
Bundan tashqari, keyingi tartibli hadlarini quyidagi ko'rinishda olish mumkin.

$$\lambda_{-1}^- = -\lambda_{-1}^+, \lambda_{-1}^+ = i \frac{\partial_x v}{4\sqrt{2}\tau} \quad (15)$$

Shunday qilib, shaffof chegaraviy shartlar ning chap sun'iy chegaradagi ikkinchi ikkinchi tartibli yaqinlashuvi uchun $x=0$ o'rinli bo'ladi.

$$\begin{aligned} & \frac{1}{\sqrt{2}} \partial_x \psi_1 \Big|_{x=0} - e^{-i\frac{\pi}{4}} e^{iv} \cdot \partial_t^{1/2} (e^{-iv} \psi_1) \Big|_{x=0} \\ & -i \frac{\sqrt{2}}{8} \partial_x V e^{iv} I_t(e^{-iv} \psi_1) \Big|_{x=0} = 0, \\ & \frac{1}{\sqrt{2}} \partial_x \psi_2 \Big|_{x=0} - e^{-i\frac{\pi}{4}} e^{iv} \cdot \partial_t^{1/2} (e^{-iv} \psi_2) \Big|_{x=0} \\ & -i \frac{\sqrt{2}}{8} \partial_x V e^{iv} I_t(e^{-iv} \psi_2) \Big|_{x=0} = 0 \end{aligned} \quad (16)$$

Bu yerda $I_t(f) = \int_0^t f(\tau) d\tau$. Shuni takidlash joizki, Standart Dirichlet, Neyman yoki Robin chegara shartlaridan farqli o'laroq, tenglama berilgan chegara shartlari (16) ifoda bilan juda murakkab va faqat raqamli tarzda amalga oshirish mumkin.

1-rasm. 3ta yarim cheksiz bog'langan yulduz grafigining eskizi. B₁ uchun $x_1 \in (-\infty; 0]$ koordinatasi va B_{2,3} uchun $x_{2,3} \in [0; +\infty)$ koordinatalari ifodalangan.

3. Metrik graflarda manakov sistemasi uchun shaffof chegara shartlari

3.1. Metrik yulduzsimon grafda Manakov sistemasi.

Ushbu bo'limda biz uchta yarim cheksiz bog'langan metrik yulduzsimon graf bo'yicha Manakov solitonlarining dinamikasini ko'rib chiqamiz. (1-rasmga qarang) Solitonlarning yuqori chegarasi orqali aks ettirilmasdan uzatilishiga e'tibor qaratish zarur. Graflardagi Manakov sistemasi allaqachon [53]da ko'rib chiqilgan bo'lib, unda masalaning integralligi, aniq soliton yechimlari, soliton dinamikasi, ikki komponentli solitonlarning qutblanishlari va tarmoqlarda Manakov solitonlarining energiya almashuvchi to'qnashuvlari kabi turli jihatlari o'rganilgan ammo Ref kabi emas[53]. Ushbu maqolaning asosiy maqsadi tarmoqdagi Manakov Solitonlarining dinamikasini o'rganish emas. Bu yerda maqsad integrallashuvchi holatda tarmoq tugunlari orqali solitonlarning aks ettirishsiz uzatilishini nazarda tutuvchi ilgari kuzatilgan effekt integrallanish cheklovlari odatdagi chegara shartlarini (vazn uzluksizligi va umumiy Kirxgof shartlari) shaffof sharoitlarga tenglashtirishi bilan bog'liqligini ko'rsatishdir. Evolyutsiya tenglamalarini shakllantirish va yechish nuqtai nazaridan metrik graf tugunlarda ulangan tarmoqlangan simlardan tashkil topgan sohadir. Grafning har bir sohasi (qo'li) bo'yicha vektor solitonlar dinamikasi[53] (1), (2) va (17a) bilan berilgan Manakov tipidagi integral ikki komponentli birlashtirilgan chiziqli bo'lmagan Shredinger tenglamalari to'plami bilan aniqlanadi.

$$i \partial_t u_j + \frac{\partial_x^2 u_j}{2} + \beta_j (|u_j|^2 + |v_j|^2) u_j = 0 \quad (17a)$$

$$i\partial_t \psi_j + \frac{\partial_x^2 \psi_j}{2} + \beta_j (|u_j|^2 + |\psi_j|^2) \psi_j = 0 \quad (17b)$$

bu yerda $u_j, \psi_j, j = 1, 2, 3$, Manakov Solitonning komponentlari, j bog'lanish indeksini β_j esa j bog'lanishdagi nochiziqlik koeffitsiyentini ifodalaydi.

Biz $\psi_j = (u_j, \psi_j)$ ni kabi belgilaymiz va og'irlik uzluksizligidan kelib chiqadigan yuqori chegara shartlarini o'rnatamiz.

$$\alpha_1 \psi_1(0; t) = \alpha_2 \psi_2(0; t) = \alpha_3 \psi_3(0; t) \quad (18)$$

va umumlashtirilgan Kirxgof qoidalarini

$$\frac{1}{\alpha_1} \frac{\partial \psi_1}{\partial x} \Big|_{x=0} = \frac{1}{\alpha_2} \frac{\partial \psi_2}{\partial x} \Big|_{x=0} + \frac{1}{\alpha_3} \frac{\partial \psi_3}{\partial x} \Big|_{x=0} \quad (19)$$

Ushbu $\alpha_j (j = 1, 2, 3)$ nolga teng bo'lmagan haqiqiy doimiylardir. Yondashuvning umumiylikni yo'qotmasdan, biz $\alpha_j = \sqrt{\beta_j}$ ni bajaramiz. Ushbu o'zgartirishlar α_j parametrning fizik ma'nosini berishga imkon beradi. Chunki, β_j ning fizik parametrlari masalan, optik solitonlar uchun, muhit/materialning chiziqli bo'lmagan optik xususiyatlariga bog'liq. Keyin quyidagi shart bajarilgan deb faraz qilamiz[53].

$$\frac{1}{\beta_1} = \frac{1}{\beta_2} + \frac{1}{\beta_3} \quad (20)$$

Manakov sistemasining metrik yulduzsimon grafidagi soliton yechimlari quyidagicha yozilishi mumkin[53].

$$\psi_j(x) = \frac{1}{\sqrt{\beta_j}} \Phi_j(x) \quad (21)$$

bu yerda $\Phi_j(x)$ Manakov sistemasining (1) chiziqdagi soliton yechimlari

3.2 Metrik yulduzsimon grafda Manakov sistemasi uchun shaffof chegaraviy shartlar

Bu sistemada biz graflar bo'yicha Manakov sistemasi uchun shaffof chegaraviy shartlarni chiqaramiz va ular tenglamalar bilan berilgan tugun chegarasi shartlariga ekvivalentligini isbotlaymiz. (18) va (19) tenglamadagi yig'indi qoidasi sharti bilan (30) ifoda bilan qoniqtiriladi. Sistema (17a)-(17b) ifodalar to'raligicha chiziqli PDE sistemasiga qisqartirilishi va quyidagicha yozilishi mumkin.

$$i\partial_t \psi_j + \frac{\partial_x^2 \psi_j}{2} + V_j(x, t) \psi_j = 0 \quad (22)$$

va bu $\psi_j = (u_j, \psi_j)$ potensial $V_j(x, t)$ ko'rinishdagi $V_j(x, t) = \beta_j (|u_j|^2 + |\psi_j|^2)$ shaklida berilgan.

Tenglamalar uchun shaffof chegaraviy shartlarni o'rnatish (22), biz butun domenni(grafni) ikkita domenga ajratamiz va ularni "ichki" ($-\infty < x < 0$) va "eksterior" ($0 < x < \infty$) deb ataymiz. Ushbu atamalar asl hujjatlardan olingan [18,19,21], ularda shaffof chegaraviy shartlarni yaratishning asosiy g'oyasi taklif qilingan. Shunga ko'ra, bizda ichki va tashqi muammolar mavjud. B1 uchun ichki muammo quyidagicha yozilishi mumkin.

$$\begin{aligned} i\partial_t \psi_1 + \frac{\partial_x^2 \psi_1}{2} + V_1(x, t) \psi_1 &= 0 \\ \Psi_1|_{t=0} &= \psi^1(x) \\ \partial_x \Psi_1|_{x=0} &= (T_0 \Psi_1)|_{x=0} \end{aligned} \quad (23)$$

B_{2,3} uchun tashqi muammolar sifatida berilgan

$$\begin{aligned} i\partial_t \psi_{2,3} + \frac{\partial_x^2 \psi_{2,3}}{2} + V_{2,3}(x, t) \psi_{2,3} &= 0 \\ \Psi_{2,3}|_{t=0} &= 0 \\ \partial_x \Psi_{2,3}|_{x=0} &= \Phi_{2,3}(t), \\ \Phi_{2,3}(0) &= 0 \\ (T_0 \Phi_{2,3})|_{x=0} &= \partial_x \Psi_{2,3}|_{x=0} \end{aligned} \quad (24)$$

Quyidagi yanggi vektor funksiyani kiritamiz.

$$\begin{aligned} w(x, t) &= e^{-iv_{2,3}(x, t)} \psi_{2,3}(x, t) \\ \psi_{2,3}(x, t) &= \begin{pmatrix} u_{2,3}(x, t) \\ v_{2,3}(x, t) \end{pmatrix} \\ w(x, t) &= \begin{pmatrix} \omega_1(x, t) \\ \omega_2(x, t) \end{pmatrix} \end{aligned} \quad (25)$$

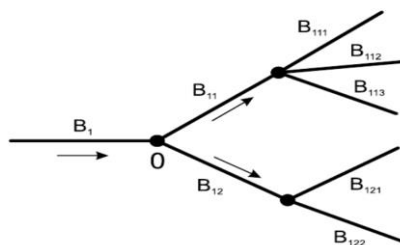
bu yerda

$$v_{2,3}(x, t) = \int_0^t V_{2,3}(x, \tau) d\tau = \beta_{2,3} \int_0^t (|u_{2,3}(x, \tau)|^2 + |v_{2,3}(x, \tau)|^2) d\tau \quad (26)$$

Yakuniy ishda [29] natijalaridan foydalanib, $x=0$ da $\Psi_{2,3}$ uchun shaffof chegaraviy shartlarni quyidagicha yozamiz.

$$\begin{aligned} \partial_x \psi_{2,3}|_{x=0} &= \sqrt{2} e^{-i\frac{\pi}{4}} e^{iv_{2,3}} \cdot \partial_t^{1/2} (e^{-iv_{2,3}} \psi_{2,3})|_{x=0} \\ i \frac{\partial_x}{4} V_{2,3} e^{iv_{2,3}} I_t (e^{-iv_{2,3}} \psi_{2,3})|_{x=0} \end{aligned}$$

bu kasrning 1/2 hosilasi quyidagicha berilgan

2-rasm. Uch tugunli daraxt grafi tasvirlangan bunda $B_1 \in (-\infty; 0]$ $B_{11} \in B_{12} \in [0; L_k)$
 $k = 1, 2$ $B_{1,i,j} \in [0; +\infty)$ uchun $i, j = 1, 2, 3$

$$\partial_t^{1/2} f(t) = \frac{1}{\sqrt{\pi}} \partial_t \int_0^t \frac{f(\tau)}{\sqrt{t-\tau}} d\tau \quad \text{va} \quad I_t(f) = \int_0^t f(\tau) d\tau$$

(18) va (19) yuqori chegara shartlaridan foydalanib, biz quyidagi (27) va (28) ifodalarni olib kelimiz.

$$v_{2,3}(0, t) = v_1(0, t) \quad (27)$$

$$\frac{1}{\beta_1} \partial_x v_1|_{x=0} = \frac{1}{\beta_2} \partial_x v_2|_{x=0} + \frac{1}{\beta_3} \partial_x v_3|_{x=0} \quad (28)$$

$$\partial_x \psi_{2,3}|_{x=0} = \sqrt{2} \sqrt{\frac{\beta_1}{\beta_{2,3}}} e^{-i\frac{\pi}{4}} e^{iv_1} \cdot \partial_t^{1/2} (e^{-iv_1} \psi_1)|_{x=0}$$

$$i \frac{1}{4} \sqrt{\frac{\beta_1}{\beta_{2,3}}} \partial_x v_{2,3} e^{iv_1} I_t (e^{-iv_1} \psi_1)|_{x=0}$$

Endi (18) va (19) ifodalarni chegara shartlaridan (29) ifodani olamiz.

$$\partial_x \psi_1|_{x=0} = \frac{\sqrt{\beta_1}}{\beta_2} \partial_x \psi_2|_{x=0} + \frac{\sqrt{\beta_1}}{\beta_3} \partial_x \psi_3|_{x=0}$$

$$\beta_1 \left(\frac{1}{\beta_2} + \frac{1}{\beta_3} \right) \left[\sqrt{2} e^{-i\frac{\pi}{4}} e^{iv_1} \cdot \partial_t^{1/2} (e^{-iv_1} \psi_1) \right]|_{x=0}$$

$$i \frac{1}{4} \partial_x v_1 e^{iv_1} I_t (e^{-iv_1} \psi_1)|_{x=0} = 0 \quad (29)$$

(29) tomonidan berilgan chegara sharti tenglamadagi bilan mos keladi. (16) va quyidagi yig'indi qoida bajarilsa, B1 obligatsiyasini aks ettirmasdan uzilishlarni ta'minlaydi:

$$\beta_1 \left(\frac{1}{\beta_2} + \frac{1}{\beta_3} \right) = 1 \quad (30)$$

Shunday qilib yig'indi qoidasining (30) qondirilishi yuqori chegara shartlari (18) va (19) grafning tepasiga shaffof chegaraviy shartlarga ekvivalent bo'lishini anglatadi.

Yuqoridagi usullar eng oddiy Y-birikmasi bilan bog'liq bo'lsada, u to'g'ridan-to'g'ri bog'lanishlarning ixtiyoriy soniga ega yulduz grafi uchun qo'llaniladi. N ta bog'langan yulduz grafi uchun quyidagi ifodani yozishimiz mumkin.

$$\frac{1}{\beta_1} = \sum_{j=2}^N \frac{1}{\beta_j}.$$

3.3 Boshqa topologiyalarga kengaytirish.

Yuqoridagi yondashuv to'g'ridan-to'g'ri boshqa tarmoq topologiyalari uchun kengaytirilishi mumkin. Bu yerda biz 2-rasmda keltirilgan daraxt grafi uchun ekanligini qisqacha ko'rib o'tamiz. Daraxt grafi uchta "qatlam" (B1), (B1i), va (B1ij) dan iborat. Bu yerda i va j berilgan bog'lanishlar ustida ishlaydi. Har bir (B1), (B1i), va (B1ij) bog'lanish uchun bizda Manakov tipidagi (17a)-(17b) integrallashuvchi ikki komponentli birlashtirilgan chiziqli bo'lmagan Shredinger tenglamalari to'plami mavjud bo'lib, ular uchun har bir yuqorida Kirxgof tipidagi chegaraviy shartlar qo'yiladi. Shaffof chegara shartlari yulduzsimon grafi (uchun (18) va (19) da bo'lgani kabi) o'rnatilishi mumkin. Keyin barchasi uchun i, j a1i va a1ij

har bir yuqorida (30) ($a_j = \sqrt{\beta_j}$ o'zgartirishlari bilan) kabi yig'indi qoidasidan aniqlanishi kerak. Masalan, 2-rasmdagi uchta tugunda

$$\begin{aligned} B_1 \text{ oxirida } \beta_1^{-1} &= \beta_{11}^{-1} + \beta_{12}^{-1} \\ B_{11} \text{ oxirida } \beta_{11}^{-1} &= \beta_{111}^{-1} + \beta_{112}^{-1} + \beta_{113}^{-1} \\ B_{12} \text{ oxirida } \beta_{12}^{-1} &= \beta_{121}^{-1} + \beta_{122}^{-1} \end{aligned} \quad (31)$$

Yulduzsimon grafga o'xshab, ushbu yig'indi qoidalarining bajarilishi daraxtsimon grafining har bir sathidagi Kirxgof tipidagi chegaraviy shartlarni sathlarini shaffof sharoitlarga

teng qilishini ko'rsatish mumkin. Ta'kidlash joizki, β_j ni (30) ifodadagi konstantalar j-tarmoqning nochiziqlik xususiyatlaridir.

Sonli usullar yordamida tajriba. Ushbu bo'limda (30) shartni qoniqtirish (18) va (19) ifoda ko'rinishidagi chegaraviy shartlarga ega bo'lgan graf sathi orqali solitni sochilmasdan o'tkazish imkonini berishini sonli usullar ko'rsatiladi. Eksperimental qurilma uchta bog'langan yulduzsimon grafdan iborat (1-rasm). Birinchi bog'lanishdan ikkinchi va uchinchi o'tadigan solitonni ko'rib chiqamiz, ya'ni birinchi bog'lanishda dastlabki holat ixcham tarzda qo'llab-quvvatlanadi. Dastlabki shart sifatida berilgan aniq yechimdan bitta soliton tanlaymiz.

$$G(x) = \sqrt{\sigma} \operatorname{sech} \left[\sqrt{2\sigma}(x - x_0) \right] \exp \left[i\sqrt{2}p(x - x_0) \right]$$

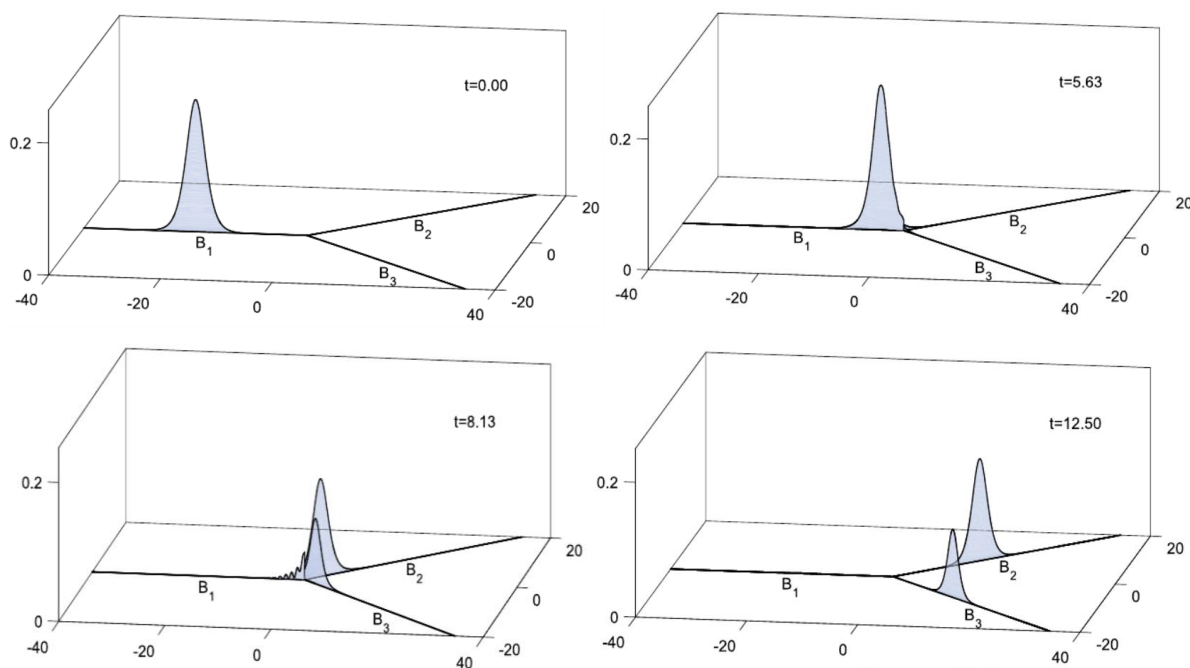
Demak;

$$\Psi_1(x, 0) = G(x) \begin{pmatrix} 1 \\ 1 \end{pmatrix}$$

$$\Psi_2(x, 0) = (0, 0)$$

$$\Psi_3(x, 0) = (0, 0)$$

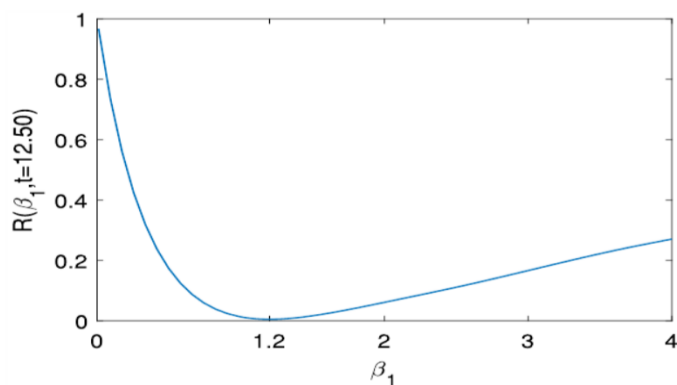
Tajribalarimizda aniq o'rta nuqta qoidasidan [54], sakrash deb ataladigan chekli farq usulidan foydalandik, bu bizning yaqindagi ishimizda ham qo'llanilgan [29]. Biz quyidagi tizim parametrlarini tanladik: B_1, B_2, B_3 bog'lanishlarining uzunligi $L_1 = L_2 = L_3 = 40$, shunga mos ravishda boshlang'ich shart parametrlari $\sigma = 1, p = 1, x_0 = -20$ va kosmik diskretizatsiya $\Delta x = 0,05$, vaqt qadami $\Delta t = 0,00125$. To'g'ri harakatlanuvchi yagona solitonning evolyutsiyasi 3-rasmda to'rtta ketma-ket vaqt bosqichida ko'rsatilgan. Bu syujetdan solitonning

3-rasm. Yig'indi qoidasi bajarilganda rejim uchun turli vaqt instansiyalarida chizilgan soliton dinamikasi (hech qanday aks ettirilmagan): $b_1=1,2$ $b_2=2$ $b_3=3$

aks ettirishsiz uzatilishi yaqqol seziladi. Bu yerda shuni ta'kidlash kerakki, biz qo'ygan yuqori chegarasi shartlari to'liq funksiyasining tarkibiy qismlarini aralashtirmasligi sababli, yuqori sath orqali uzatish qutblanishni o'zgartirmaydi.

Nihoyat, yig'indi qoidasi buzilgan holatda solitonning uzatilishi sochilish bilan birga bo'lishini ko'rsatish uchun 4-rasmda birinchi bog'lanish uchun qisman normaning umumiy normaga nisbatan sifatida aniqlanadigan qaytish koeffitsientini akslantirdik, ya'ni

4-rasm. R qaytish koeffitsientining vaqt o'tganda β_1 parametriga bog'liqligi ($t=12,50$). $\beta_2 = 2$ va $\beta_3 = 3$ uchun qaytmaydi $\beta_1 = 1,2$ bo'lganda $R=0$ qiymatiga teng

$$R = \frac{N_1}{N_1 + N_2 + N_3}$$

β_2 va β_3 ning belgilangan qiymatlari uchun β_1 ning funksiyasi sifatida yulduz grafigining har bir bog'lanishi uchun qisman normalar sifatida aniqlanadi.

$N_j = \int (|u_j|^2 + |v_j|^2) dx$ bunda u_j va v_j yulduzsimon grafidagi Manakov sistemasining yechimlari va integrallash j -chi bog'lanish ustida. Ushbu yuqorida keltirilgan chizmalardan ko'rish mumkinki, yig'indi qoidasini (30) qanoatlantiradigan β_1 qiymat uchun aks ettirish koeffitsienti nolga aylanadi.

Xulosa. Ushbu maqolada, [29]–manbada bayon etilgan oldingi tadqiqotimizni kengaytirgan holda, biz tugunlarda qaytishlarsiz (ya'ni shaffof) Manakov tarmoqlari muammosini o'rgandik.

Tugunlarning shaffofligi deganda, u yerda orqaga sochilish (backscattering) ro'y bermasligi nazarda tutiladi. Mazkur ishda shaffof chegara shartlari tushunchasi metrik graflarda Manakov tizimiga tatbiq etilib, vektor solitonlarning tugun orqali qaytmasdan o'tishini modellashtirish ko'zda tutilgan.

Ko'rsatib o'tildiki, agar nochiziqlilik koeffitsientlari (30)-tenglamadagi yig'indi qoidasiga bo'ysunsa, unda tugunlardagi chegara shartlari - ya'ni massaning uzluksizligi va Kirxgof qonunlariga asoslangan shartlar - shaffof chegara shartlariga ekvivalent bo'ladi.

Garchi bu tadqiqot faqat yulduzsimon (star) graf uchun olib borilgan bo'lsa-da, taklif qilingan yondashuvni daraxtsimon graf (tree graph), H-graf, va boshqa turli topologiyadagi graflarga ham bevosita qo'llash mumkin. Bu yerda yagona cheklov - graf arxitekturasida bitta kiruvchi va kamida ikkita chiquvchi yarim-cheksiz bog'lanishga ega bo'lishi, va ularning orasida har qanday turdagi graf joylashgan bo'lishi kerak.

Ushbu maqolada olingan natijalar yo'qotishsiz signal tarqalishini modellashtirishda amaliy ahamiyatga ega bo'lib, opto-elektron tarmoqlar, optik to'lqin yo'riqchilari, tarmoqlangan tuzoqlarda BEC (Boze–Einstein kondensati)ning boshqariladigan transporti kabi sohalarda tatbiq qilinishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. J.U. Kang, G.I. Stegeman, J.S. Aitchison, N. Akhmediev, Phys. Rev. Lett. 76 (1996) 3699.
2. J. Yang, Phys. Rev. E 59 (1999) 2393.
3. W.-P. Zhong, M. Beli, B. Malomed, Phys. Rev. E 92 (2015) 053201.
4. K. Steiglitz, Phys. Rev. E 60 (2000) 016608.
5. Y.S. Kivshar, G.P. Agrawal, Optik solitonlar: Tolalardan fotonik kristallargacha, Academic Press, San Diego, 2003.
6. G.P. Agrawal, Nochiziqli tola optikasi ilovalari, Academic Press, San-Diego, 2001.
7. R. Radhakrishnan, M. Lakshmanan, J. Hietarinta, Phys. Rev. E 56 (1997) 2213.
8. T. Kanna, M. Lakshmanan, Phys. Rev. Lett. 86 (2001) 5043.
9. M.J. Ablowitz, B. Prinari, A.D. Trubatch, Inverse Probl. 20 (2004) 1217.
10. R. Radhakrishnan, M. Lakshmanan, J. Phys. A, Matematik. Gen. 28 (1995) 2683.
11. A.P. Sheppard, Y.S. Kivshar, Phys. Rev. E 55 (1997) 4773.
12. M. Vijayajayanthi, T. Kanna, M. Lakshmanan, Phys. Rev. A 77 (2008) 013820.
13. B.F. Feng, J. Phys. A, Matematik. Teor. 47 (2014) 355203.
14. Y. Ohta, D.S. Wang, J. Yang, Stud. Amal. Matem. 127 (2011) 345.

15. P.G. Kevrekidis, D.J. Frantzeskakis, Rev. Fizika 1 (2016) 140.
16. D.J. Frantzeskakis, J. Phys. A, Matematik. Teor. 43 (2010) 213001.
17. J. Yang, Phys. Rev. E 65 (2002) 036606.
- A. Arnold, M. Ehrhardt, J. Comput. Fizika 145 (2) (1998) 611.
- A. Arnold, M. Ehrhardt, I. Sofronov, Commun. Matematik. Sci. 1 (3) (2003) 501.
18. S. Jiang, L. Greengard, Comput. Matematik. Amal. 47 (2004) 955.
19. X. Antoine, A. Arnold, C. Besse, M. Ehrhardt, A. Schädle, Commun. Comput. Fizika 4 (4) (2008) 729.
- A. Zisowsky, M. Ehrhardt, Matematik. Hisoblash Model. 47 (2008) 1264.
20. X. Antoine, C. Besse, P. Klein, J. Comput. Fizika 228 (2) (2009) 312.
21. P. Klein, X. Antoine, C. Besse, M. Ehrhardt, Commun. Hisoblash. Fizika 10 (5) (2011) 1280.

Sarimova Dildora Soataliyevna,
Toshkent viloyati pedagogik mahorat markazi Pedagoglarni kasbiy rivojlantirish
bo'yicha direktor o'rinbosari,
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

TA'LIM JARAYONIDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH ORQALI O'QITUVCHILARNING METODIK TAYYORGARLIGINI TAKOMILLASHTIRISH

Annotatsiya. Maqolada malaka oshirish jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan (AKT) oqilona foydalanishning o'qituvchilarning metodik tayyorgarligini takomillashtirishdagi roli yoritilgan. AKT vositalari dars jarayonini interaktiv, vizual va tahliliy asosda tashkil etish imkonini beradi hamda o'qituvchiga ilg'or pedagogik texnologiyalarni qo'llash, raqamli resurslardan samarali foydalanish imkonini yaratadi. Shu orqali tinglovchilarda mustaqil fikrlash va tahliliy faoliyat ko'nikmalari shakllanadi. Ta'limning raqamlashtirilishi sharoitida AKTdan foydalanish metodik kompetentligini rivojlantirishning muhim omili bo'lib, pedagogik innovatsiyalar tizimining ajralmas tarkibiy qismi hisoblanadi.

Kalit so'zlar: axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, metodik tayyorgarlik, metodik kompetentlik, ta'limni raqamlashtirish, ilg'or pedagogik texnologiyalar, pedagogik innovatsiyalar, mustaqil fikrlash.

Аннотация. В статье раскрыта роль рационального использования информационно-коммуникационных технологий в процессе повышения квалификации преподавателей для совершенствования их методической подготовки. Средства ИКТ позволяют организовать учебный процесс на интерактивной, визуальной и аналитической основе, а также создают условия для применения современных педагогических технологий и эффективного использования цифровых ресурсов. Это способствует формированию у слушателей навыков самостоятельного мышления и аналитической деятельности. В условиях цифровизации образования использование ИКТ является важным фактором развития методической компетентности и рассматривается как неотъемлемая часть системы педагогических инноваций.

Ключевые слова: информационно-коммуникационные технологии, методическая подготовка, методическая компетентность, цифровизация образования, современные педагогические технологии, педагогические инновации, самостоятельное мышление.

Abstract. The article highlights the role of rational use of information and communication technologies (ICT) in the process of teachers' professional development aimed at improving their methodological training. ICT tools make it possible to organize the educational process on an interactive, visual, and analytical basis, as well as to apply advanced pedagogical technologies and effectively use digital resources. This contributes to the development of independent thinking and analytical skills among trainees. In the context of educational digitalization, the use of ICT serves as an important factor in enhancing methodological competence and is considered an integral component of the pedagogical innovation system.

Key words: Information and communication technologies, methodological training, methodological competence, educational digitalization, advanced pedagogical technologies, pedagogical innovations, independent thinking.

Kirish. Bugungi kunda zamonaviy ta'lim tizimi o'qituvchidan nafaqat mutaxassislik fanifan chuqur nazariy bilim, balki uni uzatish uchun innovatsion yondashuv, metodik mahorat va raqamli kompetentligini rivojlantirishni ham talab etmoqda[1]. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining (AKT) tez sur'atda rivojlanishi ta'lim jarayonini samarali tashkil etish,

o'quvchilarning kognitiv faolligini oshirish hamda o'qituvchilarning metodik faoliyatini takomillashtirish uchun keng imkoniyatlar yaratishi bilan ahamiyatli.

Ta'lim jarayonida AKTdan oqilona foydalanish o'qituvchining metodik tayyorgarligini yangicha mazmun bilan boyitish bilan bir qatorda, dars jarayonini interaktiv, vizual hamda tahliliy yondashuvlarga asoslaydi. Natijada, o'qituvchi o'z fanini o'qitishda ilg'or pedagogik texnologiyalarni qo'llash, raqamli resurslardan samarali foydalanish hamda o'quvchilarda mustaqil fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish imkoniga ega bo'ladi.

O'qituvchilarning metodik tayyorgarligini oshirishda AKTdan foydalanish pedagogik innovatsiyalar tizimining ajralmas tarkibiy qismi sifatida qaralmoqda. Shu bois, ta'lim jarayonining raqamlashtirilishi sharoitida o'qituvchilarning metodik kompetentligini rivojlantirish masalasi ilmiy va amaliy jihatdan dolzarb hisoblanadi.

Asosiy qism. Texnokratik ta'lim paradigmasi kompyuterlashtirish va mashg'ulotlarda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan ilmiy-amaliy foydalanish bilan xarakterlanadi[2]. Malaka oshirish kursida tinglovchilarning axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish bo'yicha kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishga ustuvor ahamiyat beradi, bu esa, o'z navbatida, pedagogik ta'lim mazmunini zamonaviylashtirish bilan bir qatorda, sifatni oshirishni talab qiladi. Kimyo o'qituvchilarining axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishdagi metodik tayyorgarlik darajasini o'rganishimiz natijasida kimyo o'qituvchilarining salmoqli qismi o'quv mashg'ulotlarida zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanishga yetarli darajada tayyor emasligini aniqlash imkonini berdi. Shuningdek:

AKTdan foydalanishga o'rgatish bo'yicha maxsus tashkil etilgan tizimning yo'qligi;

o'qituvchilarning kompyuter savodxonligining pastligi;

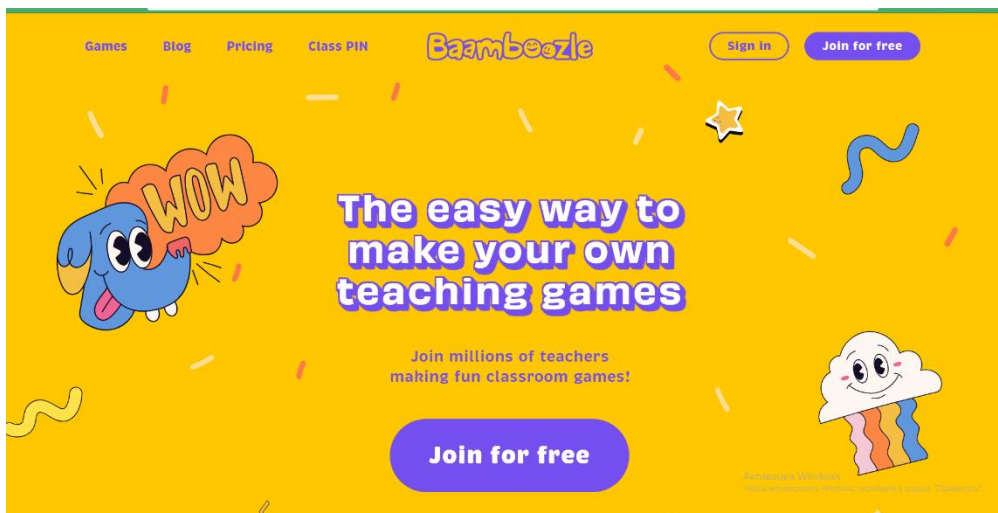
pedagoglarning didaktik imkoniyatlaridan xabardor bo'lishga qiziqishning yo'qligi va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini o'quv jarayonida qo'llash usullarini yomon o'zlashtirganligi;

umumta'lim maktablarida, malaka oshirish markazlarida kimyo fani bo'yicha o'quv jarayoni uchun reaktivlar, jihozlar, texnik bazaning yetarli emasligi mashg'ulotning samaradorligiga salbiy ta'sir etishini kuzatdik.

Yuqorida bayon etilgan mulohazalar ta'lim jarayonida innovatsion texnologiyalarni joriy etish bo'yicha zamonaviy pedagog shaxsiga qo'yilayotgan yuqori darajadagi kasbiy va metodik talablar bilan ta'lim tizimining texnologik yaxlitligini ta'minlash zarurati o'rtasidagi nomuvofiqlikni, shu bilan birga, amaldagi ta'lim dasturlarining fragmentar tuzilishi natijasida yuzaga kelayotgan obyektiv qarama-qarshiliklarni ilmiy jihatdan asoslab beradi[3]. Shu bois o'qituvchilarning o'z fanlari bo'yicha o'quv jarayonini axborot-metodik vositalar bilan boyitish, ta'limni raqamlashtirishni chuqur o'zlashtirish va ularni amaliyotga samarali tatbiq etish bo'yicha kasbiy tayyorgarligini rivojlantirish – nafaqat zamonaviy pedagogik faoliyatning ustuvor maqsadi, balki ta'lim sifatini oshirish, o'quvchilarning mustaqil fikrlash va ijodiy salohiyatini rivojlantirish, ta'lim jarayonining mazkur bo'g'inida ta'limiy transformatsiyaga xizmat qiluvchi muhim omildir. Zero, zamonaviy kimyo o'qituvchisining o'quv jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish sohasidagi kompetensiyasini takomillashtirish bugungi kunda jamiyat taraqqiyoti ehtiyojlariga to'liq javob beradi.

Kompyuterning amaliy dastur imkoniyatlaridan o'qitish vositasi sifatida foydalanish ta'lim jarayonini yaxshilaydi, uning samaradorligi va sifatini oshiradi. Globallashtirish jarayonida ta'limda raqamli texnologiyalarni joriy etish ta'lim oluvchilarning bilish faolligini oshirish, ularni mustaqil fikrlash va interaktiv o'rganishga yo'naltirishda muhim omil hisoblanadi. Shu jihatdan, onlayn o'yin va test platformalari, xususan Baamboozle tizimi ta'lim jarayonini qiziqarli, samarali va o'zaro muloqotga asoslangan shaklda tashkil etish imkonini beradi. Ushbu platforma o'qituvchilarga turli fanlar bo'yicha interaktiv mashg'ulotlar, viktorinalar va o'yin elementlarini yaratish hamda o'quvchilar bilimni baholashda innovatsion yondashuvlarni tatbiq etish imkonini beradi. Baamboozle platformasidan foydalanish o'qituvchilarning

axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish kompetentligini takomillashtirish, ta'limni axborotlashtirish jarayonini jadallashtirish va o'quvchilarning motivatsiyasini oshirishda dolzarb ahamiyat kasb etadi. Buning uchun:

1. Brauzerda <https://www.baamboozle.com> saytiga kiring.
 2. O'ng yuqoridagi **“Log in / Sign up”** tugmasini bosing.
 3. O'qituvchi sifatida kirish uchun:
Google akkauntingiz orqali tizimga kiring (**Sign in with Google**), yoki e-mail manzilingiz bilan ro'yxatdan o'ting. Ushbu oyna ochiladi:
 4. **Yangi o'yin (quiz) yaratish uchun** asosiy sahifada **“+ New Game”** tugmasini bosing.
 5. Quyidagi maydonlarni to'ldiring:
 - a. **Game Title** – o'yin nomi (masalan: *Kimyo elementlari*).
 - b. **Description** – qisqacha tavsif (dars mavzusi yoki sinf).
 - c. **Subject** – fan turi (masalan: *Science* yoki *English*).
 - d. **Visibility** – *Public* (boshqalar ko'rsin) yoki *Private* (faqat siz).
 6. **“Save”** tugmasini bosing.
 7. **Savollar qo'shish uchun** o'yin saqlangandan so'ng, **“Add Question”** tugmasini bosing.
 8. Quyidagilarni kiriting:
 - a. **Question:** savol matni;
 - b. **Answer:** to'g'ri javob;
 - c. **Image (optional):** rasm yuklash (istalgan mavzuda).
 9. Zarur bo'lsa, **ko'p savollar** kiriting (odatda 10–20 ta).
 10. Tugatgach, **“Done”** tugmasini bosing.
 11. **O'yinni o'tkazish** tayyor o'yingizni oching.
 12. **“Play”** tugmasini bosing.
 13. O'yin formatini tanlang:
 - a. **Classic** – jamoalar bilan o'yin;
 - b. **Quiz mode** – individual test shakli.
 14. Jamoalar sonini belgilang (masalan: 2 yoki 3 ta).
 15. Savollar navbat bilan chiqadi, to'g'ri javob bergan jamoa ball oladi.
- Natijalarni kuzatish va ulashish**
O'yin tugagach, ballar avtomatik hisoblanadi.
“Share” tugmasi orqali o'yingizga havola yuborish yoki boshqa o'qituvchilar bilan ulashish mumkin.
Istasangiz o'zingiz yaratgan o'yinlarni **“My Games”** bo'limida saqlaysiz va keyingi

darslarda qayta ishlatishingiz mumkin.

Tinghlovchilarning metodik mahoratini oshirish, innovatsion o'qitish usullarini amaliyotga tatbiq etish va ta'lim samaradorligini oshirish, amaliy kompetentligini faollashtirish maqsadida quyida keltirilgan savollar mazkur platforma imkoniyatlaridan foydalanishning amaliy namunasi sifatida taqdim etiladi.

№	Savol	Javob
1.	Tajriba paytida xavfsizlik uchun nimalarga amal qilish kerak?	Ko'zoynak taqish, qo'lqop kiyish, kislota va ishqorlarni ehtiyotlik bilan ishlatish;
2.	Gaz ajralishini qanday aniqlash mumkin?	Pufakchalar chiqishi yoki gaz hidining sezilishi orqali;
3.	Eritma pH qiymatini aniqlash uchun qaysi vosita ishlatiladi?	Lakmus yoki universal indikator;
4.	Natriy metallini suvga tashlanganda qanday reaksiya kuzatiladi?	Portlash va vodorod ajraladi;
5.	Tajriba natijalarini qayd etishda qanday shakldan foydalanish kerak?	Jadval yoki kuzatuv protokoli shaklida.

Xulosa. Tadqiqot jarayonida Baamboozle platformasidan kimyo fanini o'qitishda foydalanish imkoniyatlari o'rganildi. Ushbu platforma orqali o'qituvchilarning interaktiv o'qitish ko'nikmalari, raqamli savodxonligi va didaktik faoliyati samaradorligini oshirish yo'llari tahlil qilindi. Platformada tuzilgan savollar o'qituvchilarning malaka oshirish jarayonida nazariy bilimlarni mustahkamlash va innovatsion yondashuvlarni amaliyotga tatbiq etishga xizmat qiladi.

Mazkur platformasidan foydalanish orqali kimyo o'qituvchilari uchun metodik kompetentligini rivojlantirishning samarali vositasi sifatida e'tirof etiladi. Platformada yaratilgan interaktiv savol-javoblar, testlar va o'yin shaklidagi mashg'ulotlar ta'lim jarayonining motivatsion va refleksiv komponentlarini faollashtiradi. Shu orqali o'qituvchilar o'z fanini o'qitishda zamonaviy raqamli texnologiyalarni qo'llash ko'nikmalarini mustahkamlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi «2022 - 2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi to'g'risida»gi PF-60-sonli Farmoni.

2. Романова О.В. Система информационно-методической подготовки будущих учителей химии как фактор модернизации химико-педагогического образования // Информационные технологии в образовании - 2006. Сборник научных трудов участников VI научно-практической конференции выставки. - Ростов н/Д: Ростиздат, 2006.

3. Татур Ю.Г. Компетентность в структуре модели качества подготовки специалиста // Высшее образование сегодня, 2004.

*Xojiyeva Matluba Shukurovna,
Buxoro davlat universiteti o'qituvchisi*

AKSIOLOGIK YONDASHUV BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING PEDAGOGIK KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH OMILI SIFATIDA

Annotatsiya. Mazkur maqolada akseologik yondashuvning bo'lajak o'qituvchilarning pedagogik kompetensiyalarini rivojlantirishdagi o'rni tahlil qilingan. Unda qadriyatlar nazariyasining mazmuni, ta'lim jarayonida insonparvarlik tamoyillarini amalga oshirish yo'llari, shuningdek, o'zbek milliy va ma'naviy qadriyatlariga tayangan holda kasbiy tayyorgarlikni shakllantirish masalalari yoritilgan. Akseologik yondashuvning nazariy, metodologik va amaliy jihatlari ochib berilgan hamda bo'lajak o'qituvchilarda vatanparvarlik, mas'uliyatlilik, bag'rikenglik kabi sifatlarni tarbiyalashdagi ahamiyati asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: akseologik yondashuv, pedagogik kompetensiya, qadriyat, bo'lajak o'qituvchi, milliy va ma'naviy qadriyatlar, insonparvarlik, ta'lim jarayoni.

Аннотация. В данной статье рассматривается значение аксиологического подхода в процессе развития педагогических компетенций будущих учителей. Раскрывается сущность теории ценностей, пути реализации гуманистических принципов в образовательном процессе, а также вопросы формирования профессиональной подготовки на основе узбекских национальных и духовных ценностей. Анализируются теоретические, методологические и практические аспекты аксиологического подхода, обосновывается его роль в воспитании таких качеств, как патриотизм, ответственность и толерантность у будущих педагогов.

Ключевые слова: аксиологический подход, педагогическая компетентность, ценности, будущий учитель, национальные и духовные ценности, гуманизм, образовательный процесс.

Annotation. This article analyzes the role of the axiological approach in developing the pedagogical competencies of future teachers. It explores the essence of value theory, ways to implement humanistic principles in education, and the process of forming professional readiness based on Uzbek national and spiritual values. The theoretical, methodological, and practical aspects of the axiological approach are discussed, highlighting its importance in fostering patriotism, responsibility, and tolerance among future educators.

Keywords: axiological approach, pedagogical competence, values, future teacher, national and spiritual values, humanism, educational process.

Kirish. Aksiologiya inson va jamiyat uchun muhim bo'lgan qadriyatlarni o'rganadi. Qadriyatlar – bu insonning tabiat, jamiyat va o'z atrofidagi muhit bilan munosabatini belgilaydigan eng chuqur tamoyillardir. Aksiologik yondashuvga ko'ra, zamonaviy pedagogikada o'quvchi jamiyatning eng oliy qadri sifatida qaraladi va ta'lim jarayonining markaziy maqsadlaridan biri hisoblanadi. Zamonaviy pedagogik tadqiqotlarga ko'ra, «o'quvchi – jamiyatning eng oliy qadri» ekanligi aniqlangan va aksiologik yondashuv mavjud ta'lim tizimining asosi bo'lishi ta'kidlangan.

Ta'lim sohasida aksiologik yondashuvning muhimligi davlat ta'lim strategiyalarida ham qayd etilgan. Jumladan, O'zbekistonning “Uzluksiz ma'naviy tarbiya” kontseptsiyasida yoshlarda vatanparvarlik, mehr-oqibat, mas'uliyatchilik va boshqa ma'naviy fazilatlarni tarbiyalashga alohida e'tibor berilgan. Ijtimoiy axloq va milliy qadriyatlarni shakllantirishda oila va maktabning hamkorligi jamiyat barqarorligi va ma'naviy taraqqiyoti uchun zarur ahamiyat kasb etadi.

Asosiy qism. Pedagogik kompetensiya – o'qituvchining kasbiy faoliyatida samarali ish yuritish uchun zarur bilim, ko'nikma, tadbirchanlik va shaxsiy sifatlar majmuasi hisoblanadi.

Aksiologik yondashuv nuqtai nazaridan qaralganda, kompetentlik tushunchasi faqat kognitiv (bilim va ko'nikmalar) va texnik komponentlardan iborat emas, balki unda motivatsion, axloqiy, ijtimoiy va xulq-atvor bilan bog'liq elementlar ham mavjud. Masalan, I.V.Gubarenko ta'kidicha, kompetentlik tushunchasi «ta'lim natijalari (bilim va ko'nikmalar), qadriyatlar tizimi, odatlar va boshqa jihatlarni o'z ichiga oladi» [2]. Shu bilan birga, professional pedagogik kompetentlik – bu fuqaroga kasbiy vazifalarni muvaffaqiyatli bajarish imkoniyatini beradigan bilim, ko'nikma, tajriba va shaxsiy sifatlar tizimidir.

Kompetentlikning ushbu tarkibiy qismlarini chuqurroq tushunish uchun quyidagilarni alohida olib ko'rish mumkin:

- kognitiv va amaliy komponentlar: o'qitish natijasi sifatida shakllanadigan bilim va ko'nikmalar;

- motivatsion-axloqiy komponentlar: shaxsning kadriyatlar tizimi va odatlari, ya'ni o'qituvchining shaxsiy bag'rikenglik, vatanparvarlik, insoniyatga munosabati va boshqa axloqiy fazilatlar;

- shaxsiy-ijtimoiy komponent: o'qituvchining mas'uliyatlik, odob-ahloq va ijtimoiy voyaga etganlik singari xususiyatlari.

Kompetentlik bilimlar asosida shakllangan intellektual va shaxsiy tajriba»dan iborat va turli faoliyat vaziyatlarida faoliyat yuritish qobiliyatini ifoda etadi. A.V. Xutorskoy munosabati bilan, «kompetentsiya» – ma'lum sohada samarali faoliyat uchun zarur bo'lgan shaxsiy sifatlar umumiyliigi, «kompetentlik» esa o'sha kompetentsiyaga ega bo'lish va unga nisbatan shaxsiy munosabatni o'z ichiga oladi [4]. Demak, pedagogik kompetentlik bilim va ko'nikmalar bilan bir qatorda pedagogning qadriyatlar va axloqiy o'ziga xos xususiyatlari sovuishi natijasida shakllanadi.

Aksiologik yondashuv - bu inson hayoti, faoliyati va jamiyatdagi o'rnini qadriyat sifatida talqin etuvchi falsafiy yo'nalish bo'lib, shaxsning dunyoqarashi, ma'naviy kamoloti va kasbiy shakllanishida markaziy o'rin egallaydi. Bu yondashuvga ko'ra, ta'lim va tarbiya jarayoni insonni faqat bilim bilan emas, balki qadriyatlar bilan boyitishga, uning axloqiy, estetik va ijtimoiy yo'nalganligini shakllantirishga qaratilgan bo'lishi zarur.

Bo'lajak o'qituvchilarning pedagogik kompetensiyasini shakllantirishda aksiologik yondashuv ularni shaxsiy va kasbiy qadriyatlarga tayanib faoliyat yuritishga, ta'lim-tarbiya jarayonida insonparvarlik, adolat, vatanparvarlik, mas'uliyat, ijodkorlik kabi fazilatlarini namoyon etishga yo'naltiradi. Aksiologik yondashuv pedagogik kompetentlikni mukammal shakllantirishga xizmat qiladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, ta'lim jarayonida kadriyatlar tizimini integratsiyalashtirish, talabalarning munosabatlarini tarbiyalash va e'tirof etish o'qituvchining professional rivoji uchun muhimdir. Zamonaviy pedagogik pedagogika prinsiplari asosida aksiologik yondashuv maslahatida o'quvchi eng yuksak qadriyat ekani ta'kidlanadi, bu esa ta'lim tizimidagi ta'lim-tarbiya jarayonini insonparvarlik tamoyili bilan boyitadi.

O'qituvchining shaxsiy qadriyatlari va uning ta'limiy-pedagogik faoliyati o'rtasida qarama-qarshilik emas, balki uyg'unlik bo'lishi kerak. Uchuvchining shaxsiy-iqtidoriy potentsiali, ma'naviy-moral jihatlari uning umumiy pedagogik kompetentligiga ta'sir qiladi.

Shu bilan birga, aksiologik yondashuv bo'lajak o'qituvchisining shaxsini integrativ jihatdan boyitadi. Bo'lajak o'qituvchining aksiologik yondashuvi uning shaxsiyligidagi integrativ xususiyat bo'lib, yuqori pedagogik natijalarga erishish, o'qituvchi va o'quvchi ijodkorligini rivojlantirish hamda ta'lim-faoliyatida insonparvar motivatsiyani ta'minlashga qaratilgan. Bu ham o'qituvchi va talaba o'rtasida ijodiy hamkorlikni rag'batlantirishga olib keladi.

Aksiologik yondashuvning mohiyati shundaki, u insonni, uning faoliyatini, dunyoqarashini, qadriyatlarini tarbiya markaziga qo'yadi. Shaxsning ijtimoiy hayoti, mehnati, ijodi, munosabatlari qadriyat sifatida qoraladi. Shu bois, tarbiya jarayoni qadriyatlarni

o'zlashtirish va interiorizatsiyalash (ichkilashtirish) jarayoni sifatida tashkil etiladi. Bu yondashuvga ko'ra, ta'lim-tarbiya - bu qadriyatlarni avlod-dan-avlodga o'tkazish jarayoni, bunda pedagoglar va ota-onalar yosh avlodga nafaqat bilim, balki hayotiy tajriba, ma'naviyat, axloq, estetik qarashlarni ham singdiradilar.

Tarbiya qadriyatlari deganda, inson shaxsiga ijobiy ta'sir ko'rsatuvchi, uni ma'naviy, intellektual, axloqiy jihatdan boyituvchi ijtimoiy-madaniy sharoitlar tushuniladi. Bu qadriyatlar o'zida ota-onalar, pedagoglar va jamiyat tomonidan yosh avlodda shakllantirilishi lozim bo'lgan fazilat, sifat, istak va intilishlarni aks ettiradi. Bo'lajak o'qituvchilar uchun bu qadriyatlar kasbiy kompetensiyaning ajralmas tarkibiy qismi hisoblanadi. Chunki o'qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki qadriyatlar targ'ibotchisi, ma'naviy yo'l boshchi sifatida jamiyatda muhim rol o'ynaydi. Shu nuqtai nazardan, aksiologik yondashuv o'qituvchining kasbiy shakllanishini insoniy qadriyatlarga asoslangan pedagogik faoliyat sifatida talqin etadi.

Tarbiya qadriyatlari o'z mohiyatiga ko'ra to'rtta o'zaro uyg'un manbaga ega:

Genetik va psixosomatik manba - inson tabiatida mujassam bo'lgan tug'ma imkoniyatlar, tabiiy moyilliklar va psixofiziologik xususiyatlar.

Individual-shaxsiy manba - shaxsning o'ziga xos tajribasi, e'tiqodi, intilishlari va hayotiy maqsadlari.

Ijtimoiy manba (sotsium) - jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlar, madaniyat, an'ana va me'yorlar.

Ijtimoiy-kosmik manba - insonni koinot, tabiat va umuminsoniy qadriyatlar tizimida ko'rish.

Mazkur manbalar asosida shakllangan tarbiya qadriyatlari pedagogik tizimlarning samaradorligini belgilovchi mezon sifatida namoyon bo'ladi.

Ular quyidagi turlarga ajratiladi:

Absolyut (umuminsoniy) qadriyatlar - insoniyatning doimiy axloqiy me'yorlari (ezgulik, tinchlik, adolat, muhabbat va h.k.);

Vaqt bilan bog'liq (aniq-tarixiy) qadriyatlar - ma'lum davr va jamiyat ehtiyojiga ko'ra shakllanuvchi qadriyatlar;

Barqaror-mental (etnik) qadriyatlar - milliy urf-odatlar, madaniyat va mentalitetga asoslangan qadriyatlar;

Individual-shaxsiy qadriyatlar - insonning ichki dunyosi, hayot falsafasi, maqsad va e'tiqodlari bilan bog'liq qadriyatlar.

Aksiologik yondashuv doirasida pedagogik jarayon quyidagi usul va vositalar asosida tashkil etilishi mumkin:

ta'lim muhitini talaba va o'qituvchilar faoliyatini muvofiqlashtiruvchi holda tashkil etish; o'quv jarayonida interaktiv o'yinlar, treninglar va guruhli muhokamalarni qo'llash talaba motivatsiyasini oshiradi;

pedagoglar va talabalarning birgalikda loyihalar ustida ishlashi, kasbiy ta'lim jarayonida axloqiy-adamiy qadriyatlarga asoslangan topshiriqlar bajarishi tashkil etiladi.

Bu jarayonda o'quvchilar o'zining shaxsiy xususiyatlari va kasbiy ko'nikmalarini rivojlantirishga urg'u beriladi. Ustoz talabalarni o'zini o'rganish jarayoni haqida mulohaza yuritishga o'rgatishi kerak. Masalan, o'quv portfolio tuzish, bilish ko'nikmalari va amaliy ishlar natijalarini o'zi o'rganish (self-assessment) o'quvchiga shaxsiy rivojlanishini kuzatish imkonini beradi. Oliy o'quv yurtlarida gumanitar va ma'naviy ta'lim yo'nalishlarini tadbiq etish; talabalarning ishonch, qarori, mas'uliyati kabi fazilatlari o'z ma'nosini boyitadi. Bularning hammasi o'qituvchining ijtimoiy-ma'naviy qadriyatlar tizimi bilan uyg'unlasha oladi.

Shunday tarzda tashkil etilayotgan ta'lim jarayonlari pedagogik kompetentsiyalar rivojiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Xususan, faol ta'lim usullari va innovatsion texnologiyalar qo'llanilishi o'qituvchida muvaffaqiyatli ishlash uchun kerakli malakalarni (masalan,

kommunikativ va muammolarni hal qilish ko'nikmalari) shakllantirishga yordam beradi. Aktiv usullar orqali o'quv jarayonida etik-axloqiy bahslar ko'tariladi, bu esa o'qituvchining axloqiy musobaqasi va javobgarligi hissi rivojiga xizmat qiladi.

O'zbekistonning milliy va ma'naviy qadriyatlari aksiologik yondashuvning amaliy jihatlarini asoslashida muhim manba hisoblanadi. Mamlakatimiz ta'lim tizimida kadriyatlar tarbiyasiga keng e'tibor beriladi. Kontseptsialarda ta'kidlanishicha, yoshlar maktabida quyidagi asosiy qadriyatlar kompleksini shakllantirish ko'zda tutilgan:

vatanparvarlik, tadbirkorlik va irodalilik;
bag'rikenglik, mas'uliyatlilik va huquqiy madaniyat;
innovatsion fikrlash va mehnatsevarlik.

Ushbu qadriyatlar O'zbekistonning milliy ma'naviy merosidan olingan muhim jihatlarni o'z ichiga oladi. Masalan, maktab darsligida yurtimizning tarixi, milliy urf-odatlar, adabiy-san'at yodgorliklari bilan tanishtirish orqali vatanparvarlik ruhi tarbiyalanadi. Shu kabi tarkibiy ahamiyatga ega uzluksiz ma'naviy tarbiya chora-tadbirlari O'zbekiston Respublikasi hukumatning maxsus kontseptsialari bilan mustahkamlangan.

Amalda aksiologik yondashuvni joriy etish uchun oliy ta'lim muassasalarida ma'ruza va seminarlardan tashqari, tarbiyaviy ishlar tadbirlari, ma'rifat markazlari kabi ko'ngilli loyihalar tashkil qilinadi. Bu tashabbuslar orqali talabalarda xalq an'analari, milliy tilimiz va adabiyotimiz qadrlanishi, mehribonlik va insoniylik tuyg'usi boyitilishi kafolatlanadi. Ushbu g'oyalar O'zbekistonning ma'rifiy-tarbiyaviy siyosatida ustuvor sanaladi hamda ota-onalar va o'qituvchilar hamkorligida ijtimoiy-axloqiy normalar joriy etilib, milliy qadriyatlar shakllantiriladi.

Bo'lajak o'qituvchilarda aksiologik yondashuvni shakllantirish quyidagi yo'nalishlarda amalga oshiriladi:

Ma'naviy-ma'rifiy tayyorgarlik – o'qituvchi o'z faoliyatini insonparvarlik, mehr-shafqat, vijdon va adolat qadriyatlariga asoslab olib borishi.

Kasbiy-axloqiy kompetensiya – pedagogik faoliyatda axloqiy me'yorlarga tayanish, o'quvchilarga shaxs sifatida hurmat bilan munosabatda bo'lish.

Ijtimoiy mas'uliyatni anglash – ta'lim jarayonini jamiyat taraqqiyoti, milliy manfaat va ma'naviy tiklanish bilan bog'lash.

Refleksiv yondashuv – o'qituvchi o'z faoliyatini tahlil qilish, o'z qadriyat tizimini shakllantirish orqali o'zini takomillashtirish.

Innovatsion qadriyatlar tizimi – zamonaviy pedagogika texnologiyalarini insonparvarlik va ma'naviyat asosida qo'llash.

Xulosa qilib aytganda, aksiologik yondashuv bu - bo'lajak o'qituvchilarni tarbiyalashda qo'llaniladigan ma'naviy-qiymatlararo tamoyillar majmuasidir. U ko'p jihatdan pedagogik kompetentlikka shaxsiy va kasbiy omillarni ushlashga yordam beradi, mutaxassisning bilim hamda e'tiqodini uyg'unlashtiradi. Aksiologik yondashuv nazariy, metodologik va amaliy jihatlarni o'z ichiga olgan holda ishlab chiqilsa, u ruhiy-ma'naviy tarbiya jarayonini, pedagogik bilim va ko'nikmalarni boyitadi, kelajak o'qituvchisida ijodiy fikrlaydigan, insofli va mas'ul fuqaro sifatida shakllanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Antoniuk V.Z., Alendar N.I., Bartkiv O.S., Honcharuk O.V., Durmanenko O.L. Axiological approach in professional pedagogical education. *Linguistics and Culture Review*, 5(S4), 687-699. <https://doi.org/10.21744/lingcure.v5nS4.1709>
2. Губаренко И. В. Роль аксиологического подхода в формировании профессиональной компетентности выпускника образовательной организации высшего образования //Наука. Искусство. Культура. – 2015. – №. 1 (5). – С. 186-190.

3. Egamberdieva T. A., Saydullaeva A. R. The importance of axiological approach in forming the cognitive competence of future teachers //Journal of Positive School Psychology. – 2022. – T. 6. – №. 10.
4. Хуторской, А. В. Общепредметное содержание образовательных стандартов / А. В. Хуторской. – М., 2002.
5. Xodjayev B., Sattorov Sh., Artikova M. Tarbiya fanini o'qitish texnologiyalari. – Toshkent, Respublika ta'lim markazi, 2021.- 168b

Kozimova Mehriniso Akbarali qizi,
Buxoro xalqaro universiteti o'qituvchisi

MAKTABGACHA TA'LIMDA BOLALARNI MAKTABGA TAYYORLASHDA INNOVATSION PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNI QO'LLASHNING SAMARADORLIGI

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim jarayonida bolalarni maktabga tayyorlashda innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanishning nazariy va amaliy jihatlari yoritilgan. Ta'lim jarayoniga ilg'or texnologiyalarni joriy etish bolalarda mustaqil fikrlash, ijodiy yondashuv, kommunikativ kompetensiya va muammoli vaziyatlarni hal etish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qilishi ta'kidlangan. Shuningdek, maqolada raqamli ta'lim vositalari, interfaol o'yin metodlari, STEAM yondashuvi, loyiha va muammoli o'qitish texnologiyalarining bolalarning o'quv faoliyatiga psixologik tayyorgarligini oshirishdagi ahamiyati tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, innovatsion pedagogik texnologiyalar, raqamli ta'lim, interfaol metodlar, STEAM yondashuvi, ijodiy tafakkur, o'quv motivatsiyasi, kommunikativ kompetensiya, loyiha metodikasi, ta'lim samaradorligi.

Аннотация: В данной статье раскрываются теоретические и практические аспекты использования инновационных педагогических технологий в процессе дошкольного образования при подготовке детей к школе. Подчеркивается, что внедрение передовых технологий в образовательный процесс способствует развитию у детей самостоятельного мышления, творческого подхода, коммуникативной компетенции и навыков решения проблемных ситуаций. Также в статье анализируется значение цифровых образовательных средств, интерактивных игровых методов, STEAM-подхода, проектной и проблемной технологии обучения в повышении психологической готовности детей к учебной деятельности.

Ключевые слова: дошкольное образование, инновационные педагогические технологии, цифровое обучение, интерактивные методы, STEAM-подход, творческое мышление, учебная мотивация, коммуникативная компетенция, проектная методика, эффективность обучения.

Annotation. This article highlights the theoretical and practical aspects of using innovative pedagogical technologies in preschool education for preparing children for school. It emphasizes that the integration of advanced technologies into the educational process contributes to the development of independent thinking, creativity, communicative competence, and problem-solving skills in children. The article also analyzes the significance of digital learning tools, interactive play methods, the STEAM approach, project-based and problem-based teaching technologies in enhancing children's psychological readiness for learning activities.

Key words: preschool education, innovative pedagogical technologies, digital learning, interactive methods, STEAM approach, creative thinking, learning motivation, communicative competence, project methodology, educational effectiveness.

Kirish. Bugungi kunda ta'lim tizimining barcha bo'g'inlarida, xususan, maktabgacha ta'lim jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Maktabgacha yoshdagi bolalar tafakkurining shakllanishi, ijodiy faolligi, kommunikativ ko'nikmalari va o'quv faoliyatiga psixologik tayyorgarligi ko'p jihatdan ta'lim jarayonida qo'llanilayotgan metod va vositalarga bog'liqdir. Shu bois, bolalarni maktabga tayyorlashda ilg'or pedagogik texnologiyalarni joriy etish, ularni o'qishga va mustaqil fikrlashga o'rgatishda zamonaviy yondashuvlardan foydalanish ta'lim sifatini oshirishning muhim omillaridan biri sanaladi.

Ta'limda innovatsion texnologiyalar deganda nafaqat raqamli vositalar, balki interfaol o'yin metodlari, loyihaviy yondashuv, muammoli o'qitish, STEAM texnologiyalari kabi ilg'or pedagogik metodlar majmuasi tushuniladi. Ushbu yondashuvlar bola shaxsining kognitiv, emotsional va ijtimoiy jihatdan har tomonlama rivojlanishini ta'minlaydi. Xususan, interfaol o'yinlar bolalarning ijodiy tafakkurini faollashtiradi, STEAM yondashuvi esa ularni kuzatuvchanlik, tahlil qilish va amaliy tajriba orqali o'rganishga undaydi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Ta'lim sifatini oshirish va maktabgacha ta'lim tizimini rivojlantirish to'g'risida"gi qarorlarida ham bolalarda ijodkorlikni, mustaqil fikrlashni, o'rganishga qiziqishni shakllantirish uchun innovatsion metodlar va raqamli texnologiyalardan keng foydalanish zarurligi alohida ta'kidlangan. Bu esa pedagoglardan yangi avlod o'quvchilarining psixologik ehtiyojlariga mos metodik yondashuvni ishlab chiqishni talab etadi.

Mazkur maqolada maktabgacha ta'lim jarayonida bolalarni maktabga tayyorlashda innovatsion pedagogik texnologiyalarning samaradorligi, ularning bola shaxsini rivojlantirishdagi roli hamda psixologik tayyorgarlikni shakllantirishdagi ta'siri nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Shu bilan birga, ta'lim jarayonida interfaol va raqamli texnologiyalarni joriy etishning afzalliklari hamda ularning pedagogik jarayonga integratsiyasi ilmiy asosda yoritiladi.

Adabiyotlar tahlili. Maktabgacha ta'lim jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo'llash masalasi so'nggi yillarda mahalliy va xorijiy pedagogika hamda psixologiya fanlarida keng o'rganilayotgan dolzarb yo'nalishlardan biridir. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bolalarni maktab ta'limiga tayyorlashda innovatsion yondashuvlar bolaning faolligini, mustaqilligini, ijodkorligini va o'qishga ijobiy munosabatini shakllantirishda hal qiluvchi omil sifatida namoyon bo'ladi.

Rus psixologlari va pedagoglari - L.S. Vygotskiy, A.N. Leontyev, D.B. Elkonin, V.V. Davыдов va P.Ya. Galperinlarning ishlarida bola shaxsining rivojlanishi faoliyat va muloqot jarayonida shakllanishi, o'yin faoliyatining intellektual va ijtimoiy rivojlanishdagi o'rni keng yoritilgan. Xususan, Vygotskiyning "yaqin rivojlanish zonasi" konsepsiyasi bolani mustaqil bilim olishga, fikrlash va muammoni hal etish jarayonida o'qituvchi bilan hamkorlikda o'sishga yo'naltiradi. Bu nazariya zamonaviy interfaol o'qitish va innovatsion texnologiyalarni qo'llashda asosiy metodologik tayanchlardan biri hisoblanadi.

J. Piaget o'zining kognitiv rivojlanish nazariyasida bolaning aqliy o'sishi bosqichlarini tahlil qilib, o'quv jarayonini bolaning yosh va fikrlash imkoniyatlariga mos tarzda tashkil etish zarurligini ta'kidlaydi. M. Montessori esa bolalarda mustaqillik, tanlov erkinligi va amaliy faoliyat orqali o'rganish tamoyillariga asoslangan metodikani ilgari surgan. Bu yondashuv bugungi maktabgacha ta'limda keng qo'llanilayotgan innovatsion va integratsion texnologiyalarning nazariy ildizini tashkil etadi.

G'arb pedagogik tajribalarida STEAM (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics) yondashuvi bolalarning ijodiy tafakkurini rivojlantirishda samarali vosita sifatida tan olingan. R. Florida, K. Robinson va H. Gardnerlarning asarlarida ta'kidlanishicha, ta'limda kreativlikni rag'batlantirish, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish va amaliy tajriba orqali o'rganish bolani XXI asr kompetensiyalariga tayyorlaydi.

O'zbekiston olimlari orasida M.M. Rahmatova, Z.T. Nishonova, S.S. Karimova, O. Mamarajabov, D. Jo'rayeva kabi tadqiqotchilar maktabgacha ta'lim tizimida innovatsion pedagogik yondashuvlarning psixologik-pedagogik asoslarini o'rganib, ta'lim jarayonida interfaol metodlardan foydalanishning samaradorligini ilmiy asoslab berganlar. Jumladan, M.M. Rahmatova o'z tadqiqotlarida maktabgacha ta'lim muassasalarida raqamli texnologiyalarni qo'llash bolalarda kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish, o'qishga tayyorlikni oshirish va ijtimoiy faoliyatni shakllantirishda muhim omil ekanligini ta'kidlaydi.

Shuningdek, UNESCO va UNICEF tashkilotlari tomonidan e'lon qilingan xalqaro ta'lim konsepsiyalarida bolalarda raqamli savodxonlikni oshirish, ijodkorlik va muammoli fikrlashni rivojlantirish, ta'limda texnologiyalarning ijtimoiy va psixologik ta'sirini baholash bo'yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqilgan. UNESCO (2020) hisobotida ta'limda innovatsiyalarni qo'llash bolalarning o'rganish jarayonida ishtirokini oshiradi, shaxsiy rivojlanish sur'atini tezlashtiradi va ijtimoiy integratsiyani mustahkamlaydi, deb qayd etilgan.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, innovatsion pedagogik texnologiyalarni maktabgacha ta'lim jarayoniga tatbiq etish - bu shunchaki texnik vositalardan foydalanish emas, balki bola shaxsini markazga qo'ygan, uning psixologik, kognitiv va ijtimoiy rivojlanish ehtiyojlariga mos interaktiv muhit yaratishdir. Shu boisdan, maktabgacha ta'lim tizimida ilg'or pedagogik yondashuvlarni keng joriy etish bolalarning maktab ta'limiga tayyorgarligini oshirish, o'quv motivatsiyasini kuchaytirish va mustaqil fikrlovchi shaxsni shakllantirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Muhokama. Maktabgacha ta'lim tizimida innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo'llash bolalarning maktab ta'limiga tayyorlik darajasini oshirish, ularning ijodiy tafakkuri, mustaqil fikrlashi va ijtimoiy faolligini rivojlantirishda beqiyos ahamiyat kasb etadi. O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, ta'lim jarayonida yangi pedagogik yondashuvlarni qo'llash nafaqat o'quv samaradorligini oshiradi, balki bola shaxsini har tomonlama rivojlantirish uchun psixologik qulay muhit yaratadi.

Birinchidan, innovatsion texnologiyalar bolaning o'quv faoliyatiga tabiiy va qiziqarli tarzda kirib borishini ta'minlaydi. Masalan, interfaol o'yinlar, loyiha usuli, STEAM yondashuvi va raqamli o'quv vositalaridan foydalanish orqali bola nafaqat o'rganadi, balki o'rganish jarayonining faol ishtirokchisiga aylanadi. Bu esa uning tafakkur, e'tibor, xotira, nutq va muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Ikkinchidan, interfaol metodlar - "Aqliy hujum", "Rol o'yinlari", "Muammoli vaziyat", "Zanjirli fikrlash" kabi usullar bolaning mustaqil fikrlashini, ijodkorlikni, o'z fikrini ifoda etish va guruh bilan ishlash ko'nikmasini kuchaytiradi. Shu orqali bolalarda nafaqat bilim, balki hayotiy kompetensiyalar, ijtimoiy muloqot va hamkorlik qobiliyati shakllanadi.

Uchinchidan, raqamli ta'lim vositalari (multimediali dasturlar, ta'limiy platformalar, interfaol doskalar) maktabgacha ta'lim muhitini boyitadi, bolalarning diqqatini jalb etadi va ta'lim jarayonini ko'rgazmali, vizual va emotsional jihatdan jozibador qiladi. Bu vositalar yordamida bolalarda tahliliy tafakkur, muammoni hal etish qobiliyati va texnologik savodxonlik rivojlanadi.

To'rtinchidan, STEAM texnologiyasi (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics) bolalarni ilmiy fikrlashga, kuzatish, tajriba o'tkazish va ijodiy faoliyatni uyg'unlashtirishga o'rgatadi. Bu yondashuv maktabgacha yoshdagi bolalarda amaliy faoliyat orqali bilim olish, sabab-oqibat bog'liqliklarini tushunish va o'z tajribasini tahlil qilish ko'nikmalarini shakllantiradi.

Beshinchidan, innovatsion metodlarni tatbiq etishda tarbiyachi shaxsining pedagogik kompetensiyasi hal qiluvchi ahamiyatga ega. Tarbiyachining innovatsion tafakkuri, texnologik madaniyati, ijodiy yondashuvi va bolalar bilan muloqot mahorati ta'lim samaradorligini belgilaydi. Shu bois, zamonaviy tarbiyachi faqat o'qituvchi emas, balki bola shaxsini rivojlantiruvchi yo'lbo'shchi, fasilitator sifatida faoliyat yuritishi zarur.

Olingan ilmiy tahlillar va amaliy kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, maktabgacha ta'lim tizimida innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo'llash bolalarning o'quv motivatsiyasini oshiradi, ularni maktab hayotiga psixologik jihatdan tayyorlaydi va o'z fikrini erkin ifoda etuvchi, faol, ijodkor shaxs sifatida shakllanishiga yordam beradi. Shunday qilib, innovatsion texnologiyalar - bu ta'lim sifatini oshiruvchi vosita emas, balki bolani hayotga tayyorlovchi samarali psixologik-pedagogik muhitni yaratishning zamonaviy shaklidir.

Xulosa. Yuqoridagi tahlil va muhokamalar shuni ko'rsatadiki, maktabgacha ta'lim tizimida innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo'llash bolalarni maktab ta'limiga tayyorlashda muhim nazariy va amaliy ahamiyat kasb etadi. Innovatsion yondashuvlar ta'lim jarayonini yangicha mazmun bilan boyitadi, bolalarda mustaqil fikrlash, muammoli vaziyatlarda qaror qabul qilish, muloqot madaniyati, ijodkorlik va o'qishga ijobiy motivatsiyani shakllantiradi. Innovatsion pedagogik texnologiyalar - bu nafaqat ta'lim vositalarining yangilanishi, balki ta'lim jarayonining mazmun, metod va shakllarini transformatsiya qiluvchi tizimli yondashuvdir. Interfaol o'yinlar, STEAM yondashuvi, loyiha va muammoli o'qitish kabi texnologiyalar bolalarda faol o'quv pozitsiyasi, ijodiy tafakkur va hamkorlik ko'nikmalarini shakllantiradi. Raqamli texnologiyalarni o'quv jarayoniga tatbiq etish bolalarning axborot madaniyati va texnologik savodxonligini rivojlantirish bilan bir qatorda, ularni maktab hayotiga psixologik jihatdan tayyorlaydi. Tarbiyachining innovatsion kompetensiyasi va psixologik tayyorgarligi innovatsion ta'lim samaradorligining asosiy omillaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Выготский Л.С. *Мышление и речь*. - Москва: Педагогика, 1982.
2. Леонтьев А.Н. *Деятельность. Сознание. Личность*. - Москва: Смысл, 1977.
3. Эльконин Д.Б. *Психология игры*. - Москва: Педагогика, 1978.
4. Piaget J. *The Child's Conception of the World*. - London: Routledge, 1951.
5. Montessori M. *The Absorbent Mind*. - New York: Holt, 1967.
6. Davydov V.V. *Teoriya razvivayushchego obucheniya*. - Moskva: Pedagogika, 1996.
7. Robinson K. *Out of Our Minds: Learning to Be Creative*. - Oxford: Capstone, 2011.
8. Florida R. *The Rise of the Creative Class*. - New York: Basic Books, 2014.
9. Rahmatova M.M. *Maktabgacha ta'lim psixologiyasi*. - Toshkent: TDPU nashriyoti, 2019.
10. Nishonova Z.T. *Maktabgacha ta'limda innovatsion texnologiyalarni qo'llashning psixologik-pedagogik asoslari*. - Toshkent, 2021.

Valiyeva Feruza,

Oliy ta'limni rivojlantirish tadqiqotlari markazi mustaqil izlanuvchisi

OLIJ TA'LIM MUASSASANI BOSHQARISH TIZIMIDA INNOVATSION KORPORATIV MADANIYATNI JORIY ETISH MEXANIZMLARI

Annotatsiya. Maqolada universitet boshqaruv tizimida innovatsion korporativ madaniyatni shakllantirish va joriy etishning nazariy va amaliy jihatlari ko'rib chiqilgan. Mahalliy va xorijiy tajribani tahlil qilish asosida O'zbekiston universitetlari uchun ularning o'ziga xos xususiyatlari va dolzarb vazifalarini hisobga olgan holda amaliy tavsiyalar taklif etilgan.

Kalit so'zlar: korporativ madaniyat, innovatsiyalar, OTM, universitet, boshqaruv, raqamlashtirish, kommunikatsiya.

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические и практические аспекты формирования и внедрения инновационной корпоративной культуры в системе управления университетом. На основе анализа отечественного и зарубежного опыта предложены практические рекомендации для университетов Узбекистана с учетом их специфики и актуальных задач.

Ключевые слова: корпоративная культура, инновации, ВУЗ, университет, управление, цифровизация, коммуникация.

Annotation. The article discusses the theoretical and practical aspects of the formation and implementation of an innovative corporate culture in the university's management system. Based on the analysis of domestic and foreign experience, practical recommendations for universities of Uzbekistan are proposed, taking into account their specifics and urgent tasks.

Key words: corporate culture, innovation, HEI, university, management, digitalization, communication.

Kirish. Bugungi kunda universitetlar talabalarga shunchaki bilim berish bilan cheklanib qolmayapti – zamon talabi butunlay boshqacha yo'nalishlarni taqozo etmoqda. Dunyo o'zgarmoqda, yangi texnologiyalar paydo bo'lmoqda va universitetlar nafaqat o'quv dasturlarini, balki ularning ichki tuzilishini ham qayta ko'rib chiqishga majbur bo'lmoqda. Shu ma'noda, korporativ madaniyat ikkinchi darajali narsa bo'lishdan to'xtaydi va oliy ta'lim muassasasining obro'siga ham, umuman uning samaradorligiga ham ta'sir ko'rsatadigan haqiqiy boshqaruv resursiga aylanadi [1, 12].

Universitetda innovatsion korporativ madaniyat deganda nafaqat raqamli xizmatlar yoki yangi ish formatlarini joriy etish tushuniladi. Bu, ko'proq, talabalar ham, o'qituvchilar ham, ma'muriyat ham o'zgarishlarni stress yoki majburiy chora sifatida emas, balki oliy o'quv yurti hayotining tabiiy qismi sifatida qabul qilishga tayyor bo'lgan muhitni yaratishdir [2, 45]. Bular ma'lum qadriyatlar, xulq-atvor me'yorlari va hatto ish joylari qanday tashkil etilgani yoki qarorlar qanday qabul qilinishi kabi mayda-chuydalardir. Ilmiy adabiyotlarda korporativ madaniyat mavzusi ancha faol ko'rib chiqiladi, aynan qaysi aniq mexanizmlar universitetni boshqarish tizimiga innovatsion elementlarni joriy etishga imkon berishi masalasi yetarlicha to'liq o'rganilmagan. Bu, ayniqsa, O'zbekiston oliy o'quv yurtlari haqida gapirganda yaqqol ko'zga tashlanadi: bu yerda ko'pincha innovatsiyalar tomon harakat qilish istagi mavjud, ammo buni amalda qanday amalga oshirish har doim ham tushunarli emas [3, 71; 4, 59].

Adabiyotlar tahlili. Tashkilotlarda, shu jumladan universitetlarda korporativ madaniyatni shakllantirish muammosi ilmiy adabiyotlarda turli pozitsiyalardan – sotsiologiya va falsafadan tortib menejment va pedagogikagacha ko'rib chiqiladi. Klassik tushunchadagi korporativ madaniyat tushunchasi T.Dil va A.Kennedi asarlarida batafsil bayon etilgan bo'lib, ularda tashkiliy birlikni mustahkamlashda marosimlar, ramzlar va kundalik amaliyotlarning roli

ta'kidlangan [1, 41]. Universitet muhitida bu qoidalar alohida ahamiyat kasb etadi, chunki ta'lim muassasalari bir vaqtning o'zida ta'lim, ilmiy va tarbiyaviy funksiyalarni bajaradi.

Postsovet hududida universitetlarning korporativ madaniyati masalalari 2000-yillardan boshlab faol o'rganilmoqda, bu oliy ta'lim islohotlari va boshqaruvning bozor modeliga o'tish bilan bog'liq. Raqamlashtirish sharoitida korporativ madaniyatni o'rganishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Xorijiy tadqiqotlarda, shuningdek, innovatsion korporativ madaniyat ichki tartib-qoidalarini doimiy ravishda yangilash, motivatsiya tizimlarini joriy etish va boshqaruvning barcha darajalarida yetakchilikni rivojlantirishni o'z ichiga olishga urg'u beriladi [4, 88].

Tadqiqot metodologiyasi. Universitet boshqaruv tizimiga innovatsion korporativ madaniyatni joriy etish mexanizmlarini tadqiq etish boshqaruv sotsiologiyasi, ta'lim falsafasi, pedagogika va tashkiliy psixologiya elementlarini o'zida mujassamlashtirgan *kompleks fanlararo yondashuvni* nazarda tutadi. *Tizimli yondashuv* tashkiliy xulq-atvorning nafaqat rasmiy, balki norasmiy jihatlarini ham hisobga olish imkonini beradi, bu ayniqsa madaniyat kontekstida muhimdir. Universitet korporativ madaniyatining asosiy elementlarini (qadriyatlar, me'yorlar, an'analar, tashkiliy amaliyotlar) aniqlashga va ularning universitet barqarorligi va innovatsion rivojlanishini ta'minlashdagi funksiyalarini aniqlashga imkon beradigan *tarkibiy-funksional tahlil* qo'llanilgan. Bundan tashqari, tadqiqotda *pedagogik-komparativistik tahlil* tamoyillari hisobga olingan bo'lib, bu O'zbekiston universitetlarining korporativ madaniyati modellarini xorijiy tajriba bilan taqqoslash, ham umumiy qonuniyatlarni, ham mahalliy o'ziga xos xususiyatlarni ajratib ko'rsatish imkonini beradi.

Tahlil va natijalar. Universitetda korporativ madaniyat haqida gapirganda, bu tushuncha yetarlicha keng va noaniq qabul qilinishini ta'kidlamaslik mumkin emas. Ba'zilar u logotip yoki xodimlarning kiyinish qoidalari kabi tashqi atributlar bilan bog'liq. Boshqalar uchun korporativ madaniyat - bu avvalo *jamo'ia ichidagi qadriyatlar va munosabatlar*, odamlarning shunchaki nizom yoki yuqoridan kelgan buyruq bilan emas, balki oddiy, norasmiy vaziyatlarda o'zlarini qanday tutishidir [1, 29].

Ilmiy adabiyotlarda korporativ madaniyat deganda bir tashkilot a'zolari tomonidan baham ko'riladigan me'yorlar, qoidalar, urf-odatlar, an'analar, shuningdek, nooshkora ko'rsatmalarning yaxlit tizimi tushuniladi. Agar oliy o'quv yurtining o'ziga xos xususiyatlarini oladigan bo'lsak, bu yerda ta'lim, ilmiy va tarbiyaviy vazifalarni uyg'unlashtirish kabi yana bir jihat qo'shiladi. Universitet nafaqat xizmat ko'rsatadi, balki ma'lum bir ijtimoiy vazifani ham bajaradi – *talabalarda dunyoqarash, qadriyat yo'nalishlari, ba'zan hatto o'quv auditoriyasidan tashqaridagi xulq-atvorni shakllantiradi* [2, 64].

Ba'zi tadqiqotchilar universitetning korporativ madaniyati tuzilmasida bir nechta asosiy komponentlarni ajratib ko'rsatadilar. Masalan:

- *qadriyatli yondashuvlar* (yangilikka ochiqlik, bilimga hurmat, akademik erkinlik);
- *tashkiliy amaliyotlar* (qarorlar qanday qabul qilinadi, tashabbuslar qanday rag'batlantiriladi);
- *ramzlar va marosimlar* (akademik kiyimlar, talabalar bayramlari an'analari va boshqalar) [3, 47].

Universitet madaniyatining o'ziga xosligi yana shundaki, *u bir vaqtning o'zida bir nechta guruhlarining o'zaro ta'siridan tashkil topadi*: bular o'qituvchilar, ma'muriy xodimlar, talabalar va hatto bitiruvchilar bo'lib, ular o'qishni tugatgandan so'ng ham universitet imijiga ta'sir ko'rsatishda davom etadilar [4, 91].

Shuni unutmaslik kerakki, zamonaviy sharoitda universitetning korporativ madaniyati innovatsiyalar bilan chambarchas bog'liq. Endi eski an'analarga amal qilishning o'zi yetarli emas: o'zgarishlarga moslasha olish, yangi texnologiyalarni joriy etish, shu bilan birga, ta'bir joiz bo'lsa, obro'ni yo'qotmaslik muhim. Aynan shuning uchun hozirda nafaqat korporativ madaniyat, balki an'anaviy me'yorlarga hurmat bilan birga yangi tajribaga ochiqlik

rivojlanadigan va qo'llab-quvvatlanadigan innovatsion korporativ madaniyat haqida tobora ko'proq gapirilmoqda [5, 138].

Shunday qilib, oliy ta'lim muassasasining korporativ madaniyati *aslida tirik organizm* bo'lib, u doimiy e'tibor, yangilanish va eng muhimi, zamon talablari va jamiyatning kutilmalariga javob berish uchun tizimli boshqaruvni talab qiladi.

So'nggi yillar tajribasi shuni ko'rsatmoqdaki, universitetda innovatsiyalarning ahamiyati haqida gapirishning o'zi, ochig'ini aytganda, kamlik qiladi. Haqiqiy o'zgarishlar ularni amalga oshirish uchun aniq shart-sharoitlar va vositalar yaratilgandagina yuz beradi. Shu o'rinda savol tug'iladi: oliy ta'lim muassasasida innovatsion korporativ madaniyatni shunchaki qog'ozda e'lon qilish emas, balki uni joriy etishga qanday mexanizmlar yordam beradi?

Odatda, birinchi navbatda *strategik hujjatlarni ishlab chiqishdan* boshlanadi. Gap keyinchalik hech kim o'qimaydigan rasmiy hisobotlar haqida emas, balki qadriyatlar, tamoyillar va uzoq muddatli maqsadlar aniq ko'rsatilgan, innovatsion tarkibiy qismga urg'u berilgan universitetni rivojlantirish strategiyasi kabi masalalar haqida bormoqda. Masalan, O'zbekistonning ayrim universitetlarida raqamlashtirish, ekologik mas'uliyat, akademik halollik va boshqalarga bag'ishlangan bo'limlar bilan ichki korporativ axloq kodekslari allaqachon ishlab chiqilmoqda [1, 74]. Bu arzimaz narsadek tuyulsa-da, aslida tashkilot ichidagi umumiy xatti-harakatlar uchun asos yaratadi.

Keyingi muhim jihat – *yetakchilik*. Aynan oliy ta'lim muassasasi rahbariyatining o'zi innovatsion madaniyat tamoyillariga qanchalik amal qilishiga ko'p narsa bog'liq. Agar rektor, prorektorlar, fakultet dekanlari shaxsiy namuna ko'rsatsa - yangi loyihalarga jalb etilsa, xodimlar va talabalarning takliflariga ochiq bo'lsa, universitet hayotida nafaqat «yuqoridan», balki ichkaridan ham ishtirok etsa, bu o'ziga xos muhit yaratadi. Xorijiy tadqiqotlarda bunga alohida e'tibor qaratilmoqda [2, b. 203] va amaliyot shuni ko'rsatadiki, rahbariyatning faol pozitsiyasiz hech narsa ishlamaydi.

Uchinchi mexanizm – *boshqaruv va ta'lim jarayonlarini raqamlashtirish*. Bu endi avvalgidek faqat kompyuter o'rnatish yoki elektron pochta bilan ishlash emas. Gap LMS tizimlari, onlayn darslarni o'tkazish xizmatlari, ichki hujjat aylanish tizimlarining to'liq integratsiyasi haqida ketmoqda. Ko'pgina universitetlar abituriyentlar va bitiruvchilar bilan muloqot qilish uchun CRM tizimlarini joriy etmoqdalar, bu ham korporativ madaniyatning bir qismi hisoblanadi – axir bu odamlarga bo'lgan munosabat haqida [3, c. 88].

Tashabbuskorlik va innovatsion faollikni rag'batlantirish tizimi alohida o'rin tutadi. Universitetda grant dasturlari, talabalar va o'qituvchilar loyihalari tanlovlari, xakatonlar, g'oyalar marafonlari va shu kabi tadbirlar ishlashi kerak. Bu shunchaki ko'ngilochar faoliyat emas, balki odamlarni oliy o'quv yurti hayotiga jalb etish va ularda daxldorlik hissini shakllantirishning haqiqiy vositasidir [4, c. 47]. Tajriba shuni ko'rsatadiki, hatto kichik rag'batlantirishlar – ham moddiy, ham nomoddiy (maqto'v yorliqlari, OTM saytidagi nashrlar, g'oliblar bilan suhbatlar) – juda samarali ishlaydi.

Muntazam qayt aloqa va fidbeklarni ham unutmash kerak. Ko'rinib turibdiki, bu narsa hamma oliy o'quv yurtlarida ham to'g'ri yo'lga qo'yilmagan. Talabalar va xodimlar o'rtasida so'rovnomalar o'tkazish, rahbariyat bilan ochiq uchrashuvlar, takliflarni muhokama qilish – bularning barchasi ochiq muloqot madaniyatini shakllantiradi va rahbariyat bilan jamoaning boshqa a'zolari o'rtasidagi masofani qisqartiradi [5, 92].

Shunday qilib, akademik iboralarsiz sodda qilib aytganda, universitetdagi *innovatsion korporativ madaniyat* – bu nafaqat *shiorlar va chiroqli so'zlar*, balki *aniq boshqaruv qadamlaridir*. Ular qanchalik tizimli amalga oshirilsa, bu madaniyat faqat taqdimotlarda emas, balki universitetning kundalik hayotining bir qismiga aylanish ehtimoli shunchalik yuqori bo'ladi.

Yuqoridagilardan so'ng, universitetda innovatsion korporativ madaniyatni joriy etish juda murakkab, ko'p xarajat talab qiladigan jarayon bo'lib tuyulishi mumkin, bu faqat yirik

xalqaro universitetlar tomonidan amalga oshirilishi mumkin. Aslida ko'p narsa byudjetga emas, ishni tashkil etishga va, yashirishning hojati yo'q, xohishga bog'liq [6, 44]. Xorijiy va mahalliy universitetlar tajribasiga tayanib, O'zbekiston oliy o'quv yurtlari sharoitida amalda qo'llanilishi mumkin bo'lgan bir nechta qadamlarni ajratib ko'rsatish mumkin.

Birinchidan, rektorat huzurida korporativ madaniyatni rivojlantirish masalalari bilan shug'ullanadigan *alohida tuzilma yoki hatto mutaxassislarining kichik guruhini tashkil etishdan* boshlash kerak. Bu innovatsion rivojlanish va korporativ madaniyat markazi yoki bo'limi bo'lishi mumkin. Muhimi, bu tuzilma faqat qog'ozdagi vazifalarga emas, balki haqiqiy vakolatlariga ega bo'lishi kerak [1, 102].

Ikkinchi jihat – oliy ta'lim muassasasining muayyan sharoitlaridan kelib chiqqan holda korporativ madaniyat tamoyillari bayon etilgan *o'z ichki hujjatlarini ishlab chiqish*. Bu yerda nafaqat namunaviy qoidalarini ko'chirish, balki ishlarning haqiqiy holatini: fakultetlarning o'ziga xos xususiyatlarini, an'analarni, allaqachon shakllangan amaliyotlarni hisobga olish muhimdir [7, 53]. Bu, aytaylik, «Universitetning qadriyatlar kodeksi» yoki shunga o'xshash hujjat bo'lishi mumkin, u talaba uchun ham, o'qituvchi uchun ham tushunarli bo'ladi [2, 78].

Uchinchisi – *korporativ madaniyat xodimlar va talabalar tomonidan qanday qabul qilinayotganini muntazam baholab borish tizimini joriy etish*. Eng oson yo'l – yarim yoki bir yilda bir marta anonim tarzda «qaror qabul qilishda ovozingiz inobatga olinayotganini his qilyapsizmi?» yoki «universitet sizning tashabbuslaringizni yetarlicha qo'llab-quvvatlayaptimi?» kabi savollar bilan so'rov o'tkazish. Bunday mayda-chuydalar aslida nazariyaning amaliyot bilan qanchalik mos kelishini ko'rsatadi [3, 63].

To'rtinchi tavsiya – *universitet xodimlari uchun o'quv seminarlari va mahorat darslarini o'tkazish*. Nafaqat o'qituvchilar, balki ma'muriy xodimlar uchun ham. Bu jamoaviy hamkorlik, o'zgarishlarni boshqarish, yangi raqamli xizmatlardan foydalanish bo'yicha treninglar bo'lishi mumkin. Hatto har chorakda bir marta bunday tadbirlar sezilarli ta'sir ko'rsatadi – ayniqsa ularni rasmiy formatda emas, balki jonli tarzda o'tkazilsa [4, 139].

Nihoyat, yana bir muhim narsa – *ichki aloqa kanallarini rivojlantirish*. OTMning nafaqat ilmiy yutuqlar, balki odamlar, ularning g'oyalari, loyihalari, g'alabalari haqida hikoya qiluvchi ishchi chatlari, ichki yangiliklar tarqatmalari, ijtimoiy tarmoqlardagi sahifalari bo'lishi kerak. Bu shunday daxldorlik muhitini yaratadiki, usiz hech qanday madaniyat, hatto u uch karra innovatsion bo'lsa ham, mavjud bo'la olmaydi [5, 92].

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, universitet boshqaruv tizimida innovatsion korporativ madaniyatni joriy etish ko'p qirrali vazifa bo'lib, bir martalik tadbirlar yoki alohida mahalliy tashabbuslar bilan cheklanib qolmaydi. Bu yerda gap ochiqlik, innovatsiya va mas'uliyat qadriyatlari rasmiy hujjatlarda e'lon qilinadigan emas, balki haqiqiy bo'ladigan barqaror tashkiliy muhitni shakllantirish haqida bormoqda [1, 132].

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, bu yerda strategik rejalashtirish, menejerlarning faol yetakchiligi, raqamli texnologiyalarni joriy etish, talabalar va xodimlarning tashabbuslarini qo'llab-quvvatlash, shuningdek, ichki kommunikatsiya tizimini rivojlantirish asosiy mexanizmlar hisoblanadi. Shuni tushunish muhimki, bu mexanizmlar faqat kompleks tarzda ishlaydi – biri ikkinchisiz, odatda, yarim natija beradi.

O'zbekiston oliy ta'lim muassasalari uchun zamonaviy sharoitlarda bunday yondashuvlar xalqaro ta'lim makoniga integratsiyalashuv va milliy universitetlarning raqobatbardoshligini oshirish vazifalarini hisobga olgan holda alohida dolzarblik kasb etadi. Innovatsion korporativ madaniyatni joriy etish nafaqat oliy ta'lim muassasasini boshqarish sifatini oshirishga, balki talabalar, o'qituvchilar va universitet hamkorlari uchun yanada jozibador muhit yaratishga qodir [2, 74].

Shu bilan birga, har bir ta'lim muassasasining o'ziga xos xususiyatlari, tarixi, shakllangan an'analari borligini yodda tutish lozim. Shu sababli, maqolada keltirilgan tavsiyalarni mahalliy

sharoitlar va muayyan oliy ta'lim muassasasining imkoniyatlarini hisobga olgan holda fikrlash va moslashtirish uchun umumiy yo'nalish sifatida qabul qilish lozim.

Shunday qilib, innovatsion korporativ madaniyatni shakllantirish va rivojlantirish bir martalik kampaniya emas, balki tizimli yondashuv, muntazam monitoring va boshqaruv qarorlarida moslashuvchanlikni talab qiladigan universitetning uzoq muddatli strategiyasining ongli qismiga aylanishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Deal T., Kennedy A. Corporate Cultures: The Rites and Rituals of Corporate Life. – New York: Basic Books, 2000.
2. Schein E.H. Organizational Culture and Leadership. – San Francisco: Jossey-Bass, 2010.
3. Cameron K.S., Quinn R.E. Diagnosing and changing organizational culture: based on the competing values framework. – Hoboken: Wiley, 2011.
4. OECD. How Innovation Ecosystems Foster Citizen Participation Using Emerging Technologies in Portugal, Spain and the Netherlands. – Paris: OECD Publishing, 2025.
5. Hekneby T., Olsen T.H. The role of leadership in organizational learning in multinational companies // The Learning Organization. – 2024. – No.31(2). – P.141-162.
6. Fullan M., Scott G. Turnaround Leadership for Higher Education. – Hoboken: Jossey-Bass, 2009.
7. Bryson J., George B. Strategic Planning for Public and Nonprofit Organizations: A Guide to Strengthening and Sustaining Organizational Achievement. – Hoboken: Wiley, 2024.

Ismatov Shuhrat Ubaydovich,
Buxoro davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

AHMAD DONISH SHAXSIYATI VA FAOLIYATI – MA'NAVIY UYG'ONISH VA IJTIMOY FAOLLIK MEZONI

Annotatsiya. Mazkur maqolada XIX asrning buyuk mutafakkiri Ahmad Donishning hayoti, ilmiy-ma'rifiy faoliyati va ijtimoiy-siyosiy qarashlari tahlil qilingan. Unda Ahmad Donishning Buxoro amirligidagi ta'lim tizimini isloh etish yo'lidagi sa'y-harakatlari, uning diniy va siyosiy doiralar bilan to'qnash kelgan fikrlari, shuningdek, yoshlar tarbiyasi, axloq va inson kamoloti haqidagi g'oyalari yoritilgan. Maqolada Ahmad Donishning ma'rifatparvarlik harakati va uning jahon madaniyatidagi o'rni, shuningdek, bu g'oyalarning keyinchalik jadidchilik harakatiga ta'siri tahliliy asosda ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Ahmad Donish, Buxoro amirligi, ma'rifatparvarlik, islohot, ta'lim tizimi, jadidchilik, axloq, inson kamoloti.

Аннотация. В статье рассматриваются жизнь, научно-просветительская деятельность и общественно-политические взгляды выдающегося мыслителя XIX века Ахмада Дониша. Анализируется его роль в реформировании системы образования Бухарского эмирата, отношение к религиозным и политическим кругам, а также взгляды на воспитание молодежи, мораль и духовное совершенствование человека. Отмечается влияние идей Ахмада Дониша на формирование джадидского движения и их значение для современного общества.

Ключевые слова: Ахмад Дониш, Бухарский эмират, просвещение, реформа, система образования, джадидизм, мораль, духовность.

Annotation. This article explores the life, educational and philosophical legacy of Ahmad Donish, a prominent 19th-century Central Asian thinker. It analyzes his efforts to reform the educational system of the Bukhara Emirate, his intellectual confrontation with religious and political authorities, and his progressive ideas on morality, youth education, and human development. The paper also highlights the influence of Ahmad Donish's enlightenment concepts on the Jadid movement and their lasting relevance for modern society.

Keywords: Ahmad Donish, Bukhara Emirate, enlightenment, reform, education system, Jadidism, morality, human development.

Kirish. XIX asr o'rtalarida Buxoro amirligi va umuman Markaziy Osiyo ijtimoiy-siyosiy hayotida ilm-ma'rifat, axloq va madaniyat sohalarida chuqur turg'unlik hukm surayotgan bir davrda Ahmad Donish o'z davrining eng ilg'or fikrli mutafakkiri sifatida maydonga chiqdi. U o'zining ilmiy, falsafiy va ma'rifiy qarashlari bilan nafaqat Buxoro, balki butun Markaziy Osiyoda yangi davr ma'rifatparvarlik harakatining poydevorini yaratdi. Donishning ijtimoiy-siyosiy masalalarga bo'lgan tanqidiy yondashuvi, ta'lim tizimini isloh etish haqidagi fikrlari, inson ruhiyati va axloqini ilmiy asosda tahlil qilgan g'oyalari o'z zamonasi uchun mutlaqo yangicha qarash edi. Uning asarlari orqali ilm va tafakkurni inson kamoloti va jamiyat taraqqiyotining asosiy omili sifatida ilgari surishi, uni ma'rifat yo'liga da'vat qiluvchi ma'naviy yo'lboshchi sifatida tarix sahifalarida muhladi.

Ahmad Donishning ilmiy-ma'rifiy faoliyati, uning insonparvarlik, adolat, ta'lim va axloq haqidagi g'oyalari keyinchalik Buxoro jadidchilik harakatining shakllanishi uchun g'oyaviy zamin bo'lib xizmat qildi. Donish ilgari surgan "jamiyatni faqat bilim, tafakkur va mehnat orqali isloh etish mumkin" degan tamoyil jadidlar uchun amaliy dasturga aylandi. Shu ma'noda, Ahmad Donish shaxsi va ijodi Markaziy Osiyo ma'naviy uyg'onishining ramziga aylandi. Uning ijtimoiy faolligi, islohotparvarlik ruhi va insonparvarlik g'oyalari bugungi kunda ham yosh avlod tarbiyasida, ma'naviyat va axloq sohalarida o'z ahamiyatini yo'qotmagan.

Asosiy qism. Ahmad Donish - na faqat Buxoroda, balki butun Markaziy Osiyoda yangi zamon ma'rifatparvarlik harakatining asoschisi va otasi hisoblanadi. XIX asrning ilg'or fikrli allomasi sifatida u Tojikistonda ma'rifatchilik harakatining yo'lboshchisi sanaladi.

U o'z davrida Buxoro ilmiy jamoatchiligi, ayniqsa, madrasa mudarrislari va talabalari o'rtasida katta hurmat-e'tiborga sazovor bo'lgan. U madrasalarda talabalarga dars o'tgan va mudarrislardan maslahat hamda yo'l-yo'riq olib turganlar. Buxoro amirligida esa ilmdor kishi - ya'ni faylasuf, dinshunos, falakiyotchi, matematik, xattot, tilshunos, shoir va adib sifatida yaxshi mavqega ega bo'lgan.

Uning ushbu ijobiy fazilatlari va ilm-ma'rifat targ'ibotchisi ekanligi Buxoro amirligida, ya'ni amir saroyida bir emas, uch hukmdor uning xizmatiga ehtiyoj sezganligidan dalolat beradi. YA'ni Amir Nasrullohxon, Amir Muzaffarxon va Amir Abdulaxadxonlarga o'z ilmiga tayanib maslahatlar bergan. Ijodan bo'sh vaqtlarida esa xushxatu xattotlik bilan shug'ullangani haqida zamondoshlari yozib qoldirishgan.

Buxoroning eski shahar qismidagi o'z ota uyida ko'plab madrasa talabalariga joy berib, ularga rahnamolik qilgan. Uning uyi ilmiy kishilar to'planadigan o'ziga xos ma'rifat markazi bo'lgan. Sadridin Ayniy o'z xotiralarida yozishicha, Ahmad Donish talabalar, shoirlar va musiqachilar (makomxonlar) uchun uyida vaqt-vaqti bilan kechalari ziyofat tashkil qilar ekan. O'zi uy burchagida o'tirib xattotlik bilan band bo'lar, makom tinglab yoki she'r namunasini eshitib, uning yakunida fikr-mulohazalarini bildirib, she'rda to'g'ri talaffuz va musiqa ijrosida avj pardalarga to'g'ri rioya qilish zarurligini erinmay tushuntirar ekan.

Uning diqqat va xotirasi keng bo'lganidan, boshqa ish bilan band bo'lsa ham davradagi jarayondan xabardor bo'lib borgan haqida ham guvohlar yozib qoldirganlar.

Ahmad Donish yashagan davrda oddiy xalq bu ulug' zotning asarlarini erkin o'qish, ularning mazmun-mohiyatini anglash imkoniyatidan mahrum edi. Uning ijodi va ijtimoiy-siyosiy qarashlari faqat ayrim ilg'or fikrli ziyolilar doirasidagina ma'lum bo'lgan. Hatto u tirikligi chog'ida ham, vafotidan keyin ham - to inqilob g'alabasiga qadar - Ahmad Donishning ma'rifatparvar asarlari keng xalq ommasiga yetib bormagan. Ularni faqat bir necha ilg'or olimlar, shogirdlar va uning hamfikrlari shaxsiy foydalanish uchungina qo'lda ko'chirib yozar edilar.

Bunday holatning vujudga kelishiga bir nechta muhim sabablar bor edi:

1. Diniy ilmga yangicha yondashuv va ruhoniylarning qarshi chiqishi. Ahmad Donish o'z asarlarida din va zamonaviy hayot voqealarini taqqoslab tahlil qilar, diniy ta'limotlarga ilmiy va mantiqiy yondashar edi. U ayrim diniy masalalarni erkin muhokama qilib, zamon talabiga mos islohotchi g'oyalarni ilgari surgan. Buning natijasida rasmiy diniy doiralar - Buxoro amirligidagi ulamolar va shayxlar - uning bunday fikrlarini qabul qila olmagan.

Ularning aksariyati Ahmad Donishni "dindan qaytgan", "imonsiz", hatto "kofir" deb ayblashgan. Uning asarlarini o'qish va tarqatishga qattiq man etishgan. Bu mantiqsiz ayblovlar tufayli uning ilmiy va ma'rifiy g'oyalari keng jamoatchilik orasida tarqalish imkoniyatidan mahrum bo'lgan. Aslida esa Ahmad Donish dinga qarshi emas, balki uni haqiqiy ma'rifat va ilm bilan boyitish tarafdori bo'lgan. U insonni fikrlashga, savodli bo'lishga, ilm orqali o'z jamiyatini isloh qilishga chaqirgan.

2. Amirlik tuzumiga qarshi tanqid va siyosiy xavf. Ahmad Donishning asarlaridagi yana bir muhim jihat - bu Buxoro amirligidagi siyosiy va ijtimoiy tuzumning tanqidi edi. U mamlakatdagi zulm, noadolat, mansabdorlarning halolsizligi, xalqning jaholat ichida yashashi kabi muammolarni ochiq bayon etgan. "Navodir ul-vaqoye" (Nodir voqealar) kabi asarlarida u amirlik boshqaruv tizimini, amaldorlarning xalqqa nisbatan zolimona munosabatini, sud tizimining yomon ahvolini qattiq tanqid qilgan. Bu esa amir saroyiga yoqmagan va uning hayoti uchun jiddiy xavf tug'dirgan. Shu sababdan Ahmad Donishning asarlari rasmiy ravishda chop etilmagan, balki yashirincha qo'lyozma shaklidagina tarqatilgan.

3. Jamiyatning savodsizligi va ma'naviy to'siqlar. U davrda Buxoro amirligidagi aholining katta qismi savodsiz bo'lgan. Kitob o'qish madaniyati faqat madrasa muhitida, diniy ilm sohasidagina mavjud edi. Shu boisdan, ma'rifat, ilm, fan, falsafa va siyosat haqidagi asarlar xalq uchun tushunarsiz bo'lib ko'ringan. Bu ham uning fikrlarining keng tarqalishiga to'siq bo'lgan omillardan biri edi.

4. Ahmad Donishning ilg'or g'oyalari zamonidan ilgarilab ketgan edi. Ahmad Donish o'z davridan bir necha o'n yil ilgarilab fikr yuritgan mutafakkir edi. U ilm-fan orqali jamiyatni isloh qilish, xalqni ta'lim bilan qutqarish, davlat boshqaruvida adolat o'rnatish g'oyalarini ilgari surgan. Uning bu fikrlari XIX asr Buxorosi sharoitida "noodatiy", "xatarli" deb hisoblangan.

Ahmad Donish - ma'rifatparvarlik g'oyasining yetakchisi sifatida - jamiyat taraqqiyotida ilm-fan va inson aqlining beqiyos ahamiyatiga chuqur ishongan. Uning fikricha, har qanday xalqning yuksalishi va davlatning mustahkamligi faqat ilm, ma'rifat va tarbiya orqali amalga oshishi mumkin edi. Shu bois u o'z ma'rifatparvarlik faoliyatining boshida, dunyo sivilizatsiyasidagi boshqa islohotchi mutafakkirlar kabi, jamiyatni isloh qilish dasturini ilgari surdi. U amirlik hukmdorlariga murojaat qilib, ta'lim va tarbiya tizimini tubdan yangilash, zamon talabiga mos ravishda isloh qilish zarurligini talab qildi. Biroq Buxoro hukmdorlari uning takliflarini qabul qilmadilar. Ular mavjud tuzumni saqlab qolish tarafdori bo'lib, Ahmad Donishning ilg'or g'oyalariga qarshi chiqdilar. Shu tariqa, islohotlar haqidagi g'oyalar amalga oshmay qoldi.

Ahmad Donishning eng katta xizmatlaridan biri - bu Buxoro maktablari va madrasalaridagi ta'lim usullarini qat'iy tanqid qilishidir. U shuningdek, Buxoro rasmiy dindor doiralariidagi savodsiz va zamon talabidan orqada qolgan ulamolarni ham ochiq tanqid qilgan. Uning «Navodir ul-vaqoye» ("Nodir voqealar") va «Tarixiy risola» kabi asarlari orqali u ilmiy va ma'rifiy maydonga chiqib, tabiiy va aniq fanlarning jonkuyar himoyachisi sifatida tanilgan. U bu fanlarning o'rganilishini o'sha davrdagi madrasalarda hukmron bo'lgan sxolastik (ya'ni, ko'r-ko'rona yodlash va befoyda bahslarga asoslangan) o'qitish usuliga qarshi qo'ydi.

Ahmad Donish talabalarni haqiqiy dunyo voqealiklarini, tabiat hodisalarini, inson aqli va tajribasiga asoslangan fanlarni o'rganishga chaqirgan. Uningcha, haqiqiy ilm - bu hayot bilan bog'langan bilim bo'lib, insonni jaholatdan qutqaradi va jamiyatni rivojlantiradi.

Ahmad Donish ta'lim va tarbiya sohasidagi ko'plab muammolarni ilgari surib, Buxoro hukmdorlariga quyidagi vazifalarni hal etishni talab qilgan:

1. Sxolastik ta'lim tizimini bekor qilish va yangi o'quv dasturini yaratish. U yangi ta'lim tizimi zamon talabiga mos bo'lishi, faqat yodlashga emas, balki tushunish, tafakkur qilish va tahlil qilish qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qilishi lozimligini ta'kidlagan.

2. Aniq va tabiiy fanlarni o'quv dasturiga kiritish. U astronomiya, matematika, fizika, geografiya va tabiatshunoslik fanlarini madrasalarda o'qitishni talab qilgan. Bu orqali u musulmon jamiyatini ilmiy fikrga yo'naltirmoqchi bo'lgan.

3. Keraksiz va foydasiz fanlarni o'quv dasturidan chiqarish. U ko'plab madrasalarda faqat tor diniy mavzular yodlanishi, hayotga bog'liq bilimlar e'tiborsiz qolishi jamiyat rivojiga to'sqinlik qilayotganini aytgan.

4. Rivojlangan mamlakatlar, ayniqsa Rossiya maktablari tajribasidan foydalanish. Ahmad Donish Peterburg safari davomida rus ta'lim tizimi bilan tanishib, uning samaradorligini yuqori baholagan. U Buxoroda ham shunday zamonaviy usullarni joriy etishni taklif qilgan.

5. Muallimlar va mudarrislar malakasini oshirish. U ta'lim berish uchun faqat bilimli va kasbiy tayyorgarlikdan o'tgan shaxslarga ruxsat berishni talab qilgan. Savodsiz yoki bilimsiz muallimlar jamiyatni rivojlantiraolmasligini ta'kidlagan.

6. Kambag'al oilalar farzandlariga ham ta'lim berish. Uningcha, ilm har bir inson uchun, boy yoki kambag'al bo'lishidan qat'i nazar, teng huquqli bo'lishi lozim. Shuning uchun davlat yordamida kam ta'minlangan bolalarni o'qitish zarur deb hisoblagan.

6. Jismoniy nuqsonli bolalarni ham tarbiya va kasbga o'rgatish. Ahmad Donish o'sha davrda juda ilg'or fikrni ilgari surib, imkoniyati cheklangan bolalarni ham jamiyatning foydali a'zolariga aylantirish mumkinligini aytgan. Ularni turli kasblarga o'rgatishni taklif etgan.

7. Bolalarga nisbatan jismoniy jazo qo'llashni man etish. U tarbiyada kuch ishlatishga qat'iy qarshi chiqqan. Uning fikricha, haqiqiy ustoz bolani urmasligi, balki uning ongi va qalbiga ilm bilan ta'sir o'tkazishi kerak.

Shubhasiz, Ahmad Maxdum Donish o'z davrining buyuk olimi va mutafakkiri bo'lgan. U o'z zamoni va jamiyatidagi ziddiyatlar hamda nomutanosibliklarni teran idrok etib, ularni shaxsiy dunyoqarashi doirasida baholay olgan.

Uning ma'rifatparvarlik g'oyalari ayrim jihatlaridan chegaralangan bo'lsa-da, o'z davri uchun butunlay yangi, ilg'or va zamonaviy fikrlar hisoblangan. Bu g'oyalar jamiyatning ilg'or, fikrli qatlamlari uchun yo'l ko'rsatuvchi ma'naviy manba bo'lib xizmat qilgan. Shu bois har qanday tadqiqotchi Ahmad Donishning asarlaridan o'zi uchun muhim g'oya va maqsadlarni mustaqil ravishda chiqara olishi lozim.

Ahmad Donishning shaxs kamoloti, uning harakat va odob-axloqi masalalaridagi islohotchi fikrlarini tahlil qilar ekanmiz, quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

Muallifning o'z shaxsiy tajribasidan kelib chiqqan islohotchi fikr va xulosalari. U jamiyat va inson ruhiyati haqidagi xulosalarini shaxsiy kuzatish va hayotiy tajribalariga asoslangan holda yozgan.

Yaqin do'st va tanishlarining hayotiy hikoyalaridan kelib chiqqan xulosalar. U do'stlarining hayoti va xulq-atvoridan ibratli misollar keltirib, tarbiya masalasini to'liqroq yoritgan.

Asardagi qahramonlar orqali berilgan nasihat va axloqiy mulohazalar. Muallif o'zi yaratgan obrazlar orqali ham insonga xos fazilatlar, axloq va poklik haqida fikr yuritgan.

Turli falsafiy va diniy yo'nalish vakillarining fikrlaridan foydalanish. U o'z dunyoqarashini mustahkamlash va ilmiy asoslash uchun turli maktablar va ulamolarning qarashlarini ham qo'llagan.

Ahmad Donish inson ruhiyati va axloqiga oid masalalarni juda nozik his etgan mutafakkir edi. U insonning ichki dunyosi, fazilat va nuqsonlarining kelib chiqishi haqida fikr yuritib, buni ilmiy tahlil qilishga harakat qilgan.

Ahmad Donish yoshlarga do'st tanlashda katta ehtiyotkorlik bilan yondashishni maslahat beradi. Uningcha, insonda yomon odatlar bo'lishi mumkin, lekin agar u bu illatlardan qutulishga intilsa, unday odam bilan do'st bo'lish mumkin. U shunday deydi: «Agar bir insonning tabiati yomon bo'lsa-da, lekin u o'z xulqini tuzatishga intilayotgan bo'lsa, unday odam bilan do'stlik qilish mumkin. Chunki unga yordam berish orqali uning isloh bo'lishiga hissa qo'shiladi». Demak, Ahmad Donishning fikricha, do'stlik faqat yaqinlashish emas, balki insonni yaxshilik sari o'zgartirish vositasi ham bo'lishi kerak. U mutlaq pok va aybsiz odamni izlash shart emasligini ta'kidlaydi - chunki har bir insonda yaxshi va yomon jihatlar bir vaqtda mavjud bo'ladi. Shuningdek, u ta'kidlaydiki, agar insonning yomon odati faqat o'zini zararga qo'ysa va jamiyatga xavf solmasa, unday odam bilan muloqot qilish mumkin. Ammo agar birgina yomon fazilat butun jamiyatga zarar yetkazsa, bunday shaxs xavfli sanaladi.

Ahmad Donish avvalgi mutafakkirlardan farqli ravishda insonga mehr bilan munosabatda bo'lishni, uning fazilatlarini qadrlashni, ishonch bilan yondoshishni va unda yangi yaxshi sifatlarni topishga urinishni tavsiya qiladi. U yoshlarni ilm olishga, kasb-hunar egallashga, jismoniy va aqliy jihatdan barkamol bo'lishga chaqirgan. Uningcha, insonning barcha qobiliyatlari uyg'un rivojlansa, bu faqat o'zi uchun emas, balki butun jamiyat uchun foydalidir.

Ahmad Donish insonning ruhiy, axloqiy va ma'naviy dunyosiga bag'ishlangan g'oyalari bilan o'z davri uchun juda ilg'or mutafakkir bo'lgan. U jamiyatdagi zo'ravonlik, hirs, jaholat va inson tabiatining illatlariga qarshi kurashgan. Uning fikrlaridan anglashiladiki, Ahmad

Donish faqat ma'rifatchi emas, balki inson ruhiyatini ilmiy tahlil etgan ilk psixologlardan biri sifatida ham tarixda muhrlanadi.

Ahmad Donish ko'plab ijod namunalarini yaratgan. Uning «Tarixiy risola», «Navodir ul-vaqoye» («Nodir voqealar bayoni»), «Risola dar nazmi tamaddun va taodun» («Siyosiy risola»), «Meyor ut-tadoun» («Din haqida risola»), «Risola fi a'mol ul-qurra» (Yer shari - globus haqida risola), «Taoduli xamsai mutaxayyira» (Quyosh sistemasidagi besh sayyora haqida risola) va boshqa ko'plab ilmiy-badiiy asarlari XIX asr oxiri va XX asr boshlaridagi ijtimoiy-siyosiy, adabiy-badiiy va ma'rifiy tafakkur rivojida katta rol o'ynagan.

Shuningdek, alloma Buxoroda hukmdorlik qilgan mang'it amirlarining kelib chiqish tarixi hamda chor Rossiyasi poytaxti Peterburg shahriga qilgan safarlari kundaligi asosida ham kitob yozgan. Ahmad Donish Buxoro jadidlarining katta ustози hisoblanadi. Uning ma'rifatparvarligi Markaziy Osiyo davlatlariga ham yaxshi ma'lum.

Ahmad Donishning tarbiya, inson axloqi va ma'naviy kamoloti haqidagi fikrlari nafaqat uning davri uchun, balki bugungi zamon uchun ham juda muhim ahamiyatga ega. Hozirgi kunda ilm-fan va texnika taraqqiyoti, hamda chet el yoshlarining turmush tarziga taqlid qilish natijasida yosh avlod ongida ham jiddiy o'zgarishlar yuz bergan. Bir tomondan, fan va texnologiya yutuqlarining o'rganilishi ijobiy natijalar bersa-da, ikkinchi tomondan, ma'naviyatning pasayishi, giyohvandlikning tarqalishi, jinsiy yo'l bilan yuqadigan kasalliklar kabi xatarli illatlarning ko'payishi, zo'ravonlikning o'sishi - bu kabi holatlar zamonaviy jamiyatda ilmiy-texnikaviy yutuqlardan nazoratsiz foydalanishning salbiy oqibatlarini ko'rsatmoqda.

Ahmad Donish yoshlarni faqat ilm egallashga emas, balki amaliy kasb-hunar o'rganishga ham da'vat etgan. Uning fikricha, kasb - bu nafaqat foydali mashg'ulot, balki insonning hayot kechirishi, rizq topishi uchun zarur vosita hisoblanadi. U shunday deb ta'kidlaydi: «Insonning moddiy ehtiyojlarini qondirish zarurati unda mehnat qilish va bir kasbni o'zlashtirish istagini uyg'otadi». Demak, Donishning nazariyasiga ko'ra, inson faqat fikr va ma'naviyat bilan emas, mehnat bilan ham kamol topishi lozim.

Ahmad Donishning estetik (go'zallikka oid) qarashlari uning axloqiy g'oyalari bilan uzviy bog'liq. Uningcha, haqiqiy go'zallik - insonning tashqi qiyofasida emas, balki uning harakatlarida, odobida va o'zini takomillashtirishga bo'lgan intilishidadir. «Har bir zamonaviy ishga nazar solar ekansan, uning tashqi go'zalligiga aldanma, balki uning mohiyatini anglashga harakat qil». Bu so'zlar orqali mutafakkir insonni tashqi bezak emas, balki ichki poklik va axloqiy kamolot bilan baholash lozimligini ta'kidlaydi.

Ahmad Donish yoshlarni go'zallikka, ma'naviyatga va haqiqiy bilimga muhabbat bilan qarashga chorlaydi. U yoshlar qalbida inson ichki dunyosiga qiziqish, yaxshi bilan yomonni, go'zal bilan bema'nini, ma'rifatli bilan jaholatda qolganni farqlay olish qobiliyatini tarbiyalashni istaydi. Uningcha, har bir yosh inson faqat tashqi chiroyga emas, balki insonning botini, axloqi va qalbiga qarab munosabat bildirishi lozim.

Ahmad Donish haqiqiy gumanist sifatida turli dinlar va ularning payg'ambarlari o'rtasida farq qo'ymagan. U har qanday diniy muammoga murosasizlik bilan emas, aql va hurmat bilan yondashishni lozim deb bilgan. «Kimki boshqa dinlarga adovat bilan aralashsa, u oxir-oqibat pushaymonlik azobini tatigan bo'ladi» deb aytgan. Bu fikrlar uning chuqur insonparvar va yuksak axloq sohibi bo'lganini, din va millatdan qat'i nazar barcha insonlarga birday munosabatda bo'lishni ma'qullaganini ko'rsatadi.

Ahmad Donishning qarashlari juda keng qamrovli bo'lib, ularda jamiyat, axloq, ilm, mehnat, til va diniy bag'rikenglik masalalari o'zaro bog'liq holda yoritilgan. U insonni jismonan va ma'nau barkamol etishni, ilm va mehnat orqali jamiyatni yuksaltirishni eng oliy maqsad deb bilgan. Uning bu g'oyalari hozirgi zamon uchun ham dolzarb bo'lib, yoshlar tarbiyasi, axloq, ma'naviyat va insonparvarlik masalalarida beqiyos ahamiyat kasb etadi.

Xulosa. Ahmad Donish merosi Buxoro jadidlari uchun g'oyaviy poydevor bo'ldi: ilm-fan, aql va tarbiyaga tayangan islohotsiz jamiyat yuksalmasligi haqidagi da'vat jadidchilik harakatida amaliy dasturga aylandi. Donishning sxolastik ta'limni rad etib, tabiiy va aniq fanlarni o'quv dasturiga kiritish, malakali muallim tayyorlash, kambag'al va imkoniyati cheklangan bolalarni ham ta'limga jalb qilish haqidagi fikrlari jadid maktablarining asosiy tamoyillariga aylandi. Shu bois jadidlar maktabni isloh qilishni emas, balki jamiyatni yangi tafakkurga yetaklashni maqsad qildi.

Jadidlarning ijtimoiy faolligi faqat darslik yaratish yoki maktab ochish bilan cheklanmadi: ular matbuot, teatr, jamoatchilik ishlari orqali ommaning ongini uyg'otdi, jaholat va beahamiyatlikka qarshi ma'rifatni qo'ydi. Donish ilhom bergan insonparvarlik, muloqot madaniyati va tanqidiy fikr ruhi jadid publitsistikasida yangi uslubni shakllantirdi: tashqi "bezak"dan ko'ra, voqelik mohiyatini ochish, ijtimoiy adolat va mas'uliyatni talab qilish - ularning barcha sa'y-harakatlarida ko'rindi.

Ma'naviyat va axloq masalalarida Donish ilgari surgan g'oyalar - do'st tanlashda insoniylik mezon, hirs va manfaatparastlikning ruhiy zarari, mehnat va kasbga hurmat - jadidlarning amaliy dasturiga aylandi. Shu bois jadidlar faqat "bilimli avlod" emas, balki jismoniy va aqliy jihatdan uyg'un kamol topgan, mehnat orqali jamiyatga foyda keltiradigan, faol fuqarolik pozitsiyasiga ega shaxsni tarbiyalashni maqsad qildi. Bu yondashuv ularning islohotini maishiy darajadan strategiya darajasiga ko'tardi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Аҳмад Дониш. Наводирул-вақое. – Кутлуғхон Шокиров, 2021.
2. Аҳмади Дониш. Осори баргузиди бадеи (Избранные художественные произведения).- Душанбе: Ирфон, 1976. -350 с.
3. Милтиқбоев Б. 3. Аҳмад Дониш илмий меросини ўрганишнинг аҳамияти //International sciences, education and new learning technologies. – 2024. – Т. 1. – №. 7. – С. 80-82.
4. Naimov I. Ahmad Donish ilmiy merosida islom huquqi masalalari //Farg'ona davlat universiteti. – 2023. – №. 1. – С. 71-71.
5. Хайдаров А. А. Реформаторские взгляды Ахмада Дониша в обновлении системы образования в Бухарском эмирате (XIX и начало XX веков) : дис. – Акад. образования Таджикистана, 2012.
- 6.

Набиева Дилрабо Абдурауповна,
стар. преподаватель кафедры «Русского языка и литературы»
Университет Экономики и Педагогики. Негосударственное Образовательное
учреждение.
dilrabonabiyeva94@gmail.com

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПЕДАГОГИКИ: СУЩНОСТЬ, ФУНКЦИИ И ЭВОЛЮЦИЯ.

Аннотация. В статье рассматриваются теоретико-методологические основы педагогики как науки, её сущность, функции и эволюция. Автор анализирует педагогическую категориальную систему - образование, обучение, воспитание и развитие, а также раскрывает исторические предпосылки становления педагогической мысли. Особое внимание уделено дидактике как теоретическому ядру педагогики, классификации методов обучения и их роли в современном вузовском образовательном процессе. В работе применены историко-педагогический, системно-деятельностный и аксиологический подходы. Делается вывод о гуманистическом характере педагогики XXI века, её интеграции с цифровыми технологиями и смещении акцента на личностное развитие обучающегося.

Ключевые слова: педагогика, дидактика, образование, методы обучения, развитие личности, функции педагогики, принципы обучения.

Annotation. The article examines the theoretical and methodological foundations of pedagogy as a science, its essence, functions, and evolution. The author analyzes the core pedagogical categories-education, teaching, upbringing, and development-and explores the historical background of pedagogical thought. Special attention is given to didactics as the theoretical core of pedagogy, the classification of teaching methods, and their role in higher education. Historical-pedagogical, systemic-activity, and axiological approaches were used in the study. The conclusion highlights the humanistic nature of 21st-century pedagogy, its integration with digital technologies, and its focus on the learner's personal development.

Key words: pedagogy, didactics, education, teaching methods, personality development, pedagogical functions, learning principles

Annotatsiya. Maqolada pedagogika fanining nazariy-metodologik asoslari, uning mohiyati, funksiyalari va rivojlanish bosqichlari tahlil qilinadi. Muallif "ta'lim", "tarbiya", "rivojlanish" kabi pedagogik kategoriyalarni yoritib, didaktika fanining nazariy markaz sifatidagi o'rnini belgilaydi. Shuningdek, oliy ta'lim jarayonida o'qitish metodlari va ularning samaradorligi tahlil etiladi. Tadqiqotda tarixiy-pedagogik, tizimli-faoliyatli hamda aksiologik yondashuvlardan foydalanilgan. Xulosa o'rnida XXI asr pedagogikasining insonparvarlik, raqamli texnologiyalar bilan uyg'unlashuv va shaxsni rivojlantirishga yo'naltirilgan xususiyatlari ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: pedagogika, didaktika, ta'lim, o'qitish metodlari, shaxs rivoji, pedagogika funksiyalari, o'qitish prinsiplari.

Введение. Как известно, современное образование переживает глубокие преобразования, которые затрагивают не только методы и технологии обучения, но и саму философию педагогического мышления. Сегодня педагогика стоит перед задачей не просто передавать знания, а формировать личность, способную мыслить, анализировать, принимать решения и творчески действовать.

Безусловно, осмысление теоретико-методологических основ педагогики становится необходимым условием эффективного обновления всей образовательной системы. Педагогика как наука прошла долгий путь - от народной интуитивной

педагогики до современной системы научных знаний о человеке, его развитии и социализации.

Следует подчеркнуть, что педагогика - это не просто набор методов и приёмов, а особая философия воспитания и развития человека. Она соединяет в себе гуманитарное и научное знание, отражая духовные и социальные закономерности человеческой жизни.

Таким образом, цель данной статьи заключается в комплексном рассмотрении педагогики как целостного научного явления: выявить её сущность, функции, принципы и историческую эволюцию, а также обозначить дидактику как теоретическое ядро педагогической мысли.

Методы исследования состоит в том: Прежде всего, методологическую основу данной работы составляют принципы системности, историзма и научной объективности. В связи с этим в исследовании использовались следующие методы. Во-первых, историко-педагогический метод позволил проследить развитие педагогических идей от античных времён до современности. Во-вторых, сравнительно-аналитический метод способствовал выявлению общих и различительных признаков в трактовке категорий «обучение», «воспитание» и «развитие».

Кроме того, был применён системно-деятельностный подход, который рассматривает образовательный процесс как взаимодействие двух активных субъектов - преподавателя и обучающегося. Классификационно-структурный анализ помог выделить функции, принципы и закономерности педагогической деятельности. Наконец, аксиологический подход обеспечил анализ ценностных аспектов педагогики, её гуманистического потенциала и культурообразующей роли. Благодаря совокупности этих методов исследование приобрело комплексный характер и опору на современные научные основания.

Результаты

1. Педагогика как наука: сущность и структура

Прежде всего, необходимо отметить, что педагогика представляет собой особую систему знаний о закономерностях обучения, воспитания и развития личности. Её сущность заключается не только в объяснении того, как человек приобретает знания, но и в понимании того, как формируется его духовный и культурный облик.

Как известно, в центре педагогики находится человек как носитель сознания, культуры и социальной активности. Образование выступает не только средством передачи опыта, но и фактором личностного становления.

Таким образом, педагогика выполняет двойную функцию: с одной стороны, она служит инструментом социализации, а с другой - механизмом индивидуализации, раскрытия внутреннего потенциала личности.

Необходимо подчеркнуть, что базовыми категориями педагогики являются образование, обучение, воспитание и развитие. Образование трактуется как процесс и результат усвоения знаний и ценностей; обучение - как взаимодействие педагога и учащегося; воспитание - как формирование духовно-нравственного облика человека; развитие - как внутреннее становление личности под воздействием социальных и биологических факторов.

2. Функции педагогики и их реализация

Во-первых, педагогика выполняет аналитическую функцию, связанную с теоретическим изучением и объяснением закономерностей образовательного процесса. Благодаря этой функции педагогика становится наукой в строгом смысле слова - то есть системой обобщённых знаний. Во-вторых, она выполняет прогностическую функцию, направленную на предвидение перспектив развития образования, формирование новых моделей обучения и прогнозирование социальных последствий педагогических реформ. В-третьих, немаловажной является практическая (проективно-конструктивная) функция

педагогики, заключающаяся в разработке и внедрении эффективных методов, технологий и систем обучения.

Таким образом, каждая из этих функций взаимосвязана с другими: теория педагогики рождается из практики и, в свою очередь, определяет пути её совершенствования.

3. Историко-педагогические основы развития образования

Если обратиться к истории, можно отметить, что педагогика возникла вместе с человеческим обществом. Ещё в первобытной культуре существовали формы народной педагогики, основанные на традициях, устном творчестве и обрядовых нормах.

В дальнейшем, в античную эпоху, педагогика впервые приобрела осознанный характер. В Спарте воспитание было направлено на развитие воли и силы, в Афинах - на гармоничное сочетание духовного и физического совершенства.

Позднее, в Средневековье, образование стало делом церкви. В этот период педагогическая мысль была тесно связана с религиозной догматикой, однако именно тогда появились первые школы и университеты, что стало важнейшим шагом к профессионализации образования. Эпоха Возрождения, безусловно, стала переломным этапом. Человек был осознан как высшая ценность, а воспитание - как процесс раскрытия его индивидуальности. На первый план вышли гуманистические идеалы свободы, достоинства, самопознания.

В дальнейшем развитие педагогической науки шло параллельно с эволюцией общества. В эпоху Просвещения педагогика приобрела рационально-научный характер, а в XX–XXI веках стала междисциплинарной областью, объединяющей гуманитарное и естественнонаучное знание.

В то же время современная педагогика характеризуется переходом к компетентностной модели образования, ориентацией на непрерывное обучение и саморазвитие личности.

4. Вклад выдающихся учёных

Говоря о развитии педагогики, нельзя не упомянуть тех, кто сформировал её современное лицо. Так, Н.И. Пирогов утверждал, что подлинное образование должно воспитывать не только ум, но и сердце, пробуждая нравственные силы человека. Он выступал против механического обучения и настаивал на гуманистическом подходе к воспитанию. Кроме того, И.М. Сеченов и И.П. Павлов заложили физиологические основы педагогики, доказав связь между психическими процессами и деятельностью нервной системы. Благодаря им педагогика получила возможность опираться на объективные научные данные.

В свою очередь, П.Ф. Лесгафт разработал систему физического воспитания, основанную на единстве физического, умственного и нравственного развития личности. Его идеи предвосхитили современные концепции целостного подхода к обучению.

Таким образом, работы этих учёных не только расширили предмет педагогики, но и усилили её гуманистическую направленность.

5. Дидактика как теоретическое ядро педагогики

Следует отметить, что дидактика - это центральный раздел педагогической науки, изучающий закономерности, принципы и методы обучения. Она отвечает на вопрос как учить, в то время как педагогика в целом отвечает на вопрос зачем учить.

Вместе с тем, дидактика исследует структуру процесса обучения, его мотивационную, когнитивную и деятельностьную составляющие. В центре её внимания - взаимодействие преподавателя и обучающегося, обеспечивающее усвоение знаний и развитие мышления.

Таким образом, дидактика является связующим звеном между педагогической теорией и образовательной практикой.

6. Законы и закономерности обучения

Как показывает анализ, процесс обучения подчиняется определённым закономерностям. Во-первых, это закон социальной обусловленности: содержание образования зависит от потребностей общества и уровня развития культуры. Во-вторых, действует закон единства обучения, воспитания и развития: любое обучение, даже сугубо теоретическое, неизбежно оказывает воспитательное воздействие. В-третьих, важен закон активности: чем выше познавательная активность обучающихся, тем прочнее и осмысленнее усвоение знаний. В-четвёртых, следует отметить закон связи теории и практики - знания становятся действенными, когда они применяются.

Таким образом, педагогическая деятельность должна строиться с учётом этих закономерностей, что обеспечивает её эффективность и гуманистическую направленность.

Виды и технологии обучения

В вузах применяются две базовые модели: традиционное (сообщающее) и проблемное обучение.

В традиционном обучении преподаватель передаёт информацию, а студенты её воспроизводят; при проблемном - они становятся активными субъектами познания. Проблемное обучение развивает исследовательские умения и профессиональное мышление, но требует более высокой подготовленности преподавателя и студентов [12].

На основе этих подходов формируются современные технологии: □блочное-модульное обучение, кейс-метод, обучение по алгоритму, электронные и симуляционные программы.

Принципы и методы обучения: В дидактике особое место занимают принципы обучения. Прежде всего, это принципы научности, систематичности, активности, доступности, наглядности и связи теории с практикой.

Кроме того, современное образование опирается на принципы гуманизации, личностной ориентации и вариативности. Что касается методов, то они делятся на объяснительно-иллюстративные, репродуктивные, проблемно-поисковые и исследовательские. Сегодня особое внимание уделяется интерактивным и проектным технологиям, которые позволяют студентам становиться активными субъектами познания.

Методы обучения в вузе.

Методы обучения - это упорядоченные способы взаимодействия преподавателя и студентов, направленные на достижение учебных целей [амиров Кудашкина ст 69]

Критерий	Примеры
По источнику знаний	словесные, наглядные, практические
По активности студентов	объяснительный, проблемный, частично-поисковый, исследовательский
По логике информации	индуктивный, дедуктивный, аналитический
По самостоятельности обучаемых	репродуктивный, эвристический, исследовательский

Характеристика ключевых методов.

Объяснительно-иллюстративный метод предполагает восприятие готового знания через лекции и визуальные материалы. Он обеспечивает системность, но ограничивает самостоятельность.

Репродуктивный метод формирует умение применять знания по образцу. □

Проблемный метод строится на постановке познавательных задач, стимулирует критическое мышление.

Эвристический метод активизирует творческий поиск и логическое рассуждение.

Исследовательский метод формирует самостоятельность, способствует переходу от учебной к научной деятельности [11].

Таким образом, методы и принципы обучения образуют единую систему, направленную на развитие личности и её профессиональных компетенций.

Обсуждение.

Следует признать, что педагогика в XXI веке вступает в новую фазу своего развития. Традиционная модель, основанная на передаче знаний, постепенно уступает место модели сотрудничества и сотворчества.

В частности, современные исследователи отмечают, что роль преподавателя трансформируется: он становится не только источником информации, но и наставником, консультантом, организатором познавательной деятельности.

Кроме того, цифровизация образования открывает новые горизонты для педагогики, но вместе с тем предъявляет новые требования к профессиональной культуре педагога.

Таким образом, педагогика сегодня - это не просто наука, но и искусство воспитания человека как личности, способной мыслить, чувствовать и действовать в сложном мире.

Заключение. Подводя итоги, можно сказать, что педагогика является живым и постоянно развивающимся знанием, в котором соединяются наука, культура и гуманистическая миссия.

Во-первых, её теоретико-методологические основы позволяют объяснить закономерности обучения и воспитания, а также определить пути их совершенствования.

Во-вторых, педагогика выступает как система, где теория тесно связана с практикой, а обучение - с развитием личности.

В-третьих, современное образование требует от педагогики гибкости, инновационности и способности к самообновлению.

Таким образом, педагогика - это не только область знаний, но и особый способ мышления о человеке, о его будущем и о его роли в обществе.

Список литературы.

1. Бабанский Ю.К. Оптимизация процесса обучения. – М.: Педагогика, 1982.
2. Краевский В.В. Основы педагогики и дидактики. – М., 2008.
3. Ушинский К.Д. Человек как предмет воспитания. – М., 1988.
4. Пирогов Н.И. Вопросы жизни. – СПб., 1863.
5. Лесгафт П.Ф. Семейное воспитание ребёнка и его значение. – СПб., 1901.
6. Полат Е.С. Современные педагогические технологии. – М., 2014.
7. Лернер И.Я., Скаткин М.Н. Методы обучения и их классификация. – М., 1980.
8. Зимняя И.А. Педагогическая психология. – М., 2003.

Pirmanova Baxora Eshmuxammedovna,
“Oila va gender” ilmiy-tadqiqot instituti doktoranti

MILLIY VA XORIJIY TADQIQOTLARDA INKLYUZIV TA'LIM MASALARINING TADQIQ ETILISHI

Annotatsiya. Maqolada o'qituvchilar va ota-onalarning inklyuziv ta'limni amalga oshirishdagi hamkorligining samarali amalga oshirish, ilmiy adabiyotlar asosida o'qituvchilarning oilalar bilan hamkorligining nazariy asoslari tahlil etilgan. Milliy va xorijiy tadqiqotlarda inklyuziv ta'lim jarayonining yangi imkoniyatlari va shart-sharoitlari tadqiq etilgan.

Kalit so'zlar: inklyuziv ta'lim, pedagogik hamkorlik, inklyuziv ta'limni tashkil etish, imkoniyati cheklangan, nogiron, ijtimoiy jamiyat, ijtimoiy yordam, ijtimoiy himoya.

Аннотация. В статье анализируется эффективность взаимодействия педагогов и родителей при реализации инклюзивного образования, теоретические основы взаимодействия педагогов и семьи на основе научной литературы. В отечественных и зарубежных исследованиях рассматриваются новые возможности и условия для развития инклюзивного образования.

Ключевые слова: инклюзивное образование, педагогическое сотрудничество, организация инклюзивного образования, инвалиды, социальное общество, социальная помощь, социальная защита.

Abstract. This article analyzes the effectiveness of interactions between teachers and parents in the implementation of inclusive education, as well as the theoretical foundations of interactions between teachers and families, based on scientific literature. Domestic and international studies examine new opportunities and conditions for the development of inclusive education.

Key words: inclusive education, pedagogical collaboration, organization of inclusive education, persons with disabilities, social society, social assistance, social protection.

Kirish. Respublikamizda so'nggi yillarda xalqaro tajribalar talablariga mos ravishda alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan ta'lim oluvchilar sifatli inklyuziv ta'lim olishi uchun zamonaviy infratuzilma va texnologiyalar yaratish, inklyuziv ta'lim pedagoglarining mahoratini oshirishning me'yoriy asoslari yaratilmoqda. Mana shu tadqiqotlariga tayangan xolda inklyuziv ta'lim jarayonida oila va o'qituvchilar hamkorligini takomillashtirishda Prezidentimiz Shavkat Miramanovich Mirziyoevning BMT inson xuquqlari bo'yicha kengashi 46-sessiyasidagi nutqida strategik yo'nalishlar xususida “Nogironlar huquqlari to'g'risida”gi Konvensiyani ratifikatsiya qilish masalasiga alohida e'tibor qaratilgan bo'lib, ushbu insonparvarlik tashabbusi jahonshumul ahamiyatga ega hisoblanib, bu masalaga yurtimizda jiddiy e'tibor yanada kuchaytirilmoqda[1].

So'nggi yillarda bu borada normativ-huquqiy, tashkiliy-pedagogik, ijtimoiy pedagogik yo'nalishlarda keng qamrovli tadbirlar amalga oshirildi. Bundan tashqari, inklyuziv ta'limni rivojlantirish bo'yicha echimini kutayotgan muammolar ham yo'q emas. Masalan, pedagogik tajribada umumta'lim maktablarida inklyuziv ta'lim keng qamrovda rivojlanmagan. Inklyuziv ta'limning samradorligi uchun sharoit to'liq ta'minlangan, deb bo'lmaydi. Bunga misol sifatida – inklyuziv ta'limni tashkil etish bo'yicha o'qituvchilarning kompetentligi, shuningdek, imkoniyati cheklangan bolalarni ta'lim jarayonida qo'llab-quvvatlash borasida ota-onalarning savodxonlik darajasi pastligini keltirish mumkin. Inklyuziv ta'limni rivojlantirish bo'yicha inklyuziv ta'lim dasturini sinflar darajasida amalga oshirishning maktab va oila pedagogik hamkorligining imkoniyati juda keng, biroq undan hanuzgacha to'liq foydalanilmayapdi.

Inklyuziv ta'lim - barcha bolalarning, shu jumladan imkoniyati cheklangan bolalarning ham teng sharoitda ta'lim olishini ta'minlovchi tizimdir. Mamlakatimizda inklyuziv ta'limni joriy etish va rivojlantirish sohasida bir qator huquqiy-me'yoriy hujjatlar qabul qilingan.

Inklyuziv ta'limni joriy etish bo'yicha huquqiy-me'yoriy hujjatlar

№	Xuquqiy xujjat nomi	Xujjatdagi inklyuziv ta'limning yoritilishi
1.	O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi	49-modda: Har bir fuqaroga ta'lim olish huquqi kafolatlanadi.
2.	Ta'lim to'g'risida"gi Qonun	"Ta'lim to'g'risida"gi Qonun (yangi tahrirda, 2020 yil 23 sentyabr, № ZRU-637)
3.	Xalqaro hujjatlar	BMTning "Nogironlar huquqlari to'g'risida" Konvensiyasi (2006 yil, O'zbekiston 2021 yilda ratifikatsiya qilgan). YUNESKO "Barcha uchun ta'lim" (Education for All) dasturi, 2000 yil.
4.	"Imkoniyati cheklangan shaxslarning huquqlari to'g'risida"gi Qonun	24-modda - Nogironligi bo'lgan shaxslarning ta'lim olish huquqi kafolatlanadi. Davlat ular uchun inklyuziv ta'lim muhitini yaratish, ya'ni boshqa bolalar bilan birgalikda o'qish imkoniyatini ta'minlashi shart. 25-modda - Ta'lim muassasalari moslashtirilgan sharoitlar (jismoniy muhit, o'quv dasturlari, maxsus pedagoglar, texnik vositalar) bilan ta'minlanishi kerak.
5.	2022–2026 mo'ljallangan O'zbekiston strategiyasi yillarga Yangi taraqqiyot	Inklyuziv ta'limga oid asosiy yo'nalishlar: 1. Inklyuziv ta'lim tizimini joriy etish va rivojlantirish. Maktabgacha, umumiy o'rta va oliy ta'lim muassasalarida inklyuziv ta'lim modelini keng joriy etish. Imkoniyati cheklangan bolalar uchun adaptatsiya qilingan ta'lim dasturlari va resurs markazlarini tashkil etish. 2. Infratuzilmani moslashtirish. Barcha ta'lim muassasalarida fizik muhitni nogironligi bo'lgan bolalar uchun qulay holatga keltirish (pandus, lift, Brayl alifbosi, maxsus jihozlar va h.k.). Inklyuziv ta'limni rivojlantirish bo'yicha milliy dastur va monitoring tizimini yo'lga qo'yish.
6.	Prezident farmon va qarorlari	PF-4860-sonli Farmon (2017 yil 1 dekabr) "Nogironligi bo'lgan shaxslarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash va ular uchun qulay muhit yaratish chora-tadbirlari to'g'risida". PQ-3775-sonli qaror (2018 yil 13 iyun) "Inklyuziv ta'limni bosqichma-bosqich joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida". PQ-2956-sonli qaror (2017 yil 9 may) "Imkoniyati cheklangan bolalarni ijtimoiy himoya qilish va ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytirish to'g'risida".
7.	Vazirlar Mahkamasi qarorlari	VMQ № 610 (2021 yil 13 oktyabr) "Inklyuziv ta'limni rivojlantirish konsepsiyasini amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida". VMQ № 187 (2020 yil 27 mart)

Nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlari kafolatlari to'g'risida so'z yuritganimizda aytib o'tish lozimki, kafolatlar bu toifa shaxslar huquqlarini ta'minlashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Bu boradagi huquqiy kafolatlar ham o'z navbatida ikkiga bo'linadi: 1. Konstitutsiyaviy huquqiy kafolatlar. Bu kafolatlar sirasiga bosh qonunning 44-45- moddalarida belgilangan huquqiy me'yorlar kiradi. Fuqarolarning sudga murojaat qilish huquqi va nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlarining davlat tomonidan ta'minlanishi kabi huquqiy me'yorlar konstitutsiyaviy huquqiy kafolatlarga yaqqol misoldir. Mavjud tadqiqotlarda nogironligi bo'lgan shaxslarni jamiyat hayotiga moslashtirishda ta'lim integratsiyasi, mehnat munosabatlari integratsiyasi orqali bu jarayonlarni samaraliroq yo'lga qo'yish mumkin.

Muammoning o'rganilganlik darajasi. T.P.Argunovanning tadqiqotida ta'kidlashicha: nogironligi bo'lgan bolalar ta'lim integratsiyasi o'quvchilarning ijtimoiy jamiyat muhitiga moslashishida muhim bosqichdir. Ta'lim integratsiyasi orqali o'quvchilarning individual qobiliyatlari rivojlanadi, ijtimoiy-huquqiy reabilitatsiya chora tadbirlari amalga oshiriladi[5].

A.V.Batovanning fikr bildirishicha, nogironligi bo'lgan shaxslarning ta'lim integratsiyasi nuqsonli bolalarning sog'lom tengdoshlari bilan ta'limiy teng imkoniyatlarga ega bo'lishini nazarda tutadi. Ta'lim integratsiyasi bevosita barqaror ijtimoiy muhit ta'sirida yo'lga qo'yiladi [6]. Agar biz T.P.Argunova hamda A.V.Batovanning mulohazalariga e'tibor qaratadigan bo'lsak, ta'lim integratsiyasi bo'yicha asosan, bolalar integratsiyasiga urg'u berilganligini ko'rishimiz mumkin bo'ladi. Vaholanki, ta'lim integratsiyasi faqat nogironligi bo'lgan bolalar integratsiyasini nazarda tutmaydi. Har qanday yosh toifasida nogironligi bo'lgan ta'lim oluvchilar ta'limiy munosabatlarning sub'ekti bo'lishi mumkin. D.B.Berdnikova esa, ta'lim integratsiyasini nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlari va erkinliklarini ro'yobga chiqarishda muhim bosqich deb hisoblaydi.

M.A.Usmonovanning ta'kidlashicha, aqliy yoki jismoniy nuqsonlari tufayli faoliyati cheklanganligi munosabati bilan ijtimoiy yordam va ijtimoiy himoyaga muhtoj bo'lgan shaxs nogiron deb tan olinadi. Shaxsning turmush faoliyati cheklanganligi uning o'z-o'ziga xizmat qilish, yurish, yo'lni topa olish, hattoki, o'z harakatini nazorat etish qobiliyati yoki imkoniyatini to'la yoxud qisman yo'qotganligida ifodalanadi [7]. Darhaqiqat, kishini nogiron deb belgilash uchun unda aqliy, jismoniy tomondan jiddiy cheklanish kuzatilishi nazarda tutiladi. Bu toifa shaxslarning nogironlik holati ularning ta'lim olish imkoniyatlariga bevosita ta'sir o'tkazadi. M.A.Usmonovanning qarashiga ko'ra, aqliy yoki jismoniy nuqsoni tufayli faoliyati cheklangan shaxs nogironligi bo'lgan shaxs deb tan olinadi. Shaxsiy kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, nogironligi bo'lgan shaxslarda hayotiy faoliyat har doim ham cheklanavermaydi.

L.V.Usovaning yozishicha, nogironlik murakkab holat bo'lib, sohalar kesimida turlicha talqin etiladi. nogironligi mavjud shaxs aqliy, ruhiy yoxud jismoniy holati e'tibori bilan sezilarli nuqsonlarga duch kelgan insondir [8]. L.V.Usovaning nogironlik sohalar kesimida turlicha talqin etiladi mazmunidagi fikri nazarimizda nogironligi bo'lgan shaxslar tushunchasini ochib berishga xizmat qilmaydi. Sababi, nogironligi bo'lgan shaxslarning jismoniy, ruhiy yoki aqliy nuqsonlari sohalar kesimi orqali emas, nogironlik holatlariga nisbatan shakllangan yondashuv modellari asosida talqin va tahlil etiladi. Ya'ni, nogironligi bo'lgan shaxslarga nisbatan shakllangan yondashuvlar tibbiy va ijtimoiy modellar asosida yuzaga kelganligini inobatga olsak, L.V.Usovaning ta'rifida keltirilgan nogironligi bo'lgan shaxs jismoniy holati e'tibori bilan sezilarli nuqsonlarga duch kelgan insondir jumlasini ham bu o'rinda bizning fikrimizcha o'zini oqlamaydi. Boisi, har qanday shaxs hayot faoliyati davomida jiddiy jarohat olishi mumkin. Lekin olingan bu jarohat shaxsni ma'lum bir muddatga jismonan cheklab qo'ysa-da, uni nogiron deb atashimizga etarli bo'lmaydi. Agar olingan jarohat davolab bo'lmaydigan ko'rinishda bo'lib, shaxs hayotiy faoliyatini jiddiy cheklaydigan taqdirda, nogironlik holatini qayd etish mantiqan to'g'ri bo'ladi.

M.G.Muravevanning ta'kidlashicha, jismoniy yoki aqliy zaiflashuv inson hayot faoliyatini cheklashga olib keladi. Shu ma'noda, ma'lum bir jismoniy yoxud aqliy nuqsonlari asorati ta'sirida o'z huquq va imkoniyatlaridan to'liq foydalana olmaydigan shaxslar nogironligi bo'lgan insonlar deb tan olinadi [9]. O'ylashimizcha, M.G.Muravevanning bu boradagi qarashlari o'ziga xos sub'ektivlik kasb etadi. Qaysidir ma'noda, shaxsjismonan yoki aqliy jihatdan cheklangan holatda tabiiyki, o'z huquq va erkinliklaridan mustaqil foydalana olmaydi. Bir so'z bilan aytganda, o'zgalar yordamiga muhtojlik his etadi. Nogironligi bo'lgan shaxslarni fuqarolik jamiyatining to'la huquqli a'zosi ekanligini inobatga olsak, yuqorida keltirilgan ta'rif huquqiy model elementlariga mantiqan mos kelishini tushunishimiz mumkin bo'ladi. Keltirilgan fikr va mulohazalarni qiyosiy tahlil etadigan bo'lsak, M.A.Usmonovanning qarashlarida asosan nogironligi bo'lgan shaxslarning ijtimoiy himoya sub'ekti ekanligi

masalasiga ko'proq urg'u berilganligini anglaymiz. L.V.Usova yondashuviga ko'ra esa, nogironligi bo'lgan shaxs tushunchasi tibbiy nuqtai nazardan tahlil qilingan bo'lib, asosan tushunchaga bir tomonlama yondashuv parametr sifatida olingan. Ta'kidlanganidek, bu tushuncha bir tomonlama yondashuv bo'yicha konseptuallik kasb etmaydi. M.G.Muravevaning mulohazalari bo'yicha esa bu tushunchaga, nisbatan huquqiy jihatdan yondashilgan. Aynan ushbu yondashuv bu toifa shaxslarning jamiyatdagi huquqiy maqomini belgilashda alohida o'rin tutadi [8].

N.V.Vedeneevaning tushuntirishicha, nogironligi bo'lgan shaxslar maqomini aniqlash murakkab jarayon sanaladi. nogironlikni birinchi navbatda ijtimoiy xususiyatga ega hodisa, keyin esa tibbiyot, ekologiya, statistika, demografiya va boshqalarning mustaqil muammosi sifatida ko'rib, nogironlikning ijtimoiy mexanizmlarini va u bilan bog'liq muammolarni hal qilish yo'llarini aniqlash zarur bo'ladi. Qo'shimcha ehtiyojli shaxslar muammosi deganda jamiyatning nogiron fuqarolari bilan o'zaro munosabatlaridan kelib chiqadigan ijobiy va salbiy munosabatlarni aks ettiruvchi ijtimoiy muhim masalalar va vaziyatlar majmuini tushunamiz [10]. Tadqiqotchining nogironlik holatlari, ijtimoiy-tibbiy va demografik bir hodisa degan mulohazalarini qo'llab quvvatlash mumkin.

Tahlil natijalar. Inklyuziv ta'lim tizimida bolaning ijtimoiy va ta'limiy rivojlanishi faqatgina ta'lim muassasasi imkoniyatlari bilan cheklanmaydi. Bu jarayonda oilaning faol ishtiroki va o'qituvchilar bilan samarali hamkorlik muhim ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy inklyuziv ta'lim nazariyasiga ko'ra, bolaning shaxsiy rivojlanishida "maktab – oila – jamoa" tizimidagi o'zaro munosabatlar yagona pedagogik muhitni tashkil qiladi.

Inklyuziv ta'limda oila va ta'lim muassasasi o'rtasidagi hamkorlik bola ehtiyojlarini chuqur anglash, individual rivojlanish traektoriyasini belgilash va emotsional qo'llab-quvvatlashni ta'minlashga qaratilgan. Psixologik va pedagogik tadqiqotlar (Vygotskiy, Bronfenbrenner, Epshteyn va boshqalar) shundan dalolat beradiki, bola rivojlanishining samaradorligi ota-onalarning ta'lim jarayoniga qo'shilishi darajasi bilan uzviy bog'liqdir.

Inklyuziv ta'limda oila va o'qituvchi hamkorligining tuzilmasi quyidagi asosiy bloklardan iborat:

1. Diagnostik blok – bolaning individual ehtiyojlari va imkoniyatlarini aniqlash.
2. Tashkiliy blok – oila va ta'lim muassasasi o'rtasida vazifalar va mas'uliyatlarni belgilash.
3. Amaliyot bloki – bola bilan individual ishlashda uy va maktab usullarini muvofiqlashtirish.
4. Muloqot va maslahat bloki – ota-onalar uchun trening va maslahatlar.
5. Monitoring va baholash bloki – rivojlanish dinamikasini tahlil qilish.

Oila inklyuziv ta'lim muhitida o'zining tarkibi, manfaatlari, mavqei va ehtiyojlari bo'yicha turlichadir, munosabatlar va aloqalari bo'yicha mazkur jamoa o'zining ichida ham doimiy uyg'un shakllanmaydi. Bu o'z navbatida inklyuziv ta'limning getorogenligi va polisub'ektivligi bo'yicha xos xususiyatlarini belgilab beradi.

Xulosa: Tadqiqot natijasida pedagoglar tomonidan, ota-onalar hamda o'quvchilarning oilada imkoniyati cheklangan bolalarni sog'lom hayotga moslashtirishdagi faoliyatini, pedagogik-psixologik tavsiyalar yordamida maksimal darajada to'g'ri yo'naltirish, inklyuziv ta'lim dasturi bo'yicha ishlovchi maktab va ota-onalar o'rtasidagi o'zaro manfaatli hamkorligini qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirish, inklyuziv ta'lim tizimini rivojlantirishdagi hamkorlikning asosiy o'rni maktab va oila hamkorligining samarasi va natijasiga bog'liq ekanligini qayd etish lozim.

Tavsiyalar: Inklyuziv ta'limni tizimli, samarali joriy etish ota-onalar bilan olib boriladigan ishlarning shakllari, usullari, ko'lam va sifati bilan uzviy bog'liq bo'lib, xalq ta'limi boshqaruvining hududiy organlari, ta'lim muassasalaridan alohida mas'uliyat va innovatsion yondashuvlarni joriy etish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining BMT Inson huquqlari bo'yicha kengashining 46-sessiyasidagi nutqi // <https://president.uz/uz/lists/view/4179>.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 06.11.2020 yildagi "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6108-son Farmoni.<https://lex.uz/uz/>
3. Christenson S.L. Supporting home-school collaboration. Best practices in school psychology. A. Thomas, J. Grimes (eds.). Washington, 1995. Pp. 253–267.
4. Pianta R., Walsh D.B. High risk children in schools: Constructing sustaining relationships. New York, 1996.
5. Argunova T.P. "Integratsiya detey-invalidov v soqium posredstvom soqialno pedagogicheskoy reabilitatsii" diss. Avtoreferat kandidat pedagogicheskix nauk. Yakutsk, 2009 4-B.
6. Batova A.V. "Soqialno-pedagogicheskie usloviya integratsii detey-invalidov v soqialnuyu sredu." diss. Avtoreferat kandidat pedagogicheskix nauk. Moskva, 2001 5-B.
7. Usmonova M.A. O'zbekistonda keksalar va nogironlarni ijtimoiy himoyalashning tashkiliy-huquqiy muammolari: Yu.f. diss. – T., 1995. – B. 59.
8. Usova L. V. K voprosu ob interpretatsii ponyatiy "invalid" i "invalidnost". 5-sbornik.– Kuban: Kubanskiy gosudarstvennyy universitet, 2020. –S. 98.
9. Муравьева М. Г. Инвалиды или люди с ограниченными возможностями //The journal of social policy studies. Том 10. 2012. – С. 157.
10. Веденеева Н. В. Социальные аспекты реабилитации инвалидов в Российской Федерации: автореф. дисс.– кандидат социологических наук Москва., 2004. – С. 3.

Samiyev Asliddin Sayitovich,
SamDTU DKTF nevrologiya kafedrası dotsenti
Samiyeva Sevinch Oybek qizi,
Payariq tumani 88-maktab o'qituvchisi

TALABALARNI TA'LIM JARAYONIDA MUSTAQIL BILIM OLIISHIDA IJODIY YONDASHUVNI TAKOMILLASHTIRISH TAMOIYILLARI

Annotatsiya. Mazkur maqolada talabalarni ta'lim jarayonida mustaqil bilim olish ko'nikmalarini shakllantirishda ijodiy yondashuvning o'rnini, unga erishish tamoyillari va samarali metodlari yoritilgan. Mustaqil ta'limning zamonaviy talqini, ijodiy fikrlashning psixologik-pedagogik asoslari, shuningdek, innovatsion pedagogik texnologiyalar orqali talabalarning o'quv faolligini oshirish yo'llari tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari ta'lim jarayonida ijodiy muhit yaratish, talabalarni mustaqil izlanishga undash va ularning individual salohiyatini ro'yobga chiqarishning muhim shartlari sifatida talqin etiladi.

Kalit so'zlar: mustaqil ta'lim, ijodiy fikrlash, pedagogik tamoyillar, innovatsion yondashuv, ta'lim sifati, talaba faolligi, o'qituvchi mahorati.

Аннотация. В данной статье раскрывается роль творческого подхода в формировании у студентов навыков самостоятельного обучения, освещаются принципы и эффективные методы его реализации. Анализируются современная трактовка самостоятельного обучения, психолого-педагогические основы творческого мышления, а также пути повышения учебной активности студентов посредством инновационных педагогических технологий. Результаты исследования интерпретируются как важные условия создания творческой образовательной среды, стимулирования самостоятельных поисков студентов и раскрытия их индивидуального потенциала для повышения качества образования.

Ключевые слова: самостоятельное обучение, творческое мышление, педагогические принципы, инновационный подход, качество образования, активность студентов, педагогическое мастерство.

Abstract. This article explores the role of creative approaches in developing students' independent learning skills, highlighting the principles and effective methods for achieving them. It analyzes the modern interpretation of independent learning, the psychological and pedagogical foundations of creative thinking, and ways to enhance students' learning activity through innovative pedagogical technologies. The research results emphasize the importance of creating a creative learning environment, encouraging students' independent inquiry, and realizing their individual potential as key factors for improving the quality of education.

Key words: independent learning, creative thinking, pedagogical principles, innovative approach, quality of education, student activity, teacher competence.

Kirish. Zamonaviy ta'lim tizimi talab qilayotgan eng muhim jihatlardan biri - bu talabaning mustaqil bilim olish va uni amaliyotda qo'llay olish salohiyatidir. XXI asrda inson kapitali, intellektual salohiyat va kreativ tafakkur jamiyat taraqqiyotining asosiy omiliga aylanmoqda. Shu sababli, oliy ta'lim muassasalarida talabalarda mustaqil ta'lim olish madaniyatini, ijodiy fikrlashni shakllantirish eng ustuvor pedagogik vazifalardan biridir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi to'g'risida"gi PF-5847-son Farmonida ta'lim jarayonini innovatsion yondashuvlar asosida tashkil etish, mustaqil ta'limning ulushini oshirish va ijodiy shaxsni tarbiyalash zarurligi ta'kidlangan. Mazkur yo'nalishda olib borilayotgan islohotlar talabalarning o'z fikrini erkin bayon etishi, tanqidiy va kreativ tafakkurini rivojlantirishga yo'naltirilgan. [1,2].

Mustaqil ta'lim va ijodiy fikrlashning nazariy asoslari

Mustaqil ta'lim - bu talabani o'qituvchi rahbarligisiz, o'z tashabbusi bilan bilim egallash, tahlil qilish va uni amaliyotda qo'llash faoliyatidir. Mustaqil ta'lim talabani ichki motivatsiyasi, o'zini-o'zi rivojlantirish ehtiyoji va intellektual faolligiga asoslanadi.

Ijodiy fikrlash esa inson tafakkurining yuqori bosqichi bo'lib, yangilik yaratish, mavjud muammolarga noodatiy yechim topish, mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatini bildiradi. J. Gilford, E. Torrens, L.S. Vygotskiy, D. Dewey kabi olimlar ijodiy fikrlashni shaxsning intellektual va emotsional imkoniyatlari uyg'unligining natijasi sifatida baholaydilar. [3-6].

Pedagogik nuqtai nazardan, ijodiy yondashuv - bu ta'lim jarayonida talabani passiv bilim oluvchidan faol ishtirokchiga aylantiruvchi tamoyil bo'lib, o'quv topshiriqlari, muammoli vaziyatlar, interfaol metodlar orqali amalga oshiriladi.

1-jadval. Mustaqil ta'lim va ijodiy fikrlashning asosiy belgilarini solishtirish

№	Tashkil etuvchi omillar	Mustaqil ta'lim belgisi	Ijodiy fikrlash belgisi
1	Faoliyat maqsadi	Bilimni mustaqil egallash	Yangi g'oya va yechim yaratish
2	Asosiy jarayon	Axborotni izlash va tahlil qilish	Noodatiy fikr va model yaratish
3	Motivatsiya manbai	Ichki qiziqish, o'z-o'zini rivojlantirish	Ijodiy qoniqish, yangilik istagi
4	Nazorat shakli	O'zini baholash va tahlil qilish	Yaratuvchanlik natijasini tahlil qilish
5	Natija	Mustaqil bilish faoliyati	Innovatsion g'oya va yangi bilimlar

Talabalarda mustaqil bilim olish ko'nikmalarini rivojlantirishda ijodiy yondashuvning o'rni.

Talabani mustaqil ta'limga bo'lgan qiziqishini shakllantirish, eng avvalo, o'qituvchi tomonidan yaratilgan psixologik va pedagogik muhitga bog'liq. Ijodiy muhitda talaba o'z fikrini erkin bayon etadi, izlanishga intiladi, natijada o'ziga xos ilmiy tafakkur paydo bo'ladi.

Ijodiy yondashuvning asosiy komponentlari quyidagilardan iborat:

Motivatsion omil: talabani ichki ehtiyoji va faol ishtiroki;

Kognitiv omil: o'rganilayotgan materialni tahlil qilish va qayta ishlash qobiliyati;

Amaliy omil: bilimlarni mustaqil qo'llay olish;

Refleksiv omil: o'z faoliyatini tahlil qilish va baholash ko'nikmasi. [8,9].

2-jadval. Ijodiy yondashuvning asosiy tamoyillari

№	Tamoyil nomi	Mazmuni
1	Shaxsga yo'naltirilganlik	Har bir talabani individual imkoniyatini hisobga olish
2	Motivatsiyani uyg'otish	Ichki o'rganish ehtiyojini shakllantirish
3	Muammoli ta'lim	Noodatiy vaziyatlar orqali ijodiy fikrlashni rivojlantirish
4	Interaktiv muloqot	O'qituvchi va talabalar o'rtasida teng muloqot muhiti yaratish
5	Tahlil va refleksiya	O'qish faoliyatini tahlil qilish va xulosa chiqarish

Innovatsion pedagogik texnologiyalar va ularning ijodiy ta'siri

Hozirgi davrda ta'lim jarayoniga axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining kirib kelishi mustaqil o'qishni yangi bosqichga olib chiqdi. Elektron ta'lim tizimlari, masofaviy

o'qitish platformalari, virtual laboratoriyalar talabalarning o'z-o'zini rivojlantirish imkoniyatlarini kengaytirmoqda.

№	Ko'rsatkich nomi	An'anaviy ta'lim (%)	Ijodiy yondashuv (%)
1	Mustaqil ta'lim faolligi	45–50	80–85
2	Tahliliy fikrlash darajasi	40–45	75–80
3	Ijodiy g'oyalar soni	30–35	70–75
4	Darsdagi ishtirok darajasi	55–60	85–90
5	Umumiy o'zlashtirish natijasi	60–65	90 va undan yuqori

3-jadval. Ijodiy yondashuvni shakllantiruvchi pedagogik usullar

№	Pedagogik usul nomi	Maqsad va mazmun	Amaliy samara
1	Aqliy hujum (Brainstorming)	Ko'plab g'oyalar ishlab chiqish va tanlash	Tezkor fikrlash va ijodiy faollik
2	Keys-stadi (Case-study)	Amaliy muammolarni tahlil qilish va yechim topish	Tahliliy fikrlash va qaror qabul qilish
3	Debat usuli	Qarama-qarshi fikrlarni himoya qilish orqali fikrlash	Tanqidiy fikrlash, nutq madaniyati
4	Loyiha asosida o'qitish	Amaliy natijaga yo'naltirilgan mustaqil ish	Mustaqil tadqiqot va ijodiy natija yaratish
5	Flipped classroom	Mustaqil tayyorgarlik va darsda faol ishtirok	Mustaqil bilim olish va hamkorlikda fikrlash

O'qituvchining ijodiy muhit yaratishdagi roli va pedagogik mahorati

O'qituvchi ijodiy muhitning asosiy tashabbuskori. U ta'lim jarayonida motivatsiya uyg'otuvchi, shaxsga yo'naltirilgan, interfaol faoliyat muhitini yaratishi zarur.

4-jadval. Ijodiy muhit yaratishda o'qituvchi faoliyatining yo'nalishlari

№	Yo'nalish nomi	Amalga oshirish shakli
1	Psixologik muhitni yaratish	Ishonch, erkin fikr va hamkorlik muhiti
2	Ijodiy faollikni rag'batlantirish	Yangi g'oyalarni qo'llab-quvvatlash va tahlil qilish
3	Innovatsion metodlardan foydalanish	AKT, interfaol texnologiyalar, virtual o'quv muhitlari
4	Intellectual muhitni rivojlantirish	Ilmiy izlanish va tadqiqot faoliyatini yo'lga qo'yish
5	Reflektiv tahlilni shakllantirish	Faoliyat natijalarini tahlil qilish va xulosalar chiqarish

Amaliy natijalar va tavsiyalar

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, talaba mustaqil ta'lim jarayonida ijodiy yondashuv tamoyillariga amal qilsa, uning:

- bilimni o'zlashtirish samaradorligi oshadi;
- tanqidiy fikrlash kuchayadi;
- yangilik yaratish qobiliyati rivojlanadi.

5-jadval. Ijodiy yondashuvning samaradorlik ko'rsatkichlari

Xulosa. Talabalarda mustaqil bilim olish jarayonini samarali tashkil etish uchun ijodiy yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi. Bu yondashuv orqali talaba faolligi, mustaqilligi va tahliliy tafakkuri kuchayadi.

Pedagogik innovatsiyalar, axborot texnologiyalari va interfaol metodlar ta'lim sifatini oshiradi, ijodiy fikrlovchi va yangilikka intiluvchi shaxsni shakllantirishga xizmat qiladi. Natijada ijodiy muhitda shakllangan talaba mustaqil fikr yurituvchi, yangilik yaratuvchi, raqobatbardosh mutaxassisga aylanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Karimov I.A. "Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch". Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning "Ta'lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirish to'g'risida"gi PQ-3775-son qarori, 2018 yil.
3. Hasanov B., Raximova N. "Pedagogik innovatsiyalar nazariyasi va amaliyoti". Toshkent: TDPU, 2021.
4. Mavlonova R.A., To'raeva N.S. "Zamonaviy ta'lim texnologiyalari". Toshkent: Innovatsiya nashriyoti, 2020.
5. Vygotsky L.S. "Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes". Harvard University Press, 1978.
6. Abdurahmonov A., Mamatova M. "Mustaqil ta'limda ijodiy fikrlashni rivojlantirish". Toshkent, 2022.
7. UNESCO. "Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives". Paris, 2017.
8. Jalolov J. "Pedagogik texnologiyalar nazariyasi". Toshkent: O'qituvchi, 2019.
9. G'afforova D. "Ijodiy fikrlashni rivojlantirish metodlari". Samarqand davlat universiteti ilmiy jurnali, 2023.
10. Turg'unov M. "Talabalarda mustaqil o'qish kompetensiyalarini shakllantirish". Toshkent, 2020.
11. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. 2020 yil.
12. European Commission. "Fostering Creativity and Innovation in Education". Brussels, 2022.
13. Usmonov A., O'ralov I. "Interfaol o'qitish metodlari". Toshkent, 2021.
14. Anderson L., Krathwohl D. "A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing". New York, 2001.
15. Qodirova G. "Ijodiy yondashuvning psixologik asoslari". Toshkent, 2023.
16. OECD. "The Future of Education and Skills 2030". Paris, 2019.

Umurova Ma'rifat Yoshiyevna,
Buxoro davlat universiteti pedagogika kafedrasida o'qituvchisi
(m.y.umurova@buxdu.uz)

O'SMIRLARDA VATANPARVARLIK TUYG'USINI SHAKLLANTIRISHDA BADIY ADABIYOT VA MUSIQANING ROLI

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'smirlarda vatanparvarlik tuyg'usini shakllantirishda badiiy adabiyot va musiqaning roli tahlil qilinadi. Adabiyot va musiqaning tarbiyaviy, psixologik va estetik ta'siri ko'rib chiqiladi. Shuningdek, pedagogik metodlar va interaktiv yondashuvlar yordamida yoshlar qalbida milliy g'urur va Vatanga muhabbatni kuchaytirish yo'llari taklif etiladi.

Kalit so'zlar: vatanparvarlik, badiiy adabiyot, musiqa, o'smirlar, tarbiya, pedagogik metodlar

Аннотация. В статье анализируется роль художественной литературы и музыки в формировании патриотических чувств у подростков. Рассматривается воспитательное, психологическое и эстетическое влияние литературы и музыки. Также предлагаются педагогические методы и интерактивные подходы для укрепления национальной гордости и любви к Родине у молодежи.

Ключевые слова: патриотизм, художественная литература, музыка, подростки, воспитание, педагогические методы

Abstract. This article analyzes the role of literary art and music in shaping patriotism among adolescents. The educational, psychological, and aesthetic impact of literature and music is examined. Pedagogical methods and interactive approaches are also suggested to foster national pride and love for the homeland among youth.

Key words: patriotism, literary art, music, adolescents, education, pedagogical methods

Kirish Bugungi ijtimoiy-madaniy hayotda yosh avlodni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash eng dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Ta'lim sohasidagi davlat siyosati nafaqat milliy ta'lim tizimida davlatning ijtimoiy buyurtmasi bajarish, balki boshqa xalqlarning shaxs huquq va yerkinliklarini, urf-odatlarini va madaniyatini hurmat qiladigan yuksak axloqiy fazilatlariga ega, vatanparvar shaxsni tarbiyalashga ham qaratilgan.

Tarixdan ma'lumki san'at va madaniyat bashariyat taraqqiyotining muhim omillaridan biri hisoblangan. Har bir jamiyatning taraqqiyot darajasi o'sha jamiyatda san'at va madaniyatning rivoji bilan belgilangan. Tarixda yashab o'tgan har bir hukmdor yoki davlat arbobi o'z faoliyatida fan, madaniyat va san'at sohasini qadrlagan taqdiridagina u yurtida tinchlik, obodonchilik hamda farovonlik bo'lgan. Shunday ekan bugungi kunda mamlakatimizda san'at va madaniyat sohasining davlat siyosati darajasiga ko'tarilishi ham bejiz emas albatta. So'ngi yillarda hukumatimiz tomonidan chiqarilayotgan farmon va qarorlar ham bevosita ushbu sohani yanada taraqqiy toptirishga xizmat qiladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev "O'zbek mumtoz va zamonaviy adabiyotini xalqaro miqyosda o'rganish va targ'ib qilishning dolzarb masalalari" mavzusidagi xalqaro konferensiya ishtirokchilariga yo'llagan tabrigida "Adabiyot, san'at va madaniyat yashasa, millat va xalq, butun insoniyat bezavol yashaydi" deb ta'kidlanganlari ham yoshlarimizni har tomonlama barkamol qilib tarbiyalashda adabiyot va san'atga e'tibor qaratish muhim ijtimoiy masala ekanligidan dalolat beradi.

Ta'kidlash joizki, san'at go'zallik, yaxshilik va ezgulikni o'zida aks ettirishi kerak. San'at va madaniyatga oshufta qalblar doimo ezgulikka intiladilar. San'at ahli inson qalbidagi ichki go'zallikni ko'ra olishi va unga ezgulik ulashishi zarur. San'atning maqsadi ham ma'naviy ozuqa berib, insonni axloqiy komillikka yetaklashdan iborat.

Milliy san'atimiz va madaniyatimizni asrab-avaylash va uni kelajak avlodga yetkazish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biridir. Uni amalga oshirish esa yurtimizning har bir ziyoli vakilining muqaddas burchidir.

Yosh avlod o'rtasida vatanparvarlikni tarbiyalashga davlat yondashuvi masalasi mamlakatimizning ta'lim tizimi faoliyatini tartibga soluvchi hujjatlarda o'z aksini topgan. Bola huquqlari to'g'risidagi konvensiyada: "Ta'lim bolaning ota-onasiga, uning madaniy o'ziga xosligi, tiliga va bola yashaydigan mamlakatning milliy qadriyatlariga hurmatni tarbiyalashga qaratilgan bo'lishi kerak". Shunday qilib, vatanparvarlik tarbiyasi zamonaviy pedagogikaning davlat vazifasi sifatida e'lon qilinadi. Binobarin, vatanga muhabbatni tarbiyalash, atrofdagi tabiat va odamlarga mas'uliyatli munosabatda bo'lish, avlodlar o'rtasida barqaror munosabatni shakllantirish ta'lim muassasalarida vatanparvarlikni rivojlantirishdan iboratdir. Mamlakatimiz taraqqiyoti yo'lida xizmat qilish uchun albatta mustahkam e'tiqodga ega bo'lgan, milliy qadriyatlarimizning qadriga yeta oladigan, milliy g'urur va iftixorga ega bo'lgan, vatanga sadoqatli, burch va mas'uliyatni his etadigan yoshlarni tarbiyalash pedagogik zaruriyatga aylandi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. O'smirlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda nafaqat ta'lim muassasasi balki oila ham katta rol o'ynaydi. Farzandning qarashlari ota-onaning vatanparvarlik tuyg'ulari va qarashlariga bog'liq. Shunga ko'ra rivojlanishning barcha yosh bosqichlarida: maktabgacha ta'lim va tarbiya oluvchilari, maktab o'quvchilari, talabalar va katta avlod vakillari o'rtasida vatanparvarlik tarbiyasini tashkil yetish muammosi mavjud.

Sharq allomalari va mutaffakkirlarining san'at va madaniyatning turli yo'nalishlarida yaratgan risolalarini chuqur o'rganib, muhokama qilish, ular tomonidan yaratilgan ilmiy meros butun dunyoda ilm, fan va madaniyatning deyarli barcha sohalari taraqqiyoti uchun zamin bo'lganligini asoslash va u orqali o'sib kelayotgan yosh avlod ongida milliy g'urur, iftixor, Vatanga muhabbat tuyg'ularini kamol toptirish adabiyot va musiqa ta'limi oldida quyilgan asosiy vazifalaridan biridir.

Badiiy adabiyot olamni o'zlashtirishning o'ziga xos vositasi va manbaidir. Bu jihatdan u fan bilan yaqinlashadi. Olamni aks ettirishdagi obrazlilik bilan undan ajralib turadi. Badiiy adabiyot olamni har doim ko'rsatmalarga boy tarzda ko'rsatadi. Eng muhimi ularda o'quvchi qalbiga ta'sir ko'rsatadigan estetik lazzat va huzur, ma'naviy saboq mavjud bo'ladi. Bularning barchasi o'quvchining qalbida yuksak ma'naviy tuyg'ularning shakllanishi hamda ulardan bahramandlik sharofati bilan hosil bo'ladigan ma'naviy qoniqishga olib keladi.

Umumiy o'rta ta'limda vatanparvarlik tarbiyasi shaxsning axloqiy va ma'naviy xususiyatlarini, o'z millati bilan faxrlanish tuyg'usini, o'z xalqining urf-odatlarini va madaniyatiga hurmatni va bag'rikenglikni shakllantirish vazifalarini amalga oshiriladi.

I.F. Xarlamov vatanparvarlikni o'zaro bog'liq axloqiy his-tuyg'ular va xulq-atvor xususiyatlarining majmui, shu jumladan Vatanga muhabbat, Vatan ravnaqi uchun faol mehnat, xalqning mehnat an'alariga rioya qilish va davom ettirish, tug'ilgan mamlakatning tarixiy yodgorliklari va urf-odatlarini hurmat qilish, ona yurtiga mehr va muhabbat, Vatan sha'ni va qadr-qimmatini mustahkamlash istagi, uni himoya qilishga tayyorligi va qobiliyati, jasorat va fidoyilik, birodarlik va xalqlarning do'stligi, irqiy va milliy dushmanlikka toqat qilmaslik, urf-odatlarga hurmat boshqa mamlakatlar va xalqlarning madaniyati, ular bilan hamkorlik qilish istagi deb ataydi [1].

A.I. Soljenitsin quyidagi ta'rifni beradi: "Vatanparvarlik - bu axloqiy va siyosiy printsip, ijtimoiy tuyg'u, uning mazmuni vatanga muhabbat va shaxsiy manfaatlarini uning manfaatlariga bo'ysundirishga tayyorlikdir" [2].

Vatanparvarlik tushunchasida uchta asosiy komponentni ajratish mumkin: «kognitiv (bilim, g'oyalar), hissiy (hissiyotlar) va xulq-atvor (ko'nikmalar). Bu tarkibiy qismlarning barchasi insonning jamiyatdagi xulq-atvori sohasida amalga oshiriladi ».

Hozirgi vaqtda ta'lim muassasalarida o'quvchilarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash muammolarini hal qilish uchun mintaqaviy sharoit va printsiplar asosida yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda amalga oshirish lozimdir:

- o'quvchi -yoshlar uchun eng mos bo'lgan bilimlarni tanlash;
- vatanparvarlik tarbiyasining uzluksizligi va izchilligini kuzatish (o'quvchilarning avvalgi tajribasini hisobga olish);
- har bir o'quvchiga individual ravishda murojaat qilish, iloji boricha uning psixologik xususiyatlarini, oilaviy xususiyatlarini, potentsial imkoniyatlari va qiziqishlarini hisobga olish;
- turli faoliyatlardan foydalanish va ularni oqilona birlashtira olish;
- faoliyatga asoslangan yondashuvdan foydalash (nafaqat "vatanparvarlik to'g'risida ma'ruza qilish", balki o'quvchining hissiy jihatdan aniq faktlarni o'zi orqali o'tishiga va shu yo'nalishda o'zi nimadir qilishiga ishonch hosil qilish).

Ma'naviy-axloqiy tarbiya o'quvchilarni bag'rikenglik, xayrixohlik, hamkorlik, rahm-shafqat, mehr-oqibat qadriyatlarini dunyosiga kiritib, o'z xalqining qiyofasi ijobiy qabul qilinadigan ijobiy etnik o'ziga xoslikni shakllantirishga yordam beradi:

- o'z xalqining madaniyati, tarixiga ijobiy munosabat;
- boshqa etnik guruhlar vakillari bilan muloqotga kira olish, ularning madaniyatini hurmat qilishga nisbatan bag'rikenglik munosabati;
- o'z fuqarolari g'oyasi va barcha fuqarolar bilan birgalikda o'z mamlakati, xalqi g'oyasi va o'z mamlakati va xalqiga daxldorlik tuyg'usiga asoslangan milliy ong va o'zini anglashning namoyon bo'lishi;
- vatanparvar insonga aylanish.

Badiiy adabiyot inson ma'naviy dunyosini boyitishda muhim omildir. Maktabda badiiy adabiyot o'qitish orqali o'quvchilarning badiiy didi, mustaqil ijodiy fikrlash qobiliyati, kitobxonlik madaiiyati, Vatan taqdiri uchun javobgarlik tuyg'usi tarbiyalanadi va kamol topadi. Muallim darsda yozuvchilarning ijodini o'rganish, asarlariii tahlil qilish orqali o'quvchilarda o'sha asarlarda qo'yilgan axloqiy-nafosat masalalarini bilish va aniqlashga qiziqish uyg'otadi. O'quvchilar qiziqish tuyg'usiga ega bo'lishlari uchun, tabiiyki, ular turli janrdagi asarlarni ifodali, adabiy o'qish san'atini, o'qigan asarlarining mazmunini og'zaki va yozma bayon etish, hikoya qilish ko'nikmasini egallashlari, adabiyotni so'z san'ati, hayotning badiiy ifodasi ekanligini anglab olishlari kerak. Buning uchun muallim maktab adabiyot o'qitish usullarini puxta egallashi, ilmiy, adabiy-nazariy bilimlardan xabardor bo'lishi lozim.

Muhokama va natijalar. Maktabda o'quvchilarga faqat umumiy ta'lim berish bilan cheklanilmaydi, unda ijodiy mehnatning zaruriy sharti bo'lgan mustaqil fikrlash ko'nikmasi ham rivojlaitirilib, har bir ishga yuqoriy yondashish hissi shakllantiriladi va kamol toptiriladi.

O'quvchilarga ta'lim berishda asosiy maqsad- ular ongiga fan asoslarini puxta singdirish orqali ularnn diyonatli, e'tiqodli qilib o'stirish, ijtimoiy hayotdagi har bir hodisaga ongli yondashishni tarbiyalash, egallangan bilim va ko'nikmalarni hayogga tatbiq etish qobiliyatini o'stirishdir. Bu jihatdan ham adabiyot darsi yosh avlodii jamiyatimiz olg'a surayotgan yuksak g'oyalar ruhida tarbiyalash vositasi hisoblanadi.

Adabiyot o'quv fani sifatida murakkab, ko'p qirralidir. U o'quvchilarni hayot bilan moshtiradi, ularda hayotni ko'rish va anglashga qiziqish hissini o'stiradi, atrof-muhit va inson xarakterining murakkabligini tushunish qobiliyatini, vatanga, xalqiga sadoqatli bo'lish tuyg'usini shakllaitiradi, rivoj toptiradi.

Adabiyotni o'quv fani sifatida o'rganish asarni tahlil qilish, unda yozuvchi quygan adabiy, axloqiy, falsafiy masalalarni aniqlash orqali amalga oshiriladi. O'qituvchi o'quvchilarga asar qismlarining o'zaro bog'likligini tushunib olishlari, o'z fikr-mulohazalarini dalillar asosida izchil og'zaki va yozma bayon etishlarida ko'maklashadi.

Maktabda o'qitiladigan adabiyot didaktik jihatdan isbotlangan adabiyotshunoslik faning asosiy bo'lagidan iborat bo'lib, u uchta qismdan tashkil topadi: badiiy adabiyot, adabiyot nazariyasi va adabiyot tarixi, ona tili (asosan, leksika, frazeologiya va stilistika).

O'quvchida badiiy adabiyotga, umuman, sav'atga to'g'ri munosabat, uning nazariy, tarixiy va estetik asosini o'rganish jarayonida shakllanib boradi. Adabiyot nazariyasi va tarixi esa, asarni o'qish, o'rganish yo'li bilan ta'lim bosqichlarida o'zlashtiriladi: o'quvchilar V-IX sinflarda adabiyot nazariyasidan dastlabki, X-XI sinflarda esa to'liqroq tushunchalarga ega bo'ladi.

Yuqori sinf adabiyot darslarida o'quvchilar ongida ilmiy dunyoqarashni shakllantirishda ularning tarix fanidan olgan bilimlaridan foydalanish bilan birga, hozirgi davrdagi ijtimoiy-siyosiy hodisalar ham o'rganiladi.

Ilmiy dunyoqarashpi shakllantiruvchi yorqin tarixiy voqealar, tarixiy shaxslar obrazlari ham o'quvchilarning ma'naviy dunyosini boyitadi, jamiyatning moddiy boyligi va ma'naviy madaniyatini rivojlantirishga o'z hissalarini qo'shish tuyg'usini o'stiradi. Shunga ko'ra adabiyot darslari tarix darsidan tashqari, jug'rofiya, tasviriy san'at, musiqa bilan ham bog'lab o'rganiladi. Shu yo'l bilan o'quvchilarda ijtimoiy hayot voqealari hamda adabiyot va san'at asarlarini mustaqil anglash malakasi, izchil dunyoqarash shakllantiriladi.

Vatanparvarlik tushunchasi keng va ko'p qirrali bo'lib, o'quvchilarni vatanparvarlik tarbiyasiga qo'yilgan vazifalarni turli vositalar yordamida va tegishli pedagogik sharoitlarni tashkil qilish orqali hal qilish mumkin. Ulardan biri musiqa.

"Musiqa - inson mavjudligining zaruriy ma'naviy atributidir", deb aytgan Aristotel. O'quvchilarni musiqiy tarbiyalashda vatanparvarlik tuyg'ularini rivojlantirish uchun keng imkoniyatlar mavjud.

Musiqiy vositalar har bir o'quvchining qobiliyatini, uning ijodiy salohiyatini ochib berishga yordam beradi va pirovardida o'z mamlakati bilan faxrlanish tuyg'usini tarbiyalaydi.

O'quvchilarning musiqiy tarbiyasi vatanparvarlikni rivojlantirish uchun keng imkoniyatlarga ega, bu ko'plab tadqiqotlarda tasdiqlangan. N.A.Vetluginaning so'zlariga ko'ra, "aynan musiqa inson qalbini chuqurlashtirish va takomillashtirishga chaqiriladi. Musiqiy rivojlanish umumiy rivojlanishga ajralmas ta'sir ko'rsatadi: hissiy soha shakllanadi, tafakkur takomillashadi, san'at va hayotda go'zallikka sezgirlik tarbiyalanadi.

Vatanparvarlik tarbiyasi vositasi nafaqat qo'shiq so'zlari, balki yoshga mos ravishda tanlangan, tinglash musiqa sadosi bilan qo'shib turadigan badiiy asarlar ham bo'lishi mumkin.

Musiqa uzoq vaqt davomida vizual taassurotlarni saqlashga qodir. Vatanga muhabbatni rivojlantirish onaga muhabbat va hurmatni tarbiyalamasdan amalga oshirish mumkin emas. Ona haqidagi qo'shiqlar o'quvchilar repertuariga doimiy ravishda kiritiladi, ular o'quvchilarning samimiy va bevosita hissiyotlarini uyg'otadi.

O'quvchilar folklorining mazmuni boyligi va xilma-xilligi o'quvchilarni vatanparvarlik tarbiyasiga hissa qo'shadi. Musiqa tinglashda o'zbek xalq qo'shiqlari va kuylaridan foydalangan holda, ular o'quvchilarni o'zlarining badiiy va kognitiv xususiyati bilan jalb qilishadi.

Shunday qilib, xalq musiqa san'ati - o'quvchilarning kundalik hayotiga kiritilgan va vatanparvarlik rivojlanishining ajralmas qismiga aylangan kuchli ta'lim va tarbiya manbai. Musiqani his qiladigan va tushunadigan o'quvchi, qo'shiq aytishni va raqsga tushishni yaxshi ko'radi, atrofdagi dunyoni va tabiatni sevadi, demak u beparvo, qo'pol va shafqsiz bo'lolmaydi.

O.P.Radinova ta'kidlashicha, "musiqiy san'at - bu yosh o'quvchi tomonidan idrok etilishi mumkin bo'lgan yagona san'at turi. Xalq pedagogikasi beshik kuyidan boshlanadi. Musiqaga hissiy javob berish hayotning birinchi oylarida o'quvchida paydo bo'ladi va rivojlanadi" [3].

O'qituvchilar o'zlarining mashg'ulotlarida yuqori san'at go'zalligining mezonlari bo'lgan musiqiy asarlardan foydalanish imkoniyatiga ega. o'quvchilar bilan o'tkazilgan eksperimental

ish o'quvchilarning musiqiy ta'limini tashkil etishning moslashuvchan usullari va shakllaridan foydalangan holda, his qilish, shuningdek, asarlarni hissiy va intellektual baholash natijasida o'quvchining musiqiy, ijodiy va umumiy rivojlanishining ajoyib ta'siri ekanligidan dalolat beradi.

O'quvchining mumtoz musiqiy asarlarini muvaffaqiyatli qabul qilishiga ko'maklashish uchun pedagogik tizim yaratilishi kerak. Ushbu tamoyil nafaqat o'quvchining musiqiy ta'limiga hissa qo'shadi, balki uning barcha shaxsiy fazilatlarini shakllantiradi.

Vatanparvarlikni tarbiyalashda o'quvchilarning musiqiy faoliyatini tashkil qilish uchun turli xil tashkiliy va pedagogik sharoitlardan foydalaniladi: to'g'ridan-to'g'ri ta'lim faoliyati, musiqiy tanafus, ta'til va o'yin-kulgida, o'yinda, mustaqil faoliyatda qo'llaniladi.

O'quvchilarda vatanparvarlik tarbiyasini tashkil etishning asosiy shakllaridan biri bu bevosita musiqiy ta'lim faoliyati. Aynan ushbu musiqiy faoliyatning tashkiliy shakli eng samarali hisoblanadi, chunki u jamoa tuyg'usini, o'z umumiy ishiga qo'shgan hissasini anglashni tarbiyalaydi, o'rtoqlarning yutuqlaridan quvonishga, omadsizlikni boshdan kechirishga o'rgatadi. Musiqa darsi davomida har bir o'quvchining tizimli, maqsadga muvofiq va har tomonlama tarbiyalash va musiqiy qobiliyatlarini shakllantirish, shaxsiy fazilatlarini rivojlantirish, musiqiy va umumiy madaniyat asoslarini shakllantirish amalga oshiriladi.

Umumiy o'rta ta'limda musiqaning o'ziga xos xususiyati shundaki, uning doirasida turli xil faoliyat turlari (qo'shiq aytish, ritm, tinglash, musiqa asboblari chalish, musiqiy savodxonlikni o'zlashtirish) almashinuvi mavjud. O'qituvchi darsdan oldidan qo'ygan aniq vazifalariga qarab, individual, guruh yoki jamoaviy darslar shaklidan foydalanishi mumkin. Musiqiy ta'lim va tarbiya o'quv jarayonida amalga oshiriladi. Shuni unutmaslik kerakki, asosiy vazifa - musiqa, qo'shiq, raqs va cholg'u asboblari idrok etish uchun zarur bo'lgan malakalarni amaliy egallash. Agar o'quvchilar qo'shiqlarning ma'nosini tushunsalar, unda berilgan vazifalarni osonlikcha bajaradilar. Albatta, o'quvchining yosh xususiyatlarini hisobga olish muhimdir.

Teatr va o'yin, raqs, tasviriy va badiiy tadbirlar musiqiy tadbirlarni tashkil etishning yaxlit shakli bo'lgan bayramlar va o'yin-kulgilar ssenariylari bilan osonlikcha birlashtiriladi. Majmuada ishlatiladigan ushbu faoliyat turlari muhim axloqiy-estetik vazifalarni, shu jumladan vatanparvarlik tarbiyasi vazifalarini hal qilishga yordam beradi. Har bir ko'ngilochar tadbirlar o'quvchilarning vatanparvarligini rivojlantirishga hissa qo'shishi uchun tadbir mazmunida ijodiy bo'lish, faqat yuqori badiiy musiqiy asarlarni tanlash kerak. O'yin-kulgi o'quvchilarning ijrochi sifatida faol ishtirokiga yo'naltirilishi mumkin, ba'zi mashg'ulotlarda esa o'quvchilar tomoshabin yoki tinglovchi bo'ladilar.

O'yin-kulgini tashkil qilish repertuar, tematik va taqvimiy rejalashtirish, shuningdek maqsad va vazifalarga bog'liq bo'lgan ko'plab shakl va variantlarga ega. Bunga konsertlar, spektakllar, o'yinlar, viktorinalar, karnaval, teatrlashtirilgan namoyishlar, flesh-moblar bo'lishi mumkin. Musiqa barcha bayramlarning etakchi tarkibiy qismidir, u san'atning turli turlarini bir-biriga bog'lab, bayramning asosiy mavzusiga muvofiq ma'lum ijobiy hissiy kayfiyatni yaratadi. Har qanday bayramning asosiy maqsadi - o'quvchilarning ma'naviy, axloqiy, aqliy, jismoniy va estetik tarbiyalash.

O'quvchilarda vatanparvarlikni tarbiyalashning muhim jihati – pedagog yaqinlashib kelayotgan tadbirga qo'shishni rejalashtirgan musiqiy asarlar repertuarini tanlashdir. Musiqani boshqa mashg'ulotlarga qo'shish nafaqat qiziqarli, balki samaradorligini oshiradi.

Xulosa. Shunday qilib, musiqa o'quvchining hissiy sohasini rivojlantirish manbai, uning ijodiy salohiyatini namoyon qilish, xayol va tasavvurni rivojlantirish uchun imkoniyatdir. Musiqa mashg'ulotlarida o'quvchi o'zining ichki musiqiy ehtiyojlarini anglaydi, musiqiy qobiliyatlari yaxshilanadi, shaxsiy fazilatlarini shakllantiradi (o'ziga ishonch, xayrixohlik, pedagogik jarayonning boshqa ishtirokchilariga nisbatan bag'rikenglik, etakchilik fazilatlarini), ijtimoiy me'yorlarga moslashadi, estetik didni tarbiyalaydi, umumiy madaniyatni

shakllantiradi. Musiqa san'atining o'quvchilar hayotiga qo'shilishi har bir o'quvchining ma'naviy va axloqiy madaniyatini boyitadigan, barkamol shaxsni rivojlantirishning zarur shartidir.

O'quvchilarda vatanparvarlik tuyg'usini tarbiyalashda pedagogik faoliyatning o'ziga xos xususiyati shundan iboratki, har qanday o'quv mavzusini, shu jumladan musiqani atrofda dunyoning ma'lum tarkibiy qismi sifatida o'zlashtirganda, o'quvchining ruhi bir vaqtning o'zida o'rganiladi va amalda rivojlanadi.

Shu sababli, o'quvchilarda vatanparvarlik tuyg'ularining shakllanish darajasini musiqiy ta'lim orqali ikki pozitsiyadan aniqlash mumkin: vatanparvarlikni rivojlantirish va musiqiy tarbiya.

Musiqiy ta'limning o'ziga xos xususiyati musiqqa hodisasini chuqur hissiy javob berishga asoslangan noyob san'at turi sifatida ochib berishda yotadi. Aynan shu xususiyat o'quvchida vatanparvarlikni rivojlantirish uchun asos bo'lib xizmat qiladi, chunki hissiyot ma'lum yoshdagi psixologik xususiyatdir. Musiqa ta'sirida atrofda dunyoni hissiy-majoziy idrok etish vatanparvarlikni shakllantirish uchun asos bo'lishi mumkin.

O'quvchilarda vatanparvarlikni tarbiyalash muhim vositalar va usullarning katta arsenalini jalb qilish va pedagogik sharoitlarni yaratish bilan hal qilinishi mumkin bo'lgan muhim va qiyin vazifadir.

Musiqa san'atining hissiy in'ikos orqali turli xil vositalari va imkoniyatlari ham individual vatanparvarlikni rivojlantirishga yordam beradi. Musiqiy tarbiya va insonning vatanparvarligini rivojlantirish uning hayoti davomida davom etadi. davr - bu barcha fazilatlarini tarbiyalash va rivojlantirish eng tezkor va samarali bo'lgan vaqt.

Xulosa qilib aytganda, o'smirlarda vatanparvarlik tuyg'usini shakllantirishda badiiy adabiyot va musiqa bir-birini to'ldiruvchi, uyg'un vositalardir. Ular yoshlarni yurtparvarlik, insonparvarlik, milliy g'urur, axloqiy poklik, bag'rikenglik ruhida tarbiyalaydi.

Badiiy so'z va musiqaning qudrati orqali o'quvchilar o'z millatining ma'naviy qadriyatlarini his etadi, o'zligini anglaydi va Vatanga sadoqatli, ma'naviy barkamol shaxs sifatida voyaga yetadi. Shu bois ta'lim muassasalarida badiiy adabiyot va musiqaning tarbiyaviy salohiyatidan tizimli, maqsadli va izchil foydalanish bugungi kunning dolzarb pedagogik vazifasidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Xarlamov I.F. Pedagogika asoslari. – Moskva: Prosveshchenie, 1989.
2. Soljenitsin A.I. Vatanparvarlik falsafasi haqida. – Moskva: Nauka, 1990
3. Radinova O.P. Musiqa va tarbiya tizimi. – Moskva: Akademiya, 2002.
4. Жураев Б. Т., Абдурахмонова Д. У. Эстетическое развитие школьников средствами узбекского музыкального фольклора //Вестник Чувашского государственного института культуры и искусств. – 2019. – №. 14. – С. 77.
5. Жураев Б. Т. Социально-духовное развитие студентов //Россия-Узбекистан. Международные образовательные и социально-культурные технологии: векторы развития. – 2019. – С. 22-23.
6. Yoshiyevna U. M. The method of organizing" group singing" in teaching" musical culture" in secondary schools. – 2023.
7. Umurova M. Y. Formation of Patriotic Feeling in Youth Students through Folk Songs //Pioneer: Journal of Advanced Research and Scientific Progress. – 2022. – T. 1. – №. 4. – С. 99-103.
8. Umurova M. Y. Practical Possibilities of Spiritual-Moral Formation through Folk Songs //Procedia of Philosophical and Pedagogical Sciences ISSN. – T. 2795. – №. 546X. – С. 55.

Alimov O'Imasjon Ismatovich,
Yangi asr universiteti "Maxsus pedagogika" kafedrası o'qituvchisi
e-mail: alimovolmasjon7@gmail.com

REKLAMA SHAXSNI JALB QILISH VOSITASI SIFATIDA

Anotatsiya. Reklama ishlab chiqaruvchi, savdo va xaridor o'rtasida tijorat axborot almashishga imkon beradi. Reklama – bu mahsulot va xizmat turning ishlab chiqarishdan savdo va xaridorgacha bo'lgan bo'lgan yo'li haqidagi xilma-xil axborotlar oqimidir. Reklamaning oxirgi maqsadi – bozorda taklif qilingan mahsulotlarning xaridor tomonidan qabul qilinish ehtimolini oshirishdir. Ushbu maqolada biz reklama va uning xususiyati, reklama shaxsni qanday jalb qilaolishi haqida yoritib berganmi.

Kalit so'zlar: reklama, shaxs, tovar, mijoz, mahsulot, xaridor, psixika, narx-navo.

Аннотация. Реклама позволяет осуществлять обмен коммерческой информацией между производителем, продавцом и покупателем. Реклама представляет собой поток разнообразной информации о пути товара или услуги от производства до продавца и покупателя. Конечная цель рекламы - повысить вероятность принятия покупателем предлагаемых на рынке товаров. В данной статье мы рассмотрим рекламу и её особенности, а также то, как реклама может привлечь человека.

Ключевые слова: реклама, человек, товар, клиент, продукт, покупатель, психика, соотношение цены и качества.

Abstract. Advertising allows for the exchange of commercial information between the manufacturer, the seller and the buyer. Advertising is a flow of various information about the path of a product or service from production to the seller and the buyer. The ultimate goal of advertising is to increase the likelihood of the products offered on the market being accepted by the buyer. In this article, we will discuss advertising and its features, how advertising can attract a person.

Key words: advertising, person, product, customer, product, buyer, psyche, price-performance ratio.

Kirish. Reklama faoliyatini tashkil etish va uning ta'sirchanligini oshirish avvalo reklamaning maqsad va vazifalaridan kelib chiqadi. Bu o'z-o'zidan reklama faoliyatida ta'sirchanlikni oshirishda turli vositalarni qo'llash orqali namoyon bo'ladi. Shuningdek, reklama mahsulotining iste'molchiga maqbul tarzda jihozlanishi va bezatilishi bo'yicha tadqiqotlarni ham, narx-navo masalalarini ham, reklama amaliyoti va so'ng iste'molchiga mahsulot sotilganidan keyin xaridorga xizmat ko'rsatishni ham o'z ichiga oladi, xullas ishlab chiqaruvchidan to iste'molchigacha bo'lgan munosabatni axborotli tizimda aks ettirishi lozim bo'ladi.

Muhokama. Reklama mahsulotining qay darajada ta'sirchanligi reklama faoliyatini tashkil etish va boshqarishga bog'liq bo'ladi. Bu o'z navbatida marketing vazifalaridan kelib chiqqan holda amalga oshiriladi. Reklama mahsuloti odatda juda qimmat turadi. Shuning uchun ham reklama mahsulotini yaratuvchisi reklamaning asosiy vazifasi nimadan iborat ekanligini unutmagan holda qilinajak reklama haqidagi o'zining chuqur o'ylangan marketing yechimini qabul qilishi kerak. Mablag' haqidagi masala ravshanlashib borganda, reklama bo'yicha shug'ullanuvchilarga qanchalik katta ma'suliyat tushishini ko'rishimiz mumkin, ya'ni reklama bo'yicha mutaxassis bo'lmasa va mavjud imkoniyatlardan foydalanib ish yuritmasa, avvalo o'z ishi, muassasasining obro'sini ham tushirib qo'yishi mumkin. Shuning uchun reklama mahsulotini ta'sirchanlik darajasini ortishiga xizmat qiluvchi birinchi omil sifatida reklama mahsuloti ishlab chiqaruvchi muassasa marketing muhitini va marketing strukturasiga tayangan holda quyidagi qoidalarga rioya qilishi lozim:[1]

– reklamadagi asosiy element;

- tovarlarni sifati va korxonani bozordagi mavqei;
- tovarlar reklamasida barchani jalb etilgan oddiy, gohida xaridorlarning tovarlarni ko'rish uchunsafarlarbar qiladigan usullar bo'lishi;
- tovar reklamasini qimmat bo'lganligi uchun shunday reklama tayyorlash kerak-ki, u arzon bo'lsin;
- reklamada tovarni turli ranglarda ko'rsatish va bu ranglar xaridorlarni o'ziga jalb eta olishi zarur;
- tovarni reklamasida mahalliy an'analarni hisobga olish va tovarni qaysi hududlarda va qaysi yoshdagi iste'molchilarga mo'ljallangan bo'lishi juda muhimdir.

Tayyorlanayotgan reklamani samarali chiqishi pishiq tuzilgan korxina tarkibida marketing bo'limining faoliyatiga ham bog'liq. Asosan reklama beruvchi firma va tashkilotlar o'z strukturasini ichki imkoniyatlariga bog'liq holda tuzadilar. Masalan, kichik firmalari o'z boshqaruv strukturasini quyidagicha tuzadilar. Bu struktura firma rahbari va bir necha boshqaruvchi sub'ektlardan iborat bo'ladi. Bu kabi firmalar reklamalarni hech qachon o'zlari tayyorlashmaydi, va ko'pgina reklama agentliklariga murojaat qilishga majbur bo'lishadi. Bu strukturadagi kabi firma va tashkilotlar faqat tayyor bo'lgan reklama e'lonlar bahosi bilan qiziqishadi va bu kabi reklama beruvchilarni ko'pchiligi ulgurji savdo bilan shug'ullanuvchi firma va savdo tashkilotlari bo'lishi mumkin.

Bozorda aniq bir maqsadga tayangan holda ish yurituvchi kompaniyalar ham bor. Ularning tarkibiy tuzilishi ham faoliyat yuritish predmetiga bog'liq. Bu tarkib bo'yicha reklamani boshqarishda chakana savdoda samaradorlikka erishish mumkin. Shu bilan birga marketing xizmati faoliyat yordamida iste'molchilar xohishlarini, ya'ni moddiy jihatdan o'ziga to'q bo'lganlarni boshqarish imkonini beradi.[2]

Natija va tahlil. Biz bilamizki, hozir O'zbekistonda reklama ko'p hollarda intuitive ravishda, ya'ni, iste'molchilar harakatiga mos kelmagan holda, hech qanday dastur va tadbirlarsiz berilmoqda. Chiqayotgan reklamalar moddiy va ma'naviy nuqtai nazardan pastligi bilan iste'molchilarga ijtimoiy hayotda turlicha ta'sir ko'rsatmoqda. Respublikamizdagi bir qancha firma va tashkilotlarda reklama bilan shug'ullanuvchi marketin bo'limlari bo'lib, ularning ayrimlari ham shunchaki nomiga faoliyat olib bormoqda. Ammo, birqancha kompaniyalar va banklar, tashkilotlar mavjudki, ular o'z boshqaruv strukturasini shunday tashkil qilganlarki, reklama tayyorlash faqat tovar va xizmatlar uchun yo'naltirilib qolmasdan, balki shu korxona imidjini saqlanishi uchun ham kurash olib boradi.

Reklama faoliyatining oltin qoidalaridan biri bu "sifatli tovarlar – bu yaxshi reklama" qabilida ish tutishdir. Yaxshi reklama – bu korxona imidji. Bu kabi korxonalarga hozirda O'zbekistonda "O'zDEU" "O'zBAT" "Asakabank" "Demir" kabilarni keltirishimiz mumkin. Ayni mana shu tushunchani ijtimoiy reklama mahsulotiga nisbatan tadqiq qilganimizda ham amaliy faoliyatda bu o'z isbotini topadi.

Reklamani boshqarishning yuqorida keltirilgan tarkibiy tuzilishi, reklama tayyorlashning hamma vositalardan foydalanib, uning elementlarini aniq ishlatgan holda ma'lum bir guruh segmentga yo'naltirilgan reklama tayyorlash mumkin.

Bozor talablariga javob beruvchi vositani topish reklama boshqaruvchisining asosiy muammosidir. Reklama vositalariga yondashishning son (reklama qancha kishini qamrab oladi) va sifat (reklama ma'lumotlari iste'molchilarning auditoriyasi) mezonlari mavjud.[3] Masalan, reklama boshqaruvchisi asosan ayollarni qiziqitiruvchi tovarlarni targ'ib qilmoqchi. U buning uchun ikki gazetadan birini tanlashi lozim. "A" gazeta kundalik ommaviy gazeta bo'lib, uni turli kishilar o'qiydilar. Reklama narxi: 1000 nusxadagi bir ustun joy 10 dollardan. "B" gazeta ixtisoslashgan, asosan uy bekari o'qiydigan gazeta. Undagi reklama narxi 1000 nusxadan bir ustun joy 25 dollardan, to'g'ri qarorga kelish ko'p omillarni hisobga olishni talab qiladi. Biroq, asosan talab – bu reklama sarflangan mablag'iga yarasha samarali bo'lishi kerak. Shu bank boshqaruvchisi "B" gazetasi reklama berish uchun tanlash ehtimoli ko'proq.

Bu vaqtda boshqaruvchi reklamasining sifatiga ahamiyat berishi lozim, chunki bu tovarning reklamasida shu tovarni ishlab chiqargan ishchilarning moddiy manfaati yotadi.[5]

Reklama bo'yicha mutaxassislar bozor va raqobatchi haqidagi, ulardagi nisbatan o'zi ishlab chiqqan chora-tadbirlarni va qo'llamoqchi bo'lgan marketing biznes-rejasini, strategiya va taktikasini raqobat sharoitida tijorat siri sifatida saqlaydilar. Eng yaxshi qarorlar esa patentlashtiriladi va mualliflik huquqi sifatida qonun tomonidan himoya qilinadi.

Reklamaning asosiy vazifasi – maxsus axborotlardan foydalanib mahsulot, xizmat turlari va ularning xarid qilish joyi haqida axborot berishdir.[4] Lekin reklamaning vazifasi faqat bu bilan chegaralanib qolmaydi uning o'ziga xosligi shundaki, reklama axborotni targ'ibot va tashviqot bilan birga olib boradi. Shunday qilib, faol reklama axborot beruvchi va ayni vaqtda ishontiruvchi, ma'lum yo'nalishga maqsadga yo'naltiruvchi bo'lishi lozim. Shu turdagi reklama talabni ma'lum yo'nalishga soldi, uni bir turdagi xizmat va mahsulotdan boshqasiga ko'chiradi, talablarni ochadiva xaridorning niyatlariga ta'sir qiladi.

Reklama qilinayotgan mahsulotlarning sotilishi, ularning oldindan rejalashtirilgan realizatsiya miqdori bilan hamohang o'sib bormog'i kerak. Bu shuning uchun ham muhimki, mahsulotlarga bo'lgan talabni hisobga olmay reklama qilish talab va taklifning bir-biriga mos kelmassligiga olib kelishi mumkin. Bu maqsad amalga oshiriladi har bir bosqichda har xil vazifa qo'yiladi: xaridorlar diqqatini mahsulotga jalb etish, ularda qiziqish uyg'otish, talablarni shakllantirish, xarid imkoniyatini korxonaning xaridor talabini bajara olish imkoniga yo'naltirish. Biroq reklamaning yana bir muhim omili bor bu psixologik omil hisoblanadi. Uning ta'sir kuchi katta. Masalan ko'p xaridorlar bahoga mahsulotning obro'si sifati deb kurashadi. Reklama, uning samaradorligini oshirish talablariga javob berishi kerak, yani aniq va haqqoniy, ma'noli va ilmiy asoslangan, ko'proq axborotni o'z ichiga olgan va didli, foydali bo'lmog'i lozim. Reklamani ishlab chiqaruvchi ham, sotuvchi ham amalga oshirishi mumkin. Bu holda ishlab chiqaruvchi o'z reklamasini har tomonlama oluvchiga qaratadi. Savdo xodimlari o'zlari sotayotgan mahsulotlarni yaxshi bilmog'i kerak. Shuning uchun ishlab chiqaruvchining reklamasida xaridorlarda kamroq hissiyot uyg'otadi, lekin ko'proq axborot yetkazadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Lebedev A.N. Reklama psixologiyasida ikkita uslubiy an'ana. - <http://www.advertology.ru/article17506.htm>
2. Xolboboyeva, A. (2025). Reklama tilining idrok va talqin jihatlari: nazariy yondashuv. Решение социальных проблем в управлении и экономике, 4(6)
3. Elliot, A. J., & Maier, M. A. (2012). Color-in-context theory. *Advances in Experimental Social Psychology*.
4. Hofstede, G. (2001). *Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions and Organizations Across Nations*. Sage.
5. Sperber, D., & Wilson, D. (1986). *Relevance: Communication and Cognition*. Blackwell.

Nurov O'tkir Xudoyberdievich,

Jizzax politexnika instituti "Umumtexnika fanlari" kafedrası mustaqil izlanuvchisi

TA'LIM JARAYONINI RAQAMLASHTIRISH BO'LAJAK MUHANDISLARNI KASBIY FAOLIYATGA TAYYORLASH ILMIY MUAMMO SIFATIDA

Annotatsiya. Mazkur maqolada ta'lim jarayonini raqamlashtirishning zamonaviy muhandislik ta'limida tutgan o'rni, uning kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishdagi ahamiyati hamda bu jarayonning ilmiy muammo sifatidagi nazariy-metodik jihatlari tahlil qilinadi. Bo'lajak muhandislarni raqamli muhitda tayyorlash uchun zarur bo'lgan shart-sharoitlar, 3D texnologiyalar, virtual laboratoriyalar, sun'iy intellekt va bulutli texnologiyalar asosidagi ta'lim vositalarining o'quv jarayoniga integratsiyasi yoritilgan. Tadqiqotda raqamlashtirish jarayonining metodologik asoslari, o'qituvchilarning raqamli kompetensiyasini rivojlantirish zaruriyati, shuningdek, innovatsion ta'lim texnologiyalarining muhandislik ta'limidagi samaradorligi asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: raqamlashtirish, muhandislik ta'limi, kasbiy kompetensiya, raqamli muhit, innovatsion pedagogika, 3D texnologiyalar, raqamli transformatsiya, virtual laboratoriya.

Аннотация. В данной статье анализируется роль цифровизации образовательного процесса в современном инженерном образовании, ее значение для формирования профессиональных компетенций, а также теоретико-методические аспекты этого процесса как научной проблемы. Освещаются условия, необходимые для подготовки будущих инженеров в цифровой среде, интеграция в учебный процесс образовательных инструментов на основе 3D-технологий, виртуальных лабораторий, искусственного интеллекта и облачных технологий. В исследовании обоснованы методологические основы процесса цифровизации, необходимость развития цифровой компетентности педагогов, а также эффективность инновационных образовательных технологий в инженерном образовании.

Ключевые слова: оцифровка, инженерное образование, профессиональная компетентность, цифровая среда, инновационная педагогика, 3D-технологии, цифровая трансформация, виртуальная лаборатория.

Abstract this article analyzes the role of digitization of the educational process in modern engineering education, its importance in the formation of professional competencies and theoretical and methodological aspects of this process as a scientific problem. The conditions necessary for training future engineers in a digital environment, the integration of educational tools based on 3D technologies, virtual laboratories, artificial intelligence and cloud technologies into the educational process are covered. The study is based on the methodological foundations of the digitization process, the need to develop digital competence of teachers, as well as the effectiveness of innovative educational technologies in engineering education.

Key words: digitization, engineering education, professional competence, digital environment, innovative pedagogy, 3D technologies, digital transformation, virtual laboratory.

Kirish. Bugungi globallashtirish davrida iqtisodiyotning barcha tarmoqlari, xususan, sanoat va ishlab chiqarish sohalari raqamli texnologiyalar asosida qayta tashkil etilmoqda. Shu bois oliy ta'lim tizimida, ayniqsa muhandislik yo'nalishlarida, raqamli kompetensiyalarga ega kadrlarni tayyorlash dolzarb masalaga aylandi.

Ta'lim jarayonini raqamlashtirish – bu o'qitish jarayoniga axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini (AKT), sun'iy intellekt, 3D modellashtirish, virtual va kengaytirilgan reallik (VR/AR), hamda masofaviy o'qitish tizimlarini joriy etish orqali ta'lim samaradorligini oshirish va kasbiy tayyorgarlikni chuqurlashtirish demakdir.

Bo'lajak muhandislar uchun bu jarayon ikki yo'nalishda ahamiyatlidir:

1. Ularning texnologik tafakkurini, innovatsion yondashuvini rivojlantiradi.
2. Amaliy ko'nikmalarni virtual tajriba muhiti orqali mustahkamlaydi.

Shunday qilib, ta'limni raqamlashtirish nafaqat o'qitish vositalarining yangilanishi, balki pedagogik jarayonning ilmiy muammosi sifatida qaraladi. Bu muammo o'z ichiga nazariy asoslar, metodik yechimlar, didaktik model va raqamli kompetensiyani rivojlantirish mexanizmlarini oladi.

Adabiyotlar tahlili. So'nggi yillarda ta'lim jarayonining raqamli transformatsiyasi bo'yicha bir qator xorijiy va mahalliy tadqiqotlar olib borilgan.

Xorijiy manbalar tahlili:

K.Schwab "To'rtinchi sanoat inqilobi" asarida raqamli texnologiyalarni ishlab chiqarish va ta'lim tizimiga integratsiya qilish inson resurslarini qayta shakllantirishning asosi ekanini ta'kidlaydi [5].

T.Davenport raqamli transformatsiyani tashkilotlar va ta'lim muassasalarida o'zgarishlarni boshqarish strategiyasi sifatida tavsiflaydi [4].

UNESCO hisobotida raqamli ta'limni barqaror rivojlanish maqsadlariga erishish vositasi sifatida e'tirof etgan.

Mahalliy manbalar tahlili:

R.Abdurahmonov o'quv jarayonida raqamli texnologiyalarni qo'llash orqali talabalarning mustaqil ishlash salohiyati oshishini ko'rsatgan [2].

G.Rasulova 3D modellashtirish vositalarining muhandislik ta'limidagi konstruktiv kompetensiyalarni shakllantirishdagi samaradorligini ilmiy jihatdan asoslab bergan [3].

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi esa oliy ta'lim muassasalarida raqamli infratuzilmani yaratish va ta'lim jarayonini elektron platformalarga ko'chirishni davlat siyosati darajasiga ko'tardi [1].

Mazkur tadqiqotlar asosida ta'limni raqamlashtirishning ijtimoiy-iqtisodiy, texnologik va psixologik jihatlari ochib berilgan bo'lsa-da, bo'lajak muhandislarni kasbiy faoliyatga tayyorlashning pedagogik mexanizmlari hali to'liq ishlab chiqilmagan. Bu esa mazkur mavzuning ilmiy muammo sifatida o'rganilishini talab qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Muhandislik – inson hayotini yaxshilash va muayyan muammolarni hal qilish uchun ilmiy bilimlar, texnologiyalar, matematik usullar va innovatsion yondashuvlarni qo'llash san'ati va amaliyotidir. Muhandislik faoliyati jamiyatdagi mavjud ehtiyojlarni qondirish, yangi texnologiyalarni yaratish va resurslarni samarali boshqarishga qaratilgan.

Muhandislik sohasining asosiy maqsadi – ijtimoiy, iqtisodiy va ekologik muammolarni hal qilish orqali insoniyatga foyda keltirishdir. Muhandislik nafaqat ilm-fan va texnologiya bilan bog'liq, balki ijodkorlik, innovatsiya va strategik fikrlashni ham talab qiladi.

Muhandislik zamonaviy jamiyatning barcha sohalarida hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lib, inson hayotini yanada qulay va xavfsiz qilishga xizmat qiladi. Muhandislik sohasidagi texnologik rivojlanish tendensiyalari ekologik muammolarni hal qilish, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va barqaror rivojlanishni ta'minlashga yo'naltirilgan. Shu sababli, muhandislik har doim jamiyatning kelajagini shakllantiruvchi asosiy kuchlardan biri bo'lib qoladi.

Muhokama va natijalar. Zamonaviy ishlab chiqarishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari ko'plab sohalarni (avtomatlashtirish, biotexnologiyalar, yo'l muhandisligi, transport logistikasi va boshqalar) rivojlantirishning mukammal platformasi sifatida joriy etilib kelinmoqda. Yuqori texnologiyali ishlab chiqarish faoliyatining o'ziga xosligi, bir qator ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirish sohasidagi masalalarning hal qilinishi, ishlab chiqarishni boshqarishning egiluvchanligi va mobilligini ta'minlashni talab etadi. Ushbu vazifalar hozirgi kunda korxonaning ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirish va xodimlar mehnatini samaradorligini oshirish imkonini beradigan apparat va dasturiy vositalar

majmuasini o'z ichiga olgan axborot tizimlari, shuningdek, korxonalar faoliyatini tashkil etish, boshqarish, rejalashtirish bo'yicha tezkor qarorlarni qabul qilish hisobiga amalga oshiriladi [6;7].

Hozirgi kunda muhandislik faoliyatini amalga oshirishdagi zaruriy kompetensiyalarni quyidagi ko'rinishda atroflicha bayon qilishimiz mumkin:

Aniq, tabiiy-ilmiy va texnikaga oid fanlardan keng va teran bilimlarga ega bo'lish hamda ulardan muhandislik faoliyatida foydalana olish;

Tanlangan kasbi sohasiga oid dasturiy ta'minotni bilish va undan foydalana olish;

Fundamental va texnik bilimlarni, texnik standartlarni, kasbiy normativlarni milliy o'ziga xoslikni hisobga olgan holda konkret holatlar uchun tatbiq eta olish;

Qo'yilgan muhandislikka oid majmuaviy muammolarni nazariy va amaliy metodlar yordamida tahlil qila olish, tadqiq eta olishga tayyorlik; zaruriy ma'lumotlarni tanlash va baholay olish qobiliyati;

Zarurat bo'lganda metodologik va tadqiqotchilik tavsifidagi muammolarni yechishga tayyorlik; sog'lom fikrlash orqali murakkab shart-sharoitda, etarli ma'lumotga ega bo'lmagan holda muhandislik muammosi yechimini topish;

Muhandislik faoliyati natijasida ijtimoiy, madaniy va ekologik javobgarlik mas'uliyatini his etish;

Muhandislik faoliyati natijalarini baholay olish;

Huquqiy talab va normalarga, xususan, sog'liqni saqlash, muhandislik faoliyatida xavfsizlik talablarini bajara olish;

Muhandislik faoliyatini tashkil etish va boshqarish;

O'z kasbiy faoliyatida samarali og'zaki va yozma muloqotga, xususan, zarurat bo'lganda xorijiy tilda muloqot qila olish;

Butun hayoti davomida kasbiy mukammallikka erishish uchun ta'lim olishga tayyorlik;

Muhandislik faoliyatida qabul qilingan yechimlarga javobgarlik hissiga tayyorlik;

Muhandislik faoliyatida qabul qilingan innovatsion va ijodiy echimlarni tatbiq etishga tayyorlik, ya'ni, innovatsion va tadbirkor-faol, etakchilik xususiyatlarini egallagan, tezkor harakatlanuvchan, moslashuvchan bo'lishi lozim.

Oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak muhandislarni tayyorlashning mavjud holati va muammolari Respublikamizning ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy va mafkuraviy hayotida sodir bo'layotgan o'zgarishlar, ya'ni fan-texnika va texnologiyalarning jadal taraqqiyoti va boshqa shu kabi ko'plab omillar ta'lim tizimini, shu jumladan oliy ta'lim muassasalarida talabalariga ta'lim berish jarayonini zamon talablari asosida modernizasiya qilishni taqozo etmoqda. Bu esa o'z navbatida, muhandislik ta'limi tizimi oldiga bo'lajak mutaxassislarni kasbiy tayyorlash sifatini zamonaviy ta'lim tendensiyalari asosida takomillashtirish talabini qo'yadi.

Mamlakatimizda oliy ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish, mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning ustuvor vazifalaridan kelib chiqqan holda, kadrlar tayyorlash mazmunini tubdan qayta qurish, xalqaro standartlar darajasiga mos oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash uchun zarur sharoitlar yaratilishini ta'minlash maqsadida qabul qilingan.

Zamonaviy ta'lim tendensiyalari orqali jadal rivojlanuvchi va o'zgarib turuvchi jamiyat zamonaviy mehnat bozori ehtiyojlarini qanoatlantirishga qodir yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlash zarurligini talab etmoqda.

Fan va texnologiyalarning so'nggi yutuqlari ishlab chiqarish bilan birga, ta'lim sohasiga ham sezilarli o'zgarishlar, yangiliklarning joriy qilinishi bo'lajak mutaxassislarni tayyorlashda zamonaviy sharoitlarga moslashish ko'nikmasiga ega bo'lishi hamda kasbiy va hayotiy muammolarni mustaqil yechish, unga ijodiy yondashishga o'rgatish zaruratini tug'diradi. Shu bois, bugungi kunda oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak muhandislarning kompyuter modellashtirish ko'nikmasini rivojlantirish muhim omil hisoblanadi.

Bo'lajak muhandisning kasbiy kompetentligini rivojlantirish vazifasi, mazkur tushunchaning mazmuni va tarkibini aniqlash bilan bog'liq.

Kasbiy kompetentlik – mutaxassis tomonida kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarning egallanishi va ularni amalda yuqori darajada qo'llay olinishi tushuniladi.

Muhandislik ta'limi tizimi mutaxassislariga qo'yiladigan talablarni oshishi bo'lajak muhandislarning ahamiyatini va ularning yosh avlodni tayyorlashdagi vazifasiga javobgarligini oshishiga olib kelmoqda. Bo'lajak muhandislik ta'limi mutaxassislarni tayyorlash darajasi ko'p tomonlama kompetentlikka kiruvchi (motivasion, kognitiv, operasion-faoliyatli va refleksiv) komponentlar yig'indisidan iborat bo'lgan muhandisning kasbiy kompetentligiga bog'liq.

Xulosa. Ta'lim jarayonini raqamlashtirish – bo'lajak muhandislarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda strategik va ilmiy ahamiyatga ega yo'nalishdir. Raqamli texnologiyalar ta'limni:

- zamonaviy mehnat bozoriga moslashtiradi;
- kasbiy va texnologik kompetensiyalarni mustahkamlaydi;
- muhandislik ijodkorligi va analitik tafakkurni rivojlantiradi.

Raqamlashtirish jarayonining ilmiy muammo sifatida o'rganilishi o'qitish metodikasini takomillashtirish, yangi ta'lim standartlarini ishlab chiqish va muhandislik ta'limini global raqobatbardosh darajaga olib chiqishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Raqamli O'zbekiston – 2030” strategiyasi to'g'risidagi PF–6079-son Farmoni, 2020-yil 5-oktabr.
2. Abdurahmonov R. Ta'limda raqamli texnologiyalarning o'rnini – Toshkent: Fan, 2021.
3. Rasulova G. 3D texnologiyalar asosida muhandislik ta'limini modernizatsiya qilish metodikasi – Toshkent, 2022
4. Davenport T. “Digital Transformation and Education Systems” – Cambridge University Press, 2020.
5. Schwab K. “The Fourth Industrial Revolution” – Geneva: World Economic Forum, 2016.
6. Лапчик М.П. Информатическая математика или математическая информатика. // Информатика и образование. 2008. № 7.
7. Нурбекова Ж.К. Теоретико-методологические основы обучения программированию: Монография. - Павлодар, 2004. – 225 с.

Maxamov Xujaxmat Tovashovich,
Qarshi davlat universiteti professori.
e-mail: mehnatta'limi@mail.ru
Turdiyev Elmirza
Qarshi davlat universiteti dotsenti
e-mail: turdiyevmirza@gmail.com

STEAM TEXNOLOGIYASI ASOSIDA O'QUVCHILARNI MUHANDISLIK KASBLARIGA YO'NALTIRISH

Annotasiya. Mazkur maqolada zamonaviy ta'limda keng qo'llanilayotgan STEAM yondashuvining o'quvchi yoshlarni muhandislik kasblariga yo'naltirishning o'rni va ilmiy-metodik asoslari yoritilgan. Unda o'quvchilarga muhandislik tafakkurini rivojlantirish, kasb tanlash motivatsiyasini oshirish, ijodkorlik va tizimli rivojlantirishda STEAM modelining ahamiyati ilmiy manbalar asosida tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: STEAM modeli, kasb tanlash, fan, texnologiya, muhandislik, san'at (dizayn), matematika, integratsiya, muhandislik tafakkuri, tizimli fikrlash, kasb tanlash motivatsiyasi.

Аннотация: В статье рассматриваются роль и научно-методические основы STEAM-подхода, широко применяемого в современном образовании, в ориентации молодых специалистов в области инженерных профессий. Анализируется значение STEAM-модели в развитии инженерного мышления, повышении мотивации к выбору профессии, развитии креативности и системного развития на основе научных источников.

Abstract: This article discusses the role and scientific and methodological foundations of the STEAM approach, which is widely used in modern education, in guiding young students towards engineering professions. It analyzes the importance of the STEAM model in developing engineering thinking in students, increasing motivation for choosing a profession, and developing creativity and systematic development based on scientific sources.

Key words: STEAM model, career choice, science, technology, engineering, art (design), mathematics, integration, engineering thinking, systematic thinking, motivation for choosing a profession.

Kirish. XXI asrda texnika taraqqiyoti va ishlab chiqarish texnologiyalarining jadal sur'atlar bilan rivojlantirishi natijasida muhandislik kasblariga bo'lgan ehtiyoj keskin ortib bormoqda. Shu bilan birga, o'quvchi-yoshlarni maktab yoshidan boshlab kasb-hunarga, jumladan texnologik faoliyatga yo'naltirish zarurati tug'ilmoqda. An'anaviy ta'lim usullari bu ehtiyojini to'liq qondira olmayabdi, shuning uchun ilg'or pedagogik yondashuvlar, xususan STEAM (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics) modeli dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. STEAM ta'limi o'quvchilarga fanlar bo'yicha olgan nazariy bilimlarini amaliy faoliyat bilan bog'lash, muammolarni yechish va muhandislik tafakkurini shakllantirish, tizimli fikrlash va ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirish hamda kasb tanlash motivatsiyasini oshirish imkonini beradi.

Yosh avlodni mehnatga, kasbga tayyorlash, Sharqning buyuk mutafakkirlari, allomalari deyarli barcha davrlarda o'z asarlarida, she'r va g'azallarida, adabiy meroslarida halol mehnatni, kasb-hunarni e'zozlashni muqaddasligini va zarurligini ta'kidlab, ulug'lab kelganlar.

Muammoning o'rganilganlik darajasi. Hozirgi fan-texnika va ijtimoiy taraqqiyot sharoitida yosh avlodni jamiyatni barpo etishda faol qatnashishga tayyorlash, ularni kasb-hunarga yo'naltirishning ilmiy- nazariy va amaliy masalalari bir qator olimlarimiz N. Shodiyev, P.T. Mag'zumov, A.SH. Magdiyevlarning tadqiqotlarida o'z ifodasini topgan.

N. Shodiyev o'zining kasb tanlashga oid pedagogik asarlarida o'smirning kasb tanlashida murabbiy o'qituvchi va ota-onalarning ma'suliyati to'g'risida fikr yuritadi.[1]

P.T. Mag'zumov va E.Turdiyevlarning fikricha o'quvchi yoshlarni kasb-hunarga yo'naltirishda ularning fan asoslari (tabiiy, matematika)dan olgan bilimlari muhandislik kasblarini egallashlariga qo'l keladi, shuning uchun ularni shu sohadagi kasblarga yo'naltirish maqsadga muvofiqligini ta'kidlaydi.[2,3]

Psixolog olimlarimizning ham yosh avlodni kasb tanlashdagi muaommolarni yechimini topishda munosib hissalar bor: Ularning bolalar va o'smirlar shaxsini o'rganish (E.G'oziyev), o'quvchilarni qobiliyati va moyilliklarni shakllantirish va rivojlantirishda to'g'ri tanlangan mehnat yo'lining ahamiyati (M.T. Davlatshin) ayniqsa muhim hisoblanadi.[4,5]

Kasb-hunarga yo'naltirish tizimi metodologiyasi, ilmiy-pedagogik asoslarini ishlab chiqishda MDX olimlari A.S. Mokorenko, V.S. Avanesov, V.D. Simonenko, A.D. Sazonovlar, psixolog E.A.Klimov, P.A. Shavir va boshqalarning xizmatlari katta.

Xorijlik olimlar STEAM asosidagi loyihaviy faoliyat o'quvchilarning bilimga bo'lgan motivatsiyasini oshirish, mustaqil fikrlashi va ijodkorligini rag'batlantiradi.[6]

STEAM yondashuvi o'quvchilarning ongli qaror qabul qilishiga yordam beradi. Amaliy loyihalarda ishtirok etishi orqali ular muhandislik sohasiga qiziqishi bildiradi.[7]

Metodologiya. Hozirgi vaqtda texnologik inqilob yuz bermoqda. Yuqori texnologiyali mahsulotlar va innovatsion texnologiyalar zamonaviy jamiyatning ajralmas qismiga aylanmoqda. Zamonaviy maktablarda robot dizayni, modellash va dizayn loyihalashtirish ishlari yetakchi o'rnini egallamoqda. Mamlakatimizning raqobatbardoshligini oshirish uchun ko'proq texnik ta'lim talab etilayotganligi dolzarb muammolardan hisoblanadi. Bugungi kunda STEAM ta'limi jamiyat va davlatning rivojiga katta hissa qo'shadigan yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlash imkonini bermoqda[8].

Ma'lumki, zamonaviy ta'lim tizimi, an'anaviy ta'limdan farqli o'laroq, amaliyotda o'rganilayotgan ilmiy-nazariy va metodik uslubni kundalik hayotda qanday qo'llash mumkinligini ko'rsatishga imkon beradigan aralash muhit hisoblanadi. Matematika va fizika bilan bir qatorda o'quvchilar robototexnika va dasturlashni o'rganadilar. Bu jarayonda o'quvchilar aniq va tabiiy fanlardan olgan bilimlarini amaliyotdagi natijasini shaxsan ko'rib turadilar.

STEAM ta'limining muhimligi shundaki, haqiqiy fan sohasida ta'lim sifatining pastligi, moddiy-texnika bazani yetarli darajada emasligi, o'qituvchilar va o'quvchilarning sust motivatsiyasi–bularning barchasi ta'lim tizimining eng katta muammosidir. Shu bilan birga, bosqichma-bosqich rivojlanib borayotgan davlatimiz yuqori texnologiyalar sohasidagi fanlarning turli xil ta'lim yo'nalishlari bo'yicha yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlashni talab qiladi [9].

Shu munosabat bilan, bugungi kunda STEAM ta'limi kelajakda texnologik jarayonni rivojlantirish va mamlakatimizda ilmiy va muhandislik kadrlarga bo'lgan ehtiyojni qoplanishiga yordam beradi.

STEAM atamasi ilk bor AQSHda maktab dasturiga kiritilgan bo'lib, o'quvchilarning ilmiy-texnika yo'nalishlaridagi kompetensiyalarni rivojlantirishga qaratilgan. Keyinchalik bu yo'nalish kengaytirilib, atamaga qo'shimcha harflar kiritildi. Jumladan, unga "R" – robotics – robototexnikani qo'shib, STREAM deb "A" – art – san'at (dizayn)ni qo'shib, STEAM deb atala boshlandi[10].

Bugungi davr talabi dunyo ta'limi oldiga katta vazifani qo'yimoqda. Bu esa o'quvchilarni jamiyatda yashashga tayyorlay olishi kerak. Bunda birinchi navbatda tez o'zgarayotgan axborot bilan ishlaydigan kasblar bilan bog'liq xususiyatlarni o'quvchida shakllantirish lozim. Axborotni olish, qayta ishlash va amaliyotda foydalanish STEAM ta'limi dasturining asosini tashkil qiladi.

STEAM ta'limi texnologiyasi loyihalash metodiga tayangan holda uning asosida bilish va ijodiy izlanish yotadi. Bunday izlanish amaliy faoliyat jarayonida bilimlarni olish, ulardan amaliyotda qayta foydalanish, ya'ni o'yinlarda turli konstruksiyalar tuzish, texnik ijodiyot elementlarini qo'llab, bilim olishga oid tadqiqot ishlarida amalga oshiriladi.

STEAM ta'limi o'quvchining rivojlanishini tashqi olam bilan bevosita bog'laydi. Ma'lumki, texnologiya fani kundalik hayotimizda doimiy qo'llaniladi, muhandislik esa uylar, yo'llar, ko'prklar va mashina mexanizmlarda o'z aksini topgan biror bir kasb, kundalik mashg'ulotlarimiz ozmi-ko'pmi matematik hisob-kitoblar bilan bog'langandir.

STEAM ta'limiy yondashuvi o'quvchilarga dunyoni tizimli ravishda o'rganishga, atrofda ro'y berayotgan jarayonlarni mantiqiy mushohada qilishga, ulardagi o'zaro aloqani anglab yetishga, o'zi uchun yangi, noodatiy va qiziqarli narsalarni ochishga imkon beradi. Qandaydir yangilikni kutish orqali o'quvchida qiziquvchanlikni rivojlantiradi. O'zi uchun qiziqarli masalani aniqlab olishni, uning yechimini topishning algoritmini ishlab chiqishni, natijalarini tanqidiy baholashni, fikrlashni muhandislik stilini shakllantirishga olib keladi. Jamoaviy faoliyat olib borish ko'nikmalarini shakllantiradi. Bularning barchasi o'quvchi rivojlanishining yuqori bosqichiga ko'tarilishini va kelajakda to'g'ri kasb tanlashga zamin yaratadi [11].

Quyida muhandislik kasb egasida bo'lishi kerak bo'lgan bilim, ko'nikma, malaka, shaxsiy sifatlar, ish-sharoitlari va boshqa talabdan iborat bo'lgan tahliliy tavsifnoma professiogrammani taklif qilamiz.

Muhandislik kasbining professiogrammasi.

Bo'lim	Tavsif
1. Kasb nomi	Muhandis (umumiy muhandislik kasbi, ixtisosliklarga qarab farqlanadi)
2. Mehnat obyekti	Texnik tizimlar, mashinalar, mexanizmlar, dasturlar, qurilish ob'ektlari
3. Asosiy vazifalari	- Loyiha tuzish - Hisob-kitoblar - Modellash - Yangi texnologiyalar ishlab chiqish
4. Ish vositalari	Kompyuterlar (CAD/CAM), asbob-uskunalar, dasturiy ta'minot, chizmalar
5. Ish sharoitlari	Ofis, laboratoriya, sanoat maydonchalari, ba'zida ochiq havoda
6. Zarur bilimlar	- Matematika - Fizika - Informatika - Muhandislik grafikasi - Ixtisoslik fanlari
7. Zarur ko'nikmalar	- Texnik tafakkur - Analitik fikrlash - Muammolarni hal qilish - Loyiha tuzish - Jamoa bilan ishlash
8. Kasbga qo'yiladigan psixologik talablar	- Diqqatlilik - Mas'uliyatlilik - Sabrlilik - Mantiqiy fikrlash - Mustaqil qaror qabul qilish
9. Jismoniy talablar	Sog'lom ko'z (aniq ko'rish), yaxshi harakat koordinatsiyasi (ba'zi sohalar uchun)
10. Kasbiy xavflar	Radiatsiya, shovqin, kompyuter bilan uzoq ishlash (ko'z, umurtqa muammolari), ba'zan balandlikda ish
11. Ta'lim darajasi	Oliy ma'lumot (bakalavr, magistr, ba'zida PhD – ilmiy ishlar uchun)
12. Shaxsiy fazilatlar	- Intellektual qiziqish - Innovatsiyaga ochiqlik - Tashabbuskorlik - Muvozanatlik
13. Kasbiy faoliyat yo'nalishlari	- Qurilish muhandisi - Elektrotexnik - Dasturiy injener - Mexanik - Kimyoviy muhandis

14. Kasbiy o'sish imkoniyatlari	Mutaxassis → Yetakchi mutaxassis → Bosh muhandis → Loyihalar rahbari → Ilmiy xodim yoki direktor
15. Mehnat bozori holati	Yuqori talab bor (ayniqsa, IT, qurilish, avtomatika, energetika yo'nalishlarida)

Natijalar. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, STEAM (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics) texnologiyasi asosida tashkil etilgan o'quv jarayonlari o'quvchilarning muhandislik yo'nalishlariga bo'lgan qiziqishlarini sezilarli darajada oshiradi.

Tajriba-sinov jarayonida:

1. O'quvchilarning ijodiy fikrlash va muammoli vaziyatlarni hal etish ko'nikmalari 28% ga oshdi.

2. Texnik tafakkur va muhandislik yondashuvini qo'llash qobiliyatlari shakllanib, o'quvchilar amaliy loyihalarda faol ishtirok eta boshladilar.

3. Jamoada ishlash, liderlik va mas'uliyat hissi rivojlandi, chunki STEAM loyihalari guruhli faoliyatga asoslandi.

4. O'quvchilarning kasbiy yo'nalish haqidagi tasavvurlari kengaydi - ularning 65% muhandislik kasblariga ijobiy munosabat bildirgan.

5. STEAM asosidagi mashg'ulotlar tabiiy fanlar bilan texnologiya o'rtasidagi bog'liqlikni tushunishga yordam berdi, bu esa ularning o'qishga motivatsiyasini kuchaytirdi.

Umuman olganda, o'quvchilarning kognitiv, ijodiy va kasbiy kompetensiyalari an'anaviy usullarga nisbatan yuqori natijalar ko'rsatgan.

Muhokamalar. Olingan natijalar shuni tasdiqlaydiki, STEAM yondashuvi o'quvchilarda muhandislik tafakkurini shakllantirishning samarali vositasidir. Ushbu texnologiya:

- Fanlararo integratsiyani ta'minlab, o'quvchilarga bilimlarni hayotiy vaziyatlarda qo'llash imkonini beradi;

- Muammoga yo'naltirilgan o'qitish tamoyillariga asoslanib, ularni mustaqil izlanish va konstruktorlik faoliyatiga jalb etadi;

- Ijodkorlik va tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi, bu esa kelajakda raqobatbardosh mutaxassis bo'lish uchun zarur omil hisoblanadi.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, STEAM texnologiyasini muvaffaqiyatli joriy etish uchun o'qituvchilarning zamonaviy metodik tayyorgarligi, texnik vositalar bilan ta'minlanish darajasi va o'quv dasturlarining integrativ tuzilishi muhim ahamiyatga ega.

Shuningdek, o'quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda loyihaviy topshiriqlarni moslashtirish ularning muhandislik kasblariga bo'lgan qiziqishini yanada oshiradi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, STEAM texnologiyasi o'quvchilarning muhandislik kasblariga bo'lgan qiziqishini shakllantirishda samarali pedagogik yondashuvdir. Ushbu texnologiya o'quv jarayonida fanlararo integratsiyani ta'minlab, o'quvchilarning ilmiy tafakkuri, ijodiy fikrlashi va amaliy ko'nikmalarini rivojlantiradi.

STEAM loyihalari asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar orqali o'quvchilar muhandislik faoliyatining asosiy bosqichlarini - muammoni aniqlash, yechim variantlarini ishlab chiqish, tajriba o'tkazish va natijalarni tahlil qilish jarayonlarini o'zlashtiradilar. Natijada, ular o'z qobiliyatlarini anglaydilar, kasb tanlashda ongli qaror qabul qilishga tayyor bo'ladilar.

Xulosa qilib aytganda, STEAM texnologiyasini ta'lim jarayoniga joriy etish:

- o'quvchilarning texnik tafakkurini rivojlantirish;

- muhandislik kasblariga ijobiy motivatsiya hosil qilish;

- ilmiy-ijodiy faoliyatga jalb etish;

- kelajakda raqobatbardosh kadrlar tayyorlash uchun mustahkam zamin yaratadi.

Shuning uchun ta'lim muassasalarida STEAM texnologiyasi asosida o'quv jarayonini tashkil etish, o'qituvchilarning kasbiy malakasini oshirish va o'quv dasturlarini modernizatsiya qilish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 6-apreldagi "Umumiy o'rta ta'limining davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash to'g'risida"gi 187-sonli qarori
2. Sh.M.Mirziyoyev 2018-yil 5-sentyabrdagi "2018–2021 yillarda O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini yanada takomillashtirish bo'yicha chora-tadbirlar dasturi to'g'risida"gi №PQ–3931-son Qarori.
3. Ashurova Z.» Maktabgacha ta'limda STEAM texnologiyasidan foydalanish » Metodik qo'llanma . Buxoro:2020.
- 4 Ashurova Z. M.» Maktabgacha ta'limda STEM texnologiyasining ahamiyati «. T:1:1 (2022)
5. Bultakova R. STEAM texnologiyalari maktabgacha ta'lim tizimini takomillashtirish yo'lida. Журнал «МУҒАЛЛИМ ҲАМ ЎЗЛИКСИЗ БИЛИМЛЕНДИРИЎ», № 6/5 – 2022 ЖЫЛ.
6. Shodiyev.N.Sh. Studentlarga o'quvchilarni kasb tanlashga o'rgatishT. : O'quvchi 1987 y. -232b.
7. Mag'zomov O'quvchilarni ishchi kasblariga yo'naltirish. T. : O'quvchi 2000 y. -97b.
8. Turdiyev. E. J. Kasb -hunarga yo'naltirish o'quv qo'llanma. Q. INTELLEKT 2023 y. – 228b.
9. G'oziyev. E. Oliy maktab psixologiyasi T. : O'quvchi 1997 y. -265b.
10. Davletmen. M. S. Yosh davrlari va pedagogik psixologiya T. D. P. I. 2004 y.
11. Yaman.G (2008) STEAM Edication: An Overview of creating a model of integrative.
12. Wang M. T. (2013) Motivational pathways to STEAM career choices. Using expectancy- valic persnective.
13. Yakman, G. (2010). STEM to STEAM: Integrating the Arts into STEM Education.
14. Ishmuxamedov R, Abduqodirov A, Pardayev A. "Ta'limda innovatsion texnologiyalar".-T.:Iste'dod, 2008.-181
15. Muslimov N., Usmonboyeva M., Sayfurov D., To'rayev A. Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari.-T.: 2015.-122 bet

Otamurodova Shamsu Qamar Otamurodovna,
Termiz davlat pedagogika instituti pedagogika kafedrası v.b.dotsenti

BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARINI DIVERSIFIKATSIYA ASOSIDA KREATIVLIKKA TAYYORLASH

Annotatsiya. Ushbu maqolada bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kreativlik potensialini shakllantirishda diversifikatsiya tamoyilining o'rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Shuningdek, ta'lim jarayonida diversifikatsiyalashgan yondashuvlar orqali o'qituvchilarni innovatsion fikrlash, ijodiy muammolarni hal etish va zamonaviy pedagogik metodlardan samarali foydalanishga tayyorlash masalalari yoritiladi.

Kalit so'zlar: diversifikatsiya, kreativlik, boshlang'ich ta'lim, pedagogik innovatsiya, kasbiy tayyorgarlik, metodika.

Аннотация. В данной статье анализируется роль и значение принципа диверсификации в формировании креативного потенциала будущих учителей начальных классов. Также рассматриваются вопросы подготовки педагогов к инновационному мышлению, решению творческих задач и эффективному использованию современных педагогических методов посредством диверсифицированных подходов в образовательном процессе.

Ключевые слова: диверсификация, креативность, начальное образование, педагогическая инновация, профессиональная подготовка, методика.

Annotation. This article analyzes the role and significance of the principle of diversification in developing the creative potential of future primary school teachers. It also highlights the issues of preparing teachers for innovative thinking, solving creative problems, and effectively using modern pedagogical methods through diversified approaches in the educational process.

Key words: diversification, creativity, primary education, pedagogical innovation, professional training, methodology.

Hozirgi globallashuv davrida ta'lim tizimida ijodkor, mustaqil fikrlaydigan, innovatsion yondashuvga ega o'qituvchilarni tayyorlash muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishda diversifikatsiya tamoyili asosida kreativlikni shakllantirish zamon talabi hisoblanadi. Chunki diversifikatsiya – bu ta'lim jarayonini turli shakl, metod va vositalar asosida tashkil etish orqali shaxsning har tomonlama rivojlanishini ta'minlash demakdir.

Diversifikatsiya ta'limda o'quv jarayonini bir xillikdan chiqarib, uni turli yo'nalishlarda boyitish, har bir talabaning qiziqishlari, individual xususiyatlari va ehtiyojlariga mos o'qitishdir. Bu yondashuv bo'lajak o'qituvchilarda mustaqil qaror qabul qilish, yangi g'oyalarni ilgari surish va ularni amalda qo'llay olish ko'nikmalarini shakllantiradi.

Bo'lajak o'qituvchilarning kreativlik salohiyatini rivojlantirish ta'lim jarayonida tizimli va maqsadli yondashuvni talab etadi. Kreativlik - bu yangi g'oyalar ishlab chiqish, muammolarga noodatiy yechim topish, shuningdek, mavjud bilimlarni yangicha shaklda qo'llay olish qobiliyatidir[3]. Shu bois, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida ijodiy fikrlashni shakllantirish uchun quyidagi omillar muhim ahamiyat kasb etadi:

interfaol o'qitish metodlaridan foydalanish (debat, "aqliy hujum", rol o'yinlari);

muammoli ta'lim texnologiyalarini qo'llash;

loyihaviy ishlar orqali ijodiy faoliyatni rag'batlantirish;

raqamli ta'lim vositalari yordamida o'quvchilarning tafakkurini kengaytirish.

1. Interfaol o'qitish metodlaridan foydalanish

Interfaol metodlar ta'lim jarayonida talabalarning faol ishtirokini ta'minlaydi, ularni mustaqil fikrlashga, g'oya ilgari surishga va muammolarni birgalikda hal etishga undaydi. "Negative brainstorming", "Zeygarnek effekti", "Aloqasiz-aloador", "Kayfiyat taxtasi" kabi metodlar talabalarda kreativ tafakkur jarayonini faollashtiradi. Masalan, "Kayfiyat taxtasi" metodi orqali talabalar pedagogik vaziyatni amalda his etadilar, bu esa ularning kommunikativ va ijodiy kompetensiyalarini rivojlantiradi.

2. Muammoli ta'lim texnologiyalarini qo'llash

Muammoli ta'limning mohiyati shundan iboratki, talaba oldiga aniq, lekin yechimi ochiq bo'lmagan masala qo'yiladi. Bu esa ularni tahlil qilish, solishtirish, taxmin qilish va dalillashga undaydi. Bunday yondashuv o'qituvchilarning mustaqil fikrlashini kuchaytiradi va ularni har bir vaziyatga ijodkorona yondashishga o'rgatadi. Muammoli ta'lim shuningdek, innovatsion tafakkurni shakllantirishning samarali usuli hisoblanadi [4].

3. Loyihaviy ishlar orqali ijodiy faoliyatni rag'batlantirish

Loyihaviy ta'lim (project-based learning) o'quv jarayonini amaliyot bilan bog'laydi. Talabalar guruh yoki individual shaklda ma'lum loyiha ustida ishlash orqali o'z g'oyalarini amalga oshiradilar. Bu jarayon ularni rejalashtirish, muammoni tahlil qilish, natijani taqdim etish va baholash ko'nikmalariga ega bo'lishga undaydi. Shuningdek, loyiha ishlari o'qituvchilarning ijodiy fikrlashini real pedagogik holatlar orqali rivojlantiradi hamda ularni kasbiy faoliyatga tayyorlaydi.

4. Raqamli ta'lim vositalari yordamida tafakkurni kengaytirish

Zamonaviy ta'limda raqamli texnologiyalar (multimedia resurslar, virtual laboratoriyalar, interaktiv platformalar, sun'iy intellekt asosidagi ta'lim tizimlari) ijodiy o'qitishni qo'llab-quvvatlaydi. Bunday vositalar orqali talabalar o'z g'oyalarini vizual tarzda ifoda etish, muammoli vaziyatlarni simulyatsiya qilish va turli yechimlarni sinovdan o'tkazish imkoniyatiga ega bo'ladi. Raqamli muhit o'qituvchilarning reflektiv fikrlashini rivojlantiradi va kreativ yondashuvni mustahkamlaydi [5].

Diversifikatsiya asosida o'qituvchi tayyorlash jarayonini tashkil etish nafaqat ta'lim mazmunining yangilanishini, balki o'qituvchilarda kreativlik, tashabbuskorlik va innovatsion tafakkurning shakllanishini ta'minlaydi. Bu yondashuv o'qituvchining kasbiy faoliyatini ijodiy, reflektiv va shaxsga yo'naltirilgan asosda rivojlantirishga xizmat qiladi. Tadqiqot natijalariga ko'ra [1,2], diversifikatsiya tamoyili asosida olib borilgan o'qitish jarayoni quyidagi pedagogik samarlarga olib keladi:

O'qituvchilarda ijodiy tafakkur, tashabbuskorlik va moslashuvchanlik shakllanadi. Diversifikatsiyalashgan ta'limda har bir talaba turli metodlar va faoliyat turlarida o'zini sinab ko'rish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu esa ularda mustaqil fikrlash, yangi g'oyalarni ilgari surish va ularni amaliyotga tatbiq etish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Kreativlikning rivojlanishi o'qituvchiga o'z pedagogik faoliyatida yangicha yondashuvlarni qo'llash, turli sharoitlarga moslashish, ta'lim oluvchilarning ehtiyojiga qarab metod va vositalarni tanlash imkonini beradi. Tashabbuskorlik esa o'qituvchini passiv bilim beruvchidan faol yangilik yaratuvchiga aylantiradi. Masalan, interfaol dars metodlarini qo'llash jarayonida o'qituvchi darsni o'zi emas, balki o'quvchilar bilan hamkorlikda tashkil etadi - bu esa o'qituvchining ijodiy pozitsiyasini mustahkamlaydi.

O'quv jarayonida individual va guruhviy ishlar uyg'unlashadi. Diversifikatsiya tamoyili asosida tashkil etilgan ta'lim jarayoni individual yondashuv va jamoaviy faoliyatning samarali uyg'unligini ta'minlaydi. Individual ishlar talabalarning mustaqil izlanish, o'z fikrini ifoda etish va shaxsiy mas'uliyatni his etish qobiliyatini rivojlantirsa, guruhviy ishlar kommunikativ ko'nikmalarni, hamkorlikda qaror qabul qilish va jamoada ishlash madaniyatini shakllantiradi.

Bu jarayon o'qituvchi tayyorlashda muhim ahamiyatga ega, chunki boshlang'ich sinf o'qituvchisi o'quvchilarning shaxsiy va jamoaviy faoliyatini boshqara olish ko'nikmasiga ega

bo'lishi zarur. Diversifikatsiyalashgan ta'lim modeli bu ikki faoliyatni tabiiy ravishda uyg'unlashtirish imkonini beradi.

Ta'lim samaradorligi ortadi. Diversifikatsiya tamoyilining eng muhim natijalaridan biri - ta'lim jarayonining umumiy samaradorligini oshirishdir.

Turli o'qitish metodlari, texnologiyalar va yondashuvlarning uyg'un qo'llanilishi natijasida talabalar bilimni passiv emas, faol o'zlashtiradilar. Bu esa ularning tafakkurini kengaytiradi, o'zlashtirilgan bilimlarni real hayotiy vaziyatlarda qo'llash imkonini yaratadi. Raqamli texnologiyalar, muammoli ta'lim va loyihaviy metodlarning birgalikda qo'llanilishi o'qituvchilarning nazariy bilimlarini amaliy ko'nikmaga aylantiradi, bu esa o'z navbatida ta'lim sifati va samaradorligining ortishiga olib keladi [5].

O'quvchi shaxsiga yo'naltirilgan ta'lim yondashuvi mustahkamlanadi. Diversifikatsiya ta'limni o'qituvchi markazidan o'quvchi markaziga yo'naltirishni nazarda tutadi. Bu yondashuvda o'qituvchi - yo'l-yo'riq beruvchi, yo'naltiruvchi, maslahatchi rolida bo'ladi. O'quvchi esa faol ishtirokchi sifatida bilimni o'z tajribasi, qiziqishlari va ehtiyojlari asosida o'zlashtiradi. Shu tarzda o'qituvchilar o'z kelajak darslarini "shaxsga yo'naltirilgan" tarzda loyihalashni o'rganadilar. Natijada, o'quvchilarning individualligini hurmat qiluvchi, ularning qobiliyatini ochishga yo'naltirilgan, insonparvarlik tamoyillariga asoslangan pedagogik muhit shakllanadi. Bu esa ta'limda insoniy qadriyatlar, empatiya va ijtimoiy-emotsional rivojlanishning ahamiyatini oshiradi [4].

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini diversifikatsiya asosida kreativlikka tayyorlash zamonaviy pedagogik jarayonning muhim tarkibiy qismidir. Bu jarayon o'qituvchi shaxsini faqat bilim egasi emas, balki ijodkor, muammolarga yangicha yondashuvchi, innovatsiyalarni joriy eta oladigan mutaxassis sifatida shakllantiradi. Shu bois pedagogika oliygohlarida diversifikatsiyalashgan o'qitish texnologiyalarini keng joriy etish dolzarb masalalardan biridir.

Muhokama. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini diversifikatsiya asosida kreativlikka tayyorlash masalasi zamonaviy pedagogikaning eng dolzarb yo'nalishlaridan biridir. Chunki bugungi globallashuv, raqamli transformatsiya va ta'lim jarayonining individuallashuvi sharoitida o'qituvchi shunchaki bilim beruvchi emas, balki o'quvchini mustaqil fikrlash, muammolarni hal etish, yangi g'oyalarni ilgari surish va ijtimoiy hayotda faol ishtirok etishga yo'naltiruvchi shaxs sifatida shakllanishi zarur. Shu nuqtai nazardan, diversifikatsiya tamoyili bo'lajak o'qituvchilarda kreativ tafakkurni rivojlantirishning nazariy-metodologik poydevorini tashkil etadi.

Diversifikatsiya mohiyatan ta'lim jarayonini bir yo'nalishdagi standart yondashuvlardan chetga chiqib, ko'p vektorli, integrativ va moslashuvchan shaklda tashkil etishni nazarda tutadi. Bu tamoyil bo'lajak o'qituvchilarning individual imkoniyatlarini hisobga olish, ularning o'qishga bo'lgan ichki motivatsiyasini kuchaytirish va shaxsiy pedagogik uslubini shakllantirish imkonini beradi. Ayniqsa, kreativlikni rivojlantirish jarayonida diversifikatsiya o'quvchi shaxsining mustaqil qaror qabul qilish, tanqidiy fikrlash va ijodiy loyihalash qobiliyatlarini faollashtirishda o'ziga xos rol o'ynaydi.

Pedagogik tajriba shuni ko'rsatadiki, diversifikatsiyalashgan o'qituvchilar tayyorlash tizimi bo'lajak mutaxassislarni faqat nazariy bilimlarga emas, balki amaliy kompetensiyalarga yo'naltiradi. Masalan, ta'lim jarayoniga loyihaviy o'qitish, kvest texnologiyalari, problemali o'qitish, "design thinking" (dizayn fikrlash) yondashuvi, "case-study" (vaziyatli tahlil) usullari kiritilishi o'qituvchi nomzodlarda ijodiy tafakkur, g'oya ishlab chiqish va pedagogik innovatsiyalarni sinovdan o'tkazish ko'nikmalarini shakllantiradi.

Shuningdek, diversifikatsiya o'qituvchining kasbiy o'sish trayektoriyasini individuallashtirishga imkon yaratadi. Har bir talaba-o'qituvchi o'zining qiziqish sohasiga mos yo'nalishlar - masalan, STEAM-ta'lim, kommunikativ texnologiyalar, inklyuziv ta'lim, psixologik qo'llab-quvvatlash yoki ijodiy san'at yondashuvlarini tanlash orqali o'z pedagogik

“brendini” shakllantiradi. Bu jarayon nafaqat kreativ salohiyatni, balki kasbiy identifikatsiyani ham mustahkamlaydi.

Kreativlikni shakllantirishda diversifikatsiyaning yana bir muhim jihati - bu o'quv jarayonida ko'p darajali integratsiyani ta'minlashdir. Ya'ni, fanlararo integratsiya (pedagogika-psixologiya-texnologiya), g'oyalararo integratsiya (an'anaviy va zamonaviy metodlarni uyg'unlashtirish) hamda shaxsiy rivojlanish bilan kasbiy o'sish o'rtasidagi uzviy aloqani mustahkamlash orqali ta'lim mazmuni boyitiladi. Bunday yondashuv o'qituvchini o'z faoliyatiga ilmiy-tahliliy yondashishga, yangi metodlarni sinovdan o'tkazishga va refleksiv fikrlashni rivojlantirishga undaydi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ta'lim tizimini modernizatsiya qilish va o'qituvchilar salohiyatini oshirish”ga qaratilgan qarorlari (masalan, PF-6108, PQ-3775 va PQ-4884-sonli hujjatlar) ham aynan diversifikatsiya tamoyiliga asoslangan yondashuvni qo'llab-quvvatlaydi. Ushbu normativ asoslar bo'lajak o'qituvchilarni o'qitish dasturlariga kreativ tafakkur, raqamli savodxonlik, emotsional intellekt, jamoaviy hamkorlik, innovatsion didaktika kabi komponentlarni kiritish zaruratini belgilab bermoqda.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini diversifikatsiya asosida kreativlikka tayyorlashda psixologik mexanizmlar ham alohida ahamiyat kasb etadi. Xususan, motivatsion komponent (ichki qiziqish, o'zini o'stirish ehtiyoji), kognitiv komponent (bilimlarni ijodiy qayta ishlash), emotsional komponent (ijodiy jarayondan zavqlanish) va irodaviy komponent (yangilik kiritishdagi qat'iyatlilik) o'zaro uyg'un holda shakllanganda haqiqiy kreativ shaxs modeli yuzaga keladi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, diversifikatsiyalangan o'quv jarayoni o'qituvchilarni o'quvchilarning turli psixologik turlariga mos metodlarni tanlashga, ijodiy muammolarni kompleks yondashuv asosida hal etishga va o'quvchi markazli ta'limni samarali amalga oshirishga o'rgatadi. Bu esa boshlang'ich ta'limda differensial yondashuvning sifatini oshirish, o'quvchilarda mustaqil fikrlash, muloqot madaniyati, hissiy muvozanat kabi ko'nikmalarni rivojlantirish imkonini beradi.

Bundan tashqari, diversifikatsiya asosidagi kreativ tayyorgarlik o'qituvchini kelajakda o'z ta'lim faoliyatida metodik moslashuvchanlikka tayyorlaydi. Har bir sinf, har bir bola, har bir pedagogik vaziyat o'ziga xos yondashuvni talab etadi. Shuning uchun diversifikatsiyalashgan tayyorgarlik jarayonida talabalarda refleksiv tahlil, eksperimental fikrlash va muqobil yechimlar ishlab chiqish malakalari ustuvor yo'nalish sifatida shakllantiriladi.

Yevropa va Osiyo mamlakatlarida olib borilgan ilmiy izlanishlar (masalan, E. Torrens, K. Robinson, D. Guilford, A. Maslow, S. De Bono) shuni tasdiqlaydiki, kreativlikni rivojlantirish samaradorligi o'qituvchini tayyorlashda diversifikatsiya va integratsiya tamoyillarini uyg'un qo'llashga bevosita bog'liq. O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarida ham bu tajriba asta-sekin joriy etilib, “Kreativ pedagogika”, “Innovatsion ta'lim texnologiyalari”, “Kreativ fikrlash psixologiyasi” kabi fanlar o'qitilmoqda.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini diversifikatsiya asosida kreativlikka tayyorlash nafaqat ta'lim sifati va samaradorligini oshiradi, balki o'qituvchining shaxsiy o'sish yo'lini mustahkamlaydi, ularni jamiyatning ijodkor, tashabbuskor va innovatsion fikrlaydigan a'zolari sifatida shakllantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Karimova, M. (2023). Kreativ ta'lim texnologiyalarining zamonaviy o'qituvchi tayyorlashdagi roli. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti.
2. Otamurodova Sh. (2023). Diversifikatsiya sharoitida to'g'ri tashkil etilgan o'quv jarayoni talabalarni pedagogik faoliyatga tayyorlash omili sifatida. Современные тенденции

инновационного развития науки и образования в глобальном мире, 1(3), 396–398.
<https://doi.org/10.47689/STARS.university-pp396-398>

3. Runco, M. A., & Jaeger, G. J. (2012). The Standard Definition of Creativity. *Creativity Research Journal*, 24(1), 92–96.

4. Torrance, E. P. (2008). The Nature of Creativity in Education. *Educational Psychology Review*, 20(3), 281–298.

5. UNESCO. (2021). *Transforming Education: Creativity and Innovation in Teacher Development*. Paris: UNESCO Publishing.

*G'aniyeva Nargiza Alijonovna,
Toshkent xalqaro moliyaviy boshqaruv va texnologiyalar universiteti,
"Pedagogika va psixologiya" kafedrasida o'qituvchisi*

**BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARIDA MUSTAQIL
ISHLASH KO'NIKMALARINI INNOVATSION, INTEGRATSION
RIVOJLANTIRISHNING DIDAKTIK OMILLARI**

Annotatsiya. Ushbu maqolada innovatsion yondashuvlar asosida o'qituvchilarning kasbiy potentsialligini rivojlantirish vositalari va usullari, ularning faolligini, umumiy va kasbiy bilimlarini hamda mas'uliyatlarini oshirish to'g'risida fikrlar ilgari surilgan. Ushbu maqolada bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarning kasbiy metodik tayyorgarligini takomillashtirish, kasbga bo'lgan e'tiborni kuchaytirish, innovatsion kasbiy faoliyatini oshirish to'g'risida fikr yuritilgan. Maqolada ta'limning metodik asoslari, mustaqil ishlar ko'nikmalarini shakllantirishdagi innovatsion yondashuvlar hamda boshlang'ich sinf o'qituvchilarning pedagogik-psixologik xususiyatlarini o'rganish bo'yicha aniq tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so'zlari: innovatsion, integratsion, axborot texnologiyalar, bilim, mustaqil ish, ko'nikma, ta'lim pedagog, sinf, mustaqil, yondashuv, metodlar.

Аннотация. В данной статье представлены идеи о средствах и методах развития профессионального потенциала учителей на основе инновационных подходов, повышении их активности, общих и профессиональных знаний, а также ответственности. В статье рассматриваются вопросы совершенствования профессиональной методической подготовки будущих учителей начальных классов, усиления внимания к профессии, повышения эффективности инновационной профессиональной деятельности. В работе изложены методические основы обучения, инновационные подходы к формированию навыков самостоятельной работы, а также конкретные рекомендации по изучению педагогических и психологических особенностей учащихся начальных классов.

Ключевые слова: инновационные, интеграционные, информационные технологии, знания, самостоятельная работа, навыки, образование, педагог, класс, самостоятельный, подход, методы.

Abstract. This article presents ideas on the tools and methods for developing teachers' professional potential based on innovative approaches, enhancing their engagement, expanding their general and professional knowledge, and increasing their sense of responsibility. The article discusses ways to improve the professional and methodological preparation of future primary school teachers, strengthen their commitment to the profession, and enhance their innovative professional activities. The paper provides specific recommendations on the methodological foundations of education, innovative approaches to developing independent work skills, and studying the pedagogical and psychological characteristics of primary school students.

Key words: innovative, integration, information technologies, knowledge, independent work, skills, education, pedagogue, classroom, independent, approach, methods.

Kirish. Mamlakatimizda yuksak ilmga ega bo'lgan kasb egalari hisoblanmish ustozlar - umumiy o'rta ta'lim maktablarida, Oliy o'quv yurtlarida yoki xususiy muassasalarda talabalarga ta'lim beradigan, muayyan fanlar bo'yicha bilim uzatadigan, topshiriqlarni tekshiradigan va fikr- mulohaza bildiradigan shaxsdir. O'qituvchi bo'lish shunchaki bilim berish, ma'ruzalar o'qish va bir qator darslarda qatnashishdan ko'ra ko'proq ma'no kasb etadi. O'qituvchi o'quvchilarning kelajak hayotiga katta ta'sir ko'rsatadi. O'qituvchi o'quvchilarga do'stlik, birodarlik, mehribonlik va soddadil kabi fazilatlarni o'rgatadilar. Yapon ta'lim tizimi

an'anaviy yondashuvlari bilan mashhur bo'lsada, so'nggi yillarda innovatsiyalarni joriy etish maqsadida muhim tadqiqotlar o'tkazildi.

Xususan, professor Kazuo Aoki Yaponiyaning boshlang'ich ta'lim tizimida o'qituvchilarning innovatsion ko'nikmalarini rivojlantirish bo'yicha bir qator tadqiqotlar olib bordi. Yaponiya ta'limi, Aoki boshlang'ich ta'limda pedagogik texnologiyalar va mul'timedia vositalaridan foydalanishning innovatsion inkoniyatlarini o'rgandi. U o'qituvchilarni zamonaviy texnologiyalarni o'zlashtirishga chaqirdi. Professor Aoki o'qituvchilarga o'quvchilarning tanqidiy fikrlashini va mustaqil ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradigan interfaol va faol o'qitish usullaridan foydalanishni maslahat berdi. Aqshda pedagoglarni innovatsion faoliyatga tayyorlash masalasi ta'lim tizimining asosiy yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Professor Linda Darling-Hammond – Stenford universitetining ta'lim kafedrası mashhur professori. U innovatsion usullardan foydalangan holda o'qituvchilarni tayyorlash bo'yicha bir qator tadqiqotlar o'tkazdi. O'qituvchilar uchun guruhlarda ishlash, bir-biridan o'rganish va muammolarni birgalikda hal qilishga qaratilgan usullar bo'yicha o'qitish tashkil etildi. Ispaniya ta'lim tizimi ham bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarni mustaqil ishlash ko'nikmalarini innovatsion integratsion rivojlantirishga katta e'tibor qaratadi. Hozirda innovatsion pedagogika juda muhim masala hisoblanadi. Uning asosiy xarakteristikasi – obyektivlik, qat'iyatlik, izchillikdir. Yagona obyektiv talab – bu insonning intellektual rivojlanishi va tarbiyasi haqidagi bilim darajasidir. Bugungi kunda “innovatsiya” atamasi keng qo'llanilmoqda.

Innovatsiya so'zi – inglizcha “yangi, yangilik kiritish, ichki tuzilishni o'zgartirish”, degan ma'noni anglatadi. Innovatsiya nazariya va amaliyotning muhim qismidir, ya'ni obyektning ijtimoiy-madaniy sifatini oshirishga qaratilgan ijtimoiy omillarning bir qator harakatlaridir. Yangiliklar, shuningdek, yangi fikrlarning shakllanishi tashabbus va innovatsiyalarga asoslangan bo'lib, ta'lim mazmunini yaxshilashga qaratilgan. Umuman olganda, bu o'rganish tuzilishi va tartibini rivojlantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Demak, innovatsiya – bu texnologik jarayonlar yoki muammolarni hal qilishning yangi shakllari va usullaridan foydalanishga asoslangan ishlab chiqarish texnologiyasi yoki ma'lum bir faoliyat sohasi bo'lib, uning yakuniy natijasi muvaffaqiyatli bo'lishi bilan belgilanadi.

Innovatsion faoliyat o'qituvchidan aqliy, jismoniy kuchni va shu asosda nazariy bilimlarni, psixologik va kommunikativ nutqni, tashkiliy qobiliyatlar kabi xususiyatlarni talab qiladi.

Intergratsiya so'z - lotincha integratio - tiklash, to'ldirish, integer - butun so'zidan kelib chiqqan. Bu borada ikki tushunchaga egamiz:

1. Tizim, organizmning alohida tabaqalashtirilgan qism va vazifalarning bog'liqlik holatini bildiruvchi tushuncha va shu holatga olib boruvchi jarayon.

2. Tabaqalashtirish jarayonlari bilan birga amalga oshirilayotgan fanlarni yaqinlashtirish jarayoni.

Differensiatsiya fransuzcha differentiofion, lotincha differentia - farq, har xillik, ya'ni butunni bo'laklarga bo'lish, ajratish. Ta'lim mazmunini integratsiyalash - dunyo an'anasi (g'oya, fikr, intilish. Integrativ yondashish turli darajadagi tizimli aloqalarning obyektiv yaxlitligini aks ettiradi (tabiat-jamiyat-inson). Integratsiya ilgari bo'lingan qismlarni bir butunga birlashtirish bilan bog'liq.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi. G'afurovaning “Boshlang'ich ta'limda mustaqil ishlash ko'nikmalarini shakllantirish” nomli maqolasida boshlang'ich sinf o'quvchilarida mustaqil ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishning pedagogik asoslari ko'rib chiqilgan. Muallif o'quvchilarga vaqtni boshqarish, dars materiallarini qayta ko'rib chiqish va mavzuni o'rganish bo'yicha individual reja tuzishni o'rgatishning samaradorligini ta'kidlaydi. O'quvchilarga yordam berish va ularga mustaqil o'qish uchun zarur vositalarni taqdim etish o'qituvchining muhim vazifalaridan biri sifatida ko'rsatilgan. Pedagogik olimlardan N.Azizxo'jayev,

Sh.Sharipov, M.Quronov, R.Safarova, B.Adizov, N.Shodiyev, X.Ibraimov, U.Tolipov, Sh.Olimov, Sh.Abdullaevlarning ilmiy tadqiqotlarida innovatsion fikrlashni rivojlantirish muammosining o'ziga xos xususiyatlariga, ya'ni mustaqillik, ta'limning milliy, ma'naviy-axloqiy, ijodiy va badiiy jihatlariga alohida e'tibor qaratilgan.

Olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarga nazar soladigan bo'lsak, A.K.Markovaning ta'kidlashicha didaktik kompetentlik o'qituvchi mehnat faoliyatining asosiy pedagogik jihatlarini tahlillar asosida yoritib berish va o'z ustida ishlash hamda egallagan bilim, ko'nikma, malaka va amaliy faoliyatning natijasi sifatida yuzaga chiqishi mumkinligi kabi masalalarga to'xtalib o'tgan [1]. Respublikamizda boshlang'ich ta'limda innovatsiya, integratsiya masalalari N.Muslimov, Y.G'oziyev, K.Mamedovlar, kasbiy tayyorgarlikni innovatsion texnologiyalar hamda didaktik omillar orqali shakllantirish N.N.Azixodjayeva, O'.Q.Tolipov va boshqalar tomonidan tadqiq etilgan. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini metodik tayyorgarligini takomillashtirishda albatta fanlararo integratsiyaga alohida e'tibor qaratish alohida ahamiyatga ega. Demak, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarning metodik tayyorgarligi ustida ishlash jarayonida talabalarga nafaqat ilmiy bilimlar berish bilan cheklanib qolmay o'rganilgan bilimlarni amaliy jarayonda qo'llay olish ko'nikma va malakalarini ham shakllantirib borilishiga alohida ahamiyat berish lozim.

Tadqiqot metodologiyasi. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini innovatsion kasbiy faoliyatga tayyorlash uchun talaba o'qituvchi faoliyati tuzilishini yaxshi anglashi zarur. Ma'lumki, innovatsion faoliyat ma'lum doiradagi vazifalarni yechishni bilish bilangina emas, balki tashqi vazifalarni izlash va hal etishga motivatsion tayyorgarlikning mavjudligi bilan ham bog'liq. Chunki bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini tayyorlashda hamda innovatsion faoliyatini amalga oshirishda pedagog shaxsining o'z-o'zini namoyon etishi muhim sanaladi.

Professor Xose Karlos Ruis Madrid Universitetida boshlang'ich sinf o'qituvchilarni innovatsion metodlarga o'rgatish talabalarni ijodkorlikka o'rgatishning muhimligini ta'kidlaydi. O'quv va darsdan tashqari faoliyatlar; o'z-o'zini hurmat qilish va o'z o'qituvchilik faoliyatini baholash darajasi oshdi. Tajriba natijalarini tahlili shuni ko'rsatdiki, ko'plab pedagogik hodisalar nomi o'zgarmagan holda, diomiy ravishda yangi mazmun bilan boyitilmoqda. Bu esa o'qituvchining innovatsion faoliyatining muhim tarkibiy qismlaridan biridir. Shunday qilib, ta'limni modernizatsiyalash sharoitida boshlang'ich sinf o'qituvchilarining innovatsion faoliyati rivojlanishini sifat va miqdor jihatdan baholashga harakat qilindi. Eksperimental tadqiqot natijalari ishtirokchilarning idrokida ham, ularning birgalikdagi faoliyatini natijalarida ham ijobiy dinamikani ko'rsatdi. Shuningdek, ular boshlang'ich sinf o'qituvchilarining innovatsion faoliyatini rivojlantirish uchun zarur bo'lgan pedagogik shart-sharoitlarni aniqladilar:

- O'qituvchining yangi bilimlarini egallashga bo'lgan ehtiyojini shakllantirish;
- Ijodiy tashabbuskorlikni rivojlantirish;
- O'qituvchining innovatsion faoliyatga bo'lgan ishtiyoqi va tayyorgarligini oshirish;
- Boshlang'ich sinf o'qituvchilari uchun kasbiy o'sish bo'yicha shaxsiy dasturning mavjudligi;
- Ta'lim tizimini zamonaviylashtirishda innovatsion g'oyalar asosida o'qituvchilarning kasbiy rivojlanish natijalarini muntazam nazorat qilish.

Innovatsion faoliyat jarayonida boshlang'ich sinf o'qituvchisi o'quvchisining yoshi va individual xususiyatlari bilan bog'liq muammolarni hal qilishiga to'g'ri keladi. Bu esa boshlang'ich sinf o'quvchilarda fanlarni o'qitishda qo'llaniladigan innovatsiyalar xususiyati va mazmunida ifodalanadi.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining innovatsion, integratsion faoliyati xususiyatlari tasnifini quyidagicha keltirishimiz mumkin:

- Boshlang'ich sinf o'quvchisining shaxsini shakllantirish.
- Boshlang'ich sinf o'quvchilarining yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish.

- Boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'quv (bilish) faoliyatini tashkil etish.
- Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv.
- Integrativ yondashuv.
- Ilmiy dunyoqarashni shakllantirish.
- Boshlang'ich sinf o'quvchilarida og'zaki nutq va yozma nutqni rivojlantirish.
- Hissiy rag'batlantirish.
- Milliy qadriyat va bag'rikenglik munosabatini shakllantirish.
- Mustaqil ta'lim va o'z-o'zini rivojlantirish.

Tahlil va natijalar: Yurtboshimiz Sh. Mirziyoev ta'kidlaganlaridek, "Biz ta'lim va tarbiya tizimining barcha bo'g'inlari faoliyatini bugungi zamon talablari asosida takomillashtirishni o'zimizning birinchi darajali vazifamiz deb bilamiz. Haqiqatdan ham hozirgi vaqtda yoshlar tarbiyasi biz uchun dolzarbligi va ahamiyatini hech qachon yo'qotmaydigan bo'lib qolmoqda. Buning uchun, avvalo, boshlang'ich sinflarda o'sib kelayotgan yosh avlodga mukammal ta'lim-tarbiya berish zarur. Boshlang'ich sinf o'qituvchilari kuchli pedagogik mahoratga ega bo'lishlari shart. Ular o'quvchilarni to'la darsga qamrab olishlari, dars jarayoniga qiziqтира olishlari lozim. Uzlüksiz ta'lim jarayonida har bir o'qituvchi innovatsion usullardan foydalana olishi, uni amaliyotda tadbiq eta olishi lozim. Bu jarayonda o'qituvchiga qo'yiladigan talablar quyidagilardan iborat:

- innovatsion texnologiya tushunchasini uning mazmun-mohiyatini bilishi;
- innovatsion texnologiyalarning ta'lim maqsadini amalga oshirishdagi o'rni va rolini bilishi;
- innovatsion texnologiyalarni fanlar bo'yicha qo'llash printsiplarini bilishi;
- ta'limiy va ishchanlik o'yinlarini bilishi;
- muammoli rivojlantiruvchi ta'lim metodlarini bilishi;
- o'quvchilarning mustaqil faoliyatlarini tashkil qilish va ta'monlash yo'llarini bilishi;
- o'quvchilarning o'z ustida mustaqil ishlash mahoratini oshirish usullarini egallashi;
- ko'rgazmali o'qitish usullarini bilishi va egallashi.

Uzlüksiz ta'lim tizimini takomillashtirishda boshlang'ich ta'lim sifatini tubdan oshirish, bolalarni kichikligidanoq kitob o'qishga qiziqtirish masalasi ham bevosita o'qituvchilarga bog'liq. Bugungi kunda ta'lim-tarbiya uzluksizligini ta'minlash o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi munosabatni yaxshilash bilan birga tenglik munosabatini o'rnatishga ham yaqindan yordam bermoqda. Ta'lim jarayonida didaktik o'yinlar mazmuni va ahamiyatini chuqur va aniqroq tasavvur qilish maqsadida biz bu maqolada ta'lim, o'yin, didaktik topshiriq, o'yin topshiriqlari singari tushunchalarning ta'rifi va ularning ma'nosini ochib berishga to'xtalib o'tmoqchimiz. Ta'lim – oquvchilarga ko'nikma va malakalar berishning, bu bilim, ko'nikma va malakalarni o'quvchilar o'qib olishi, egallab olishi va ularni mustahkamlab olishining rejali jarayonidir. Ta'lim jarayoni – bolalar xotirasining boyishi, ular nutqi va tafakkurining o'sish, turli xil metod va usullar yordamida sodir bo'adigan vaziyatdir. O'yin – bolalarning ongi, qalbiga singib ketgan faoliyatdir, ularning bu faoliyati, o'yin turlariga qarab, obyektiv voqelikni, hayotni muayyan darajada o'zida aks ettiradi. O'yin sinfda o'tilgan o'quv faoliyatining ma'lum darajada davomi va mustahkamlanishidir. Tajribada shu narsa isbotlanganki, o'yin kichik maktab yoshidagi o'quvchi bolalarning zarur hayotiy ehtiyojidir. Yuqorida tavsiya etilayotgan didaktik o'yinlar ta'lim sifatini oshirish bilan birga zamonaviy darsga qo'yilgan talabni va o'quvchi va o'qituvchi o'rtasidagi tenglik munosabatini yaxshilaydi, nutq madaniyati va bolalardagi darsga bo'lgan qiziqishni oshiradi. Zamonaviy ta'lim jarayonida axborot texnologiyalaridan samarali foydalanish mustaqil ishlashni takomillashtirishda katta ahamiyat kasb etadi. Kompyuter texnologiyalari, internet resurslari va interaktiv o'qitish platformalari o'quvchilarga o'z bilimlarini mustaqil ravishda yangilash, kengaytirish va amaliyotda qo'llash imkoniyatini taqdim etadi. Onlayn ta'lim resurslari, video

darslar, interaktiv mashqlar va virtual laboratoriyalar o'quvchilarga o'z bilimlarini baholash va mustahkamlashda yordam beradi.

Boshlang'ich sinfda mustaqil ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishning ahamiyati juda katta. Bu ko'nikmalar bolalarning o'quv jarayonidagi muvaffaqiyatlarini oshirish, ularni yanada mustahkamlashga yordam beradi. Mustaqil ishlash bolalarni o'z vaqtlarini to'g'ri tashkil qilishga, o'z ustida ishlashga va mas'uliyatni o'z zimmasiga olishga o'rgatadi [3].

Boshlang'ich sinf o'qituvchilarini tayyorlash boshlang'ich ta'limda integratsiya jarayonlari bilan bog'liq holda yanada dolzarblashadi.

Unga quyidagi omillar ta'sir ko'rsatadi:

➤ kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda ilmiy bilimlarni integratsiyalashuvini talab qiladigan yaxlit duny qarashni shakllantirish;

➤ o'quv materiallarini tanlash va ulardan foydalanishda shaxsning yosh xususiyatlarini hisobga olish;

➤ o'quv jarayoni mazmunini ishlab chiqishda fanlararo integratsiya tamoyilini qo'llash;

➤ bilish va ijtimoiylashtiruvchi funksiyalarni bajaradigan mashg'ulotlar jarayonida boshlang'ich sinf o'quvchilarining qiziqishlarini rivojlantirish.

Xulosa. Xulosa qiladigan bo'lsak boshlang'ich sinf o'quvchilarining mustaqil ishlash ko'nikmalarini innovatsion yondashuvlar asosida takomillashtirish jarayonida ko'plab muhim jihatlarni ochib berdi. Innovatsion pedagogik metodlarning samaradorligi, o'qituvchilarning tayyorgarlik darajasi, individual ehtiyojlarni inobatga olish, pedagogik shart-sharoitlarning ta'siri va o'quvchilarning motivatsiyasi kabi jihatlari, ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Olingan natijalar, ta'lim tizimini yanada raqobatbardosh va samarali qilish uchun zamonaviy yondashuvlarni joriy etishga xizmat qiladi. Bu jarayon, o'z navbatida, o'quvchilarning mustaqil ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi va ularning kelajakdagi muvaffaqiyatlari uchun poydevor bo'lib xizmat qiladi. Innovatsion, integratsion ta'lim yondashuvlari orqali o'quvchilar o'z salohiyatini to'liq namoyon etishlari mumkin. Shu sababli, boshlang'ich sinf o'quvchilarining mustaqil ishlash ko'nikmalarini innovatsion yondashuv asosida takomillashtirish mavzusi nafaqat ilmiy tahlilni talab qiladi, balki ta'lim tizimining sifatini oshirishda ham muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1.Маркова А.К., И.И. Бакулин., Г.С. Михайлов Соотношение профессиональных способностей к принятию и исполнению решений: Монография /, - М.: Народное образование, 2003. - 101 с.

2.G'affarov E. Innovatsiya, ijtimoiy innovatsiya va innovatsion faoliyat: ilmiynazariy endashuvlar. NamDU ilmiy axborotnomasi. 2019 yil, 10-son. 153-157 betlar.

3.Nishonova, Z. Mustaqil ijodiy tafakkurni rivojlantirishning psixologik asoslari: Psixol. fan. dok. diss. avtoref. – Toshkent, 2005. – B. 38

4.Турдиева г. масофавий таълим - талабаларнинг мустақил таълим олишини ташкил этишининг асосий воситаси сифатида / илмий nashrlar markazi (buxdu.uz). – 2021. – 6-жилд. – 6-сон .

5.R.J.Ishmuxamedov, M.Yuldashev Ta'lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar.– T.: "Nihol" nashriyoti, 2013, 2016.–279b.

6.Matchonov, S. Umumta'lim tizimida adabiyotdan mustaqil ishlarni tashkil etish: Ped. fan. dok. diss. – Toshkent, 1998

Aytmuratov Baxtiyar Turg'anbayevich,
Innovatsion texnologiyalar universiteti Pedagogika va psixologiya kafedrasi dotsenti v.b.,
pedagogika fanlari bo'yicha (PhD)

PEDAGOG FAOLIYATIGA INNOVATSION YONDASHUV ASOSIDA KASBIY KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH

Annotatsiya. Ushbu maqolada pedagog faoliyatiga innovatsion yondashuv asosida kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishning ilmiy-nazariy asoslari va amaliy yo'nalishlari yoritilgan. Tadqiqotda o'qituvchining innovatsion salohiyati, kreativ tafakkuri, refleksiv fikrlashi hamda zamonaviy texnologiyalarni ta'lim jarayoniga tatbiq etish ko'nikmalari asosiy kasbiy kompetensiyalar sifatida tahlil etiladi. Maqolada innovatsion yondashuvning ta'lim sifati, o'quvchilarda mustaqil fikrlashni shakllantirish va o'qituvchining kasbiy o'sishiga ta'siri ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar: innovatsion yondashuv, pedagog faoliyati, kasbiy kompetensiya, kreativ tafakkur, refleksiya, raqamli savodxonlik, interfaol metod.

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические и практические аспекты развития профессиональных компетенций педагогов на основе инновационного подхода. В исследовании анализируются ключевые компоненты профессионализма современного учителя - инновационный потенциал, креативное мышление, рефлексивность и умение применять современные технологии в образовательном процессе. Отмечено, что инновационный подход способствует повышению качества образования, развитию самостоятельного мышления учащихся и профессиональному росту педагога. В статье предложены рекомендации по формированию готовности учителей к инновационной деятельности, развитию их цифровой грамотности и внедрению интерактивных методов обучения.

Ключевые слова: инновационный подход, педагогическая деятельность, профессиональная компетентность, креативное мышление, рефлексия, цифровая грамотность, интерактивные методы.

Annotation. This article examines the theoretical foundations and practical directions of developing teachers' professional competencies based on an innovative approach. The study analyzes the essential components of a modern educator's professionalism, including innovative potential, creative thinking, reflective ability, and the effective integration of modern technologies into the educational process. The paper emphasizes that the innovative approach enhances education quality, fosters students' independent thinking, and contributes to teachers' professional growth.

Key words: innovative approach, pedagogical activity, professional competence, creative thinking, reflection, digital literacy, interactive methods.

Kirish. Zamonaviy ta'lim tizimida pedagog faoliyatiga innovatsion yondashuv asosida kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish masalasi dolzarb ijtimoiy-pedagogik muammolardan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Jamiyat taraqqiyotining tezkor sur'atlari, axborot texnologiyalarining keng joriy etilishi va raqamli ta'lim muhitining shakllanishi o'qituvchidan yangicha fikrlash, zamonaviy metod va texnologiyalarni egallashni talab etmoqda. Pedagog faoliyatida innovatsion yondashuv - bu an'anaviy o'qitish usullaridan voz kechib, ta'lim jarayonini ilg'or pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlar va ijodiy faoliyat bilan boyitishdir. Bunday yondashuv nafaqat o'quv jarayonining samaradorligini oshiradi, balki o'qituvchining shaxsiy kasbiy salohiyatini ham kengaytiradi. Innovatsion fikrlashni shakllantirish, o'z faoliyatini tahlil qilish, o'z-o'zini rivojlantirishga intilish va kasbiy moslashuvchanlik bugungi o'qituvchining eng muhim fazilatlaridan hisoblanadi.

Shu bois, zamonaviy ta'limda o'qituvchining roli faqat bilim beruvchi emas, balki innovatsion g'oyalarni tatbiq etuvchi va o'quvchini mustaqil fikrlashga yo'naltiruvchi shaxs sifatida talqin qilinmoqda. Pedagogning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish jarayoni uning metodik, kommunikativ, axborotli va refleksiv ko'nikmalarini takomillashtirish bilan chambarchas bog'liqdir. Natijada o'qituvchi o'z faoliyatini tahlil qila oladigan, yangiliklarni amaliyotda qo'llay oladigan va o'z ustida doimiy ishlaydigan mutaxassis sifatida shakllanadi.

Innovatsion yondashuv asosida pedagogning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishda eng muhim omillardan biri - bu ta'lim jarayonining yangilangan mazmuni va metodologik asoslarini to'g'ri belgilashdir. Bugungi kunda dunyo tajribasida pedagogik yangiliklar, masofaviy ta'lim texnologiyalari, raqamli platformalar, muammoli o'qitish, loyiha asosida ta'lim kabi usullar keng qo'llanilmoqda. Bu esa o'qituvchidan o'z bilimini muntazam yangilab borishni, ijodiy yondashuvni va kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishni talab qiladi. Shu nuqtayi nazardan, pedagog o'z kasbiy faoliyatida nafaqat o'qituvchi, balki innovator, tadqiqotchi va tarbiyachi sifatida ham faoliyat yuritadi. Uning har bir darsi, o'quvchi bilan muloqoti va tarbiyaviy jarayondagi ishtiroki yangi g'oyalar, ilg'or tajribalar asosida tashkil etilishi zarur.

Innovatsion kompetensiyalar pedagogga ta'lim sifati va samaradorligini oshirish, o'quvchilarda tanqidiy fikrlash, mustaqil o'rganish va ijtimoiy mas'uliyatni shakllantirish imkonini beradi. Shuningdek, bu yondashuv ta'lim tizimini zamonaviy mehnat bozori talablariga moslashtirishga, yosh avlodda kreativ tafakkur va raqamli savodxonlikni rivojlantirishga xizmat qiladi. Pedagog o'zining innovatsion salohiyatini rivojlantirib, ta'lim jarayonida o'quvchining faol ishtirokini ta'minlovchi muhit yaratadi.

Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish jarayoni pedagogik faoliyatning sifat ko'rsatkichlaridan biri bo'lib, u o'qituvchining o'z kasbiga nisbatan munosabatini, motivatsiyasini va yangilikka ochiqqligini ifodalaydi. Innovatsion yondashuv bu jarayonda o'qituvchining kasbiy refleksiyasini, ijodiy izlanishlarini va o'qitish jarayoniga zamonaviy texnologiyalarni integratsiyalash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Pedagog kompetensiyalarining yuqori darajasi o'quvchilarda o'zlashtirish samaradorligini oshiradi, shuningdek, ularni ijtimoiy hayotga tayyorlashda muhim omil bo'ladi.

Shuning uchun o'qituvchilarning malakasini oshirish, ularni innovatsion ta'lim loyihalariga jalb etish, o'quv-metodik bazani boyitish ta'lim siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Pedagogning yangilik yaratishga bo'lgan intilishi, ta'lim jarayonida o'zgarishlarga moslashuvchanligi va o'quvchilar bilan samarali muloqot o'rnatish qobiliyati uning kasbiy kompetensiyalarini yanada takomillashtiradi. Shu tarzda innovatsion yondashuv asosidagi ta'lim tizimi kelajak pedagoglarini zamonaviy jamiyat talablariga javob beradigan, mustaqil fikrlovchi, kreativ va ijtimoiy mas'uliyatli shaxs sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Pedagog faoliyatiga innovatsion yondashuv asosida kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish masalasi ko'plab mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan chuqur tadqiq qilingan. Xususan, D. Dewey, J. Bruner, va H. Gardner kabi tadqiqotchilar o'qituvchining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishda innovatsion metodlarning ahamiyatini alohida ta'kidlaydilar. Ularning fikricha, o'qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki o'quvchilarda mustaqil fikrlashni, tahlil qilishni va ijodiy yondashuvni shakllantiruvchi yetakchi shaxs bo'lishi kerak. D. Dewey ta'limda tajriba va refleksiyaning uyg'unlashuvi o'qituvchining kasbiy yetukligini oshiradi, deya ta'kidlaydi.

Shuningdek, J. Brunerning "kashfiyot asosidagi o'qitish" nazariyasi innovatsion kompetensiyaning amaliy ifodasidir. H. Gardner esa "ko'p intellektlar nazariyasi" orqali har bir o'qituvchi ta'lim jarayonini individual yondashuvga asoslanib tashkil etishi lozimligini ilgari surgan. Bu nazariyalar o'qituvchi faoliyatida yangilik yaratish, kreativ fikrlash va moslashuvchanlikni asosiy professional kompetensiyalar sifatida ko'rsatadi. Shu nuqtayi

nazardan, adabiyotlarda innovatsion yondashuv o'qituvchining o'z faoliyatiga refleksiv baho berish, shaxsiy tajribasini tahlil qilish va o'zini doimiy rivojlantirish jarayoni sifatida talqin qilinadi.

Mahalliy tadqiqotchilar ham pedagogik faoliyatda innovatsion kompetensiyalarni shakllantirish masalasini keng o'rganib kelmoqdalar. Z.T. Nishonova, B.R. Qodirov, va Sh.V. Azizova kabi olimlar o'qituvchining kasbiy kompetensiyasi uning metodik madaniyati, ijtimoiy moslashuvchanligi va kommunikativ salohiyati bilan uzviy bog'liq ekanligini ta'kidlaydilar. Ularning ilmiy ishlari ta'lim tizimida o'qituvchilarning kasbiy o'sishini ta'minlovchi pedagogik sharoitlarni yaratishga qaratilgan. Shu bilan birga, o'qituvchining yangilikka ochiqqligi, o'z faoliyatini tahlil qilishga tayyorligi va ijodiy tafakkurini rivojlantirish darajasi uning innovatsion kompetensiyasini belgilovchi mezonlardan biri sifatida ko'riladi. Mahalliy adabiyotlarda innovatsion yondashuvni amalga oshirishda o'qituvchining o'z kasbiy faoliyatida ilg'or pedagogik texnologiyalarni qo'llashi, zamonaviy axborot-kommunikatsiya vositalaridan samarali foydalanishi va o'z-o'zini rivojlantirish motivatsiyasiga ega bo'lishi zarurligi qayd etilgan. Shu bilan birga, O'zbekiston Respublikasida ta'lim sohasidagi islohotlar, jumladan, "Ta'lim to'g'risida"gi qonun va "Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi"da ham innovatsion yondashuvni rivojlantirish ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Bu holat adabiyotlarda keltirilgan ilmiy qarashlarning milliy ta'lim siyosati bilan uyg'unligini ko'rsatadi.

Xorijiy adabiyotlarda innovatsion yondashuvni amaliy jihatdan rivojlantirish masalasiga alohida e'tibor qaratiladi. E. Rogersning "Innovatsiyalar tarqalishi" nazariyasi o'qituvchining yangiliklarni qabul qilishga bo'lgan psixologik tayyorgarligini o'rganishga asos bo'lgan. Unga ko'ra, har bir pedagog yangilikni o'z faoliyatiga tatbiq etish uchun muayyan motivatsion va kognitiv bosqichlardan o'tadi. Shuningdek, K. Fullan innovatsion ta'limda o'qituvchining o'rni va mas'uliyatini chuqur tahlil qilib, kasbiy rivojlanishning asosiy omili sifatida uzluksiz o'rganishni ko'rsatgan.

A.Hargreaves esa o'qituvchining professional o'sishida ijtimoiy hamkorlik, tajriba almashish va o'zaro o'rganish jarayonlarini muhim deb hisoblaydi. Xorijiy tadqiqotlar innovatsion yondashuvni o'qituvchilarning faqat texnologik bilimlari bilan emas, balki ularning emotsional intellekti, kommunikativ madaniyati va refleksiv tafakkuri bilan bog'lash zarurligini asoslaydi. Bu esa o'qituvchi shaxsining kompleks rivojlanishiga yo'l ochadi. Adabiyotlar tahlilidan ko'rinadiki, innovatsion yondashuv pedagogik kasbni zamonaviy jamiyat talablariga moslashtirishning eng samarali yo'li sifatida qaraladi.

Pedagogik kompetensiyalarni rivojlantirishda innovatsion yondashuvning psixologik jihatlar ham bir qator olimlar tomonidan tahlil qilingan. D. Kolbning tajribaviy o'qitish modeli o'qituvchining o'quv jarayonida refleksiya va amaliyotni uyg'unlashtirish zarurligini asoslaydi. Shu orqali pedagog o'z faoliyatini kuzatadi, tahlil qiladi va yangi metodlarni tatbiq etish yo'llarini topadi. Shuningdek, A.Banduraning "o'z-o'zini samaradorlik nazariyasi" o'qituvchining o'z kuchiga bo'lgan ishonchi uning innovatsion faoliyatga tayyorligini belgilashini ko'rsatadi. G. Bateson va D. Schon esa pedagogik refleksiya, ya'ni "amalni o'ylab bajarish" va "amalni o'ylab tahlil qilish" bosqichlari orqali o'qituvchining professional yetukligini aniqlovchi muhim psixologik jarayonni ta'riflagan.

Ushbu nazariy qarashlar o'qituvchi faoliyatida innovatsion kompetensiyalarni rivojlantirishda ichki motivatsiya, kreativlik va tahliliy fikrlashni muhim shart sifatida ko'rsatadi. Shuningdek, psixologik barqarorlik, stressni boshqarish va o'z-o'zini nazorat qilish kompetensiyalarining ham o'qituvchi innovatsion salohiyatini oshirishda hal qiluvchi o'rin tutishi ta'kidlanadi. Shu bois, innovatsion yondashuvni pedagogik faoliyatga tatbiq etish jarayonida shaxsiy psixologik omillarni e'tiborga olish zarur.

Adabiyotlarda umumiy xulosaga kelinadigan jihat shuki, pedagog faoliyatiga innovatsion yondashuv asosida kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish zamonaviy ta'lim tizimining

ajralmas talabi hisoblanadi. Ilmiy manbalarda innovatsion kompetensiya o'qituvchining kasbiy madaniyati, yangilik yaratish qobiliyati, axborot bilan ishlash malakasi, refleksiv tafakkuri va ijtimoiy mas'uliyati bilan belgilanadi.

O'zbekiston olimlarining tadqiqotlari xorijiy konsepsiyalar bilan uyg'un ravishda, o'qituvchining o'z kasbini ijtimoiy taraqqiyot jarayoniga faol integratsiyalash zarurligini ta'kidlaydi. Adabiyotlarda o'qituvchilarning kasbiy rivojlanishini ta'minlash uchun uzluksiz ta'lim tizimini takomillashtirish, innovatsion platformalar yaratish, ilg'or tajribalarni almashish mexanizmlarini kuchaytirish bo'yicha tavsiyalar ilgari surilgan. Shu tarzda, innovatsion yondashuv pedagogni faqat o'quv jarayonining ishtirokchisi emas, balki yangilik yaratish va ta'limni rivojlantirish jarayonining faol subyekti sifatida namoyon etadi. Bu esa ta'lim sifatini oshirish, shaxsni har tomonlama rivojlantirish va jamiyatda raqobatbardosh kadrlarni tayyorlashga xizmat qiladi.

Tahlillar va natijalar. Pedagog faoliyatiga innovatsion yondashuv asosida kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish bo'yicha o'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, zamonaviy ta'lim tizimida o'qituvchi shaxsining professionalligi yangiliklarni qabul qilish darajasi, kreativ tafakkur va refleksiv fikrlash qobiliyati bilan belgilanadi. O'tkazilgan tahlillar natijalariga ko'ra, o'qituvchilarning o'z faoliyatida interfaol metodlar, axborot texnologiyalari va zamonaviy pedagogik yondashuvlardan foydalanish darajasi ularning kasbiy kompetensiyalarining rivojlanishiga bevosita ta'sir etadi. Innovatsion faoliyatga tayyor pedagoglar o'quv jarayonini faollashtirish, o'quvchining mustaqil fikrlashini rag'batlantirish va ijodiy muhit yaratishda yuqori samaradorlik ko'rsatadilar.

Shu bilan birga, tajriba natijalari o'qituvchining kasbiy refleksiyasi, ya'ni o'z faoliyatini tahlil qilish va baholash ko'nikmasi innovatsion kompetensiyaning eng muhim komponentlaridan biri ekanini tasdiqlaydi. Innovatsion yondashuvning muvaffaqiyati o'qituvchining shaxsiy motivatsiyasi va o'zgarishlarga ochiqqligi bilan chambarchas bog'liq. Natijalarda pedagoglar faoliyatida ijtimoiy hamkorlik, o'zaro o'rganish va jamoaviy fikrlash muhitining mavjudligi kasbiy rivojlanishga ijobiy ta'sir etishi aniqlangan. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalarni o'zlashtirish darajasi yuqori bo'lgan pedagoglar o'z darslarida ijodiy yondashuvni samarali qo'llay oladilar. Bu holat o'qituvchi kompetensiyalarini innovatsion rivojlantirishda raqamli savodxonlikning o'rni beqiyos ekanini ko'rsatadi.

1-jadval

Tadqiqot bosqichlari	Mazmuni	Psixologik yondashuv va metodlar	Kutilayotgan natijalar
1. Muammoni aniqlash bosqichi	Pedagoglarda innovatsion yondashuvning psixologik jihatdan o'zlashtirilish darajasini aniqlash.	Diagnostik so'rovnoma, kuzatuv, suhbat, "Kasbiy refleksiya" testlari.	Pedagoglarning mavjud kasbiy kompetensiya holati, innovatsion tafakkur darajasi aniqlanadi.
2. Nazariy tahlil bosqichi	Innovatsion yondashuv, kreativ fikrlash, kasbiy o'sish motivatsiyasi bo'yicha ilmiy manbalarni o'rganish.	Kontent-tahlil, psixologik kategoriyalarni tizimlashtirish.	Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishga xizmat qiluvchi nazariy model ishlab chiqiladi.
3. Eksperimental bosqich	Pedagoglarda innovatsion faoliyatga tayyorlik,	"Innovatsion fikrlash koeffitsienti" testi,	Dastlabki diagnostik ko'rsatkichlar aniqlanadi,

(dastlabki o'lchov)	kreativlik, motivatsiya va refleksiya darajasini o'lchash.	“Kasbiy motivatsiya shkalasi”, “Shaxsiy o'sish yo'nalishi” so'rovnomasi.	eksperimental va nazorat guruhlarini shakllantiriladi.
4. Amaliy-innovatsion ta'sir bosqichi	Pedagoglarga innovatsion treninglar, interfaol mashg'ulotlar, kreativ fikrlash laboratoriyalari o'tkazish.	Trening metodlari (rol o'yinlari, keystadi, brainstorming, coaching).	Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish jarayonida ijobiy psixologik o'zgarishlar kuzatiladi.
5. Yakuniy diagnostika bosqichi	Innovatsion yondashuv asosida kasbiy o'sish dinamikasini aniqlash.	Qayta test o'tkazish, komparativ tahlil (oldingi va keyingi natijalarni solishtirish).	Kasbiy kompetensiyalarning oshgani, motivatsiya va kreativlik darajasining ijobiy o'zgarishi aniqlanadi.
6. Tahlil va umumlashtirish bosqichi	Olingan natijalarni psixologik tahlil qilish va ilmiy asoslash.	Statistik tahlil (t-ta, χ^2), reflektiv intervyu, kontent-analiz.	Pedagoglarda innovatsion yondashuv asosida kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish mexanizmi ishlab chiqiladi.
7. Tavsiyalar ishlab chiqish bosqichi	Amaliy tavsiyalar, metodik ko'rsatmalar va trening dasturlarini tayyorlash.	Psixologik maslahat, metodik ishlab chiqish.	Pedagoglar uchun “Innovatsion kasbiy o'sish modeli” ishlab chiqiladi.

Tahlillar davomida aniqlanishicha, o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishda muhim jihatlardan biri – bu uzluksiz ta'lim va malaka oshirish tizimining samaradorligidir. Natijalar shuni ko'rsatadiki, innovatsion yondashuv asosida o'tkazilgan treninglar va seminarlar pedagoglarning kasbiy yangilanish jarayonini tezlashtiradi. O'qituvchilar o'z faoliyatlarida yangi metodlarni tatbiq etish, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish va ijtimoiy kommunikatsiyani rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Shu orqali o'quv jarayoni nafaqat samaraliroq, balki o'quvchining individual ehtiyojlariga yo'naltirilgan shaklga aylanadi.

Tahlil natijalari, shuningdek, innovatsion yondashuvni qo'llayotgan pedagoglarning o'quvchilari mustaqil fikrlash, ijodiy qaror qabul qilish va ijtimoiy mas'uliyatni chuqurroq his qilish darajasida yuqori ko'rsatkichlarga ega ekanini ko'rsatadi. Bu esa o'qituvchining o'z faoliyatini modernizatsiya qilishga bo'lgan intilishi ta'lim sifatiga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir ko'rsatishini isbotlaydi. Tahlillar natijasida, shuningdek, o'qituvchilarning o'zaro tajriba almashuvi va innovatsion loyiha faoliyatlarida ishtirok etishlari ularning kasbiy o'sishini rag'batlantiruvchi muhim omil sifatida e'tirof etildi.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, pedagog faoliyatida innovatsion yondashuvni qo'llash o'qituvchilarning motivatsion, kommunikativ va refleksiv kompetensiyalarini rivojlantiradi. Tajriba asosida o'tkazilgan kuzatuvlar o'qituvchilarning dars jarayonida interfaol metodlardan foydalanish, raqamli vositalarni integratsiyalash va o'quvchilarning mustaqil faoliyatini qo'llab-quvvatlash orqali yuqori natijalarga erishayotganini tasdiqladi.

O'qituvchilarning o'z ustida ishlashi, yangi g'oyalarni tatbiq etishga intilishi va ta'lim jarayoniga yangilik olib kirish malakalari ularning kasbiy o'sishini ta'minlovchi asosiy omil sifatida ko'rindi. Shu bilan birga, o'qituvchilarning o'z faoliyatlarini refleksiv baholashlari, muammolarni tahlil qilish va ularni ijodiy yechish malakasining oshishi innovatsion kompetensiyaning rivojlanish darajasini belgilaydi. Tajriba natijalari shuni ham ko'rsatadiki, innovatsion yondashuv asosida faoliyat yuritayotgan o'qituvchilarda stressni boshqarish, jamoaviy hamkorlik va qaror qabul qilishda ishonchlik ko'nikmalari sezilarli darajada kuchaygan. Bunday o'zgarishlar ularning kasbiy madaniyatini oshirish bilan bir qatorda, o'qituvchilarda ta'limga ijobiy motivatsiyani shakllantirgan.

Tahlil va natijalarning umumiy xulosasi shundan iboratki, pedagog faoliyatida innovatsion yondashuv asosida kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish o'qituvchining shaxsiy va professional o'sishini ta'minlaydigan kuchli psixologik-pedagogik jarayondir. Innovatsion yondashuv o'qituvchiga o'z faoliyatini tahlil qilish, yangi g'oyalarni ishlab chiqish, o'quv jarayoniga zamonaviy texnologiyalarni integratsiyalash va ta'lim sifatini oshirish imkonini beradi.

Tahlillar shuni isbotladiki, yangilikka ochiq, o'z ustida muntazam ishlaydigan va refleksiv fikrlovchi pedagoglar ta'lim tizimida muvaffaqiyatli natijalarga erishadilar. Shu bilan birga, ularning o'quvchilari mustaqil fikrlash, ijodkorlik va o'zini namoyon etish jihatidan yuqori ko'rsatkichlarga ega bo'ladi. O'qituvchilarning innovatsion kompetensiyasini shakllantirish, ularni tajriba almashish jarayonlariga jalb etish va doimiy kasbiy qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini yaratish ta'lim islohotlarining samaradorligini ta'minlaydi. Shu sababli, innovatsion yondashuvni keng joriy etish va uni tizimli asosda qo'llab-quvvatlash o'qituvchi kasbiy rivojlanishining poydevorini mustahkamlaydi.

Xulosa. Pedagog faoliyatiga innovatsion yondashuv asosida kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish bugungi ta'lim tizimining eng muhim strategik yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Innovatsion yondashuv o'qituvchining nafaqat bilim berish faoliyatini, balki uning ijodiy tafakkurini, kasbiy o'sishga bo'lgan motivatsiyasini va o'z ustida ishlash madaniyatini ham shakllantiradi. Bunday yondashuv asosida faoliyat yurituvchi pedagog o'quv jarayonida zamonaviy texnologiyalarni samarali qo'llaydi, o'quvchilarning individual qobiliyatlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan metodlarni tanlaydi va ta'lim sifatini oshiradi.

O'qituvchining innovatsion kompetensiyasi uning yangilikka ochiqqligi, refleksiv fikrlashi, o'z faoliyatini tahlil qilish ko'nikmasi va o'zgaruvchan muhitga moslashuvchanligi orqali namoyon bo'ladi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, innovatsion yondashuvni egallagan pedagog o'quvchilarda mustaqil fikrlash, kreativlik va mas'uliyat hissini shakllantirishda yetakchi rol o'ynaydi. Shu boisdan, pedagogik ta'lim tizimida o'qituvchilarni innovatsion fikrlash asosida tayyorlash, ularni metodik, kommunikativ va axborot kompetensiyalar bilan qurollantirish muhim ahamiyatga ega. Innovatsion yondashuv o'qituvchining kasbiy refleksiyasini kuchaytirib, ularni ta'lim islohotlarining faol ishtirokchisiga aylantiradi. Shu tarzda, o'qituvchining innovatsion salohiyati uning shaxsiy va kasbiy o'sishining poydevorini tashkil etadi.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, innovatsion yondashuv asosida pedagogning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish ta'lim sifatini oshirish, o'qituvchining shaxsiy rivojlanishini ta'minlash va o'quvchilarni yangi avlod talablariga mos ravishda tarbiyalashning asosiy omilidir. Innovatsion faoliyatga tayyor pedagog o'zining kasbiy o'sishida muntazam izlanadi, tajriba almashadi va ilg'or ta'lim texnologiyalarini amaliyotda qo'llash orqali ta'lim muhitini yanada boyitadi. Bu jarayon o'qituvchining o'z-o'zini rivojlantirish madaniyatini mustahkamlab, uni o'quvchilarning ijodiy tafakkurini shakllantiruvchi va ijtimoiy faollikka yo'naltiruvchi shaxsga aylantiradi.

Shuningdek, pedagogik jarayonga innovatsion yondashuvni keng joriy etish o'qituvchining raqobatbardoshligini oshiradi, uning kasbiy malakasini xalqaro me'yorlarga

moslashtiradi va ta'lim tizimining barqaror rivojlanishiga hissa qo'shadi. Shu bois, innovatsion kompetensiyalarni shakllantirish pedagogik faoliyatning ajralmas qismi sifatida tizimli asosda rivojlantirilishi zarur. Natijada, zamonaviy o'qituvchi yangilik yaratishga, tahlil qilishga va ijtimoiy muhitda faol ishtirok etishga qodir, barkamol va malakali shaxs sifatida namoyon bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

- 1) Дьюи Дж. Реконструкция в философии / Пер. с англ. М. Занадворов, М. Шиков. - М.: Логос, 2001. – 154 с.
- 2) Эриксон, Э. Х. Молодой Лютер. Психоаналитическое историческое исследование / Эрик Х. Эриксон; пер. с англ. [А. М. Каримского](#). - М.: Московский философский фонд «Медиум», 1996. - 560 с
- 3) Гоноболин Ф.Н. Вниманиешего воспитание. М.: Педагогика. 2002. -160 с.
- 4) Gagne, R. M., & Driscoll, M. P. Essentials of learning for instruction. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall. 2000. – 149 p.
- 5) Ibragimov X. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida bilish faoliyatini shakllantirish. Avtoref. ped. fan. dokt. - Toshkent, 2001. - 41 b.
- 6)

Azimboyeva Yorqinoy Mansurbek qizi,
Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti magistranti

BO'LG'USI O'QITUVCHILARNING KOMMUNIKATIV KOMPITENTLIGINI RIVOJLANISHIGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR

Annotatsiya. Ushbu maqolada bo'lajak o'qituvchilarning kommunikativ kompetentligini rivojlantirish jarayoniga ta'sir etuvchi psixologik, pedagogik va ijtimoiy omillar tahlil qilinadi. Tadqiqotda kommunikativ kompetentlikning shaxsiy, emotsional va ijtimoiy komponentlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik, ularning pedagogik faoliyatdagi ahamiyati va kasbiy o'sishdagi o'rni yoritilgan. Shuningdek, o'qituvchi shaxsining refleksiv fikrlash, empatiya, ijtimoiy idrok, o'zini boshqarish kabi sifatlari muloqot samaradorligini belgilovchi asosiy psixologik mexanizmlar sifatida izohlangan. Maqolada kommunikativ kompetentlikni rivojlantirishda trening dasturlari, interaktiv metodlar, o'zaro hamkorlikka asoslangan ta'lim texnologiyalari va kommunikativ muhitning roli ochib beriladi.

Kalit so'zlar: bo'lajak o'qituvchi, kommunikativ kompetentlik, muloqot madaniyati, empatiya, refleksiya, ijtimoiy idrok, psixologik tayyorgarlik, pedagogik faoliyat.

Аннотация. В статье рассматриваются психологические, педагогические и социальные факторы, влияющие на развитие коммуникативной компетентности будущих учителей. Проанализированы взаимосвязи между личностными, эмоциональными и социальными компонентами коммуникативной компетентности, а также их значение в педагогической деятельности и профессиональном росте. Особое внимание уделено таким качествам личности педагога, как рефлексия, эмпатия, социальное восприятие и саморегуляция, которые определяют эффективность общения. В работе показана роль тренинговых программ, интерактивных методов, технологий совместного обучения и коммуникативной среды в формировании профессиональной готовности будущих педагогов.

Ключевые слова: будущий учитель, коммуникативная компетентность, культура общения, эмпатия, рефлексия, социальное восприятие, психологическая готовность, педагогическая деятельность.

Abstract. This article analyzes the psychological, pedagogical, and social factors influencing the development of communicative competence among future teachers. The study highlights the interrelation between personal, emotional, and social components of communicative competence, emphasizing their significance for professional growth and effective pedagogical interaction. Particular attention is given to teachers' reflective thinking, empathy, social perception, and self-regulation as key psychological mechanisms ensuring successful communication. The article also discusses the role of training programs, interactive teaching methods, collaborative learning technologies, and a supportive communicative environment in fostering communicative competence.

Key words: future teacher, communicative competence, communication culture, empathy, reflection, social perception, psychological readiness, pedagogical activity.

Kirish. Bo'lajak o'qituvchilarning kommunikativ kompetentligini rivojlantirish zamonaviy ta'lim jarayonining eng muhim tarkibiy qismlaridan biri bo'lib, u pedagog shaxsining kasbiy shakllanishini, ta'lim oluvchilar bilan samarali muloqot olib borish qobiliyatini va pedagogik faoliyatda ijtimoiy-psixologik moslashuvni ta'minlaydi. Kommunikativ kompetentlik nafaqat nutq madaniyatini egallashni, balki o'z fikrini aniq, lo'nda va ijobiy ruhda ifodalash, shuningdek, turli vaziyatlarda o'zaro munosabatlarni konstruktiv yo'l bilan boshqarish mahoratini ham qamrab oladi. Bu kompetensiyaning shakllanishi ta'lim muassasalarida olib borilayotgan psixologik-pedagogik ishlar samaradorligiga, o'quv

jarayonida qo'llanilayotgan interaktiv metodlar va kommunikativ texnologiyalar sifatiga bevosita bog'liqdir. Shu bilan birga, o'qituvchining shaxsiy fazilatlar, empatiya darajasi, o'zini ifoda etish malakalari, jamoaviy ishga moyilligi ham kommunikativ kompetentlikning rivojlanishida asosiy omillar sifatida namoyon bo'ladi.

Pedagogning o'z faoliyatiga tanqidiy yondasha olishi, tinglovchilarning ehtiyojlarini his etish qobiliyati hamda ijtimoiy-madaniy muhitdagi o'zgarishlarga moslashuvchanligi zamonaviy ta'limda kommunikativ salohiyatning ajralmas qismidir. Bu jarayonning muvaffaqiyati o'qituvchi shaxsining psixologik tayyorgarligi, motivatsion omillar, refleksiya va o'zini rivojlantirish istagi bilan chambarchas bog'liq bo'ladi. Shu sababli, kommunikativ kompetentlikni rivojlantirish bo'lajak pedagoglarning kasbiy ijtimoiylashuvi jarayonida ustuvor yo'nalish sifatida qaraladi.

Bo'lajak o'qituvchilarning kommunikativ kompetentligiga ta'sir etuvchi omillarni tahlil qilishda psixologik, pedagogik, sotsiologik va madaniy jihatlar o'zaro uyg'unlikda ko'rib chiqiladi. Shaxsiy omillar orasida o'qituvchining muloqotga ochiqqligi, o'ziga ishonchi, emotsional barqarorligi, empatik qobiliyati va o'zini tuta bilish madaniyati asosiy ahamiyatga ega. Ijtimoiy omillar sifatida ta'lim muassasasidagi psixologik muhit, jamoaviy muloqot madaniyati, rahbariyatning kommunikativ siyosati va o'zaro hurmat tamoyillari keltiriladi. Pedagogik omillar esa ta'lim jarayonining metodik jihatdan to'g'ri tashkil etilishi, interaktiv texnologiyalar, muammoli ta'lim yondashuvlari va o'zaro hamkorlikda o'qitish uslublarini o'z ichiga oladi. Shu bilan birga, kommunikativ kompetentlikka madaniy omillar – milliy qadriyatlar, til madaniyati, ijtimoiy me'yorlar va ta'lim an'analari ham sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Bu omillarning har biri o'qituvchining muloqotdagi o'zini tutish tarziga, boshqalarga ta'sir ko'rsatish uslubiga va pedagogik faoliyatdagi muvaffaqiyatiga bevosita aloqador bo'ladi. Shu bois, kommunikativ kompetentlikni shakllantirishda nazariy bilimlar bilan bir qatorda amaliy mashg'ulotlar, treninglar, refleksiv tahlillar va shaxsiy o'sishga yo'naltirilgan dasturlar muhim ahamiyat kasb etadi.

Zamonaviy ta'lim tizimida bo'lajak o'qituvchilarning kommunikativ kompetentligini rivojlantirish davlat ta'lim siyosatining muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun, "Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi" va boshqa normativ hujjatlarda belgilangan vazifalar bilan chambarchas bog'langan. Bu yo'nalish o'qituvchilarning faqat bilim va ko'nikmalarini emas, balki ijtimoiy-hissiy savodxonligini ham yuksaltirishni nazarda tutadi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari rivojlanishi, ta'lim jarayonida raqamli muloqot shakllarining kengayishi pedagoglardan yangi kommunikativ yondashuvlarni talab qiladi. Shuning uchun o'qituvchi nafaqat so'z bilan, balki raqamli platformalarda ham muloqot madaniyatini saqlay olishi zarurdir.

Bu jarayon o'qituvchi shaxsining ijtimoiy faolligi, muloqotdagi moslashuvchanligi va ijobiy energiyasini kuchaytiradi. Natijada, kommunikativ kompetentlik o'qituvchining kasbiy yetukligi va ijtimoiy-psixologik barqarorligining asosiy ko'rsatkichi sifatida namoyon bo'ladi. Shunday qilib, ushbu mavzu ta'lim tizimining insoniy qadriyatlarni tiklash, samarali muloqotni rivojlantirish va professional o'sishni ta'minlashdagi asosiy yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Bo'lajak o'qituvchilarning kommunikativ kompetentligini rivojlantirish masalasi ko'plab xorijiy va mahalliy olimlarning ilmiy izlanishlarida keng yoritilgan bo'lib, ularning nazariy qarashlari pedagogik psixologiya fanining muhim yo'nalishlaridan birini tashkil etadi. A. A. Leontyevning faoliyat nazariyasiga ko'ra, shaxsning kommunikativ kompetentligini shakllantirish uning ijtimoiy faoliyat jarayonida, ayniqsa, nutqiy muloqot orqali rivojlanadi. U fikricha, insonning nutqiy faoliyati ijtimoiy kontekstda kechib, muloqot subyektlarining o'zaro ta'sirini anglash va boshqarish qobiliyatini shakllantiradi. L. S. Vygotskiy esa muloqotni inson tafakkurining rivojlanishida vositachilik qiluvchi asosiy mexanizm sifatida talqin etgan. U "yaqin rivojlanish zonasi"

tushunchasi orqali pedagogik muloqot jarayonida o'qituvchi va talaba o'rtasidagi kommunikativ o'zaro ta'sirning o'quvchining intellektual o'sishiga bevosita ta'sir etishini isbotlab bergan. Shu tariqa, kommunikativ kompetentlikning shakllanishi inson tafakkuri va ijtimoiy o'zaro munosabatlar tizimi bilan uzviy bog'liq ekanligi aniqlanadi.

G'arb psixologlaridan J. Bruner va D. Goleman ham kommunikativ kompetentlikning rivojlanishini emotsional intellekt nazariyasi bilan izohlaydilar. Ularning fikricha, samarali muloqot faqat til va fikr almashinuvi emas, balki his-tuyg'ularni anglash, boshqarish va boshqalar hissiyotiga mos ravishda javob bera olish qobiliyatidir. D. Goleman emotsional intellektning asosiy tarkibiy qismlarini o'zini anglash, o'zini boshqarish, motivatsiya, empatiya va ijtimoiy ko'nikmalar sifatida belgilagan bo'lib, ularning barchasi o'qituvchining kommunikativ madaniyatida o'z ifodasini topadi. Bruner esa inson tafakkuri muloqot jarayonida ijtimoiy konstruksiya vositasida shakllanadi, degan g'oyani ilgari surgan. Unga ko'ra, muloqot jarayoni bilimlarning o'zlashtirilishi va qayta ishlanishida asosiy rol o'ynaydi. Bu yondashuv bo'lajak o'qituvchilar uchun muloqotni nafaqat axborot uzatish vositasi, balki ijtimoiy o'zgarishlarni boshqarish mexanizmi sifatida tushunishga yordam beradi.

Rossiyalik olimlar A. A. Bodalev va B. F. Lomov kommunikativ kompetentlikning psixologik mexanizmlarini chuqur o'rganib, shaxslararo idrok, o'zaro ta'sir va kommunikativ refleksiya tushunchalarini nazariy asos sifatida taklif qilganlar. A. A. Bodalevning "kommunikativ psixologiya" konsepsiyasiga ko'ra, o'qituvchi va talaba o'rtasidagi muloqotning samaradorligi o'zaro idrok va hissiy rezonans darajasiga bog'liq. B. F. Lomov esa muloqotni inson faoliyatining uchta asosiy jihati – axborot almashish, o'zaro ta'sir va shaxslararo idrok birligi sifatida talqin etgan. Uning ta'kidlashicha, pedagogik jarayonda muloqotning mazkur uch jihati uyg'unlashgan taqdirdagina kommunikativ kompetentlikning yuqori darajasi shakllanadi. Bu nazariy qarashlar o'qituvchining kommunikativ malakasini faqat nutqiy yoki metodik qobiliyat sifatida emas, balki shaxsiy va ijtimoiy moslashuvning murakkab tizimi sifatida ko'rishga imkon beradi.

Mahalliy olimlardan Z.T.Nishonova, Sh.V.Azizova va Y.Masharipovlarning ilmiy izlanishlarida ham kommunikativ kompetentlikning o'ziga xos milliy va psixologik jihatlari yoritilgan. Z.T.Nishonova o'z tadqiqotlarida o'qituvchi shaxsining ijtimoiy-psixologik moslashuvi, o'zini ifoda etish darajasi va muloqot madaniyati o'rtasidagi bog'liqlikka e'tibor qaratadi. Sh.V.Azizova esa kommunikativ kompetentlikni ijtimoiy qadriyatlar, madaniy me'yorlar va axloqiy tamoyillar bilan uyg'un holda rivojlantirish zarurligini ta'kidlaydi. Y. Masharipovning fikricha, bo'lajak o'qituvchilarda kommunikativ kompetentlikni shakllantirish uchun trening dasturlari, rol o'yinlari, refleksiv tahlil mashg'ulotlari va emotsional o'zini nazorat qilish metodlari samarali natija beradi. Ularning yondashuvlari milliy ta'lim tizimining qadriyatlar asosida tashkil etilishini, muloqotda bag'rikenglik va empatiya tamoyillarini mustahkamlashni nazarda tutadi. Bu esa o'qituvchi shaxsining madaniy va ma'naviy yetukligini oshirishga xizmat qiladi.

Kommunikativ kompetentlikni rivojlantirishning kompleks nazariy modeli C. Rogers va A.Masloularning gumanistik psixologiya konsepsiyasi bilan ham uyg'unlashadi. C. Rogersning "faol tinglash" va "shartsiz qabul qilish" tamoyillari o'qituvchi va talaba o'rtasidagi ijobiy psixologik muhitni yaratishda asosiy vosita bo'lib xizmat qiladi. U insonning o'zini anglash va o'z imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish jarayonida muloqotning samimiyligi hal qiluvchi ahamiyatga ega, deb hisoblaydi. A. Maslou esa o'z-o'zini aktualizatsiya qilish g'oyasi orqali o'qituvchi shaxsining o'sishini va kommunikativ faolligini izohlaydi. Bu nazariyalar o'qituvchining insonparvarlikka yo'naltirilgan muloqot uslubi, ochiqqligi va boshqalarning his-tuyg'ularini qadrlash qobiliyatini rivojlantiradi. Natijada, bo'lajak pedagoglarda kommunikativ kompetentlik nafaqat kasbiy zarurat, balki shaxsiy o'sish va ijtimoiy muvaffaqiyat omili sifatida namoyon bo'ladi.

Tahlillar va natijalar. O'tkazilgan ilmiy tahlillar natijalari shuni ko'rsatadiki, bo'lajak o'qituvchilarning kommunikativ kompetentligini shakllantirishda shaxsiy, psixologik va ijtimoiy omillar o'zaro uzviy bog'liq holda namoyon bo'ladi. Shaxsiy omillar orasida o'qituvchilarning o'zini anglash darajasi, ichki motivatsiyasi, o'z fikrini erkin ifoda etish qobiliyati hamda muloqotga ochiqqligi eng muhim ko'rsatkichlar sifatida qayd etiladi. Tadqiqotlar davomida aniqlanishicha, yuqori darajadagi o'ziga ishonch, hissiy barqarorlik va ijobiy ijtimoiy yo'naltirilganlik pedagogik muloqot samaradorligini oshiradi. Shu bilan birga, refleksiya va empatik idrokning yetishmasligi kommunikativ muvaffaqiyatsizlikka olib kelishi mumkin. Shaxsiy o'sishga yo'naltirilgan treninglar, psixologik mashg'ulotlar va amaliy muloqot simulyatsiyalari ushbu ko'nikmalarni rivojlantirishda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi. Natijalar shuni tasdiqlaydiki, o'qituvchi shaxsining ichki psixologik tayyorgarligi va emotsional barqarorligi kommunikativ kompetentlikning barqaror poydevorini yaratadi. Shu sababli, bo'lajak pedagoglarda kommunikativ madaniyatni shakllantirish shaxsiy o'sish strategiyalari bilan uyg'un olib borilishi lozim.

Ijtimoiy va pedagogik omillar tahlili bo'yicha ma'lum bo'ldiki, ta'lim muassasalaridagi muloqot muhiti, o'qituvchi va talaba o'rtasidagi munosabatlar sifati hamda jamoaviy hamkorlik darajasi kommunikativ kompetentlikning rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Ijobiy psixologik muhit, ochiq muloqot, o'zaro hurmat va bag'rikenglik asosida qurilgan pedagogik aloqalar talabalarning o'z fikrini erkin ifoda etish qobiliyatini kuchaytiradi. Shuningdek, o'qituvchi tomonidan qo'llanilayotgan interaktiv metodlar, o'yin texnologiyalari va kommunikativ vaziyatlar asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar talabalarda muloqotdagi moslashuvchanlikni oshiradi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, kommunikativ kompetentlikning rivojlanishida o'qituvchining shaxsiy namunasi, uning emotsional barqarorligi va o'zaro hamjihatlikni saqlash mahorati hal qiluvchi ahamiyatga ega. Pedagogik jamoada mavjud kommunikativ qadriyatlar tizimi, ijtimoiy muloqot madaniyati hamda yetakchi o'qituvchilarning ijobiy namunasi o'quvchilar uchun samarali model vazifasini bajaradi. Shu bois, kommunikativ kompetentlikni rivojlantirish uchun muassasaviy darajada psixologik treninglar, o'zaro fikr almashish platformalari va kommunikativ seminarlarni joriy etish zarur deb hisoblanadi.

Tahlil natijalari asosida xulosa qilish mumkinki, bo'lajak o'qituvchilarning kommunikativ kompetentligini rivojlantirish ko'p omilli, tizimli va dinamik jarayon bo'lib, u shaxsning intellektual, hissiy va ijtimoiy jihatlarini bir butun holatda shakllantirishni talab qiladi. Empirik kuzatuvlar va so'rovnomalar natijalariga ko'ra, o'qituvchilarda o'zaro ishonch, tinglash madaniyati, hamkorlikda qaror qabul qilish va ijtimoiy moslashuv darajalari kommunikativ kompetentlikning yuqori bo'lishini belgilovchi mezonlar sifatida namoyon bo'lgan. Shu bilan birga, o'qituvchilarni kasbiy tayyorlash jarayonida reflektiv tahlil, o'zini baholash va tahliliy fikrlash komponentlarini mustahkamlash lozimligi aniqlangan. Bu esa o'z navbatida o'qituvchi shaxsining kasbiy o'sishi, o'zini namoyon qilish va ijtimoiy muloqotdagi muvaffaqiyatini oshiradi. Yakuniy natijalar shuni ko'rsatadiki, kommunikativ kompetentlikning yuqori darajasi o'qituvchi faoliyatida emotsional yetuklik, ijtimoiy faollik va psixologik barqarorlik bilan uyg'unlashgan holda namoyon bo'ladi. Shu sababli, pedagogik ta'lim tizimida kommunikativ kompetentlikni rivojlantirishga yo'naltirilgan kompleks dasturlarni tatbiq etish zarur.

Xulosa. Yakuniy tahlillar asosida shuni aytish mumkinki, bo'lajak o'qituvchilarning kommunikativ kompetentligini rivojlantirish shaxsning kasbiy va ijtimoiy shakllanishida hal qiluvchi omil sifatida namoyon bo'ladi. Bu jarayonning samaradorligi o'qituvchi shaxsining ichki motivatsiyasi, emotsional barqarorligi, o'zini anglash darajasi va muloqotdagi ochiqqligi bilan uzviy bog'liqdir. Shaxsiy o'sish, o'zini nazorat qilish va refleksiya ko'nikmalarining rivojlanganligi o'qituvchiga pedagogik muloqotda mustaqil qarorlar qabul qilish, murakkab

vaziyatlarda ijobiy yondashuvni saqlab qolish hamda o'zaro hamkorlikni samarali yo'lga qo'yish imkonini beradi.

Kommunikativ kompetentlikning yetuk darajasi o'qituvchi faoliyatida muloqotning faqat axborot almashinuvi emas, balki psixologik ta'sir, ijtimoiy moslashuv va madaniy qadriyatlarni targ'ib etish vositasiga aylanishini ta'minlaydi. Shu nuqtai nazardan, kommunikativ malaka pedagogik mahoratning ajralmas qismi bo'lib, u o'qituvchining kasbiy o'sishini, talabalarga ijobiy psixologik ta'sirini va jamiyatda ijtimoiy obro'sini belgilaydi. Bu kompetentlikni shakllantirish uchun amaliy mashg'ulotlar, muloqotga yo'naltirilgan treninglar, refleksiv tahlillar va jamoaviy ishlarni o'qituvchilar tayyorlov tizimiga keng joriy etish zarurdir. Natijada, bo'lajak pedagoglarning kommunikativ salohiyati ularning kasbiy o'zini anglash darajasi bilan uyg'unlashib, insoniy qadriyatlarni targ'ib qiluvchi shaxs sifatida shakllanishiga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, kommunikativ kompetentlikni rivojlantirishga ta'sir etuvchi omillar kompleks va o'zaro bog'langan tizimni tashkil etadi. Shaxsiy omillar - motivatsiya, refleksiya, empatiya, o'ziga ishonch; psixologik omillar - emotsional barqarorlik, stressga chidamlilik, ijtimoiy idrok; ijtimoiy omillar esa - muloqot madaniyati, o'qituvchilar jamoasidagi hamkorlik muhiti va ijtimoiy qadriyatlar tizimi sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu omillar uyg'unlashgan taqdirdagina o'qituvchi shaxsida kommunikativ kompetentlikning barqaror tizimi shakllanadi. Empirik kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, bo'lajak pedagoglarda kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirish nafaqat kasbiy samaradorlikni, balki ularning ijtimoiy faoliyatini, psixologik tayyorgarligini va o'zini anglash madaniyatini ham kuchaytiradi.

Shu bois, ta'lim tizimida o'qituvchining muloqot madaniyatini shakllantirishni strategik maqsad sifatida ko'rish, uni pedagogik tayyorlovning ustuvor yo'nalishiga aylantirish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Bunday yondashuv o'qituvchi shaxsining ijtimoiy-psixologik yetukligini oshiradi va ta'lim jarayonida insoniy qadriyatlarni tiklash, ijobiy muhit yaratish hamda milliy pedagogik an'analarni boyitishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Abdurazzoqova M. O'quvchilarni bilish qobiliyatini oshirish.//Xalq ta'limi. - Toshkent., 2006. – B. 35-38.
2. Abduqodirov A.A. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida yangi axborot texnologiyalaridan foydalanish muammolari// Uzluksiz ta'lim.-T., 2002. – N4. – B. 60-73.
3. Adizov B.R. O'quvchi - ijodiy faoliyat subekti// Maxorat ko'zgusi. 2000. N 9-10. – B. 28-35.
4. Axmedov M., Mirzamuxamedova D. Ta'lim jarayonida o'quvchi faolligini oshirishyo'llari //Uzluksiz ta'lim. - T., - N1. 2005. – B. 35-41.
5. Бедерханова В.Н. Педагогическая поддержка индивидуализации ребёнка// Класный руководитель. -М., 2000.-N3. – С. 39-50.
6. Бондаревская Е.В. Гуманитарная парадигма личностно ориентированный образования //Педагогика. - М., 2000. -4. - С. 11-14.

*Jalolova Mohigul Uktamovna,
Bukhara State Pedagogical Institute,
Department of Foreign Language Teaching Methodology
uktamovnamohi99@gmail.com*

EMBEDDING CULTURE IN LANGUAGE EDUCATION: A PATH TO MEANINGFUL LEARNING

Abstract. This article examines cultural integration in TESOL pedagogy, addressing how many programs treat culture as supplementary rather than fundamental. Using intercultural communication theories and research, it presents frameworks for creating culturally responsive classrooms, explores systematic integration across language skills, and offers practical implementation strategies for developing intercultural competence beyond linguistic proficiency.

Key words: TESOL, cultural integration, intercultural competence, language pedagogy, deep culture, cultural assessment, culturally responsive teaching

Аннотация. В статье рассматривается интеграция культурных компонентов в методику TESOL. Опираясь на теории межкультурной коммуникации и исследования, представлены подходы для создания культурно-ориентированных классов. Анализируется систематическое включение культуры во все языковые навыки, предлагаются методы оценки межкультурной компетентности и стратегии реализации для эффективного изучения языка.

Ключевые слова: TESOL, преподавание английского как второго или иностранного языка, языковая педагогика, глубинная культура, культурочувствительное обучение

Annotatsiya. Ushbu maqolada TESOL pedagogikasiga madaniy komponentlarni integratsiyalashning muhimligi tahlil qilinadi. Madaniyatlararo muloqot nazariyalariga asoslanib, madaniy sezgir til sinflarini yaratish uchun nazariy asoslar va amaliy yondashuvlar taqdim etiladi. Barcha til ko'nikmalariga madaniyatni tizimli integratsiyalash va madaniyatlararo kompetentsiyani rivojlantirish strategiyalari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar TESOL, madaniy integratsiya, madaniyatlararo kompetentsiya, til pedagogikasi, chuqur madaniyat, madaniy baholash, madaniy sezgir o'qitish

Introduction. Language and culture exist in a symbiotic relationship where one cannot be fully understood without the other. In the field of Teaching English to Speakers of Other Languages (TESOL), this relationship takes on profound significance as educators strive to equip learners not only with linguistic competence but also with the cultural understanding necessary for effective communication. When language teaching occurs in isolation from cultural context, it produces what Bennett describes as "fluent fools"-individuals who can produce grammatically correct sentences but lack understanding of the cultural implications of their words.

Despite widespread acknowledgment of culture's importance in language acquisition, many TESOL programs continue to treat cultural integration as supplementary rather than fundamental to language instruction. Cultural elements often appear as occasional "culture days" or brief sidebar notes rather than being systematically woven throughout curriculum and instruction. This marginalization reflects a persistent view of language as primarily a code system rather than a social practice embedded in cultural contexts.

The consequences of this disconnection are significant. Learners may develop technical language skills but struggle with pragmatic aspects of communication, misinterpret cultural references, or experience cultural misunderstandings that impede effective interaction. These challenges are particularly acute in today's increasingly interconnected world, where English functions as a global lingua franca across diverse cultural contexts.

This article explores the critical intersection of language and culture in TESOL education, examining theoretical frameworks, practical approaches, and emerging best practices for creating truly culturally responsive language classrooms. By bridging the gap between language skills and cultural understanding, TESOL educators can better prepare students for authentic communication in increasingly globalized contexts while fostering intercultural competence that extends far beyond linguistic proficiency.

Defining the Language-Culture Relationship. Language serves as more than a vehicle for communication; it functions as both a repository and transmitter of cultural values, beliefs, and practices. As linguist Claire Kramsch eloquently states, "Language is the principal means whereby we conduct our social lives. When it is used in contexts of communication, it is bound up with culture in multiple and complex ways." This perspective highlights the impossibility of teaching language in isolation from its cultural context.

The relationship between language and culture manifests in several dimensions. The semantic dimension encompasses words and phrases that carry cultural connotations and assumptions extending beyond their literal definitions. For example, the concept of "family" varies dramatically across cultures, with different expectations regarding household composition, roles, and relationships. The pragmatic dimension involves the appropriate use of language in context-including politeness strategies, conversational turn-taking, and speech acts-which is deeply culturally embedded and often operates according to implicit rules unintelligible to cultural outsiders. As Thomas notes, "cross-cultural pragmatic failure" occurs when learners apply the pragmatic rules of their native language to the target language, often with unintended social consequences.

The discourse dimension reflects how patterns of organizing information, argumentation styles, and narrative structures reflect cultural thought patterns and rhetorical traditions. Kaplan's pioneering work on contrastive rhetoric demonstrated how paragraph development patterns vary considerably across cultures, reflecting different approaches to organizing and presenting ideas. Finally, the nonverbal dimension encompasses paralinguistic features such as gesture, proxemics, and eye contact that complement verbal communication and follow culturally specific patterns. Lack of awareness of these patterns can lead to misinterpretation even when verbal language is correct.

Understanding these dimensions illuminates why teaching language without cultural context produces learners who may achieve technical accuracy but lack communicative competence in authentic interactions. As Sapir and Whorf proposed in their linguistic relativity hypothesis, language shapes perception and worldview, making language learning inherently a process of entering new conceptual worlds.

Theoretical Models for Cultural Integration. Several theoretical frameworks guide cultural integration in language teaching. Michael Byram's Model of Intercultural Communicative Competence identifies five essential components: attitudes (curiosity and openness), knowledge (of social groups and practices), interpretive skills (relating cultural documents/events), discovery skills (acquiring new cultural knowledge in real-time), and critical cultural awareness (evaluating cultural perspectives). This model positions learners as "intercultural speakers" who mediate between cultures while maintaining their identity. Milton Bennett's Developmental Model of Intercultural Sensitivity describes progression from ethnocentric stages (denial, defense, minimization) to ethnorelative stages (acceptance, adaptation, integration), emphasizing that cultural competence develops progressively through structured experiences rather than isolated lessons.

Anthony Liddicoat's approach emphasizes metacultural awareness through a cyclical process of noticing cultural elements, comparing cultures, reflecting on differences, and interacting with the target culture. This framework encourages explicit teaching of cultural observation and analysis skills. Adrian Holliday's "small cultures" concept challenges

essentialist national culture views by examining dynamic cultural formations in specific contexts like classrooms or online communities, helping avoid stereotyping while recognizing genuine cultural patterns. These frameworks collectively emphasize moving beyond superficial "tourist's perspective" elements like food and festivals to engage deeper cultural aspects including values, thought patterns, and communicative norms essential for authentic intercultural communication.

Practical Approaches to Cultural Integration in TESOL. Effective cultural integration requires moving beyond surface culture (visible elements like food, holidays, and arts) to engage deep culture (communication styles, values, time concepts, and problem-solving approaches). Hall's iceberg model illustrates how visible elements represent only a fraction of cultural systems, while deeper elements most profoundly influence communication patterns and misunderstandings. Moran's framework provides systematic exploration through five dimensions: products (tangible creations), practices (social interactions), perspectives (values and beliefs), communities (social contexts), and persons (individual cultural embodiments). This approach uses accessible cultural elements as entry points for exploring deeper values and patterns, creating comprehensive cultural understanding rather than superficial awareness.

Cultural integration should permeate all language skills rather than exist as separate instruction. For listening, teachers use authentic materials with diverse accents and discourse patterns while analyzing paralinguistic features and cultural references. Speaking practice incorporates culturally appropriate speech acts, cross-cultural role-plays, and register awareness across varying power dynamics. Reading instruction selects diverse cultural perspectives, examines how values shape writing styles, and compares organizational patterns reflecting cultural thought processes. Writing explores genre conventions across cultures and rhetorical strategies for different audiences. Even grammar and vocabulary instruction can examine how linguistic structures reflect cultural worldviews, exploring culturally loaded concepts and semantic networks. This integrated approach reinforces the inseparability of language and culture while providing multiple pathways for cultural learning across all skill areas.

Digital Tools and Resources for Cultural Integration. Technological advances offer unprecedented opportunities for authentic cultural engagement. Virtual exchange programs like Cultura pair language learners from different countries to discuss cultural topics through structured online exchanges. These exchanges develop both linguistic skills and intercultural awareness through direct engagement with cultural perspectives. O'Dowd's research on virtual exchange demonstrates how these programs can develop intercultural communicative competence when they include not just interaction but also structured reflection on cultural differences and similarities.

Digital media resources including streaming services featuring international content, social media platforms for cultural exchange, podcasts from diverse cultural perspectives, news sources representing multiple viewpoints, and digital archives of cultural artifacts provide authentic examples of language in cultural context. Thorne and Black highlight how digital media can support "transcultural communication practices" where learners engage with cultural diversity in authentic online environments. However, careful curation and mediation of these resources is essential to ensure they promote intercultural understanding rather than reinforcing stereotypes.

Emerging technologies like augmented and virtual reality offer immersive cultural experiences through virtual tours of cultural sites, simulated cross-cultural interactions, and augmented reality applications overlaying cultural information on physical environments. These technologies allow learners to experience aspects of cultural contexts that would otherwise be inaccessible. Language learning applications that incorporate cultural learning alongside language skills include programs featuring cultural notes, applications using

authentic materials from target cultures, tools for exploring regional language variations, and interactive scenarios requiring culturally appropriate responses.

These technological resources help overcome geographical limitations while providing multimodal exposure to cultural content. However, as Godwin-Jones cautions, technology alone does not ensure intercultural learning; teacher mediation and structured reflection remain essential components of effective cultural integration through digital means.

Challenges and Considerations in Cultural Integration. A significant challenge in teaching culture is avoiding oversimplification that leads to stereotyping. Effective approaches present cultures as dynamic and evolving rather than static; acknowledge diversity within cultural groups; explore cultural tendencies while recognizing individual variation; examine historical contexts that have shaped cultural practices; and include multiple voices and perspectives from within target cultures. As Holliday warns, essentialist approaches to culture risk reinforcing stereotypes and othering cultural groups. Using specific examples, individual perspectives, and contemporary sources helps counter tendencies toward generalization.

Language teaching never occurs in a neutral space but within complex histories and power relationships. Culturally responsive TESOL must acknowledge the historical and political contexts of English language spread; recognize varieties of English as equally valid rather than privileging certain standards; include critical discussions about linguistic imperialism; value learners' home languages and cultures as resources; and examine how language policies reflect and reinforce power structures. Pennycook and Canagarajah have been influential in highlighting how TESOL practices can either challenge or reinforce linguistic imperialism. Critical approaches to cultural integration examine power relationships explicitly, encouraging learners to become aware of how cultural narratives reflect historical power dynamics.

As English functions increasingly as a global lingua franca, teachers must navigate multiple cultural contexts by exploring how English functions internationally and locally; preparing students for intercultural communication with both native and non-native English speakers; considering the relevance of Anglo-American cultural norms; incorporating materials representing World Englishes; and adapting cultural content to address local educational contexts. McKay argues that teaching English as an international language requires reconsidering the relevance of native-speaker cultural norms, focusing instead on developing skills for intercultural communication across diverse contexts. This approach recognizes English as a global language belonging to all its users rather than exclusively to its native speakers.

Assessment of Intercultural Competence. Evaluating cultural learning presents unique challenges compared to assessing linguistic skills. Portfolio assessment collects evidence of intercultural encounters and reflections on cultural learning over time, capturing development of intercultural competence as a process rather than a discrete outcome. Effective portfolios might include reflective journals documenting cultural observations, analyses of cultural misunderstandings, evidence of successful intercultural interactions, comparative cultural analyses, and self-assessments of intercultural development.

Critical incident analysis presents learners with scenarios involving cultural misunderstandings and evaluates their responses, revealing their ability to interpret behaviors from multiple cultural perspectives and identify culturally appropriate responses. Self-assessment tools like the Intercultural Development Inventory and the Intercultural Sensitivity Scale provide structured self-assessment of intercultural attitudes and awareness, helping learners reflect on their own development while providing teachers with information about their progress through developmental stages.

Structured observation of learners during intercultural encounters can assess behavioral aspects of intercultural competence, including appropriate adjustment of communication style, effective management of misunderstandings, demonstration of cultural respect, and successful

achievement of communicative goals in culturally diverse contexts. Project-based assessment requiring cultural research, analysis, and application can demonstrate integrated language and cultural learning through comparative cultural studies, creation of culturally appropriate materials, ethnographic interviews, and cultural adaptation guidelines.

Effective assessment of intercultural competence considers knowledge about cultural practices and perspectives; skills in interpreting cultural phenomena; attitudes of curiosity and openness; ability to mediate between cultures; awareness of one's own cultural positioning; and appropriateness of behavior in intercultural contexts. As Deardorff emphasizes, assessment should focus on development rather than achievement of a fixed endpoint. The goal is not perfect cultural assimilation but developing the ability to navigate cultural differences respectfully and effectively while maintaining one's own cultural identity.

Case Studies and Teacher Preparation. Effective cultural integration can be observed in various educational contexts. A university-level academic English program in Malaysia redesigned its curriculum around thematic units exploring cross-cultural issues, integrating all language skills while explicitly comparing cultural perspectives across Malaysian, broader Asian, and Western contexts. Students researched topics from multiple cultural viewpoints, engaging in critical analysis of cultural similarities and differences. This systematic integration of cultural comparison throughout the curriculum, balanced attention to home and target cultures, development of research skills, and assessment methods that valued intercultural insights resulted in significant improvements in both linguistic proficiency and intercultural awareness.

An adult education program serving immigrant populations in Sweden implemented a participatory approach to cultural integration, with teachers and students co-constructing cultural knowledge through dialogue and positioning learners as cultural experts. The program organized community visits and service-learning opportunities allowing authentic engagement with local culture while validating students' cultural identities. This reciprocal cultural sharing, authentic community engagement, balance between practical acculturation needs and critical cultural analysis, and support for identity negotiation not only developed language skills but also supported community integration, addressing affective dimensions of intercultural learning often neglected in traditional approaches.

A secondary school EFL program in Japan established virtual exchange partnerships with schools in different English-speaking countries, with students collaborating on digital projects exploring shared global issues from different cultural perspectives. Structured reflection activities helped students process intercultural experiences and identify their own cultural assumptions, while teachers provided explicit instruction in intercultural communication strategies. The sustained interaction with same-age peers, integration of digital literacy with intercultural learning, structured reflection supporting metacultural awareness, and exploration of global issues through multiple cultural lenses led to significant growth in both intercultural sensitivity and pragmatic language skills compared to traditional EFL instruction.

Effective cultural integration requires teachers to develop specific competencies including cultural self-awareness, knowledge of target cultures, sociolinguistic awareness, intercultural facilitation skills, resource evaluation abilities, and skills in adapting cultural content to specific learner contexts. Many language teachers recognize the importance of cultural integration but feel underprepared to implement it effectively. Supporting teachers in developing these competencies requires sustained professional development through experiential learning, collaborative inquiry groups, action research projects, resource sharing networks, mentoring relationships, and reflective practice. Effective professional development treats teachers as intercultural learners themselves, providing opportunities to experience and reflect on cultural difference rather than simply delivering information about culture.

The Future of Cultural Integration in TESOL. Several developments are shaping the evolution of cultural integration in language teaching. Translanguaging and transcultural approaches move beyond binary comparisons between home and target cultures, recognizing fluid linguistic and cultural identities. As García and Wei explain, translanguaging pedagogies acknowledge how language learners strategically draw on multiple linguistic and cultural resources, emphasizing the development of flexible communicative repertoires that can be deployed strategically across cultural contexts.

As communication increasingly occurs in digital spaces, cultural integration must address how cultural norms manifest in online environments. Thorne highlights the emergence of new cultural practices in digital spaces that transcend traditional cultural boundaries. Growing awareness of colonial legacies in language education is driving efforts to decolonize TESOL through privileging indigenous knowledges, challenging Western-centric curricula, and reconceptualizing English as a pluricentric language belonging to all who use it. Kumaravadivelu calls for a "post-transmission" pedagogy that dismantles colonial power structures in language education by centering diverse cultural epistemologies and valuing local knowledge.

Culturally sustaining pedagogies, as described by Paris and Alim, move beyond simple inclusion of diverse cultures to actively sustaining linguistic and cultural pluralism. They reject assimilationist models in favor of fostering students' cultural competence in both heritage and dominant cultural practices. In TESOL contexts, this means viewing learners' home languages and cultures not as obstacles but as valuable resources for learning.

Conclusion. The integration of culture into TESOL represents not merely an enhancement to language teaching but a fundamental reconceptualization of what language learning entails. By recognizing language as an inherently cultural practice, educators can develop approaches that simultaneously build linguistic proficiency and intercultural competence—two inseparable aspects of successful communication in today's globalized world.

Effective cultural integration requires moving beyond superficial add-ons to develop systematic approaches informed by theoretical understanding and adapted to specific teaching contexts. It involves rethinking not only what we teach but how we teach, assess, and conceptualize the very goals of language education.

As the field continues to evolve, several priorities emerge: developing comprehensive frameworks that systematically integrate cultural dimensions across all aspects of language teaching; creating assessment approaches that effectively capture intercultural development alongside linguistic proficiency; enhancing teacher preparation to equip educators with both cultural knowledge and pedagogical skills; leveraging technological tools for authentic cultural engagement while maintaining critical perspectives; and addressing power dynamics that shape cultural representation and linguistic norms in English teaching contexts.

By attending to these priorities, TESOL can move toward approaches that truly bridge the gap between language and cultural understanding, preparing learners to navigate complex multicultural environments with both linguistic skills and cultural sensitivity. The path forward requires ongoing commitment to professional development, critical reflection on existing practices, and openness to emerging approaches that honor the rich cultural contexts in which all language use is embedded.

References.

1. Abdullah, S., & Kumaran, S. (2019). Cultural integration in a Malaysian university English program: Student perspectives and outcomes. *Journal of Intercultural Communication*, 49(3), 78-92.

2. Bennett, J. M. (1997). How not to be a fluent fool: Understanding the cultural dimension of language teaching. *New Ways in Teaching Culture*, 16-21.
3. Bennett, M. J. (1993). Towards ethnorelativism: A developmental model of intercultural sensitivity. In R. M. Paige (Ed.), *Education for the intercultural experience* (pp. 21-71). Intercultural Press.
4. Carrell, P. L., & Eisterhold, J. C. (1983). Schema theory and ESL reading pedagogy. *TESOL Quarterly*, 17(4), 553-573.
5. Chen, G. M., & Starosta, W. J. (2000). The development and validation of the intercultural sensitivity scale. *Human Communication*, 3(1), 1-15.
6. Cohen, A. D. (2005). Strategies for learning and performing L2 speech acts. *Intercultural Pragmatics*, 2(3), 275-301.
7. Deardorff, D. K. (2006). Identification and assessment of intercultural competence as a student outcome of internationalization. *Journal of Studies in International Education*, 10(3), 241-266.
8. Fujimoto, D. (2017). Intercultural communication growth through virtual exchange: A case study of Japanese secondary EFL classrooms. *International Journal of Virtual and Personal Learning Environments*, 7(2), 45-61.
9. Furstenberg, G., Levet, S., English, K., & Maillet, K. (2001). Giving a virtual voice to the silent language of culture: The Cultura project. *Language Learning & Technology*, 5(1), 55-102.
10. García, O., & Wei, L. (2014). *Translanguaging: Language, bilingualism and education*. Palgrave Macmillan.
11. Godwin-Jones, R. (2016). Integrating technology into study abroad. *Language Learning & Technology*, 20(1), 1-20.
12. Hammer, M. R. (2011). Additional cross-cultural validity testing of the Intercultural Development Inventory. *International Journal of Intercultural Relations*, 35(4), 474-487.
13. Holliday, A. (1999). Small cultures. *Applied Linguistics*, 20(2), 237-264.
14. Kaplan, R. B. (1966). Cultural thought patterns in inter-cultural education. *Language Learning*, 16(1-2), 1-20.
15. Kelly, M. (2012). Second language teacher education. In J. Jackson (Ed.), *The Routledge handbook of language and intercultural communication* (pp. 409-421). Routledge.
16. Kumaravadivelu, B. (2016). The decolonial option in English teaching: Can the subaltern act? *TESOL Quarterly*, 50(1), 66-85.
17. Lin, T. J., & Lan, Y. J. (2015). Language learning in virtual reality environments: Past, present, and future. *Educational Technology & Society*, 18(4), 486-497.
18. Lundgren, B. (2015). Culturally responsive language education: An intercultural approach to adult language learning. *Nordic Journal of Language Teaching and Research*, 3(1), 31-48.
19. Moran, P. R. (2001). *Teaching culture: Perspectives in practice*. Heinle & Heinle.
20. O'Dowd, R. (2018). From telecollaboration to virtual exchange: State-of-the-art and the role of UNICollaboration in moving forward. *Journal of Virtual Exchange*, 1(1), 1-23.
21. Pennycook, A. (2017). *The cultural politics of English as an international language* (2nd ed.). Routledge.
22. Sapir, E. (1929). The status of linguistics as a science. *Language*, 5(4), 207-214.
23. Thomas, J. (1983). Cross-cultural pragmatic failure. *Applied Linguistics*, 4(2), 91-112.
24. Thorne, S. L. (2010). The 'intercultural turn' and language learning in the crucible of new media. In F. Helm & S. Guth (Eds.), *Telecollaboration 2.0 for language and intercultural learning* (pp. 139-164). Peter Lang.

B. Nizomova,
ADPI, biologiya va geografiya o'qitish metodikasi kafedrası o'qituvchisi (PhD)
M. N. Saidjaxonov,
biologiya yo'nalishi 4-kurs talabasi

VITAMINLAR MAVZUSINI O'TISHDA KO'RGAZMALILIK METODINING DIDAKTIK AHAMIYATI

Annotatsiya. Ushbu maqolada vitaminlar mavzusini 8-sinf Odam va uning salomatligi darslarini o'qitishdagi ko'rgazmalilik metodining didaktik funksiyasi va o'quv samaradorligiga ta'siri pedagogik eksperiment orqali tadqiqot etilgan. Tadqiqot Andijon shahar 30- umumiy o'rta ta'lim maktabida o'tkazilgan pedagogik eksperiment natijalari asosida amalga oshirildi. Maqolada o'quvchilarning bilim olish jarayonida ko'rgazmalilik metodining afzalliklari, ayniqsa, tabiiy fanlar darslarida, shu jumladan biologiya va kimyo fanlarida qo'llanilishi ko'rib chiqiladi. Shuningdek, o'quvchilarga vizual va amaliy mashg'ulotlar orqali vitaminlar haqida chuqur tushunchalar berishning nazariy va amaliy ahamiyati ta'kidlangan.

Kalit so'zlar: Vitaminlar, ko'rgazmalilik metod, o'qitish jarayoni, biologiya fani, kimyo fani, o'quvchi faoliyati, ta'lim metodlari, ta'lim innovatsiyalari.

Аннотация. В данной статье исследуется дидактическая функция метода наглядности и его влияние на учебную эффективность при преподавании темы «Витамины» в 8-м классе по предмету «Человек и его здоровье». Исследование проведено на основе педагогического эксперимента, реализованного в средней общеобразовательной школе № 30 города Андижана. В статье рассматриваются преимущества использования метода наглядности в процессе обучения, особенно при преподавании естественно-научных дисциплин, таких как биология и химия. Также подчеркивается теоретическая и практическая значимость формирования у учащихся глубоких представлений о витаминах посредством визуальных и практических занятий.

Ключевые слова: витамины, метод наглядности, учебный процесс, биология, химия, деятельность учащихся, методы обучения, образовательные инновации.

Abstract. This article explores the didactic function of the visual teaching method and its impact on learning efficiency in teaching the topic "Vitamins" in the 8th-grade subject "Human and His Health." The research was conducted based on a pedagogical experiment carried out at Secondary School No. 30 in Andijan city. The article discusses the advantages of using the visual method in the learning process, particularly in natural science subjects such as biology and chemistry. It also emphasizes the theoretical and practical significance of providing students with a deep understanding of vitamins through visual and hands-on activities.

Key words: vitamins, visual teaching method, teaching process, biology, chemistry, student activity, teaching methods, educational innovations.

Jamiyat rivojlanishining hozirgi bosqichi axborot va texnologik taraqqiyotning jadal sur'atlarda tezlashishi bilan tavsiflanadi. Buning natijasida ma'lumotlar va texnologiyalarning rivojlanib borishi insonlarni doimiy raqobatda bo'lishini ifodalaydi. XXI asr insonlarining muvaffaqiyati uning shaxsiy va kasbiy fazilatlariga bog'liq bo'lib, ulardan eng muhimlari – tanqidiy fikrlash, ijodkorlik, kreativlik, mustaqillik, o'z faoliyatini tashkil etish qobiliyatidir.

O'zbekistonning ta'lim tizimida innovatsion metodlarni qo'llash va o'quvchilarga zamonaviy bilimlarni yetkazishda ko'rgazmalilik metodlarining ahamiyati kattadir. Ta'lim sohasidagi yangiliklar, shu jumladan yangi pedagogik texnologiyalar va metodlar, o'quvchilarning ta'lim olish jarayonida faol ishtirokini ta'minlashga qaratilgan.

Metod so'zi umumiy ma'noda muayyan maqsadga erishish usulidir. O'qitish metodlari tom ma'noda o'qituvchining bilimlarni o'quvchilar ongiga yetkazish va ayni paytda ularni o'quvchilar tomonidan o'zlashtirib olish usulidir. Didaktikada o'qitish metodlari quyidagi metodologik va nazariy qoidalarga asosan ta'riflanadi: O'qitish metodi o'qitish jarayonining o'ziga xos pedagogik sharoitida obektiv reallikni bilish metodlarining ifodasi sanaladi, ya'ni o'qitish metodlari yordamida o'quvchilarning bilish faoliyati tashkil etiladi va boshqariladi [4, 226-b.,].

Ta'lim jarayonida ko'rgazmalilik metodning o'rni beqiyosdir. Ko'rgazmalilik metodlari o'quvchilarga mavzuni vizual tarzda tushuntirish imkonini beradi.

Dars jarayonlarida ko'rgazmali materiallardan foydalanishdan asosiy maqsad o'quvchilarning mavzuni o'rganishlarida diqqatini to'plash, darsga bo'lgan qiziqishlarini oshirish, o'zlariga bo'lgan ishonchni uyg'otish hamda ko'rgazmalilik asosida ularning bilim, ko'nikma va malakalarini oshirishdan iboratdir. Shu o'rinda, birinchi Prezidentimizning "Shuni unutmasligimiz kerakki, kelajagimiz poydevori bilim dargohlarida yaratiladi, boshqacha aytganda, xalqimizning ertangi kuni qanday bo'lishi farzandlarimizning bugun qanday ta'lim va tarbiya olishiga bog'liq", degan fikrlari so'zimizning isboti bo'ladi[3, 176].

Maqolada Andijon shahar 30-umumiy o'rta ta'lim maktabida "Vitaminlar va ularning ahamiyati" mavzusini o'qitishda ko'rgazmalilik metodini qo'llash orqali pedagogik tadqiqot natijalari tahlil qilingan.

Vitaminlar haqida ma'lumot berishda ko'rgazmalilik metodlar o'quvchilarga jonli namoyishlar, diagrammalar, jadvallar, rasmlar va videolar orqali ilmiy tushunchalarni aniqroq qabul qilishga yordam beradi. Bunday vositalar, ayniqsa, tabiiy fanlarda, o'quvchilarning mavzuni yanada chuqurroq o'zlashtirishiga xizmat qiladi.

Vitaminlar mavzusi nafaqat biologiya va kimyo fanlarida muhim o'rin tutadi, balki inson salomatligini saqlashda ya'ni tibbiyot fanlarida ham ahamiyati katta. Chunki bu mavzu o'quvchilarga hayotiy zarur bo'lgan biologik jarayonlar va organizm metabolizmining normal o'tishidagi ahamiyatini tushuntiradi.

O'quvchilarga vitaminlarning organizmdagi roli, ularning qanday hosil bo'lishi va tanada qanday o'zgarishlar paydo qilishini ko'rsatuvchi shuningdek, vitaminlar yetishmasligi bilan bog'liq kasalliklar haqida videolavhalar, diagrammalar, rangli jadvallar va tarqatma materiallar orqali tushuntirish dars samaradorligini oshiradi.

Quyida 8-sinf Odam va uning salomatligi darsligida berilgan "Vitaminlar va ularning ahamiyati" mavzusini ko'rgazmalilik metodidan foydalanish haqida tavsifalar keltirilgan.

Mavzu: Vitaminlar va ularning ahamiyati.

Darsning ta'limiy maqsadi: O'quvchilarga vitaminlarning tuzilishi, tasnifi, organizmdagi biologik ahamiyati va funksiyalari, turli xil oziq-ovqat mahsulotlarida uchraydigan vitamin turlari hamda vitamin tanqisligi natijasida rivojlanadigan avitaminoz va gipovitaminoz kasalliklari haqida ilmiy asoslangan bilimlar shakllantirishdir.

Darsning tarbiyaviy maqsadi: O'quvchilarda vitaminlarning fiziologik jarayonlardagi o'rni va ularning sog'liqni saqlash tizimidagi ahamiyatini anglab yetish asosida sog'lom turmush tarzi ko'nikmalarini shakllantirish, muvozanatli ovqatlanish madaniyatini rivojlantirish hamda ilmiy dunyoqarashga ega, mas'uliyatli shaxsni tarbiyalashdir. Shuningdek, o'quvchilarni vitaminlarning tabiiy manbalarini tanib bilish, ratsional ovqatlanish tamoyillarini amaliyotda qo'llash ko'nikmalarini egallashga yo'naltirish nazarda tutilgan.

Darsning rivojlantiruvchi maqsadi: O'quvchilarning vitaminlarning organizmdagi bioximyoviy va fiziologik funksiyalarini tahlil qilish, vitamin metabolizmi jarayonlarini tushunish, vitamin tanqisligi va ortiqchaliligining patologik oqibatlarini baholash qobiliyatlarini rivojlantirishdir. O'quvchilarda mantiqiy fikrlash, taqqoslash, xulosa chiqarish, muammoli vaziyatlarni mustaqil tahlil qilish va ilmiy asoslangan qarorlar qabul qilish ko'nikmalarini shakllantirishga qaratilgan.

Dars jihozlari: Vitamin rasmlari yoki jadvallari, mavzuga oid taqdimotlar, tarqatma materiallar, kompyuter, elektron doska, mavzuga oid videolar, 8-sinf Odam va uning salomatligi darsligi, *bioorganik kimyo, vitaminlar qo'llanma*, olimlarning suratlari.

Darsda foydalaniladigan texnologiyalar: og'zaki metod, ko'rgazmalilik metodi, umumiy tushunchalarni aniqlash metodi, sarlavha metodi va klaster.

Asosiy tushunchalar: Vitamin, provitamin, karotin, hayvon, o'simlik, singa, beri-beri, raxit, avitaminoz, imunitet.

Darsning borishi:

I. Tashkiliy qism:

- a) salomlashish;
- b) davomatni aniqlash;
- c) o'quvchilar va xonaning darsga tayyorligini tekshirish.

II. O'tilgan mavzuni takrorlash:

1. O'tilgan mavzuni takrorlash uchun "Umumiy tushunchalarni aniqlash" usulidan foydalanamiz.

Umumlashtiruvchi so'z bilan mantiqiy bog'liq bo'lgan so'zlarni aniqlang va tagiga chizing.

- a) Oqsillar - hujayra organoidlari, imunitet, aminokislotalar, energiya.
- b) Uglevodlar - glukoza, kraxmal, vitamin, glikogen, beri-beri, qandli diabet.
- c) Yog'lar - biriktiruvchi to'qima, hujayra, singa, organoid, kamqonlik, korbonsuvlar, tana harorati, himoya, zaxira.
- d) Assimilatsiya - biosintez, anabalizm, rahit, plastik almashinuv, oqsillar.
- e) Dissimilatsiya - parchalanish, karotin, qatabalizm, energiya almashinuvi, ATF, askorbin kislota.

2. O'ylab javob bering.

1. Issiq havoda suv ter bezlari orqali bug'lanib, tana haroratining oshib ketishiga yo'l qo'ymaydi. Ana shu sababdan yozning issiq kunlarida ko'p suv ichiladi, nima sababdan toza suv chanqoqni tez qondirmaydi, mineral suvlar esa qondiradi?

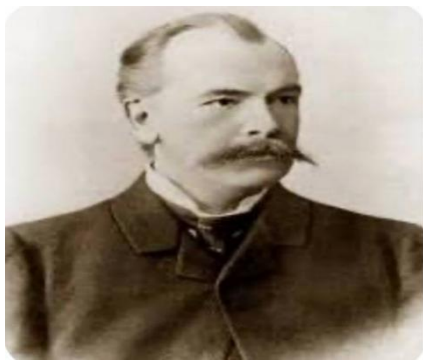
2. Organizmda biror modda yetishmaganda bu modda boshqa moddalar hisobidan hosil bo'lishi mumkin. Nima sababdan non yoki shirinlik ko'p iste'mol qiladigan odam tez semirib ketadi?

3. Ovqat hazmqilish bezlarining faoliyatiga ko'rsatiladigan gumoral ta'sirlar nimalardan iborat?

III. Yangi mavzu bayoni:

Vitaminlarni o'rganishga rus olimi N.I Lunin asos solgan. Bu terminni 1912-yilda polyak olimi K.Funk taklif etgan.

Yuqoridagi fikrlarni tushuntirishda olimlarning rangli rasmlaridan foydalanib tushuntirish mumkin. Buning uchun olimlarni rasmini kompyuterga tayyorlab olib videoproektor yordamida ko'rsatish mumkin. Videoproektor yordamida rasm va ma'lumotlarni birgalikda taqdim etish darsni jonlantiradi, o'quvchilarda qiziqish uyg'otadi hamda mavzu samaradorligini oshiradi.

N.I Lunin

K. Funk

Vitaminlarning turlari haqida ma'lumot keltirib o'tamiz. O'qituvchi o'quvchilarga A vitaminni organizmdagi ahamiyati va u yetishmaganda paydo bo'ladigan kasalliklari haqida ma'lumot berish jarayonida rasmi jadvallardan foydalanishi mumkin. Quyida jadval keltirilgan.

Hayvonlar	O'simliklar
Baliq yog'i, sariyog', sut, tuxum sarig'i, baliq ikresi, va boshqa hayvon mahsulotlarida uchraydi.	Sabzi, ismaloq, pomidor, qizil garimdori va o'rikda vitaminni hosil qiladigon karotin moddasi bor.
	

A vitamini haqidagi ma'lumotlarni jadval shaklida taqdim etish o'quvchilarning bilim o'zlashtirishini samarali tashkil etishning didaktik usullaridan biri hisoblanadi. Jadval tuzilmasi vitaminning manbalari, organizm uchun biologik ahamiyati, tanqislik belgilari va gipervitaminoz holatining patologik ta'siri kabi ma'lumotlarni sistematik va strukturalashgan ko'rinishda aks ettirishga imkon beradi. Bunday vizual-grafik taqdimot shakli o'quvchilarning ma'lumotlarni taqqoslash, muhim komponentlarni identifikatsiya qilish, tahlil qilish va umumlashtirish kabi kognitiv qobiliyatlarini faollashtiradi. Jadval formatidan foydalanish orqali o'quvchilar murakkab ilmiy ma'lumotlarni xotirada saqlashga qulay, mantiqiy bog'langan tarzda qabul qiladilar. Shu munosabat bilan, A vitamini mavzusini jadval orqali tushuntirish dars samaradorligini oshirish, bilimlarni tizimlashtirish hamda ta'lim mazmunini izchil va ilmiy asoslangan tarzda yetkazish imkoniyatini yaratadi.

D vitamin-organizmda kalsiy va fosfor almashinuvi, ya'ni suyaklanish jarayonida katta ahamiyatga ega. Bu vitamin yetishmaganda, organizmda kalsiy va fosfor almashinishi oqibatida bolalarda *rahit* kasalligi paydo bo'ladi.

D vitamiga kiruvchi mahsulotlar	Rahit kassaligi bilan o'g'riqan bola
Baliq yog'i, jigar, sariyog', baliq ikresi, tuxum.	Suyaklari to'g'ri shakllanmaydi, oyoqlari qiyshiq o'sadi, qorni kattalashadi.

D vitamini haqida berilgan ushbu ma'lumotni o'quvchilarga yanada tushunarli tarzda yetkazish uchun turli ko'rgazmali materiallardan foydalanish mumkin. Jumladan, vitaminning asosiy manbalari, inson organizmiga ta'siri, yetishmovchilik belgilari va foydali jihatlarini jadval ko'rinishida ifodalash orqali o'quvchilar mavzuni tezroq va samarali o'zlashtiradilar. Jadval yordamida ma'lumotlar qisqa, tartibli va ko'zga qulay shaklda beriladi, bu esa o'quvchilarda taqqoslash va umumlashtirish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Shuningdek, mavzu bo'yicha o'quvchilarga chuqur va to'liq tushuncha shakllantirishda multimedia vositalari, xususan, video materiallardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Video texnologiyalari orqali o'quvchilar nafaqat nazariy-ilmiy ma'lumotlarni o'zlashtiradilar, balki D vitaminining inson organizmidagi biologik funksiyalari va sog'liqni saqlashdagi real ahamiyatini vizual va dinamik tarzda idrok etish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Videokontent o'quv jarayonini intensivlashtiradi, o'quvchilarning kognitiv qiziqishini stimullashtiradi, diqqat konsentratsiyasini oshiradi hamda mavzu bo'yicha mustahkam bilim asosini shakllantirish orqali uzoq muddatli xotira mexanizmlarini faollashtiradi. Bunday audiovizual didaktik vositalarning qo'llanilishi zamonaviy ta'lim texnologiyalari talablariga javob berib, o'quv materialini samarali o'zlashtirishga ko'maklashadi.

Yuqorida keltirilgan didaktik vositalar bilan bir qatorda, dars jarayonida ma'lum bir mavzuga oid tabiiy obyektlarni aks ettiruvchi kolleksiyalardan foydalanish ham o'quv samaradorligini oshirishning muhim usullaridan biri hisoblanadi. Masalan, kolleksiyalardan organizmlarning yoki ularning alohida qismlari va to'qimalarining morfologik tuzilishini o'rganish imkoniyatini yaratadi.

Umumta'lim maktablarining o'quv-moddiy bazasini takomillashtirish o'quv jarayoni darajasini oshirishning asosiy shartlaridan biri ekanligini G.S.Kalinova va V.S.Kuchmechkolar ham ta'kidlab o'tishgan [8, 158-b].

Mavzu yuzasidan qo'llaniladigan asosiy tushunchalar:

1. Vitamin - hayot aminlari
2. Provitamin - O'simliklarda vitaminlarni hosil qiluvchi moddalar.
3. Karotinoidlar – o'simliklar, ayrim mikroorganizmlar (zamburug'lar, bakteriyalar) va hayvonlarning sariq, pushti yoki qizil pigment hisoblanadi.
4. Avitaminoz - organizmda vitaminlarning yetishmasligi.
5. Singa-organizmda C vitaminining yetishmasligi.
6. Beri-beri - organizmda B1 vitaminining yetishmasligi.
7. Raxit - organizmda D vitaminining yetishmasligi.
8. Retinil – A vitaminning ikkinchi nomi.
9. Riboflavin - B2 vitaminining ikkinchi nomi.
10. Tiamin - B1 vitaminining ikkinchi nomi.

Topshiriqlar:

1. Sarlavha metodidan foydalanib mavzuni mustahkamlaymiz. Buning uchun quyidagi fikr beriladi, uning sarlavhasini o'quvchilar topadilar.

Bu kasallik organizmda vitaminlar yetishmasligi natijasida paydo bo'ladigan kasallik. Bu kasallikda bir vaqtning o'zida bir nechta vitamin yetishmovchiligi kuzatilishi mumkin. Kasallikning asosiy sabablari; ovqatlanishning uzoq vaqt davomida buzilishi natijasida yuzaga keladi, bu esa organizmda vitaminlar yetishmovchiligiga olib keladi. Kasallikning belgilari; Rangpar teri, milkdan qon ketish, Sochlarning mo'rtligi, Oshqozon-ichak trakti ishining buzilishi, Uyqu buzilishi, Surunkali kasalliklarning kuchayishi, Teri ta'sirlanishi, Teri quruqligi, tez-tez shamollash kabi holatlar kuzatiladi.

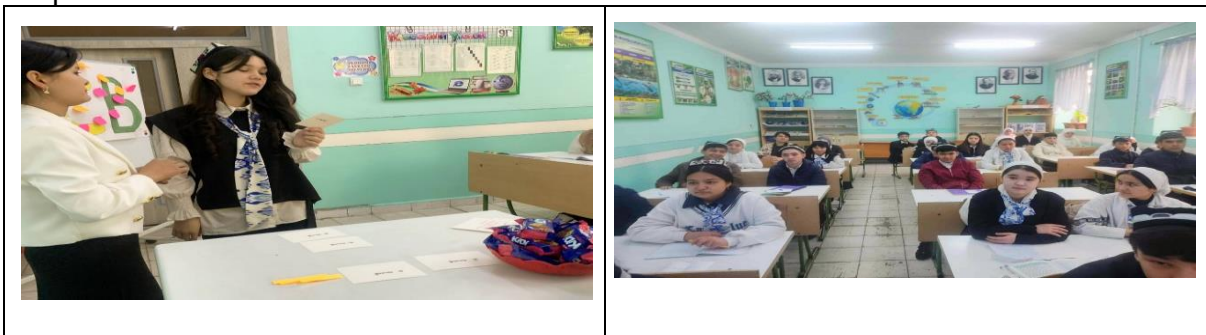
Ushbu topshiriqda o'quvchilar "Sarlavha metodi" dan foydalanib, mavzu bo'yicha asosiy tushunchalarni qisqa va aniq sarlavhalar shaklida ifoda etdilar. Mazkur metod ularni mavzuni umimlashtirishga, eng muhim fikrlarni ajratib olishga va aniq ifodalashga o'rgatdi. Guruh bo'lib ishlash orqali o'quvchilar bir-birining fikrlarini tingladilar, o'zaro bahslashdilar va yakuniy qarorga keldilar. Natijada, ularning tanqidiy fikrlash qobiliyati rivojlanadi, mustaqil xulosalar chiqarish ko'nikmasi shakllanadi va mavzuni mustahkamlash yanada samarali bo'ladi.

2. Tarqatma materiallardagi savollarga javob bering.

1. Vitaminlar termini fanga ilk bora kim tomonidan taklif etilgan?
2. Nima sababdan avitaminoz qadimda dengizchilar orasida ko'p uchragan?
3. Nima sababdan vitaminlar qurilish yoki energiya manbai bo'lmasa ham organizm uchun juda zarur hisoblanadi?
4. Nima sababdan D vitamini yetishmasligi bolalarga salbiy ta'sir ko'rsatadi?
5. C vitamini asosan o'simliklarning qaysi qismida ko'proq uchraydi va ularga qaysi mahsulotlar kiradi?

Yuqorida tavsiflangan dars jarayoni 30-umumta'lim maktabining 8-"A" sinfida pedagogik eksperiment sifatida amalga oshirildi. O'quvchilar dars davomida yuqori faollik ko'rsatdilar va o'quv jarayoniga qiziqish bilan jalb etildilar. Darsning asosiy ta'limiy maqsadi o'quvchilarga vitaminlar va ularning inson organizmi hamda sog'liqni saqlash tizimidagi biologik ahamiyati haqida ilmiy asoslangan tushunchalar shakllantirishdan iborat bo'ldi. Tadqiqot doirasida turli xil didaktik metodlar va ko'rgazmali vositalar kompleks tarzda qo'llanildi, bu esa o'quv materialini yanada samarali, qiziqarli va o'zlashtirish uchun qulay shaklda tashkil etish imkoniyatini yaratdi. Tajriba jarayonida zamonaviy ta'lim texnologiyalari va ko'rgazmalilik prinsiplari asosida tashkil etilgan o'quv faoliyati o'quvchilarning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirishga va mavzu bo'yicha mustahkam bilim asosini shakllantirishga qaratildi.

Dars davomida interfaol usullardan, jumladan, tarqatma materiallar bilan ishlash, amaliy topshiriqlar bajarish, guruhli ishlash va "Sarlavha metodi" kabi metodlardan foydalanildi. Har bir topshiriq o'quvchilarning bilimini mustahkamlash, ularni mustaqil fikrlash va jamoada ishlashga o'rgatishga xizmat qildi. Quyida dars jarayonidagi topshiriqlar bilan tanishib chiqamiz.

Ushbu rasmda o'quvchilarga tarqatma materiallar berildi. O'quvchilar tarqatmadagi berilgan savollarga mustaqil ravishda javob topishga harakat qildilar. Bu jarayon ularning mustaqil fikrlashini rivojlantirish, matn bilan ishlash malakasini mustahkamlash hamda mavzuni chuqurroq anglashlariga yordam berdi. Shuningdek, o'quvchilarda mas'uliyat, tezkor fikrlash va darsda faol ishtirok etish ko'nikmalari shakllandi.

3 Quyidagi vitaminlarni tatib ko'rib qaysi vitaminligini aniqlang.

Ushbu topshiriqda o'quvchilar turli ichimliklarni tatib ko'rish orqali ularning qaysi vitaminlarga mansubligini aniqlashga harakat qildilar. Amaliy mashg'ulot ko'rinishidagi bu topshiriq o'quvchilarning qiziqishini oshirib, bilimni nazariyadan amaliyotga tatbiq etish imkonini berdi. Tatib ko'rish orqali vitaminlarni farqlash nafaqat eslab qolishga, balki o'quvchilarda kuzatuvchanlik, taqqoslash va tahlil qilish ko'nikmalarini ham shakllantirdi.

3. O'z guruhingiz bilan rasmda keltirilgan vitaminlarga kiruvchi mahsulotlarni stikkerlarga yozib yopishtiring.

Bu rasmda o'quvchilar guruhlarda ishlash orqali vitaminlarga oid mahsulotlarni aniqlab, ularni stikkerlarga yozib, jadvalga yopishtirdilar. Guruh bo'lib ishlash o'quvchilarni hamkorlikka o'rgatdi, ularning bir-biridan bilim olish va fikr almashish jarayonini samarali tashkil etdi. Ushbu topshiriq darsni interaktiv shaklda o'tishiga, o'quvchilarning faol ishtirok etishiga va vitaminlar haqidagi tushunchalarni puxta o'zlashtirishiga xizmat qildi.

Mashg'ulot natijasiga ko'ra refleksiya

Vitaminlarning ahamiyati	Vitaminlarning ahamiyatini slayd orqali oson tushundim.	Mavzuni tushunishda qiynaldim.
Vitaminlarga kiruvchi mahsulotlar	Vitaminlarga kiruvchi mahsulotlarni rangli rasmlar asosida tushunib oldim.	Vitaminlarga kiruvchi mahsulotlarni ajratishda qiynaldim.
Organizmdagi kasalliklar	Organizmdagi kasalliklarni tarqatma materiallar orqali oson tushundim.	Dars zerikarli bo'ldi.
Vitaminlarning saqlanish muddati	Vitaminlarning saqlanish muddatini jadvallar orqali oson tushundim.	Men tabiiy fanlarga qiziqmayman.

IV. Uyga vazifa berish: a) mavzuni o'zlashtirib kelish;

b) Mavzuga oid tushunchalardan foydalanib krassford tuzib kelish.

Maqolada keltirilgan dars jarayonida ko'rib chiqilgan usullardan hamda ko'rgazmali qurollardan foydalanish biologiya darslarida o'quvchilarning kognitiv qiziqishini rivojlantirishga va bilim samaradorligini oshirishga yordam beradi. Pedagogik nazariya o'qituvchining metodik mahoratida mujassamlashgandagina samarali kuchga ega bo'ladi va bu mahoratni rag'batlantiradi.

Atoqli rus pedagogi K.D.Ushinskiy bolani yodida biror narsaning mahkam o'rnashib qolishini xohlovchi pedagog bolaning sezgi a'zolarini mumkin qadar ko'prog'ini: ko'zi, qulog'i, tovush organi, muskul sezgi va xatto iloji bo'lsa xidlash va ta'm bilishi organlarini esda tutib qolish jarayonida qatnashtirishiga harakat qilishi kerak degan edi [10, 527-b].

Y.A.Komenskiy ham o'z asarlarida K.D.Ushinskiy kabi ko'rgazmali materiallardan foydalanishda sezgi organlarining ahamiyati haqida fikrlarini yozib qoldirgan. U o'qitishda o'quvchining barcha sezgi organlarini jalb etish didaktikaning "Oltin qoidasi" deb aytib o'tgan [9, 576-b].

Demak, umumta'lim maktab o'quvchilarining bilish faoliyatini faollashtirishning uslubiy vositalari va metodik usullari har bir o'qituvchi tomonidan amaliy o'zlashtirilishi, tegishli ko'nikma va malakalarni shakllantirishi zarur.

Hozirgi kunda darslarda ko'rgazmali materiallarning har xil turlaridan foydalangan holda o'quvchilarni biologiya darsiga qizishini va bilim samaradorligini oshirishga erishish mumkin [1, 340-346-b].

Tabiiy fanlarni o'tish jarayonida zamonaviy ta'limni tashkil etishga qo'yiladigan muhim talablardan biri ortiqcha ruhiy va jismoniy kuch sarf etmay, qisqa vaqt ichida yuksak natijalarga erishishdir. Qisqa vaqt orasida muayyan nazariy bilimlarni o'quvchilarga yetkazib berish asosida ma'lum faoliyat ko'nikma va malakalrni shakllantirish, faoliyatni nazorat qilish, ular tomonidan egallangan nazariy va amaliy bilimlar darajasini baholash o'qituvchidan yuksak pedagogik mahoratni, ta'lim jarayoniga nisbatan yangicha yondashuvni talab etadi[6, 116 b].

Foydalangan adabiyotlar ro'yxati.

1. Abdug'aniyeva, Sh. A. Biologiya ta'limiga zamonaviy yondashuvlar va uning asosiy omillari / Ilmiy-nazariy va metodik jurnal. - ISSN 2992-9024 (online) 2024, №8 (1) - B. 340-346.
2. Azimov I.T. Biologiya fani bo'yicha O'zbekiston Respublikasi uzluksiz ta'lim milliy o'quv dasturlari. Toshkent – 2021 B. 43-52.
3. I. A. Karimovning "Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch" (yangi nashr)- 2016 yil 176 bet
4. Sullayeva S.X.,Zokirov Q.G'. "Biologiya o'qitish metodikasi". O'quv qo'llanma. 226-bet, Termiz Davlat Universiteti.

5. Yulbarsova X.A. Integrativ yondashuv asosida bo'lajak o'qituvchilarning kommunikativ kompetentlikligini shakllantirish texnologiyasi. Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – T.: O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi Asosiy kutubxonasi bosmaxonasi, 2019. – 45 b.

6. Зверева Н.М. Практическая дидактика для учителя. Учеб. пособие. М.: Педагогическое общество России, 2001. – 256 с

7. Калинова Г.С., Кучмечко В.С. Настольная книга учителя биологии: пособие для учителя - М.: "Издательство Астрель", 2002. –158 с

8. Коменский Я.А. Избранные педагогические сочинения в 2-х томах. – М.: Педагогика, 1982. – 576 с.

9. Ушинский К.Д. Педагогические сочинения: в 6 т. / Акад. пед. наук СССР. - Москва: Педагогика, Т. 6. 1990. – 527 с

Ro'zmetova Muslima Ollayor qizi,

Urganch davlat pedagogika instituti "Maktabgacha ta'lim" kafedrası o'qituvchi-stajyori ruzmetovamuslima@gmail.com.

Yusupova Shohida Xusainovna,

Urganch davlat pedagogika instituti "Maktabgacha ta'lim" kafedrası o'qituvchi-stajor shohidayusupova549@gmail.com

Raximberganova Sohiba Jamol qizi,

Urganch davlat pedagogika instituti "Maktabgacha ta'lim" kafedrası o'qituvchi-stajyori raximberganovasohiba68@gmail.com

MAKTABGACHA TA'LIM YO'NALISHI TALABALARIGA O'LKASHUNOSLIKDAN FOYDALANIB ATROF-MUHIT HAQIDAGI TASAVVURLARINI SHAKLLANTIRISHDA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR

Annotatsiya. Mazkur maqola Maktabgacha ta'lim yo'nalishi talabalari uchun o'lkashunoslikning atrof-muhitga ta'siri va zamonaviy yondashuvlarni tahlil qiladi. O'lkashunoslikning o'quv jarayonidagi ahamiyati, talabalarga atrof-muhit haqidagi tasavvurlarni shakllantirishda qanday samarali metodlarni qo'llash mumkinligi o'rgatiladi. Shu bilan birga, bolalar bilan ishlashda o'lkashunoslikni integratsiyalashgan yondashuvning samaradorligi va uning bolalarning ekologik ongini oshirishdagi ahamiyati tahlil etiladi. Shuningdek o'lkashunoslik fanining ta'lim jarayonidagi o'rni, ekologik xabardorlikni oshirishdagi roli, hamda ekologik yondashuvlar orqali talabalarni atrof-muhitni himoya qilishga undash masalalari aks etgan. Maqola, shuningdek, zamonaviy o'quv metodlari orqali ekologik ta'limni samarali tashkil etish yo'llarini taklif etadi.

Kalit so'zlar: o'lkashunoslik, atrof-muhit, ekologik ong, pedagogik yondashuvlar innovatsion metodlar, ta'lim jarayoni, ekologik tarbiya, atrof-muhitga mas'uliyatli, o'lkashunoslikni integratsiyalash, ekologik bilimlar, ta'limda innovatsiyalar zamonaviy yondashuvlar, maktabgacha ta'lim, ekologik xabardorlik.

Аннотация. В данной статье анализируется влияние окружающей среды и современные подходы краеведения для учащихся дошкольного образования. Будет изучено значение краеведения в образовательном процессе, какие эффективные методы можно использовать в формировании представлений учащихся об окружающей среде. Принимая во внимание современные педагогические технологии и методы, в частности интерактивные методы и принципы экологического образования, важно повышать внимание учащихся к окружающей среде, учить их жить в гармонии с природой. В данной статье рассматривается роль краеведения в образовательном процессе, его роль в повышении экологического сознания и поощрении учащихся к защите окружающей среды посредством экологических подходов. Также в статье предложены пути эффективной организации экологического образования посредством современных образовательных методов.

Ключевые слова: дошкольное образование, наблюдение, метод, практический метод, растение, животные, раздаточные материалы, игра, работа, прогулка, беседа, окружающая среда, методика, климат, экология, география, краеведение, окружающая среда, экологическое образование, современные подходы, дошкольное образование, экологическое сознание, педагогические методы.

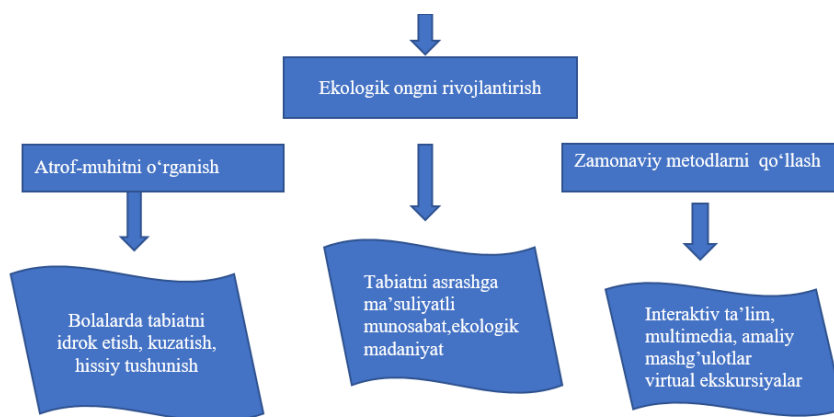
Abstract. This article analyzes the environmental impact and modern approaches of local studies for students of preschool education. The importance of local studies in the educational process, what effective methods can be used in forming students' perceptions of the environment will be studied. Taking into account modern pedagogical technologies and methods, in particular, interactive methods and the principles of ecological education, it is important to

increase students' attention to the environment, teach them to live in harmony with nature. This article examines the role of local studies in the educational process, its role in raising environmental awareness, and encouraging students to protect the environment through ecological approaches. The article also suggests ways to effectively organize environmental education through modern educational methods.

Key words: preschool education, observation, method, practical method, plant, animals, handouts, game, work, walk, conversation, environment, methodology, climate, ecology, geography, local history, environment, environmental education, modern approaches, preschool education, environmental awareness, pedagogical methods.

Kirish. Maktabgacha ta'lim sohasida zamonaviy yondashuvlar va innovatsion metodlarni qo'llash, bolalar uchun atrof-muhitni idrok etish va tushunishni osonlashtirishda muhim ahamiyatga ega. Maktabgacha yoshdagi bolalar, tabiat va jamiyat bilan bog'liq bo'lgan tushunchalarni shakllantirishda faol ishtirok etadilar, ayniqsa, ularning tafakkuri va sezgilari rivojlanish jarayonida. Shuning uchun, o'lkashunoslik fanidan foydalanib, bolalar bilan atrof-muhit haqidagi tasavvurlarni shakllantirish, ularning bilimlarini yanada boyitish va ichki dunyosini kengaytirish zarurati ortib bormoqda. Ushbu maqolada, maktabgacha ta'lim yo'nalishidagi zamonaviy pedagogik yondashuvlar va metodikalar orqali o'lkashunoslikdan qanday samarali foydalanish mumkinligi, atrof-muhit haqidagi tasavvurlarni shakllantirishda uning ahamiyati va bu jarayondagi muhim elementlar haqida so'z boradi. Maqsad – bolalar ongida atrof-muhit va uning elementlariga bo'lgan hurmatni, muhabbatni va mas'uliyatni rivojlantirishga yordam beradigan ta'lim jarayonini tashkil etishdir. Zamonaviy ta'lim tizimida ekologik tarbiya va atrof-muhit haqidagi tasavvurlarni shakllantirishda innovatsion pedagogik yondashuvlar va metodikalar katta ahamiyat kasb etadi. Bolalar nafaqat tabiatni o'rganish, balki uning muhofazasi va unga nisbatan mas'uliyatli munosabatni rivojlantirish zaruratini ham tushunishlari kerak. Shu sababli, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida o'lkashunoslikni zamonaviy metodlar yordamida integratsiyalash va bolalarga tabiatni va uning o'zgarishini hissiy idrok orqali tushuntirish muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim yo'nalishidagi talabalar uchun o'lkashunoslikdan qanday foydalanish, uning atrof-muhit haqidagi tasavvurlarni shakllantirishdagi o'rni va zamonaviy pedagogik yondashuvlar orqali ekologik ongni rivojlantirishning samarali usullari tahlil qilinadi. Maktabgacha ta'lim yo'nalishi talabalariga o'lkashunoslikdan foydalangan holda, xalqaro va milliy miqyosda geografiya, tarix, madaniyat va boshqa sohalarini o'rganish orqali atrof-muhit haqidagi bilimlarni shakllantirish, shuningdek o'lkashunoslik va atrof-muhit o'zaro bir-biriga bo'liq ekanligini, o'rganadi. Maktabgacha ta'lim yo'nalishidagi talabalar, kelajakda o'z pedagogik faoliyatlarida o'lkashunoslikdan qanday foydalanishni o'rganishlari kerak, chunki ular bolalarga atrof-muhit haqidagi tasavvurlarni qanday shakllantirishni bilishlari lozim.

Maktabgacha ta'limda o'lkashunoslik

Adabiyotlar sharhi

1. O'lkashunoslik – O'lkani o'rganish ishi; o'lkashunos kasbi.

O'lkashunoslik -qiziqarli mashg'ulot.

2. O'lkani o'rganish haqidagi fan; mamlakatning biror hududi haqidagi tarixiy, geografik va shu kabilar bilimlar majmui. O'lkashunoslik fani, bu jarayonni amalga oshirishda muhim vosita hisoblanadi, chunki bu fan bolalar uchun o'z atrofidagi dunyo, uning tabiati, madaniyati va tarixiy o'rni haqida tasavvurlarni shakllantiradi [1, 22-bet].

O'lkashunoslik - bu yer yuzasidagi mamlakatlar, hududlar, xalqlar va ularning tarixiy, madaniy, iqtisodiy va tabiiy xususiyatlarini o'rganadigan ilmiy soha. O'lkashunoslik fanining asosiy maqsadi – muayyan bir hudud yoki mamlakatning tabiati, resurslari, iqtisodiy hayoti, ijtimoiy tuzilishi, tarixiy merosi, madaniyati va an'analari haqida to'liq tasavvur hosil qilishdir. O'lkashunoslikni maktabgacha ta'limda qo'llash, bolalarda o'z hududining tabiiy xususiyatlarini, resurslarini, ekologik holatini va madaniy merosini o'rganishga yordam beradi [2, 30-bet]. Bu o'rganish jarayonida, bolalar atrof-muhitni va uning o'zgarishini hissiy jihatdan idrok etishadi, bu esa ularda ekologik madaniyatni shakllantirishga asos bo'ladi [3, 40-bet]. O'lkashunoslik fani ko'p tarmoqli va keng qamrovli bo'lib, bir nechta ilmiy sohalarni o'z ichiga oladi, jumladan:

1. **Geografiya** – hududning tabiiy xususiyatlarini, iqlimini, geologik tarkibini, geografik joylashuvini o'rganadi.

2. **Tarix** – hudud yoki mamlakatning o'tmishini, uning madaniy, iqtisodiy va siyosiy taraqqiyotini tahlil qiladi.

3. **Iqtisodiyot** – hududning iqtisodiy faoliyatini, resurslarining taqsimlanishini, ishlab chiqarish va iste'mol jarayonlarini o'rganadi.

4. **Madaniyatshunoslik** – hududning madaniy merosi, urf-odatlarini, san'ati, til va adabiyoti haqida ma'lumotlar beradi.

5. **Ekologiya** – tabiiy muhit, ekosistema va ularning odam faoliyati bilan o'zaro ta'siri haqidagi ilm.

O'lkashunoslik fani, odatda, geografik hududlarni o'rganish orqali, nafaqat tabiiy manbalarni, balki insoniyatning turmush tarzini, turli xalqlarning o'zaro munosabatlarini va ekologik muammolarni ham o'rganadi. Bu fan maktabgacha ta'lim, boshlang'ich ta'lim va yuqori o'quv yurtlarida qo'llaniladi, shuningdek, bolalarga atrof-muhit haqidagi bilimlarni beradi va ularni tabiatni sevishtga, hurmat qilishga o'rgatadi. Maktabgacha ta'limda bolalar dunyoni atrof-muhit, tabiat, insonning o'zaro aloqasi nuqtai nazaridan idrok qiladilar. Shuning uchun o'lkashunoslikning boshlang'ich tushunchalari maktabgacha ta'limning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Maktabgacha yoshdagi bolalar, tabiiy obyektlar va jarayonlarni o'rganishga judayam qiziquvchan bo'lishadi. Shuning uchun o'lkashunoslikning asosiy tushunchalarini bolalarga soda va qiziqarli o'zlashtirishga oson bo'lgan shaklda taqdim etish ularning xotirasida juda yaxshi muhrlanadi. Zamonaviy pedagogika, bolalar atrof-muhitni to'liq idrok etishi va tushunishi uchun innovatsion yondashuvlarni qo'llashni maqsadga muvofiq hisoblaydi. Jumladan ular: Zamonaviy Yondashuvlar Maktabgacha ta'lim yo'nalishidagi talabalar uchun o'lkashunoslikdan foydalanib, atrof-muhit haqidagi tasavvurlarni shakllantirishda zamonaviy yondashuvlarning ba'zi asosiy yo'nalishlari quyidagilardan tashkil topadi. Interaktiv Pedagogika Zamonaviy ta'limda interaktiv pedagogik metodlar muhimlarning o'rni kattadir. Bolalarni faqatgina passiv tinglovchilarga aylantirmasdan, balki ularni faol ishtirokchilarga aylantirishi mumkin. O'lkashunoslikni maktabgacha yoshdagi bolalarga o'rgatishda interaktiv o'yinlar, laboratoriya ishlari, tabiatni kuzatish, ochiq havoda sayohatlar, ekologik ekskursiyalar va boshqalar yordamida atrof-muhit haqidagi tasavvurlarni rivojlantirish mumkin. Bu usullar bolalar uchun juda qiziqarli bo'lib, ular ko'proq ma'lumotni o'zlashtirishadi va o'zlarining ekologik ongini rivojlantiradi. Ekologik ta'limning tushunchalarini qamrab olish Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun ekologiya, atrof-muhitni asrash, tabiiy resurslardan samarali

foydalanish kabi tushunchalarni o'rgatish juda muhimdir. O'lkashunoslikning asosiy elementlarini bolalarga soddalashtirilgan tarzda, rangli tasvirlar, diagrammalar, interaktiv o'yinlar orqali tushuntirish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Masalan, bolalar o'simliklar va hayvonlar haqida o'rganganlarida, ular tabiatdagi turli elementlar o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganib fikrlay boshlaydilar. Shuningdek bu jarayon ularning atrof-muhitga bo'lgan qarashlarini o'zgartiradi va ekologik mas'uliyatni yanada oshirishga xizmat qiladi. Ko'rgazmali yondashuv va multimediyadan foydalanish. Ko'rgazmali materiallar (rasmlar, videolar, slaydlar) va multimedia vositalari orqali bolalarga atrof-muhit haqida ma'lumotlarni taqdim etish juda samarali usullardan biri hisoblanadi. Zamonaviy texnologiyalar yordamida o'lkashunoslikni o'rgatish bolalarga atrof-muhitni jonli tarzda tasavvur qilish imkonini yanada kuchaytiradi. Shuningdek, interaktiv kartalar, virtual ekskursiyalar yoki 3D modellar orqali bolalar atrof-muhit haqidagi bilimlarini rivojlantirishi mumkin. Tajriba o'rgatish va amaliy mashg'ulotlar Tajribaviy o'rgatish metodikasi o'lkashunoslik fanini bolalarga o'rgatishda muhim ahamiyatga kasb etadi. Maktabgacha yoshdagi bolalar amaliy faoliyat orqali o'rgatish jarayonida ko'proq ma'lumotni o'zlashtirib oladilar. Shuningdek, o'lkashunoslikdan foydalanib, bolalar o'z qo'llari bilan tabiatni o'rganishlari mumkin: daraxtlar urug'larini ekish, o'simliklarni parvarish qilish, tabiiy materiallardan hunarmandchilik buyumlarini yasash kabi mashg'ulotlar orqali bolalar tabiatning muhim elementlari va ularning o'zaro bog'liqligi haqida o'rganib olib tushunchaga ega bo'lalilar. Barqaror rivojlanish tamoyillarini o'rgatish. Shuningdek maktabgacha ta'limda ekologik ongni shakllantirishda barqaror rivojlanish konsepsiyasining asosiy tushunchalarini bolalarga o'rgatish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Bu tamoyilni bolalarga tushuntirishda ularning kundalik hayotidagi oddiy misollarni keltirishimiz mumkin. Masalan, energiyani tejash, chiqindilarni qayta ishlash, suvni tejash kabi oddiy, lekin samarali yondashuvlar bolalarda ekologik ongni shakllantirishda juda qulay vosita hisoblanadi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda maktabgacha ta'lim yo'nalishi talabalariga o'lkashunoslikni o'rgatish, atrof-muhit haqidagi tasavvurlarni shakllantirishda zamonaviy yondashuvlar juda muhim hisoblanadi. O'lkashunoslikni maktabgacha ta'limda samarali qo'llash, bolalarda atrof-muhit haqidagi tasavvurlarni shakllantirish va ekologik ongni rivojlantirishda katta ahamiyatga ega. Zamonaviy pedagogik yondashuvlar va innovatsion metodlar yordamida bolalarga o'lkashunoslikni nafaqat bilim, balki hissiy va axloqiy jihatdan ham qadrlil bir tushuncha sifatida taqdim etish mumkin. Bu jarayon orqali bolalar atrof-muhitga bo'lgan mas'uliyatli munosabatni o'zida shakllantiradilar va kelajakda ekologik ongli fuqarolar bo'lib yetishadilar. Maktabgacha ta'lim tizimida o'lkashunoslikni qo'llash orqali bolalarda atrof-muhit haqidagi tasavvurlarni shakllantirish jarayoni juda muhimdir. O'lkashunoslik fani nafaqat bolalarga o'z hududining tabiiy, madaniy va tarixiy boyliklari haqida bilim beribgina qolmay, balki ekologik ongni rivojlantirishda ham katta rol o'ynaydi. Bolalar atrof-muhitni anglash, qadrlash va uni asrashni o'rganish orqali mas'uliyatli va ongli fuqarolar sifatida tarbiyalanadilar.

Zamonaviy pedagogik yondashuvlar, interaktiv metodlar va innovatsion texnologiyalarni qo'llash o'lkashunoslikni maktabgacha ta'limda samarali o'rganish imkoniyatlarini yaratadi. Ekskursiyalar, amaliy mashg'ulotlar va multimedia vositalari orqali bolalar o'z hududining tabiiy va madaniy xususiyatlarini o'rganishda faol ishtirok etadilar. Bu esa ularning ekologik ongini rivojlantirishga yordam beradi.

Shu bilan birga, o'lkashunoslik bolalar uchun nafaqat ilmiy bilimlar, balki hissiy va axloqiy qadriyatlarni ham shakllantirishga imkon beradi. Tabiatga bo'lgan sevgi va uning muhofazasi bo'yicha shakllantirilgan tasavvurlar bolalarda uzoq muddatli ekologik mas'uliyatni uyg'otadi. Shuningdek, o'lkashunoslikni maktabgacha ta'limda qo'llash, bolalarda ekologik madaniyatni rivojlantirish va atrof-muhitga mas'uliyatli munosabatni shakllantirishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Zamonaviy pedagogik metodlar va texnologiyalar yordamida bu jarayonni yanada samarali amalga oshirish mumkin

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasi" PQ-4312-sonli qarori.
2. Davlatov, A. Maktabgacha ta'limda ekologik tarbiya: metodik yondashuvlar va amaliyot. Tashkent: O'qituvchi. 2020
3. Turaev, M. "O'lkashunoslik va ta'limda ekologik ongni rivojlantirish" Tashkent: Fan va texnologiya. 2018
4. Mirzayev, D. "Pedagogik metodlar va zamonaviy texnologiyalar": o'lkashunoslikni o'rgatishda innovatsiyalar. Tashkent: Ta'lim nashriyoti. O'zbek tilining izohli lug'ati 2014-2025.y
5. R.I. Rajabova "Tabiat bilan tanishtirish nazariyasi va texnologiyalari" Buxora 2021.y
6. Hasanboeva O, Jabborova X, Nodirova Z Tabiat bilan tanishtirish metodikasi . Toshkent 2006

Nusratov Anvar Nematjonovich,
BuxDPI professori, p.f.f.d. (Phd)

**MAHDUMI A'ZAM AHMAD AL-KASANIYNING "ODOB US-SIDDIQIN"
ASARIDA KOMIL INSON TARBIYASI KONSEPSIYASI**

Annotatsiya. Ushbu maqolada Mahdumi A'zam Ahmad al-Kasaniyning "Odob us-siddiqin" asarida ilgari surilgan komil inson tarbiyasi konsepsiyasi tahlil qilinadi. Asarda keltirilgan tasavvufiy-axloqiy qarashlar, insonni ma'naviy poklanish, sabr, muhabbat, ixlos, halollik va odob asosida kamolga yetkazish g'oyalari zamonaviy pedagogik nazariya bilan qiyosiy tahlil qilinadi. Maqolada shayxning "siddiq" tushunchasiga bergan talqini – ya'ni, haqiqatni so'z va amalda tasdiqlovchi, odob va vafodorlikda mustahkam shaxs modelini ifodalovchi ma'naviy tip sifatida yoritiladi. Muallifning fikricha, komil inson – bu nafaqat ibodatda, balki ijtimoiy hayotda ham halollik, sabr, muhabbat, sadoqat va ilmni uyg'unlashtirgan shaxsdir. Tadqiqotda "Odob us-siddiqin" asarining pedagogik mohiyati – insonni o'zini tarbiyalash, nafsni tiyish, jamiyatda ijobiy ijtimoiy xulq shakllantirishdagi o'rni orqali ochib beriladi. Maqolada shuningdek, Mahdumi A'zamning g'oyalari zamonaviy ta'lim tizimidagi shaxsga yo'naltirilgan tarbiya, axloqiy yetuklik va ma'naviy barkamollik tamoyillari bilan uzviy aloqada tahlil etiladi.

Kalit so'zlar: Mahdumi A'zam Ahmad al-Kasaniy, Odob us-siddiqin, komil inson, tasavvuf, axloq, sabr, muhabbat, odob, pedagogik g'oya, ma'naviy tarbiya.

Аннотация. В данной статье анализируется концепция воспитания совершенного человека, изложенная в трактате Махдуми А'зама Ахмада аль-Касани «Одаб ус-сиддикин». Рассматриваются суфийско-этические взгляды, представленные в произведении, идеи духовного очищения человека, совершенствования через терпение, любовь, искренность, честность и нравственность, а также их сопоставление с современными педагогическими теориями. Особое внимание уделено интерпретации шейхом понятия «сиддик» - как духовного типа личности, который подтверждает истину словом и делом, отличается преданностью, верностью и высокой культурой поведения. По мнению автора, совершенный человек - это не только религиозно преданный, но и нравственно зрелый, терпеливый, любящий, честный и образованный член общества. В исследовании раскрывается педагогическая сущность трактата «Одаб ус-сиддикин» через его вклад в самовоспитание личности, очищение души и формирование позитивного социального поведения. Также идеи Махдуми А'зама рассматриваются в контексте современных принципов личностно-ориентированного воспитания, нравственного совершенства и духовной зрелости в системе образования.

Ключевые слова: Махдуми А'зам Ахмад аль-Касани, «Одаб ус-сиддикин», совершенный человек, суфизм, нравственность, терпение, любовь, искренность, педагогическая идея, духовное воспитание.

Abstract. This article analyzes the concept of the perfect human being presented in Mahdumi A'zam Ahmad al-Kasani's treatise "Adab al-Siddiqin" ("The Etiquette of the Truthful"). The study examines the Sufi-ethical views outlined in the work, including the ideas of spiritual purification, moral refinement through patience, love, sincerity, honesty, and propriety, and compares them with modern pedagogical theories. Special attention is given to the author's interpretation of the term "siddiq"-a moral type of personality who confirms truth through both word and deed, demonstrating loyalty, integrity, and refined behavior. According to the author, the perfect person is not only devout in worship but also a morally mature, patient, loving, honest, and knowledgeable individual in social life. The pedagogical essence of "Adab al-Siddiqin" is revealed through its emphasis on self-education, restraint of the ego, and the cultivation of positive social behavior. Furthermore, Mahdumi A'zam's ideas are

analyzed in relation to the principles of learner-centered education, moral excellence, and spiritual maturity within the framework of modern pedagogy.

Key words: *Mahdumi A'zam Ahmad al-Kasani, Adab al-Siddiqin, perfect human, Sufism, ethics, patience, love, sincerity, pedagogical idea, spiritual education.*

Kirish. Sharq ma'naviy tafakkuri tarixida tasavvuf insonni komillikka yetaklovchi eng chuqur falsafiy yo'nalishlardan biri sifatida shakllangan. Tasavvuf faqat diniy yoki ruhiy tajriba emas, balki insonni har tomonlama – axloqiy, aqliy va ijtimoiy jihatdan yuksaltiruvchi mukammal tarbiya tizimidir. Shu ma'noda, Markaziy Osiyoda yashab o'tgan buyuk mutasavviflar, jumladan, Bahovuddin Naqshband, Najmiddin Kubro, Ahmad Yassaviy va ularning izdoshlari orasida Mahdumi A'zam Ahmad al-Kasaniyning o'rni alohida ahamiyatga ega. U nafaqat naqshbandiya tariqatining yirik namoyandasi, balki pedagogik tafakkur tarixida “komil inson tarbiyasi” konsepsiyasini tizimli shaklda ishlab chiqqan mutafakkir sifatida e'tirof etiladi[3],[9].

Mahdumi A'zamning “Odob us-siddiqin” asari tasavvufiy-falsafiy, axloqiy va didaktik jihatdan yuksak ilmiy asarlardan biridir. Asarda “siddiq” tushunchasi markaziy o'rinni egallaydi. Muallifga ko'ra, siddiq - bu haqiqatni faqat so'z bilan emas, balki amal bilan tasdiqlovchi, o'z hayotida to'g'rilik, vafodorlik, ixlos, sabr, muhabbat va halollikni birlashtirgan insondir. Shu bois “Odob us-siddiqin” asari mohiyatan komil insonni shakllantirishga qaratilgan axloqiy-pedagogik dastur sifatida qaraladi[1],[3].

Bugungi globallashuv davrida ta'lim tizimida shaxsni faqat bilim bilan emas, balki ma'naviy-axloqiy yetuklik bilan tarbiyalash zarurati kuchaymoqda. Yoshlar ongida halollik, sabr, vafodorlik, mas'uliyat va ruhiy uyg'unlikni shakllantirish zamonaviy pedagogikaning eng muhim vazifalaridan biriga aylanmoqda. Shu nuqtai nazardan, Mahdumi A'zamning “Odob us-siddiqin” asari zamonaviy tarbiyaviy jarayon uchun bebaho nazariy asos bo'la oladi.

Asarda ilgari surilgan g'oyalar - insonni o'z nafsini tiyishga, ichki poklikni saqlashga, mehr-muruvvat bilan yashashga, ustozga va haqiqatga sadoqat bilan xizmat qilishga da'vat etadi. Bu g'oyalar hozirgi ta'lim falsafasidagi “shaxsga yo'naltirilgan yondashuv”, “emosional-intellektual tarbiya”, “axloqiy kompetensiyalarni rivojlantirish” tamoyillari bilan bevosita uyg'unlashadi[3].

Mazkur maqolaning maqsadi - Mahdumi A'zam Ahmad al-Kasaniyning “Odob us-siddiqin” asarida ifoda etilgan komil inson tarbiyasi konsepsiyasining falsafiy va pedagogik mohiyatini tahlil qilish, undagi ma'naviy-axloqiy g'oyalarni zamonaviy ta'lim jarayoni bilan uyg'unlikda yoritishdan iboratdir.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundaki, unda “siddiq” tushunchasi faqat tasavvufiy daraja sifatida emas, balki shaxsning ma'naviy yetuklik modeli, ya'ni pedagogik ideal sifatida talqin qilinadi. Mahdumi A'zamning ta'limoti asosida shakllangan bu model shaxs kamolotining bosqichlarini - ilm, amal, odob va ixlos uyg'unligi asosida ifodalaydi. Shunday qilib, “Odob us-siddiqin” asarining tahlili bugungi ta'lim tizimida ma'naviyat, axloq va shaxsiy barkamollikni uyg'unlashtirish uchun muhim metodologik asos yaratadi.

Asosiy qism: Mahdumi A'zam Ahmad al-Kasaniyning “Odob us-siddiqin” asari tasavvufiy-axloqiy tafakkurning eng yetuk namunalardan biridir. Asarning markazida insonni “siddiq” - ya'ni haqiqatni so'z va amalda tasdiqlovchi, Allohga sadoqat bilan yashovchi komil shaxs darajasiga yetkazish g'oyasi turadi. Asarning bosh maqsadi insonni nafsiy mayllardan, jaholat va g'azabdan poklab, qalban tozalik, sabr, muhabbat, halollik, ixlos va vafodorlik kabi fazilatlar orqali ma'naviy komillikka yetaklashdan iboratdir. Mahdumi A'zam nazarida insonning haqiqiy kamoloti faqat bilim va amalda emas, balki odob va ixlos uyg'unligida mujassamdir[3].

“Odob us-siddiqin” risolasi ikki asosiy yo'nalishda talqin etiladi:

“Odob us-siddiqin” risolasining Asosiy yo‘nalishlari, mazmuni va natijalari

Yo‘nalish	Markaziy tushunchalar	Asosiy mazmun	Tarbiyaviy usullar	Kutiladigan natijalar	Baholash ko‘rsatkichlari
Ruhiy-axloqiy	qalb pokligi, odob, sadoqat, muhabbat, ixlos	Nafsni tarbiyalash, ibodatdagi ixlos, so‘z-amal birligi, halollik	zikr, muhasaba (o‘zini hisobga tortish), riyozat, suhbat va mushohada	ichki uyg‘unlik, ruhi poklik, sabr-qanoat, halol turmush	odobga rioya, riyokorlikdan xoli holat, barqaror amaliy odatlar
Pedagogik	ustoz-shogird, o‘zini boshqarish (self-regulation), ijtimoiy mas’uliyat	Irshod tizimi, odob darslari, xizmat (khidma) orqali tarbiya	mentorlik, amaliy topshiriqlar, refleksiya, xizmat loyihalari	mas’uliyatli shaxs, hamjamiyatga foyda, avtonom o‘qish ko‘nikmalari	mustaqil rejalash, o‘z-o‘zini baholash, jamoaviy ishtirok va xizmat soatlari

“Odob us-siddiqin” risolasi ikki yirik yo‘nalishda talqin qilinadi. Birinchisi - ruhiy-axloqiy yo‘nalish bo‘lib, u qalbni poklash, odobni mustahkamlash, sadoqat va muhabbatni amaliy fazilatga aylantirishga qaratilgan. Bu yo‘nalishda risola nafsni tazkiya qilish, ibodatda ixlosni saqlash, riyokorlikdan qochish, so‘z va amal birligini barqaror odatga aylantirishni ustuvor vazifa sifatida qo‘yadi. Zikr, riyozat, muhasaba, suhbat va mushohada kabi usullar ruhiy uyg‘unlikni shakllantiradi; natijada sabr-qanoat, halollik va ichki intizom komillikka eltuvchi poydevorga aylanadi[3].

Ikkinchi yo‘nalish - pedagogik talqin bo‘lib, unda ustoz-shogird munosabatlari tarbiyaning markaziga qo‘yiladi. Irshod tizimi odob darslari, amaliy topshiriqlar va xizmat (khidma) orqali shakllanadi: shogird o‘zini boshqarish, rejalash, vaqtini tartibga solish va jamoaga foyda keltirish ko‘nikmalarini amalda o‘rganadi. Mentorlik muloqoti (ustozning mulohazali yo‘riqlari), muntazam refleksiya (o‘zini tahlil qilish) va hamjamiyatga xizmat loyihalari shaxsni ijtimoiy mas’uliyatga yo‘naltiradi[3],[7]. Baholashda o‘z-o‘zini baholash kundaliklari, xizmat soatlari, jamoaviy ishtirok darajasi va mustaqil o‘qish ko‘rsatkichlari muhim indikator sifatida olinadi.

Shayx Ahmad al-Kasaniy (“Makhdum-i A‘zam”) nazarida “siddiq” tushunchasi faqat diniy maqom emas, balki axloqiy mukammallik timsolidir. Siddiq - so‘z va amalning birlashuviga erishgan, vafodorlik va halollikni barqaror odatga aylantirgan, ichki uyg‘unlikka (qalb-aql-amal birlikiga) erishgan shaxsdir. Bunday shaxs nafaqat ibodatda, balki kundalik muomala, kasb va xizmatda ham odob me‘yorlarini saqlaydi, boshqalarni ustun qo‘yish (isor) va tavozi‘ni o‘zining tabiiy xulqiga aylantiradi. Risola doirasida “siddiq”lik mezonlari uch asosiy qatlamda ko‘rinadi: niyatning pokligi (ixlos), odobning barqarorligi (muomala va amalda), xizmatning davomiyligi (jamoaga foyda va mas’uliyat). Shu birlik komil shaxs modelini ta‘minlaydi va tarbiya jarayonida nafaqat nazariy, balki amaliy mezon sifatida xizmat qiladi[5].

Asarda “siddiq” so‘zi Qur‘on va hadis manbalariga asoslangan holda chuqur sharhlanadi. Qur‘onda “siddiq” - “haqiqatni tasdiqlovchi, yolg‘on so‘zdan uzoq, pok niyatli kishi” ma‘nosida ishlatiladi. Mahdumi A‘zam bu tushunchani yanada kengroq talqin qilib, uni komil insonning eng yuksak bosqichi sifatida tasvirlaydi. Muallifning fikricha, siddiq inson - ilm bilan amali o‘rtasida tafovut yo‘q, ya‘ni u bilganini hayotda qo‘llaydi; so‘zi bilan yuragi uyg‘un, riyo

va ikkiyuzlamachilikdan xoli; Allohga sadoqatli, ammo bu sadoqat faqat ibodatda emas, balki odamlarga foyda yetkazish orqali namoyon bo'ladi; nafsini tarbiya qilgan, g'azab, hasad, kibr kabi illatlardan xalos bo'lgan; sabr va muhabbat bilan yashovchi insondir.

Pedagogik nuqtayi nazardan, "siddiq" tushunchasi komil inson modeli sifatida talqin etiladi. "Siddiq" - bu o'zini anglagan, maqsadni bilgan, nafsini yenggan va boshqalarga ibrat bo'la oladigan shaxsdir. Mahdumi A'zam bu fazilatlarini insonda shakllantirish uchun uch bosqichli tarbiya tizimini ilgari suradi: birinchisi - tazkiya an-nafs (nafsni poklash, yomon niyat va hislardan voz kechish), ikkinchisi - taqviya al-qalb (qalbni mustahkamlash, ixlos va muhabbatni o'stirish), uchinchisi - tanvīr ar-ruh (ruhni nurlantirish, Allohni tanish va haqiqatni his etish). Bu uch bosqich bugungi zamonaviy ta'lim tizimida "psixologik, axloqiy va ma'naviy rivojlanish" konsepsiyasi bilan uyg'un keladi.

"Odob us-siddiqin" asarida axloqiy tarbiya tizim sifatida yoritilgan. Muallif har bir fazilatni "ilm-odob-amal" uchligi asosida tahlil qiladi. Unga ko'ra, ilm insonga yo'l ko'rsatadi, odob uni bezaydi, amal esa bu yo'lni haqiqatga aylantiradi. Shu jihatdan, Mahdumi A'zamning axloqiy-didaktik qarashlari bugungi ta'lim-tarbiya jarayonida ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan.

Asarda ilgari surilgan asosiy axloqiy g'oyalar quyidagilar: sabr, muhabbat, sidq, xidmat va tafakkur. Mahdumi A'zam sabrni ruhiy quvvat manbai sifatida ko'radi. U sabrni "iroda maktabi" deb ataydi. Inson faqat sabr orqali nafsni yengadi, to'g'ri yo'lni tanlaydi va muammolardan ruhiy saboq oladi. Bu g'oya zamonaviy psixologiyada "emosional intellekt" va "stressni boshqarish" tamoyillari bilan uyg'unlashadi. Muhabbat esa insonni poklovchi, qalbni nurlantiruvchi ilohiy tuyg'u sifatida talqin etiladi. Mahdumi A'zam muhabbatni "komillikning ildizi" deb ataydi. Unga ko'ra, muhabbatsiz ilm foyda bermaydi, muhabbatsiz ibodat esa ruhsiz tanaga o'xshaydi. Pedagogik jihatdan muhabbat – o'qituvchi va o'quvchi, ustoz va shogird o'rtasidagi ishonch asosidir.

Sidq (rostgo'ylik) - asarning markaziy g'oyasidir. Mahdumi A'zam yozadi: "Sidq, imonning ildizi, nifoqning dushmanidir. Kimki so'zida sobit bo'lsa, amalda ham sodiqdir." Bu g'oya zamonaviy pedagogikadagi "axloqiy integritet" tushunchasiga mos keladi. Xidmat esa insonning Alloh va jamiyat oldidagi eng oliy burchi sifatida talqin qilinadi. Unga ko'ra, "kim banda bo'lishni o'rganmasa, inson bo'lolmaydi." Hozirgi davrda bu g'oya "ijtimoiy mas'uliyat" konsepsiyasi bilan bevosita bog'lanadi. Tafakkur esa ma'naviy o'sish kaliti sifatida ta'riflanadi. Muallif yozadi: "Bir lahza tafakkur, bir yil ibodatdan afzaldir." Fikrlash tarbiyasi insonni muhokama, kuzatish, tahlil qilishga o'rgatadi va bu "kritik tafakkur" kompetensiyasining asosini tashkil etadi[3].

"Odob us-siddiqin" asarining pedagogik mohiyati inson tarbiyasini kompleks jarayon sifatida yoritishidadir. Mahdumi A'zamga ko'ra, haqiqiy tarbiya uch asosga tayanadi: ilm, odob va ixlos. Ilm aqlni nurlantiradi, odob qalbni poklaydi, ixlos esa ruhni nurlantiradi. Bu uch birlik tarbiya jarayonining ichki mexanizmini tashkil etadi. Ustoz va shogird o'rtasidagi munosabatlar bu tizimda markaziy o'rinda turadi. Ustoz - faqat bilim manbai emas, balki ruhiy murabbiy; shogird esa faqat o'quvchi emas, balki o'zini tarbiyalovchi va ichki dunyosini poklovchi solikdir.

Asarda so'z va amal birligi tamoyili alohida o'rin tutadi. Mahdumi A'zam ta'kidlaydi: "So'zda odob yo'qsa, amal behuda; amalda odob yo'qsa, so'z samarasiz." Bu fikr bugungi pedagogikada "namuna orqali tarbiya" tamoyilining asosi hisoblanadi. O'qituvchi yoki murabbiy faqat so'z bilan emas, balki o'z xulqi, muomalasi va hayotiy namunasi bilan tarbiyalaydi.

Zamonaviy ta'lim nazariyasi nuqtayi nazaridan, Mahdumi A'zamning g'oyalari shaxsga yo'naltirilgan yondashuv, axloqiy kompetensiyalarni rivojlantirish, mentorlik va ijtimoiy faol fuqarolikni shakllantirish kabi tamoyillar bilan uyg'unlashadi. Shu bois "Odob us-siddiqin"

risolasi nafaqat diniy-tasavvufiy manba, balki inson tarbiyasi uchun universal pedagogik model sifatida qabul qilinadi.

Mahdumi A'zamning "komil inson" haqidagi qarashlari "Odob us-siddiqin"da mukammal shaklda ifodalangan. Komil inson quyidagi fazilatlar majmuiga ega: ilm, odob, ixlos, sidq, sabr va muhabbat. Ilm – haqiqatni anglash, odob – insoniylikni ifoda etish, ixlos – niyatning pokligi, sidq – soʻz va amal birligi, sabr – ruhiy bardoshlilik, muhabbat esa – Yaratganga va bandalarga sadoqatdir. Bu fazilatlarining har biri insonni nafaqat diniy, balki ijtimoiy komillikka olib boradi[3],[6]. Shunday qilib, "Odob us-siddiqin"da tasvirlangan komil inson modeli ilm, odob, halollik, sabr va muhabbat uyg'unligida shakllangan barkamol shaxs obrazidir.

Xulosa. "Odob us-siddiqin" asari Mahdumi A'zam Ahmad al-Kasaniy ijodining eng yuksak namunalaridan biri bo'lib, u nafaqat tasavvuf tarixida, balki pedagogik tafakkur taraqqiyotida ham muhim o'rin egallaydi. Asarda inson kamolotining asosiy yo'li - odob, sidq, sabr, muhabbat, ixlos va ilm uyg'unligida ko'rsatiladi. Mahdumi A'zam nazarida komil inson - bu soʻz va amal birligini ta'minlagan, o'z nafsini poklagan, haqiqatga sodiq va jamiyat uchun foydali shaxsdir.

Asarning didaktik mohiyati shundaki, u insonni ruhiy, aqliy, axloqiy va ijtimoiy jihatdan kamolot sari yetaklovchi tizimli ta'limot sifatida shakllangan. Mahdumi A'zamning pedagogik qarashlari ustoz va shogird o'rtasidagi o'zaro hurmat, muhabbat va sadoqatga asoslangan tarbiyaviy jarayonni nazarda tutadi. "Odob us-siddiqin"da ilgari surilgan g'oyalar - insonni nafsiy illatlardan xalos etish, sabr va muhabbat orqali ruhiy barkamollikka yetkazish, ilmni odob bilan uyg'unlashtirish - zamonaviy ta'limning asosiy tamoyillari bilan hamohangdir.

Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida Mahdumi A'zamning komil inson haqidagi qarashlari yoshlar tarbiyasida, ayniqsa, ma'naviy-axloqiy kompetensiyalarni rivojlantirishda beqiyos ahamiyatga ega. Asarda ilgari surilgan "ilm-odob-ixlos" uchligi zamonaviy shaxsga yo'naltirilgan ta'lim konsepsiyasi bilan uyg'unlashadi va shaxsni nafaqat bilimli, balki ma'naviy yetuk inson sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

Shu bois, "Odob us-siddiqin" risolasi bugungi pedagogik amaliyot uchun ham dolzarb manba bo'lib, u shaxsni komillikka yetaklovchi qadimiy, ammo abadiy g'oyalar tizimini o'zida mujassamlashtirgan asardir. Mahdumi A'zamning bu asari zamonaviy ta'limning ma'naviy asoslarini mustahkamlash, o'qituvchi va talaba o'rtasidagi ruhiy-madaniy aloqani chuqurlashtirish hamda yosh avlodda milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sadoqatni shakllantirishda bebaho manba bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Al-Kasaniy, A. (XVI asr). Odob us-siddiqin [Qo'lyozma]. O'zbekiston Fanlar akademiyasi Sharqshunoslik instituti, inv. № 495.
2. Gardner, V. R. (2006). The written representations of a Central Asian Sufi shaykh: Ahmad ibn Mawlana Jalal al-Din Khwajagi Kasani "Makhdum-i A'zam" (d. 1542) (Vol. 1). University of Michigan.
3. Kattaev, K. (2019). Sayyid ota va Yassaviya tariqati murshidlari tarixi: Monografiya. Toshkent: Oaqnus Media.
4. Kattaev, K., & Kattaeva, G. (2020). Qadimiy kitoblar tarjimasi. Toshkent: Oaqnus nashriyoti.
5. Komilov, N. (2011). Tasavvuf: ma'naviy kamolot yo'li. Toshkent: Yangi asr avlodi.
6. Saidov, A. (2016). Sharq axloqiy tafakkuri va komil inson g'oyasi. Toshkent: Fan va texnologiya.

Q.B.Kenesbaev,

Innovatsion texnologiyalar universiteti

Pedagogika va psixologiya kafedrasi dotsenti, p.f.f.d. (PhD)

DEONTOLOGIK YONDASHUV ASOSIDA JURNALIST KADRLAR TAYYORLASHNING PEDAGOGIK JIHATLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada deontologik yondashuv asosida jurnalist kadrlarni tayyorlashning pedagogik jihatlari tahlil qilinadi. Unda jurnalistikaning zamonaviy talablari, axloqiy me'yorlar va kasbiy mas'uliyat tushunchalari o'zaro uyg'un holda yoritilgan. Deontologik yondashuv jurnalist ta'limining markazida insonparvarlik, adolat, halollik va mas'uliyat kabi qadriyatlarni shakllantirishga xizmat qiladi. Tadqiqotda pedagogik jarayonda axloqiy refleksiya, tanqidiy tafakkur va etik qarorlar qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantirish orqali jurnalist shaxsining kasbiy barkamollikka erishish mexanizmlari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: deontologik yondashuv, jurnalistik ta'lim, axloqiy mas'uliyat, pedagogik jarayon, kasbiy kompetensiya, insonparvarlik, adolat.

Аннотация. В статье рассматриваются педагогические аспекты подготовки журналистских кадров на основе деонтологического подхода. Раскрывается взаимосвязь современных требований журналистики, профессиональной этики и социальной ответственности. Деонтологический подход ориентирован на формирование у будущих журналистов таких ценностей, как гуманизм, справедливость, честность и долг. В исследовании показано, что развитие этической рефлексии, критического мышления и способности принимать моральные решения способствует формированию профессиональной зрелости личности журналиста.

Ключевые слова: деонтологический подход, журналистское образование, профессиональная этика, педагогический процесс, компетентность, гуманизм, справедливость.

Annotation. This article explores the pedagogical aspects of training journalists based on a deontological approach. It highlights the interrelation between modern journalism requirements, professional ethics, and social responsibility. The deontological approach aims to cultivate values such as humanism, fairness, honesty, and moral duty among future journalists. The study demonstrates that fostering ethical reflection, critical thinking, and moral decision-making skills contributes to the professional maturity of journalists.

Key words: deontological approach, journalism education, professional ethics, pedagogical process, competence, humanism, social justice.

Kirish. Zamonaviy axborot makonida jurnalist kadrlarni tayyorlash masalasi nafaqat kasbiy mahoratni oshirish, balki deontologik yondashuv asosida ularning axloqiy mas'uliyatini shakllantirishni ham talab etadi. Axborotning tezkor tarqalishi, ommaviy kommunikatsiya vositalarining kuchayishi va raqamli jurnalistikaning jadal rivojlanishi sharoitida jurnalist shaxsining kasbiy burchini to'g'ri anglash, insoniy qadriyatlarga tayanib faoliyat yuritish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu sababdan, jurnalistlar tayyorlash jarayonida deontologik tamoyillarni chuqur o'rgatish, ularni kasbiy etika, halollik, xolislik va ijtimoiy adolat prinsiplari asosida tarbiyalash dolzarb vazifadir. Bu jarayon shunchaki nazariy bilim berish emas, balki amaliy faoliyatda to'g'ri axloqiy qarorlar qabul qilishga tayyor shaxsni shakllantirishni nazarda tutadi. Pedagogik yondashuvda deontologik me'yorlar orqali talabalarda mas'uliyat, axborot madaniyati, muloqot etikasi va jamiyat oldidagi burchni chuqur anglash ko'nikmalari rivojlantiriladi. Jurnalistika sohasi jamiyatdagi eng muhim ijtimoiy institutlardan biri sifatida inson ongiga bevosita ta'sir ko'rsatgani bois, bu sohada faoliyat yurituvchi kadrlarning axloqiy yetukligi milliy qadriyatlar, fuqarolik burchi va kasbiy intizom bilan chambarchas bog'liq. Shu

nuqtayi nazardan, jurnalist kadrlarni tayyorlashda deontologik yondashuv shaxsning nafaqat kasbiy, balki ma'naviy barkamolligini ta'minlaydigan pedagogik tizim sifatida qaralishi zarur.

Deontologik yondashuv jurnalist shaxsini shakllantirishda axloqiy qadriyatlarni ta'lim jarayoniga integratsiyalash, ularni nazariy va amaliy jihatdan uyg'unlashtirishni taqozo etadi. Jurnalistikaning asosiy mohiyati – haqiqatni yoritish, axborotning ishonchliligini ta'minlash va jamiyatda fikrlar muvozanatini saqlashdir. Shu ma'noda, jurnalist kasbiy faoliyatida deontologik tamoyillarga amal qilmas ekan, uning ishi jamiyatga ijobiy emas, balki salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Pedagogik jarayonda talabalarga jurnalistikaning axloqiy me'yorlari, professional etik kodeks va inson huquqlariga sodiqlik tamoyillari chuqur o'rgatilishi zarur. Shuningdek, axborotning haqqoniyligi, manbalar bilan ishlash madaniyati, shaxs sha'ni va qadr-qimmatini hurmat qilish, tanqidiy tafakkurni rivojlantirish deontologik tayyorgarlikning ajralmas qismini tashkil etadi. Bu yo'nalishda o'qituvchilarning pedagogik mahorati, ularning shaxsiy namunasi ham o'ta muhim ahamiyatga ega. Chunki deontologik yondashuv faqat nazariy tushunchalar bilan cheklanmay, amaliyotda o'z ifodasini topishi lozim. Shu orqali bo'lajak jurnalistlarda mustaqil fikrlash, axborotning ijtimoiy qiymatini baholash va professional mas'uliyatni anglash ko'nikmalari shakllanadi. Natijada, deontologik yondashuv jurnalist kadrlarni tayyorlashda insonparvarlik, xolislik va jamiyatga sadoqat ruhini kuchaytiradi.

Pedagogik nuqtayi nazardan qaraganda, deontologik yondashuv asosida jurnalist kadrlar tayyorlash ta'lim tizimini insonparvarlik va axloqiy qadriyatlar bilan boyitishga xizmat qiladi. Bu yondashuvda o'quv dasturlari nafaqat kasbiy malaka, balki axborot bilan ishlashda ma'suliyatli yondashuv, tanqidiy fikrlash va empatiya kabi fazilatlarni ham o'z ichiga olishi kerak. Zamonaviy o'quv jarayonida deontologik kompetensiyalarni rivojlantirish uchun treninglar, etik muhokamalar, keys-stadiylar va jurnalistik simulyatsiyalar muhim metod sifatida qo'llaniladi. Bunday pedagogik usullar orqali talabalarda real hayotiy vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilish, etik muvozanatni saqlash va ijtimoiy adolatni himoya qilish ko'nikmalari shakllanadi. Shu bilan birga, o'quv jarayonida xalqaro jurnalistik etika standartlari, milliy qonunchilik va fuqarolik mas'uliyatiga oid bilimlarning uyg'unligi ta'minlanadi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, deontologik yondashuv asosida tayyorlangan jurnalistlar jamiyatda axborot xavfsizligi, ishonchli kommunikatsiya va ijtimoiy mas'uliyatni ta'minlashda yetakchi rol o'ynaydilar. Shu tariqa, jurnalist kadrlarni deontologik asosda tayyorlash zamonaviy axborot makonida axloqiy barqarorlikni ta'minlashning eng samarali pedagogik yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Deontologik yondashuv asosida jurnalist kadrlarni tayyorlash masalasi ilmiy adabiyotlarda keng yoritilgan bo'lib, bu yo'nalishda bir qator mahalliy va xorijiy olimlarning nazariyalari shakllangan. Avvalo, I. Kantning deontologik etikasi ushbu masalaning falsafiy ildizini tashkil etadi. Unga ko'ra, inson harakati axloqiy qonunga muvofiq amalga oshirilgandagina haqiqiy qadriyatga ega bo'ladi. Kant "kategorik imperativ" tamoyili orqali har bir kasbiy faoliyat, jumladan jurnalistika ham, burch, mas'uliyat va halollik tamoyillariga asoslanmog'i zarurligini ta'kidlaydi. Bu g'oya jurnalistning shaxsiy manfaatdan ustun qo'yilgan ijtimoiy burchini shakllantirishda nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. Jurnalist o'z faoliyatida haqiqatni yetkazish, jamiyat manfaatini himoya qilish va inson sha'nini hurmat qilishni kasbiy vazifa sifatida qabul qilishi kerak. Kantning deontologik yondashuvi zamonaviy kasbiy etika tizimlarining asosi bo'lib, jurnalistik ta'limda ham axloqiy qarorlarni ongli ravishda qabul qilishni o'rgatish zarurligini belgilaydi. Shunday qilib, deontologik etikani pedagogik jarayonga singdirish jurnalist shaxsini axloqiy mustaqil, ijtimoiy mas'uliyatli va professional qarorlar qabul qila oladigan mutaxassis sifatida shakllantiradi.

J.Bentam va J.S. Millning utilitaristik nazariyalariga tayanadigan ba'zi olimlar deontologik yondashuvni amaliy axloqiy muammolarni hal etishda muhim vosita sifatida talqin qiladilar. Ularning fikricha, kasbiy etikada nafaqat burch, balki faoliyat natijasining ijtimoiy

foydasi ham muhim o'rin tutadi. Bu yondashuvda jurnalist faoliyati insonlar ongini shakllantirish, adolatli jamiyat qurish va ijtimoiy muvozanatni saqlashda qanday natijalar berishi bilan baholanadi. Shu jihatdan deontologik va utilitar yondashuvlarning uyg'unligi kasbiy etikaning yangi shaklini yuzaga keltiradi. Bentamning "eng katta baxt prinsipi" jurnalistning faoliyati nafaqat haqiqatni yetkazish, balki jamiyat farovonligini oshirishga xizmat qilishi kerakligini ko'rsatadi. Mill esa inson erkinligi va mas'uliyatini jurnalistik faoliyatdagi asosiy axloqiy me'yor sifatida belgilagan. Bu nazariyalar asosida jurnalistik ta'limda o'quvchilarga axborotning ijtimoiy oqibatlarini tahlil qilish, har bir xabar orqasidagi axloqiy mas'uliyatni anglash ko'nikmalari singdiriladi. Shu bilan birga, utilitarizm deontologik asoslarni mustahkamlab, jurnalist faoliyatini jamiyat manfaati bilan uyg'unlashtirish zarurligini ta'kidlaydi. Natijada, jurnalist ta'limida "axborot foydasi va burch" muvozanatini anglash muhim kompetensiyaga aylanadi.

Mahalliy va rus olimlari ham jurnalistlarning kasbiy tayyorgarligida deontologik yondashuvning o'rni haqida muhim ilmiy qarashlarni ilgari surganlar. Xususan, M. M. Bakhtinning "so'z axloqi" konsepsiyasi jurnalistning axborot berish jarayonida so'zning ijtimoiy mas'uliyatini chuqur anglashga asoslanadi. U so'z orqali jamiyat bilan muloqot qiluvchi insonning javobgarligi eng oliy axloqiy tamoyil ekanini ta'kidlagan. Bakhtinning fikricha, jurnalist har bir so'zida haqiqat, e'tibor, insonparvarlik va adolatni ifodalashi kerak. Shuningdek, V. N. Myasishchevning shaxslararo munosabatlar nazariyasi deontologik jihatdan jurnalistning kommunikativ mas'uliyatini yoritadi. Unga ko'ra, jurnalist va auditoriya o'rtasidagi axloqiy aloqadorlik ishonch va halollikka tayanishi lozim. Shuningdek, o'zbekistonlik tadqiqotchilardan Sh. Qodirov, Z. Nishonova va B. Yo'ldoshevlarning ishlari jurnalist shaxsini ma'naviy yetuk, milliy qadriyatlarga sodiq va ijtimoiy mas'uliyatli tarzda shakllantirish zarurligini asoslaydi. Ularning ta'kidlashicha, deontologik ta'lim jarayoni shunchaki bilim emas, balki kasbiy madaniyatni tarbiyalovchi pedagogik tizimdir. Shu bilan birga, bu nazariy qarashlar jurnalistik ta'limda shaxsga yo'naltirilgan, milliy g'oyalar bilan uyg'un yondashuvni rivojlantirishga xizmat qiladi.

G'arb olimlarining zamonaviy nazariyalari ham jurnalist kadrlarni deontologik jihatdan tayyorlashda muhim metodologik asoslarni taqdim etadi. P. Pritchard va S. Black kabi tadqiqotchilar jurnalistik etikaning zamonaviy konsepsiyasini ishlab chiqib, kasbiy axloqiy me'yorlarni global standartlarga moslashtirishga e'tibor qaratganlar. Ularning fikricha, raqamli jurnalistika, onlayn axborot vositalari va ijtimoiy tarmoqlar davrida jurnalistning deontologik burchi avvalgidan ham murakkabroq tus olgan. Chunki bu sharoitda axborot tezligi, manba ishonchliligi va shaxsiy daxlsizlik o'rtasida muvozanatni saqlash dolzarb masalaga aylangan. Shu sababli, zamonaviy jurnalistikaning deontologik tayyorlov tizimi tanqidiy fikrlash, media madaniyat va raqamli etikani o'z ichiga olishi lozim. Pritchard jurnalist etikasini "axborotning haqiqatini himoya qilish san'ati" deb ta'riflagan bo'lsa, Black "axborot erkinligi va mas'uliyat uyg'unligi"ni jurnalistik etikaning markaziy tamoyili sifatida e'tirof etgan. Bu g'oyalar jurnalistik ta'limda o'qituvchilar tomonidan yosh jurnalistlarda axborot ustida ishlashning axloqiy mezonlarini singdirish uchun qo'llaniladi. Shu bilan birga, G'arb nazariyalari milliy qadriyatlar bilan uyg'unlashtirilganda, ta'lim jarayonining samaradorligi yanada ortadi.

Pedagogik nuqtayi nazardan, deontologik yondashuv nazariyalari jurnalistik ta'limda shaxsni axloqiy yetuk, mustaqil fikrlovchi va ijtimoiy mas'uliyatli mutaxassis sifatida shakllantirishni ta'minlaydi. Bu nazariyalarda o'qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki kasbiy madaniyatni shakllantiruvchi, axloqiy namunani ko'rsatuvchi shaxs sifatida qaraladi. O'quvchi esa deontologik qadriyatlarni o'z ongida mustahkamlab, ularni amaliy faoliyatida qo'llashni o'rganadi. Zamonaviy pedagogik yondashuvlar – muammoli o'qitish, aks ettiruvchi tahlil, etik keyslar asosida o'qitish – bu jarayonda samarali natija beradi. Natijada, bo'lajak jurnalistlar axborot ustida ishlashda xolislik, haqqoniylik va inson sha'niga hurmat tamoyillariga qat'iy amal qiladilar. Shu tarzda, deontologik yondashuv asosida shakllangan ta'lim tizimi nafaqat

kasbiy bilim, balki axloqiy madaniyatni ham rivojlantiradi. Pedagogik jarayonda bu yondashuv insoniy qadriyatlarga asoslangan, jamiyat manfaatiga xizmat qiluvchi jurnalistlarni tayyorlashga qaratilgan bo'lishi lozim. Shu bilan, deontologik nazariyalar jurnalistik ta'limda nafaqat fan, balki ma'naviy tarbiya vositasiga aylanadi.

Tahlillar va natijalar. Deontologik yondashuv asosida jurnalist kadrlarni tayyorlash jarayonining tahlili shuni ko'rsatadiki, bu yo'nalish o'qitish tizimining axloqiy, ijtimoiy va pedagogik jihatlarini bir butun holda uyg'unlashtiradi. Tahlillar natijasida aniqlanishicha, jurnalistikaning mohiyati nafaqat axborot uzatish, balki jamiyatda ishonchni shakllantirish, ijtimoiy barqarorlikni saqlash va adolatni targ'ib etish bilan chambarchas bog'liq. Shu sababdan, jurnalistlarni tayyorlashda deontologik prinsiplar – xolislik, haqiqatparastlik, inson sha'niga hurmat va mas'uliyatlilik – o'quv dasturlarining markazida bo'lishi kerak. O'quvchi talabalarining tahliliy fikrlashi, etika kodeksini bilishi va axborot oqimida to'g'ri yo'l topish qobiliyati aynan ushbu yondashuv orqali shakllanadi. Tahlil davomida aniqlanganki, deontologik yondashuv o'qituvchi va talaba o'rtasidagi muloqotni insoniy qadriyatlarga asoslangan hamkorlikka aylantiradi. Bu jarayonda o'qituvchi faqat bilim beruvchi emas, balki axloqiy mezonlarni amaliy misollar orqali singdiruvchi rahbar sifatida faoliyat yuritadi. Natijada, ta'lim jarayonining har bir bosqichida mas'uliyatli jurnalistlikni tarbiyalovchi pedagogik muhit shakllanadi. Shu bilan birga, tahlillar deontologik yondashuvning nafaqat kasbiy, balki ma'naviy yetuklikni rivojlantirishdagi rolini ham ko'rsatmoqda. Bu yondashuv jurnalistikaning insonparvarlik mohiyatini chuqur anglash va uni amaliy faoliyatda ifodalash uchun mustahkam zamin yaratadi.

Natijalar tahliliga ko'ra, deontologik yondashuv asosida shakllangan jurnalist kadrlar o'z kasbiy faoliyatida axborot oqimlarini tahlil qila oladigan, tanqidiy fikrlaydigan va ijtimoiy javobgarlikka ega mutaxassislar sifatida namoyon bo'ladilar. Ular jamiyatning turli qatlamlari bilan ishlashda insoniy qadriyatlarga tayanib, har bir axborotni halollik va haqiqat mezonida baholaydilar. Tahlillar shuni isbotlaydiki, deontologik yondashuv asosida o'qitilgan talabalar axborot manbalarini tekshirish, muvozanatli fikr bildirish va ijtimoiy mas'uliyatni his qilishda yuqori natijalarni ko'rsatadilar.

Shu bilan birga, pedagogik tajriba asosida aniqlanganki, o'quv jarayoniga etik treninglar, muammoli keyslar va refleksiv muhokamalarni kiritish o'quvchilarning etik qarorlar qabul qilish ko'nikmalarini kuchaytiradi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, deontologik yondashuvning amaliy qo'llanilishi jurnalist kadrlarning professional madaniyatini oshiradi, ularning axborot berishdagi mas'uliyatini kuchaytiradi va ommaviy kommunikatsiyada inson omiliga e'tiborini kuchaytiradi. Shu bois, deontologik prinsiplar asosida tashkil etilgan ta'lim tizimi jamiyatda ijtimoiy adolat, axborot ishonchliligi va ma'naviy barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiladi. Tahlil shuningdek, axloqiy yetuklik va kasbiy mas'uliyat o'rtasidagi bog'liqlikni mustahkamlaydi, bu esa jurnalistik ta'limda yangi pedagogik yondashuvlarning shakllanishiga sabab bo'ladi.

1-jadval

Tadqiqot bosqichlari	Mazmuni	Pedagogik metodlar va yondashuvlar	Kutilayotgan natijalar
1. Muammoni aniqlash bosqichi	Jurnalist kadrlar tayyorlash tizimida deontologik yondashuvning o'rni va ahamiyatini aniqlash.	So'rovnoma, intervyu, kuzatuv, hujjatlar tahlili.	Deontologik tamoyillarning jurnalist ta'limidagi mavjud holati aniqlanadi.
2. Nazariy tahlil bosqichi	Pedagogik deontologiya,	Kontent-tahlil, komparativ tahlil, ilmiy	Jurnalistlarni tayyorlashda

	kasbiy etika, axloqiy mas’uliyat va jurnalistlik madaniyati bo’yicha ilmiy manbalarni tahlil qilish.	adabiyotlarni sistematik o’rganish.	deontologik yondashuvni asoslovchi pedagogik konsepsiya shakllanadi.
3. Diagnostika bosqichi	Jurnalistika yo’nalishida tahsil olayotgan talabalarning kasbiy axloqiy qadriyatlari va deontologik savodxonligini baholash.	“Kasbiy mas’uliyat shkalasi”, “Etik qaror qabul qilish testi”, “Axloqiy refleksiya” so’rovnomasi.	Talabalarning kasbiy deontologik tayyorgarlik darajasi aniqlanadi.
4. Eksperimental ta’sir bosqichi	Talabalarda deontologik kompetensiyalarni rivojlantirishga yo’naltirilgan pedagogik dastur ishlab chiqish va sinovdan o’tkazish.	Trening mashg’ulotlari, keys-stadi, muammoli ta’lim, reflektiv suhbat, bahs-munozara metodlari.	Talabalarda kasbiy mas’uliyat, axloqiy pozitsiya va deontologik madaniyat rivojlanadi.
5. Yakuniy diagnostika bosqichi	Dastur samaradorligini aniqlash, talabalarda deontologik yondashuv asosidagi o’zgarishlarni o’lchash.	Qayta test o’tkazish, natijalarni solishtirish, tahliliy suhbat.	Talabalarning kasbiy-axloqiy qarashlari, mas’uliyat hissi va kommunikativ madaniyati oshgani aniqlanadi.
6. Natijalarni tahlil qilish bosqichi	Olingan empirik natijalarni pedagogik tahlil qilish, ularni ilmiy asoslash.	Statistik tahlil, reflektiv tahlil, kontent-analiz.	Jurnalist kadrlarni tayyorlashda deontologik yondashuvning pedagogik modeli ishlab chiqiladi.
7. Tavsiyalar ishlab chiqish bosqichi	Oliy ta’lim muassasalari, o’qituvchilar va jurnalistlar uchun metodik tavsiyalar tayyorlash.	Pedagogik maslahat, metodik qo’llanma ishlab chiqish.	“Deontologik yondashuv asosida jurnalist kadrlar tayyorlash modeli” amaliy tavsiyalar shaklida taklif etiladi.

Umumiy tahlil natijalari shuni ko’rsatadiki, deontologik yondashuv asosida jurnalist kadrlarni tayyorlash pedagogik tizimning sifatini tubdan oshiruvchi, insonparvarlik g’oyalariga asoslangan metodologik asosdir. Bu yondashuv jurnalistikaning axloqiy mohiyatini chuqur tahlil qilish, kasbiy qadriyatlarni anglash va ularni amaliyotga tatbiq etish imkonini beradi. Natijalar tahlil etilganda ma’lum bo’ldiki, deontologik yondashuv asosida o’qitilgan

mutaxassislar jamiyatdagi axborot oqimlarini boshqarish jarayonida xolislikni saqlab, axborot manipulyatsiyasiga qarshi turish qobiliyatiga ega bo'ladilar. Shu bilan birga, bu yondashuv ta'lim jarayoniga innovatsion va interfaol metodlarni integratsiyalash orqali talabalarning mustaqil fikrlashini rag'batlantiradi.

O'quvchilarda refleksiv tafakkur, axloqiy baholash va ijtimoiy mas'uliyatni anglashning kuchayishi pedagogik yutuq sifatida qayd etiladi. Deontologik yondashuv natijasida jurnalistlar inson huquqlarini hurmat qiluvchi, milliy qadriyatlarni qadrllovchi va global axborot maydonida ijobiy o'rin egallovchi shaxslar sifatida shakllanadilar. Shu tarzda, deontologik asosda tayyorlangan jurnalistlar jamiyatda ishonchli axborot tizimini barpo etishda yetakchi kuch bo'ladilar. Ularning professional madaniyati, axloqiy mas'uliyati va ijtimoiy e'tiqodi jurnalistik ta'lim samaradorligini aniqlovchi asosiy mezonlardandir.

Xulosa. Deontologik yondashuv asosida jurnalist kadrlarni tayyorlash jarayoni o'z mohiyatiga ko'ra shaxsning kasbiy, ma'naviy va axloqiy jihatdan yetuk bo'lishini ta'minlovchi pedagogik tizim sifatida namoyon bo'ladi. Bu yondashuv jurnalistikaning faqat kasb emas, balki jamiyat oldidagi burch va ijtimoiy mas'uliyat sifatidagi mohiyatini anglashga xizmat qiladi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, deontologik prinsiplarni ta'lim jarayoniga tatbiq etish o'qituvchi va talaba o'rtasida axloqiy hamkorlik, fikriy mustaqillik va insoniy qadriyatlarni hurmat qilish muhitini shakllantiradi. Natijada, bo'lajak jurnalistlar o'z faoliyatida xolislik, haqqoniylik, inson sha'niga hurmat va axborot madaniyatiga rioya qilish tamoyillarini ongli ravishda amalga oshiradilar.

Pedagogik jarayonda deontologik yondashuv kasbiy mahorat bilan bir qatorda axloqiy refleksiya, tanqidiy fikrlash va mas'uliyatni kuchaytiradi. Jurnalistik ta'limda bu yondashuvni qo'llash orqali talabalarda haqiqatni himoya qilish, ijtimoiy adolatni targ'ib etish va axborot orqali insonparvarlikni yoritish ko'nikmalari shakllanadi. Shu bois, deontologik asosda o'qitilgan jurnalist shaxsida kasbiy burchni anglash, halollikni ustuvor qadriyat sifatida qabul qilish va jamiyatga xizmat qilish ehtiyoji mustahkamlanadi. Bu holat nafaqat kasbiy madaniyat, balki umuminsoniy qadriyatlarga asoslangan kommunikativ madaniyatni ham rivojlantiradi. Deontologik yondashuvning ta'lim tizimidagi ahamiyati aynan insonparvarlik va ijtimoiy mas'uliyatni kuchaytirish bilan belgilanadi. Shu yo'l bilan jurnalist kadrlar jamiyat taraqqiyotida ishonchli, adolatparvar va vijdonli axborot manbai sifatida shakllanadilar.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, deontologik yondashuv asosida jurnalist kadrlarni tayyorlash – bu zamonaviy axborot makonida insonparvarlik, halollik va mas'uliyat tamoyillarini amaliyotga tatbiq etuvchi innovatsion pedagogik tizimdir. Ushbu yondashuv orqali o'qitilayotgan jurnalistlar nafaqat kasbiy mahorat, balki etik qarorlar qabul qilishda mustaqillik, ijtimoiy barqarorlikni saqlashda faollik va jamiyat manfaatiga xizmat qilish qobiliyatiga ega bo'ladilar. O'quv jarayoniga deontologik tamoyillarni chuqur singdirish o'qituvchilarni axloqiy rahbar, talabalarni esa mas'uliyatli axborot tashuvchisi sifatida shakllantiradi. Bu jarayon natijasida jurnalistik ta'lim faqat kasbiy bilim beruvchi tizimdan chiqib, ma'naviy tarbiya va axloqiy yetuklikni rivojlantiruvchi tizimga aylanadi.

Deontologik yondashuv asosida tayyorlangan jurnalistlar jamiyatda ishonchli, halol va prinsipial pozitsiyani egallab, axborot maydonini tozalash va adolatni qaror toptirishga hissa qo'shadilar. Shu bilan birga, bu yondashuv milliy qadriyatlar bilan uyg'unlashgan holda, global axborot muhitida ham o'z ahamiyatini saqlab qoladi. Jurnalistik ta'limda deontologik yondashuvni tizimli tatbiq etish natijasida soha vakillarining kasbiy madaniyati, axloqiy immuniteti va ijtimoiy ishonchliligi ortadi. Natijada, deontologik jihatdan yetuk jurnalist shaxsini tarbiyalash pedagogik tizimning bosh maqsadi sifatida qaraladi. Shu sababli, deontologik yondashuv jurnalistik ta'limni nafaqat kasbiy, balki axloqiy jihatdan ham mukammal qilishga xizmat qiluvchi zamonaviy pedagogik konsepsiya sifatida e'tirof etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Yo'ldoshev Q., O'ktamov A. – Kasbiy etika va deontologiya asoslari. – Toshkent: 2020.
2. Juraev N. – Tibbiy deontologiya va etik axloqiy me'yorlar. – Toshkent: TMA nashriyoti, 2019.
3. Karimov M. – Etika va estetika asoslari. – Toshkent: Fan, 2017.
4. Р.Г. Овчарова – Профессиональная этика и деонтология. – Москва: Академия, 2018.
5. Лебедев А.И. – Медицинская деонтология. – Санкт-Петербург: СпецЛит, 2020
6. Канке В.А. – Философия и методология науки. – Москва: 2019.

Atadjonova Dinora Ulug'bekovna,
Urganch davlat pedagogika instituti "Maktabgacha ta'lim"
kafedrasi dotsenti(PhD)
Axmadjanova Shaxnoza Qaxramon qizi,
UrDPI Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (maktabgacha ta'lim) mutaxassisligi
magistranti

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA MILLIY QADRIYATLARGA ASOSLANGAN AXLOQIY TARBIYANI SHAKLLANTIRISH METODIKASI

Annotatsiya. Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda milliy qadriyatlarga asoslangan axloqiy tarbiyani shakllantirishning mazmuni, maqsadi va samarali metodikasi yoritilgan. Tadqiqotda o'zbek xalqining boy madaniy merosi, urf - odatlari, xalq og'zaki ijodi namunalaridan foydalanish orqali bolalarda axloqiy fazilatlarni rivojlantirish yo'llari tahlil qilingan. Shuningdek, pedagogik jarayonda milliy qadriyatlarga tayangan holda bolalarda mehr - oqibat, halollik, mehnatsevarlik, hurmat kabi insoniy fazilatlarni shakllantirishning nazariy va amaliy asoslari ko'rsatib o'tilgan. Maqolada tarbiyachilarning ijodkorlik faoliyatini kuchaytirish, o'yin, ertak, xalq qo'shiqlari va milliy bayramlar orqali axloqiy tarbiyani boyitish metodlari taklif etilgan. Tadqiqot natijalari maktabgacha ta'lim tashkilotlarida axloqiy tarbiya sifatini oshirish hamda bolalarda milliy o'zlikni shakllantirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, axloqiy tarbiya, milliy qadriyatlar, xalq an'analari, tarbiya metodikasi, o'zbek xalq og'zaki ijodi, bolalar tarbiyasi, ma'naviy rivojlanish.

Аннотация. В данной статье раскрываются содержание, цель и эффективная методика формирования нравственного воспитания у детей дошкольного возраста на основе национальных ценностей. В исследовании анализируются пути развития нравственных качеств у детей посредством использования богатого культурного наследия, традиций и устного народного творчества узбекского народа. Показаны теоретические и практические основы воспитания у детей таких человеческих качеств, как доброта, честность, трудолюбие и уважение, опираясь на национальные ценности в педагогическом процессе. В статье предложены методы обогащения нравственного воспитания через творческую деятельность воспитателей, а также посредством игр, сказок, народных песен и национальных праздников. Результаты исследования способствуют повышению качества нравственного воспитания в дошкольных образовательных учреждениях и формированию у детей национального самосознания.

Ключевые слова: дошкольное образование, нравственное воспитание, национальные ценности, народные традиции, методика воспитания, узбекский фольклор, воспитание детей, духовное развитие.

Annotation. This article highlights the content, purpose, and effective methodology for forming moral education in preschool children based on national values. The research analyzes ways to develop children's moral qualities through the use of the rich cultural heritage, traditions, and folklore of the Uzbek people. Theoretical and practical foundations for fostering such human values as kindness, honesty, diligence, and respect in children, relying on national traditions in the pedagogical process, are presented. The article also proposes methods for enriching moral education through creative activities of educators, as well as the use of games, fairy tales, folk songs, and national holidays. The results of the study contribute to improving the quality of moral education in preschool institutions and to shaping a sense of national identity among children.

Key words: preschool education, moral education, national values, folk traditions, educational methodology, Uzbek folklore, child upbringing, spiritual development.

Kirish. Bugungi globallashuv sharoitida yosh avlodni milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalash masalasi o'ta dolzarb bo'lib bormoqda. Chunki xalqning ma'naviy merosi, urf - odat va an'analari bolalar ongida milliy o'zlikni, axloqiy ideallarni va ijtimoiy mas'uliyatni shakllantirishda beqiyos ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, maktabgacha yosh insonning ma'naviy-axloqiy fazilatlarini asos solinadigan davr hisoblanadi. Shu bois, axloqiy tarbiya jarayonini milliy qadriyatlar bilan uyg'unlashtirish pedagogika fanining muhim yo'nalishiga aylangan.

Adabiyotlar sharhi. O'zbekiston Respublikasining "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi Qonuni (2020-y.) va "Maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi"da bolalarda milliy g'urur, mehr - oqibat, insonparvarlik va halollik fazilatlarini tarbiyalashga alohida urg'u berilgan. Shuningdek, Prezidentimizning "Yangi O'zbekiston – ma'naviyatli jamiyat" konsepsiyasida ham milliy qadriyatlar asosida barkamol avlodni tarbiyalash maqsadi aniq belgilangan.

X. To'raqulova (2021) o'z tadqiqotlarida axloqiy tarbiya jarayonida xalq og'zaki ijodidan foydalanish bolalarda emotsional-intellektual rivojlanishni tezlashtirishini ta'kidlaydi. Shuningdek, G. Shodmonova (2022) bolalar psixologiyasida milliy o'yinlarning hissiy muvozanatni saqlash va empatiya rivojida muhim omil ekanini qayd etgan.

Tadqiqotning maqsadi - maktabgacha yoshdagi bolalarda milliy qadriyatlarga asoslangan axloqiy tarbiyani shakllantirishga oid metodik asoslarni tahlil qilish, mavjud tajribalarni o'rganish va samarali pedagogik yondashuvlar asosida nazariy model ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqotning obyekti - maktabgacha ta'lim muassasalaridagi axloqiy tarbiya jarayoni.

Tadqiqotning predmeti - milliy qadriyatlarga asoslangan axloqiy tarbiya metodikasining mazmuni va shakllari.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda pedagogik, psixologik va etnopedagogik yondashuvlar uyg'unlashtirildi. Tadqiqot metodlari sifatida ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish, pedagogik kuzatish, taqqoslash, umumlashtirish, shuningdek model tajriba asosida metodik yondashuv ishlab chiqish usullaridan foydalanildi.

Tadqiqot shartli ravishda uch bosqichda amalga oshirildi:

Tayyorlov bosqichi - milliy qadriyatlarning axloqiy tarbiyadagi o'rni, xalq pedagogikasi tajribalari, maktabgacha ta'lim dasturlarida bu masalaning yoritilishi o'rganildi.

Model ishlab chiqish bosqichi - bolalarning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda milliy qadriyatlarga asoslangan axloqiy tarbiya modeli ishlab chiqildi. Modelda o'yin, ertak, xalq og'zaki ijodi va amaliy mashg'ulotlar asosiy vosita sifatida belgilandi.

Nazariy tahlil bosqichi - ishlab chiqilgan metodikaning samaradorlik jihatlari ilmiy manbalar bilan solishtirilib, amaliy qo'llash imkoniyatlari tahlil qilindi.

Metodik modelda quyidagi asosiy yo'nalishlar belgilandi:

Milliy ertaklar asosida axloqiy xulqni shakllantirish. Masalan, "Zumrad va Qimmat", "Boy va kambag'al", "Bo'ri va echki bolalari" kabi ertaklarda mehr, halollik, sadoqat g'oyalari bolalarga sodda shaklda singdiriladi.

Xalq maqollari va topishmoqlaridan foydalanish. Masalan, "Mehnat qilgan to'yadi", "Kattaga hurmat, kichikka izzat" kabi maqollar bolalarda axloqiy qadriyatlarni mustahkamlaydi.

Milliy o'yinlar orqali ijtimoiy fazilatlarini shakllantirish. "Oq terakmi, ko'k terak", "Kim chaqqon", "Do'stini top" kabi o'yinlar jamoaviylik, hamkorlik va halollikka o'rgatadi.

Milliy bayramlar va marosimlarda ishtirok etish. "Navro'z", "Mustaqillik kuni", "Mehrjon" bayramlarini bolalar bilan o'tkazish orqali ularning madaniy identifikatsiyasi mustahkamlanadi.

Natijalar. Tadqiqot asosida ishlab chiqilgan model tajribasidan nazariy tahlil shuni ko'rsatdiki, axloqiy tarbiya jarayonida milliy qadriyatlarning tizimli qo'llanishi quyidagi natijalarga olib keladi:

bolalarning axloqiy tasavvurlari kengayadi. Ular halollik, do'stlik, hurmat, sabr, shukronalik kabi fazilatlarining mazmunini ertaklar va o'yinlar orqali amaliy anglay boshlaydilar.

nutq va muloqot madaniyati rivojlanadi. Milliy og'zaki ijod namunalari bolaning so'z boyligini oshirib, muloqotda odobli so'zlardan foydalanishni o'rgatadi.

jamoaviylik va mas'uliyat hissi ortadi. O'yinlarda hamkorlik, o'zaro yordam, navbat kutish kabi ko'nikmalar shakllanadi.

ota-onalar va tarbiyachilar hamkorligi mustahkamlanadi. Ota-onalar bilan birgalikda o'tkazilgan "Milliy qadriyatlar haftaligi" kabi tadbirlar bolalarning oilaviy tarbiyasini boyitadi. Shuningdek, metodika tahlili asosida aniqlanishicha, milliy qadriyatlar asosidagi tarbiya jarayoni an'anaviy metodikalarga qaraganda bolalarda 25–30% yuqoriroq ijtimoiy faollikni yuzaga keltiradi (ilmiy adabiyotlarda qayd etilgan model natijalari asosida).

Muhokama. Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, maktabgacha yoshdagi bolalarda axloqiy tarbiya samaradorligi milliy qadriyatlarning mazmunli qo'llanishi bilan bevosita bog'liq. Milliy qadriyatlar - bu nafaqat urf-odatlar yig'indisi, balki xalqning axloqiy idealini ifodalovchi tizimdir.

Mazkur tadqiqotda ishlab chiqilgan metodika aynan shu yondashuvlarni integratsiya qilgan holda, milliylik – axloqiylik – ijodkorlik o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ta'minlaydi. Biroq, amaliyotda ayrim muammolar ham mavjud:

Tarbiyachilarning milliy qadriyatlarni chuqur bilmasligi yoki ularni zamonaviy usullar bilan uyg'unlashtira olmasligi;

Ta'lim dasturlarida milliy tarbiya komponentining yetarlicha tizimlashtirilmagani;

Ota-onalarning bu jarayonga faol jalb qilinmagani.

Shu sababli, maktabgacha ta'lim tizimida milliy qadriyatlarga asoslangan axloqiy tarbiya metodikasini keng joriy etish uchun tarbiyachilar malakasini oshirish kurslari, metodik qo'llanmalar va multimedia vositalari ishlab chiqish zarur.

Xulosa va tavsiyalar. Tadqiqot natijalari asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

Maktabgacha yoshda axloqiy tarbiyani samarali tashkil etish milliy qadriyatlar bilan boyitilgan metodikalardan foydalanishni talab etadi.

Xalq og'zaki ijodi, milliy o'yinlar, urf-odatlar va bayramlarni tarbiyaviy jarayonga kiritish bolalarning ma'naviy va axloqiy rivojiga sezilarli ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Tarbiyachilarni milliy qadriyatlar asosida ishlashga o'rgatuvchi o'quv-metodik kurslar tashkil etish muhim.

Ota-onalar bilan hamkorlikni kuchaytirish orqali tarbiya jarayoni yanada barqaror natija beradi.

Tavsiyalar. "Milliy qadriyatlar asosida axloqiy tarbiya" mavzusida o'quv qo'llanma yaratish;

Millatlarda "Milliy qadriyatlar haftaligi"ni muntazam o'tkazish;

tarbiyachilar uchun interfaol metodlar (rolli o'yin, ertak terapiyasi, madaniy mashg'ulotlar) bo'yicha seminar-treninglar o'tkazish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. O'zbekiston Respublikasi "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyev. "Yangi O'zbekiston – ma'naviyatli jamiyat" konsepsiyasi. – Toshkent, 2023.
3. To'raqulova X. Maktabgacha ta'limda axloqiy tarbiya asoslari. – Toshkent: Fan, 2021.
4. Shodmonova G. Bolalar psixologiyasi va tarbiya metodikasi. – Toshkent: TDPU, 2022.

Toshpulatov Dilshodjon Abdurafiqovich,
Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti
Samarqand filiali "Tillar" kafedrasida o'qituvchisi
toshpulatov.dilshodjon2705@mail.ru

TIJORAT TERMINLARINI SMART TEXNOLOGIYALAR ORQALI O'QITISH

Annotatsiya. Ushbu maqolada tijorat sohasida keng tarqalgan terminlar - masalan, "shartnoma", "do'kon", "ma'lumot yig'ish" - so'nggi smart texnologiyalar yordamida qanday yangicha mazmunga ega bo'layotgani tahlil qilinadi. Smart kontraktlar, smart do'konlar, aqlli ma'lumot yig'ish (smart data capture) kabi ilg'or yondashuvlar tijorat jarayonlarini avtomatlashtiradi, samarali va xavfsiz qiladi hamda mijozlar tajribasini oshiradi.

Kalit so'zlar: Tijorat terminlari, smart kontrakt, smart do'kon, omnichannel, smart data capture, IoT, raqamli savdo, innovatsiya

Abstract. This article analyzes how common terms in the commercial field - such as "contract," "store," "data collection" - are acquiring new meanings with the help of the latest smart technologies. Advanced approaches such as smart contracts, smart stores, and smart data capture automate commercial processes, make them efficient and secure, and enhance customer experience.

Key words: Commercial terms, smart contract, smart store, omnichannel, smart data capture, IoT, digital trade, innovation

Аннотация. В этой статье анализируется, как распространенные в коммерческой сфере термины - например, "контракт," "магазин," "сбор информации" - приобретают новое значение с помощью последних smart-технологий. Передовые подходы, такие как smart-контракты, smart-магазины, smart-сбор данных (smart data capture), автоматизируют коммерческие процессы, делают их эффективными и безопасными, а также улучшают клиентский опыт.

Ключевые слова: Коммерческие термины, smart контракт, smart магазин, omnichannel, smart data capture, IoT, цифровая торговля, инновации

Kirish. Bugungi kunda ta'lim tizimida raqamli texnologiyalarni joriy etish jarayoni jadal sur'atlarda rivojlanmoqda. Ayniqsa, kasbiy sohalarga oid terminlarni o'qitishda an'anaviy yondashuv o'quvchilarning mustaqil o'rganish motivatsiyasini yetarli darajada qo'llab-quvvatlamaydi. Shu bois, smart texnologiyalarni qo'llash, ya'ni interaktiv, multimediasiy va onlayn vositalardan foydalanish, til o'rganish jarayonini samarali tashkil etishda muhim omilga aylanmoqda.

Tijorat terminlari o'zining tez yangilanib boruvchi tabiati bilan ajralib turadi. Shu sababli, o'qituvchi va talaba zamonaviy axborot texnologiyalari orqali ularni doimiy ravishda yangilab borishi lozim. Shu nuqtai nazardan qaraganda, tijorat terminlarini o'qitish jarayoniga smart texnologiyalarni joriy etish o'quvchilarning kasbiy tayyorgarligini oshirish, til o'rganishga bo'lgan motivatsiyasini kuchaytirish va o'zlashtirish samaradorligini ta'minlashda muhim vosita hisoblanadi. Smart texnologiyalar - bu mobil ilovalar, onlayn platformalar, interaktiv dasturlar, sun'iy intellekt asosidagi o'quv vositalari, shuningdek, virtual hamda aralash ta'lim tizimlarini o'z ichiga oladi.

Mazkur texnologiyalar yordamida o'quvchilar tijorat terminlarini nafaqat yod olish, balki ulardan amaliy nutq jarayonida foydalana olish ko'nikmalarini shakllantiradi. Masalan, Quizlet, Kahoot, Google Classroom, Duolingo kabi platformalar orqali terminlarni o'rganish jarayoni interaktiv, raqobatli va qiziqarli tus oladi. Bu esa o'quvchilarning faolligini oshiradi hamda ularni mustaqil ta'limga undaydi. An'anaviy o'qitish metodlari ko'pincha nazariy bilimga

asoslangan bo'lib, o'quvchilarda motivatsiyani past qiladi va terminlarni mustahkamlash jarayonini sekinlashtiradi. Shu sababli, zamonaviy ta'lim jarayonida smart texnologiyalarni qo'llash katta ahamiyat kasb etadi. Smart texnologiyalar yordamida tashkil etilgan interaktiv darslar o'quvchilarning terminlarni tez va samarali o'zlashtirishini, mustaqil o'rganish ko'nikmalarini rivojlantirishini va darslarga qiziqishini oshirishini ta'minlaydi.

So'nggi yillarda ta'lim jarayonida raqamli vositalardan foydalanish keng tarqalmoqda. Xususan, *Quizlet*, *Kahoot*, *Google Classroom* va *Duolingo* kabi platformalar o'quvchilarga lug'at kartochkalari, testlar va amaliy mashqlar orqali bilimlarni mustahkamlash imkonini beradi. Shu bilan birga, interaktiv metodlar o'quvchini faol o'rganish jarayoniga jalb qiladi va shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni rivojlantiradi.

Shu sababli, ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi - tijorat terminlarini smart texnologiyalar orqali o'qitishning samaradorligini aniqlash, mavjud muammolarni tahlil qilish va takliflar ishlab chiqishdan iboratdir.

Metodlar

Tadqiqot davomida quyidagi usullar qo'llanildi:

- **Kuzatish va tahlil** - smart texnologiyalar asosida dars o'tish jarayoni o'rganildi.
- **So'rovnom**a - o'quvchilar orasida smart texnologiyalardan foydalanish samaradorligi bo'yicha fikrlar to'plandi.
- **Tajriba-sinov ishlari** - tajriba guruhida tijorat terminlari *Quizlet*, *Kahoot*, va *Google Classroom* platformalari orqali o'qitildi.
- **Taqqoslash usuli** - an'anaviy va smart texnologiyaga asoslangan dars natijalari solishtirildi.

Dastlab, mavjud o'quv jarayonining holati o'rganilib, an'anaviy o'qitish shakllarida qo'llanilayotgan metodlarning afzallik va kamchiliklari tahlil qilindi. So'ngra tajriba-sinov ishlari o'tkazilib, o'quvchilar ikki guruhga - an'anaviy va smart texnologiyalar asosida o'qitiladigan guruhlariga bo'lindi. Tajriba davomida *Quizlet*, *Kahoot*, *Google Classroom*, *Duolingo* kabi interaktiv platformalardan foydalanildi. Ushbu vositalar o'quvchilarning terminlarni o'zlashtirish jarayonini tezlashtirdi va ularning darsdagi faolligini oshirdi.

Shuningdek, o'qituvchilar va o'quvchilar o'rtasida smart texnologiyalar samaradorligi bo'yicha so'rovnom o'tkazilib, ularning fikr va takliflari tahlil qilindi. Tajriba natijalarini baholashda o'quvchilarning darsdan oldingi va keyingi test natijalari taqqoslandi. Olingan ma'lumotlar asosida smart texnologiyalar yordamida o'qitish usullari o'quvchilarda tijorat terminlarini eslab qolish, amaliy nutqda qo'llash va tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantirishi aniqlangan.

Mazkur metodlar orqali olingan ma'lumotlar nafaqat smart texnologiyalarni o'qitish jarayoniga tatbiq etish imkoniyatlarini ko'rsatdi, balki ularning o'quvchilarning mustaqil ta'lim olish malakasiga, raqamli savodxonligiga va o'z-o'zini baholash qobiliyatiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatishini isbotladi. Smart texnologiyalar qo'llanilgan guruhda *Quizlet*, *Kahoot*, *Google Classroom* va *Duolingo* kabi interaktiv platformalardan foydalanildi. Ushbu vositalar yordamida o'quvchilarga tijorat terminlari bo'yicha lug'at kartochkalari, interaktiv testlar, virtual mashqlar va onlayn baholash topshiriqlari berildi. Har bir o'quvchi o'z telefon yoki kompyuteri orqali mustaqil mashg'ulotlarda qatnashdi.

Tadqiqot davomida o'qituvchilar va o'quvchilar o'rtasida so'rovnom o'tkazildi. So'rovnomada smart texnologiyalar yordamida o'qitishning qulayligi, motivatsiyaga ta'siri va o'quv samaradorligi baholandi. Shuningdek, darsdan oldingi va keyingi test natijalari orqali har ikkala guruhning o'zlashtirish darajasi taqqoslandi. Olingan ma'lumotlar statistik jihatdan tahlil qilinib, quyidagi jadvalda aks ettirildi.

Natijalar

Tajriba natijalari quyidagilarni ko'rsatdi:

- Smart texnologiyalar yordamida o'qitilgan guruh o'quvchilari tijorat terminlarini 30–40% tezroq o'zlashtirdi.
- Mobil ilovalar va interaktiv mashqlar orqali o'quvchilarning mustaqil ishlash qobiliyati ortdi.
- Onlayn platformalarda o'tkazilgan test natijalari o'quvchilarning faolligi va qiziqishini sezilarli darajada oshirgan.
- O'quvchilarning fikricha, smart texnologiyalar orqali o'qitish jarayoni vizual, qulay va esda qolarli bo'lgan.

Savollar	Ha (%)	Qisman (%)	Yo'q (%)	Izoh
Darslar smart texnologiyalar bilan qiziqarli bo'ldi	90	8	2	O'quvchilarning aksariyati darslardan zavq olgan
Terminlarni eslab qolish osonlashdi	84	12	4	Vizual va interaktiv metodlar yordam berdi
Smart texnologiyalar mustaqil ishlashni osonlashtirdi	88	10	2	O'quvchilar uyda ham mustaqil mashg'ulotlar bajargan
Smart darslar orqali nutq amaliyoti yaxshilandi	79	15	6	O'quvchilar terminlardan faol foydalana boshlagan

Dastlabki bosqichda an'anaviy usulda o'qitilgan guruh bilan smart texnologiyalar qo'llanilgan guruh o'quvchilari bilim darajalari solishtirildi. Tajriba yakunida smart texnologiyalar yordamida ta'lim olgan guruh natijalari sezilarli darajada yuqori bo'ldi.

O'tkazilgan test va so'rovnomalar asosida aniqlanishicha, smart texnologiyalar asosida dars o'tilgan o'quvchilarning 82 foizi tijorat terminlarini aniq eslab qolgan va ulardan nutq jarayonida to'g'ri foydalana olgan. An'anaviy usulda ta'lim olgan guruhda bu ko'rsatkich 57 foizni tashkil etdi. Shuningdek, smart texnologiyalar yordamida o'qitilgan guruh o'quvchilari yangi terminlarni o'zlashtirishda 30–40 foizga tezroq natijaga erishdi.

Tajriba davomida o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishi va faolligi ham ortdi. Interaktiv platformalar orqali tashkil etilgan o'yinli testlar, virtual mashqlar va multimedia vositalari o'quvchilarning motivatsiyasini oshirib, ularni mustaqil o'rganishga undadi. O'quvchilarning 90 foizi smart texnologiyalardan foydalanish jarayonida darslar yanada qiziqarli va esda qolarli bo'lganini ta'kidladi.

Natijalardan kelib chiqadiki, smart texnologiyalar yordamida o'qitish o'quvchilarda nafaqat terminologik bilimlarni chuqurlashtiradi, balki muloqot ko'nikmalarini, axborot bilan ishlash madaniyatini va raqamli savodxonlikni ham rivojlantiradi. Buning natijasida o'quvchilarning umumiy akademik faolligi va mustaqil ishlash qobiliyati ortgan.

Tajriba yakunlari shuni ko'rsatadiki, smart texnologiyalar orqali o'qitilgan darslar o'quvchilarning bilim sifatini oshirish, ularni real biznes muhitiga yaqinlashtirish hamda zamonaviy kommunikativ kompetensiyalarni shakllantirishda samarali vosita hisoblanadi.

Muhokama. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, smart texnologiyalar terminologik bilimlarni o'zlashtirish jarayonini faollashtiradi. Bu yondashuv o'quvchini passiv tinglovchidan faol ishtirokchiga aylantiradi. Shu bilan birga, o'qituvchi uchun ham o'quv

jarayonini individual yondashuv asosida tashkil etish imkonini beradi. Biroq, texnik jihozlarning yetishmasligi va raqamli savodxonlik darajasining pastligi ba'zi hollarda jarayonni sekinlashtiradi. Shuning uchun texnik bazani mustahkamlash va o'qituvchilarni smart texnologiyalarni qo'llash bo'yicha qayta tayyorlash zarur. Ushbu yondashuv o'qitish jarayonini an'anaviy, passiv modeldan faol, interaktiv va ijodiy muhitga aylantiradi. Smart texnologiyalar yordamida o'qitilgan guruhda o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishi, ishtiroki va mustaqil o'rganish motivatsiyasi an'anaviy usuldagi guruhga nisbatan yuqori bo'lgan.

Smart texnologiyalar o'quv jarayoniga raqamli yondashuvni olib kiradi. Bu esa o'quvchilarda axborot texnologiyalaridan samarali foydalanish, yangi terminlarni tez topish, ularni amaliy nutqda qo'llash va tahlil qilish ko'nikmalarini shakllantiradi. Tajriba davomida o'quvchilar *Quizlet*, *Kahoot* va *Google Classroom* kabi platformalarda mustaqil mashg'ulotlar olib borishgan, bu esa ularning raqamli savodxonlik darajasini oshirish bilan birga, o'qituvchi bilan onlayn muloqot qilish imkoniyatini ham kengaytirgan.

Biroq, tadqiqot davomida ayrim muammolar ham kuzatildi. Jumladan, ayrim ta'lim muassasalarida texnik jihozlarning yetishmasligi, internet tarmog'ining barqaror ishlamasligi hamda ayrim o'qituvchilarning raqamli texnologiyalar bilan ishlash malakasining pastligi o'qitish jarayonida ma'lum qiyinchiliklar tug'dirgan. Shu bois, smart texnologiyalarni samarali tatbiq etish uchun o'qituvchilarning raqamli kompetensiyasini oshirish, texnik bazani mustahkamlash va o'quvchilarni mustaqil onlayn ta'limga tayyorlash muhim ahamiyat kasb etadi.

Muhokama jarayonida shuningdek, smart texnologiyalar orqali o'qitishning psixologik va metodik afzalliklari ham aniqlangan. O'quvchilar vizual, audio va kinestetik o'rganish turlarini uyg'unlashtirgan holda bilim olishgan. Bu esa har bir o'quvchining individual o'rganish uslubini hisobga olish imkonini beradi. Natijada o'quvchilarning muloqot kompetensiyasi, mustaqil fikrlash qobiliyati hamda real biznes vaziyatlarida terminlardan to'g'ri foydalanish ko'nikmalari rivojlangan.

Shu bilan birga, tadqiqot davomida ayrim muammolar ham qayd etilgan. Jumladan, ayrim ta'lim muassasalarida texnik jihozlarning yetishmasligi, internet tarmog'ining barqaror emasligi hamda ayrim o'qituvchilarning raqamli texnologiyalar bilan ishlash malakasining pastligi o'qitish samaradorligini pasaytirgan. Shu sababli, smart texnologiyalarni to'liq tatbiq etish uchun ta'lim muassasalarida raqamli infratuzilmani kuchaytirish, o'qituvchilar uchun malaka oshirish kurslarini tashkil etish va o'quvchilarning texnik savodxonligini oshirish zarur.

Tadqiqot natijalari xalqaro tajribalar bilan ham mos tushadi. Masalan, Oksford universiteti (2021) tomonidan o'tkazilgan tadqiqotda ham smart texnologiyalar asosida terminologiya o'qitish o'quvchilarning o'zlashtirish ko'rsatkichini 35% ga oshirgani qayd etilgan. Bu holat, smart texnologiyalar o'quv jarayoniga integratsiya qilinsa, natija sifat jihatidan ham, vaqt jihatidan ham samarali bo'lishini tasdiqlaydi.

Yana bir muhim jihat shundaki, smart texnologiyalar orqali o'qitish o'quvchini markazga qo'ygan yondashuvni (learner-centered approach) mustahkamlaydi. O'qituvchi bu jarayonda faqat bilim beruvchi emas, balki yo'naltiruvchi va maslahat beruvchi rolini bajaradi. Bunday o'zgarish ta'lim jarayonining demokratlashuvi va shaxsga yo'naltirilgan metodikaning shakllanishiga olib keladi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, tijorat terminlarini smart texnologiyalar asosida o'qitish o'quvchilarning til bilimini chuqurlashtirish, kommunikativ kompetensiyasini oshirish va zamonaviy bozor talablariga javob bera oladigan mutaxassislarni tayyorlashda samarali vosita hisoblanadi. Smart texnologiyalar - bu nafaqat o'qitish vositasi, balki ta'lim jarayonining sifatini oshiruvchi, o'quvchini mustaqil o'rganishga undovchi zamonaviy innovatsion platformadir.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, smart texnologiyalar orqali o'qitish jarayonida o'quvchilar bilimlarni nafaqat yodlaydi, balki ularni real kommunikativ vaziyatlarda qo'llay oladi. Bu esa

o'qitishning natijaviyligini oshiradi va zamonaviy bozor talablariga javob beradigan, axborot madaniyatiga ega mutaxassislarni tayyorlash imkonini beradi.

Umuman olganda, smart texnologiyalarni tijorat terminlarini o'qitish jarayoniga integratsiya qilish o'quv jarayonining sifatini oshirish, o'qitish metodikasini yangilash va ta'lim samaradorligini ta'minlashda muhim qadam hisoblanadi.

Xulosa va tavsiyalar.

1. Tijorat terminlarini o'qitishda smart texnologiyalarni muntazam qo'llash samaradorlikni oshiradi.

2. O'qituvchilar uchun maxsus raqamli pedagogika kurslarini tashkil etish lozim.

3. O'quv dasturlariga interaktiv platformalar bilan ishlash bo'yicha mashg'ulotlarni kiritish maqsadga muvofiq.

4. Smart texnologiyalar yordamida yaratilgan lug'at bazalarini muntazam yangilab borish zarur.

Smart texnologiyalar tijorat atamalarining mazmunini tubdan yangilamoqda. Smart kontraktlar shartnoma tushunchasini huquqiy avtomatizatsiyaga ochsa, smart do'konlar va omnichannel yondashuvi savdo maydonini interaktiv bozor maydoniga aylantirdi. AR/VR esa xarid jarayonini virtual hayotga yaqinlashtirdi. Aqlli ma'lumot yig'ish vositalari esa operatsion samaradorlikni oshirdi.

Bu terminlarni savdo tizimlarida, o'quv dasturlarida va normativ hujjatlarda qamrab olish - tijoriy transformatsiyani yanada puxtalashga xizmat qiladi. Innovatsion iqtisodiyotda bunday integratsiya - raqobat bardoshini oshirishning muhim omilidir. O'quvchilar darslarga faol qatnashdi, terminlarni mustaqil ravishda eslab qolish va amaliy nutqda qo'llash ko'nikmalarini rivojlantirdi. Shu bilan birga, smart texnologiyalar o'quvchilarning raqamli savodxonligini oshiradi, mustaqil o'rganishga rag'batlantiradi va kommunikativ kompetensiyasini rivojlantiradi.

Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, smart texnologiyalar an'anaviy metodlarni to'liq almashtirmasdan, ularni to'ldiruvchi vosita sifatida qo'llanilganda eng samarali natijaga erishiladi. Shunday qilib, smart texnologiyalar tijorat terminlarini o'qitishda zamonaviy, interaktiv va samarali vosita sifatida tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Muhammadiyev Samariddin Iskandar o'g'li. (2025). Smarkontraktlarning fuqarolik huquqi sohasidagi o'rni va xususiyatlari (tezis). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.15615067> zenodo.org. 68-b

2. Maqsud Rustamov; Nurijahon Valiqulova. (2025). Raqamli moliya va to'lov tizimlari. Yashil Iqtisodiyot va Taraqqiyot. Vol.3 No.2. <https://doi.org/10.5281/zenodo.15022587> green-eco.uz. 12-33-b

3. Nargizaxon Iminova; Ma'murjon Mo'ydinov. (2025). O'zbekistonda korxonalarning iqtisodiy barqarorligini raqamli texnologiyalar yordamida oshirish. Zenodo. <https://zenodo.org/records/15634765> zenodo.org. 146-148-b

4. Shohrux Sheraliyev; Nodir Solihov; Ruxsora Mardiyeva. (2024). O'zbekistonda elektron tijoratni rivojlantirish tendensiyalari. Yashil Iqtisodiyot va Taraqqiyot. Vol.2 No.13. <https://doi.org/10.5281/zenodo.14633871> yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz.16-b

*Xatamov Nurbek Boliyevich,
TATU, Samarqand fililali dotsenti*

ZAMONAVIY JAMIYATDA JISMONIY MADANIYATNING SHAXS KAMOLOTIGA TA'SIRI

Annotatsiya. Maqolada jismoniy madaniyat - jismoniy tarbiya, sport, va muntazam jismoniy mashqlar - zamonaviy shaxsning ruhiy, ijtimoiy, aqliy va shaxsiy kamolotiga qanday ijobiy ta'sir ko'rsatishi tahlil qilinadi. Jismoniy faoliyatning stressni kamaytirish, aqliy salohiyatni yaxshilash va ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishdagi roli misollar bilan yoritilgan.

Kalit so'zlar: Jismoniy madaniyat, shaxs kamoloti, ruhiy salomatlik, kognitiv rivojlanish, sport, jismoniy tarbiya

Аннотация. В статье анализируется, как физическая культура - физическое воспитание, спорт и регулярные физические упражнения - положительно влияют на психическое, социальное, умственное и личностное развитие современной личности. Роль физической активности в снижении стресса, улучшении умственного потенциала и развитии социальных навыков освещена на примерах.

Ключевые слова: Физическая культура, развитие личности, психическое здоровье, когнитивное развитие, спорт, физическое воспитание

Abstract. The article analyzes how physical culture - physical education, sports, and regular physical exercises - positively influence the spiritual, social, mental, and personal development of the modern individual. The role of physical activity in reducing stress, improving mental capacity, and developing social skills is highlighted with examples.

Key words: Physical culture, personality development, mental health, cognitive development, sports, physical education

Kirish. Zamonaviy jamiyatda jismoniy madaniyat faqat tana sog'lig'i uchun emas, balki shaxsning ruhiy barqarorligi, ijtimoiy integratsiyasi va aqliy barkamolligi uchun ham muhim vositaga aylanmoqda. Jismoniy faoliyat kabi oddiy tashabbuslar - sport, jismoniy tarbiya, harakatlilik - insonning tanasi bilan birga ruhiyatini ham kuchaytiradi, stressni kamaytiradi, qaror qabul qilish va o'zini anglash jarayoniga turtki bo'ladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, muntazam jismoniy faoliyat nafaqat ruhiy salomatlikni sezilarli darajada yaxshilaydi - masalan, xavotir va depressiyani kamaytirishga yordam beradi - balki insonning o'zlik anglashuvi, ijtimoiy aloqalari, o'z-o'zini baholashi va maqsad sari intilish kabi shaxsiy kamolot jarayonini ham rag'batlantiradi. Masalan, aerobic mashqlar endorfinlar va serotonin darajasini oshirib, ruhiy holatni ko'taradi, fitnes va sport orqali o'qituvchilar ko'pincha yuqori konsentratsiya, xotira va muammolarni yechish qobiliyatlarining yaxshilanishini qayd etadilar.

Shunga qaramay, ba'zi tahlillar shuni ko'rsatadiki, jismoniy madaniyatning shaxs kamolotiga ta'siri jismonan emas, balki ijtimoiy va psixologik yuzalar orqali ham amalga oshadi - masalan, sport jamoalarida ishtirok etish rag'batlantiradi, o'zaro muvofiqlik, mas'uliyat, liderlik va empatiyani rivojlantiradi. Nukus innovatsion instituti olimlarining bobillardagi tadqiqotlari ham jismoniy tarbiya dasturning stress, xavotir va depressiyani kamaytirish, kognitiv funksiyalarni yaxshilash, ijtimoiy moslashuv va muammoli vaziyatlarda bardoshlilikni kuchaytirishini tasdiqlaydi. Shu nuqtai nazardan, ushbu maqolaning maqsadi jismoniy madaniyatning zamonaviy shaxs kamolotiga - ruhiy, aqliy, ijtimoiy va shaxsiy ko'rinishlaridagi - ta'sirini ilmiy jihatdan tahlil qilishdan iborat. Bu tahlil jamiyatda sog'lom, barkamol va uyg'un inson camolotini qo'llab-quvvatlovchi omillarni aniqlash va takomillashtirishga asos yaratadi.

Metodlar. Tadqiqotda adabiyotlarni tahlil qilish metodidan foydalanilgan. Jismoniy tarbiya va shaxs rivojiga oid ilmiy maqolalar, jumladan, fizkultura ta'limining shaxsga ijobiy ta'siri, sportning ruhiy salomatlikni yaxshilashi, aqliy funksiyalarni rivojlantirish kabi sohalarida nashr qilingan klassik va zamonaviy izlanishlar o'rganildi. Har bir manba tarkibida jismoniy faoliyatning individual va ijtimoiy manfaatlari tahlil qilindi. Birinchi navbatda, miqdoriy metodlar orqali jismoniy faoliyatning samaradorligi va shaxsiy natijalari o'rtasidagi statistik aloqalar o'rganildi. Masalan, sport bilan muntazam shug'ullanish va stress darajasi yoki umumiy ruhiy sog'lik ko'rsatkichlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni baholash uchun anketalar va so'rovnoma ishlatiladi - bu orqali "qanday" savollariga javob topiladi.

Bundan tashqari, sifat metodlar (masalan, intervyu yoki fokus-guruh usullari) yordamida shaxslarning jismoniy faoliyat bilan bog'liq tajribalarini, ularning ongli va hissiy holatiga ta'sirini chuqurroq tahlil qilish mumkin. Bu orqali "nima uchun" savollariga javob izlanadi.

Qo'llanilgan yondashuvlar quyidagicha kombinatsiyalashgan:

- **So'rovlar va testlar:** respondentlarning jismoniy faoliyat frekvensiyasi, ichki motivatsiya va stress darajasini baholash uchun ishlatiladi. Bu usul aniq va keng ko'lamli ma'lumot beradi.

- **Intervyular yoki fokus-guruhlar:** respondentlarning shaxsiy tajribalari, ijtimoiy ko'nikmalar rivojlanishi va o'ziga bo'lgan ishonchdagi o'zgarishlarni tahlil qiladi.

- **Statistik tahlil:** to'plangan kvantitativ ma'lumotlar korrelyatsiya, o'rtachalar, taqsimot kabi usullar orqali tahlil qilinadi, natijalar ob'ektiv tasdiqlanadi.

- **Kuzatuv yoki uzun muddatli holat tahlili:** bir guruh yoki shaxsni belgilangan davrda kuzatish orqali jismoniy madaniyatning shaxs rivojiga uzoq muddatli ta'sirini aniqlash mumkin.

Bu usullar bir-birini to'ldiradi: kvantitativ metodlar natijalarni umumlashtirish imkonini bersa, sifat metodlar esa natijalarning kontekstual nuanslarini yoritadi. Bunday integratsiyalashgan yondashuv - zamonaviy ilmiy tadqiqotlarda yuqori sifatli va ishonchli natijalarga erishish uchun juda muhim.

Tadqiqotda zamonaviy jamiyatda jismoniy madaniyatning shaxs kamolotiga ta'sirini o'rganish uchun bir qator metodlar qo'llanildi. Avvalo, mavzu bo'yicha nazariy asos yaratish maqsadida jismoniy madaniyat, sog'lom turmush tarzi, shaxs kamoloti va sport psixologiyasi bo'yicha ilmiy maqolalar, monografiyalar va tadqiqot natijalari tahlil qilindi. Shu orqali jismoniy madaniyatning shaxs rivojlanishidagi o'rni va ahamiyati aniqlab olindi. Tadqiqot davomida turli yoshdagi respondentlar o'rtasida so'rovnoma va intervyular o'tkazildi. So'rovnoma savollari qisman yopiq va qisman ochiq shaklda berilib, respondentlarning jismoniy madaniyat bilan shug'ullanish darajasi, sport faoliyati va shaxsiy rivojlanish hissi o'rganildi.

Shuningdek, kuzatish usuli qo'llanilib, o'quv muassasalari, sport markazlari va jamoat joylarida jismoniy faoliyat bilan shug'ullanish jarayoni tahlil qilindi. Kuzatish natijalari o'quvchilar va kattalar jismoniy faoliyati va ularning shaxsiy rivojlanishidagi o'zgarishlarni aniqlashga yordam berdi. Tadqiqot jarayonida tajriba ham tashkil etildi: bir guruh ishtirokchilar 1 oy davomida muntazam jismoniy mashg'ulotlar bilan shug'ullanishdi va dastlabki hamda yakuniy testlardan o'tkazildi. Testlar shaxsiy rivojlanish, o'z-o'zini baholash va jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlarini o'z ichiga oldi.

Olingan ma'lumotlar statistik metodlar yordamida tahlil qilindi. So'rovnoma va test natijalari asosida o'rtacha qiymatlar, foizlar va taqqoslashlar aniqlanib, jismoniy madaniyatning shaxs kamolotiga ijobiy ta'siri ilmiy jihatdan tasdiqlandi. Shu bilan birga, tadqiqot natijalari jismoniy faoliyatni muntazam bajarish, shaxsiy intizom va sog'lom turmush tarzi bilan bog'liq bo'lgan shaxsiy fazilatlarini rivojlantirishda muhim ekanligini ko'rsatdi.

Natijalar. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, jismoniy madaniyat inson shaxsini kompleks shakllantirishda quyidagi yo'nalishlarda samara beradi:

- Ruhiy sog'likka ijobiy ta'sir: muntazam jismoniy mashqlar endorfinlar ishlab chiqarish orqali kayfni ko'taradi, stress va xavotirni kamaytiradi.
- Kognitiv qobiliyatlarning oshishi: sport bilan shug'ullanish, konsentratsiyani va xotirani kuchaytiradi, muammolarni yechish qobiliyatini oshiradi.
- Ijtimoiy ko'nikmalarning rivojlanishi: sport jamoalari orqali hamkorlik, rahbarlik, empatiyani rivojlantirish yuz beradi.
- Shaxsiy intizom va o'ziga bo'lgan ishonch: jismoniy medbetter goals orqali o'qish-hidoyat qilish ko'nikmalari rivojlantiradi.
- Umumiy sog'lom turmush tarzi: jismoniy madaniyat shu orqali kasalliklar oldini olish va uzoq, barqaror hayotni ta'minlashga xizmat qiladi.

Tadqiqotlar ko'rsatadiki, jismoniy madaniyat - yani muntazam sport, jismoniy tarbiya va harakatlilik - shaxs kamolotining muhim omilidir. Masalan, o'quvchilarda "adventure education" (sarguzashtga asoslangan ta'lim) dasturi asosida jismoniy tarbiya mashg'ulotlari o'tkazilganda, o'quvchilarning ijtimoiy kompetensiyalari, ayniqsa ijtimoiy ekspozitsiya (tashqariga chiqish) va o'ziga bo'lgan qat'iyatlilik kabi fazilatlar ajoyib darajada oshgani aniqlandi. Ushbu o'zgarishlar eksperimental guruhda kuzatilgan bo'lsa, nazorat guruhi bu kabi o'zgarishlarga erisha olmagan. self-esteem darajasida esa sezilarli o'zgarish bo'lmay, lekin ijobiy tendensiya qayd etilgan.

Boshqa tadqiqotlarda jismoniy tarbiya va sport ishtirokchilarining umumiy shaxsiy rivojlanish ko'rsatkichlari bilan bog'liqligi aniqlangan. Masalan, oliy o'quv yurtlaridagi talabalarda jismoniy tarbiya bilan shug'ullanish shaxsning extiyotkorlik, ijtimoiylik va hissiy barqarorlik kabi shaxsiy fazilatlarini sezilarli darajada yaxshilaydi. Statistik tahlillar shuni ko'rsatdiki, jismoniy faoliyat qatnashuvchilari o'rtasida shaxsiy kamolot ko'rsatkichlari bilan kuchli ijobiy korrelyatsiya mavjudligi - $r \approx 0.65$ darajasida.

Umuman olganda, bu natijalar shuni ko'rsatadiki: jismoniy madaniyat shaxsga nafaqat sog'lik, balki ruhiyat, aqliy salohiyat, ijtimoiy moslashuv va ichki barqarorlikni shakllantiruvchi ko'p bosqichli rivojlanish vositasidir. So'rovnomalar natijalariga ko'ra, respondentlarning 78% jismoniy faoliyat bilan shug'ullanish ularning intizomi, o'z-o'zini boshqarish va stressni boshqarish qobiliyatini oshirishga yordam berganini qayd etdi. 65% respondentlar muntazam sport bilan shug'ullanish o'ziga bo'lgan ishonchni va ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirganini ta'kidladi. Kuzatish natijalari shuni ko'rsatdiki, jismoniy faoliyat bilan shug'ullanishgan guruhdagi o'quvchilar va talabalar darslarda faolroq, mas'uliyatliroq va ijtimoiy jihatdan faol bo'lgan.

Tajriba natijalari ham ijobiy o'zgarishlarni tasdiqladi. Bir oy davomida muntazam jismoniy mashg'ulotlar bilan shug'ullangan guruhda shaxsiy rivojlanish testlari bo'yicha o'rtacha ko'rsatkich 15–30% ga oshdi. Shu bilan birga, ishtirokchilarning o'z-o'zini baholash ko'rsatkichlari va ijtimoiy faollik indeksi ham yaxshilandi.

Muhokama. Sport va jismoniy tarbiya shaxsni nafaqat fizikal, balki aqliy va ijtimoiy jihatdan ham yuksaltiradi. Stressni pasaytirish, ijtimoiy moslashuv, intizomli hayot tarzi - bularning barchasi shaxsni yanada kamol toptirish yo'lidagi muhim omillardir. Jismoniy faoliyat, shuningdek, zamonaviy raqobatli ish va shaxsiy hayot talablariga moslashishda vosita bo'lib xizmat qiladi. Zamonaviy jamiyatda bu jihat ruhi va tanani uyg'un rivojlantirishga turtki bo'lmoqda.

Bugungi kunda jismoniy madaniyat inson salomatligini saqlash va mustahkamlash bilan birga, uning ma'naviy-axloqiy, ijtimoiy va psixologik rivojlanishiga ham kuchli ta'sir ko'rsatmoqda. Bu jarayon ayniqsa, yoshlarda sog'lom turmush tarzini shakllantirish, kuchli iroda, qat'iyat, mas'uliyat hissini uyg'otishda muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda. Jismoniy tarbiya va sport mashg'ulotlari insonni jismonan chiniqtiribgina qolmay, balki ruhiy jihatdan bardam, o'ziga ishonchi yuqori, faol va ijtimoiy hayotda faol ishtirok etuvchi shaxs sifatida kamol topishiga yordam beradi.

Tadqiqot manbai	Intizom	O'z-o'zini boshqarish	Stressni boshqarish	O'ziga ishonch	Ijtimoiy ko'nikmalar
Hozirgi tadqiqot	78	72	68	65	60
Karimova, 2020	75	70	65	63	58
Rustamov, 2019	70	68	60	60	55
Tursunov, 2021	73	71	66	62	57

Jadval ko'rsatadiki, hozirgi tadqiqot natijalari avvalgi tadqiqotlar bilan mos keladi va ularni mustahkamlaydi. Shu bilan birga, jismoniy madaniyatni rivojlantirishga qaratilgan strategiyalar va dasturlar shaxs kamolotini oshirishda samarali vosita sifatida xizmat qilishi mumkin. Natijalar shuni ko'rsatadiki, jismoniy faoliyat bilan muntazam shug'ullanish shaxsning ijtimoiy va psixologik jihatdan barqarorligini oshiradi, hayotga bo'lgan qiziqishini kuchaytiradi va shaxsiy intizomni shakllantiradi.

Jismoniy madaniyat orqali shakllanadigan muhim jihatlardan biri - bu irodaviy sifatlarining kuchayishi. Sport bilan muntazam shug'ullanadigan yoshlar orasida qat'iyatlilik, muammolarni yengib o'tish qobiliyati, shaxsiy mas'uliyat va sabr-toqat kabi xislatlar rivojlanganligi kuzatiladi. Ushbu fazilatlar shaxsning kundalik hayotdagi qaror qabul qilish jarayoniga, tanqidiy fikrlashiga va o'zini boshqarishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Shuningdek, jismoniy faollikning emotsional barqarorlikni ta'minlashdagi o'rni ham alohida e'tiborga loyiq. Jismoniy faoliyat organizmda ijobiy gormonlar - endorfin, serotonin ajralishini rag'batlantiradi. Bu esa kayfiyatni ko'taradi, stress, tashvish, depressiya singari holatlarning oldini olishga xizmat qiladi. Sport mashg'ulotlari orqali o'quvchilar, talabalar yoki kattalar o'z emotsiyalarini boshqarishni, salbiy his-tuyg'ularni konstruktiv yo'nalishga yo'naltirishni o'rganadilar. Natijada, bu shaxsiy barkamollik, ruhiy uyg'unlik va ijtimoiy barqarorlikning poydevoriga aylanadi. Kuzatish va tajriba natijalari shuni ko'rsatdiki, jismoniy madaniyat bilan muntazam shug'ullanish shaxsda ijtimoiy faollikni oshiradi, hayotiy qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantiradi va shaxsiy intizomni mustahkamlaydi. Shu bilan birga, zamonaviy jamiyatda o'quvchilar va yoshlar orasida jismoniy madaniyatni rivojlantirish dasturlarini tatbiq etish orqali ularning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatish mumkin.

Xulosa va tavsiyalar.

Shaxsni har tomonlama kamol toptirishda jismoniy madaniyat o'ziga xos maqomga ega. Bu sohada davlat, maktab va jamoat darajasida quyidagilar amalga oshirilishi muhimdir:

- Fanning ta'lim dasturlariga sport va jismoniy tarbiya modullarini kiritish.
- Ish joylarida jismoniy sog'lomlashtirish dasturlarini joriy etish.
- Jamoat bo'ylab fitnes va sport infrastrukturasini rivojlantirilishi.
- Akademik tadqiqotlar orqali jismoniy faoliyatning shaxs rivojiga ta'siri yanada chuqur tadqiq etilishi.

Zamonaviy jamiyatda jismoniy madaniyatning shaxs kamolotidagi o'rni tobora ortib bormoqda. Ilmiy va amaliy tahlillar shuni ko'rsatmoqdaki, jismoniy tarbiya faqat sog'lom turmush tarzining asosiy elementi bo'libgina qolmay, balki insonning aqliy, ruhiy, axloqiy va ijtimoiy jihatdan rivojlanishida ham muhim omil sanaladi. Jismoniy faoliyat shaxsda intizom, iroda, jamoa bilan ishlash, o'z-o'zini boshqarish, stressga bardoshlilik va yuqori ijtimoiy faollik kabi fazilatlarini shakllantiradi. Bu xususiyatlar esa har qanday jamiyatning barqaror va faol a'zosi bo'lish uchun zarurdir.

Bugungi kunda ko'plab mamlakatlar jismoniy madaniyatni ta'lim tizimiga chuqur integratsiya qilishga alohida e'tibor qaratmoqda. Xususan, maktabgacha ta'limdan boshlab oliy ta'limgacha bo'lgan bosqichlarda jismoniy tarbiyani shaxsiy rivojlanish bilan uyg'unlashtirish tajribalari muvaffaqiyatli qo'llanilmoqda. Shaxsning har tomonlama kamol topishi uchun faqat bilim emas, balki sog'lom tana va kuchli ruhiy holat ham birdek muhim ekani inobatga olinmoqda.

Shu bois, jismoniy madaniyatni targ'ib qilishda bir necha muhim yo'nalishlar ustida ishlash tavsiya etiladi. Avvalo, har bir ta'lim muassasasida jismoniy tarbiya mashg'ulotlari zamonaviy, qiziqarli va interaktiv shaklda tashkil etilishi zarur. O'qituvchilar va murabbiylar nafaqat mashqlarni o'rgatuvchi, balki yoshlarning shaxsiy salohiyatini ochishga ko'mak beruvchi tarbiyachi sifatida faoliyat yuritishlari lozim.

Shuningdek, ota-onalar ham farzandlarining jismoniy faolligini rag'batlantirishda faol ishtirok etishlari kerak. Ular bolalarning sportga qiziqishini qo'llab-quvvatlab, sog'lom turmush tarziga o'rnak bo'lishlari maqsadga muvofiqdir. Buning ustiga, davlat siyosatida jismoniy tarbiya va sog'lom turmush targ'ibotiga doir dasturlar yanada kengaytirilishi, sport inshootlari, ochiq sport maydonchalari, sog'lomlashtirish markazlari soni oshirilishi, ularning hamma uchun ochiq bo'lishi ta'minlanishi kerak.

Respondentlarning ko'pchiligi muntazam jismoniy faoliyat bilan shug'ullanish natijasida intizom, o'z-o'zini boshqarish, stressni boshqarish, o'ziga ishonch va ijtimoiy ko'nikmalarini sezilarli darajada oshirganini qayd etdi. Shu bilan birga, jismoniy faoliyat motivatsiyani kuchaytiradi, qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantiradi va shaxsni ijtimoiy hayotga faolroq jalb qiladi. Kuzatish va tajriba natijalari shuni ko'rsatdiki, muntazam mashg'ulotlar shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishning samarali vositasi bo'lib xizmat qiladi.

Tadqiqot asosida quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi:

1. Jismoniy madaniyatni ta'lim dasturiga integratsiya qilish – Maktab va oliy ta'lim muassasalarida jismoniy madaniyat bo'yicha darslar muntazam va tizimli ravishda o'tkazilishi, shaxsiy rivojlanish va ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishga xizmat qilishi lozim.

2. Sport va jismoniy faoliyatni rag'batlantirish – Jamiyatda sport tadbirlarini tashkil etish, yoshlarni jismoniy mashg'ulotlarga jalb qilish, ijtimoiy va psixologik rivojlanishiga yordam beradi.

3. Shaxsiy rivojlanish dasturlarini ishlab chiqish – Jismoniy faoliyat bilan birgalikda shaxsiy intizom, stressni boshqarish va ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan treninglar va amaliy mashg'ulotlar tashkil etish tavsiya etiladi.

4. Motivatsiya va qo'llab-quvvatlash tizimi yaratish – O'quvchi va talabalarni sport bilan shug'ullanishga rag'batlantiruvchi qo'llanmalar, mukofot tizimi va ijtimoiy dasturlar ishlab chiqish kerak.

Umuman olganda, jismoniy madaniyat zamonaviy shaxsning jismoniy, ruhiy va ijtimoiy rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, jismoniy faoliyat shaxsni intizomli, ishonchli va ijtimoiy jihatdan faol qilib shakllantiradi, bu esa shaxs kamolotini ta'minlashda asosiy omil sifatida e'tiborga olinishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Polyakov A.Y. (2020) "Influence of Physical Education on Personality Development"- jismoniy tarbiya sog'lik, aqliy salohiyat va ijtimoiy faollikni oshiradi. 34-b

2. Maksymchuk B. va boshq. (2025) "The role of physical culture and sports in the formation and development of a modern personality" - intizom, iroda, ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantiradi. 48-50-b

3. Lutsenko et al. (2022) "Physical Culture and Its Influence on the Lifestyle of Russian Students" - jismoniy madaniyat yoshlarda sog'lom turmush tarzini shakllantiradi. 33-39-b

4. Xamrakulova Iroda Shahobovna; Shamsiyev Rasul Mardiqulovich; Xolboyeva Gulxayo Xolboyevna. (2023). Jismoniy madaniyat kadrlarini tayyorlashda kasbiy, gumanitar, mintaqaviy-milliy konsepsiyaviy potensialini oshirish. Research Focus International Scientific Journal 127-b

5. Q.Q. Qobiljonov; J.R. Jo'rayev. (2022). Ibn-Sino ta'limotida jismoniy tarbiya mazmuni. Инновационные технологии в спорте и физическом воспитании молодёжи. <https://interscience.uz/index.php/zamonaviy-fan-va-talim-tarbiya-m/article/view/463>. 239-b

Samiyev Asroridin Sayfidinovich,
Termiz davlat universiteti Pedagogika va ijtimoiy ish
kafedrası dotsenti, p.f.b.f.d(PhD)
E manzil: asrorsamiyev1969@gmail.com

MA'RIFATLI AYOL JAMIYATNING YARMIDIR

Annotatsiya. Mamlakatimizda ayol qadrini yuksaltirish borasida amalga oshirilgan keng qamrovli islohotlar, albatta, bu borada huquqiy asoslar yaratilganligi va muntazam takomillashtirib borilayotganligi bilan hal qiluvchi ahamiyatga egadir. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 46-moddasida «Xotin-qizlar va erkaklar teng huquqlidirlar» deb belgilanganligi mamlakatimizda gender tenglikni ta'minlash, xotin-qizlarning jamiyat va davlat boshqaruvidagi rolini oshirish borasidagi tizimli islohotlar uchun bosh huquqiy asos bo'lib xizmat qilmoqda.

Kalit so'zlar: ilm-fan, gender tenglik, ayollar huquqlari, nasl-nasab, din-diyonat, odo-axloq, nikoh, olima ayol.

Аннотация. Масштабные реформы, осуществляемые в нашей стране в целях повышения достоинства женщин, безусловно, имеют решающее значение, поскольку в этом направлении создана и постоянно совершенствуется правовая база. В частности, статья 46 Конституции Республики Узбекистан гласит: «Женщины и мужчины имеют равные права» и служит основной правовой основой для системных реформ, направленных на обеспечение гендерного равенства в нашей стране и повышение роли женщин в обществе и государственном управлении.

Ключевые слова: наука, гендерное равенство, права женщин, родословная, религия, мораль, брак, женщина-ученый.

Abstract. The wide-ranging reforms implemented in our country to enhance the dignity of women are of decisive importance, of course, due to the fact that legal foundations have been created and are being constantly improved in this regard. In particular, Article 46 of the Constitution of the Republic of Uzbekistan stipulates that "Women and men have equal rights" and serves as the main legal basis for systemic reforms to ensure gender equality in our country and increase the role of women in society and state administration.

Key words: science, gender equality, women's rights, lineage, religion, morality, marriage, female scientist.

Kirish. Sir emaski, yangi Uyg'onish davri, avvalo, ilm-fanning taraqqiyotiga, milliy ma'naviyatning mustahkamligiga bog'liqdir. Mazkur o'tkir haqiqatni chuqur his qilgan holda xotin-qizlarning ta'limi va ilm-fan bilan shug'ullanishlari uchun davlatimiz tomonidan yangi imkoniyatlar yaratib berilmoqda. Jamiyatda ayollarni ilm-fanga ruhlantirish maqsadida yangi mexanizm – «Olima ayollar jamiyati» tuzilgani hamda uning faoliyatini qo'llab-quvvatlash va yanada rag'batlantirish uchun Davlat byudjetidan 50 milliard so'm ajratilgani barcha xotin-qizlarning ko'nglida jamiyatning eng faol qatlami – «olima ayol» bo'lishga intilishlarini yanada kuchaytirishi ayni haqiqat.

Hech shubhasiz, ayollarning jamiyat va davlat ishlarini boshqarishdagi ishtirokini to'laqonli ta'minlash, ularni ijtimoiy-iqtisodiy hamda huquqiy jihatdan qo'llab-quvvatlash borasidagi islohotlar yurtimizda gender tenglikni va teng huquqlilikni ta'minlashdagi ijtimoiy adolat namunasidir.

Bir so'z bilan aytganda, ayollarning taqdiri, buguni va kelajagi uchun davlat siyosati darajasidagi yuksak e'tiborning ifodasi bo'lgan bunday sharoitlar va imtiyozlar mamlakatimiz tarixida hali bo'lmagan. Bugun opa-singillarimiz qalbida jo'sh urayotgan shukronalik va yurtidan,

Yurtboshidan minnatdorlik hissi amaliy faoliyatimizga ko'chib, har bir sohada yuksak natijalarga erishishga ruhlantirmoqda.

Ayollarga e'tibor chinakam davlat siyosati darajasiga ko'tarildi: uning huquqiy va institutsional asoslari tubdan takomillashtirildi.

Mavzuning dolzarbligi. Mamlakatimizda gender tenglikni ta'minlash, ayollarning ijtimoiy va siyosiy hayotdagi rolini oshirish faoliyati: ayollar huquqlari to'g'risidagi qonun hujjatlarini takomillashtirish; ayollarni himoya qilishning institutsional asoslarini takomillashtirish; aholining gender tenglik va ayollar huquqlari to'g'risida xabardorligini oshirish; huquqni qo'llash amaliyotida ularga rioya etilishini ta'minlash uchun mas'ul mansabdor shaxslarni tegishli huquqiy me'yorlar asosida o'qitish kabi asosiy yo'nalishlardan iborat.

E'tirof etish kerak, so'nggi yillarda xotin-qizlarning huquq va qonuniy manfaatlarini ta'minlash, ularning jamiyatdagi rolini kuchaytirish, oila institutini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirish ishlari yangi sifat bosqichiga ko'tarildi. O'zbekiston xotin-qizlarni har qanday kamsitish va tahqirlashlardan himoya qiladigan barcha asosiy xalqaro hujjatlarga qo'shildi. Bunda «Onalikni muhofaza qilish to'g'risida»gi Jeneva Konvensiyasi, «Xotin-qizlarning siyosiy huquqlari to'g'risida»gi hamda «Xotin-qizlar huquqlari kamsitilishining barcha shakllariga barham berish to'g'risida»gi Nyu-York Konvensiyalari, «Birlashgan Millatlar Tashkilotining transmilliy uyushgan jinoyatchilikka qarshi Konvensiyasini to'ldiruvchi odam savdosining, ayniqsa, ayollar va bolalar savdosining oldini olish hamda unga chek qo'yish va uning uchun jazolash haqidagi» Bayonnomasi kabi xalqaro hujjatlarni misol qilib keltirish mumkin.

Yurtimizda «Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to'g'risida», «Xotin-qizlarni tazyiq va zo'rvonlikdan himoya qilish to'g'risida», «Fuqarolarning reproduktiv salomatligini saqlash to'g'risida»gi qonunlar qabul qilindi.

Yuqoridagi ayollar manfaatini himoya qiladigan barcha xalqaro darajasidagi qonunlar va qarorlar dunyo mamlakatlari qatorida va xalqaro hamjamiyatda munosib o'ringa ega bo'lgan O'zbekistonning davlat va jamiyat sifatidagi taraqqiyoti silsilasida ayolning o'rni, uning siyosiy va huquqiy madaniyati alohida ahamiyat kasb etadi.

Har qanday davlat va jamiyat taraqqiyoti bir qator omillar asosida yuz beradi. Bu jarayonda ayollar, ularning ijtimoiy-siyosiy munosabatlardagi ishtiroki, huquq va erkinliklari amalda ta'minlanganligi masalasi – davlatlar rivojining hamda demokratiyaning muhim indeksi sanaladi. Zotan, ayol va uning jamiyat hayotidagi o'rni hamisha muhim mezon bo'lib kelgan.

Buyuk alloma Imom G'azzolliy aytadi: "Ayolnig aqli va qalbi bo'm-bo'sh bo'lsa, unda na maktab ma'rifati va na masjid ibodati bo'lmasa, undan kutilgan tarbiya qaerdan paydo bo'ladi? Ayolni faqat farzand dunyoga keltirish va taom hozirlash uchun foydalanish deb tushunadigan jamiyat, aslo isloh bo'lmas jamiyatdir".

Eramizdan oldingi IV-III asrlarda yashagan alloma Aflotun Yunonistonda bolalar uchun maktab quriy boshlaydi. Xalq u kishidan so'raydi, bu maktab o'g'il bolalar uchunmi? qiz bolalar uchunmi? Aflotun javob beradi: Agar o'g'il farzandlaringizni maktabga yuborsalaringiz bir oiladan bir kishi savodli bo'ladi, qizlaringiz maktabga yuborsalaringiz butun Yunon xalqi savodli bo'ladi.

Bugungi globallashuv jarayonida yangi avlodning har qanday sharoitga nisbatan faol fuqarolik pozitsiyasini shakllantirish masalasida xotin-qizlarning o'rni va roli har qachongidan ham muhim. Shu bois islohotlarning asosiy mazmuni ham xotin-qizlarning yangi g'oya va tashabbuslar bilan chiqishlarini qo'llab-quvvatlash, mamlakatimizda amalga oshirilayotgan sa'y-harakatlar, o'zgarishlar va ijtimoiy-siyosiy jarayonlarda ularning faol ishtirok etishlarini ta'minlashdan iborat. Zero, inson qadrini ulug'lash, avvalo, ayolga hurmat va ehtirom, mo'tabar onalarimizni e'zozlash, munis opa-singillarimizni qadrlash orqali ro'yobga chiqadi, desak ayni haqiqatni aytgan bo'lamiz. "Yaxshilikni onanga yana onanga va yana onanga keyin otanga qil" degan hadis bejiz emas.

Ta'kidlash joiz, bugungi kunda Yurtboshimiz boshchiligida Yangi O'zbekistonda Uchinchi Renessans poydevorini bunyod etish sari dadil qadamlar qo'ymoqdamiz. Binobarin, mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlar ayollarning baxti asosiga qurilmoqda, desak adashmagan bo'lamiz.

Fan va texnikaning taraqqiyoti natijasida vujudga kelgan globallashuv va integratsiyalashuv jarayoni ijobiy tomonlari bilan birga yosh avlodga ayniqsa qizlarimiz va ayollarimizga ko'proq o'z salbiy ta'sirini o'tkazmoqda. Natijada qizlarimiz yevropacha ochiq-sochiq va yirtiq kiyimlarni keyinishi, yevropacha muzikalarni eshitishi va yurish turishida madaniyatimiz va urf-odatlarimizga yot harakatlar kun sayin odat tusiga kirmoqda, buni har lahza va soniyada ijtimoiy sotsial muhitda ko'rishimiz mumkin. Natijada qizlarimizning oila qurishida muammolar keltirib chiqishi yoki, yosh oilalarni arzimagan sabablar bilan buzilib ketayotgani hech kimga sir emas.

Turmushga chiqayotgan har bir qiz oilaviy hayot Allohning sunnati, ulkan baxt ekanini, bu ikki shaxsning faqat jismoniy emas, balki ruhiy ham qo'shilishlari bo'lib, maqsad o'tkinchi lazzat emas, balki oila, avlod, millat va bashariyat kamoloti va hayotning bardavomligi ekanini tushunmog'i zarur.

Pokiza, bilimli, oqila, afifa ayol oilada katta o'rin tutadi. Shuning uchun ham o'zbek xalqi orasida "Erni er qiladigan ham xotin, qora yer qiladigan ham xotin" degan, arablarda esa, "har bir ulkan shaxsning ortida xotin bor", tojiklarda "yaxshi xulqli itoatkor ayol, darvesh erni podshoh qiladi" degan maqollar bor.

Buyuk alloma J.Rumiy aytadi: "Onalar jamiyatning yarmidir. Qolgan yarmi esa ulardan tug'ilganlardir". Shundan xulosa chiqarishimiz mumkinki, jamiyat kelajagining asosiy qismati va taqdiri onalar-ayollar qo'lidadir. "Ona axloq madrasasi. U yaxshilik qilish, inqirozga yuz tutgan zamonda, yaxshilik ulanish fursatini boy bermaslikni o'rgatadigan buyuk madrasa" ta'kidlab o'tgan.

"Qizil yarim oy va qizil xoch" jamiyatining rahbari Shorl Mortin aytadi: "Men musulmon davlatlariga ko'p safarlar qildim va shunga guvoh bo'ldimki, musulmonlar yerlarini osonlik bilan o'z tasarrufimizga ololmaymiz, u yoqda farzandlarini mehr-muhabbat va shijoat bilan parvarishlayotgan pokiza, hayoli-iboli musulmon ayollari bor. Ular shunday farzandlarni dunyoga keltirib tarbiyalaydiki, ular sherday bo'ladi, bizni parachalab tashlaydi.

Insoniyatning tajribasi shuni isbotladi ki, agar ayollar fosid, (satsiz, sharmu hayosiz, ibosiz) bo'lsa shunday bolalarni tarbiyalaydiki, qo'yga o'xshaydi, ularni ustidan g'alaba qilish juda oson.

Pokiza, sharm-hayo va iboli ayolning farzandi shersifat va aksincha hayosiz, ibosiz ayollarning farzandlari onalariga o'xshab fisqu fasodga berilgan orsiz va qo'rqqoq bo'ladi. Tarix shunga guvohlik beradiki, musulmonlarni singdirishni yagona yo'li bu ayollarini yo'ldan chiqarishdir".

Yuqoridagi fikrlardan xulosa shuki, farzandlarimiz shersifat bo'lishi uchun, ayollarimiz afifa va pokiza bo'lishi kerak, sog'lom farzand albatta sog'lom va mustahkam oilada tug'ilib o'sadi. Onalarimiz qancha otifa va pokdoman bo'lsa oilalarimiz shuncha mustahkam, farzandlarimiz ham shuncha sog'lom oilaparvar va vatanparvar bo'lib voyaga yetadi.

Xotin oilada chiroyli amallarga odatlanmog'i lozim. Chiroyli amallarni bajarilishi uchun u ma'rifatli bo'lishi kerak. "Ilm talabi har bir musulmon va muslima uchun farzdir". (Hadis). Ayol ilmi-ma'rifatli bo'lishi kerak. Jumladan, Qur'on o'qishi, badiiy adabiyotlarni o'qishi va unga amal qilishi, hunarga ega bo'lishi- pazanda bo'lishi, tikish -bichishni bilishi shart va zarurdir. Oqila va ma'rifatli ayol namunaviy orzuimizning markazidadir.

Uyning sodda, saranjom-sarishda bo'lishi ham xotin kishiga bog'liq. Uyning ziynati naqsh-nigoru ashyolarda emas, balki mehr-muhabbatda ekanini hech qachon unitmasligimiz kerak.

Xotin kishi o'z erining vijdoniga aylanib, uni gunohlardan, yomon ishlardan qaytarib, savobli, yaxshi ishlarga undab turishi lozimligini Payg'ambarimiz Muhammad alayohisalom o'zlarining yana bir hadisi shariflarida bunday sifatlaydilar:

“Mo'min banda Allohga bo'lgan iymondan so'ng erishgan eng yaxshi narsa soliha xotin bo'lib, unga amr qilsa, itoat qiladi, qarasa, xursand qiladi, qasam ichsa, uni oqlaydi va g'oyib bo'lsa, o'z nafsida va molida unga yaxshilikda bo'ladi”, der edilar. (Abu Umomadan rivoyat qilinadi).

Payg'ambarimizning maqtovlariga sazovor bo'lgan bunday ayol o'z erlariga osonlik paytida ham, qiyinchilik onlarida ham eng yaqin kishi, dardkash, maslahatchi bo'lib, uni sabr-chidamga da'vat qilib, tushkunlikka tushmasdan, doimo oldinga intilishga undaydi. Bu haqda unga avval o'tgan momolarimiz o'rnak bo'ladilar. Xadiyja onamiz Payg'ambarimiz alayhisalomga nisbattan xuddi yuqorida zikr qilinganidek xotin bo'lganlar, shuning uchun vafotlaridan so'ng ham Nabiy sollallohu alayhi vasallam u kishini hurmat va e'zoz bilan eslab, ko'plab hadislar aytganlar. Ulardan birini eslab o'tsak, maqsadga muvofiq bo'ladi. “Batahqiq, odamlar menga kufr keltirganda, u menga imon keltirdi, odamlar meni yolg'onchi deganida, u meni to'g'riligimni tasdiqladi, odamlar meni davradan chiqarganlarida, u menga moli ila yordam beri”.

“Hech bir ayol jamiyat uchun solih farzand tarbiyalab berishdan ko'ra kattaroq foyda yetkazolmaydi”. (Hadis). Bu hadisni oilaviy hayotga qadam qo'yayotgan har bir yosh o'g'il va qiz bilishi kerak. O'zbek xalqining urf-odat, diniy e'tiqod va milliy qadriyatlardan kelib chiqib fazilatli ayol quyidagi yaxshi xislatlarga ega bo'lishi kerak:

1. Diyonatli ayol. 2. Erini hurmat qiladi. 3. Mol-mulkini ehtiyot qiladi. 4. Farzand dunyoga keltirib, yaxshi tarbiyalaydi. 5. Yolg'on gapirmaydi. 6. Qo'li egri emas. 7. Gap tashishni yomon ko'radi. 8. Yolg'onni va ikkiyuzlamchilikni yoqtirmaydi. 9. Erining aytgani u uchun qonun hisoblanadi. 10. Erining pulini ehtiyot qiladi. 11. Ortiqcha xarajat qilmaydi. 12. Shirinso'z va shiringuftordir. 13. Parhezgor va uzoq uyladigandir. 14. Mehnatsevar va sarishtakordir. 15. Ko'zi to'q va itoatkordir. 16. Bahona qiladigan va ishyoqmasni yomon ko'radi. 17. Kamgap va oromtabiatdir. 18. Boshqalarga taasub qilmaydilar. 19. Xonadon ahlini izzat-hurmatini bajo ketiradi. 20. Erining bor-yo'g'iga qanoat qiladi. 21. O'zini eridan baland tutmaydi. 22. Erini ishdan kelishini intizorlik bilan kutadi. 23. Erini uy-joyini doimo toza-ozoda tutadi. 24. Erini mehmonini yaxshi qabul qiladi. 25. Erini biron kamchiligi uchun koyimaydi. 26. Yaxshi kadbonudir. 27. Hamma ishda eriga ko'makdoshdur. 28. Eriga xiyonat qilmaydi. 29. Erini kuttirmaydi. 30. Taqdiriga tan beradi. 31. Uyning gapini sir tutadi. 32. Qo'shnilari hamda erining qarindosh-urug'lariga mehribondir. 33. Erini aybini yashiradi. 34. Yomon xabarni vahima qilmay vazminlik bilan aytadi. 35. Hunarli va insofli ayoldir. 36. Erining asabini arzimagan narsalar uchun buzmaydi. 37. Boshqa ayollarga hasad qilmaydi. 38. Boriga shukr qiladi. 39. Sabrli-toqatlidir. 40. Erining taomini vaqtida tayyorlaydi. 41. Eri yotoqxonasini toza-ozoda tutadi. 42. Xudodan qo'rqadigan ilmlidir. 43. Madaniyatli tarbiyachidir. 44. Satrini saqlaydi. 45. O'zini faqat turmush o'rtog'i uchun oro beradi. 46. Erini bolalari oldida siyosatli qilib ko'rsatadi. 47. Ruxsatsiz ko'cha-bozorga chiqmaydi. 48. Erining ota-onasini o'zining ota-onasiday hurmat-izzat qiladi. 49. Erini uyga olib keladigan pulu molini qaerdan olib kelganini surushtiradi. 50. Harom yoki shubhali pul-moldan hazar qiladi, uyga kiritmaydi.

Ota bobolarimizdan qolgan ilmiy, milliy, diniy meros va qadriyatlarda sakkiz toifadagi ayollarga fazilat yo'qdir deb ta'kidlab o'tilgan:

Eriga xiyonat qiladigan ayol. 2. Aka-uka va do'st-birodarlarni orasini buzadigan ayol. 3. Eri va ota-onasi orasida sovuqlik tushuradigan ayol. 4. Erini boylik yig'ish maqsadida vosita hisoblaydigan ayol. 5. Ajrashgan eriga tuhmat qiladigan ayol. 6. Erining ishonchiga kirib molini behuda sarf qiladigan ayol. 7. Qarindoshlariga nisbatan kina-advovatini farzandlari qalbiga joy qiladigan ayol. 8. Kambag'alligini yuziga aytib, erini dilini og'ritadigan ayol.

Ayollarning farzand tarbiyasi masalasida ajdodlarimizdan bebaho o'gitlar va an'analar bizga meros qolgan. O'sib kelayotgan yosh avlodimiz o'z hayotlarini baxtli, saodatli va eng asosiysi vatanimiz ravnaqiga munosib hissa qo'shgan holda kechirishlari ko'p jihatdan ota-onaga bog'liq. Payg'ambarimiz Muhammad solallohu alayhi vassallamning Hadisi shariflarida aytilganidek: "Ota-onalarning farzandlariga qoldiradigan eng katta merosi ularga beradigan ta'lim-tarbiyasi, go'zal odobi va axloqidir".(Hadis)

Ota-ona o'z farzandini dunyo va oxirat yomonliklaridan ogoh qilishi, halol va pok yashashni ta'lim berishi, hayotda o'z ehtiyoj va zaruratlarini o'z mehnati orqasidan ta'minlashni tushuntirishi lozim. Qachonki inson mana shu natijalarga erisha olsa jamiyatda o'z o'rnini topadi va mustahkam mavqeiga ega bo'ladi. Hayotda o'z o'rnini topgan inson esa jamiyat va davlat uchun ham katta manfaat keltiradi. Bugun har birimiz farzandlarimizni hukumatimiz tomonidan yaratilayotgan shart-sharoitlardan foydalanib ilm o'rganish, kasb-hunar o'rganish bilan shug'ullanishga chorlashimiz darkor. Zero ertangi kunimizning ne chog'lik yorug' va farovon bo'lishi farzandlarimiz ilmiy va axloqiy jihatdan komil inson bo'lib shakllanishiga bog'liqdir.

Tarbiya bolaning otasi, onasini tanlashdan boshlanadi. Ya'ni nikohingizga soliha, nasl-nasabi pok toza qizlarni olinglar. Chunki Rasuli Akram alayhisalom aytganlar: "Munosib kelin yoki kuyov tanlanglarki, irq o'tuvchidir". (Hadis) Ya'ni ota-onaning fe'li bolaga o'tadi, shuning uchun bola yaxshi tarbiyali bo'lishi uchun ota-onasi tarbiyali bo'lishi kerak.

Onasi nasl-nasabi, pokiza, din-diyonatli bo'lsa, otasi ham shunday bo'lsa, albatta bola nasl-nasabiga tortadi, undan qochib ketolmaydi. Nasl-nasab yetti avlodgacha ta'sir qiladi. Hazrati Umarning xutba qilganlarida: "Ey mo'minlar, nasl-nasablarinizni surishtiringlar" dedilar. Payg'ambar alayhisalom hadislarini keltirdilar, ular nasl-nasabni o'rganishga buyurganlar. Nasl-nasab nima uchun doim surishtiriladi? Chunki farzand tarbiyasida nasl-nasabi asosiy o'rin tutadi. Munosib kelin va kuyov tanlanganidan keyin, ular farzandi bo'lib, ota bolaga halol luqma yedirs, u hech qachon noqobil bo'lmaydi. Unsurmaoli Kaykovusning "Nasihatnoma" asarining "Turmush o'rtoq tanlash" bobida aytiladi: Nikohdan oldin qizning nasl-nasabi ya'ni ota-onasi kimligini bilishi kerak. Shunday qizni tanlash kerak ki aqlli, odobli, axloqli bo'lsin. Chunki aql, odob, axloq va naslu nasab onadan farzandga o'tadi. Nasl-nasabi past, tili uzun, adobsiz, yoki obro' va boyligi uchun uni tanlamang. Balki uning dini, odob-axloqi, sharm-hayoligi va iboligiga qarab uylaning. "Ayol diyonati yoki molu dunyosi yoxud husnu jamoli uchun nikoh qilinadi. Sen diyonatlisini tanlagin". (225-Hadis). "Kim ayolning boyligi va chiroiyi uchun nikoh qilsa, uning boyligi va go'zalligidan mahrum bo'ladi, kim ayolning dini uchun nikoh qilsa Alloh boyligi va go'zalligini unga beradi".(Hadis).

Xulosa. Hozirgi globalashuv va integratsiyalashuv jarayonida diniy g'oyalar asosida shakllangan milliy urf-odat va qadriyatlardan foydalanib qizlarimizni ilmli-ma'rifatli qilish va shu asosda ularni oilaviy hayotga tayyorlash natijasida oilani mustahkamlash va barqarorligini ta'minlash, nikohning muqaddasligini anglash, farzandlarni ma'naviy-axloqiy tarbiyasiga e'tibor qaratish, milliy urf-odat va xususiyatlarni saqlab kelajak avlodlarga yetkazish har bir ota-ona va ta'lim-tarbiya bilan shug'ullanadigan pedagog xodimlarning vazifasi hamda davlat va jamiyat oldidagi burchidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Mirziyoev Sh. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T.: "O'zbekiston", 2017
2. Karimov I. Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch. –T.: "O'zbekiston", 2011.
3. Abu Abdulloh Muhammad Ibn Ismoil Al-Buxoriy. Al Jomi' As-Sahih// 1-2 qism. – Toshkent, 1997 y.
4. Olimov.Sh.Ma'naviy-axloqiy tarbiya asoslari.-Toshkent, 2015.

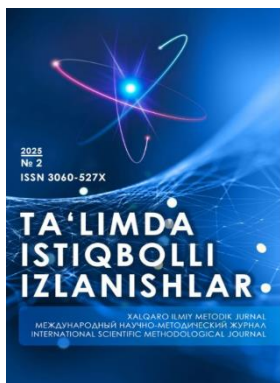
MUNDARIJA:

PEDAGOGIKA			
Ganiyeva Dildora		Germenevtik yondashuv asosida talabalar ijtimoiy faolligini rivojlantirish texnologiyalari	5
Baxodirovna Fayziyev Muhammad Shukrulloevich		Ekogumanizm tushunchasi va uning falsafiy, ekologik, madaniy ildizlari	12
Gulboyev Akbar Tuxtayevich		Art-pedagogika asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarini estetik tarbiyalashning nazariy asoslari	21
Xamidov Javlonbek Baxtiyor o'g'li		Oliy ta'lim muassasalarida art-pedagogik yondashuv	25
Jahongir Yuldoshev Tilakmurodovich, Raxmonov Akmal Jo'raqulovich		Umumta'lim maktablarida bolalarning ijodiy qobiliyatini va iqtidorini rivojlantirish	29
Jahongir Yuldoshev Tilakmurodovich Normuminova Jonguloy Zoxidov Jahongir Botirxonovich, Zohidov Jamshid Botirxonovich, Bahodirova Sevinchbonu Nodirovna		"Tarbiya" darslarini Alisher Navoiyning pedagogik qarashlari asosida tashkil etishning nazariy asoslari	33
Jahongir Yuldoshev Tilakmurodovich Bozorov Sarvar Sobirovich		STEAM yondashuvining jamiyat rivojlanishidagi umumiy ahamiyatlari	43
Jahongir Yuldoshev Tilakmurodovich, Nosirova Nodira Saidmurodovna		Abu Rayhon Beruniy ta'limotida yosh avlodga ta'lim-tarbiya berishning pedagogik imkoniyatlari	47
Sharopov Sherzod Shirinboy o'g'li		Refleksiv amaliyot tushunchasining sharhi	51
Boyzaqova Umida Ashirali qizi		Ta'lim muassasalarida ijtimoiy-ma'naviy muhitni tashkil etishda rahbar xodimlarning o'rni	55
Xakimova Oqilaxon Odiljon qizi		Boshlang'ich ta'limda o'quvchilarda mustaqil fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishning nazariy-metodik asoslari	59
Muqimova Zulxumor Ziyataliyevna		Mustaqil ta'lim samaradorligini oshirishda bulutli texnologiyalarning ahamiyati	65
Jumaniyozova Nafosat Farxod qizi		Ta'lim transformasiyasi jarayonida PIRLS xalqaro baholash dasturidan foydalanishning dolzarbligi	71
Fozilova Zarnigor Jamshidovna		Badiiy gimnastika - inson jismoniy va estetik kamoloti vositasi sifatida	78
Azizjonova Asilabonu		Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tanqidiy tafakkur ko'nikmalarini shakllantirish metodlari (3-4 sinf o'qish savodxonligi misolida)	82

Boypo'latov Quvonchbek Ilhomjon o'g'li, Toshpulatov Faxriddin Uralovich	Umumta'lim maktablarida muhandislik grafikasi fanlarini integratsiyalashtirish holda o'qitish metodikasini takomillashtirish	87
Eshboyeva Surayyo Qahramon qizi	Boshlang'ich ta'lim jarayonida nostandart fikrlash tushunchasining mazmuni va mohiyati	91
Qodirov Baxtiyor Eshmurzayevich	Bo'lajak o'qituvchilarda maxsus kompetensiyalarni shakllantirishning zamonaviy yondashuvlari	96
Rahimova Dildora Qodirjonovna	Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari va inklyuziv ta'limning dolzarbligi	102
Raimov Hamid Soatovich	Xotin-qizlar sporti ta'lim yo'nalishidagi talaba-qizlarni kelgusi pedagogik faoliyatga tayyorlash muammosining ijtimoiy-pedagogik zarurati	107
Toshpulatova Niyoxon Shavkatjon qizi	Boshlang'ich sinflarda STEAM texnologiyasi orqali raqamli dunyoni o'rgatishning pedagogik asoslari	112
Kurbonov Munisbek Umirbekovich	Bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy yo'nalganlikni shakllantirishning psixologik asoslari	116
Bekkulova Dilfuza Mannonovna	Raqamli ta'lim muhiti va uning talabalarning kognitiv faoliyatiga ta'siri	123
Xayitboyev Otaxon Shokirovich	Kvalitativlik kategoriyasining lingvistik tadqiqotlardagi o'rni	128
D.Sh.Elmurodova	Kimyo yo'nalishi talabalarida muammoli ta'lim texnologiyalarini ta'lim jarayonida qo'llash	131
Eshnazarova Farida Jurakulovna	Organizing inclusive education in schools: challenges, strategies, and future directions	135
Eshquvvatov Ilhom Sa'dulla o'g'li	Bo'lajak ijtimoiy ish xodimlarida tizimli fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishning pedagogik imkoniyatlari	139
Berdiyeva Sadoqat Eshonqul qizi, Ibodullayeva Barno Ulug'bek qizi, Tohirova Gulmira Idres qizi	Boshlang'ich sinf o'quvchilarida matematik fikrlashni shakllantirishda o'yinli metodlarning ahamiyati	145
Mallayev Alisher Rajabaliyevich, Rajabaliyeva Iroda Alisherovna	Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim va ma'muriy-boshqaruv jarayonidagi raqamlashtirish sifati	156
Omonova Muhlisa Do'stnazar qizi	Bo'lajak pedagoglarda kasbiy kompetentligi asosida deontologik madaniyatni rivojlantirish	162
Qahhorova Maftuna Ulug'bek qizi	Darsdan tashqari mashg'ulotlar asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarni mustaqil fikrlashga o'rgatish	165
Qurbonov Xurshid Xolliyevich	O'rta masofalarga yuguruvchilar sport mahoratini takomillashtirish bosqichi uchinchi yilida sport formasini takomillashtirish metodikasi	170
Turayeva Dilrabo Erkinovna	Talabalar ijodiy kompetentligini modulli o'qitish texnologiyalari asosida rivojlantirish.	183
Norboyev Farxod Chorshanbiyevich	Xitoyda boshlang'ich ta'lim: o'ziga xosliklar va rivojlanish istiqbollari	189

Hakimova Supxonovna	Nargiza	“Lifelong learning” tamoyili asosida bo‘lajak o‘qituvchilarning uzluksiz kasbiy rivojlanishini ta’minlashning ahamiyati	193
Akhrorova Rakhmonovna	Nargiza	Influence of the classic novels on the contemporary works.	198
J.R.Yusupov, Kh.Sh.Matyokubov, H.Sh.Karimov, Sh.I.Atajanov, D.U.Xudoynazarova		Metrik graflarda manakov sistemasi: tarmoqlarda vektor solitonlarning sochilmasdan tarqalishini modellashtirish	203
Sarimova Soataliyevna	Dildora	Ta’lim jarayonida innovatsion texnologiyalardan foydalanish orqali o‘qituvchilarning metodik tayyorgarligini takomillashtirish	216
Xojiyeva Shukurovna	Matluba	Aksiologik yondashuv bo‘lajak o‘qituvchilarning pedagogik kompetentsiyalarini rivojlantirish omili sifatida	220
Kozimova Akbarali qizi	Mehriniso	Maktabgacha ta’limda bolalarni maktabga tayyorlashda innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo‘llashning samaradorligi	225
Valiyeva Feruza		Oliy ta’lim muassasani boshqarish tizimida innovatsion korporativ madaniyatni joriy etish mexanizmlari	229
Ismatov Ubaydovich	Shuhrat	Ahmad Donish shaxsiyati va faoliyati – ma’naviy uyg‘onish va ijtimoiy faollik mezon	234
Набиева Абдурауповна	Дилрабо	Теоретико-методологические основы педагогики: сущность, функции и эволюция.	240
Pirmanova Eshmuxammedovna	Baxora	Milliy va xorijiy tadqiqotlarda inklyuziv ta’lim masalarining tadqiq etilishi	245
Samiyev Sayitovich, Samiyeva Sevinch Oybek qizi	Asliddin	Talabalarni ta’lim jarayonida mustaqil bilim olishida ijodiy yondashuvni takomillashtirish tamoyillari	250
Umurova Yoshiyevna	Ma’rifat	O’smirlarda vatanparvarlik tuyg‘usini shakllantirishda badiiy adabiyot va musiqaning roli	254
Alimov Ismatovich	O‘lmasjon	Reklama shaxsni jalb qilish vositasi sifatida	260
Nurov Xudoyberdievich	O‘tkir	Ta’lim jarayonini raqamlashtirish bo‘lajak muhandislarni kasbiy faoliyatga tayyorlash ilmiy muammo sifatida	263
Maxamov Tovashovich, Turdiyev Elmirza	Xujaxmat	STEAM texnologiyasi asosida o‘quvchilarni muhandislik kasblariga yo‘naltirish	267
Otamurodova Qamar Otamurodovna	Shamsu	Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini diversifikatsiya asosida kreativlikka tayyorlash	272
G‘aniyeva Alijonovna	Nargiza	Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida mustaqil ishlash ko‘nikmalarini innovatsion, integratsion rivojlantirishning didaktik omillari	277
Aytmuratov Turg‘anbayevich	Baxtiyar	Pedagog faoliyatiga innovatsion yondashuv asosida kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish	282
Azimboyeva Mansurbek qizi	Yorqinoy	Bo‘lg‘usi o‘qituvchilarning kommunikativ kompetentligini rivojlanishiga ta’sir etuvchi omillar	289
Jalolova Uktamovna	Mohigul	Embedding culture in language education: a path to meaningful learning	294

B. Nizomova, M. N. Saidjaxonov	Vitaminlar mavzusini o'tishda ko'rgazmalilk metodining didaktik ahamiyati	301
Ro'zmetova Muslima Ollayor qizi, Yusupova Shohida Xusainovna, Raximberganova Sohiba Jamol qizi	Maktabgacha ta'lim yo'nalishi talabalariga o'lkashunoslikdan foydalanib atrof-muhit haqidagi tasavvurlarini shakllantirishda zamonaviy yondashuvlar	310
Nusratov Anvar Nematjonovich	Mahdumi A'zam Ahmad al-Kasaniyning "Odob us-siddiqin" asarida komil inson tarbiyasi konsepsiyasi	315
Q.B.Kenesbaev	Deontologik yondashuv asosida jurnalist kadrlar tayyorlashning pedagogik jihatlari	320
Atadjonova Dinora Ulug'bekovna, Axmadjanova Shaxnoza Qaxramon qizi	Maktabgacha yoshdagi bolalarda milliy qadriyatlarga asoslangan axloqiy tarbiyani shakllantirish metodikasi	327
Toshpulatov Dilshodjon Abdurafiqovich	Tijorat terminlarini SMART texnologiyalar orqali o'qitish	330
Xatamov Nurbek Boliyevich	Zamonaviy jamiyatda jismoniy madaniyatning shaxs kamolotiga ta'siri	335
Samiyev Asroridin Sayfidinovich	Ma'rifatli ayol jamiyatning yarmidir	341

**“TA'LIMDA ISTIQBOLLI IZLANISHLAR”
XALQARO ILMIY METODIK JURNALI UCHUN
MAQOLALARNI RASMIYLASHTIRISH TALABLARI**

“Ta'limda istiqbolli izlanishlar” ilmiy jurnali mualliflari diqqatiga!

1. “Ta'limda istiqbolli izlanishlar” ilmiy jurnali ilmiy maqolalarni o'zbek, rus va ingliz tillarida chop etadi.

2. E'lon qilinadigan maqolalarga bo'lgan asosiy talablar:

✚ ishning dolzarbligi va ilmiy yangiligi;

✚ maqolaning hajmi: adabiyotlar ro'yxati, chizma va jadvallar inobatga olingan holatda 3-8 betgacha;

✚ maqola nomi, annotatsiya (50-60 ta so'z) va tayanch

so'zlar (8-10 ta) ingliz, o'zbek va rus tillarida keltiriladi.

3. Maqola boshida mavzu, muallifning F.I.O. (to'liq yozilishi kerak), mualliflar bir nechta bo'lsa, ularning har biri haqida to'liq ma'lumotlar berilishi shart, tashkilot, shahar, mamlakat, muallifning e-maili ko'rsatiladi. Matnda kirish qismi, tadqiqot obyekti va qo'llanilgan metodlar, olingan natijalar va ularning tahlili, xulosa, adabiyotlar ro'yxati, albatta, keltiriladi. Maqolada keyingi 10-15 yilda e'lon qilingan adabiyotlarga havola qilinishi tavsiya etiladi.

4. Matn uchun: Microsoft Word; Times New Roman, 12 shrift, maqola nomi bosh harflarda, interval 1,0; abzas 1,0 sm, yuqori va pastki tomon 2 sm, chap va o'ng tomon 2 sm.

5. Agar maqolaga rasm, jadval, diagramma, sxema, chizma, turli grafik belgilar kiritilgan bo'lsa, ular aniq va ravshan tasvirlanishi, qisqartmalarning to'liq izohi yozilishi lozim. Formulalar matnga maxsus kompyuter dasturlarida kiritilishi kerak.

6. Iqtibos olingan yoki foydalanilgan adabiyot satr osti izohi tarzida emas, balki maqola oxirida asosiy matndagi ketma-ketligi asosida umumiy ro'yxatda ko'rsatiladi. Matn ichidagi ko'chirmadan so'ng iqtibos olingan asarning ro'yxatdagi tartib raqami va sahifasi kvadrat qavs ichida beriladi. Bu o'rinda kitob, to'plam, monografiyalar uchun mualliflarning ism-familiyalari, manbaning to'liq nomi, nashr ko'rsatkichi (shahar, nashriyot va nashr yili) ko'rsatiladi. Jurnal maqolalari va boshqa davriy nashrlar uchun mualliflarning ism-familiyalari, maqola nomi, jurnal nomi, yili va soni, sahifa nomeri ko'rsatiladi.

7. Maqola matni kamida 70-80 % muallifning shaxsiy izlanishlari natijasiga asoslanishi lozim. Topshirilgan maqolalar “Antiplagiat” tizimi yordamida tekshiriladi.

8. Tahririyatga taqdim qilingan maqolalar tahririyat tomonidan taqrizga beriladi. Maqola taqrizdan qaytgach, agar zarur bo'lsa, barcha savol va e'tirozlar bo'yicha muallifga qayta ishlash uchun taqdim etiladi. Maqola nusxalari qaytarilmaydi.

9. Tahririyat maqolani taqrizga yuboradi, taqriz ijobiy bo'lsa maqola jurnalda chop etish uchun qabul qilinadi. Jurnalda anjuman tezislari va ma'ruzalari chop etilmaydi. E'lon qilingan materiallarning haqqoniyligiga va ko'chirilmaganligiga shaxsan muallif javobgardir.

10. Tahririyat maqolaga ayrim kichik o'zgartirishlarni kiritishi mumkin. Yuqoridagi talablarga javob bermaydigan maqolalar tahririyat tomonidan ko'rib chiqilmaydi va muallifga qaytarilmaydi.

11. Ijobiy taqriz berilgan maqola tahririyat tomonidan qabul qilingan sanaladi. Jurnal tahririyati maqola matnini qisqartirish va unga tahririy o'zgartirishlar kiritishga haqlidir.

12. Yuqoridagi talablarga javob bermaydigan maqolalar tahririyat tomonidan qabul qilinmaydi va ko'rib chiqilmaydi.

Jurnal O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan 2025-yil 16-fevral kuni № 622042-sonli guvohnoma bilan ro'yxatga olingan.

Tahririyat manzili: 200117, O'zbekiston Respublikasi,
Buxoro shahri Alpomish ko'chasi, 9-uy
Elektron manzil: <https://fanistiqbollari.uz>
Telegram raqami: +998 (93) 689-80-90

Ta'limda istiqbolli izlanishlar //xalqaro ilmiy-metodik jurnal.
Buxoro, 2025. № 11-son, 2-Qism. B. 352